

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Marija Viktorija Jagodic

**Odnos pripadnikov večinskega naroda v Sloveniji do pripadnikov narodov
z območja nekdanje Jugoslavije**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2018

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Marija Viktorija Jagodic
Mentor: prof. dr. Vlado Mihelj

**Odnos pripadnikov večinskega naroda v Sloveniji do pripadnikov narodov
z območja nekdanje Jugoslavije**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2018

Zahvala

Hvala moji družini, mami, očetu in bratu, ker so bili steber in podpora na moji poti. Hvala mojemu mentorju prof. dr. Vladu Miheljaku za strokovno vodenje prof. dr. Velku Rusu za metodološko pomoč, prof. dr. Miranu Komcu in izr. prof. dr. Samo Uhanu za konstruktivne predloge.

IZJAVA O AVTORSTVU

doktorske disertacije

Podpisani/-a Marija Viktorija Jagodic, z vpisno številko 21091464, sem avtor/-ica doktorske disertacije z naslovom: Odnos pripadnikov večinskega naroda v Sloveniji do pripadnikov narodov z območja nekdanje Jugoslavije.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predložena doktorska disertacija izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16)), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko doktorske disertacije ter soglašam z objavo doktorske disertacije v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne

Podpis avtorja/-ice: _____

Povzetek: Odnos pripadnikov večinskega naroda v Sloveniji do pripadnikov narodov z območja nekdanje Jugoslavije

Vsak od nas bo verjetno na tem svetu zelo težko našel nekoga, ki mu je v vsem enak. Torej, da je nosilec enakega socialno-ekonomskega statusa, da poseduje enake osebne lastnosti, da je v družbi deležen enake obravnave ter da je v preteklosti preživel enake izkušnje. Čeprav je vsak posameznik edinstvena oseba, je hkrati družbeno bitje ter mu potreba po pripadnosti predstavlja močno motivacijo, zaradi katere je včasih pripravljen na različna dejanja le, da bi bil drugim všeč in pripadal določenim skupinam (prim. s Twenge in Baumeister 2005). Skozi življenje posameznik zadovoljuje svojo potrebo po pripadnosti s prostovoljnim ali neprostovoljnim članstvom v različnih, večjih ali manjših družbenih skupinah. Nekatera članstva si želi in je nanje ponosen, druga pa ne ter jih zavrača (to zavračanje nima velikega pomena, ko ga drugi kategorizirajo oz. ga imajo za njenega pripadnika). Ne glede na posameznikovo sprejemanje ali zavračanje skupinskega članstva, mu to prinaša številne vidne ali nevidne koristi. Z druge strani je včasih lahko zaradi skupinske pripadnosti deležen tudi manj ugodnih ali celo grozljivih posledic (npr. v primeru družbeno stigmatiziranih skupin). Torej skupina determinira in ureja segmente posameznikovega življenja (prim. Hogg 1992) ter lahko tudi pomembno določi njegovo življenje in vpliva na njegovo vedenje, misli in percepcije itn. Ko kontekst poudari skupinsko pripadnost oz. pomembnost skupinske oz. socialne identitete, več ne deluje kot edinstven posameznik, ampak kot pripadnik skupine ter je njegovo vedenje odvisno od tega, ali je v interakciji s sočlanom ali članom druge skupine. Zaradi tehnološkega razvoja družbe lahko posameznik uživa pogoje, o katerih so lahko njegovi predniki le sanjali. Ne le, da so mu vsaj osnovne informacije o pripadnikih druge skupine podane na »krožniku«, lahko tudi, denimo, v primeru nezadovoljstva z življenjskimi pogoji lastnega okolja poišče svojo srečo v drugem okolju (npr. drugem mestu, pokrajini, državi ali celo celini). Kljub tem to ne pomeni, da so se medskupinski odnosi pomembno izboljšali. Resničnost vedno znova opozarja, da so medskupinske napetosti, stigmatizacija, opazna ali prikrita diskriminacija, vidni in subtilni predsodki, dehumanizacija, medskupinsko nasilje še vedno del človeškega življenja. Ko posameznik občuti, da druga skupina ogroža obstoj ali položaj njegove skupine (torej tudi njegov obstoj ali položaj), deluje kot pripadnik skupine. Tudi ko s pripadnikom druge skupine ustvari prijateljstvo, to ne pomeni, da bo svoje pozitivne evalvacije razširil na ostale člane te skupine. Pravzaprav jih lahko ima za slabe in zaupanja nevredne ter do njih čuti celo nenaklonjenost. Svojega prijatelja pa označi za izjemo oz. atipičnega pripadnika te skupine.

Prav medskupinski odnosi so širša tematika doktorske disertacije. V ožjem pomenu so nas zanimali odnosi med narodi oz. izbranimi etničnimi skupinami nekdanje Jugoslavije (SFRJ) ter odnos večinskega naroda do pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ v Sloveniji (RS). K tematiki medskupinskih odnosov smo pristopili interdisciplinarno. Torej smo jih obravnavali ne le s socialnopsihološkega vidika, ampak smo si pri njihovi razlagi pomagali tudi z dosedanjimi spoznanji in ugotovitvami iz drugih ved.

V teoretičnem delu disertacije smo uporabili domače in tuje primarne in sekundarne vire. Ker nam je izbrana tematika omogočila dokaj pestro izbiro literature, je bil kritičen pristop pri izbiri in interpretaciji nujen. Teoretičen del disertacije vključuje številne koncepte, ki smo jih ocenili kot bistvene za medskupinske odnose. Eden od teh je zagotovo koncept skupine. Skupino smo razumeli v luči Brownove (1988) definicije, ki pravi, da ta obstaja, ko dva ali več posameznikov sebe definirata kot člane skupine in drugi sprejemajo njihov obstoj. Definiciji smo že v dispoziciji priložnostno dodali še določilo, da si lahko članstvo v manjšinski skupini posameznik pripiše sam ali mu ga prepíšejo drugi. V razpravo o skupini

smo vključili tudi obravnavo vlog, položaja, prepričanj, moči, norm in komunikacijskega omrežja. Naslednji obravnavan koncept, ki ga velja omeniti, je koncept socialne identitete. Tajfel (2010c, 120) jo razume kot »del posameznikova self-koncepta (samorazumevanja), ki izvira iz njegovega znanja o lastni pripadnosti socialni skupini ali skupinam, skupaj z vrednostjo in čustvenim pomenom, ki sta povezana s pripadnostjo.« Del naše disertacije smo namenili socialnim percepcijam, evalvacijam, vrednotam in reprezentacijam ter stališčem in socialni kategorizaciji. Skupine se lahko znajdejo v konfliktu. Posledice njihovih odnosov so lahko za njihove pripadnike pozitivne ali negativne. Prav negativnim oz. ksenofobiji, predsodkom, stereotipom, agresiji in nasilju do druge skupine ter njeni diskriminaciji in stigmatizaciji smo v disertaciji namenili več pozornosti.

Zanimali so nas odnosi med narodi nekdanje SFRJ, zato smo del disertacije namenili razumevanju etnične identitete, manjšine ter manjšinsko-večinskih odnosov. Da bi lažje razumeli odnos med izbranimi etničnimi skupinami nekdanje Jugoslavije, smo v disertacijo vključili tudi zgodovinsko analizo. Začetno točko analize odnosov med narodi nekdanje SFRJ smo postavili v drugo Jugoslavijo ter nadaljevali s situacijo v državah, nastalih z njenim razpadom. Do zdaj so bile hude posledice razpada nekdanje SFRJ oz. vojn na njenih nekdanjih območjih deležne različnih razlag. Mi smo v disertaciji omenili nekatere od dogodkov, vendar namen našega besedila ni bil sklepanje o vzrokih vojn, podajanje morebitnega razloga razpada druge Jugoslavije, obsodba pripadnikov posameznih skupin ali pa iskanje storilcev posameznih analiziranih dejanj in dogodkov. Mogoče je dobro, da že tukaj izpostavimo, da se »učinki« in ugotovitve, ki jih v disertaciji obravnavamo, morebitno nanašajo le na nekatere pripadnike skupine. Na začetku povzetka smo poudarili, da je vsak posameznik edinstvena oseba. Torej ima vsaka skupina pomemben razpon individualnih različnosti, osebnosti, sposobnosti, družbenega okolja, vlog, možnosti kot tudi sreče, po katerih se njeni pripadniki razlikujejo (prim. s Tajfel 1978). Kot pravi Tajfel (1978), je posploševanje v socialni psihologiji omejeno s »kreativno in brezmejno različnostjo ter fleksibilnostjo človekovega socialnega vedenja« (Tajfel 1978, 6).

K manjšinski problematiki v RS smo pristopili teoretično in empirično. V teoretičnem pogledu smo najprej obravnavali posamezne manjšinske skupine in manjšinsko problematiko v Sloveniji od začetka druge Jugoslavije do danes. Za potrebe analize tega odnosa smo opravili raziskavo na vzorcu študentov štirih slovenskih univerz. V raziskavi smo uporabili javno dostopen vprašalnik o odnosih do manjšinskih skupin (*Attitudes towards minority groups in the European Union*)¹. Ta vprašalnik smo za potrebe doseganja zastavljenih ciljev prilagodili. Anonimno anketo med študenti smo opravili med marcem in junijem 2013 na internetu. Realizirani vzorec je iznašal 939 respondentov. Po končani raziskavi smo pridobljene podatke uredili in analizirali. Ker smo analizirali odnos večinske narodne skupine do manjšin, nam je bilo v analizi pomembno posameznikovo doživetje narodne pripadnosti, zato smo v tem pogledu vzorec razdelili na večinsko narodno skupino, manjšinsko narodno skupino in skupino posameznikov, ki doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini. Na enak način smo vzorec razdelili tudi v analizah, ki so se nanašale na druge kulturne lastnosti. Naslednja značilnost, ki smo jo iskali pri vzorcu, je bila starost respondenta. Na podlagi letnice rojstva smo udeležence in udeleženke razdelili v dve skupini, in sicer: skupino, rojeno po ali v letu 1991, in skupino, rojeno pred letom 1991. To letnico smo izbrali, ker je takrat Slovenija razglasila neodvisnost.

Na osnovi analize vsebine in vsebinskih podatkov v povezavi z vprašalnikom smo identificirali postavke, ki so tvorile relativno zaključne vsebinske celote. Na podlagi tega smo

¹ Vprašalnik je dostopen na spletnih straneh Evropske komisije .

identificirali pet seštevni lestvic, ki so imele relativno visok koeficient KR-20 (Kuder-Richardson 20). S tem smo potrdili, da lahko v analizi izbranih vidikov odnosa do manjšin z območja nekdanje SFRJ v RS izbrane postavke iz vprašalnika uporabimo kot seštevne lestvice. Pri analizi izbranih vidikov omenjenega odnosa smo uporabili univariantne in bivariantne metode, večinoma neparametrične kot tudi kontingenčne analize. Pridobljeni rezultati so večinoma kazali, da so med analiziranimi skupinami, ki smo jih oblikovali na podlagi kriterijev, kot so lastno doživetje skupinske pripadnosti, letnica rojstva, pripadnost fakulteti ali kulturni status starša oz. starega starša, obstajale pomembne razlike v posameznih vidikih odnosa do pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ. Naš največji prispevek znanosti vidimo v metodologiji oz. oblikovanih lestvicah, ki smo jih oblikovali na podlagi analize vsebin in vsebinskih podatkov vprašalnika. Menimo, da te lestvice v RS še niso bile uporabljene.

KLJUČNE BESEDE: medskupinski odnosi, skupina, večinska skupina, manjšine, SFRJ, stigmatizacija, diskriminacija, stereotipi, predsodki, socialna kategorizacija, socialna identiteta, etnična identiteta, Slovenija

Summary: The relationship of members of the majority nation in Slovenia towards minority groups that originated from former Yugoslavia

The task, to find someone in this world who is just like us in everything, is very hard. Yes, it is hard to find someone who has the same socioeconomic status, the same personal features, past experiences, and that he receives the same social treatment. Each individual is unique. At the same time, however, he is also a social being and the need of belonging motivates him strongly. He is willing to do extraordinary things to be accepted by others, as well as to belong to certain groups (comp. with Twenge and Baumeister 2005). In his life, he satisfies his need to belonging through voluntary and involuntary membership in various, bigger or smaller social groups. He is keen and proud of certain memberships while he rejects others (this rejection does not have a crucial importance if others categorize and perceive him as the member of that group). Regardless of his acceptance or rejection, group membership brings him some visible and/or invisible benefits. However, there is a possibility that he could suffer less pleasant and even terrible consequences because of his group belonging (for example, in the case of socially stigmatized groups). In other words, the group determines and organizes the segments of the person's life (comp. with Hogg 1992). It can also significantly define his life and influence his behavior, thoughts, perception, etc. When any situation emphasizes group membership or relevance to the group or social identity, a person does not act anymore as a unique individual, but as a member of a group and his behavior depends on whether he is in interaction with a fellow member or a member of another group.

The technological development of the society has enabled people to enjoy living conditions that their ancestors could only dream about. All information about any other groups is served to them on "the plate". If they are not, for example, satisfied with living conditions of their own environment, they can always try to seek their happiness somewhere else in the world (e.g. in another city, region, state or even continent). However, this does not mean that the intergroup relations are significantly improved. Reality warns us over and over again that the intergroup tensions, stigmatization, obvious and subtle discrimination, visible and subtle prejudices, dehumanization, and intergroup violence are still a part of a human life. When a person feels that another group threatens the very existence or status of his group (which means his own), he acts as a member of his group. Even if he forms a friendship with a member of another group, this does not mean that he will expand his positive evaluations on other members of this group. Actually, he can see them as bad and untrustworthy. He can also have adverse feelings towards them. At the same time, he can see his friend as an exception or an atypical member of this group.

Intergroup relations are the extended topic of this doctoral dissertation. In a narrower sense, we were interested about relations between nations or the selected ethnic groups of former Yugoslavia (SFR Yugoslavia) and in Slovenia (RS), the relation of its major nation towards the members of minority ethnic groups that originated from the former SFR Yugoslavia. Our approach to the topic of intergroup relations was interdisciplinary. So, we observe them not only from the social psychological point of view. In their explanation, we also use the findings and results of others sciences.

We built up the theoretical part of the thesis with the help of domestic and foreign primary and secondary literature. The chosen topic gave us a broad collection of literature so that the critical approach in the selection and interpretation was necessary. The theoretical part of the dissertation includes numerous concepts that, in our opinion, are essential for intergroup relations. One of them is certainly the concept of the group. The group we understood through the Brown (1988, 2–3) definition according to which »a group exists when two or more people define themselves as members of it and when its existence is recognized by at least

one other«. So, for us, a group is two or more people, who define themselves as its members and others accept their existence. In the proposal, we had to add a provision to this definition that the membership in the minority group a person can attribute to himself or the others can attribute it to him. In the discussion about the group, we also include roles, status, beliefs, power, norms, and communication network. The next concept that should be mentioned is the concept of social identity. Tajfel (2010c, 120) understands it »as a part of an individual's self-concept which derives from his knowledge of his membership of a social group (or groups) together with the value and emotional significance attached to that membership«. We dedicated a part of our thesis to social perceptions, evaluations, values, representations, attitudes, and social categorization. Groups can be in conflict and the consequences of their relations can be positive or negative for their members. We dedicated more attention to the negative consequences or prejudice, stereotypes, aggression, and violence toward another group, its discrimination, and stigmatization in our dissertation.

We were interested in relations between the nations of former SFR Yugoslavia, so we dedicated a part of the thesis to ethnic identity, minority, and majority-minority relations. We also included history analysis for easier understanding of relationships between selected ethnic groups of the former SFR Yugoslavia. The starting point of the analysis of relations between the nations of the former SFR Yugoslavia was second Yugoslavia. We continued with the situation in the countries that arose after the downfall of SFR Yugoslavia. The terrible consequences of the downfall of the former SFR Yugoslavia and the wars in her former territories were received with different explanations. In this dissertation, we mentioned some events, but the purpose of our thesis is not to make the conclusion about the causes of wars or to explain the causes of the downfall of the former SFR Yugoslavia. Our goal was not to accuse members of several groups or the search of culprits for the analyzed acts and events. Perhaps it is good to stress that the "effects" and the findings we analyze potentially refer to some members of the group. At the beginning of this summary, we emphasized that each individual is a unique person. So every group has an important range of individual differences, personalities, abilities, social environments, roles, potentials, and luck by which its members differ (comp. with Tajfel 1979). As Tajfel (1978) said, the generalization in social psychology is limited by »the creative and boundless diversity and flexibility of human social behavior« (Tajfel 1978, 6).

We approach minority issues in the RS theoretically and empirically. In the theoretical overview, we first analyzed the respective minority groups and the minority issues in Slovenia from the beginning of second Yugoslavia until today. We carried out the research on the sample of 939 students of four Slovenian universities for the requirement of the analysis of this relationship. In our research, we used the publicly accessible questionnaire of the attitudes towards minority groups (Attitudes towards minority groups in the European Union)². To reach the goals that were set, we adjusted this questionnaire. We carried out the survey that was anonymous between March and June 2013 on the Internet. The realized sample was 929 respondents. After we had concluded the research we organized and analyzed our items. The individual experience of the national belonging was important to us because we analyzed the relationship of the majority nation group towards the minority. In this respect, we divided our sample between the majority nation group, the minority nation group and the group of individuals that experience they do not belong to any group. In the same way, we divided our sample into the analysis that referred to other cultural features. The next feature which we searched for in our sample was the age of the respondent. On the basis of the year of birth, we

² The questionnaire is accessible on the internet pages of the European commission.

divided our sample into two groups, namely, the group which was born after or in the year 1991 and the group which was born before the year 1991. This year was chosen because Slovenia then proclaimed its independence.

On the basis of the analyses of the contents and the content information in the connection with the questionnaire, we identified rates which form relatively integral wholes. In this way, we identified five sum scales, which had relatively high Kuder-Richardson 20 (KR-20). The values of this coefficient confirmed that we can use those rates as sum scales in our analysis of the selected aspects of the relationship to minorities that originated from the former SFR Yugoslavia. In the analysis of the selected aspects of the above-mentioned relationship, we used univariate and bivariate methods, mostly nonparametric, and also contingency analyses. Our results mostly indicated that there were significant differences in the selected aspects of the relationship toward minorities which originated from the former SFR Yugoslavia between the analyzed groups that we form on the basis of the criteria, such as individual's own experience of the group belonging, the year of birth, college belonging or cultural status of a parent or grandparent. We see our contribution to science in the methodology or scales, which we made on the basis of the content analysis of the questionnaire. We think that those scales have not yet been used in the RS.

KEYWORDS: intergroup relations, group, majority group, minority, SFR Yugoslavia, stigmatization, discrimination, stereotypes, prejudice, social categorization, social identity, ethnic identity, Slovenia.

Kazalo

Uvod.....	11
1.1 Utemeljitev relevantnosti problema	11
1.2 Dispozicija raziskovalnega vprašanja	12
1.3 Omejitve disertacije.....	16
2 Teoretičen del.....	18
2.1 Socialne percepcije, evalvacije, stališča, socialne vrednote in socialne reprezentacije .	18
2.2 Skupine in pomen medskupinskih odnosov	30
2.2.1 Različne vrste skupin	42
2.2.2 Skupina z vidika večine in manjšine	46
2.2.3 Skupine kot socialne/skupinske identitete	54
2.2.4 Pomen kategorizacije za medskupinske odnose	65
2.2.5 Etnična/narodna identiteta.....	73
2.2.6 Napetosti in konflikti ter načini razreševanja	89
2.3 Vidiki skupinskih napetosti	106
2.4 Stereotipi in predsodki	116
2.5 Diskriminacija in stigmatizacija.....	136
2.6 Manjšinske skupine, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, v Sloveniji.....	151
2.7 Različni koncepti obravnavanja manjšin.....	169
2.8 Manjšine v prerezu zgodovine	174
2.8.1 Omenjeni problematiki na področju nekdanje Jugoslavije.....	181
2.8.2 Manjšinska problematika v Sloveniji	220
2.9 Ksenofobija, agresivnost	256
3 Empirični del.....	271
3.1 Opredelitev problema.....	271
3.1.1 Cilji in hipoteze	272
3.1.2 Metode in postopek.....	273
3.2 Metodologija	275
3.2.1 Opis vzorca (udeleženci in udeleženke)	276
3.2.2 Uporabljeni inštrumenti in način zbiranja podatkov	278
3.2.3 Raziskovalni načrt in način obdelave podatkov.....	282
3.3 Rezultati in interpretacija	284
4 Razprava.....	305
5 Zaključek	318
6. Seznam literature.....	335
Stvarno in imensko kazalo.....	388
Priloge.....	391
Priloga A: Primeri za teoretični del.....	391
Priloga B: Teoretične priloge konceptov	417
Priloga C: Preglednice raziskav za teoretičen del	421
Priloga Č : Rezultati metodologije	439
Priloga D: Rezultati analize.....	447
Priloga E: Dodatni rezultati.....	504
Priloga F: Objavljen vprašalnik.....	508
Priloga G: Sumarnik.....	513

Uvod

Disertacija se ukvarja z medskupinskimi odnosi. V nadaljevanju uvoda bomo predstavili, zakaj je ta problematika vredna pozornosti ter omejitve naše analize. Sledi teoretični del, ki vključuje obravnavo konceptov, kot so socialne percepcije, vrednote in reprezentacije, evalvacije, stališča, skupine, stereotipi, diskriminacija, stigmatizacija itn. V teoretičnem delu se posvečamo tudi znotrajskupinskim in medskupinskim odnosom ter njihovim morebitnim posledicam. Poseben del smo namenili manjšinam z območja nekdanje Jugoslavije (SFRJ) ter manjšinski problematiki v Sloveniji (RS) in na območjih nekdanje SFRJ. Vsakemu teoretičnemu poglavju smo v prilogi A namenili okence, ki opisuje dogodek, primer, pojav itn., v katerem lahko najdemo obravnavani koncept. V doktorsko disertacijo smo vključili tudi raziskavo, v kateri smo raziskovali odnos pripadnikov slovenskega naroda do članov manjšinskih narodov z območja nekdanje SFRJ. Odziv na raziskavo nas je ugodno presenetil. Sicer se zavedamo težav, ki se pojavijo ob interpretaciji anketnih rezultatov.

1.1 Utemeljitev relevantnosti problema

Vsak posameznik je edinstven. To je dejstvo. Vendar je hkrati družbeno bitje in je pripadnost skupinam del njega, čeprav mogoče v življenju nikoli v žepu ni imel nobene članske izkaznice. Danes, ko si številne družbe prizadevajo k individualizmu, to ne pomeni, da pomembnost skupinske pripadnosti izgublja težo ali da izginja. Pripadnost skupini lahko pomembno določi in usmeri posameznikovo življenje. Zaradi nje je lahko deležen številnih privilegijev ali pa je tarča agresije in nasilja (npr. v vojnah), diskriminacije, stigmatizacije, dehumanizacije itn. Čeprav je disertacija usmerjena na razumevanje vpliva narodne identitete, menimo, da je (s spremembo pridevnika) uporabna za razumevanje tudi drugih socialnih identitet. Razvoj tehnologije in prevoza je olajšal medskupinski stik. Danes lahko posameznik takoj pridobi o kateri koli skupini vsaj osnovne informacije, če ne tudi več. V iskanju boljših možnosti ali zaradi drugega interesa, želje ali motivacije se lahko v kratkem času preseli v drugo mesto, regijo, državo ali celino ter v novem okolju poišče svojo srečo. O tem pa so lahko njegovi predniki le sanjali. Družbe postajajo vse bolj heterogene, države pa si prizadevajo za čim večjo družbeno tolerantnost in ohranjanje manjšin. Kljub vsem

prizadevanjem in razvoju to ne pomeni, da so se medskupinski odnosi bistveno ali sploh izboljšali. Ko posameznik občuti, da je njegova skupina ogrožena ali da je ona, se pravi tudi on, deležna manj ugodnosti, kot bi po njegovi oceni morala biti, bo verjetno v varnosti svojih štirih sten, če že ne javno, ker to ni družbeno zaželeno, sprejel domneve, da so ti priseljenci, manjšine itn. glavni krivci za vse težave, saj zavzemajo delovna mesta, na katerih je nevidno zapisano njegovo ime in imena njegovih sočlanov, da izkoriščajo sisteme socialne podpore, v katere on in njegovi sočlani s svojim delom pridno prispevajo itn. ter bo mogoče na koncu sklenil, da bi njegova država bila bolj ugodno mesto za življenje, če se oni vanjo ne bi nikoli priselili. Žal smo tudi priče primerov, ko pripadniki skupine postanejo grešni kozli, čeprav mogoče do te skupine sploh ne občutijo nobene povezave in o svoji skupinski identiteti, prostovoljno sprejeti ali vsiljeni, ne razmišljajo, dokler okoliščine ne poudarijo njene salijetnosti (opaznosti) ter so posledično deležni prej omenjenih negativnih posledic. Ali lahko to kot družba preprečimo? Verjetno je to vprašanje bolj namenjeno sklepu kot tem podpoglavju, vendar se nam zdi, da je prav, da nanj poskušamo odgovoriti že na tem mestu. Mogoče nam ne bo uspelo popolnoma preprečiti medskupinskega sovraštva, antagonizma, percepcije druge skupine kot grožnje itn., nam pa lahko uspe vsaj zmanjšati posledice, ki jih občutijo pripadniki teh skupin. V tem procesu sta nam najboljše sredstvi znanje in informacije. Zaradi tega smo se odločili spustiti na pot raziskovanja vpliva kolektivne identitete.

1.2 Dispozicija raziskovalnega vprašanja

Ljudje živijo v različnih, ločenih ali na različne načine povezanih družbenih enotah. Lahko gre za majhne enote, kot je ožja ali širša družina, ali pa velike, kot je država ali zveza držav. Pripadnik albanskega, črnogorskega, hrvaškega, slovenskega, srbskega ali bošnjaškega naroda nikoli v svojem življenju ne bo spoznal, srečal, slišal vse svoje sočlane, vendar ga z njimi veže narodna identiteta. Ena od značilnosti te identitete je ta, da pripadnost enemu narodu večinoma izključuje pripadnost drugemu. Tudi obstoj različnih narodnih identitet na enem teritorialnem območju ni predpogoj za nastanek konflikta. Zdi se, kot pravi Bilandžić (1986), da je v nekdanji SFRJ obstajal nekakšen nepisani konsenz, da se narodne manifestacije in simboli omejijo na najmanjšo mero, pri čemer je prišlo tudi do samozatajive narodne zavesti. Primer tega nenapisanega primera je bil viden v nazivu institucij. Tudi v mešanih okoljih se ni bilo priporočljivo izreči za npr. srbskega komunisto ali pisatelja oz. hrvaško NN družbo itn., ampak za komunisto ali pisatelja SR Srbije oz. NN družbo SR Hrvaške itn (Bilandžić 1986).

Različne republike, danes države, ki so včasih sestavljale Jugoslavijo, so imele različno politično, družbeno, ekonomsko in religiozno zgodovino ter po mnenju Mojzesa (1994) ne smemo biti presenečeni, ker nekdanji državljani SFRJ niso imeli močnega tradicionalnega občutka povezanosti. Razen tega so v zgodovini to regijo prizadele velike družbene, ekonomske in politične diskontinuitete, ki so v ljudeh vzbudile velik občutek negotovosti. Od leta 1991 do leta 1995 so se narodi nekdanje Jugoslavije znašli v vojni, ki se je dogajala v Sloveniji, na Hrvaškem (RH) ter v Bosni in Hercegovini (BiH). Vojna se je nadaljevala leta 1998 med Albanci in Srbi na Kosovu ter leta 2001 v Makedoniji med Makedonci in Albanci. Izbruh vojn na nekdanjih jugoslovanskih območjih je bil razlagan na različne načine. Po nekaterih mnenjih (npr. sociobiologija) ljudi vodijo agresivni instinkti, ki se pojavijo, ko se družbene konstrukcije razpadejo. Drugo mnenje pravi, da so v primeru, ko so različne skupine prisiljene na integracijo v eno državo, etnični konflikti neizogibni. Po tretjem pa so kulturne razlike med skupinami osnovni vzrok konflikta. Številni strokovnjaki so poskušali najti kulturno logiko spora v nekdanji SFRJ, npr. ekonomska kriza, protislovja znotraj jugoslovanske družbe itn. (Mojzes 1994; Eriksen 2001; Perica 2006b;). Besedilo v nadaljevanju tega ne obravnava v tej smeri. Čeprav bomo omenili nekatere dogodke iz burne jugoslovanske zgodovine, o vzrokih vojn ne bomo sklepali. Delo nima niti namere odgovoriti na vprašanje, zakaj je razpadla druga Jugoslavija, saj gre za kompleksen fenomen, ki ima več vzrokov. Ali je vzrok bil v legitimnosti ali v Ustavi iz leta 1974, v razlikah v gospodarski razvitosti posameznih federalnih enot, v dogovornem gospodarstvu, gospodarski krizi, neobstoju integracijskih vezi med narodi, starodavnem sovraštvu med narodi, nacionalizmu, mednarodni politiki, razlikah v kulturi, tradiciji, religiji, vlogi določenih posameznikov ... tukaj ne bomo ugotavljali. Ker nas bodo zanimali medskupinski odnosi, je pomembno tudi dodati, da nas bo manj zanimalo, zakaj določene manjšine v nekaterih državah niso pridobile statusa avtohtonih oz. ustavnih manjšin.

Socialna psihologija je pogosto definirana kot veda o posamezniku v družbi (Moghaddam, Taylor in Wright 1993). Lahko jo razumemo kot vejo psihologije, »ki proučuje psihološke vidike socialnih pojavov in socialne vidike psiholoških pojavov. Pod »socialnim« menimo na človeško družbo, pod »psihološkim« pa na vse individualno-psihološke pojave in vse fenomene kolektivne psihologije« (Zvonarević 1989, 6). Torej raziskuje odnose med ljudmi oz. načine, kako ljudi razmišljajo, čutijo, delujejo in vplivajo eden na drugega. Vključuje številne teorije, ki se razlikujejo v razponih, stopnjah dometa in ravni analize. Nekatere od teh teorij bomo uporabili tudi v tem besedilu. Oblikovanje in sprememba odnosov je eno od

fokusnih področij socialne psihologije. Zgodovinske ter sedanje družbene, ekonomske in druge razlike med skupinami se kažejo v njihovih stališčih, prepričanjih in drugih pogledih pripadnikov skupin. Ti »subjektivni« učinki družbenih pogojev se kažejo v tem, kaj ljudje delajo ter kako se vedejo do pripadnikov lastne in drugih skupin. »Subjektivne definicije« stereotipov in sistemi prepričanj pa so vedno povezani z objektivnimi pogoji. Študije odnosov med družbenimi skupinami v družbi morajo upoštevati tudi »objektivne« pogoje njihovega sobivanja oz. ekonomske, politične kot tudi družbene in zgodovinske okoliščine, ki so pripeljale do razlik med življenjskimi pogoji skupin. Prihajajoče besedilo pa poskuša analizirati prav področje odnosov oz. odnose med narodi v času nekdanje SFRJ in po njenem razpadu. Ker se družbeni fenomeni oz. pojavi lahko razumejo le znotraj konteksta družbe (Bettelheim in Janowitz 1964; Tajfel 1978; Neubeck in Glasberg 1996; Oskamp in Schultz 1998), smo pri študiju in obravnavi tematike vključili tudi zgodovinsko analizo, sociološke, socialno antropološke poglede in poglede etničnih študij, saj naj bi nas koncentracija le na psihologijo po Gergenovem (1973) mnenju pripeljala v izkrivljeno razumevanje sedanjih pogojev.

Precej diskusije bo deležen koncept identitete, ki je privabil interes številnih ved (Simon 2004). Zakaj smo veliko prostora namenili ravno temu konceptu? Demografske, ekonomske, kulturne in politične spremembe gredo skupaj s spremembami v odnosu med posameznikom in družbo, katerega konceptualizira koncept identitete. Družbene in vedenjske vede so v zadnjem času poudarile vlogo selfa in identitete v vzrokih in posledicah medskupinskega sovraštva in škodovanja drugi skupini (Jussim, Ashmore in Wilder 2001; Verkuyten 2005). Kot ugotavlja Jones (1997 v Jussim, Ashmore in Wilder 2001) lahko na osebni ravni znotraj družbenega koncepta etnična identiteta prispeva h povezovanju z lastno skupino kot tudi sovraštvu do druge skupine. Številna literatura posamezne narode v Jugoslaviji poimenuje za nacije. Zdaj prihajamo do zelo resne težave razlikovanja med narodom in nacijo, ki je še dodatno težavna, ko gre za prevode iz angleščine v slovenščino, saj angleščina pogosto ne razlikuje med narodom in nacijo. Joseph (2004) pravi, da je »nation« dvoumna beseda, ki se včasih uporablja v etimološkem pomenu oz. ljudi povezuje z rojstvom. Pogosteje pa se uporablja v širšem pomenu teritorija, njegovega prebivalstva, oblasti (Joseph 2004). Po mnenju Josepha (2004) je težava v tem, da se ta dva osnovna pomena »nation-a« ne moreta zlivati, saj zlitje zahteva »zemljevid« »idealne nacionalne države«, da pripadnik »nation-a« po rojstvu tudi naseljuje nacionalni teritorij in da noben pripadnik »nation-a« po rojstvu ne živi zunaj teritorija. V sodobnem svetu je afirmacija prepričanj v »nation« po rojstvu bolj močna, ko politična nacija percipira, da obstaja grožnja od zunaj ne glede ali gre za to, da so

priseljenci njeno populacijo naredili bolj vidno različno ali da gre za imperialno oz. kolonialno dominacijo (Joseph 2004). Očitno, da mora prevajalec pri prevajanju v slovenščino, pravi Rizman (1991), šele iz konteksta razbrati in pogosto z večjo ali manjšo srečo uganiti, kar vedno tudi ni mogoče, ali gre za narod ali nacijo. Mi upamo, da smo pri tej nalogi, bili vsaj približno srečni. Že v predlogu teme smo napisali, da se bomo pri razlikovanju opirali na Kovačičevo delitev. Po tem pogledu je nacija definirana kot skupnost v polju politike, zgrajena okrog moderne pravne države in državljanstva, narod pa kot skupnost v polju kulture in identitete. Iz tega izhaja, da so kriteriji vključevanja posameznika v omenjene skupnosti različni. Pri narodu je pripadnost pogojena predvsem z vzajemno identifikacijo posameznika in skupnosti, pri naciji pa je kriterij formalen in ga je mogoče pravno nominirati (Kovačič 2005). Se pravi, da s pojmom »pripadnik določenega naroda« ne mislimo na geografsko oznako prebivalca določene države. Gre za posameznika, ki se sam opredeljuje ali ga drugi opredeljujejo za pripadnika določene narodne skupine. Torej člani manjšine so lahko pripadniki enake nacije kot večinski narod. Že zdaj poudarjamo, da nimamo nobene naklonjenosti za oblikovanje novih definicij pojmov narod in nacija, smo jih pa poskušali za potrebe besedila opredeliti na način, ki omogoča jasno razlago medskupinskih kot tudi skupinskih odnosov.

Pred začetkom je pomembno izpostaviti, da prihajajoče delo poskuša analizirati, ne pa obsoditi delovanja pripadnikov posameznih skupin. Nima tudi namere nobenega obsoditi niti iskati krivca za posamezna analizirana dejanja in dogodke. Poskušali smo biti čim bolj pravični in iz analize odnosov izključiti vpliv lastnih čustev in stališč. Pri tem poudarjamo, da vsi pripadniki ene narodne skupine niso krivi za zločine, ki so jih v njihovem imenu naredili njihovi sočlani. Tudi pravno se za vojne zločine ne sankcionirajo narodne skupine, ampak se krivda individualizira (Katunarić 2003). Že na začetku želimo izpostaviti, da se »učinki« in ugotovitve, ki jih bomo obravnavali, nanašajo le na nekatere pripadnike skupine, saj ima vsaka skupina pomemben razpon individualnih različnosti, osebnosti, sposobnosti, družbenih vlog, družinskega okolja, dosegov, možnosti in sreče, po katerih se pripadniki razlikujejo. Posploševanje v socialni psihologiji je omejeno s »kreativno in brezmejno različnostjo in fleksibilnostjo človekovega socialnega vedenja« (Tajfel 1978, 6). Hkrati želimo tudi izpostaviti, da z razlagami nimamo namere opravičiti katero koli nemoralno dejanje.

1.3 Omejitve disertacije

O omejitvah disertacije smo nekaj povedali že v uvodu in bomo še v tretjem delu, namenjenem empiriji. Na tem mestu bomo te omejitve zgolj na kratko omenili. Med omejitve uvrščamo razlikovanje med nacijo in narodom, saj je v disertaciji uporabljena tudi angleška literatura, ki pogosto tega razlikovanja ne pozna. Ker smo v pisanju disertacije opazili, da včasih tudi domača in tuja neangleška literatura definirajo ta dva koncepta drugače kot mi, smo del podpoglavja Etična/narodna identiteta namenili prav njuni pojasnitvi. Upamo, da smo v tem bili uspešni, vendar se hkrati zavedamo, da je bilo pri uporabi oz. prevodu teh pojmov zelo pomembno naše razumevanje strokovnega besedila. Obravnavo tematike smo začeli obširno in smo zbrali veliko literature, vendar smo zaradi omejitve velikosti disertacije veliko tega omejili in izločili. Prihajajoče besedilo smo gradili na kritični analizi, ki ni brez pomanjkljivosti, saj uporabljeni primarni in sekundarni podatki niso bili narejeni za namen naše disertacije. Vsak avtor strokovnega besedila si prizadeva za čim večjo objektivnost, vendar to ne pomeni, da njegove percepcije in razumevanje ne vplivajo na končni rezultat. Čeprav smo bili v cilju čim večje objektivnosti pri izbiranju in presojanju virov zelo pozorni, ne moremo trditi, da na ocenjevanje njihove pomembnosti kot tudi na interpretacijo niso vplivale naše percepcije, razumevanje in prej pridobljeno znanje. Vsaka družba je dinamična. Enako velja za obravnavane družbe ter medskupinske odnose znotraj njih. Zaradi omejitve velikosti disertacije vseh dogodkov nismo mogli omeniti, še manj pa podrobno analizirati, ter smo morali podrobno presojati, kateri se bolj ujemajo z našim namenom in ciljem. V takšnih primerih vedno velja, da bi mogoče neki drugi raziskovalec izbral popolnoma druge dogodke. Pri obravnavi izbranih primerov smo se vedno izogibali vlogi sodnika ter smo poskušali biti čim bolj objektivni in si primer ogledati z vidika vseh vključenih akterjev. Kljub tem ne moremo trditi, da smo v tem bili 100-odstotno uspešni, saj je interpretacija narejena na podlagi našega razumevanja dogodka in izbranih virov informacij. Tudi empirična raziskava ni brez pomanjkljivosti. Naš vzorec ni bil reprezentativen, analiza pa je bila v večini primerov zasnovana na posameznikovem občutku lastne narodne pripadnosti, ki pa zahteva, da se v raziskavi oblikuje kontekst, ki bo pri respondentih poudaril njihovo narodno identiteto. Ne vemo, ali nam je to v času raziskave resnično uspelo. Čeprav nam je na podlagi kriterija letnice rojstva uspelo znotraj skupine, ki smo jo v raziskavi z vidika naroda označili kot večinsko, ugotoviti obstoj pomembnih razlik, se nam starostna razlika znotraj večinskega vzorca zdi premajhna za ugotavljanje morebitnega vpliva družbeno-kulturnega sistema. Zavedati se moramo tudi, da v raziskavah vedno obstaja možnost vpliva nepričakovanega

dejavnika in nikoli ne moremo 100-odstotno trditi, da je tisto, kar smo ugotovili, res tako. Razen tega v anketah vedno obstaja možnost podajanja družbeno zaželenih odgovorov. Kot bomo videli v besedilu, se naša stališča in vedenje vedno ne ujemata, saj lahko različne situacije in okoliščine sprožijo odzive, ki se vedno ne ujemajo z našo zaželeno predstavo. Na koncu bi radi še enkrat poudarili, da v nalogi nismo želeli sebi podati vloge sodnika, ampak čim bolj objektivnega opazovalca. Naš namen ni bil obsojanje ali iskanje storilca posameznih dejanj. Vsak posameznik je edinstven, zato se ugotovitve, razlage in interpretacije ne nanašajo na vse pripadnike skupine.

2 Teoretičen del

*2.1 Socialne percepcije, evalvacije, stališča, socialne vrednote in socialne reprezentacije*³

Na posameznikovo vedenje v socialni interakciji vplivajo različni notranji (npr. osebnostne poteze) in zunanji (npr. situacijski dejavniki) dejavniki (Kovačev 1997a). V tem delu poglavja se bomo ukvarjali s percepcijo, ki posamezniku pomaga, da vidi sebe, druge, lastne odnose in situacije, v katerih se nahaja. Njen vpliv na njegovo vedenje je velik, saj se on ravna v skladu z njo. Njene posledice ne čuti le tarča, ampak tudi njeni sočlani. Vzemimo kot primer naslednje: ko posameznik percipira člana druge skupine kot lenega, se bo kljub morebitni napačni presoji vedel primerno tej percepciji, kar povratno deluje na osebno in socialno življenje te celotne skupine (Zvonarević 1989; Weeks 1994). Kaj je percepcija? Pogosto jo razlagamo kot proces selekcije, organizacije in interpretacije. Prvi korak je selekcija, saj mora posameznik zaradi izpostavljenosti veliki količini informacij izbrati tisto najbolj relevantno, kateri bo namenil svojo pozornost. Opisana selektivnost percepcije nam pove, da v tem procesu posameznik oblikuje smiselno reprezentacijo, ki kodira le ene lastnosti dražljaja, druge pa ne. Selekciji sledi organizacija izbranih dražljajev in njihova umestitev znotraj kategorije. Zadnji korak v procesu je interpretacija oz. dodeljevanje pomena izbranim informacijam (Oakes, Haslam in Turner 1994; Jandt 2004). Glede na začetku opisano pomembnost, ki jo ima percepcija za člane druge skupine, se postavlja vprašanje, kateri dejavniki lahko nanjo vplivajo? Te dejavnike lahko razvrstimo v dve skupini (Zvonarević 1989): objektivne oz. kakovost in struktura fizikalnih procesov v objektivnem svetu, ter subjektivne, ki izvirajo iz osebnih značilnosti nosilca percepcije. Subjektivne lahko še razdelimo v dve podskupini (Zvonarević 1989): strukturalne, ki so »fiziološkega karakterja ter zajemajo strukturo in fiziološko stanje ustreznih nevrofizioloških mehanizmov, preko katerih poteka proces percipiranja« (Zvonarević 1989, 94), in funkcionalne, ki vsebujejo psihološke in socialne determinante, ki jih vedno ni lahko ločiti. Medtem ko so primarni faktorji percipiranja objektivni, lahko subjektivni v določeni meji modificirajo osnovno kakovost in percepcijo naredijo bolj ali manj pravilno (Zvonarević, 1989). Vpliv socialnih dejavnikov se pojavlja v okvirju funkcionalnih determinant percepcije ter posledično pride do oblikovanja

³ Priloge za to poglavje se nahajajo v prilogi A.1.1, .A.1.2, A.1.3,.A.1.4 in A.1.5.

t.i. socialnih percepcij (npr. percepcija drugega), pri katerih gre za »percipiranje določenih socialnih pojavov pod vplivom socialne situacije tistega, ki percipira« (Zvonarevič 1989, 95). Ko malo razmislimo, bomo ugotovili, da se percepcija druge osebe, ki jo bomo poimenovali socialna percepcija, razlikuje od percepcije objektov, ki jo bomo tukaj imenovali fizična percepcija. Za razliko od fizične, ki je zlasti usmerjena na takojšnje opazovanje »zunanjih« značilnosti (npr. velikost), je socialna percepcija predvsem zasnovana na sklepanju o ne takoj vidnih lastnosti, zaradi česar so napake v njej pogostejše ter jih je težje ugotoviti in popraviti kot tiste v fizični percepciji. Včasih imajo pri oblikovanju prvega vtisa o drugem lastna pričakovanja in ideje prednost pred dejanskimi lastnostmi tarče. Na splošno je pri socialnem percipiranju posameznik redko nepristranski oz. objektivni opazovalec. Običajno že ima čustva, stališča in motivacije, ki od začetka vplivajo na njegovo presojo. Pri tistih, ki jih ima za sebi bolj podobne, naj bi bolj verjetno percipiral dobre lastnosti, medtem pa naj bi pri tistih, ki jih ima za sebi zelo različne, percipiral slabe lastnosti. V medskupinskem vidiku bi to pomenilo, da pri socialnem percipiranju skupinska pripadnost tarče ni nepomembna. To podpirajo tudi nekateri eksperimentalni dokazi, po katerih ima pripadnost skupini v nekaterih kontekstih, med katere naj bi lahko uvrstili tudi situacije medskupinskih konfliktov ali diskriminacije, večji vpliv na posameznikove percepcije o samem sebi in drugih. Pomen percipiranih lastnosti je delno tudi odvisen od informacij, ki jih ima posameznik o drugi osebi. Ravno zaradi tega lahko tudi navidezno nepomembne informacije vplivajo na njegovo interpretacijo vedenja tarče. Pri socialnem percipiranju naj bi posameznik uporabljal tudi »implicitno teorijo osebnosti«. Gre za vsoto zbranih domnev in pričakovanj o načinih organizacije lastnosti drugih. Zasnovana je na posameznikovi zgodovini in izkušnjah z drugimi ljudmi ter pomembno vpliva na njegovo presojo drugih. Posameznik se nanjo zanaša, ko odloča, katere značilnosti opazovane osebe so pomembne in v kakšnem obsegu so nekaj njenih vidnih značilnosti povezane z nevidnimi lastnostnimi. Velja poudariti, da te teorije niso nujno popolnoma individualne oz. jih lahko v večji ali manjši meri delijo pripadniki enake kulture. Povedano opozarja na vprašljivost pravilnosti posameznikove presoje ter hkrati poudarja, da lahko različni opazovalci enako osebo opišejo na različne načine in da lahko en opazovalec različne osebe opiše enako (Forgas 1985; Smith in Bond 1998; Turner 2010b).

Da bi posameznik ustvaril odnos z drugo osebo, tudi ko je ta pripadnik drugega naroda, je pomemben prvi vtis, na katerega vplivajo »zunanji videz človeka, način govorjenja, mnenje prijatelja, podobnost drugi osebi, pripadnost spolni, narodnostni ali politični skupini, s katero imamo dobre izkušnje« (Musek in Pečjak 1997, 255). Se pravi, da ko on podcenjuje določen

narod, bo vsakega, ki ga ima za njegovega pripadnika, videl v slabi luči. Ko govorimo o oblikovanju vtisa, govorimo o dinamičnem in konstruktivnem procesu, ki se razvija čez čas. Kot smo videli, se sestoji od tega, kar posameznik verjame in ve o drugi osebi, naučenih informacij in sklepov, ki jih je sestavil. Strukture so bolj ali manj organizirane v konceptualno podobne množice. Vključujejo se nove informacije, vtisi pa se pregledujejo včasih sistematično, včasih pa sploh ne. Pregledovanje je lahko počasno, neopazno hitro, dramatično in očitno (McGraw 2003). V procesu oblikovanja vtisa na posameznikovo presojo vplivajo naslednji dejavniki (Trenholm in Jensen 1992): uporaba zasebnih konstruktov, implicitna teorija osebnosti, samoizpolnjujoče se prerokbe in kognitivna kompleksnost. Tisto, kar vidimo v drugih, je kombinacija njihovega dejanskega vedenja in našega zasebnega konstrukta o njihovem vedenju. Čeprav imajo ljudje različne konstrukte presoje drugih, jih vsi uporabljajo na enak način (Trenholm in Jensen 1992). Po Ducku (v Trenholm in Jensen 1992) je ta tipičen vzorec uporabe: fizični konstrukt (npr. visok–nizek); konstrukt vlog (npr. kupec–prodajalec); interakcijski konstrukt (npr. prijeten–sovražen); in psihološki konstrukt (npr. motiviran–len). Omenjeno pove, da so začetni vtisi zasnovani na fizičnih lastnostih, ki jim sledijo konstrukti vlog, saj poskuša posameznik v interakciji drugega umestiti v socialni svet. V interakciji lahko svojo pozornost usmeri na interakcijski konstrukt oz. na komunikacijski slog drugega. Na koncu poskuša na podlagi opazovanja oblikovati osebnost drugega. Povedali smo, da je implicitna teorija osebnosti posameznikovo prepričanje o povezanosti določenih osebnih lastnosti. Ko opazi, da drugi poseduje eno lastnost, bo hkrati domneval, da so zanj značilne tudi lastnosti, povezane z opaženo lastnostjo. Oblikovanje vtisa lastnosti je odvisno od nekaj faktorjev, in sicer: percepcije osrednjih lastnosti (določene lastnosti so lahko za oblikovanje vtisa bolj pomembne in njihova prisotnost spremeni način percepcije celotne skupine lastnosti), vrstnega reda opazovanja lastnosti ter vpliva prototipov⁴ in stereotipov. Samoizpolnjujoče se prerokbe vključujejo percepcijo in vedenje. Pojavljajo se, ko opazovalec verjame, da je nekaj o tarči pravilno. Tarča pa se začne vesti glede na opazovalčeva prepričanja. Zadnji dejavnik, ki vpliva na posameznikovo presojo oz. kognitivna kompleksnost, opozarja na razlikovanje med opazovalci v številu in na kakovost zasebnih konstruktov, ki jih uporabljajo v evalvaciji drugih. Kognitivno kompleksen posameznikov sistem zasebnih konstruktov je večji in vključuje bolj abstraktne psihološke kategorije ter ima bolj elaborirane načine povezovanja različnih konstruktov. Kognitivno enostavnejši posameznik ima manj abstraktne konstrukte o drugih in mu predstavljajo relativno samostojne

⁴ Prototip, o katerem bomo več povedali kasneje, lahko definiramo kot »popolni« primer skupine (Forgas 1985).

vtise. Raziskave kažejo, da naj bi bili kognitivno kompleksni posamezniki bolj natančni v obdelavi informacij o drugih, naj bi se bolj umestili v vlogo drugega kot tudi naj bi bili pred oblikovanjem celotnega vtisa bolj vztrajni pri tehtanju dokazov. Kognitivno manj kompleksne osebe naj bi bile nagnjene k ohranjanju izvirmih vtisov in ignoriranju nasprotujočih informacij ali pa naj bi spreminjale vtise tako, da se ti ujemajo z najnovejšimi informacijami. To ne pomeni, da je za posameznika boljše, če je kognitivno kompleksna oseba, saj je vse odvisno od situacije in oseb, s katerimi je v interakciji. Tudi kognitivno kompleksna oseba ni nujno boljša oseba (Trenholm in Jensen 1992).

Pogosto se spopadamo z drugimi zaradi razlik v stališčih. Se pravi zaradi vrednotenja konkretnega ali abstraktnega objekta, ki je lahko neživa stvar, oseba ali skupina, ter do katerega imamo negativen, pozitiven ali ambivalenten odnos. Čeprav je stališče pridobljena in trajna tendenca na odzivanje, ne zagotavlja vedenja (Zvonarević 1989; Polič 1998; Bohner 2003; Rus 2011). Njegovega pojava in oblikovanja se posameznik ne zaveda⁵. Kljub temu mu stališča omogočajo pridobivanje fiksnih standardov za presojanje in delovanje ter lažjo kategorizacijo kot tudi ustvarjanje podob o sebi, drugih in svetu. Po teh podobah se on tudi ravna (Zvonarević 1989; Rot 1987; Musek 1994). Stališče ima tri med seboj tesno prepletene komponente, ki jih lahko ločimo le pojmovno (Polič 1998), in sicer na (Rot 1987; Bahtijarević in Milas 1991): (1) kognitivno, ki vsebuje evalvacijsko presojo, zaznave, prepričanja in znanja o objektu stališča; (2) čustveno, se pravi, da stališče vključuje tudi čustva v povezavi z objektom; (3) in konativno oz. vedenjsko, ki se nanaša na tendenco nosilca, da naredi nekaj, kar se ujema z njegovim stališčem. Posamezniki imajo lahko stališča do enakega objekta, ki pa niso popolnoma enaka. Ko pa stališču dodamo pridevnik socialen, smo s tem povedali, da je skupno večjemu številu ljudi. Se pravi, da lahko skupina vpliva na oblikovanje in spreminjanje stališč svojih članov. V ta namen lahko uporabi več sredstev, kot so vpliv na izbor in filtriranje komunikacije in informacij, poudarjanje lastnih vrednosti, podpiranje ustreznih stališč itn. (Rot 1987).

Stališča se razlikujejo v naslednjih značilnostih ali razsežnostih (Rot 1987; Zvonarević 1989; Polič 1998): (1) direkcija/smer/valenca (pozitivno, nevtrarno ali negativno); (2) složnost; (3) ekstremnost; (4) usklajenost (komponent); (5) doslednost (v izražanju); (6) moč/intenziteta ali trdnost/stabilnost stališč (odpor na spremembo); (7) odprtost/vedenjsko izražanje ali dejavni

⁵ Opozorimo, da je lahko stališče zaradi različnih razlogov zasnovano tudi na omejenih in objektivno neresničnih informacijah ali pa oblikovano na podlagi neupravičenega generaliziranja. Njegov vir je lahko tudi propaganda, ki ima namen pri osebi oblikovati zaželeno stališče, katero se bo izrazilo v njenem delovanju in mišljenju (Rot 1968).

vpliv stališča (pripravljenost na njegovo manifestacijo); (8) trajnost; (9) vestnost (poudarja obstoj številnih podzavestnih in nezavestnih stališč, ki vplivajo na vedenje in delovanje nosilca); (10) univerzalnost (odnos med socialnimi in osebnimi stališči); (11) konservativnost (kontinuum konservativen–radikalen nima političnega pomena; konservativen naj bi bil nosilec »Najbolje je, da vse ostane takšno, kot je«, radikalen pa »Vse je treba spremeniti«); (12) mnogoterost (stopnja, do katere se eno stališče razlikuje od drugih); (13) širina (število lastnosti objekta stališča); (14) jakost (moč čustev do objekta stališč); (15) osrednjost (koliko je stališče del zavedanja nosilca o samem sebi); (16) nasičenost (stopnja, do katere stališče zaseda zavest osebe); (17) medsebojna povezanost (povezanost stališča z drugimi stališči); (18) preverljivost (obseg, v katerem ga nosilec lahko preveri s podatki). Pri razlikah v stališčih je zagotovo pomemben tudi vidik posameznikovega prepričanja v lastno stališče. V tem pogledu govorimo o presojevalnih območjih, ki so povezana s posameznikovo (ne)privrženostjo posameznemu stališču. Območje sprejemljivosti sestavljajo za nosilca sprejemljiva stališča, območje zavračanja pa tista, ki so zanj nesprejemljiva. Obstajajo tudi stališča, ki jih nosilec ne sprejema in hkrati ne zavrača. Ta tvorijo območje neprivrženosti. Struktura omenjenih območij se med posamezniki razlikuje, saj imata lahko dva posameznika enak najbolj sprejemljiv položaj, vendar se razlikujeta po območjih. Zelo pomembna in specifična je vpletenost nosilca, saj je lahko on v neko zadevo vpleten, medtem ko ga druga ne zanima (Polič 1998). Polič (1998) opozarja na nujno razlikovanje med vpletenostjo in skrajnostjo stališč, saj vpletenost v zadevo ne pomeni hkrati skrajnega stališča. Hkrati ima lahko o zadevi skrajno stališče tudi tisti, ki vanjo ni vpleten, in obratno (Polič 1998).

Stališča so zelo koristna in imajo več funkcij. Večina jih ima v določeni stopnji spoznavno funkcijo oz. stališče upravlja, organizira in poenostavlja informacije ter s tem nosilcu omogoča obvladovanje okolja in urejanje interakcije s stališčnimi objekti. Z ocenjevanjem objekta usmerja nosilca na pomembne značilnosti objekta ter mu olajšuje ukvarjanje z njim. Stališče ima tudi utilitarno funkcijo oz. nosilcu pomaga v doseganju pozitivnih in pri izogibanju negativnim izidom. Ena od njegovih funkcij je tudi izražanje vrednosti nosilca in utrditev identifikacije z določeno referenčno skupino, saj s pomočjo stališča nosilec izraža sebe, svoja prepričanja in potrjuje pomembne odnose. Stališče lahko pomaga nosilcu tudi v zmanjševanju grožnje samoocene, kar pomeni, da je njegova funkcija tudi ego-obrambna. Ego-obrambe niso edino sredstvo, s katerim lahko stališče ohrani samospoštovanje nosilca. V ta namen lahko tudi pomaga v njegovem povezovanju z zaželenim objektom oz. mu omogoči, da npr. »živi na tuji slavi« (npr. oboževalci). Zadnja funkcija stališča, ki jo bomo omenili, je

instrumentalna ali prilagojevalna. Ta se nanaša na pridobivanje okrepitev za želje in zahteve nosilca (Polič 1998; Bohner 2003).

O pripadnikih druge skupine imamo pogosto svoje stališče. Koliko je to trdno na spremembe? Na začetku moramo pogledati, od kje izhaja ta rigidnost. Ta je posledica naslednjih dejavnikov (Rot 1968, 1987; Zvonarević 1989): (1) selektivnosti percepcij; (2) selektivnosti spomina (nosilec si zapomni le tisto, kar ustreza njegovim obstoječim stališčem); (3) izogibanja tistemu, kar nasprotuje obstoječemu stališču; (4) vzajemne podpore nosilcev podobnih stališč; (5) metalne internosti, saj podpiranje ustaljenih stališč ne zahteva nobenega mentalnega napora; (6) iracionalne odpornosti stališč, saj stališče vsebuje pomembno čustveno komponento, ki ni pod pomembnim vplivom intelektualno-refleksivnega mehanizma (se pravi, da sprememba zahteva izpulitev njegove emocionalne korenine iz zavesti ali podzavesti); (7) socialnega pritiska okolja, ki od posameznika zahteva ujemanje njegovih in skupinskih stališč; (8) stališča kot standarda, ki nosilcu olajšuje kategoriziranje pojavov in usmerjanje; (9) večfunkcionalnosti in koristnosti (npr. ekonomski interesi); (10) imunosti nosilca na nasprotne dokaze; (11) uporabe različnih obrambnih mehanizmov (npr. zanikanje); (12) sistemske ideološke priprave. Omenjeni dejavniki preprečujejo hitrejše in pogostejše spreminjanje stališč, vendar ne morejo preprečiti njihovega spreminjanja. Torej se stališča lahko spremenijo. Sprememba je lahko posledica diskusije, zapuščanja ene in vstopa v drugo skupino ali pa posameznikovega povezovanja objekta z morebitnimi konteksti in posledicami. Sicer do spremembe nekaterih, recimo bolj ekstremnih ali globokih stališč, težje prihaja (Rot 1968, 1987; Zvonarević, 1989; Bohner, 2003).

Stališče vpliva na posameznikovo percepcijo, mišljenje, presojanje, učenje in spomin. Posameznik ga ima lahko za del sebe, zato lahko napad na objekt svojega pozitivnega stališča doživi kot napad nase. Omenili smo, da stališče predstavlja mentalno pripravljenost posameznika na določen odziv. Torej naj bi se izražalo v njegovih izjavah in delovanju. Toda včasih posameznikovo vedenje ne ustreza njegovemu stališču. Kot vemo, posameznikovo obnašanje ni odvisno le od njegovega mišljenja, ampak tudi od tega, kako bodo njegovo vedenje sprejeli drugi in kakšne posledice mu lahko prinese. Kaj se zgodi, ko sta posameznikovo vedenje in stališče nekompatibilna oz. disonantna? Takrat posameznik občuti psihološko nelagodje (Rot 1968, 1987; Moghaddam, Taylor in Wright 1993) ali disonanco, kot jo je poimenoval Festinger (v 1954, Cooper in Hogg 2003). Po teoriji kognitivne disonance je posameznik motiviran na konsistentno razmišljanje in delovanje oz. naj bi bila njegova stališča in vedenja podobna. Posledica nekonsistentnosti (psihološke ali logične) je disonanca, nenaklonjeno stanje, ki si ga posameznik želi zmanjšati. Zaradi te želje lahko

disonanca močno motivira spremembe v njegovem javnem vedenju ali zasebnem mišljenju. Bolj pogosto naj bi se pojavljala, ko on deluje na način, ki je neskladen njegovi predstavi samega sebe kot sposobne osebe ter nase gleda kot na absurdnega, nemoralnega ali neumnega. Učinek disonance naj bi bil večji, ko se opravičevanje za vedenje zmanjša. Ko ima posameznik občutek svobodne volje ali se popolnoma ne zaveda situacijskega pritiska, ki spodbuja zakonitve nekonsistentnega dejanja, se disonanca okrepi in je hkrati več poskusov njenega zmanjševanja. Javnega nekonsistentnega dejanja posameznik ne more zanikati ali spremeniti, zato je pritisk za spremembo uporabljen na notranje oz. mehke elemente disonančnega ravnovesja (npr. stališča) (Schultz in Oskamp 2000; Zimbardo 2009). Obstaja več načinov zmanjševanja disonance (Schultz in Oskamp 2000): (1) sprememba vedenja, tako da je to konsistentno z disonantno kognicijo; (2) sprememba misli oz. stališč, tako da so ta konsistentna z vedenjem; (3) in oblikovanje nove kognicije, ki upravičuje nekonsistentnost. Učinke disonance je potrdilo več raziskav, ki so pokazale, da sprememba stališča zaradi nasprotnega vedenja zahteva naslednje pogoje (Bohner 2003): (1) posameznikovo percepcijo negativnih posledic vedenja; (2) njegovo prevzemanje osebne odgovornosti za vedenje; (3) njegovo čutenje fiziološke vznemirjenosti, ki jo atribuirajo vedenju, ki nasprotuje stališču.

Stališča predstavljajo našo mentalno pripravljenost na odziv na pripadnika drugega naroda. Kako vemo, ali je naš odziv pravilen ali napačen? To nam povejo vrednote. Gre za pomembne življenjske cilje ali zaželene družbene pogoje, ki so vodilna načela posameznikovega življenja. Lahko so široki (npr. svoboda) ali bolj konkretni koncepti (npr. bogastvo), ki naj bi se jih najbolj zavedali, ko so ogroženi, saj je takrat diferenciacija med dejanskim in idealiziranim stanjem največja (Oskamp in Schultz 1998; Musil 2010). Za Schwartz⁶ (1992 v Feldman 2003; 1994 v Arijančič 2008), ki je identificiral deset vrst vrednot, ki se razlikujejo po motivacijskih ciljnih (priloga B.1.), so vrednote »(1) koncepti ali prepričanja, (2) ki se nanašajo na zaželeno končno stanje ali vedenje, (3) ki presega specifične situacije, (4) vodijo izbiro in evalvacijo vedenja in dogodkov ter (5) so urejene glede na relativno pomembnost« (1992, 4 v Feldman 2003, 480). Schwartz je tudi opredelil štiri značilnosti vrednot, in sicer (1994, v Arnejčič 2008): lahko (1) se rabijo za interese določene socialne entitete; (2) motivirajo dejanje tako, da mu dajejo smer in čustveno intenzivnost; (3) delujejo kot standardi

⁶ Schwartz (1994 v Oskamp in Schultz, 1998) je tudi identificiral dve bipolarni vrednotni dimenziji, ki naj bi bili univerzalni. Prva dimenzija je samoizboljševanje (npr. uspeh) nasproti samo-transcendenci (npr. enakost). Druga dimenzija je odprtost (npr. kreativnost) naproti konservativnosti (npr. varnost) (Oskamp in Schultz 1998).

za presojanje in opravičevanje dejanja; in (4) se dosegajo s socializacijo k dominantnim vrednotam skupin in z edinstvenimi izkušnjami učenja pri posameznikih.

Širša kategorija od vrednote je vrednotna orientacija ali usmeritev, ki je sestavljena iz številnih različno obteženih vrednot. Lahko jo opredelimo kot naravnost ali usmerjenost določenih vrednot pri posamezniku. Vrednotne usmeritve vplivajo na dinamiko spreminjanja vrednot, vendar niso edine. Poleg njih so tu še drugi dejavniki, kot sta prostor, narod, država, kultura. Vrednote posameznika so tudi pod vplivom vrednotnega sistema, ki obstaja v njegovi tradiciji in kulturi (Musek 1994; Arnejčič 2008;). »Vrednotni sistem je hierarhična organizacija – urejen niz idealov ali vrednot, izraženih glede na pomembnost. Resnica, lepota in mir so lahko v vrednotnem sistemu ene osebe na vrhu, varnost, red in čistoča na dnu, pri drugi osebi pa je lahko ta vrstni red ravno obraten« (Rokeach 1973 v Arnejčič 2008, 41). Ker se v tej disertaciji ukvarjamo s socialnimi in etničnimi skupinami, moramo vsaj nekaj povedati o njihovem vrednotnem sistemu. Ta naj bi bil determiniran s socioekonomskim položajem skupine. Prav tako naj bi bili pomembni tudi specifični psihološki vplivi, ki prek tradicije in drugih psihosocialnih mehanizmov delujejo na njegovo oblikovanje. Na splošno je hierarhija vrednot večinoma kulturno-zgodovinsko ter družbeno-skupinsko določena, kar pa relativizira individualizacijo, saj so številne izbire prepuščene osebnosti. Razen aktualne, zavestne izbire vrednot, obstajajo tudi individualno določene izbire, v katerem so zavestni procesi v drugem planu. V vidiku (samo)izbire vrednot so individualne razlike v velikem delu v funkciji ravni razvitosti osebnosti, posebej njenega položaja na zamišljeni lestvici samoaktualizacije oz. položaja na hierarhiji potreb (Pantić 1977; Zvonarević 1989; Alloport 1991).

Vrnimo se k vrednotam – kdaj nastajajo? Vrednote se razvijajo in tudi spreminjajo v času posameznikovega razvoja oz. iz njegovih življenjskih izkušenj, ki jih pridobi v interakciji z okoljem (Musek in Pečjak 1997; Musil 2010). »V prvem obdobju so pomembne vrednote, ki so povezane s telesnimi potrebami in uživanjem (hedonske vrednote). Sledi obdobje, ko pridejo v ospredje vrednote, ki so povezane z uspešnostjo in dosežki (pohvala). V nadaljnjem razvoju pa postanejo vse bolj pomembne vrednote, ki so povezane z dolžnostmi in odgovornostjo, ter končno vrednote, ki so povezane z osebnostno ter duhovno rastjo in izpolnitvijo« (Musek in Pečjak 1997, 92). Posameznikove osebne vrednote pa naj bi se vsakodnevno kontinuirano spreminjale. Po obratni teoriji je način, po katerem posameznik vidi svet in deluje v njem, odvisen od osnovnih vrednot, ki jim sledi v določenem času. Že samo ime teorije napoveduje njeno prej omenjeno domnevo o vsakodnevem spreminjanju vrednot. Osnovne vrednote prihajajo v nasprotnih parih in jim posameznik ne more slediti

hkrati. Lahko pa jim sledi v različnem času na način, da menjava naprej – nazaj. Po obratni teoriji obstajajo štiri metamotivacijska stanja,⁷ ki jih posameznik lahko doživi kadar koli in ima hkrati možnost iz trenutka v trenutek opraviti štiri obrate. Od štirih dejanskih stanj sta v središču pozornosti večinoma en ali dva, drugi pa so del psihološkega ozadja (Apter 2003). Ti pari so (Apter 2003): (1) domena ciljev in dejavnosti: dosežek (resen stil – zadovoljstvo se pridobi iz čustva napredovanja k določenemu pomembnemu bodočemu cilju tudi takrat, ko trenutna dejavnost ni ugodna = telic) – užitek (igriv stil – zadovoljstvo prinese takojšnje ugodje = paratelic); (2) domena pravil in konvencij: dolžnosti (prilagojeni stil – zadovoljstvo izhaja iz primernosti in prilagojenosti oz. žrtvovanja ali početja stvari, ki so pravilne, pričakovane ali tradicionalne = konformist) – svoboda (kljubovalni ali uporniški stil – zadovoljstvo se pridobi zaradi kršitve pravil ali nekonvencionalnosti, izzivalnosti, početja nekaj nepričakovanega, odklanjanja dolžnosti ali celo sovražnosti = negativističen); (3) domena transakcij: moč (tekmovalni stil – zadovoljstvo je posledica občutja vztrajnosti, nadzora ali možnosti izražanja sposobnosti in znanja posebej pri morebitni dominaciji nad drugim = oblast) – ljubezen (skrben ali ljubeči stili – zadovoljstvo izhaja iz prijateljstva in bližino z drugim = simpatija); (4) domena odnosov: individualnost (vase usmerjen stil – za posameznika so najbolj pomembne zadeve, ki se tikajo njega, in zadovoljstvo pridobiva iz početja stvari na lastno odgovornost = autic) – transcendenca (stil usmerjen na druge – posamezniku je najbolj pomembno tisto, kar se zgodi drugim ter zadovoljstvo pridobiva iz nesebičnosti in identifikacije z drugim = alloic). Kaj obrati pomenijo? Preprosto povedano: posameznik enako situacijo doživlja na drugačen način. Čeprav obrati veljajo za neprostovoljne in se lahko ljudje tudi navidezno obračajo, jih posameznik lahko pripelje pod posredni prostovoljni nadzor (Apter 2003).

Do zdaj povedano opozarja, da naj bi vrednote usmerjale posameznikovo vedenje, toda običajno ne vsebujejo načina realizacije in se včasih posameznikovo vedenje z njimi ne ujema (Smith in Bond 1998; Musek 2000 v Arijančič 2008). Torej, posameznik ima lahko za vrednoto enakost vseh ljudi ne glede na narodno pripadnost, toda ta vrednota ni vidna v njegovem obnašanju do konkretnega pripadnika drugega naroda. Kdaj se lahko zgodi neskladje med posameznikovimi vrednotami in vedenjem? Omenjeno neskladje lahko nastane v naslednjih štirih primerih (Musek 2000 v Arnejčič 2008): (1) ko vrednote nastopijo proti potrebam (npr. v nujnih, stresnih, vojnih ali kriznih razmerah vrednote, ki so trdno zasidrane v posamezniku, ne pomenijo veliko); (2) ko vrednote posameznika nastopijo kot vodilo pri

⁷ V enem dnevu posameznik naj bi se preklapljal iz enega v drugi kombinacijski stil (Apter, 2003).

meta odločitvah; (3) ko vrednote nastopijo proti drugim vrednotam (gre za konflikt med vrednotami); (4) ko besedne vrednote nastopijo proti vedenjskim vrednotam.

V družbi imajo različne etnične in narodne skupine različne interpretacije zgodovine in zgodovinske in družbene pravice, ki so pogosto uporabljene kot temelj različnim ideologijam oz. socialnim reprezentacijam, ki si jih delijo njihovi člani. Predstavo lahko opredelimo kot mentalno strukturo skupine atributov, ki jih posameznik prepozna ali zamišlja glede nekega objekta ali vrste objektov. Primarna skupina atributov so kognitivni. Med njih lahko uvrstimo informacije, znanja, dojetanje in razumevanje. Rezultat posameznikovega odnosa do kognitivnih atributov objekta je afektivna komponenta predstave ali drugače rečeno naklonjenost ali nenaklonjenost do objekta. Predstava ima tudi vedenjsko komponento oz. verjetno vedenje do objekta, ki ga ima posameznik glede na kognitivne attribute objekta za primernega. Reprezentacija ne vsebuje le kognitivnih atributov, verjetnega vedenja in afektivnega odziva, ampak je tudi osnova za selekcijo, percepcije in interpretacijo novih informacij o tem ali podobnih objektih. Ker je lastnost posameznika ter proizvod karakteristika objekta in karakteristika nosilca, je povezana s celotnim posameznikovim kognitivnim sklopom oz. njegovimi mišljenji, prepričanji, stališči in vrednotami (Bačević 1991c; Kalmus 2003; Van Dijk 1998 v Kalmus, 2003). Za njen nastanek so potrebne štiri skupine dejavnikov (Bačević 1991c): (1) posameznikova osebna izkušnja, ki zajema neposredne stike z objektom reprezentacije, akumulirane pretekle in sedanje izkušnje ter prihodnja pričakovanja o objektu; (2) družbene norme o objektu, oblikovane pod vplivom družine, izobraževalnih institucij, političnih organizacij itn.; (3) skupek psiholoških, socialno-psiholoških in socialnih lastnosti posameznika (tej skupini še pripadajo osebne črte, socialno-demografske lastnosti, družbeni položaj, vloga itn.); in (4) množični mediji oz. medijske predstave objekta.

Pri predstavah sta najbolj znana dva koncepta – kolektivne in socialne predstave, ki se, kot bomo videli, medsebojno razlikujeta. Kolektivne reprezentacije se po Durheimu (v Kerševan 1992) trdno navezujejo na družbeno strukturo. Iz njih izhaja enotnost in sposobnost družbe, da artikulirano deluje kot celota. Njihova funkcija je, da z dajanjem vrednot in pomenov spreminjajo svet. V skupinskem vidiku kolektivne predstave izražajo skupinski način mišljenja o lastnem odnosu do predmetov, ki delujejo na skupino. Objektivno naj bi obstajale in se nahajale v posameznikovi zavesti. Kljub samostojnosti so rezultat medčloveškega delovanja, saj nastajajo v človeških interakcijah. Ker se neskončnokrat proizvajajo in jih privrženci potrjujejo z lastnimi izkušnjami, ne morejo biti popolnoma neprimerne lastnemu

objektu. So tudi bolj obstojne kot individualne predstave ter ponujajo zagotovilo objektivnosti, saj se drugače ne bi generalizirale in ohranile obstojnost. Posamezniku predstavljajo moralno okolje in močne moralne obveznosti, katerih kršitev prinaša družbene sankcije (Durkheim 1999, 2008; Vec 1999; Flere 2000; Fulcher in Scott, 2011). Moscovici (1989 v Černigoj 2007) zavrača Durkheimovo ločevanje med individualnimi in kolektivnimi predstavami ter pripisovanje večjega pomena slednjim. Hkrati je po njegovi oceni Durkheim s konceptom kolektivnih reprezentacij poskušal zaobjeti preveliki spekter kolektivnih intelektualnih oblik (znanost, religija itn.) in pri tem ni poskušal natančneje določiti njihove kognitivne karakteristike (Moscovici 1988 v Černigoj 2007). Socialne reprezentacije pa »naj bi bile natančneje definirane in naj bi predstavljale le eno izmed mnogih vrst predstav z zelo različnimi značilnostmi, ki so možne v sodobni družbi« (Černigoj 2007, 57).

Pravzaprav bi jih lahko opredelili tudi kot sodobne oblike zdravega razuma. V sodobni družbi so ekvivalentne mitom in sistemom verovanja tradicionalnih družb (Moscovici 1981 v Leyens in Dardenne 2003). Zadevajo »vsebino vsakdanjega mišljena in zalogo idej, ki dajejo koherenco našim verskim prepričanjem, političnim idejam ter povezavam, ki jih spontano oblikujejo. Omogočajo nam klasifikacijo oseb in objektov, primerjavo in razlago vedenj ter njihovo objektivizacijo kot delov socialnega okolja« (Moscovici 1988, 214, v Augoustinos 1998, 156). Se pravi, da gibanje iz enega v drug socialni kontekst hkrati pomeni tudi gibanje iz ene v drugo zbirko socialnih predstav. Socialne reprezentacije so stabilne, vendar niso nekaj nespremenljivega, saj včasih doživijo popolno spremembo ali pa so vsesplošno sprejeta nova mnenja. Očitno je, da nastajajo v vsakdanji komunikaciji. Njihov namen je nekaj neznanega spremeniti v nekaj znanega in preprostega (Hogg 1992; Oyserman in Markus 1998; Vec 1999). Pri tem sta pomembna dva procesa (Černigoj 2007): vsidranje oz. klasifikacija in poimenovanje; ter opredmetenje, s katerim abstraktno in nerazumljivo postane konkretno in očitno. Opredmetenje poteka preko treh podprocesov (Černigoj 2007): (1) personifikacije, ki poveže določeno idejo in osebo ali pa skupino; (2) figuracije, s katero abstrakten pojem postane dominiran ali vsebovan v metaforični podobi, kar pripelje do njegove boljše dostopnosti in razumljivosti; (3) ontologiziranja, s katerim abstraktni koncept pridobi dejanske fizične karakteristike. Razen spreminjanja neznanega v znano lahko kot funkcije socialnih predstav omenimo še (Vec, 1999; Moscovici 1984 v Černigoj 2007;): (1) vzpostavitev reda, ki posamezniku omogoča obvladovanje sveta in orientacijo v njem; (2) olajšanje komunikacije znotraj skupnosti; (3) socialno akcijo, skupinsko siljenje in kohezivnost. Socialne predstave imajo dve značilnosti (Černigoj 2007): (1) konvencionalizacija objektov, oseb in dogodkov, s katerimi posameznik prihaja v stik

(predstave jim dajejo obliko, jih postavijo v določeno kategorijo in jih sčasoma vzpostavijo za model določenega tipa); (2) so predpisujoče (posameznikov način mišljenja naj bi določale njegove predstave). Velja poudariti, da socialne reprezentacije niso le odraz realnosti, ampak jo oblikujejo s tem, da ponujajo določene percepcije in omejujejo druge. Se pravi, da posameznik doživlja sebe in druge glede na dostopne socialne predstave (Oyserman in Markus 1998). Kako pa posamezna reprezentacija postane socialna? To se zgodi na podlagi treh načel, ki so odvisna od znotrajskupinskih odnosov (Moscovici 1988 v Vec 1999): (1) »vodilne« ali »hegemonične« predstave, ki odražajo stabilnost in homogenost (reprezentacije so lahko izmenjane med vsemi pripadniki dobro strukturirane skupine, ne da bi jih pri tem ustvarila ta skupina; v vseh afektivnih in simboličnih dejanjih pri teh reprezentacijah prevladuje implicitno); (2) »osamosvojene« predstave, ki nastanejo ob kroženju vedenj in idej podskupin z večjo ali manjšo mero medsebojne interakcije; (3) »polemične« predstave, ki izhajajo iz socialnih konfliktov in kontraverznosti (za njih so značilni antagonistični odnosi med člani; težijo k medsebojnemu izključevanju; razumeli naj bi jih v vidiku medskupinskega boja ali opozicije). Tisto, kar je za nas pomembno, je, da se skupine in posamezniki razlikujejo v socialnih predstavah in da jih pripadniki skupine delijo ter da umeščajo posameznika v odnos s pomembnim socialnim objektom. Odvisno od situacije določeni odnosi postanejo pomembnejši in spodbujajo različno identitetno dinamiko. Številne samo-opise konkretizirajo le splošne societalne norme, ki povzročajo, da se oseba glede na druge definira na osnovi konsenzualnih dimenzij (npr. fizični videz pri mladih). Druge situacije pa aktualizirajo reprezentacije, ki se bolj nanašajo na skupine in kategorialno članstvo. Na ravni posameznika so socialne reprezentacije strukture, ki oblikujejo pomene. Na skupinski ravni so okvirji, ki omogočajo posameznikom iz enakega socialnega konteksta predvidevanje ali skupno oblikovanje smiselne socialne interakcije. V interakciji med nosilci različnih socialnih predstav lahko oba domnevata, da delita enak cilj ali orientacijo, kar ni res. Rezultat takšne interakcije je lahko nesporazum, saj se udeleženca ne zavedata, da delujeta glede na različno vrsto predpostavk in si vedenje drug drugega razlagata na podlagi predpostavk lastnega konteksta (Hogg 1992; Doise 1998; Oyserman in Markus 1998; Leyens in Dardenne 2003).

2.2 Skupine in pomen medskupinskih odnosov⁸

Človek je družbeno bitje in večino svojega življenja preživlja v družbi drugih. V relativno majhnih ali velikih skupinah dela, se socializira, igra itn. Te zanj opravljajo različne funkcije, zadovoljujejo vse ali nekatere potrebe ter mu prispevajo materialno pomoč, precejšnjo psihološko korist, občutek pripadnosti in varnosti, kot tudi določajo njegove kulturne prakse, navade, šege, življenjski slog, jezik, ki ga bo govoril, naglas, ki ga bo imel, izobrazbo, katere bo deležen itn. Za povračilo pa od njega zahtevajo lojalnost, poslušnost in primarnost svojih potreb. Vidno je, da zelo determinirajo, kdo je on, in urejajo njegovo življenje ter da pripadnost njim pomembno vpliva na njegove vrednote in stališča. Posameznik jim lahko pripada psihološko ali demografsko, prostovoljno ali neprostovoljno (Cajnko 1990; Liebkind 1992; Hogg 1992; Kovačev 1997b; Worchel 1998; Jandt 2004; Erikson 2008; Mackie, Smith, Ray 2008; Monaghan in Just 2008; Gaertner, Dovidio in Houlette 2010). Svojo pripadnost lahko izraža na številne načine (Južnič 1993): od življenjskega sloga, navad, jezika, kolektivnega spomina do zakona, obveznosti, navezanosti itn. Skupino lahko opredelimo na različne načine, npr. kot dva ali več posameznikov, ki čutijo skupno usodo ali sobivajo znotraj enake socialne strukture ali pa komunicirajo lice-v-lice. V kognitivnem pogledu govorimo o socialni skupini, ko si dva ali več posameznikov delijo skupno socialno identifikacijo sebe, kar je enako, kot če bi nase gledali kot na pripadnike določene kategorije. Psihološko ta obstaja, ko tri ali več posameznikov razumejo oz. interpretirajo sebe ter se evalvirajo glede na deljene lastnosti, s katerimi se kolektivno razlikujejo od ostalih ljudi. Z vidika teorije socialne identitete (SIT) je skupina odnos dveh ali več posameznikov, ki si delijo enako socialno definicijo selfa oz. enako socialno identiteto. Posameznikova predanost skupini in upoštevanje njenih norm naj bila odvisna od samokategorizacije in depersonalizacije. S socialnopsihološkega vidika je bistveni pogoj skupinske pripadnosti tudi, da so posamezniki od drugih definirani kot člani skupine (Tajfel in Turner 1986, 2001; Brown 1988; Hogg 2006; Abrams in Hogg 2010; Turner 2010b). Zaradi vsega povedanega izhajamo iz Brownove (1988) definicije skupine, ki pravi, da skupina obstaja, ko dva ali več posameznikov sebe definirata kot člane skupine in drugi sprejemajo njihov obstoj⁹. Definiciji smo priložnostno

⁸ Primer tega poglavja se nahaja v Prilogi A.2.

⁹ Nekateri raziskovalci socialne identitete ocenjujejo, da odnos dveh posameznikov ni skupina, saj ta mora imeti vsaj tri pripadnike. Odnos med dvema posameznikoma uvrščamo v medosebne procese in so vsaj tri nujni za izpeljevanje skupnih norm iz vedenja drugih (Hogg 2006). Razen tega Hogg (2006) poudarja, da se številni skupinski procesi ne morejo zgoditi v odnosu dveh posameznikov (npr. pritisk večine), toda hkrati opozarja, da

dodali še določilo, da si lahko članstvo v manjšinski skupini posameznik pripiše sam ali mu ga prepisujejo drugi. Pri tem dopuščamo, da je skupinska identifikacija lahko produkt posameznikova znanja o deljeni pripadnosti socialni kategoriji per se kot tudi, da je kolektivna identifikacija produkt podobnosti v normativnih prepričanjih in vedenjih znotraj posamezne skupine (Thoits in Virshup 1997).

Oblikovanje skupine velja za zelo selektiven proces (Hechter 2000). Osnova tega oblikovanja so po Zvonareviću (1989) psihološki in fizikalni dejavniki, ki največkrat delujejo hkrati. Med psihološke uvrščamo splošne motive, zaradi katerih potencialni člani nove skupine oblikujejo vzajemno interakcijo (nujna je psihološka ali pa prostorska bližina), med prostorske dejavnike pa fizikalne okoliščine, zaradi katerih ljudje oblikujejo stike (npr. sosedstvo) (Zvonarević 1989). Prva naloga šele oblikovane skupine je oblikovanje identitete. V prvi fazi procesa razvoja oz. *fazi identifikacije* skupina vsa svoja prizadevanja usmerja v oblikovanje mej, lastnega položaja v odnosu do drugih skupin (in zgodovine) in odnosa med pripadniki. Lahko tudi oblikuje simbole lastne identifikacije (npr. jezik) ter se pri ustanavljanju lastne legitimnosti obrne k preteklosti in locira oznake razlikovanja in identifikacije »pravih pripadnikov. Ker je namen te faze usmerjanje članov na njihovo socialno identiteto, je pritisk na njihovo prilagajanje močan in odnos do morebitne manjšine ni strpen. Njeni odnosi do drugih skupin so napeti, znotrajskupinske podobnosti in medskupinske razlike pa so poudarjene. Meje so definirane in skupina si prizadeva k lastni izolaciji ali tekmovanju z drugimi skupinami. Vsa prizadevanja v tej fazi krepijo skupinsko kohezivnost in pogosto posegajo v njeno produktivnost. V *fazi produktivnosti* je skupina še vedno usmerjena vase, vendar je njena glavna skrb produktivnost, kar povzroča znotrajskupinske spremembe in spremembe v vedenju do drugih skupin. Člani začnejo preverjati medsebojne razlike in iščejo posebne sposobnosti, ki jim lahko pomagajo pri doseganju produktivnih ciljev. Kljub poudarjenosti socialne identitete se lahko orientirajo na lastno osebno identiteto, vendar le ko je ta povezana s skupinsko produktivnostjo. Do drugih skupin je skupina previdna in manj antagonistična. Skupinske meje so bolj prepustne in za izvajanje posebnih nalog se lahko včlanijo novi člani. Usmerjenost na self se še bolj pospeši v *fazi individualizacije*, v kateri se pojavijo različne podskupine ter je glas manjšine toleriran in spodbujan. Člani se bolj usmerjajo nase ter se primerjajo s sočlani in nečlani. Znotrajskupinske interakcije so selektivne in bolj intimne. Skupinska pravila, norme in vloge se postavljajo pod vprašaj in pojavljajo se zahteve po večji osebni svobodi, boljšem osebni položaju in enakosti v

sta lahko po perspektivi socialne identitete dva posameznika, ki delita socialno identiteto, določeno s strani večjega kolektiva, in se nahajata na enakem mestu in v enakem času, skupina.

prispevkih. Za skupinsko identiteto predstavlja sprememba usmerjenosti k osebni identiteti grožnjo, saj v *fazi propada* postaja skupina za posameznikovo samorazumevanje manj pomembna. Podskupine jo poskušajo zapustiti. Najprej jo zapustijo marginalni člani, kasneje tudi več središčnih pripadnikov. Preostali pa zahtevajo spremembe. Lahko se pojavi več nizov voditeljev. Po odhodu nezadovoljnih članov preostali usmerijo svojo pozornost k skupini. Pogosto se pojavi močen voditelj, ki jim ponudi upanje v ponovno vzpostavljanje skupine. Na prejšnji upad članstva se gleda kot na čiščenje skupine, proti nekdanjim sočlanom pa se izražata sovraštvo in jeza. Pozornost se zdaj osredotoči na obnovo in redefinicijo skupine, ki je spet v fazi identifikacije (cikel se začne na novo). Čiščenje lahko doseže nove višine, ko želi skupina notranje določiti grožnje ali preostale marginalne člane. Ponovno rojena skupina se začne razlikovati od drugih skupin, posebej tistih, v katerih so njeni nekdanji člani. Predstavljeni cikel opisuje normalni potek dogodkov. Treba opozoriti, da je proces lahko prekinjen ali skrajšan zaradi številnih dogodkov (Worchel, 1998).

Socialne skupine omogočajo svojim članom identifikacijo v socialnem smislu. Te identifikacije definirajo posameznike kot bolj različne ali podobne od oz. »boljše« ali »slabše« kot članov/i drugih skupin (Tajfel in Turner 1986, 2001). Se pravi, da je pri tem nujen subjekt in objekt identifikacije. Socialna identifikacija je pravzaprav proces, s katerim se posameznik poveže s socialno skupino in tudi dojame svoj socialni self. Gre za kompleksen dialektični proces, saj je skupina pogosto aktivni agent, ki zagotavlja identifikacijo in spreminja posameznika. Kot proces posnemanja je lahko usmerjena v lastno ali drugo skupino oz. skupino, ki ji posameznik še ne pripada, saj na njen proces delujejo številni dejavniki (npr. socialni vpliv, podobnost, strah pred kaznijo), zaradi katerih lahko posameznik zapusti lastno in izbere drugo skupino. Identifikacije s socialno skupino ne smemo enačiti s priznavanjem pripadnosti, saj identifikacija implicira motivacijo za samodefiniranje v pogojih članstva v skupini ter motivacijo za doseganjem in ohranjanjem vključenosti v kategorijo lastne skupine. Afektiven pomen socialne identifikacije izhaja iz občutka navezanosti med selfom in lastno skupino kot celoto. Se pravi, da je socialna identifikacija pravzaprav obseg vključevanja lastne skupine v občutek selfa, ki je hkrati izraženo kot integralni del te skupine. Posameznik pri tem zagotovo čuti implikacije. Pri visoki stopnji identifikacije so skupinski izidi in dobrobit močno povezani z njegovim občutkom blaginje. Poleg tega se ima za in o sebi bolj razmišlja kot o pripadniku. V primeru skupinske grožnje je tudi bolj predan in zaskrbljen kot tisti z nižjo stopnjo identifikacije (Billig 1976; Susič in Sedmak 1983; Brewer 2001a; Tropp in Wright 2001).

Pravkar povedano odpira vprašanje, zakaj se posamezniki združujejo in identificirajo s skupino? Po SIT-u obstajata dve motivaciji za identifikacijo. Prva je samoizboljšanje, saj ima posameznik osnovno potrebo po pozitivnem samospoštovanju, kar lahko med drugim uresniči z združevanjem in identifikacijo s skupino. Pri tem si prizadeva k pripadnosti skupinam, ki so v primerjavi z drugimi relativnimi skupinami pozitivno ovrednotene. Naslednji motiv je razločnost oz. posameznik si prizadeva za članstvo v skupinah, ki omogočajo v primerjavi z drugimi skupinami primerno nasprotje (Wright, Aron in Tropp 2003). Po Wrightu, Aronu in Troppovi (2003) je eden od motivov identifikacije s skupino tudi širjenje selfa (samoširjenja). Ta model¹⁰ domneva, da je posameznik zaradi krepitve lastnega čustva splošne samoučinkovitosti močno motiviran k širjenju lastnega selfa, kar lahko med drugim uresniči z vključevanjem drugih vanj oz. jih naredi za del sebe. Pri razlagi skupinske identifikacije model domneva, da si posameznik prizadeva vključiti skupine v lastni self, ker s tem krepí lastno zaupanje, da je sposoben izpolniti zahteve sveta in doseči cilje. Pripadnost širi self, ker ponuja pristop skupinskim resursom, odnosnim partnerjem (sočlanom), perspektivam in identitetam. Sicer se ljudje razlikujejo v stopnji vključevanja skupine v lastni self, kar povzroča razlike v načinu interpretacije izkušenj iz socialnega sveta. Čeprav naj bi bile za posameznika bolj privlačne skupine z višjim statusom in večjim dostopom do deljenih potencialnih resursov, naj bi bila privlačnost do skupine močno odvisna od njegovega občutka vrednosti kot njenega pripadnika, saj ogroženi člani kot tudi tisti z nižjim statusom ne morejo biti prepričani v neprekinjeni dostop do resursov. Izključitev iz skupine pomeni izgubo vseh njenih psiholoških in materialnih koristi. V meri, v kateri je skupina vključena v self, lahko izključitev prinese upad, stagnacijo ali negativno samoširjenje. Teh sprememb se po modelu posameznik zaveda ter je v doseganju ciljev manj pripravljen na spopadanje s sedanjimi in prihodnjimi izzivi. Hkrati doživlja upad lastne percipirane samoučinkovitosti. Ko gre za izključitev iz skupine, ki je hkrati vir medosebnih odnosov, so lahko negativni učinki večji (Tropp in Wright 2001; Wright, Aron in Tropp 2003; McLaughlin-Volpe, Aron, Wright, Lewandowski jr. 2005; McLaughlin-Volpe 2006). Na morebitno izključitev se lahko član odzove na več možnih načinov, ki jih model ima tudi za preventivne strategije pred dejanskim izključevanjem ali strategije prenašanja v času ali po izključitvi (McLaughlin-Volpe, Aron, Wright in Lewandowski 2005): s poskusom ohranjanja ali izboljševanja ogrožene

¹⁰ Model širjenja selfa se je razvil kot okvir za razumevanje človeške motivacije k ustvarjanju in ohranjanju bližnjih odnosov. Lahko bi ga vključili tudi v medskupinske odnose. Ko se posameznik zbliža s članom druge skupine, so vidiki drugega vključeni v njegov self, se pravi, da je vključena tudi druga skupina. To vključevanje lahko včasih pomeni dejansko pridobivanje njenega članstva. Je pa v nekaterih primerih to članstvo malo verjetno (npr. narod) (McLaughlin-Volpe 2006; Wright, Aron in Tropp 2003).

pripadnosti; z iskanjem novih odnosov s skupinami, ki lahko nadomestijo možnosti ogroženega samo-širjenja; ponovnim poudarjanjem že obstoječih skupinskih pripadnostih in s tem maksimizacijo dostopa do možnosti samo-širjenja, ki ga te omogočajo; kombinacijo omenjenih strategij; imaginarnimi odnosi s skupinami; s pretvarjanjem in prehodi kot pripadnik skupine (pretvarjanje, da se zavrnitev ni zgodila); z bolj individualističnimi načini pridobivanja občutka samo-širjenja (npr. usmerjanjem na razvoj osebnih resursov). Vemo pa, da se člani včasih vedejo na način, za katerega vedo, da lahko povzroči njihove izključitve, in so včasih celo srečni zaradi izključenosti. Po modelu širjenja selfa se to zgodi, ko skupina posamezniku zagotavlja manj koristi od pričakovanega, mu omejuje osebno rast ali pa on zaznava dostop do bolj zaželenih možnosti samo-širjenja, ki mu zaradi obstoja sedanjih odnosov niso na razpolago. Na splošno bi lahko rekli, da lahko posameznik vsaj včasih izbira oz. spremeni skupino. Kot smo prej povedali – ljudje se pogosto želijo identificirati z družbeno relativno pozitivno ovrednotenimi skupinami in zbežati od tistega, kar je percipirano kot negativna socialna identiteta, ki jim lahko v življenju pomeni pomanjkljivost v doseganju lastnih ciljev (De Vos in Romanucci-Ross, 1982; McLaughlin-Volpe, Aron, Wright in Lewandowski jr. 2005).

Posameznik išče pripadnost z drugimi. Ko zadovolji primarne potrebe (npr. hrana), postane potreba po pripadnosti ena od najmočnejših njegovih motivacij in vemo, da je včasih pripravljen na nenavadna in izjemna dejanja le, da postane drugim všeč, da se z njimi združi in pripada skupinam. Ko občuti, da ga drugi nimajo radi, pogosto ta občutek ponotranji in se tudi sam začne sovražiti (Moghaddam, Taylor in Wright 1993; Twenge in Baumeister 2005). Zakaj si posameznik prizadeva k pripadnosti? Po mnenju Serinove (1998) je lahko pripadnost nekaterim posebnim skupinam predpogoj, ki mu omogoča razvoj, ostro in bolj definirano samopodobo, na podlagi katere se lahko percipira kot poseben in zelo razločen. Potrebo po pripadnosti bi lahko razlagali tudi s tem, da je družba drugih že sama po sebi nagrajujoča, kot tudi v evolucijskih pritiskih ali naravni nagnjenosti k skupinskemu združevanju. V preteklosti je lahko izključitev iz socialnih skupin pomenila smrt, saj so samostojno nabiranje plodov, lov in obramba pred plenilci predstavljali težko nalogo (Forgas 1985; Županov 1985; Twenge in Baumeister 2005). Skupina pa še danes ponuja posamezniku občutek olajšanja, tolažbo, pomoč in zaščito pred virom grožnje ali frustracije ter ga krepi v njegovem nasprotovanju proti tem viru (Tannenbaum 1966 v Županov 1985). Raziskave o potrebi po pripadnosti kažejo, da za optimalno funkcioniranje potrebuje posameznik pripadnost z drugimi in povezanost. Pomanjkanje pripadnosti in povezanosti ima lahko posledice za njegovo zdravje, dobro počutje in prilagoditev. Zavrnitev in izključevanje iz socialnih odnosov lahko prinese

anksioznost, negativne učinke, potrto samospoštovanje, osamljenost in depresijo. Ena od glavnih nalog skupine je ravno urejevanje pripadnosti. Ker je pogosto definirana v odnosu do druge skupine ter je medskupinsko razlikovanje zelo pomembno za obstoj obeh, je za ohranjanje njene integritete nujno, da njeni pripadniki posedujejo deljene značilnosti in potrjujejo pričakovane medskupinske razlike (Pickett in Brewer 2005). Obstaja več vidikov skupinske pripadnosti (Tajfel 2010b): kognitivna komponenta oz. znanje o lastni pripadnosti skupini; evalvacijska komponenta oz. predstava skupine ali pripadnosti njej, ki ima lahko pozitivne ali negativne vrednostne konotacije; in čustvena komponenta, ki kaže, da sta lahko kognitivna ali evalvacijska vidika skupine ali njene pripadnosti spremljana s čustvi, usmerjenimi k lastni skupini ali tistim, ki so v določenem odnosu z njo. Posamezniki se razlikujejo v naklonjenosti in vrednosti, ki jo pripisujejo članstvu, toda pripadnost prinaša posledice na posameznikov pogled na samega sebe, druge, njegove izkušnje itn. Pripadnost skupini povzroči občutek podobnosti s sočlani ter znanje o obstoju vezi in povezave med pripadniki. Posameznik je bolj pozoren na potencialne sočlane. Bolj se definira v pogledih članstva, zaradi česar je lahko njegovo samospoštovanje deležno pozitivnih ali negativnih posledic (Brown 1988; Serino 1998; Pickett in Brewer 2005; Verkuyten 2005).

Če na trenutek zastanemo in razmislimo o lastni skupini, bomo takoj ugotovili, da se naši sočlani medsebojno razlikujejo. To znotrajskupinsko diferenciacijo smo tudi večkrat poudarili. Da bi jo bolj razumeli, nam je potrebna ideja o prototipnosti. Prototipnost predstavlja stopnjo, v kateri pripadnik skupine kot njen najbolj podoben član in hkrati najbolj različen od pripadnikov druge skupine ponazarja stereotipne značilnosti skupine kot celote. Ta stopnja se spreminja s spremembo konteksta oz. je odvisna od medskupinskega konteksta in medskupinskih odnosov, zaradi česar se posameznik zelo težko čuti za prototipnega člana. Prototip je torej kontekstualno določen multidimenzionalno nejasna vrsta značilnosti, ki definira in določa stališča, vedenje in čustva, značilna za skupino, ter jo razlikuje od drugih skupin. Čeprav pripadajo skupini, se pripadniki razlikujejo v prototipnosti. Visoko prototipen je tisti, ki ni le zelo podoben sočlanom, ampak je tudi zelo različen od članov druge skupine. Prototipnost lahko povežemo s konceptom depersonalizirane socialne privlačnosti, ki ga je vpeljala teorija samokategorizacije (SCT). Ta koncept razlikuje med medosebno in znotrajskupinsko naklonjenostjo, ki spremlja pomembnost skupinskega članstva in interakcije. Zdi se, da je možno ločiti med socialno in osebno privlačnostjo, čeprav obe predstavljata osebna čustva in stališča do drugega. Kot prvo je le socialna privlačnost povezana s skupinskimi procesi in fenomeni (npr. stereotipizacija). Objekt pozitivnih stališč in čustev v medosebni privlačnosti je edinstveni posameznik, v socialni pa prototip, ki ga

posameznik poseblja. Torej socialna privlačnost je privlačnost, ki se dogaja med člani skupine oz. depersonalizirana naklonjenost, ki je zasnovana na prototipnosti in je ustvarjena s samokategorizacijo. V splošnem pomeni pozitivna stališča do sočlanov in negativna ali manj pozitivna do pripadnikov druge skupine. Lahko se giblje od zelo pozitivne do zelo negativne in je njena tarča sočlan ali član druge skupine. Posledično so skupinski prototipi in sočlani v splošnem pozitivno evalvirani. Kljub tem se lahko zgodi, da je privlačnost v skupini negativna, ko je član zelo neprotipičen ali pa je skupinski prototip percipiran kot zelo negativen. Oba primera sta vendarle zelo redka, saj člani svojo skupino definirajo pozitivno in kategorizacija posameznikov kot pripadnikov skupine poudarja njihovo prototipnost ter bo zelo neprotipičen »član« verjetno kategoriziran kot nečlan ali član druge skupine. V primeru, da vseeno pride do negativne privlačnosti do lastne skupine, je za pričakovati, da se bo član od nje psihološko ločil in se ne bo kategoriziral za njenega pripadnika. Povedali smo, da je objekt socialne privlačnosti lahko tudi pripadnik druge skupine. Tudi v tem primeru govorimo o depersonalizirani privlačnosti, vendar zdaj v smislu prototipa druge skupine. Ker so ti prototipi v splošnem evalvirani manj ugodno kot prototipi lastne skupine, je večinoma socialna privlačnost do članov druge skupine negativna ali vsaj ne zelo pozitivna. Čim bolj so prototipični, tem manj so jim pripadniki naklonjeni. Izjema so primeri, ko je prototip druge skupine zelo privlačen oz. zaželen, vendar se to dogaja, ko so posamezniki relativno nezadovoljni z lastno pripadnostjo in si prizadevajo postati pripadniki druge skupine. Takrat se lahko kategorizirajo kot člani druge skupine, kljub morebitni nesprejetosti te samokategorizacije od drugih (Hogg 1992, 2001; Oakes, Haslam in Turner 1998; Pickett in Brewer 2005; Burke in Stets 2009).

Člani skupine tudi prinašajo skupne odločitve, ki so večinoma bolj tvegane kot povprečje njenih odločitev pred diskusijo. Gre za polarizacijo ali tendenco povprečnih odzivov pripadnikov na eni dimenziji, da po skupinski diskusiji postanejo bolj ekstremni k prvotno prednostnemu polu kot pa povprečni prvotni osebni odgovori. O skupinski polarizaciji obstaja več razlag. Gre za rezultat posameznikove odvisnosti od mnenja drugih in njegove želje, da postane družbeno zaželen ali v prevladujoči smeri bolj ekstremen od sovrstnikov. Po eni razlagi je odvisna od informacijske izmenjave v diskusiji, saj se mnenje članov spreminja zaradi izpostavljenosti novim prepričljivim informacijam. Polarizacija se tudi razlaga z razpršenostjo odgovornosti, saj ko nobeden ne prenaša celotne odgovornosti za tvegano odločitev, naj bi bili vsi nagnjeni k malo več drznosti. Razlaga polarizacije se povezuje tudi z vedenjem oz. najbolj ekstremni pripadnik naj bi se pokazal tudi kot najbolj prepričljiv voditelj, zato skupina sprejeme njegovo ekstremno mnenje. Razložiti jo je tudi možno s tem,

da bodo v družbi, v kateri tveganje na splošno velja za pozitivno vrednoto, člani skupine poskušali presežati tveganost drugih sočlanov, kar se sicer ne bi zgodilo, če bi odločali sami. Nekateri pa menijo, da postanejo posamezniki zaradi skupinske razprave v zadevo bolj osebno vključeni ter se njihovo zaupanje v pravilnost lastnega mnenja in moč njihove identifikacije z lastnim stališčem krepi (Forgas 1985; Brown 1988; Abrams, Wetherell, Cochrane, Hogg in Turner 2001; Turner in Oakes 2010a). Po Sandersu in Baronu (1977 v Brown 1988), ki zagovarjata Festingerjevo teorijo socialne komparacije, poteka polarizacija na naslednji način: z vsako zadevo, o kateri mora skupina odločiti, so povezane številne socialne vrednote. Posledica teh vrednot so začetne naklonjenosti do nekaterih rezultatov. Medtem ko se pred skupinsko diskusijo posameznik v primerjavi z ostalimi percipira kot nekako bolj oddaljen od družbeno zaželenih rezultatov, v skupinski diskusiji, ki poudarja pomembnost relevantnih socialnih vrednot, ugotovi napačnost lastne percepcije, saj obstajajo drugi, ki bolj kot on podpirajo pozicijo percepcije k socialno vrednotnemu polu. Ker se želi predstaviti na prijeten način, je rezultat te socialne primerjave premikanje posameznika k tej usmeritvi. Ključni dejavnik v tej razlagi je posameznikovo znanje o pozicijah sočlanov glede pomembnih dominantnih socialnih vrednot v določeni situaciji. V primeru, da posameznik informacije iz socialne primerjave pridobi na kakšen drugi način, dejanska diskusija s sočlani mogoče ni nujna za nastanek polarizacije (Brown 1988). Teža k eni usmeritvi po Burnsteinu in Vinokurju (1977 v Brown 1988) vedno obstaja. Sicer vsak posameznik ne bo imel dostopa do vseh argumentov in se vsi posamezniki ne bodo zavedali enakih argumentov. V diskusiji je vsak seznanjen z več argumenti v prid dominantnega pogleda in mogoče z enim ali dvema nasprotujočima. Argumenti so bolj prepričljivi, ko so novi, notranje logično konsistentni, izvirajo iz verodostojnega vira itn. Po tem pogledu pripadniki skupine delujejo kot racionalni »informativski procesorji« in se odzivajo na dodatne argumente in dokaze ter s premikanjem lastnega mišljenja podpirajo lastni začetni prednostni pogled. Polarizacija pa je rezultat novih argumentov in dokazov, ki se pojavijo v diskusiji. Po Wetherelljevi (1987 v Brown 1988) se pri skupinski polarizaciji pripadniki poskušajo bolj prilagoditi normativnemu položaju, ki ga imajo za skupinsko prototipnega. V situacijah opaznosti skupinske identitete postanejo skupinske norme bolj ekstremne (da bi se jasno razlikovale od norm drugih skupin) in je poudarjena tudi skupinska polarizacija. Po tem pristopu je polarizacija povezana s prilagajanjem pripadnikov skupinskim normam, ki so nasprotne normam druge skupine. Torej, pristop samokategorizacije trdi, da je predpogoj za polarizirajočo spremembo mnenj prepoznavanje deljenega kategorialnega članstva glede na predmet razprave. Polarizacija in obojestranski skupinski vpliv se zgodita, ko posamezniki pričakujejo strinjanje z drugimi

razpravljavci, ki so večinoma percipirani kot člani enake referenčne skupine. Hkrati udeleženci zaradi nagnjenosti za poudarjanjem podobnosti in želje po lastnem razlikovanju od drugih kategorij izražajo in poudarjajo kategorije, ki jih povezujejo. Torej je polarizacija posledica potrebe po prilagajanju kategoriji ali prototipu skupine (Brown 1988; Moscovici in Diose 1994; Černigoj 2007; Abrams, Wetherell, Cochrane, Hogg in Turner 2001).

Skupinska izolacija je bolj izjema kot pravilo. Po Weberju (1978) se skupina oblikuje na osnovi soočenja s tujci. Vemo, kdo smo, glede na to, kar nismo. Oblikovanje skupinskih mej vključuje ne le določanja članov, ampak tudi zahteva opisovanje nečlanov. Lahko domnevamo, da se je z razvojem prevoza in telekomunikacij okrepil medskupinski kontakt, vendar to ne pomeni tudi okrepitev razumevanja in naklonjenosti. Predsodki, diskriminacija in medskupinski konflikti so le primer odsotnosti razumevanja med člani različnih skupin. Odnos pomeni socialno srečanje z določenim drugim in vključuje nadaljevanje interakcije v prihodnosti. Njegova narava in način izvajanja se med kulturami razlikujeta. Obstaja globoka razlika med sorodstvenimi odnosi in odnosi v skupnosti na eni ter odnosi med znanci, prijateljstvom in intimnimi odnosi na drugi strani. Dve od bolj očitnih razlik sta zagotovo izbira (npr. prijatelje lahko izbiraš, družino pa ne) in trajnost (prijateljstvo je determinirano s karakterjem, stališči, željami in prepričanji prijateljev; odnos med sočlani pa delno s skupinsko pripadnostjo). Odnos med posamezniki je lahko medskupinski ali pa medosebni. Medskupinski odnos je odnos med dvema ali več skupinam in njihovim pripadnikom. V njem se stališča in vedenje udeležencev, ki so pripadniki različnih skupin, stereotipno nanašajo na kategorijo (npr. narod). Ko pa tega primanjkuje, se med udeleženci kažejo bolj značilne interakcijske značilnosti medosebnega odnosa (Moghaddam Taylor in Wright 1993; Moya 1998; Worchel 1998; Sherif 2001).

Medskupinski odnosi so pogosto zasnovani na dejavnikih, kot so (Abrams in Hogg 2001): porazdelitev bogastva, moči, materialnih resursov, verske ali politične vrednote itn. Vključujejo tudi procese tekmovanja za pozitivno socialno identiteto, v katerih se skupine in njihovi pripadniki prizadevajo doseči ali ohraniti pozitivno razlikovanje in pozitivno socialno identiteto. Način, na kateri se to dogaja, je voden s posameznikovim subjektivnim razumevanjem propustnosti skupinskih mej ter stabilnostjo in legitimnostjo odnosnih statusov med skupinami (Hogg 2001). Da bi lahko o socialnem srečanju govorili kot o medskupinski situaciji, morajo biti prisotni tri pogoji (Brown 1988): (1) obstoj vsaj dveh socialnih kategorij; (2) obstoj določene skupinske uniformiranosti vedenja; (3) posameznikova percepcija homogenosti lastne in tuje skupine. Po Tajfelu (1978 v Hewstone in Brown 1986) je možno

razlikovanje med medskupinskim in medosebnim vedenjem. Medosebno vedenje pomeni delovanje posameznika z značilnimi lastnostmi ter značilno vrstno osebnih odnosov z drugimi. Z druge strani je medskupinsko vedenje njegovo delovanje kot pripadnika skupine. Omenjeno se lahko pokaže tudi s kontinuum¹¹ (Tajfel 1978 v Brown 1988). Na enem ekstremnem polu kontinuuma oz. medosebnem se nahaja interakcija, ki je popolnoma determinirana z medosebnim odnosom in individualnimi značilnostmi. Na tem polu ni vpliva socialnih skupin ali kategorij, ki jim posamezniki pripadajo. Drugi pol vključuje interakcije med dvema ali več posamezniki (oz. skupinami), ki so popolnoma determinirane s članstvom v različnih socialnih skupinah in kategorijah brez vpliva medosebnih odnosov akterjev. Pomembno opozorilo te razlage je, da so omenjeni primeri čisti ekstremi, ki so v resničnem življenju zelo redki. Kot primer, ki se približuje medosebnem ekstremu, lahko označimo zakonski odnos, vedenje vojakov v vojni pa kot primer, ki se približuje medskupinskemu ekstremu (Tajfel in Turner 1986, 2001; Tajfel 2010b). Kontinuum tudi določa značilnosti vedenja do pripadnikov druge skupine (Tajfel 2010b): (1) socialno vedenje je široko neodvisno od individualnih razlik v lastni ali drugi skupini; (2) v širokem obsegu neodvisno od morebitnih osebnih odnosov med posamezniki, ki so pripadniki različnih skupin; (3) v širokem obsegu neprizadeto z začasnim motivacijskim stanjem akterjev v času srečanja, predhodnega srečanja ali med vrsto srečanj. Glavne skupne značilnosti socialnega vedenja v teh situacijah so (Tajfel 2010b): deljena skupinska pripadnost posameznikov in deljena interpretacija odnosov med lastno in drugo skupino, ki se nanaša na določeno socialno situacijo ali vrsto takšnih situacij. Čim bolj se interpretacija socialne situacije pripadnikov skupine približa medskupinskemu ekstremu kontinuuma, tim bolj enotni bodo v vedenju do članov druge skupine. Čim bolj se socialna situacija približa medskupinskemu ekstremu, tem bolj močna bo njihova tendenca k obravnavi članov druge skupine kot nerazločnih enot enotne socialne kategorije, neodvisno od individualnih razlik med njimi. Kljub omenjenemu se v interakcijah, ki so najbolj zasnovane na skupini, posamezniki vključujejo z vrsto osebnih značajev, hkrati njihove najbolj intimne interakcije vsebujejo nekatere skupinsko stereotipne značilnosti. Čeprav ima včasih socialno vedenje le malo povezave s pripadnostjo, sta medskupinsko in znotraj skupinsko vedenje neločljivo povezani ter tisto, kar se zgodi med skupinami, vpliva na dogajanja v skupini in obratno. Skupina lahko spodbudi posameznika, da naredi nekaj, česar drugače ne bi naredil. Se pravi, da so v pogledih in vedenju, kot smo že zapisali, skupine bolj ekstremne in tudi tekmovalne kot njihovi pripadniki, ko delujejo

¹¹ Gre za razmerje med delovanjem v pogojih selfa in delovanjem v pogojih skupine. Kontinuum je bil kasneje zamenjan z razlikovanjem osebna–socialna identiteta, ki ga je uvedla SCT (Turner in Reynolds 2010).

posamezno. Lahko so etnocentrične in tekmovalne za redke materialne in psihološke (npr. status) resurse ter se borijo za moč nad drugimi, toda v številnih primerih so kooperativne, posamezniki pa tekmovalni (Brown 1988; Drigotas, Insko in Schopler 1998; Hogg in Abrams 2001; Hogg 2006; Zimbardo 2009; Tajfel, 2010b).

Pomemben koncept, kateremu smo namenili celotno podpoglavje, je socialna identiteta. Ko je ta opazna, so člani niso več drugi. Posameznik jim bolj zaupa, spoštuje, pomaga tudi na lasten strošek ter verjetneje sodeluje z njimi. Po načelu SIT-a si socialna skupina prizadeva doseči pozitivno razlikovanje od drugih socialnih skupin, kar se lahko kaže v skupinski pristranskosti in diskriminaciji drugih skupin. Njeni pripadniki morajo več napora vložiti v razlikovanje napram bolj podobnim skupinam, zaradi česar sta lahko v teh primerih diskriminacija in medskupinska pripadnost močnejši. Zakaj? Medtem ko manj podobna skupina predstavlja manjšo grožnjo njihovi skupinski identiteti, lahko bolj podobna sebe in svojo socialno identiteto definira na podobnih dimenzijah, kar predstavlja grožnjo posameznikovi značilni socialni identiteti (Johnston in Hewstone 1990; Reicher, Spears in Haslam 2010). Ta kategorialni odziv se lahko zmanjša z dvema ločenima procesoma (Johnston in Hewstone 1990): krepitev razlikovanja posameznikov znotraj kategorije in krepitev personalizacije (razbijanje kategorijskih mej, poudarjanje obravnave posameznika kot posameznika in ne kot člana skupine). Pomembnost kategorije je mogoče zmanjšati z večjim prekrivanjem kategorij. Na ta način so nekatere osebe na eni dimenziji pripadniki različnih skupin, na drugi so člani. Pri tem je pomembno, da imajo kategorije za posameznika enako psihološko pomembnost oz. da nobena ni dominantna. Čeprav se zdi kot dober način za izboljšanje medskupinskih odnosov, rezultati križnih-kategorijskih situacij tega vedno ne potrjujejo in nekatera mnenja celo pravijo, da tudi takrat obstaja medskupinska diskriminacija, saj je skupinska pristranskost posledica motivacijskih dejavnikov, ki obstajajo tudi v teh situacijah, in se s spreminjanjem pogojev posameznikovo prizadevanje za pozitivno samopodobo ne spreminja. Razen tega so posameznikovo vedenje in čustva do drugih po nekaterih mnenjih zelo odvisna od socialnih skupin, ki jim drugi pripadajo. O teh skupinah ima posameznik svoja prepričanja, ki vplivajo na interakcijo z drugimi, ki jih identificira za njihove pripadnike. Prepoznanje različnih skupinskih pripadnosti vpliva na percepcijo, kognicijo, afekt in vedenje, ki na neki način sistematično proizvajajo razširjene medskupinske pristranskosti oz. kognitivne in čustvene nagnjenosti posameznika, da lastno skupino evalvira ali obravnava bolj ugodno kot ostale skupine. Po nekaterih mnenjih skupinska pristranskost ni nič bolj različna od nestrinjanja med ljudmi. Ocene pripadnikov ene skupine o večji superiornosti lastnih naporov in pogledov se pogosto interpretirajo kot napaka, pristranskost ali popačenje, vendar je enaki proces opazen,

ko posamezniki ocenjujejo lastne napore in poglede kot bolj superiorne od pogledov in naporov drugih posameznikov (Johnston in Hewstone 1990; Oakes, Haslam in Turner 1994; Oskamp in Schultz 1998; McGarty 1999; Richeson in Shelton 2010).

Razen soočanja s pristranskostjo je druga skupina pogosto percipirana kot homogena, še posebej, ko ima nosilec percepcije malo znanja o njenih članih. Pri učinku homogenosti druge skupine gre za posameznikovo nagnjenost, da ima za razliko od sočlanov pripadnike druge skupine za manj medsebojno različne in bolj medsebojno si podobne. Ta percepcija ne zajema le njihovega fizičnega videza. Nosilec lahko verjame, da imajo enake lastnosti in socialne vloge. Zakaj posameznik percipira člane druge skupine kot homogene? Po kognitivni razlagi ljudje bolj poznajo in se bolj pogosto vključujejo v interakcije s sočlani ter se bolj zavedajo njihove medsebojne različnosti. Njihove interakcije s člani druge skupine pa so bolj situacijsko omejene. Bolj so seznanjeni z lastno skupino ter imajo več individualnih informacij o sočlanih kot o pripadnikih druge skupine. Kognitivno bolj globoko obdelujejo informacije o sočlanih in o njih ohranjajo bolj podrobne informacije kot o članih druge skupine. Bolj se tudi spominjajo informacij o lastnih podobnostih s sočlani in o razlikah glede na pripadnike druge skupine, medtem ko imajo o njihovih pozitivnih informacijah slabši spomin. Ta razlaga po nekaterih mnenjih ni zadostna, saj je heterogenost lastne skupine lahko posledica prizadevanja po edinstvenosti, ker se član nima le za pripadnika, temveč tudi za posameznika in zaradi tega se v skupini poskuša individualizirati. Homogenost druge skupine je lahko tudi funkcionalni proces in ta percepcija lahko opravičuje (večinoma negativne) obravnave članov druge skupine. Kaj lahko pričakujemo, če percepcijo homogenosti zamenja percepcija variabilnosti druge skupine? Ta percepcija, ko je okrepljena, lahko zmanjša posameznikovo nagnjenost k obravnavi pripadnikov druge skupine kot podobnih, vendar hkrati tudi možnost posplošitve ugodnih kontaktov na celo drugo skupino (Lorenzi-Cioldi in Doise 1990; Gaertner, Dovidio in Houlette 2010; Whitley in Kite 2010; Johnston in Hewstone 1990).

V tej disertaciji se ukvarjamo z etničnimi stiki, ki večinoma vključujejo vsaj eno domačo skupino in vsaj eno skupino, ki se je priselila na to območje (Liebersson 1971). Etnična manjšinska skupina definira tiste zunaj mej kot kategorijo »oni« in se hkrati mora soočiti s tem, da jo tudi ti oz. širša družba percipira kot razločno entiteto oz. da se njene značilnosti nanašajo na »mi« na eni in kategorijo »oni« (definicija širše družbe) na drugi strani¹². Ta dinamični odnos ima pomembno vlogo v določanju njenih življenjskih okoliščin. Med

¹² Ringer in Lawlessova (1989) sta identificirala štiri etnične situacije, ki so definirane z notranjimi in zunanjsimi definicijami značilnosti. Etnične situacije se nahajajo v prilogi B.2.

definicijami obstajajo razlike (npr. v odgovorih na vprašanja, kot so: Katere so bistvene značilnosti etnične skupine?; Kateri so njeni cilji in vrednote?) Prepričanja širše družbe o etnični skupini se lahko ne ujemajo s prepričanja etnične skupine o sami sebi in celo z dejansko naravo skupine. Tudi prepričanja etnične skupine se lahko ne ujemajo z realnostjo. Etnična skupina večinoma pozitivno vrednoti svojo značilnost, širša družba pa pogosto njene značilnosti evalvira negativno (lahko pa širša družba nekatere etnične skupine evalvira tudi pozitivno). Njuni standardi presojanja so različni, saj etnična skupina in širša družba izbirata tiste, ki ohranjajo njuno lestvico vrednot in prioritete. Kategorizacija širše družbe prinaša posledice za etnično skupino, saj se širša družba prizadeva sprejeti »veljavnost« svoje definicije in jo poskuša vsiliti v odnos z etnično skupino. Ta koncepcija skupine bo npr. urejala obravnavo etnične skupine, kar posledično vpliva na njene življenjske okoliščine in možnosti znotraj širše družbe. Hkrati lahko koncepcija služi za postavljanje ali utrjevanje ovir za etnično skupino. Ovire lahko pozitivno vplivajo na njeno notranjo kohezijo, toda trajen pritisk širše družbe in evalvacije, ki poudarjajo »podrejenost skupine«, lahko razdrobijo etnično solidarnost, prodrejo in vplivajo na lastne koncepte njenih članov ali med njimi povzročijo negotovost in mešane občutke, kdo so in koliko so dobri. V določenih okoliščinah lahko širša družba poskuša vsiliti lastno definicijo pripadnosti tudi na strošek definicije etnične skupine (Ringer in Lawless 1989).

2.2.1 Različne vrste skupin¹³

Posamezno skupino lahko definirajo različni dejavniki in značilnosti (npr. velikost, skupna usoda, dejavnost, deljeni cilji, zgodovina itn.), s katerim lahko poudari svojo različnost od drugih skupin. Ena od njih je številčnost, saj so ene skupine bolj (npr. narod), druge pa manj številčne (npr. družina). Za ene je značilna visoka strukturiranost in organiziranost (npr. vojska), za druge bolj informacijska organiziranost (npr. klub privržencev). Nekatere bomo opisali kot zaprte, druge kot odprte. Ko jih opisujemo s pogleda družbenih vrednot, bomo rekli, da so družbeno-pozitivne oz. moralne ali pa družbeno-destruktivne oz. nemoralne. Glede na čas smo lahko člani kratkotrajnih (npr. porota) ali pa dolgotrajnih (npr. religija) skupin. Dolgotrajne imajo izgrajeno socialno ideologijo in vrsto socialnih institucij, katere stabilnost je okrepljena s tradicijo, ki tudi krepi stabilnost institucij drugih skupinskih tvorb.

¹³ Primer za to podpoglavje se nahaja v prilogi A.2.1

Te skupine imajo tudi dobro razvito strukturo, ki spet krepi njihovo trajnost. Ta pa kratkotrajnim primanjkuje. Skupine so lahko prvotne ali drugotne (Zvonarević 1989; Cajnko 1990; Hinkle in Brown 1990; Hogg 1992; Musek in Pečjak 1997 Abrams in Hogg 2010). Za prvotne (npr. šolski razred) so po navadi značilne naslednje lastnosti (Goričar 1980; Cajnko 1990): intimnost in simpatija, neposredni odnosi, odnosi medsebojnega zaupanja, pomoči in razumevanja, maloštevilno članstvo ter trajnost. Tudi v drugotnih skupinah se lahko razvijejo odnosi prvotnih skupin (npr. pravo prijateljstvo med sodelavci delovne skupine), vendar so te skupine širše in obsežnejše družbene tvorbe, ki večinoma slonijo na neosebni, posredni in formalno urejenih odnosih. Pripadnike večinoma veže posebni interes in v znotrajskupinskih odnosih nastopajo kot nosilci določenih vlog¹⁴, zaradi česar so te skupine bolj indiferentne do pripadnikovih osebnih lastnosti in v pomenu osebnega življenja člani v njih niso podvrženi tolikšnemu skupinskemu nadzoru kakor pripadniki primarnih skupin. Sekundarne skupine so tudi večinoma organizirane, saj lahko le tako izvajajo svoje naloge. Organizirana skupina ima določen skupen organ in sloni na delitvi dela. Se pravi, da se dejavnost vodi zavestno in načrtno iz centra. Prav to načrtno vodstvo neorganizirani skupini primanjkuje (Goričar 1980; Cajnko 1990; Doob 2000). Razen vodstva skupinske dejavnosti ima organizirana skupina še (Goričar 1980): poseben namen ali funkcijo, ki je večinoma tudi formalno označena (npr. statuti), oblast kot sredstvo vodenja, posebne pristopne pogoje in posebno lastno ime ter druge razpoznavne znake (npr. pečati), ki kot simboli opravljajo določeno integrativno funkcijo. Pri razlikovanju med organiziranimi in neorganiziranimi skupinami se ne smemo prenačljati, saj je to razlikovanje bolj nekakšni kontinuum, ki sega od povsem neorganiziranih do visoko organiziranih skupin. V pogledu skupinske strukture je skupina lahko formalna ali neformalna (Goričar 1980; Zvonarević 1989). V formalnih skupinah, v katerih se »lahko oblikujejo tudi neformalne skupine« (Musek in Pečjak 1997, 256), so vloge in tisto, kar se od njih pričakuje, popolnoma neodvisne od posameznikovih želja. Vloge v neformalnih skupinah pa so elastične in nestabilne oz. imajo tendenco, da jih posamezniki improvizirajo (Young 1956 v Zvonarević 1989). Skupina ima lahko specifičen (npr. zaščita okolja) ali pa bolj splošen namen. Po družbeni funkciji je lahko ekonomska, družbeno sorodstvena, vzgojno-izobraževalna, politična, kulturna, verska itn. V njej lahko posameznik opravlja vse svoje življenjske funkcije (se pravi, da je ona globalna ali totalna – npr. narod) ali pa le nekatere (torej je član delne ali mikrosocialne skupine – npr. politična stranka). Na enem skrajnem polu kontinuuma

¹⁴ Nekateri te skupine imenujejo tudi interesne skupine. Sicer se po navadi kot interesna skupina opredeljuje tista skupina, kateri člani si prizadevajo vplivati na politike ali vladne predstavnike s ciljem sprožitve politike ali zakonov, ki so v njenem interesu (Goričar 1980; Doob 2000).

funkcionalnosti je lahko skupina enofunkcionalna (unifunkcionalne – npr. specializirana poklicna skupina) ali pa mnogofunkcionalna (multifunkcionalne – npr. rodovi pri nekaterih primitivnih ljudstvih). Ta skrajna pola sta zelo redka in danes se skupine v svoji funkcionalnosti bolj približajo enofunkcionalnosti oz. malofunkcionalnosti ali mnogofunkcionalnosti oz. večfunkcionalnosti. V svoje članstvo lahko skupina vključuje vse družbene razrede in sloje (npr. etnija) ali pa le določene. Prvo imenujemo vertikalna, drugo pa horizontalna ali statusna. Razen članstva je pomembna razlika med temi skupinami hierarhičen odnos, ki je značilen za statusne skupine. Tega odnosa v vertikalnih praviloma ni (Goričar 1980; Cajnko 1990; Hogg 1992). Znotrajkupinski odnosi so tudi področje, v katerem se skupine razlikujejo. Ti so lahko (Musek in Pečjak 1997): (1) avtorski oz. en član ima popolno oblast ali vsaj nadvlado nad sočlani; (2) demokratični oz. vsi člani vplivajo na odločitve; in (3) laissez faire ali razpuščeni, ko vsak dela, kar hoče. Ravnanje skupin v znotrajkupinskih odnosih večinoma ni jasno določljivo oz. se številne odločajo zdaj za eno, zdaj za drugo načelo (Musek in Pečjak 1997).

Od vseh skupin je za posameznika najbolj pomembna referenčna skupina, saj je ta psihološko značilna za njegova stališča in vedenje. On pa ne pripada le njej, ampak tudi članskim skupinam. Pripadnost članskim skupinam je posledica objektivnih meril in v pomenu samoevalvacije in socialnih vrednot te za posameznika niso psihološko pomembne (Turner 1991). Norme in vrednote on prevzema od referenčne skupine, s katero se tudi primerja zaradi evalvacije lastne situacije in lastnosti (Kelley in drugi 1952 v Turner 1991). Referenčna skupina je lahko pozitivna ali negativna. To razlikovanje je najbolj vidno v članstvu. Članstvo v negativni referenčni skupini posameznik odklanja, v pozitivni pa osebno sprejema ali k njemu stremi. Pozitivna referenčna skupina ga privlači in se on z njo identificira ter čuti psihološko vključenost. Z njo se primerja in na ta način definira svoje čutenje in delovanje. Primerja se tudi z negativnimi referenčnimi skupinami, a zgolj zaradi definiranja, kako naj se ne bi počutil in kako naj ne bi deloval (Turner 1991).

Osnovna oblika skupine je množica oz. skupina posameznikov ne glede na narodno, spolno, poklicno pripadnost itn. (Le Bon 1989; Brown 1988). Možno jo je klasificirati na več načinov (Le Bon 1989; Zvonarević 1989; Canetti, 1984; Moscovici 1985; Freud 2007): homogene (sekte, kaste ali klase) ali heterogene (anonimne ali neanonimne); razpršene ali zbrane; organizirane ali neorganizirane; bežne ali trajne; naravne ali umetne; z vodjo ali brez njega; odprte ali zaprte; zažgane ali slavnostne; v begu ali množice obrata ali množice prepovedi. Pri

množici so pomembne namere zbiranja, brez katerih ta ne more biti psihološka¹⁵. Za njo je tudi značilna neka vrsta selekcije, saj ne privabi vseh ljudi enako (Le Bon 1989; Pečjak 1990). Tisto, kar jih privabi, je po Canettiju (1984) razbremenitev. Vsi se počutijo enaki in razlike (v npr. položaju) niso več pomembne (Canetti 1984). Ko postanejo njen del, naj bi se način njihovega razmišljanja, čutenja in odziva razlikoval od načina razmišljanja in delovanja izoliranega posameznika, vendar to nasprotje, pravi Moscovici (1985), ne nakazuje na anomalije. Nekateri ocenjujejo, da ljudje v množicah postanejo deindividualizirani ter se posledično obnašajo antidružbeno, nerazumno in nenadzorovano, toda Brown (1988) opozarja, da raziskave množičnih in podobnih situacij nakazujejo, da včasih ljudje v takšnih situacijah postanejo prosocialni. Ne le to, obstajajo dokazi, da se posamezniki, ki so deindividualizirani v skupinah, ne vedejo vedno antisocialno, ampak bolj kažejo večje upoštevanje skupinskih norm. Temu, kot smo videli, nasprotuje teorija deindividualizacije, po kateri biti v veliki skupini posamezniku priskrbi plašč anonimnosti in razprši njegovo osebno odgovornost za posledice lastnega dejanja. Posledica tega je posameznikova izguba identitete in zmanjševanje njegove skrbi glede socialne evalvacije. Njegovo vedenje, ki ni več pod »navadnim« družbenim in osebnim nadzorom, postane »iracionalno« in »nazadujoče« (Brown 1996; Reicher 2001). Po Le Bona (1989)¹⁶ posameznik v množici postane barbar zaradi naslednjih učinkov množice: (1) anonimnosti in izgube osebnega občutka za lastna dejanja; (2) procesa okužbe, ki omogoča, da se čustva in dejanja hitro ter nepredvidljivo širijo; (3) sugestibilnosti, ki je vzrok okužbe. Za Freuda (2007), ki je domneval, da so ljubezenski odnosi oz. čustvene vezi pomembne za množično dušo, je sugestibilnost množice povezana z vodljivostjo dominantnega vodje in vsi posamezniki niso enako voljni za sugestijo (Billig 1976; Arnejčič 2008). Le Bon (1989)¹⁷ pa meni, da intenzivnost prepričan članov množice daje sugestivno moč voditeljevim besedam. Zaradi anonimnosti, okužbe in sugestibilnosti ljudje izgubljajo svojo racionalnost in identiteto ter oblikujejo »skupinski um«. Pod vplivom kolektivne mentalitete in prostosti pred družbenimi omejitvami je posameznikov destruktivni instinkt osvobojen, kar naj bi se kazalo v namernem nasilju in neracionalnem obnašanju (Le Bon 1896 v Brown 1988). Čeprav je bila Le Bonova hipoteza o »skupinskem umu« deležna kritik in na koncu tudi zavržena, so imele njegove domneve o učinku anonimnosti v množici veliki vpliv na poznejše pojasnjevanje kolektivnega obnašanja (Brown 1988). Po Brownu

¹⁵ Lastnosti psihološke množice lahko pridobi večje število prostorsko oddaljenih posameznikov v določenem času pod vplivom močnih čustev (Le Bon 1989).

¹⁶ Shematičen prikaz Le Bonovega modela se nahaja v prilogi B.3.

¹⁷ Po Freudovi oceni (2007) se Le Bonovi podatki nanašajo na kratkotrajne množice iz posameznikov najrazličnejših vrst, ki so se zbrali hitro in na podlagi prehodnega zanimanja. Po njegovem mnenju naj bi na Le Bonove opise vplival značaj revolucionarnih množic (Freud 2007).

(1988) je pesimizem glede množice (npr. Le Bonov) neupravičen, saj posameznikovo vedenje v njej vedno ne doživi degradacije. Reicher (1984 v Brown 1988) je pokazal, da posameznikovo vedenje v množici še vedno uravnavajo psihološki procesi, čeprav drugačni. Bistvo Reicherjevega modela množičnega vedenja je, da je množica oblika socialne skupine, v kateri posamezniki posvojijo skupno socialno identifikacijo (Reicher 2001). Da bi jo imeli za skupino, morajo biti prisotni trije pogoji (Reicher 2001): (1) pripadniki na štiri oči; (2) nova in večpomenska situacija, v kateri skupina deluje; (3) zaprtost vseh uradnih sredstev za doseganje skupinskega soglasja. Po modelu je proces socialnega vpliva, ki se dogaja v množici, odvisen od socialne identifikacije. Le tisti posamezniki, ki se identificirajo z relevantno kategorijo, postanejo objekti vpliva množice. Člani množice morajo razdelati primerne situacijske identitete, ki jim omogočajo vodnike za delovanje, in se prilagoditi skupni socialni identifikaciji. To se zgodi skozi »induktiven vidik kategorizacije«, kot ga je poimenoval Turner, čigar referenčni informacijski vpliv predstavlja po modelu osnovo za razumevanje značilnosti množičnega delovanja. Skratka, sklepi o merilnih normah bodo izvedeni na podlagi delovanja drugih, dokler jih ima posameznik za sočlane in je njihovo delovanje soglasno z značilnostmi, ki definirajo njihovo socialno identifikacijo (Reicher 2001). Iz povedanega je očitno, da gre pri obnašanju množice po Reicherju (1984 v Brown 1988) bolj za spremembo in manj za izgubo identitete. V teh spremembah postane posameznikova socialna identiteta kot člana skupine bolj pomembna, njegova osebna identiteta kot edinstvene osebe pa manj. Hkrati obstajajo tudi spremembe, ki se dotikajo sprejemljivih ali običajnih standardov vedenja, ki postanejo bolj determinirani s skupinskimi kot z zasebnimi, značilnimi ali okoljskimi dejavniki (Brown 1988).

2.2.2 Skupina z vidika večine in manjšine¹⁸

Ena izmed težav skupinskih predstav »večine« in »manjšine« je po Liebkindovi (1992) ta, da se že same zdijo kot neločljivo prepletene z različnimi vrednostmi. »Manjšina« je pogosto na »poraženi strani«, medtem se zdi, da se v socialni strukturi resničnosti »večina« nanaša na referenta, merilo za stvari, od katerega se »manjšina« razlikuje. Zdi se, da je že s tem, da je pripadnik večine, posameznik umeščen v skupino, član manjšine pa zunaj oz. zgoraj v elitno skupino ali spodaj v primeru zatrtih skupin. Pri tem številčnost njegove skupine ni

¹⁸ Priloga k tem podpoglavju se nahaja v prilogi A.2.2.

pomembna, saj aritmetični koncept ni nujno podlaga manjšinskemu statusu in je manjšina lahko dejansko celo številčnejša od večine. V sociologiji je večina vedno dominantna skupina v družbi in uživa več kot sorazmerni delež bogastva, moči ali socialnega statusa. Na druge strani je manjšina skupina¹⁹, ki ji je v družbi pripisan podrejeni status in uživa manjši delež bogastva, moči ali socialnega statusa, zaradi česar se za njo včasih uporablja tudi termin podrejena skupina. Včasih se imajo njeni člani za ločene od večine in so tudi fizično in socialno ločeni od širše večine ter imajo lahko zaradi kolektivne izkušnje izključenosti močan občutek medsebojne solidarnosti. Očitno je, da odnos večina–manjšina opisuje obliko družbenega odnosa, ki implicira različne oblike družbene neenakosti (npr. dominacija) (Liebkind 1992; Healey 2006; Winter 2007; Giddens 2007; Farley 2010).

Stratifikacija ali neenaka distribucija resursov je osnovna značilnost družbe, saj je vsaka družba (razen mogoče preprostih lovsko-nabiralnih družb) do določene stopnje stratificirana (Healey 2006). Manifestira se preko razlik v prestižu, moči ali ekonomskem dobičku. Ena od njenih oblik je etnična stratifikacija, katere predpogoj je obdobje pogostih ali neprekinjenih stikov med pripadniki dveh ali več različnih etničnih skupin. Ker je medskupinski stik tudi predpogoj za egalitarne medskupinske odnose, nam ne podaja osnove za domnevo, ali bodo medetnični odnosi egalitarni ali ne. Po teoriji o pojavu in začetni stabilizaciji etnične stratifikacije se etnična stratifikacija pojavi, ko je za etnični skupini v stalnem stiku značilna znatna stopnja etnocentrizma, tekmovanja in razlike v moči. Brez etnocentrizma, katerega je neizogibna posledica zavračanje ali degradacije vseh drugih skupin, se bodo skupine hitro združile in tekmovanje ne bo strukturirano na etnični ravni. Posledica etnocentrizma ni nujno medetnični konflikt ali etnična stratifikacija, saj je dodatni predpogoj pojava etnične stratifikacije obstoj tekmovanja na etnični ravni. Brez tega ni motivacije in razlogov za vzpostavitev etnične stratifikacije. Neprizadevanje ene skupine za uresničevanje ali doseganje določenega cilja zmanjšuje verjetnost diskriminacije, delno zaradi tega, ker njeni pripadniki verjetno niso percipirani kot tekmovalci za ta cilj. Ko pa člani druge skupine vseeno definirajo cilj kot redek, si lahko z namenom izkoriščanja ravnodušne skupine in s tem maksimizacije dosežkov prizadevajo za vzpostavitev etnične stratifikacije. Na verjetnost pojava stratifikacije vplivajo tudi pogoji tekmovanja. Ko se okvir regulativnih vrednot ne pojavi ali odpove, lahko vsaka skupina poskuša zanikati pravico druge do tekmovanja, kar lahko povzroči pojav odkritega konflikta, kulminacijo popolnega uničenja, izključitve ali izгона ali pa popolno podreditev manj močne skupine. Pri razvitih regulativnih vrednotah tudi tekmovanje za

¹⁹ Pojem »manjšinska skupina« izvira iz evropske izkušnje, posebej po pojavu nacionalnih držav in krepitvi nacionalizma v poznem 18. in zgodnjem 19. st. (Yetman in Steele 1971a).

življenjske cilje ne bo povzročilo etnične stratifikacije. Razen teh pogojev lahko na pojav in širino etnične stratifikacije vplivajo tudi strukturalne možnosti, omejitve mobilnosti in relativna sposobnost prilagajanja tekmujočih skupin. Tekmovanje in etnocentrizem, kot smo prej napisali, nista zadostna za razlago pojava etnične stratifikacije. Dodaten predpogoj so razlike v moči, saj brez njih ni možnosti, da ena od skupin postane dominantna in drugi vsili svojo voljo in ideale (Noel 1971).

Pripadniki večinske statusne skupine naj bi bili v splošnem manj nagnjeni k izražanju lastnega skupinskega statusa ali razmišljanju o sebi glede na skupinsko pripadnost, razen ko tega ne zahteva neposredni socialni kontekst. Člani manjšinske statusne skupine pa naj bi se pogosto dejansko zavedali skupinskega razvrednotenega statusa in naj bi bili tudi pogosto ocenjeni glede na lastno skupinsko pripadnost, prav tako pa naj bi jim posledično stalno grozila možnost, da bodo postali tarče predsodkov in diskriminacije. Sicer se z njimi zaradi razvrednotene skupinske pripadnosti tudi pogosto soočajo. Ti redni opomniki razvrednotenega statusa lahko v njihovih perspektivah postanejo trdne značilnosti medskupinskih odnosov. Dokler ne občutijo, da so pripadniki večine vredni njihovega zaupanja, so lahko posebno pazljivi v svojih odnosih z njimi. Medtem ko je sprejem slabšega manjšinskega statusa odvisen od številnih socialnih in psiholoških pogojev (npr. dolga zgodovina socialnega in kulturnega razlikovanja med manjšino in drugimi skupinami v družbi), sta zavedanje o pripadnosti ločeni manjšinski skupini in identifikacija odvisni od percipirane razločnosti mej, ki ločujejo manjšino od ostalih (Tajfel 1978; Tropp 2006). Pri percipirani različnosti mej so pomembni tri sistemi prepričanj (Tajfel 1978): (1) kriterij percipirane kategorizacije kot »ločenih« od drugih, tako da pripadnik manjšine ne more ali mu je zelo težko osebno zapustiti manjšino in postati nerazločen član večine; (2) prepričanje, da dokler ljudje delijo določeni kriterij manjšine, ki vsem članom prinaša skupne socialne posledice, je umestitev s strani drugih v določeno skupino zelo neodvisna od individualnih razlik; (3) sistem prepričanja pripadnikov manjšin o njihovih pogledih na skupne razlike, po katerih se razlikujejo od ostalih. Za ohranjevanje neenakega, formalnega ali neformalnega statusa quo je zelo pomembna neenaka distribucija moči, saj njeni dve psihološki soodvisnosti oz. percepciji sistema²⁰ kot stabilnega ali legalnega (ali oboje hkrati) zagotavljata ohranjevanje stabilnosti. Percipirana stabilnost sistema medskupinskih odnosov pomeni, da ni dosegljivih perspektiv sprememb narave in prihodnosti obstoječe inferiornosti, kar pa ne

²⁰ Percepcija sistema je percepcija prevladujočih odnosov med skupinami (Tajfel 1978).

pomeni, da nekaterim posameznikom ne bo uspelo izboljšati lastnega položaja in življenjske situacije. Pravzaprav lahko postanejo tudi visoko sprejeti in spoštovani s strani nekaterih pripadnikov večine, vendarle to ne bo vplivalo na položaj manjšine kot celote. Člani manjšine in večine se razlikujejo tudi v percepcijah lastnega vplivanja na dogodke. Medtem ko pripadniki večine percipirajo, da lahko vplivajo na dogodke, kar njihove izkušnje tudi podpirajo, člani manjšin menijo, da imajo manj nadzora nad dogodki in manjši vpliv na spreminjanje dogodkov, kar potrjujejo tudi njihove življenjske izkušnje (Tajfel 1978; Moghaddam, Taylor in Wright 1993).

Razen tega, da uživa manjši delež bogastva in izkušnje njenih članov potrjujejo njihov manjši vpliv na dogodke, lahko manjšina postane predmet projekcije večine, kar pomeni, da ji ta pripisuje »razne slabosti, razne neprijetnosti, ki jih občuti sama dominantna skupina« (Susič in Sedmak, 1983, 61). Na večinsko obravnavo lahko manjšina odgovori na različne načine. Standardizirana manjšina svoj podrejeni položaj sprejema in zaradi lastnega mnenja o poštenosti socialnega sistema pogosto ne zahteva sprememb. Aktivna manjšina krepi konflikt z večino in sproža validacijo konteksta ter je v soočanju večina na njo pozorna. Vse dokler ne najde novih načinov razumevanja ali doživljanja manjšinskih vrednosti ali pomenov, je večina izzvana na izražanje aktivnega odpora. Odziv večine pa je drugačen v soočanja z manjšino kot žrtvijo, saj je takrat usmerjena na lasten ego in je osrednja točka njeno preteklo vedenje do manjšine. Čeprav lahko občuti notranji konflikt med lastnimi načeli in lastnim vedenjem ter si prizadeva za lastno razbremenitev socialne krivde, svojega spoštovanja do manjšine kljub obžalovanju in mnenju o lastni preteklosti ne bo okrepila (Butera, Levine in Verent 2009; Moscovici in Pérez 2009). Odziv manjšine kot tudi večine se lahko opazuje glede na psihološka stanja. Medtem ko se negotova večina izogiba primerjavi z manjšino in kaže močno obrambo v skupinski identifikaciji, kar posledično poudarja njeno identiteto in splošno zavrnitev manjšinskih zahtev, si lahko trdna večina privošči toleranco do obstoja drugačne manjšine in upošteva druge potrebe in poglede. V slednjem pogledu večinska identiteta ni zanikana, vendar tudi ni posebno poudarjena. Negotova manjšina pa si prizadeva v vseh pogledih primerjati z večino, saj ta predstavlja ciljne norme in člani manjšine kažejo močno zunajskupinsko identifikacijo. Posledično je manjšinska identiteta vir sramote in krivde ter se ji člani aktivno izogibajo. Z druge strani trdna manjšina zatrjuje svojo drugačnost in posebnost ter kaže močno znotrajskupinsko identifikacijo, ki postaja obrambna le do mere, do katere so njeni člani ponotranjili koncepcije večine kot norme, merila za vse stvari. Ko ta pogled ni ponotranjen, zahteva manjšina socialno priznanje pozitivno ovrednotenih značilnosti (Moscovici in Paicheler 1978 v Liebkind 1992).

Medskupinski odnosi so pogosto označeni z bojem za vpliv. Ker so odnosi med skupinami skoraj vedno označeni s statusom in odnosi moči, je medskupinski vpliv pogosto konflikt med močno večino in slabšo manjšino (Hogg in Abrams 2001). Preden se spustimo v razpravo o večinskem in manjšinskem vplivu, povejmo nekaj o socialnem vplivu. Socialno vplivanje ima več definicij. Lahko ga opredelimo kot učinek, ki ga imajo ljudje na vedenje drugih. Glavne teorije razlikujejo med normativnim in informacijskim vplivom. Normativni vpliv pomeni konformizem ali prilagajanje glede na pričakovanja drugih s ciljem izogibanju zavrnitve in pridobitve odobritve. Preprosto povedano gre za posameznikovo potrebo po socialnem odobravanju in sprejemanju. Dogaja se v pogojih, ko je skupina ali posameznik zaznan/a kot nosilec prisilne moči ali moči nagrajevanja (Deutsch in Gerard 1954; Forgas 1985; Hogg 1992; Moghaddam, Taylor in Wright 1993; Turner in Oakes 2010a, 2010b), in je po oceni Deutscha in Gerarda (1955 v Turner 1991) še posebej povezan s skupino. Med drugim naj bi se okrepil s skupinsko pripadnostjo, socialno soodvisnostjo in socialnim pritiskom. Kot rezultat skupinskega pritiska povzroča zunanjo vedenjsko, ne pa tudi individualno kognitivno spremembo. Lahko bi celo rekli, da normativni proces opisuje javni konformizem skupine, ki je posledica instrumentalnih razlogov, ki so povezani z željo po zadovoljitvi posameznikovih potreb (npr. izogibanje kazni) (Turner 1991; Hogg 1992; Turner in Oakes 2010a). Po Hoggu in Turnerju (1987 v Hogg 1992) lahko normativni vpliv podpira referenčno moč skupine oz. njeno moč, da zahteva konformizem na podlagi tega, ker je za posameznika relevantna referenčna skupina. Medtem ko naj bi normativni vpliv predstavljal javno ubogljivost, naj bi šlo pri informacijskem za »pravi« vpliv, saj proizvaja zasebno sprejemanje oz. internalizacijo prepričanj, stališč in vedenj, ki so posledica posameznikove potrebe, da ima prav, kot tudi potrebe po zmanjševanju negotovosti in doseganju prave percepcije sveta. Pri informacijskem vplivu gre za sprejem informacij, pridobljenih od drugih, kot dokazov resničnosti. Njegova moč je v percipiranem znanju, strokovni (posedovanje znanja) ali informacijski moči (posedovanje potrebnih informacij) drugih. Predpogoj njegove učinkovitosti je posameznikova negotovost, pomanjkanje zaupanja v objektivno veljavna prepričanja, mišljenja itn., kar pa ne more rešiti z objektivnim preverjanjem fizične realnosti. SCT oz. referentni informacijski vpliv (RII) zavrača razlikovanje med normativnim in informacijskim vplivom ter temelj socialnega vplivanja postavlja v socialno identifikacijo oz. socialno identiteto, pri pomembnosti katere je vpliv maksimiziran. Predpostavlja, da posameznik od drugih, s katerimi deli socialno identiteto oz. jih ima za sebi podobne, pričakuje sebi podobno vedenje. Morebitno nestrinjanje povzroča njegovo negotovost. Osnova modela je koncept samostereotipizacije, za katerega je značilno, da se posameznik doživlja kot zamenljiv s

sočlani kategorij. Na posameznika naj bi drugi vplivali v obsegu, v katerem so obveščeni o skupinskih prepričanjih, normah in vrednotah. Najbolj dostopen in najboljši vir informacije je identitetno usklajeno vedenje bistvenih sočlanov. Pri tem naj bi imele informacije od doslednega sočlana večji vpliv. Tudi pripadniki drugih skupin in marginalni sočlani lahko omogočijo relevantno vedenje (»Vse, kar so oni, mi nismo.«) (Deutsch in Gerard 1954; Forgas 1985; Turner in Oakes 1989; Hogg 1992, 2006; McGarty 1999; Abrams, Wetherell, Cochrane, Hogg 2001; Černigoj 2007; Reicher, Spears in Haslam 2010).

Vrnimo se k medskupinskim odnosom. Katera skupina ima večjo možnost vpliva? Večina ali manjšina? Vemo, da so se skoraj vsa intelektualna in družbena gibanja začela prav kot manjšinska gibanja (Maghaddam, Taylor in Wright 1993). Kljub temu so socialni psihologi veliko časa, pravi Brown (1988), o vplivu pisali kot o sinonimu za večinski vpliv. Da manjšina lahko ima vpliv, skoraj ni bilo sprejeto, toda ta ni popolnoma pasivni prejemnik vpliva, saj lahko, ko se vede na določeni način, pri večini izziva določene spremembe mnenja. Lahko odkloni kompromis, ustvari konflikt, sum, negotovost ali situacijo, v kateri je edina rešitev, da večina spremeni svoj pogled. Pravzaprav ima znotraj družbenega konteksta družbeni vpliv dve smeri in zaradi tega sta lahko manjšina in večina tarči kot tudi vir vpliva. Njun vpliv pa je med drugim odvisen od njunega dostopa do najbolj relevantnega situacijskega resursa (Moscovici 1976; 1994; Mugny 1984; Brown 1988; Turner 1991). Zdaj, ko smo ugotovili, da sta obe skupini lahko tarči in vir vpliva, je vprašanje, ali so psihološki procesi njunega vpliva enaki ali različni. Glede tega obstajata dva odgovora. Eni strokovnjaki so poskušali pokazati, da so razlike v oblikah vplivov primarno razlike v stopnjah ter da nekateri osnovni procesi delujejo v oba primera. Po modelu Latané in Wolfove je socialni vpliv manjšine ali večine unitaren proces (Brown 1988). Izhajajoč iz Latanéve teorije socialnega vpliva Latané in Wolfova (1981 v Brown 1988) zagovarjata, da je primarna razlika med vplivom večine in manjšine v dejstvu, da ima večina več virov vpliva. Drugače povedano ima več posameznikov ter je njen vpliv večji. Pomembnost števila virov izvira iz predpostavke teorije socialnega vpliva, po kateri se vpliv socialnega dražljaja krepi s številom na negativno stopnjevalni način. Torej ima prvi dražljaj na posameznika največji vpliv, drugi pa vpliv okrepi, vendar ne v meri prvega. Učinek naslednjega dražljaja pa je marginalen. Po drugem mnenju se manjšinski in večinski vpliv kvalitativno razlikujeta v obliki, vzroku in učinku (Brown 1988). Moscovici (1979 v Brown 1988) meni, da se sredstva, s katerim manjšina in večina pridobivata svoj učinek, razlikujejo. Zaradi socialne ali informacijske odvisnosti večina primarno izziva javni konformizem posameznih pripadnikov skupine,

medtem je manjšina zaradi kognitivnih konfliktov in preoblikovanja, ki jih deviantne ideje izzivajo, večinoma uspešna pri zasebnih spremembah mišljenja. Hkrati je manjšinski vpliv zelo odvisen od načina, s katerim njeni pripadniki zagovarjajo lastno mnenje (Brown 1988). Ker naj bi bila sprememba, ki jo ustvarja manjšinski vpliv, povezana z globoko ponotranjenostjo in ne s površinskim konformizmom, naj bi bil učinek manjšinskega vpliva po Moscovicu (1976 v Smith in Bond 1998) trajnejši od večinskega učinka. Večji vpliv manjšine na zasebne kot javne odzive se razlaga s tem, da se v času socialne interakcije pripadniki večine izogibajo sprejemanju manjšinskih odzivov, saj bi jih to lahko naredilo javno deviantne. Pozneje v zasebnih okoliščinah, ko so v položaju, da sami evalvirajo dražljaje, objekte ali dogodke, sta njihovo ocenjevanje in percepcija drugačna. Posledica njihovega prizadevanja po razumevanju tistega, kar člani manjšine razumejo ali opažajo, je, da sami začnejo opazovati in razumevati kot manjšina (Moscovici in Personnaz 2001). Da bi se sploh zgodil vpliv na pripadnike večine, je po Mugnyu (1982 v Hogg in Abrams 2001) nujno, da aktivna manjšina sprejme določen vedenjski slog. Mora biti konsistentna oz. mora izražati usklajena in konsenzualna sporočila. Tarča mora percipirati, da njena dejavnost izhaja iz načel in da se manjšina za svoj cilj žrtvuje. Hkrati jo mora večina v določeni meri imeti za svoje sočlane²¹. Ta vedenjski slog, posebej konsistentnost, oblikuje kognitivni konflikt med pogledi manjšine in večine. Medtem ko je nekonsistentna manjšina neučinkovita, je konsistentna vidna, oblikuje konflikt, sum in negotovost v obstoječe norme ter omogoča alternativne norme in novi pogled. Lahko tudi ustvari globoke, dolgotrajne latentne spremembe večinskih stališč (Turner 1991; Hogg in Abrams 2001). Učinek konsistentnosti po Mugnyu (1982 v Brown 1988) najbolj omejuje rigidnost, saj pripadniki manjšine z ohranjanjem konsistentnosti tvegajo, da jih imajo drugi za dogmatične in trdne, kar lahko zmanjša njihovo zmožnost vpliva na večino, ki jih lahko zavrača kot »čudake« ali »ekstremiste«. Te percepcije se lahko nevtralizirajo, ko manjšina sprejme konsistenten in fleksibilen pogajalski slog oz. kaže razumnost in dovzetnost ter hkrati ohranja svoj položaj (Mugny in Papastamou v Brown 1988). Naslednji dejavnik sloga bi lahko razdružili na dva dela. Prvi je percipirani obseg inovacije, ki ga ima manjšina v širjenju svojih pogledov. Tisti, ki so percipirani, da se osebno ali materialno žrtvujejo, naj bi bili dojeti bolj resno kot tisti, za katere je podpora manjšinskih pogledov precej neboleča. Drugi je avtonomija ali samostojnost oz. obseg, v katerem je zaznati, da manjšina ne deluje zaradi skritih motivov (Brown 1988). Zadnji dejavnik vedenjskega sloga je deljena kategorizacija. Gre za pomemben dejavnik, saj je vpliv

²¹ Deljena kategorizacija je tudi po SCT nujen predpogoj manjšinskega vpliva na večino (Mummendey in Wenzel 1999).

manjšinskih članov, ki so kategorizirani kot člani tuje skupine, kljub njihovi konsistentnosti v prezentaciji sporočila, manjši (Mugny 1984 v Turner 1991; Turner 1991). Po Moscovicu (1976 v Mucchi-Faina 2009) mora biti manjšina pripravljena na pogajanja in kompromise z večino ter oblikovanje zaveznitva z drugimi skupinami. Z bolj elastičnim in pravičnim vedenjskim slogom lahko razširijo prostor svojega vpliva, med drugim tudi na najbolj ideološko oddaljene in ostre večinske frakcije (Mucchi-Faina 2009). Po uresničevanju svojih pravic in popravilu preteklih krivic je dobro, pravi Mucchi-Fainova (2009), da manjšina premisli in preoblikuje svojo strategijo, saj lahko zahteve po odpravi nepravilnosti ne predstavljajo več najboljšega pristopa. Dolgoročno lahko zahteve po posebni obravnavi njenim pripadnikom prinesejo veliko psihološko škodo, ovirajo komunikacijo z ostalo družbo in prispevajo k ohranjanju negativnih stereotipov o manjšini (Mucchi-Faina 2009). Manjšinski vpliv po Moscovicu (1985 v Butera, Levine in Verent 2009) poteka na naslednji način: (1) razkritje (manjšina izraža močno nasprotovanje ali odpor do večine in poskuša pritegniti pozornost. Odziv večine je večinoma nezaupanje, prezir in zavračanje manjšinskih idej. V tej fazi je pomembna manjšinska konsistentnost in vztrajnost za boj, saj ta sproži socialni in kognitivni konflikt, ki pritiska člane večine na upoštevanje resnosti manjšinskega stanja); (2) inkubacija (člani večine pozorno obdelujejo manjšinsko sporočilo, ki se pogosto kaže kot logično); (3) spreobrnitev (člani večine ponotranjijo manjšinske argumente in se na osebni ravni premaknejo k manjšinskemu položaju); (4) inovacija (pripadniki večine ugotovijo, da so tudi drugi spremenili svoje javno mnenje). Moscovicev model kaže na eno zanimivost. Po fazi inovacije manjšina izgine, saj je manjšinski odklonilni položaj postal položaj normativne večine. V resničnosti se to vedno ne zgodi, kar potrjujejo tudi zgodovinske manjšine (Butera, Levine in Verent 2009). Butera, Levine in Verent (2009) so omenjenem Moscovicevem modelu dodali peto fazo, kriptomnezijo. Pojem socialne kriptomnezije sta uporabila Mugny in Pérez (1989) za opisovanje socialne patologije, ki vključuje pozabo, da je večinska ideja enkrat bila manjšinska (Butera, Levine in Verent 2009). Pérez in Mugny (v 1990 v Butera, Levine in Verent 2009) menita, da ljudje nočejo, da jih drugi identificirajo za odklonilne, saj vedo, da se odklonilni posamezniki pogosto soočajo s podcenjevanjem, zavračanjem in kaznovanjem, posebej s strani lastne skupine. Ker javno podpiranje manjšinskega pogleda krepi posameznikovo tveganje, da ga imajo drugi za simpatizerja manjšine, posvojijo ljudje včasih takšen položaj in hkrati zavračajo njegovo sprejemanje. S tem zanikajo zaslugo manjšine ter povezanost sporočila z njegovim virom. Kriptomnezijo lahko uporabi tudi večina, in sicer s ciljem okrepitve lastne moči. S tem zmanjša manjšinsko vlogo v inovaciji in prevzame celotno zaslugo. Večina to lahko naredi, ker manjšinski vpliv olajšuje kognitivno

zanikanje povezanosti med manjšino in njenim pogledom, kar tarči vpliva dopušča sprejemanje pogleda brez občutka ogroženosti, da je njena identiteta podobna manjšinski (Butera, Levine in Verent 2009).

Učinek večine se razlikuje od manjšinskega. Pri njem gre bolj za zunanjo ubogljivost kot za globoko spremembo. Pogledi večine so za posameznika samoumevni ter jih upošteva brez dejanskega ponotranjenja in globoke kognitivne spremembe. Zaradi konformizma se člani vedejo v skladu z normami, pravili in pričakovanji skupine, kar posledično ustvarja njihovo večjo enotnost. To vedenje je lahko posledica kolektivne identitete ali pa skupinskega pritiska (Brown 1988; Mann 1969 v Malim in Birch 1989; Hogg in Abrams 2001; Simon 2004). V slednjem primeru ga lahko razdelimo na (Mann 1969 v Malim in Birch 1989): (1) normativni konformizmom (posameznik zaradi grožnje zavračanja ali obljubljenе nagrade popušča pred skupinskim pritiskom in sprejema skupinske norme); (2) informacijski konformizem (posameznik ne ve, kako se odzvati na dvoumno ali novo situacijo ter opazuje odzive ali vedenje drugih); (3) prilizovalni konformizem (želja po ustvarjanju vtisa ali pridobitvi odobritve od nadrejenih); (4) nekonformizem (neodvisno vedenje ali antikonformizem). Znotraj skupine na vpliv večine na posameznika vplivata po Festingerju (1950 v Brown 1988) dva procesa. Prvi je družbena konstrukcija realnosti. Posameznik ima številna prepričanja o svetu ali mini teorije, ki vodijo njegovo delovanje in mu pomagajo v interpretaciji družbenih dogodkov. Zanj je pomembno, da svoje teorije preveri in se zaradi informacij o pravilnosti lastnih prepričanj obrača na druge. Druga značilnost konformizma je obstoj pomembnih skupinskih ciljev. Jasno definirani cilj sproži med pripadniki uniformiranost delovanja, posebej ko je njegovo doseganje odvisno od enostavne agregacije članskih prizadevanj. Kompleksnejše naloge zahtevajo strinjanja pripadnikov ne le o cilju, ampak tudi o sredstvih. Torej, po omenjeni skupinski lokomotaciji je pritisk k uniformiranosti posledica percepcije o nujnosti ali zaželenosti uniformiranosti za skupinsko gibanje k cilju (Brown 1988; Turner 1991).

2.2.3 Skupine kot socialne/skupinske identitete²²

Identiteta²³ izhaja iz dialektike med posameznikom in družbo in je vez med njimi, saj združuje, kako on vidi sebe in kako ga vidijo drugi, vendar ujemanje teh pogledov ni nujno.

²² Primer za to podpoglavje se nahaja v prilogi A.2.3.

Oblikuje se skozi psihološke izkušnje s socialnim okoljem in je psihosocialnega izvora. Za identifikacijo z določenim identitetnim položajem mora posameznik zavestno ali nezavestno oblikovati predstavo, da ga zavzema oz. o sebi razmišljati kot o Slovencu. Identiteta zahteva dejanski obstoj druge skupine, saj je zasnovana na tem, da je posameznik enak enim in različen od drugih ljudi. Pri določanju, s kom deli identiteto, mu pomagajo reprezentacije in simboli, ki nakazujejo sočlane in nosilcu pomagajo pri oznanjanju lastne identitete. Ni vse tako enostavno, saj so simboli včasih jasni, včasih subtilni. Materialne, družbene in fizične omejitve včasih onemogočajo uspešno predstavo posameznika na nekaterih identitetnih položajih. Torej, njegove identitete drugi (obstoječi nosilci ali tisti, ki z njo niso zajeti) ne sprejemajo (Berger in Luckmann 1967; Hechter 2000; Woodward 2004; Duijzings 2005; Burke in Stets 2009; Skoko 2009).

Socialno ali skupinsko identiteto določa posameznikova pripadnost skupinam. Zakaj jo posameznik sprejme, je možno razlagati na več načinov. S potrebo po varnosti ali vključenosti ali zaradi bojazni, da njeno zavračanje prinaša nevšečnosti. Za zadovoljitev teh in drugih potreb lahko v družbi izbira med obilico socialnih identitet, vendar si zbere le nekatere med njimi. Zakaj? Iz skupinske identitete izhajajo mnenja, čustva, status, privilegiji in spoštovanje (Kovačev 1997a; Praprotnik 1999; Hechter 2000; Desai 2010). Ker imajo socialne identitete različni ugled, Hechter (2000) sklepa, da pripadnost skupini z večjim skupinskim ugledom bolj prispeva k posameznikovemu samospoštovanju. Motivacija za socialno identiteto je lahko tudi zmanjšanje negotovosti. Posameznik si prizadeva zmanjšati osebno negotovost o socialnem svetu, v katerega je umeščen. Želi si vedeti, kdo je in kako naj se vede ter kdo so drugi in kako naj bi se vedli oni. Socialna identiteta mu omogoča relativno sporazumno priznani občutek, kdo je, kako naj se poveže z drugimi, s kom naj se ali se ne poveže in kako naj deluje. Čim bolj je negotov, tem bolj naj bi se prizadeval pripadati skupinam, še posebej tistim, ki učinkovito zmanjšujejo negotovost. To pa so skupine, ki so značilne ter imajo bistvene, enostavne, jasne, pripisane in konsenzualne prototipe (Hogg 2006; Haslam, Reicher in Platow 2011). Černigoj (2007) domneva, da se posameznik kategorizira v določeno skupino, ker se čuti podoben njenim članom oz. ima podobna razmišljanja in podobno vedenje, toda, kot bomo videli, najpomembnejši vidiki posameznikove socialne identitete se ne oblikujejo na ta način. Tako je, recimo, posameznikova narodna pripadnost večinoma določena z rojstvom ter se on s to skupino (narodom) identificira, čeprav so drugi sočlani zelo različni od njega in včasih z njimi nima nič skupnega (npr. osebnih interesov) (Černigoj

²³ Identiteta ima številne sinonime: jaz, self, mi, samospoštovanje, ego itn. (Deschamps in Devos 1998).

2007). Černigoj (2007) pravi, da moramo mogoče odgovor iskati v tem, da posamezniku socialna identiteta »zagotavlja vsaj minimalno stopnjo socialne sprejetost, preprosto zato, ker smo naši« (Černigoj 2007, 286). Obstaja tudi možnost, da posameznika drugi uvrščajo v posamezno skupino, vendar on njihovega mnenja ne deli in se od te identitete distancira. Razen tega lahko pride tudi do grožnje socialne identitete oz. nelagodja, ki ga posameznik čuti, ko misli, da zaradi njegove socialne identitete obstaja tveganje za socialno razvrednotenje, izključevanje ali pristransko obravnavo (Verkuyten 2005; Inzlicht, Aronson in Mendoza-Denton 2009). Lahko bi domnevali, da ima v takšnih in drugih primerih nosilec možnost zanemariti svojo identiteto, kar je po mnenju Verkuytena (2005) zaradi družbene realnosti precej težavno. Ena od pomembnih značilnosti socialne identitete je, da omogoča kolektivno dejanje ter je deljena med posamezniki. Čeprav je deljena, posameznik vsake svoje kolektivne identitete ne deli z enako skupino oseb. Ravno zaradi tega lahko pride do večkratnih, delno deljenih ali nasprotujočih si identitet, stresa in protislovja v samoreprezentaciji in socialnem delovanju ter krize v ohranjanju identitete (Simon in Klandermans 2004; Reicher, Spears in Haslam 2010; Castells 2010).

Socialna identiteta ni osebna identiteta. Razen predpostavljenih karakteristik, ki naj bi jih delili člani določene skupine oz. socialne kategorije, ta ne pove ničesar o posameznikovih osebnih lastnostih ali o tem, kaj ga razlikuje od sočlanov (Verkuyten 2005). Te posebne posameznikove attribute označuje osebna identiteta, ki je povezana in izhaja iz bližnjih in trajnih odnosov (Hogg in Abrams 1988 v Deaux 1992). Pri njej gre za to, da posameznik poseduje edinstveno kombinacijo lastnosti, ki ga razlikujejo od drugih, tudi sočlanov (Deschamps in Devos 1998). Socialno identiteto Tajfel (2010c, 120) razume kot »del posameznikovega self-koncepta (samorazumevanja), ki izvira iz njegovega znanja o lastni pripadnosti socialni skupini ali skupinam, skupaj z vrednostjo in čustvenim pomenom, ki sta povezana s pripadnostjo«. Po SIT-u²⁴ ona »vsebuje vidike posameznikove samopodobe, ki izhajajo iz socialnih kategorij, za katere zaznava, da jim pripada«²⁵ (Tajfel in Turner 1986, 16,

²⁴ Ali teoriji pozitivnega razlikovanja, kot se je prvotno imenovala SIT. Pristop socialne identitete uteleša metateoretično domnevo, da socialne kategorije vplivajo na obnašanje in samorazumevanje, ko se posamezniki identificirajo ali samodefinirajo s temi kategorijami. SIT se ukvarja s posebnimi implikacijami skupinskega obnašanja in vključuje domnevo, da posamezniki skozi medskupinsko razlikovanje poskušajo doseči pozitivno samospoštovanje (Abrams 1992; Turner in Reynolds 2010).

²⁵ Po mnenju nekaterih teoretikov je Tajfelova definicija socialne identitete skoraj zgolj individualistična in se usmerja le na posameznikova mnenja in čustva o skupinskem članstvu (Jussim, Ashmore in Wilder 2001). Za Eriksena in Kelmana (v Jussim, Ashmore in Wilder 2001) etnične in nacionalne identitete niso zgolj individualistične. Takšne identitete se pojavijo v socialnokulturnem kontekstu. Socialnokulturni diskursi, nacionalni miti in medskupinski odnosi so bistveni za njihovo oblikovanje. Po tem pogledu se socialne identitete vsaj delno bolj nahajajo znotraj nacionalne (narodne) ali kulturne skupnosti kot pa izključno znotraj posameznika (Jussim, Ashmore in Wilder 2001).

2001, 101). Za posameznika ta ni nič manj »dejanska« ali pomembna kot osebna identiteta in njen del vedno prebuja, ko o sebi razmišlja kot o članu spolne, etnične ali kakšne druge skupine. Lahko ljubi, sovraži, ubije ali umre za lastno skupino. Socialna identiteta je več kot samopercepcija, saj vključuje kognitivno, evalvacijsko, afektivno komponento, opazno skupinsko usodo, vedenjsko vključenost, vrednote, čustveno pomembnost, družbene mite ali ideologije itn. Zaradi nje se ima posameznik za podobnega sočlanom in stvari vidi s skupinske perspektive. Ker je pripadnik več skupin, ima več različnih socialnih identitet, med katerimi so ene zanj bolj središčne, pomembne in imajo večji čustveni pomen (Brown 1995; Joseph 2004; Verkuyten 2005; Mackie, Smith in Ray 2008; Burke in Stets 2009; Reicher, Spears in Haslam 2010). Izbira in moč posamezne socialne identitete je posameznikovo ravnovesno stanje ali optimalna razločnost, ki je neodvisna od pozitivne evalvacije, povezane s skupinskim članstvom. Po teoriji optimalne razločnosti oseba sočasno stremi po enakosti in razlikovanju od drugih. Socialna identiteta pa predstavlja²⁶ uskladitev med nasprotnimi potrebami po asimilaciji in razlikovanju od drugih. Optimalna je tista, ki zadovoljuje potrebo po vključevanju in sočasno skozi medskupinsko razlikovanje tudi potrebo po razlikovanju (Brewer 2001a; 2001b; 2008; Hogg in Abrams 2001; Brewer in Pickett 2003).

Predstava o članstvu kot viru socialne identitete ima dolgo zgodovino, vendar se je šele kasneje spoznalo, da ima lahko proces socialne identitete posledice za medskupinsko vedenje. Zakaj? Del posameznikovega self-koncepta ali identitete je definiran glede na skupinsko pripadnost in zaradi tega naj bi bil posameznik nagnjen, da svojo skupino ima za bolj pozitivno. Izid medskupinske komparacije je za posameznika bistven, saj neposredno prispeva k njegovemu samospoštovanju. Zaradi domnevne posameznikove potrebe oz. želje po pozitivnem self-konceptu in pozitivnem razlikovanju od druge skupine naj bi v komparaciji obstajala težnja k iskanju načinov, na podlagi katerih se bo lastna skupina pozitivno razlikovala od druge skupine. Torej ima posameznik v komparaciji težnjo po oblikovanju pozitivnega razlikovanja. Po Festingerjevi²⁷ teoriji socialne komparacije je posameznik motiviran k evalvaciji sebe glede na druge oz. na preverjanje lastnih sposobnosti in mnenja glede na sposobnosti in mnenja drugih. Želi si biti vsaj enako sposoben kot tisti, s katerim se primerja, še posebej pri primerjavah, ki so relevantne za njegove sposobnosti.

²⁶ Brewerjeva (2001 v Abrams in Hogg 2010) razlikuje med štirimi socialnimi identitetami: (1) osebno zasnovana socialna identiteta, ki vključuje ponotranjenost skupinskih lastnosti kot dela self-koncepta posameznega pripadnika; (2) relacijska socialna identiteta, zasnovana na specifičnih odnosih v kontekstu skupine; (3) skupinsko zasnovana identiteta, ki je rezultat socialne kategorizacije; (4) kolektivna identiteta, ki vključuje angažiranje v socialnem delovanju.

²⁷ Po oceni Festingerja je komparacija med člani skupin, ki imajo različne statuse, včasih opravljena na ravni fantazije. V resničnosti pa je redka (Festinger 1954 v Brown 1988).

Zaradi tega je nagnjen na komparacijo z enako ali le malce manj sposobnimi. Z izredno bolj sposobnimi se ne bo primerjal, saj s tem ogroža lastno samospoštovanje. Za SIT je v procesu, v katerem socialna kategorizacija postane oblikovanje pozitivnih skupinskih značilnosti ali različnosti, socialna primerjava najbolj pomemben element. Omenili smo že, da se vanjo član vključi s ciljem doseganja pozitivnega razlikovanja lastne od druge skupine, saj je v skupinskem kontekstu socialna identiteta definirana v skupinskih pogojih, zato posameznik skupinski status, prestiž in socialno valentnost povezuje s samim sabo. Torej je odvisna od evalvacije skupin, ki prinašajo socialno identiteto, ki je lahko pozitivna ali negativna. Komparacija se, kot smo videli, dogaja na skupinski ravni. Se pravi da posameznik ne vrednoti lastnega položaja v odnosu do položaja drugih, ampak išče pozitivne značilnosti svoje kategorije in vrednoti njen položaj v primerjavi z drugo kategorijo. S komparacijo, ki je za njegovo skupino ugodna, pridobi ali ohrani lastno pozitivno samospoštovanje, pozitivno socialno identiteto ter pozitiven občutek, kdo je, kot tudi jasno razumevanje, kako naj se obnaša do pripadnikov lastne in tuje skupine. Njegova socialna identiteta bo poboljšana v meri, v kateri je njegova skupina percipirana kot drugačna in boljša kot druga skupina. Kljub nakazani povezavi pozitivno razlikovanje lastne skupine in posameznikovo samospoštovanje nista vedno tesno povezana ter on včasih sprejme razvrednoteno ali stigmatizirano socialno identiteto, ki lahko podre njegovo samospoštovanje. Posledica socialne primerjave je lahko percipirana homogenost druge skupine in favorizacija lastne. Percepcija homogenosti druge skupine se ne pojavi prav vedno. Ko posameznik občuti ogroženost lastne socialne identitete in pri značilnostih, ki jo definirajo, je njegova skupina zanj bolj homogena kot druga skupina. Za SIT je favorizacija lastne skupine na relevantni dimenziji komparacije sredstvo ohranjanja pozitivnega razlikovanja od druge skupine. Sicer SIT ne trdi, da je skupinski favorizem neizogibna posledica skupinske pripadnosti, saj naj bi glede na zahteve socialne primerjave (identifikacija s skupino, dopustnost situacije in percepcija relevantnosti druge skupine) posameznik izražal skupinski favorizem le takrat, ko je njegova skupina središče njegove samodefinitije, ko je dana komparacija smiselna ter ko so izidi komparacije v določenem pomenu oporečni. SIT tudi ne trdi, da je pozitivna evalvacija lastne skupine neizogibno posledica socialne identifikacije ali da so stereotipi in diskriminacija neizogibne posledice skupinskega favorizma, vendar motivacija za pozitiven self-koncept oblikuje pozitivno razlikovanje, ki je izraženo na relevantnih dimenzijah v poskusih doseganja superiornosti nad relevantnimi drugimi skupinami. Očitno je, da posledica prizadevanja za pozitivno razlikovanje skupine ni nujno skupinski favorizem ali poniževanje druge skupine oz. pozitivno razlikovanje ni enako dejanskemu negativnemu odnosu do druge skupine, kar

po nekaterih ocenah SIT bolj težko razloži. Identifikacija s skupino kot tudi skupinska pristranskost nista vedno pozitivno povezana, kar nasprotuje osnovni domnevi SIT-a, da socialna identiteta izvira in se ohranja z medskupinsko komparacijo. Razen tega se skupina v odnosu do druge skupine ne evalvira vedno pozitivno. Po nekaterih ocenah perspektiva SIT-a kaže ekstremno demokratičen model socialne skupine, v katerem je ta sestavljena iz enakih posameznih elementov, psihološko povzetih v celoto (Festinger 1954; Billig 1976; Tajfel in Turner 1986, 2001; Brown 1988; Marques, Yzerbyt in Leyens 1988; Turner in Oakes 1989; Condor 1990; Hinkle in Brown 1990; Abrams 1992; Kovačev 1997a; Páez, Martínez-Taboada, Arróvide, Insúa in Ayestarán 1998; Smith in Bond 1998; McGarty 1999; Otten, Mummendey in Blanz 2001; Reicher in Hopkins 2001; Otten 2003; Hogg 2006; Reynolds in Turner 2006; Pehrson, Vignoles in Brown 2009; Haslam, Ellemers, Reicher, Reynolds in Schmitt 2010a; Reicher, Spears in Haslam 2010; Turner in Reynolds 2010). Giddens (1984 v Condor 1990) meni, da ljudje po navadi niso obveščeni ali nimajo interesa za sociološke in zgodovinske probleme kot strokovnjaki družbenih ved. Velike socialne kategorije (npr. narod) so sociološke in politične abstrakcije ter ne moremo a priori domnevati, da jih posamezniki vsak dan neposredno percipirajo in doživljajo. Ena od težav pri SIT-u naj bi bila tudi v tem, da ima socialno identiteto za primarnega motivatorja medskupinske diskriminacije, kar posledično ustvarja sklep, da so tisti, ki se močno identificirajo z lastno skupino, tudi bolj nagnjeni k diskriminaciji v korist lastne skupine (Condor 1990; Sidanius in Pratto 2001), vendar nekateri dokazi kažejo, da so ta pričakovanja nestalna in neenakomerna (Hinkle in Brown 1990 v Sidanius in Pratto 2001). Pri medskupinskih odnosih ima SIT socialni status za pomembnega, socialno moč pa kot primer socialnega statusa, toda po oceni Sidaniusa in Prattove (2001) bolj socialna moč kot status posamezniku omogoča diskriminacijo drugih. SIT naj bi bil tudi omejen pri obsegu razlaganja diskriminacije (Sidanius in Pratto 2001). Brewerjeva (1979 v Sidanius in Pratto 2001) je ugotovila, da je bila večina medskupinske diskriminacije v pogojih minimalne skupinske paradigme bolj pristranskost do lastne kot podcenjevanje tuje skupine, kar pa ni enako. Tudi številne študije ne nakazujejo, da klasifikacija krepi nasprotja med kategorijam. Sicer SIT ne trdi, da je etnocentrizem univerzalen ali da socialna kategorizacija avtomatično in neizogibno proizvaja skupinsko pristranskost ali da je nekaj psihičnega, kar izhaja iz samospoštovanja, podlaga za skupinsko oblikovanje ali medskupinsko diskriminacijo. Problem SIT-a se kaže tudi v fenomenu favorizacije druge skupine. Ko medskupinska primerjava posamezniku ne omogoča pozitivnih rezultatov, je težko razložiti favorizem druge skupine s tem, da si želi ustvariti ali ohraniti pozitivno socialno identiteto (Hinkle in Brown 1990; Leyens in Demoulin 2010;

Turner in Reynolds 2010). Abrams (1992) opozarja, da obstajajo številna področja, v katerih SIT ne pomaga pri predvidevanju vedenja članov skupine. Po avtorju teorija ne poskuša pojasniti različne spremembe v obnašanju, ko je osebna identiteta pomembna, kar odpira možnost uporabe osebne identitete kot razlage za vse, kar ni rezultat pomembnosti socialne identitete. SIT tudi ne dopušča možnosti resnične deregulacije delovanja med pripadniki skupine in s tem izpušča pomemben del množičnega vedenja brez razlage. Kot tretje – enkrat ko je socialna identiteta pomembna, teorija dopušča malo mesta medosebni varianci (Abrams 1992).

Socialna komparacija je lahko medosebna, znotrajskupinska (tudi vpliva na medskupinsko vedenje) ali medskupinska (Tajfel 2010c). Za nas je najbolj zanimiva medskupinska primerjava, ki se po Mummendeyevi in Schreiberju (1983 v Brewer 2001a) dogaja le takrat, ko ni alternativ za oblikovanje pozitivne identitete kot na strošek druge skupine. Za medskupinsko razlikovanje je pomembno, da posameznik ponotranji svoje skupinsko članstvo kot vidik lastnega self-koncepta oz. se mora subjektivno identificirati z relevantno skupino. Pomembno je tudi, da socialna situacija dopušča medskupinsko komparacijo, ki omogoča selekcijo in evalvacijo relevantnih relacijskih karakteristik, saj vse razlike nimajo evalvacijskega pomena. Skupina se tudi ne primerja z vsemi drugimi skupinami. Druga skupina mora biti percipirana kot relevantna. Primerljivost druge skupine determinira podobnost, situacijska pomembnost in bližina. Povedali smo, da ugodna medskupinska komparacija posamezniku omogoča visoki družbeni status ali ugled in pozitivno socialno identiteto, neugodna pa obratno – majhen ugled in negativno socialno identiteto. Ko člani podrejenih skupin poskušajo evalvirati lastno skupino v komparaciji z drugimi skupinami v družbi, pogosto odkrivajo, da zaslužijo manj, živijo v revnejših stanovanjih oz. so prikrajšani na številnih dimenzijah, zaradi česar lahko materialno in psihološko doživijo nezadovoljstvo. Mogoče si nekdo od njiju želi, da je njegova skupina bolj podobna določeni drugi skupini, katero ima v določenem pogledu za »bolj superiorno« ali »boljšo«. Ta želja nakazuje, da njegova skupina v teh pogledih ne primerno izpolnjuje svoje funkcije prispevanja pozitivni vrednosti socialne identitete. Kako se bo posameznik odzval, ko njegovi skupini manjka pozitivno razlikovanje? SIT pravi, da se v takih primerih pri njem pojavi motivacija za fizično zapuščanje ali psihološko ločevanje od skupine in prizadevanje k članstvu v skupini višjega statusa. Naslednji odziv je lahko sprejemanje kreativnih in/ali tekmovalnih strategij za obnovo pozitivnega razlikovanja (Tajfel in Turner 1986; 2001; Brown 1995; Tajfel 2010č; Turner 2010a). Posameznikov odziv je povezan s sistemi prepričanj o socialni mobilnosti oz. socialni spremembi, ki se nanašata na posameznikova prepričanja o naravi in strukturi odnosov med

socialnimi skupinami v njihovi družbi²⁸. Osnovna domneva sistema prepričanj o »socialni mobilnosti« je, da so meje med skupinami oz. družba fleksibilna in propustna ter da lahko tisti, ki niso zadovoljni s pogoji, ki jim jih vsiljuje trenutno skupinsko članstvo, osebno preidejo (s pomočjo talenta, trdega dela, sreče itn.) v skupino, ki jim bolj ustreza. Gre za posameznikovo percepcijo, da lahko izboljša svojo socialno situacijo. Ko percipira, da so statusne razlike stabilne in legitimne ter medskupinske meje prepustne, lahko posvoji strategijo socialne mobilnosti oz. se deidentificira z lastno skupino, ki ima nižji status, in poskuša doseči članstvo v skupini z višjim statusom. Pripadnik skupine z nižjim statusom, ki ima prepričanja o socialni mobilnosti, si manj prizadeva za izboljšanje lastne skupine kot celote in bolj sledi osebni mobilnosti, čeprav je mobilnost navzgor težko doseči. Zaradi objektivnih in informacijskih ovir socialne mobilnosti lahko takšen posameznik pridobi marginalno identiteto, saj ga ima lahko lastna skupina za izdajalca, dominantna pa za nečlana. Poskusi osebne mobilnosti so različni: fizično distanciranje od skupine in formalni poskus vstopa v drugo skupino, psihično distanciranje (trditve, da se negativna pričakovanja, povezana s skupino, name ne nanašajo), poudarjanje osebne identitete (cilj ni vključitev v skupino višjega položaja, ampak doseganje rezultatov na podlagi lastnih zaslug), sprejemanje lastne socialne identitete (njena vključitev v doseganje osebne mobilnosti). Individualna mobilnost prinaša kognitivne, afektivne in vedenjske posledice. S kognitivnega vidika si posameznik pri njej prizadeva zmanjšati povezanost med sabo in lastno skupino ali pa vsaj z njenimi razvrednotenimi značilnostmi. To lahko uresniči s poudarjanjem razlik med sočlani, saj s tem sporoča, da se pričakovanja, zasnovana na skupinski pripadnosti, nanj ne nanašajo. V vedenjskem vidiku se on vede kot neprototipni član, kar lahko vključuje izražanje lastnosti, ki so le postransko gledano povezane z npr. nalogo ali pa so popolnoma nepomembne za posameznikov uspeh. Afektivno gledano ta mobilnost spremeni stopnjo njegove vključenosti ali identifikacije s skupino v slabšem položaju, saj primarno skrbi za lastne rezultate. Za nekatere posameznike je osebna mobilnost manj privlačna ali nepriljubljena. Kaj vpliva na manjšo privlačnost osebne mobilnosti? To so lahko predsodki, diskriminacija, pogoji uspeha nekdanjega sočlana, kateremu je mobilnost uspela. Kaj pa je s spodbudo tistih, ki jim je mobilnost uspela? Včasih niso naklonjeni podpori nekdanjim sočlanom ter lahko gojijo negativen pogled do nekdanje skupine, kar imajo drugi za odraz »njene prave narave« in ne za

²⁸ Položaj posameznika na kontinuumu »socialna mobilnost–socialna sprememba« sistema prepričanj naj bi močno določal njegovo delovanje do pripadnikov druge skupine, neodvisno od tega, ali gre za medosebno ali za medskupinsko osnovo. Z bližanjem »socialni spremembi« naj bi člane nasprotne skupine vse bolj obravnaval kot nerazlikovne enote enotne socialne kategorije in vse manj v pogojih osebnih značilnostih (Tajfel in Turner 1986, 2001; Tajfel 2010b).

predsodek. S poskusi prepričevanja drugih, da se negativni stereotipi o njihovi nekdanji skupini na njih ne nanašajo, oni vlagajo velik napor za dokazovanje lastnega razlikovanja od nekdanjih sočlanov in lahko poskušajo prikriti svojo stigmatizirano identiteto. Lahko postanejo tudi zagovorniki interesov nove skupine, zaradi česar njihov uspeh bolj stabilizira in legitimira inferiorni položaj njihovih »nekdanjih« sočlanov« kot pa začenja socialno spremembo. Empirični podatki kažejo, da lahko uspešna osebna mobilnost najbolj nadarjenih, zmožnih in tekmovalnih posameznikov pomeni tudi njihovo oddaljevanje od skupine, saj implicira, da so »izjemni«. V dejanskem svetu mobilnost naj bi redko delovala, saj ni nujno, da se trdo delo splača in dominantna skupina lahko z ideološkim strukturiranjem prepričanj podrejenih skupin prikrije dejansko naravo medskupinskih odnosov. Čeprav masovni prehod ni v interesu dominantne skupine, je zanjo ideologija mobilnosti zelo ugodna, saj preprečuje podrejenim skupinam, da prepoznajo nelegitimnost statusa quo in si prizadevajo za bolj tekmovalne medskupinske strategije, s katerimi jo lahko strmoglavijo in spremenijo lastni status. Če ima osebna mobilnost možnost splošne legitimacije in stabilizacije medskupinskih razlik, kako se potem lahko medskupinskih odnosi spremenijo? Nasprotje »socialne mobilnosti« je sistem prepričanj o »socialni spremembi«. Za naravo in strukturo odnosov med socialnimi skupinami v družbi je značilna stratifikacija in nepropustnost meje. Gre za posameznikovo prepričanje, da sam ne more sam preiti v drugo skupino ter na ta način izboljšati ali spremeniti svojega položaja oz. življenjskih okoliščin. Ker tega ne more naredi sam, je potrebno delovanje v imenu skupine kot celote, katere člani se mobilizirajo na podlagi deljene socialne identitete, zaradi česar se socialna sprememba nanaša na spremembe odnosa med skupinami kot celotami. Socialna sprememba je povezana z različnimi strategijami, odvisno od tega, ali je povezana s kognitivnimi alternativami oz. prepričanjem, da obstaja možna in dosegljiva alternativa za status quo, kar pomeni, da imajo pripadniki podrejene skupine medskupinske odnose za nelegitimne, nestabilne, nepropustne in negotove ter je njihov cilj socialnega tekmovanja s pripadniki višje statusne skupine na dimenzijah, pomembnih za obe skupini, sprememba statusa quo. Ta percepcija socialnega sveta kot negotovega (nelegitimnega) je nujna za nastanek socialnega tekmovanja, saj pomeni možnost za spremembo. Ko prepričanje o socialni spremembi ni spremljano s kognitivnimi alternativami oz. so odnosi med skupinami dojeti kot gotovi in legitimni, se pripadniki podrejene skupine zatekajo k strategijam socialne kreativnosti, s katerimi lahko predelujejo situacijo brez neposrednega soočanja z dominantno skupino. S socialno kreativnostjo poskušajo pridobiti pozitivno razlikovanje tako, da redefinirajo ali spreminjajo elemente komparativne situacije (Billig 1976; Tajfel in Turner 1986, 2001; Abrams in Hogg 1990,

2010; Hogg 1992, 2006; Reynolds in Turner 2006; Ellemers in Van Laar 2010; Haslam, Ellemers, Reicher, Reynolds in Schmitt 2010b; Reicher, Spears in Haslam 2010; Tajfel 2010b, 2010č, 2010d; Turner in Onorato 2010; Haslam, Reicher in Platow 2011). V ta namen lahko uporabijo naslednje strategije (Tajfel in Turner 1986, 2001; Abrams in Hogg 1990; Vec 2007): komparacijo lastne z drugo skupino na novi dimenziji (pri tem je vprašanje legitimnosti vrednosti novega socialnega izida); prevrednotenje obstoječih primerjalnih dimenzij, na osnovi katerih je bila skupina negativno ovrednotena, tako da je komparacija zdaj percipirana pozitivno (redefinicija vrednot, ki so povezane na obstoječi dimenziji); in spreminjanje primerjalne skupine. Nova osnova medskupinske komparacije zahteva, da pripadniki skupine oblikujejo deljene perspektive na značilnostih, ki jih bodo uporabili kot osnovo za pozitivno medskupinsko primerjavo in hkrati zunanjo skupino prepričajo k sprejemanju nove podlage (Tajfel 1978 v Hinkle, Taylor, Fox-Cardomone in Ely 1998). Iz predstavljenih sistemov prepričanij je opazno SIT-ovo pričakovanje, da si bodo posamezniki, ki so nezadovoljni s socialno identiteto nižje statusne skupine, prizadevali zapustiti skupino ali pa se bodo združeno prizadevali za njeno pozitivno razlikovanje (Jost, Burgess in Mosso 2001). Težava te domneve je po mnenju Josta, Burgessove in Mossove (2001) ta, da zanemarljivo možnosti njihove morebitne ideološke in materialne motiviranosti za vključevanje v sistem upravičenosti. Raziskave kažejo, da si ljudje med drugim prizadevajo upravičiti (Jost in Banaji 2004): družbene dogodke, lastne misli, vedenje in čustva, agresivno ali diskriminacijsko obnašanje, lastni status ali položaj kot tudi status ali položaj drugih, agresivna ali diskriminacijska dejanja sočlanov ter prevladujoče socialne pogoje. Jost, Burgessova in Mossova (2001) so si sposodili Habermasov koncept »legitimnosti krize« in ga razširili na neskončne načine, na katere ljudje trpijo in poskušajo prenašati ter reševati nasprotujoče si potrebe: a.) počutiti se vredni, upravičeni in legitimni kot posamezni akterji (ego upravičevanje); b.) razvoj skupinske pripadnosti, v čigavo koristnost in legitimnost oni in drugi verjamejo (skupinsko upravičevanje); in c.) ohranjanje občutka, da je prevladujoči sistem socialnih dogovorov pravičen, legitimen in utemeljen (upravičevanje sistema). Za nas je pomemben sistem upravičevanja oz. psihološki proces, v katerem se obstoječi družbeni dogovori ohranjajo kljub psihološki in materialni škodi, ki jo občutijo prikrajšani posamezniki in skupine. Za razliko od prvih dveh sistemov ta ne ponuja ekvivalentne funkcije, ki deluje z namenom varovanja interesov selfa in skupine. Prepričanje o pravičnem in legitimnem socialnem sistemu je za pripadnika prednostne socialne skupine združljivo z dvema osnovnima človeškima željama: občutkom, da je posameznik dobra in koristna oseba, ter občutkom, da je njegova skupina vredna in spoštovana. Za razliko od njega mora član nižje

statusne skupine včasih izbirati med podpiranjem legitimnosti skupinskih interesov in legitimnosti socialnega sistema, včasih pa tudi med legitimnostjo selfa in sistema. Zanj velja negativni odnos med samospoštovanjem in drugim ego upravičljivim spremenljivkam ter zanikanjem diskriminacije in drugimi upravičljivimi spremenljivkami sistema, vendar se lahko vključi v ideološko legitimacijo sistema, v katerem je prikrajšan. Takrat govorimo o fenomenu »napačne zavesti« oz. vzdrževanju prepričanj, ki so nasprotna posameznikovim interesom ali interesom njegove skupine, s čim on prispeva k ohranjanju prikrajšanega položaja selfa ali skupine (Jost, Burgess in Mosso 2001; Jost in Banaji 2004).

Po SCT²⁹ je pomembnost identitete odvisna od konteksta. Pomembna je tista identiteta, ki je trenutno psihološko aktivna, tista, ki v določenem trenutku determinira samopercepcijo in je ustvarjena iz interakcije med motivi, pričakovanji in teorijami nosilca zaznav ter socialnimi odnosi in predstavljenim delovanjem. Osebno in socialno identiteto SCT vidi kot komponente self-koncepta, kognitivne reprezentacije selfa, ki predstavljata različne ravni abstrakcije samokategorizacije. Osebno sestavljajo osebne samokategorizacije, zasnovane na znotrajosebnih podobnostih in medosebnih razlikah, ki definirajo, kako se na dimenzijah osebnih razlik posameznik kot edinstvena oseba primerja z relevantnimi drugimi. Socialna identiteta označuje definicije glede na članstvo v kategorijah (npr. jaz sem ženska). Pomembnost posamezne identitete se spreminja, saj se posameznik lahko definira kot edinstven in različen (osebna identiteta) ali kot pripadnik skupine v odnosu do drugih skupin (socialna identiteta) ali se odloči za višjo stopnjo abstrakcije (kot »človek« v primerjavi z »nečlovekom«) (Turner in Oakes 1989, 2010b; Brown 1988; Oakes, Haslam in Turner 1998; Verkuyten 2005; Reicher, Spears in Haslam 2010). Raven hierarhije kategorizacije selfa je razen od socialnega konteksta odvisna tudi od (Barrett 2007): kognitivnega procesa, ki ga vodijo načela meta kontrasta; ujemanja med normativnimi prepričanji nosilca percepcije o določenih vključenih kategorijah in dejanskimi dražljaji situacije; ter njegovi pripravljenosti na uporabo določene kategorizacije.

²⁹ SCT je teorija o skupinskem vedenju, ki poskuša razložiti oblikovanje skupin kot prehod iz osebne v socialno identiteto (Turner in Oakes 1989).

2.2.4 Pomen kategorizacije za medskupinske odnose³⁰

Kategorizacija je del osnovnega človeškega kognitivnega sistema. V določeni meri je avtomatičen in relativno rigiden proces iskanja povezanosti oz. klasifikacije ljudi ali objektov kot pripadnikov skupin ali kategorij ter njihovo razlikovanje od članov drugih kategorij. Posledica kognitivne nagnjenosti posameznika k integraciji novih izkušenj v že vzpostavljene mentalne kategorije je lahko preveliko posploševanje ali napačni sklep, saj lahko objektu pripiše stereotipe kategorije, v katero ga je uvrstil. Čeprav tudi »najbolj tipičen« član odstopa od stereotipnih norm (Allport 1991; Fiske in Morling 1996³¹; McGarty 1999; Rubesova in Havlicek 2011), se nanj odziva glede na kategorijo in je edinstvenost objekta zanj manj pomembna (Bruner, Goodnow in Austin 1956 v Skoko 2009). Ko zanj nima primerne kategorije, bo oblikoval novo ali pa bo objekt in vse informacije o njem ignoriral (Jaffe in Nebenzal 2006 v Skoko 2009). Zakaj jo potem uporablja? Kategorizacija mu omogoča hitro identifikacijo objektov (zakon varčnosti), prepoznavanje skupin ljudi in predvidevanje njihovega vedenja. Pomaga mu v socializaciji, načrtovanju lastnega delovanja ter strukturiranju, sistematizaciji in poenostavljanju okolja. Brez nje bi obravnavanje vsakega dela informacije kot edinstvenega od njega zahtevalo neverjetno široke kognitivne sposobnosti (Fiske in Morling 1996³²; Deschamps in Devos 1998; Bruner, Goodnow in Austin 1956 v Skoko 2009; Hogg in Abrams 2001).

Obstaja socialna in nesocialna kategorizacija. Nas zanima socialna, ki se od nesocialne dokaj razlikuje. Njene instance se lahko identificirajo s svojim objektom, kar v ne-socialni ne morejo naredi. Ker je pripadnik enih in nečlan drugih socialnih kategorij, socialna kategorizacija posamezniku tudi omogoča samoidentifikacijo v socialnem smislu oz. določanje lastnega mesta v družbi. Percepcija drugega kot pripadnika določene skupine ni le klasifikacija, ampak tudi pripisovanje moči asimilacije in nasprotovanja, kar se številni drugim objektom ne prepisuje. Okoliščine percipiranja drugih kot pripadnikov skupine lahko naredijo druge za usklajene s stereotipnimi normami njihove skupine, zaradi česar se lahko potrdijo pričakovanja nosilca percepcije. To pa ne velja za nesocialno kategorizacijo (Billig 1976; McGarty 1999; Tajfel 2010c; 2010č).

Kaj je socialna kategorizacija? Lahko jo razumemo kot sociopsihološko in kognitivno sredstvo, ki segmentira, klasificira in ureja socialno okolje v obliki socialnih kategorij, kar

³⁰ Primer za to podpoglavje se nahaja v prilogi A.2.4.

³¹ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

³² V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

posamezniku omogoča prevzemanje številnih oblik družbenega delovanja kot tudi sklepanje o drugem le na podlagi »njegove kategorialne pripadnosti«. Je kognitivna osnova za proces socialne identitete ter ima dva vidika: induktivnega in deduktivnega. Deduktiven se nanaša na proces, v katerem so posamezniku na podlagi njegove kategorialne pripadnosti pripisane določene značilnosti, induktiven pa na njegovo identifikacijo kot pripadnika kategorije. Pri posamezniku ona spodbuja občutek enotnosti s tistimi, ki so prav tako kot on sprejeli enako socialno kategorijo. Ta identifikacija se lahko dogaja tudi brez dejanskih skupnih značilnosti med pripadniki kategorije in je lahko pomemben dejavnik prihodnjega določanja skupinskih značilnosti. Kategorizacija posamezniku omogoča razlikovanje med člani in nečlani posamezne skupine in pri tem se mu pripadniki zdijo bolj podobni, skupine pa bolj različne (Billig 1976; Tajfel in Turner 1986, 2001; Smith in Mackie 2000; Hogg 2006; Jenkins 2008b Turner 2010b;). Ker »vsaka družba, ki vsebuje moč, status, prestiž in socialno skupinsko diferenciacijo (vse to vsebujejo), umešča vsakega od nas v številne socialne kategorije, ki postanejo pomemben del naše samodefinicije« (Tajfel 1977 v Turner in Oakes 2010b, 302), je lahko kategorizacija tudi od zunaj. Posameznikova umeščenost v eno ne pa v drugo kategorijo prinaša posledice, med katerimi je najpomembnejši način, kako ga drugi obravnavajo. V tem pogledu je socialna kategorizacija osnovna podlaga za socialno orientacijo k drugem, saj posameznik z njegovim umeščanjem drugega v socialno kategorijo hkrati o njem in njegovem sedanjem in bodočem vedenju sklepa na podlagi tega, kar ve oz. misli, da ve o splošnih značilnosti socialne kategorije. Pri tem je kontekst zelo pomemben (Tajfel 1978; Rosenberg in Kaplan 1982; Abrams 1996³³; Oakes, Haslam in Turner 1998), saj so objekti, ki so v enem kontekstu kategorizirani kot drugačni, lahko v drugem kategorizirani kot podobni, ne da bi pri tem spremenili svoj status (Gaertner, Mann, Murrell in Dovidio 1989 v Oakes, Haslam in Turner 1998). Pomembnost določene karakteristike odkriva, da gre vedno za selekcijo, kar nas opozarja na problematičnost razlikovanja na morebitnih neprimernih osnovah (Verkuyten 2005).

Socialne kategorije so kognitivni koncepti, ki posamezniku pomagajo, da si svet naredi smiselno in svoje vedenje usmeri k drugim. Omogočajo hitro identifikacijo relevantnega objekta in so avtomatično povezane s percepcijo. Njihova funkcija je olajšanje percepcije in vedenja, toda z njihovo uporabo posameznik lahko, kot smo videli, naredi napako (MacGarty 1999; Brewer 2001a). Da bi se lahko uporabile za poenostavljanje in urejanje okolja, je pomembno, omenja Tajfel (1959/1981 v Brown 1988), da jasno diskriminirajo med člani in

³³ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

nečlani razreda. Funkcija diferenciacijskega procesa je izostriti razlike med kategorijami in hkrati zbrisati razlike znotraj kategorije ter s tem olajšati prepoznavanje in odziv na sočlana in nečlana teh kategorij kot tudi mentalno in duševno narediti posameznikov svet bolj organiziranim in strukturiranim. Obstaja neskončno število možnih socialnih kategorij, vendar je v socialni praksi le majhen odstotek dejansko realiziran. Ljudje ne sprejemajo katere koli kategorialne konstrukcije in pri svoji uporabi imajo socialno podporo, saj jo drugi tudi uporabljajo. Torej v določenem času in socialnem kontekstu nekatere kategorije zaradi svoje socialne uporabnosti prevzamejo večjo pomembnost (Billig 1976; Pettigrew 1982; Brown 1988; Reicher, Spears in Haslam 2010). Katera kategorija bo uporabljena v situaciji? Po Brunerju (1957 v Brown 1988) tista, ki je v njej najbolj dostopna oz. se najbolj »ujema« z dražljajem, s katerim se posameznik sooča. Posamezniku dostopnost do kategorialnega sistema naredijo npr. vrednote, motivi, naloge, cilji, ki lahko izvirajo iz njegove kulture, skupine ali neposrednih situacijskih zahtev. V njegovi vsakodnevni percepciji številni dejavniki vplivajo na opaznost kategorije v socialnem kontekstu. Recimo manjše razmerje percipiranih znotrajskupinskih razlik, zaradi katerih so člani določene skupine percipirani za njene pripadnike, ali pa posameznikova »prototipnost«, ki vpliva na verjetnost njegove kategorizacije kot pripadnika te skupine. Tudi medskupinski konflikti v zgodovini so lahko eden od dejavnikov, ki pripadnost drugi skupini naredi opazno (Brown 1988; Smith in Bond 1998).

Naklonjenost lastni in razlikovanje od druge skupine sta prva koraka za oblikovanje pristranskosti do lastne kot tudi diskriminacije do druge skupine. Podlago omenjeni naklonjenosti in razlikovanju omogoča proces samokategorizacije, zaradi katerega ljudje o sebi razmišljajo manj kot o enkratnih posameznikih in bolj kot o pripadnikih skupine. Hkrati se vedejo na način, za katerega so prepričani, da bi ga v enaki situaciji izbrali tudi njihovi sočlani (Brewer 2001a; Mackie, Smith in Ray 2008). Na proces socialne samokategorizacije, ki naj bi bil odgovoren za oblikovanje psiholoških skupin (socialna identifikacija) ter skupinskih normativnih (stereotipnih/prototipnih) samopercepcij in vedenja, je usmerjena SCT³⁴. SCT je teorija o samopercepciji, ki predvideva, da se vidiki socialnega vedenja, posebej skupinskega, lahko razložijo z variacijami v samopercepciji. Drugače povedano,

³⁴ Enako kot SIT tudi SCT razlike v vedenju pojasnjuje s pomembnostjo posamezne ravni kategorizacije selfa in drugih ter z dimenzijami, s katerima je definirana kategorija. Po Abramsu (1992) se te razlage zdijo nekako individualistične. Ko se posamezniki ne vedejo kot navidezno »najbolj primerni« kategorizacijam, je to lahko posledica razlik na določenih usmeritvah selfa na dimenzijah v relacijah do sočlanov ali pa razlik v dostopnosti ali pozornosti na kategorialne informacije (Abrams 1992).

delovanje ljudi je v socialnih situacijah odvisno od njihove takratne percepcije lastne podobnosti ali različnosti od drugih (Hogg in Abrams 1990; McGarty 1999). Posamezniki delujejo skupaj na podlagi deljene socialne identitete ter pričakujejo in se prizadevajo doseči dogovor s sočlani. Samokategorija jim omogoča vrednosti, norme in razumevanje dovoljenega in nedovoljenega vedenja. S samokategorizacijo ne odgovarjajo le na vprašanje »Kdo so«, ampak z namigom na stereotipe o lastni skupini tudi na vprašanje »Kdo bi morali biti« (Reicher in Hopkins 2001; Reicher, Spears in Haslam 2010). Ko deljena socialna identiteta postane pomembna, je posameznikova samopercepcija nagnjena k depersonalizaciji oz »samo-stereotipizaciji«, zato se on manj definira kot različni posameznik in bolj kot zamenljivi predstavnik deljene pripadnosti socialnim kategorijam. V obsegu, v katerem percipira druge za sočlane, lahko na njih gleda kot na sebi podobne. Velja tudi obratno. Druge percipira kot različne glede na lastno percepcijo njih kot članov druge skupine. Zaradi depersonalizacije se posameznik percipira in odziva kot psihološki predstavnik skupine, ki mu postane merilo za vse, njene norme in vrednote pa usmerjajo njegovo vedenje. Posledice depersonalizacije so številne. Posameznik se v lastnih stališčih, prepričanjih in vedenjih prilagaja normam skupine, postaja z njo bolj motivacijsko usklajen ter ima dejanja, ki so v njenem interesu, za želena in koristna. Druge sočlane percipira kot bolj podobne sebi in simpatične ter je nagnjen k njihovi pravični obravnavi. Za te koristi so nečlani prikrajšani. Ko se podobnost s sočlani razširi na njegova prepričanja in vrednote, pričakuje in si prizadeva za skupinsko soglasje. Na člane druge skupine gleda kot na medsebojno si bolj podobne in jih lahko percipira glede na značilnosti njihove skupine (stereotipizacija). V skrajnih primerih jih ima lahko za primer relevantne socialne kategorije ali jih celo dehumanizira. Iz do zdaj povedanega lahko opazimo, da ima SCT depersonalizacijo samopercepcije za osnovni proces, ki je podlaga skupinskih fenomenov (npr. socialna stereotipizacija) ter da pri njej ne gre za izgubo osebne identitete, ampak spremembo od osebne k socialni identiteti (Oakes, Haslam in Turner 1994; Hogg 2006; Smith in Mackie 2008; Reicher, Spears in Haslam 2010; Turner 2010a; Turner, Oakes, Haslam in McGarty 2010; Haslam, Reicher in Platow 2011).

SCT izpostavlja potrebo po razlikovanju med osebno in socialno identiteto kot med dvema ravnema samokategorizacije, ki sta enako veljavna in avtentična izraza psiholoških procesov selfa. Osebna identiteta je opazna pri skupinskemu kontekstu in se nanaša na samokategorije, ki definirajo posameznika kot edinstveno osebo glede na njegove osebne razlike, po katerih se razlikuje od svojih sočlanov. Socialna identiteta se nanaša na socialno kategorizacijo selfa in drugih ter je opazna v medskupinskem kontekstu. Pri tem samokategorije definirajo posameznika glede na njegove značilnosti, ki jih deli s sočlan v odnosu do drugih kategorij.

Posameznikovo razmišljanje in percipiranje kot »mi« in »nas« (socialna identiteta), kar je nasprotno od »jaz« in »mene« (osebna identiteta), je za SCT navadna in normalna samoizkušnja, v kateri je self definiran glede na druge, ki obstajajo zunaj osebe, ki doživlja (Turner, Oakes, Haslam in McGarty 2010). Poleg tega da lahko lastno skupino, kot smo videli, oceni z medskupinske in znotrajskupinske perspektive, lahko posameznik pripadnike druge skupine evalvira z znotrajskupinske perspektive, kjer jih rekatégorizira kot lastno skupino na superordinalni ravni. Torej lahko sebe in druge kategorizira na različnih ravneh abstrakcije oz. samokategorizacije³⁵: »človeški« ali superordinalni (nadredni) ravni selfa kot človeškega bitja, na kateri se ima za identičnega drugim človeškim bitjem; »socialni/družbeni« ali intermedialni (osrednji), kjer je njegova socialna identiteta definirana glede na razlike med skupinami (kategorijami), ki jim pripada oz. ne pripada; »osebni« ali subordinalni (podredni) ravni, ki definira njegovo osebno identiteto glede na kategorizacijo selfa kot edinstvenega bitja, ki se razlikuje od drugih, tudi sočlanov. Med omenjenimi ravnimi kategorizacije obstaja »funkcionalni antagonizem«. Ta se kaže v tem, da proces – povezan s kategorizacijo na ravni lastna–tuja skupina, ki je nujen za percepcijo drugih kot članov tuje skupine – deluje proti zavedanja medosebnih razlik na nižjih ravneh abstrakcije. Sicer je psihološka definicija socialnih kategorij po SCT fleksibilna, saj jo določa socialna komparacija, specifična za posamezno okolje. Ravno zaradi tega je kategorizacija relativno dinamičen proces, ki se s komparativnim kontekstom spreminja v vsebini in ravni abstrakcije. Kaj to pomeni? Posamezniki, ki so v enem kontekstu kategorizirani in percipirani kot podobni, so lahko v drugem, ne da bi se dejansko spremenili, kategorizirani kot različni (Turner in Oakes 1989; Lorenzi-Cioldi in Doise 1990; Abrams 1992; Oakes, Haslam in Turner 1994; Pérez in Mugny 1998; Turner 2010a). To odpira vprašanje, kaj določa pomembnost kategorije v posameznem kontekstu? Po SCT je to ujemanje in percepcijska pripravljenost³⁶. Percepcijska pripravljenost povzroča selektivno kategorizacijo sveta tako, da je ta smiselna, relevantna in uporabna glede na potrebe, cilje in namene nosilca percepcije. Relativna dostopnost tudi zagotavlja, da kategorije, ki jih posameznik percipira, evalvirajo realnost z vidika njegovih standardov, norm in vrednot (McGarty 1999; Reicher, Spears in Haslam 2010) .Pri njej gre za posameznikovo pripravljenost na uporabo kategorije glede na pretekle izkušnje, sedanja pričakovanja in motive ter potrebe, vrednote in cilje (Turner 1994 v

³⁵ Po SCT se raven vključevanja in stopnja, v kateri posameznik kategorizira sebe in druge kot podobne ali različne, razlikuje glede na socialni kontekst primerjave, toda po nekaterih mnenjih imajo identitete na splošno dolgotrajne značilnosti, zaradi katerih naj bi bile manj odvisne od konteksta, kot pa to domneva SCT (Oakes, Haslam in Turner 1994; Thoits in Virshup 1997).

³⁶ Prvotno poimenovana »relativna dostopnost« (McGarty 1999).

Thoits in Virshup 1997). Pomembna je tudi stopnja, v kateri je določena medskupinska kategorizacija ovrednotena in pomembna za samodefinicijo. Ujemanje je stopnja, v kateri se socialna kategorizacija subjektivno ujema z relevantnimi značilnostmi realnosti. To pa je odvisno od konteksta in dimenzije presojanja ljudi (Turner in Oakes 1989; Haslam, Ellemers, Reicher, Reynolds in Schmitt 2010a; Haslam, Reicher in Platow 2011). Obstajata dve medsebojno povezani obliki ujemanja³⁷ (Turner, Oakes, Haslam in McGarty 2010; Vec 2007): primerjalno ujemanje, opredeljeno s principom metakontrasta, in normativno ujemanje, ki je opredeljeno s kongruentnostjo stereotipnih vsebin kategorije s trenutno izraženim vedenjem. Primerjalno ujemanje se nanaša na percepcijo podobnosti in razlik med dražljaji na relevantnih dimenzijah (kako dobro se kategorizacija nanaša na podobnosti in razlike med ljudem), kar omogoča kategorizacijsko osnovo. Normativno ujemanje je definirano glede na stopnjo, v kateri se kategorizacija v vsebini in pomenu ujema z realnostjo (kako dobro se stereotipne značilnosti kategorizacije ujemajo z vedenjem drugih). Oba poudarjata, da ni inherentnih stabilnih razlik med skupinami, kot tudi pred-definiranih, univerzalnih identitet, saj se s spreminjanjem sveta hkrati spreminja opaznost kategorij. V primeru slabega ujemanja kategorizacije posameznik išče med drugimi dostopnimi kategorizacijami, dokler ne pridobi optimalno raven ujemanja. Ta proces ni povsem avtomatičen. Kategorizacija z optimalno ravniho ujemanja postane psihološko opazna v kontekstu ter podlaga za samokategorizacijo, skupinsko identifikacijo in depersonalizacijo na podlagi prototipa. Posameznik se lahko sooči s skupino, za katero primerna kategorizacija ne obstaja oz. ni dostopna, je pa relevantni meta kontrast visok. V tem primeru bo oblikoval novo kategorijo. Po načelu metakontrasta³⁸ se kategorizacija oblikuje ali postane opazna, ko so v komparativnem kontekstu razlike v kategoriji manjše od razlik med kategorijami. To se lahko izrazi z metakontrastnim razmerjem oz. opazna postane kategorizacija, ki ima kontekstualno visoko razmerje med- in znotrajkategorijskih razlik. Iz tega lahko sklepamo, da je socialna kategorizacija selfa in drugih bolj verjetna v primerih, kjer medskupinske razlike naraščajo in se znotrajskupinske (medosebne) razlike zmanjšujejo. Velja tudi obratno. Kategorizacija na osebni ravni je verjetnejša, ko se medskupinske razlike zmanjšujejo in znotrajskupinske krepijo (Turner in Oakes 1989; Oakes, Haslam in Turner 1994; McGraty 1999; Hogg 2006; Reicher, Spears in Haslam 2010; Turner in Onorato 2010).

³⁷ V praktičnem pogledu je težko definirati normativno in primerjalno ujemanje ter percepcijsko pripravljenostjo kot verjetnostno neodvisne pojme (McGarty 1999).

³⁸ Načelo meta kontrasta je prikazano v prilogi B.4.

Psihološko z maksimiranjem metakontraksta v določeni situaciji nastaja prototip – abstraktna predstava oz. ideal kategorije, ki ji omogoča definiranje in razlikovanje od drugih kategorij. Prototip je položaj znotraj skupine, ki minimizira znotrajskupinske in hkrati maksimizira medskupinske razlike. Opisuje in evalvira kategorijo, načrtuje orise skupine in izraža, kaj je zanj značilno in po čem se razlikuje od drugih skupin ter pripisuje vedenje njenih članov. Ker je za meta kontrast bistveno poudarjanje medskupinskih razlik, prototip redko opisuje povprečnega oz. tipičnega pripadnika skupine. Bolj gre za polarizacijo od značilnosti druge skupine in opis idealnega, pogosto hipotetičnega člana. Meta kontrast vključuje znotrajskupinsko in medskupinsko primerjavo, zaradi česar sprememba v kontekstu socialne komparacije vpliva na prototip. Torej je prototip kontekstualno specifičen in se spreminja s spremembo konteksta. Pri opaznosti socialne identitete je osnova za percepcijo, vplivanje in vedenje. Na odzive in čustva članov vpliva percepcija njihove prototipnosti. Pozorni so na prototip, informacije o njem ter koliko se oni in drugi z njim ujemajo. Čim manj se pripadnik razlikuje od skupine in bolj kot se razlikuje od druge skupine, tem bolj bo percipiran kot skupinski prototip, hkrati pa bo pridobil večjo naklonjenost sočlanov. Torej je posameznikova privlačnost odvisna od percipirane prototipnosti v primerjavi s sočlani, ki pa je spet, kot smo videli, odvisna od konteksta, v katerem je on (ona) definiran. Kaj se zgodi, ko se oseba očitno razlikuje od sočlanov? V primeru srečanja takšne osebe ima posameznik na voljo več možnosti. Ena izmed njih je njeno ignoriranje ali neupoštevanje v delovanju načela metakontrasta, posebej v primeru zelo pomembne kategorije. Druga možnost je reklasifikacija (npr. nekdanji sočlan je reklasificiran v člana druge skupine). Srečanje lahko spodbudi tudi ponovno ocenjevanje klasifikacije in drugo dimenzijo kategorizacije (Oakes, Haslam in Turner 1998; Serino 1998; Hogg in Hains 2001; Abrams, Randsley De Moura, Hutchison in Viki 2005; Hogg 2006; Abrams in Hogg 2010; Turner 2010a).

Konstrukcija socialnega sistema v pogojih ostro oblikovanih socialnih kategorij ter zmožnost kategorizacije³⁹ in komparacije sebe z drugimi na določene načine in zaradi določenih namenov so nujni pogoji za pojav določenih oblik medskupinskega vedenja, vendar niso zadostni (Tajfel 2010a). McGarty (1999) opozarja, da se posameznik verjetno ne bo zavedal podobnosti, ko ni komparacijskega standarda, ki je različen, saj ne pomeni veliko, da si sta dva objekta podobna, če ne obstaja objekt, od katerega sta različna. V medskupinskem

³⁹ Po nekaterih domnevah naj bi bila posledica pripadnosti skupini tudi ranljivost glede tega, kdo je klasificiran z nami. S psihološkega vidika naj bi bilo posamezniku lažje napačno kategorizirati dejanskega sočlana kot pripadnika tuje skupine kot pa tvegati, da člana tuje skupine kategorizira za sočlana (Leyens in Yzerbyt v Brown 1995).

vedenju je opazen komparacijski standard, saj skupine oblikujejo standarde, ki se razlikujejo od drugih relevantnih skupin. V procesu socialnega vplivanja se pripadniki skupine združujejo na podlagi teh standardov, ki povzročajo njihovo prilagajanje skupinskim normam in razlikovanje od percipiranih norm in standardov druge skupine. Torej percepcija podobnosti ali razlik ni možna brez možnosti primerjave dveh ali več skupin. Ko pravimo, da si je ena skupina posameznikov podobna, s tem tudi sporočamo vnaprejšnjo predpostavko, da se razlikujejo od druge skupine posameznikov. Na podlagi tega lahko sklepamo, da ima socialna kategorizacija neposredni učinek pritegovanja pozornosti na razlike med skupinami in podobnosti znotraj skupine. Se pravi, da posameznik ne ve, ali pripada oz. se ne more identificirati z določeno skupino, če ne ve, da ta skupina obstaja kot ločena od drugih skupin (McGarty 1999). On mogoče res ne želi na druge gledati kot na sočlane ali delovati kot pripadnik skupine, še manj pa imeti predsodke, vendar v kategorizaciji pogosto deli druge na sočlane in pripadnike druge skupine. Posledica kategorizacije je lahko večja naklonjenost sočlanom⁴⁰ oz. tendenca k njeni favorizaciji v pogledu evalvacije, pripisovanja, materialnih virov, pomoči in socialne podpore, kognitivne pristranskosti (npr. spominski šumi (posameznik si lažje zapomni nenaklonjene in stereotipne značilnosti druge skupine kot pa ugodne oz. naklonjene ali kontra-stereotipne karakteristike), navidezna korelacija (napačna percepcija povezanosti med pogostostjo značilnosti in pripadnosti skupini), napaka pripisovanja in homogenost tuje skupine). Velja tudi poudariti, da se posameznik prosocialno bolj pogosto vede do sočlanov kot do članov tuje skupine. Do sočlanov je tudi bolj zaupljiv in sodelovalen in do njih, še posebej tistih prototipnih, doživlja bolj pozitivne afekte (Brown 1988; 1999; Dovidio, Gaertner, Hodson, Houlette in Johnson 2005; Oakes in Haslam 2006; Gaertner, Dovidio in Houlette 2010). Obravnavani pristop kategorizacije po mnenju Browna (1988) podaja enostavno in močno razlago diskriminatornega medskupinskega procesa kot kognitivnega procesa. Ta povezava daje osnovo za sklep, da se izvor fenomenov (npr. stereotipi) nahaja v normalni delovni človeški kogniciji in ni npr. proizvod odklonilnega tipa osebnosti. Kljub temu obstajajo omejitve takšne kognitivne razlage, saj pristop lahko razloži krepitev različnosti med skupinami in zakaj so skupinske značilnosti pogosto vrednotene pozitivno, značilnosti druge pa negativno, vendar ne tudi razlikovalno asimetričnost in dosledno pristranskost do lastne skupine (Brown 1988).

⁴⁰ Izjeme oz. odstopanja v naklonjenosti do sočlanov bi lahko pojasnili na naslednji način: pripadniki skupine, ki so percipirani, da podpirajo relativno superiornost, izzivajo stanje subjektivne veljavnosti pozitivnega socialnega selfa (oz. socialne identitete) in je za pričakovati, da jim bodo sočlani naklonjeni. Člani, katerih percipirane značilnosti ali vedenje ovirajo pozitivno medskupinsko razlikovanje, naj bi spodbujali močno sovraštvo (Marques, Páez in Abrams 1998).

2.2.5 Etnična/narodna identiteta⁴¹

Ena izmed kolektivnih oz. socialnih identitet ali po nekaterih študijah ena od komponent socialne identitete je etnična identiteta. Pogosto jo zaradi dejstva, da se pridobi z rojstvom, opredeljujemo kot a(d)skriptivno identiteto. Čeprav je etnija neprostovoljna skupina, je etnična identiteta tudi pridobljena, saj gre za izbiro, koliko bo vključena v celotno identiteto. Etničnost je vendarle najbolj prežemajoči del identitet ter se pojavlja in postaja relevantna v socialnih situacijah⁴² in srečanjih ter v posameznikovih načinih prenašanja življenjskih zahtev in izzivov. Danes obstaja več definicij etnične identitete, kar opozarja na težavo njenega opredeljevanja. Te težave temeljijo na kulturnozgodovinskih in jezikovnih posebnosti skupin in neenotnosti v uporabi termina »etnična skupina« ali »etniija« (Klinar⁴³ 1979; Liebkind 1992; Eriksen 1993; Južnič 1993; Kovačev 1997b, 1999; Verkuyten 2005). Poglejmo le nekaj pogledov. V antropologiji je etnična skupina populacija, ki se biološko ohranja, poseduje skupne osnovne kulturne vrednosti, izražene v enotnih kulturnih oblikah ter predstavlja komunikacijsko in interakcijsko območje. Njeni pripadniki sebe identificirajo in jih tudi drugi identificirajo kot kategorije, ki se razlikujejo od ostalih kategorij enake vrste (Barth 1969). Sociologija termin etnična skupina uporablja »za označevanje skupin, ki imajo skupno kulturo. Termin etnične manjšine pa se uporablja za označevanje skupine z lastno kulturo, ki je v družbi z drugačno kulturo v manjšini« (Moore 1997, 51). Etnijo Smith (2005) definira kot poimenovano človeško skupnost, ki je povezana z domovino in ima skupne predniške mite, spomine, eno ali več prvin obče kulture in določeno stopnjo solidarnosti vsaj med elitami. Za instrumentaliste je etničnost fluidna, odvisna in kratkočasna. Je preostanek predmoderne obdobja ali izid moderne ekonomije in političnih procesov (Cornell in Hartmann 1998 v Anderson 2001). Njena organizacijska dimenzija se sproži, ko se interesi skupine dvignejo na produkcijo in distribucijo redkih resursov. V tem pogledu postane dinamičen proces, ki vključuje politične in ekonomske dejavnike, ter so socialne meje med »nami« in »njimi« relativno trajne. Posameznik se nenehno giblje med svojimi kolektivnimi identitetami in jih na podlagi situacije izbira in oblikuje. Torej je etnična identiteta situacijska in se njen pomen

⁴¹ Priloga za to podpoglavje se nahaja v prilogi A.2.5.

⁴² Izražanje etnične identitete je lahko simboli izraz v političnih bojih (Eriksen 1993). Čeprav so etnične skupine lahko spolitizirane, so po oceni Rothschilda (1991) vendarle preveč omejene z ekskluzivnostjo, zaradi česar so na kratek rok premalo prilagodljive in prožne za oblikovanje vodilnega jedra »velike« celovite družbene revolucije. Po navadi njihov končni cilj ni celovita družbena revolucija, ampak sprememba političnih odnosov med nadrejenimi in podrejenim v državi ali odcepitev. Te cilje na zunanjem robu imamo lahko po mnenju Rothschilda (1991) za cilje »državlanske vojne«, na pa tudi za cilje »družbene revolucije«.

⁴³ V Klinar in Rizman (1979).

glede na posameznikova stališča in percepcije s kulturami, obdobji, ekonomskimi in političnimi okoliščinami spreminja (Smith 2000; Van Meijl 2010). Primordialisti vidijo etničnost kot fiksno, nespremenljivo in stabilno značilnost posameznikova in skupinskega življenja, ki lahko traja dolgo obdobje zgodovine. Obstaja več pogledov primordialistov⁴⁴, vendar etničnost večinoma enačijo s kulturo, ki je tudi bolj ali manj definirajo kot konstantna, trajna, statična, skoraj nespremenljiva značilnost, ki razmejuje skupino od drugih skupin. Skupne kulturne značilnosti (jezik, tradicija, običaji, vera, predniki) dojemajo za bistvene elemente etnične identitete, ki jih posameznik ponotranji v času primarne socializacije v otroštvu (Smith 2000; Cornell in Hartmann 1998 v Anderson 2001; Malešević 2004). Etničnost definirata tudi »subjektivistični« in »objektivistični« pogled. Subjektivistični pogled predstavlja Barthova perspektiva, v kateri je etničnost kategorično pripisovanje samih agentov. Nasproten pogled ima etnične razlike, etnične organizacije in etnično stratifikacijo kot nekaj, kar lahko obstaja tudi brez privolitve ali zavedanja agentov (Eriksen 1993). Zadnje ločevanje, ki ga bomo omenili, sta koncepta nove in stare etničnosti. Stari koncept se nanaša na tradicionalno poimenovanje etničnosti, v katerem je odnos zasnovan na povezovanju podobnih ljudi, katerih socialna identiteta je oblikovana z vplivi zunaj družbe, v kateri trenutno živijo. Novi koncept z etničnostjo nakazuje odnose, zasnovane na medskupinskih razlikah (Gumperz in Cook-Gumperz 1982).

Etnična identiteta je ena od tistih družbeno definiranih socialnih identitet, ki ljudem omogočajo vitalne horizonte mišljenja. Je kolektivni produkt klasifikacije, pripisovanja in samopripisovanja. Zavezana je ideji o poreklu in se časovno spreminja. Posamezniku pa predstavlja vir samorazumevanja, pomembnosti v življenju in pozitivnega ali negativnega samospoštovanja (Vermulen in Govers 1996; Lewis in Phoenix 2004; Verkuyten 2005). Podlaga njenega oblikovanja je lahko (Barth 1969): pleme, kasta, jezikovna skupina, religija ali država. Indikatorji identitete so vezani na geografsko in sociokulturno okolje ter okoliščine, ki se navezujejo nanj. Na njih pogosto vplivajo tudi zunanji dejavniki (zgodovinska naključja), na katere etnija ne more vplivati (Kovačev 1997b, 1999). Etnična identiteta ima štiri komponente⁴⁵ (Verkuyten 2005): biti – (samodefiniranje) etnična oznaka, ki jo ljudje uporabljajo zase; početje – etnično vpletenost ali sodelovanje; vedenje – interes ter vedenje o kulturi in zgodovini etnične skupine; in čustva, ki se nanašajo na etnično identiteto.

⁴⁴ Po enem od teh pogledov ljudje enako, kot pripadajo svojim družinam, »pripadajo po naravi« stalnim etničnim skupnostim. Drug pogled, povezan s socio-biologijo, pravi, da so etnije »naravne«, ker so podaljšek rodnih skupin, ki so izbrane z genetsko evolucijo zaradi njihove vključujoče primarnosti. Po tretji obliki je etničnost v splošnem prednostna zaradi močnih socialnih vezi. Ta čustvena moč ni inherentna v etnični vezi, ampak se občuti v etničnih srečanjih ali pri posameznikih določenih etnij (Smith 2000).

⁴⁵ Prve tri komponente navaja tudi Fishman (1980 v Verkuyten 2005).

Posameznik etnično identiteto pridobiva s samodefiniranjem in samoevalvacijo (Liebkind 1992). Etnično samodefiniranje se »nanaša na to, kako ljudje v specifičnem kontekstu razumejo sebe oziroma kateri kategoriji pripadajo« (Verkuyten 2005, 94). Do neke mere si vsi želimo, da je naše samodefiniranje potrjeno od drugih ter na splošno poskušamo v »identitetnem pogajanju« oz. samopredstavi doseči strinjanje z njimi glede tega, kdo smo in kaj smo. Morebitno nestrinjanje o vsebini (kdo in kaj smo) ali vrednosti identitete je neugodno. Velja pa opozoriti, da posameznikovo samodefiniranje za pripadnika etnije ni enako njegovi identifikaciji z njo. Lahko jo razume kot samoopredeljevanje, toda na definicijo ne gleda kot na osebno pomembno in vanjo ni čustveno vključen. Kljub temu njegova neidentifikacija s skupino nima velikega pomena, ko ga drugi kategorizirajo za njenega pripadnika. Ta kategorizacija prinaša določena pričakovanja, interpretacije in odpira možnosti diskriminacije in izključevanja, saj je posameznik kategoriziran in obravnavan kot član določene skupine (Liebkind 1992; Verkuyten 2005). Ko govorimo o identifikaciji, moramo po Langu (1987/1989 v Liebkind 1992) razlikovati med identifikacijo *od* in identifikacijo *z*. Identifikacija *od* je izključno kognitivno dejanje prepoznavanja in klasifikacije nekoga ali nekaj kot lastnika določene identitetne oznake, večinoma povezane s pripadnostjo določeni kategoriji ali kategorijam. Konflikt v etnični identifikaciji se lahko pojavi, ko posameznik percipira pomanjkanje kongruence, posebej pri evalvacijah med ponotranjenimi self-relevantnimi autostereotipi lastne etnične skupine in pomembnimi heterostereotipi, ki jih imajo o njegovi skupini druge skupine. S konfliktom se lahko sooči tudi, ko se kategorizira za pripadnika dveh etničnih kategorij, ki imajo zanj in njegove pomembne druge disonantne evalvacijske povezave. Te konfliktne delne identifikacije *od* so posebej možne pri drugi generaciji mladih priseljencev, ki so neredko subjekti dvojne primarne socializacije, kar posledično prinese dualno etnično samokategorizacijo. Konflikt lahko nastane, ko se eden od staršev močno identificira kot pripadnik etnične skupine in obsoja mladostnikovo dualno etnično samokategorizacijo. Jedro identifikacije *z* je želja, da se postane maksimalno pozitiven model. Ta identifikacija lahko deluje kot »zamišljeni etnični prototip«. V multietničnih kontaktih je etnična identifikacija dvodimenzionalen proces, v katerem se morata upoštevati kakor odnos s tradicionalno oz. etnično kulturo, tudi odnos z novo oz. dominantno kulturo. Ta dva odnosa sta lahko neodvisna. Člani manjšine imajo lahko močno ali pa slabo identifikacijo z lastno ali večinsko kulturo (Liebkind 1992) in se razlikujejo v stopnji narodne zavesti, povezanosti z narodno matico, zgodovinsko usodo (Petrič v Susič in Sedmak 1983). Močna etnična identiteta ne pomeni nujno slabega odnosa z dominantno kulturo. Močna identifikacija z obema skupinam kaže na bikulturalizem ali integracijo,

identifikacija z nobeno pa na marginalizacijo. Identifikacija le z večinsko skupino kaže na asimilacijo, dokler se identifikacija le z etnično skupino pogosto označuje za separacijo, ločenost, etnično identifikacijo itn. (Liebkind 1992).

Etničnost ima kar nekaj določil, in sicer: biološko-generično, jezikovno in politično kontinuiteto. Med te kontinuiteti bi lahko uvrstili tudi gospodarski prostor (Južnič 1993; Kovačev 1997b, 1999). Kovačeva pravi (1997b, 1999), da ni nujno, da se pojavijo vse kontinuitete in kot bomo videli, lahko etnija obstaja tudi kljub njihovi odsotnosti. Ko malo razmislimo, lahko ugotovimo, da obstajajo etnije brez lastnega ozemlja. Kljub temu etnična identiteta »daje veliki pomen geografskem prostoru, ki ga etničnost šteje za svojo lastnino« (Klinar 1991, 1202). Na skupinski ravni je teritorialna identiteta domovina, pravi Kučanova (1998), pojmovana kot država ali njena enota, na osebni ravni gre za prostor konkretnega bivanja, dom. Po mnenju Klinarja (1979⁴⁶) gre pri etničnih skupinah za teritorialni vidik njihovega povezovanja, saj krvno povezanost postopoma nadomešča teritorialna, ki se lahko zasledi tudi pri plemenih in se kaže pri vseh osnovnih pojavnih oblikah etničnih skupin (ljudstvo, narod, narodnosti itn.), vendar postaja prevladujoča pri ljudstvih in kasneje pri narodih. Teritorialnosti kot vedno zadostnem kriteriju etničnosti oporekajo skupine, ki jim ta oblika povezanosti ni bistvena (npr. Romi), in migracije (Klinar 1979⁴⁷; Kovačev 1997b). Po Sokoloviću (2006) zveza posameznika z deželo ni etnična – če bi bila, bi on čutil enak odnos do vsakega delca dežele, v kateri živi njegova etnična skupina. Tudi naslednji kriterij, biološko-generični, ni brez napak, na kar opozarjajo otroci iz etnično mešanih zakonov, ki lahko oblikujejo identiteto v odvisnosti lastnih želja, interesov in objektivnih dejavnikov. Pri jezikovni kontinuiteti moramo priznati, da je jezik eden od temeljnih indikatorjev etničnosti, osnova za razvoj občutka navezanost in sredstvo, ki omogoča znotrajskupinsko komunikacijo. Hkrati ima pomembno vlogo pri oblikovanju identitete, še posebej ko njegov izvor in izrek omogoča kontrastnost v odnosu do sosednjih skupin ter med sosednjimi jeziki ni prave komunikacijske prehodnosti (Južnič 1993; Kovačev 1997b; Salazar 1998). Za Edwardsa (1992) je jezik za skupinsko identiteto pomemben, vendar ni bistven. Njegova pomembnost situacijsko variira in obstajajo tudi drugi elementi kulture, ki lahko okrepijo pozitivna čustva in lojalnost do skupine (elementi »materialne kulture, deljene vrednote) (Liebkind 1992; Salazar 1998). Zadnja kontinuiteta oz. politična je po Kovačevi (1997b, 1999) najbolj sporna, saj vsaka etnija nima politične ekspresije oz. ne preraste v nacijo – državo. Etnične meje se ne

⁴⁶ V Klinar in Rizman (1979).

⁴⁷ V Klinar in Rizman (1979).

ujemajo s političnimi oz. v eni državi živi več etničnih skupin, vendar naj bi imela večina etnij močno težnjo po politični organiziranosti, ki lahko preraste v težnjo po državnosti, ki je pogosto povzročitelj medetničnih napetosti in konfliktov (Kovačev 1997b; 1999).

Teritorij, jezik, politika, ali lahko etnično skupino označimo za narod? Kakšna je razlika med njimi? Za Weberja (v Rizman 1991) je etnična skupina potencialni narod. Meni, da je možno oboje spraviti v eno definicijo pod pogojem, da se zavedamo, kako občutek etnične solidarnosti, ki se pojavi pred narodom, sam po sebi ne naredi naroda. Etnična skupina se dobro zaveda, kaj ni, in šele potem, ko se zave, kaj je, postane narod (Rizman 1991). V tem pogledu, pojasnjuje Rizman (1991), je kot taka spoznana od zunaj, narod pa se spozna kot tak sam. Narod se od etnije razlikuje po bolj poudarjeni ideološki in politični dimenziji, saj v etniji ni prave ideološke elaboracije kot tudi praviloma teženj k izraziti politični nadgradnji (Južnič 1993). V narodu je tudi, pravi Južnič (1993), veliko projiciranja v preteklost, dokazovanja zgodovinske kontinuitete in zatekanja k vsakovrstnim predelavam zgodovine s ciljem dokazovanja korenin v čim daljši preteklosti. Etnična skupina pa po navadi nima politične oznake. Javna kultura in fizična prisotnost na zgodovinskem ozemlju sta možna elementa razlikovanja. Medtem ko ta prisotnost in javna kultura (lahko poseduje le nekatere kulturne prvine) pri etnični skupini nista nujna, mora narod, če želi biti kot tak prepoznaven, dalj časa naseljevati svojo domovino, razviti javno kulturo in si želeti doseči določeno stopnjo samoodločanja. Ustanovitev lastne suverene države ni pogoj za narod, vendar mora ta stremeti k določeni avtonomiji (Kovačev 1997b; 1999; Smith 2005). Kaj je narod? Identitetna skupnost, pravi Štih (2005), ki jo povezuje »mi –občutek« ali zavest, da obstajajo stvari, ki so samo »naše« oz. ki so lastne le »nam« in nas zato hkrati razlikujejo in zamejujejo od drugih. Slika o drugih oz. sosednjih narodih, v kateri pogosto prevladujejo tudi sovražne reprezentacije, je tudi sestavni del identitete kot predstave o tem, od kdaj smo, od kje smo in kaj smo kot narod. Je prevelik, da bi se njegovi pripadniki poznali in imeli veliko skupnih interesov, vendar je hkrati dovolj velik, da članu poda iluzijo neskončnosti in mu hkrati zapre pot »univerzalne simpatije«. On je tudi potencialna nacija (Južnič 1993; Štih 2005; Todorov 1991). Narodi, ki »dosežejo tisto obliko politične organiziranosti, ki sklene težnjo po popolni avtonomiji in nedvoumni ločenosti, kar ponuja samostojna država, postanejo nacije« (Južnič 1993, 265). Nacija vključuje obliko politične organiziranosti in je pogosto sinteza več etniji. Njene meje se redko ujemajo z etničnimi, zaradi česar lahko pride do nadomeščanja realnosti z mistifikacijo preteklosti in zgodovinskimi miti, ki imajo za cilj potrditev in zgodovinsko utemeljitev nacionalnih mej. Nacionalna zavest se navezuje na pripadnost državi in se od svojih predhodnic oz. etnične in narodne razlikuje v večji odvisnosti od posameznikove

osebne volje in drugih subjektivnih determinant. K njeni utrditvi prispeva država, ideološki aparati ter realni ali pripisani sovražnik. Temelji na nacionalni lojalnosti, ki je lahko sporna v mnogonarodnih državah, saj se posameznik lahko odloči za etnično identiteto (Kovačev 1997b; 1999). Zaradi tega lahko, pravi Kovačeva (1997b), v teh državah prevladujejo različni regionalizmi, ki jih določajo etnične meje njihovih konstitutivnih etnij.

Pogosta jezikovna zmeda se dogaja prav pri prevodih besed »narod« in »nacija« iz angleščine. Angleži poznajo le besedo »nation«, medtem ko slovenščina (podobno tudi hrvaščina, srbsščina itn.) ponuja besedi »narod« in »nacija«, čeprav Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) teh dveh pojmov ne razlikuje. Obe besedi razlaga kot skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest (SSKJ). Zaradi tega smo se odločili na kratko omeniti razlikovanje med temi besedami v slovenski znanosti. »Narod« je nekaj več od posameznikov. Posamezniki so ljudstvo istega rodu, ki govori isti ali zelo podoben jezik. To ljudstvo se spremeni v »narod« na podlagi narodne zavesti, ki je del duhovnosti in hkrati izraz kulture v najširšem pomenu besede. Ta kultura vključuje kultiviranje jezika, običajev, literaturo, ljudsko pesem, vero, praktična znanja, šolstvo in znanost ter civilizacijo oz. kulturo osebnega obnašanja, pravno in politično kulturo ter obnašanje različnih ustanov (Hribar 1995). Torej »narod« vključuje skupno tradicijo, vero ali kulturo ter jezik (Toplak 2011). Pri njem lahko opazimo voljo njegovih članov po pripadnosti skupini, saj na podlagi tega kot tudi pripisanih in tujih tradicij ta nad-generacijska življenjska skupnost razkriva posebno samorazumevanje kvalitet, po katerih se razlikuje od drugih narodnih skupin (Debeljak 2004). Ta politična ozaveščena etnija se zaveda svoje skupne kulture, jezika, zgodovine, kolektivnega spomina ter političnih in gospodarskih interesov. Kot taka je tudi prepoznavna. Pravice do državnosti ni še realizirala, vendar si jo lasti (Šabec 2006). Razhajanje med politično nesuverenostjo in kulturno pripadnostjo oz. svoj politični status pa njeni člani doživljajo kot problem ter se v primeru, da živijo v večnacionalni tvorbi, zavzemajo za večjo politično samostojnost (Tomc 1993). Pogosto si tudi prizadevajo za politično avtonomijo, vsaj delno. Včasih pa jo je njihova skupnost tudi pridobila in vlada sama s sabo. Velja dodati, da se izraz »narod« včasih nahaja v poimenovanju mednarodnih organizacij. To ne pomeni, da je »narod« sinonim za državo – ni subjekt mednarodnega prava, država pa to je. Državna družba ali pa skupnost državljanov in prebivalcev, ki pa se razlikujejo po kulturni in narodni oz. nacionalni pripadnosti, je »nacija« (Toplak 2011). »Nacijo« lahko opišemo na več načinov: kot na »suvereni državi utemeljeni narod« (Šabec 2006, 16) ali »kot suverenega subjekta v lastni državi kot bistvenem interesu nacije« (Urbančič 2002, 13). Vendar vse kaže, da gre za »narod« s svojo državo (Debeljak

2004). Na »nacijo« se, pravi Lukšič-Hacinova (1995), veže občutek nacionalne pripadnosti oz. identitete, ki se spet prepleta z državljanstvom oz. se ugotavlja na njegovi osnovi. Ta hkrati, kot lahko opazimo, opozarja na »prekrivanje naroda in države, ko govorimo o nacionalni državi« (Lukšič-Hacin 1995, 153). Ker je zelo malo držav, kjer obstaja prikritost med narodno identiteto in državo, prihaja do dvojne identitete oz. ločevanja med državljanstvom in etničnostjo (Lukšič-Hacin 1995). Kot smo prej povedali, ima »narod« narodno zavest, njegova država pa mu podaja nacionalno samozavest, ki je vezana na državnost, vendar se začne oblikovati pred njeno pridobitvijo. Torej nacionalna samozavest ni odvisna zgolj od lastnega prepričanja članov, ampak tudi od priznanja drugih (Hribar 1995). Čeprav sta obe kolektivni identiteti ter si prizadevata k združevanju oz. integraciji ljudi v enotnem delovanju, je »narod«, kot smo opazili, skupnost v polju identitete in kulture, medtem pa je »nacija« skupnost v polju politike in je zgrajena okrog moderne pravne države in državljanstva. Razlikujeta se tudi v kriterijih vključevanja in v odnosu do (potencialnih) sočlanov. Kriteriji vključevanja pri »narodu« so dejansko ali zamišljeno skupno poreklo, usoda, preteklost, skupna kultura (zlasti materinščina). Ker je pripadnost »narodu« pogojena z vzajemno identifikacijo, je tisti, ki »naroda« ne prepozna kot pomemben del lastne identitete ali pa ga »narod« ne prepozna kot ustreznega člana, lahko simbolno ali praktično izključen. Pri »naciji« identifikacija ni obvezujoča in je njeno formalno merilo vključevanja mogoče pravno nominirati. Torej je »nacija« bolj vključujoča odprta kategorija kot »narod« (Kovačič 2005). Ko govorimo o »narodu« in »naciji« v pogledu vključevanja in izključevanja ter glede na našo temo, se odpira vprašanje o razumevanju slovenskega naroda. Komac (2016) ocenjuje, da je kljub opozorilom raziskovalcev v RS močno v trdi ali mehkejši obliki prisotna primordialistična zasnova naroda. Ta zasnova pa je lahko eden izmed virov etnične odbojnosti do priseljencev, saj primordialisti med drugim vidijo narod kot organizem oz. rodovno skupnost, za katere člane je značilen skupen jezik, kultura, zavest in zgodovinski spomin. Torej je takšna oblika skupine do pripadnikov drugih skupin izključevalna (Komac 2016).

Po Barthu (1996) je etničnost oblika etnične organizacije kulturnih razlik (npr. jezik), pri čemer so najbolj pomembne razlike, ki jih ljudje uporabljajo za določanje mej (oz. razlikovanja). Posameznikova percepcija teh meja se lahko razlikuje od percepcije njegovega sočlana kot tudi pripadnika druge skupine. Kaj pomenijo meje? Te so družbeni produkt, ki ima lahko različno pomembnost in se lahko spreminja čez čas ter krepi tudi, ko si skupine postanejo bolj podobne. Čeprav se tradicionalno lažje ohranjajo, ko imata skupini čim manj stikov, so prav situacije družbenega stika med pripadniki različnih kultur tiste, ki omogočajo

njihovo ohranitev (Cohen 1985; Barth 1996; Eriksen 2001; Hodson, Sekulić in Massey 2004). Po Eriksenu (1993) je vojna v nekdanji SFRJ primer relativnosti etničnih mej. Eriksen (1993) pojasnjuje, da so od l. '45 Hrvati in Srbi živeli v miru. Po izbruhu vojne pa se je ponavljajoče poudarjalo, da sta skupini nezdržljivi in kulturno nekompatibilni ter so bile etnične meje aktivirane (Eriksen 1993).

Etnične kategorije upoštevajo procese vključevanja in izključevanja. Tako je velika razlika, ali posameznik identificira drugega za pripadnika lastne ali tuje skupine, saj identifikacija in medskupinske meje posledično modificirajo njegovo socialno obnašanje. Medtem ko identifikacija drugega kot sočlana pomeni, da z njim posameznik deli kriterije ocenjevanja in prisojanja, identifikacija drugega kot pripadnika druge etnije pa kaže, da akterja sprejemata omejitve v medsebojnem razumevanju in razlike v kriterijih presojanja vrednot in delovanja. Njuna interakcija je omejena le na področja, za katera predpostavljata, da omogočajo možnost medsebojnega razumevanja in medsebojnega interesa (Brewer 2001a; Barth 1969). Etničnost je lahko po Jenkinsu (1996 v Duijzings 2005) močno prisotna v izkušnjah posameznika, saj lahko v določenih okoliščinah ta pripadnost prinaša različne posledice. Lahko gre za privilegije, vendar lahko pomeni tudi razliko med življenjem in smrtjo, kar se je kazalo v primeru vojne v nekdanji SFRJ. Etnične razlike imajo pomembno vlogo v vsakdanjem življenju. Spremljane in determinirane so s pravicami, dolžnostmi, možnostmi, pričakovanji, oblikami izločitve in konfliktov, čustvi negotovosti, nevarnosti, strahom pred stigmatizacijo in diskriminacijo. Etničnost se lahko razvije v stigmatizirano identiteto (tudi kasneje v življenju, npr. med priseljenci), ki omogoča kronično pomembno razliko, ki ne more biti ignorirana in postaje podlaga za definiranje osnovnega karakterja klasificiranih. Zaradi tega lahko nosilci stigmatizirane etnične identitete občutijo številne posledice (npr. negativno samopodobo). Čeprav etnično samospoštovanje ni enako osebnemu samospoštovanju in tisto, kar ljudje čutijo o sebi, je nekaj povsem drugega, kar čutijo o lastni etniji, saj dobro razlikujejo med njenimi značilnostmi in stopnjo, do katere se te značilnosti na njih nanašajo, so posameznikova čustva o pripadnosti etnični skupini pomemben vidik etničnega selfa. Če za kratek čas preidemo v teorijo pripisovanja, bomo ugotovili, da so pripadniki stigmatizirane skupine nenehno soočeni z dvoumnostjo ali večpomenskostjo pripisovanja, saj nikoli ne vedo, ali so deležni določene obravnave zaradi lastnega vedenja ali skupinskega članstva. Čeprav jim lahko ta dvoumnost povzroči negotovost in frustracijo, jim tudi dopušča ohranitev pozitivne samopodobe, saj lahko namesto ponotranjenja negativno izkušnjo prepíšejo diskriminaciji. Pripadniki etničnih skupin se pogosto upirajo stigmatizaciji s ponosom na skupinsko identiteto ter lahko kljub diskriminaciji, družbenemu preziru ali kolektivni krivdi

občutijo čustveno povezavo z lastno skupino. Ljudje ne mislijo in čutijo vedno enako do svoje etnične identitete. V določenih situacijah so lahko nanjo ponosni, v drugi pa je se sramujejo. Včasih jim je vsiljena od zunaj oz. od dominantne skupine ter si sami ne želijo članstva v pripisani skupini. Identiteta jim lahko prepreči uspeh ter določi njihovo zaupanje v lastne sposobnosti uresničevanja družbenih ciljev. Sicer je etnično poreklo neodvisno od posameznikovih sposobnosti in prizadevanj, zaradi česar pripadnikom predstavlja tudi okvire, ki jih lahko razumemo kot meje uresničevanja pridobljenega statusa (Klinar 1979⁴⁸; De Vos in Romanucci Ross 1982; Eriksen 1993; Moghaddam, Taylor in Wright 1993; Serino 1998; Verkuyten 2005)

Sumner (1906 v Sidanius in Pratto 2001) je opazil, da so v številnih kulturah posamezniki nagnjeni k etnocentričnosti in imajo raje lastno kot tujo skupino. Etnocentrizem je posebna oblika sociocentrizma. Ohranja ga in povzroča etnična distanca, pri kateri gre za medetnične odnose, ki jih določajo in utrjujejo medetnične meje takrat, ko na določenem ozemlju strnjeno prebivajo različne etničnosti. Etnocentrizem vključuje prepričanje o superiornost lastne etnije in posledično inferiornosti drugih skupin tudi takrat, ko objektivna merila takšnega prepričanja ne podpirajo. Pripadniki skupine so sumničavi do avtsajderjev in nagnjeni druge kulture ocenjevati na podlagi lasne. Svoj etnocentrizem lahko izražajo na različne načine, vključno z mitologijo, podcenjevanjem ter dvojnimi standardi moralnosti v socialnih odnosih (Noel 1971; Pettigrew 1982; Moghaddam, Taylor in Wright 1993; Južnič 1993; Kovačev 1997b; 1999; Giddens 2007; Leyens in Demoulin 2010). Po Marczewski-Rytkovi (2002) pogosta posledica etnocentričnega stališča ni le konflikt, ampak tudi obrambna izolacija. Z zaprtostjo skupina ohranja svoje medskupinske meje. Meje se oblikujejo s pomočjo sredstev izključevanja, s katerimi se krepí ločitev med dvema skupinam. Včasih si obe skupini enako prizadevata za ločevanje oz. nobena ni dominantna, vendar ima po navadi ena moč nad drugo. V okoliščinah, v katerih ima ena skupina moč nad drugo, je zaprtost skupine povezana z alokacijo resursov in institucionalno neenakostjo pri razporeditvi materialnih dobrin (Giddens 2007).

Mešani zakoni so primeri integracije »od zgoraj« ter so per se inkluzivni in predpostavljajo heterogeno, večkratno identiteto. Frekvenca mešanih zakonov in odnos družbe do njih je tudi pomemben kazalec stanja medetničnih odnosov v družbi. Predsodki, stereotipi, etnocentrizem, diskriminacija in družbena segregacija vplivajo na mešane zakone, predvsem na odnos oz.

⁴⁸ V Klinar in Rizman (1979).

pogled skupine do pojava mešanih zakonov, na razširjenost mešanih zakonov, odnose med zakoncema in na procese znotraj družine (Susič in Sedmak 1983; Marković 2002). Usoda mešanih zakonov⁴⁹ v nekdanji SFRJ je bila po Markoviću (2002) povezana z usodo projekta integracije jugoslovanske družbe⁵⁰. Po Botevolih ugotovitvah (1994 v Bajt 2005) glede na mešane zakone nekdanja Federacija ni bila nikoli popolnoma integrirana, ampak so kulturne ovire ovirale interakcijo. Stopnja mešanih zakonov v SFRJ je bila večja v 60-ih letih (npr. med l. '62 in '64) kot pa v obdobju aktivnega razvoja nacionalne ekskluzivnosti (l. '70–'72), kar ustreza pojavu velikih kampanj v korist jugoslovanstva (l. '62–'63) in zapuščanju jugoslovanstva kot legitimacijske osnove režima po l. '64. V 60-ih letih so raziskovalci ugotoviti tudi veliko razliko v spolih glede na število sklenjenih zakonov (npr. število Hrvatice, poročenih s Srbi, je bil večje kot število Srbkinj, poročenih s Hrvati) (Marković 2002). Vzrokov različne heterogamije med spoli je bilo po mnenju Petrovićeve (1968 v Marković 2002) več: mobilnost, položaj na družbeni lestvici itn. Usodimo se domnevati, da je v 90-ih letih 20. st. situacija na ozemlju nekdanje SFRJ bolj vplivala na zakonske odnose med npr. Hrvati in Srbi, kot recimo med Hrvati in Slovenci ali Italijani. V številnih družinah, pravi Marković (2002), je vojna poudarila »mešanost« zakonov, ki se je starši in otroci prej niso toliko zavedali. Po besedah Markovića (2002), medtem ko so ženske bolj pogosto ostajale zavestne nadnacionalni identiteti, so se moški bolj pogosto opredeljevali. V emigracijah na eno, drugo ali tretjo stran so ženske v večjem številu sledile svojim partnerjem. Nekatere so sprejemale večinsko identiteto nove sredine, spreminjale imena itn. Očitno, da je v nekaterih situacijah etničnost relativno nepomembna, v drugih pa omogoča mehanizme za vključevanje in izključevanje ter jasne kazalce vedenja. Obstajajo tudi konteksti, v katerih je posamezniku težko pripisati etnično identiteto (Eriksen 1993; Marković 2002). Primer »odstopanja« etnične kategorije so otroci migrantov in otroci otrok migrantov. Ti se lahko imajo oz. jih lahko imajo drugi za pripadnike etnične skupine njihovih staršev. Lahko pa menijo, da so se prilagodili večinski kulturi. Večinoma so bilingvisti in nekateri od njih imajo dvojno državljanstvo ter lahko doživljajo konfliktno lojalnost. Od njih se v določenih situacijah pričakuje individualističen in odprt um, v drugih pa ubogljivost in lojalnost. Drugi primer odstopanja so

⁴⁹ V SFRJ so bili ti zakoni velikokrat tudi versko različni in so bili osnova družinske politike komunistov (Marković 2002). Z uvedbo meščanskega zakona kot edine družbeno sprejemljive norme je oblast po oceni Markovića (2002) ne le poslabšala vpliv Cerkve, ampak tudi nenamerno ali ne omogočila, predvsem ženskam, da izberejo zakonskega partnerja na individualni in ne na skupinsko-religiozni osnovi.

⁵⁰ Ko govorimo o integracijski vlogi mešanih zakonov, moramo biti zelo pazljivi. Ko je prišlo do opredelitve, so se posamezniki različno opredeljevali. Ker splošno inkluzivna identiteta, Jugoslovan, ni bila več možna, so morali izbrati eno od obstoječih identitet. Pri tem naj bi veliki vpliv imela pritisk okolja in družinska tradicija (Marković 2002).

potomci iz mešanih zakonov, ki se lahko spopadajo s podobnimi identitetnim težavam kot potomci migrantov. Za njih je značilno, da so deležni obeh kultur. O njihovem položaju obstajajo različne ocene. Nekatera mnenja opisujejo njihovo življenje kot negotovo, zmedeno in tragično, saj naj bi se soočali s številnimi socialnimi in psihološkimi tendencami, konflikti in identitetnimi vprašanji. Drugi ocenjujejo, da etnično mešana identiteta ni nujno breme, ampak celo ena vrsta prednosti, saj so njeni nosilci bolj pripravljeni na delovanje v različnih situacijah in imajo možnost razvoja bikulturalne ali integrativne orientacije, v kateri se identificirajo z obema skupinama (Eriksen 1993; Verkuyten 2005).

Nekdanja SFRJ je bila skupnost številnih skupin. Za vzpostavitev nove etnično različne države je bistveno, da njeni prebivalci sprejmejo skupno identiteto kot njenih državljanov oz. kot pripadnikov enotnega političnega sistema, ki je sestavljen iz skupin, ki so si različne po jeziku, religiji, etniji, običajih ali pa zgodovinski izkušnji. V teh državah lahko obstaja medskupinska napetost, saj si skupine lahko želijo ohraniti lastno suverenost znotraj države. Zaradi tega se mora država prizadevati k integraciji teh skupin v eno kohezivno politično enoto, ki predstavlja skupno ideologijo in prihodnjo vizijo (Sekulić, Massey in Hodson 2004). Kateri integracijski dejavniki so v SFRJ povezovali narodne skupine in narodne manjšine? Med njih po Klinarju (1979⁵¹) lahko uvrstimo narodnoosvobodilni boj, obrambo in varnost, načelo bratstva in enotnosti, samoupravljanje in socializem, enotno državo ter Zvezo komunistov (ZK). Kaj pa skupna identiteta? Čeprav se zdi precej pomembna, je med temi dejavniki ni. Po oceni Sekulića, Masseyja in Hodsona (2004) imamo lahko nekdanjo Federacijo za primer, v katerem integracijski procesi oblikovanja državne identitete niso uspeli kljub obstoju številnih osnov, potrebnih za te procese. Torej je SFRJ poskušala ustvariti skupno identiteto, toda neuspešno. Od 60-ih letih naprej je bila ena od možnih identitet Jugoslovan, ki jo nekateri razumejo kot izraz procesa ustvarjanja unitarne Jugoslavije, drugi pa kot poskus homogenizacije jugoslovanskih skupin, saj naj bi ta na koncu zamenjala vse narodne in narodnostne identitete, vendar so te ostale močne. Nekateri pa jo imajo za manjšinsko identiteto in ocenjujejo, da so bili njeni nosilci edina skupina, ki ji niso bile priznane pravice narodnih manjšin (Horvat 1989; Verdery 1996; Eriksen 2001; Sekulić, Massey in Hodson 2004). V nekdanji Federaciji so naslednji dejavniki pogojevali posameznikovo formalno samoidentifikacijo kot Jugoslovana (Jambrešić Kirin 2002): modernizacijski, demografski (mešani zakoni), politični angažma in manjšinski status v republiki. Po drugi svetovni vojni je Jugoslavija doživela prehod iz agrarne v industrijsko

⁵¹ V Klinar in Rizman (1979).

družbo. Industrializacijo sta spremljala geografska mobilnost in okrepljeni medskupinski stik v urbanih območjih (Sekulić, Massey in Hodson 2004). Izraziti se kot Jugoslovan, pravita Sekulić, Massey in Hodson (2004), je postalo sredstvo lajšanja družbenih odnosov med pripadniki različnih skupin, saj so se na ta način minimalizirale kulturne omejitve in razlikovanja. Takšen vpliv je imel dejavnik modernizacije. Kakšen vpliv na samoidentifikacijo je imel pa dejavnik političnega sodelovanja oz. angažmaja? V ideološkem pogledu so jugoslovanski partizani, ki so po vojni tudi prevzeli oblast, poudarjali enotnost narodov Federacije. Izraziti se kot Jugoslovan naj bi s tega vidika pomenilo obsoditi sile, ki so izdale spomin na vojno, in se hkrati identificirati s partizani, ki so ustvarili socialistično družbo. Demografske dejavnike opazamo v tem, da je jugoslovanska samoidentifikacija pomenila tudi sredstvo za izogibanje medsebojno nasprotnim zahtevam pri izražanju posameznikove pripadnosti (Sekulić, Massey in Hodson 2004). Obstajale so razlike v velikih mestih, kjer so se ljudje po besedah Eriksena (2001) vse bolj primarno identificirali kot Jugoslovani in kjer so bili mešani zakoni pogosti. Identiteta Jugoslovan je posamezniku po oceni Verderyjeve (1996) omogočala tudi možnost zamenjave etnije oz. naroda kot tudi ohranjanje zvestobe do teh skupin. S tem smo prišli do dejavnika manjšinskega statusa v republiki. Jugoslovansko samoidentifikacijo so lahko manjšine uporabile kot sredstvo upora proti asimilaciji v dominantno skupino. Primer tega naj bi bil viden pri Muslimanih v BiH. V 60-ih letih prejšnjega stoletja lahko veliko število jugoslovanske samoidentifikacije v popisu prebivalca zasledimo v BiH. Vzrok tega naj bi bil v tem, da so Muslimani na ta način odklanjali identifikacijo s Hrvati in Srbi. S tem lahko tudi razložimo splošni padec jugoslovanske samoidentifikacije v l. 1971, saj je v tem popisu prvič vpeljana možnost, da se Muslimani samoidentificirajo kot Muslimani. Sicer defenzivno jugoslovanstvo ni enako asimilaciji, saj ne pomeni nujno zmanjševanja verskih in kulturnih razlik (Sekulić, Massey in Hodson 2004). Jambrešić Kirinova (2002) opozarja, da bi sicer morali razlikovati med konformistično in idealistično psihomotivacijsko strategijo bolj intenzivnega sprejemanja jugoslovanske identitete v 80-ih letih. Pri konformistični strategiji gre za pripravljenost pripadnika manjšinske skupine na izražanje lojalnosti inkluzivni in večinoma »nevtralni« določitvi, kot je bila identiteta Jugoslovan. Idealistični impulz pa naj bi razjasnil vedenje mladine, ki je v enakem in celo večjem številu sprejemala jugoslovansko identiteto tudi takrat, ko je ta izgubljala svojo oportunitetnost, progresivnost in konsistentnost (Jambrešić Kirin 2002). Po ugotovitvah Sergeja Flere (1988 v Jambrešić Kirin 2002) naj bi bili osnovni psihosocialni mehanizmi identifikacije mladih in izobraženih posameznikov kot Jugoslovanov v tem času: (1) jugoslovanstvo kot izraz upora proti določenim oblikam fragmentacije

jugoslovanske skupnosti; (2) jugoslovanstvo kot izraz težnje po eni človeški skupnosti, v katerih ne bi bilo oblik posredovanja in kjer bi bili družbeni odnosi odrešeni interesne razdeljenosti, spopada in boja ter bili kot taki oblika gibanja k ne-naciji; (3) jugoslovanstvo kot oblika sekularne religioznosti, povezana z drugimi oblikami politične mitologije, po kateri naj bi himerična enotnost rešila Jugoslovane iz družbene krize. Na splošno naj bi identiteto Jugoslovan posebej izbirali otroci iz mešanih zakonov, ki so se na ta način izognili konfuziji, ki jo je prinašala izbira med identitetama lastnih staršev (Verdery 1996). Padec SFRJ je spremenil tudi situacijo otrok iz mešanih zakonov. Kozmopolizem se je vse bolj imel za nepatriotsko stališče, zato so bili posamezniki z mešanim poreklom prisiljeni izbrati eno nedvoumno identiteto (Eriksen 2001). Verderyeva (1996) ocenjuje, da etnično čiščenje ne pomeni le uničenja drugih skupin, ampak tudi odpravo alternativnih identitetnih izbir.

Če jih že večina vrednoti na podlagi njihove narodne pripadnosti in lahko zaradi tega občutijo posledice, kako pripadniki manjšin vrednotijo svojo etnično pripadnost? V Anketi o položaju priseljencev, njihovih potomcev in njihovih kultur v Sloveniji (v nadaljevanju anketa ISI)⁵² je majhen delež vprašanih videl prednosti svoje etnične identitete (npr. znanje dveh materinih jezikov), bolj so omenjali posledice, s katerimi se zaradi nje soočajo (npr. etnična diskriminacija, žalitev, ksenofobija, nesprejetost) (Žitnik Serafin 2008). Za večino udeležencev raziskave Percepcije slovenske integracijske politike⁵³ (PSIP) etnična pripadnost ni bila pomembna (glej tabelo C.1 v prilogi C.1). Čeprav analiza ni kazala na povezanost med čutom etnične pripadnosti udeležencev in njihovo oceno pomembnosti, je hkrati nakazala, da je dobri dve petini tistih, ki so čutili pripadnost bošnjaški ali muslimanski⁵⁴ skupini, več kot dobra tretjina tistih, ki so čutili pripadnost srbski skupini, in tistih, ki smo jih uvrstili v kategorijo drugo, to pripadnost imelo za pomembno ali za zelo pomembno. Dobra petina tistih, ki so čutili pripadnost hrvaški skupini, je tudi pripisala pomembnost etnični identiteti. Polovica vprašanih je vedno ponosna na svojo etnično pripadnost (glej tabelo C.2 v prilogi C.1). Nanjo so ponosni posebej več kot dve tretjini tistih, ki imajo etnično pripadnost za

⁵² Anketa o položaju priseljencev, njihovih potomcev in njihovih kultur v Sloveniji je bila opravljena v okviru raziskovalnega projekta Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji v prvi polovici 2005 na območju celotne Slovenije. Razen pripadnikov narodnih in etničnih skupin nekdanje SFRJ so v anketi sodelovali tudi Italijani, Japonci, Irci, Rusi in Angleži (Žitnik Serafin 2008).

⁵³ Raziskava PSIP je bila opravljena l. 2003 na vzorcu 1139 oseb na območju celotne Slovenije.

⁵⁴ Zaradi majhnega števila in smiselnosti analize so bile združene nekatere spremenljivke, in sicer: v eno skupino so bili združeni tisti, ki so čutili pripadnost bošnjaški, in tisti, ki so čutili pripadnost muslimanski skupini, v skupino »drugo« tisti, ki čutijo pripadnost albanski ali makedonski ali črnogorski ali pa jugoslovanski skupnosti, tisti, ki so se etnično dvojno opredelili (slo. idr.), tisti, ki so se religijsko opredelili, ter tisti, ki so bili uvrščeni v kategorijo ostalo. Združili smo tudi kategoriji neopredeljeno in neznano.

pomembno ali zelo pomembno. Zanimivo je, da več tistih, ki so nanjo vedno ponosni, tudi čuti pripadnosti eni od manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ. Manj ponosnih pa je med Slovenci⁵⁵ in v kategoriji neznanu (v obeh primerih povezave med ponosom na lastno etnično pripadnost in uporabljenimi spremenljivkami nismo ugotovili). Največ vprašanih v PSIP-u je čutilo pripadnost slovenski skupini (glej tabelo C.3 v prilogi C.1). Med njimi je bilo več tistih, ki so v RS živeli od rojstva (povezanosti med spremenljivkami nismo ugotovili). Da bi se opredelili za Slovenca, moramo po mnenju večine vprašanih imeti slovensko državljanstvo, govoriti slovenščino, se počutiti kot Slovenec ter spoštovati slovenske politične institucije in zakone. Več kot polovica temu dodaja, da je pomembno tudi večino življenja živeti v RS (glej tabelo 2.4 v prilogi C.1). Pomembnost rojstva v RS za posameznikovo opredelitev kot Slovenca poudarja več kot polovica vprašanih, ki imajo etnično pripadnost za zelo pomembno (šibka povezanost). To značilnost je tudi bolj pomembna za vprašane, ki od rojstva živijo v Sloveniji (šibka povezanost). Njihovo mnenje o pomembnosti kraja rojstva deli polovica Hrvatov, dobre dve petini Srbov in uvrščenih v kategorijo »drugi« ter dobra tretjina Bošnjakov ali Muslimanov ter uvrščenih v kategorijo neopredeljenih (šibka povezanost). Polovica Srbov izpostavlja tudi pomembnost slovenske pripadnosti enega od staršev (šibka povezanost). Včasih, kot vemo, opredelitev ni zadostna, pomembno je tudi vključevanje v slovensko družbo, ki po večini vprašanih zahteva znanje slovenščine, zaposlitev in pridobitev državljanstva, po polovici pa tudi prijateljstvo s Slovenci (glej tabelo C.5 v prilogi C.1). Zaposlitev, poroka in prijatelji so se zdeli bolj pomembni vprašanim, ki so se v RS priselili (šibka povezanost pri poroki in prijateljih). Poroko, državljanstvo, prijatelje, politično aktivnost in katoliško veroizpoved so bolj izpostavljali tisti, ki so imeli etnično pripadnost za pomembno, kot pa tisti, ki je niso imeli (ni povezanosti). Tretjina Slovencev, več kot četrtnina Hrvatov, Srbov, neopredeljenih in »drugih« je poroko s članom večine ocenila za pomembno. Skupaj z dvema petinama Bošnjakov in Muslimanov jih je še več poudarilo pomembnost prijateljstva s pripadniki večine (v obeh primerih šibka povezanost). Katoliška veroizpoved pa je bila pomembna lastnost za petino Hrvatov (ni povezanosti).

Razmišljanje manjšin o dejavnikih vključevanja v slovensko družbo ter lastnosti, ki so po njihovi oceni pomembne za slovensko opredelitev, odpirajo razmišljanje o narodni identiteti večinske skupine. Kako se je ta razvijala? Ena od najznačilnejših črt slovenske zgodovine je dejstvo, da so v zgodovini Slovenci živeli v državah večjih sosednjih narodov in so se morali boriti za narodno samobitnost (Nečak 1997). Slovenci so potomci slovanskih priseljencev, ki

⁵⁵ V anketi so anketirance vprašali, kateri etnični skupini čutijo, da pripadajo? V pregledu izbranih rezultatov te raziskave vprašane na podlagi tega vprašanja opredeljujemo kot Hrvate, Srbe in Slovence.

so VI. in VII. stoletju naselili območje vzhodnih Alp in so ustanovili plemensko zvezo Karantanijo (Narodi Europe 1997), ki je ohranila neodvisnost do l. 745. V literaturi slovi Karantanija za najstarejšo državo Južnih Slovanov (Sirotković in Margetić 1988). Prve teritorialne nosilke etničnih identitet, iz katerih se je oblikovala slovenska narodna identiteta, so bile regije, na katere je bil v preteklosti razdeljen slovenski etnični prostor (Prekmurje, Kranjska, Koroška, Štajerska, Primorska). Pri oblikovanju slovenskega naroda je imela veliki pomen slovenščina, saj so preko nje Slovenci dosegli svojo homogenizacijo in kulturno nivelizacijo (Lukšič-Hacin 1995). V času reformacije so Slovenci dobili prvo daljšo tiskano knjigo v domačem jeziku. Pot nadaljevanja slovenske pismenosti je določil Primož Trubar, ki je izbral latinico in samostojen knjižni jezik (Melik 1987). Prav s to odločitvijo »je Trubar razglasil Slovence za samostojen, suveren narod na kulturnem področju« (Melik 1987, 17). V drugi polovici 18. st. se je začelo slovensko narodno prebujanje, na katerega se je Habsburška Monarhija odzvala z okrepljeno germanizacijo (Kučan 1998). Slovenske politične stranke so iskale rešitve za položaj slovenskega naroda znotraj takratne Monarhije. Leta 1848 je bil oblikovan program Zedinjene Slovenije, ki je zahteval združitev slovenskega ozemlja v eno enoto kot tudi odpravo starih deželnih mej (Sirotković in Margetić 1988; Narodi Europe 1997). Čeprav je bila v programu izražena politična volja, se ta ni takoj preoblikovala v vsesplošno slovensko politično zavest. To se je zgodilo l. 1867, ko so Slovenci prvič kot organizirana stranka nastopili na volitvah in dosegli veliko zmago (Melik 1987). Slovenska vključitev v južnoslovansko politično skupnost, ki se je zgodila po razpadu Monarhije in je Slovence razdelila na avtonomiste (samoslovence) in centraliste (enonarodnjake) (Tomc 1993), se danes razlaga z občutkom ogroženosti, ki so ga vzbujali zahodni sosedi, kot tudi z jezikovno bližino (Kobolt 2002; Mandelc 2011). V prvi Jugoslaviji so imeli Slovenci boljši položaj, kot so ga imeli prej (predvsem pri razvoju znanosti in kulture), kar je vplivalo na trdnost njihove narodne identitete (Nečak 1997). K njenemu utrjevanju sta prispevala tudi hegemonistični pritisk srbskega nacionalizma in »tragičnost slovenskega dožemanja razkosanja slovenskega naroda med štiri države« (Nečak 1997, 23). Položaj Slovencev v prvi Jugoslaviji zagotovo ni bil idealen, saj so bili v političnem pogledu relativno podrejena etnija (Tomc 1993). V drugi Jugoslaviji, kjer so komunisti dajali prednost razrednemu pred narodnim, se je nezadovoljstvo Slovencev stopnjevalo, »vendar ne toliko zaradi oviranja narodne identifikacije, bolj zaradi nezadovoljivega statusa« (Nečak 1997, 23) v Federaciji. Kulturni kontekst Federacije je v Slovencih spodbudil željo po oblikovanju nacije. Življenje v skupni državi naj bi utrdilo zavest o lastni nadrejenosti, saj so številne gospodarske in demografske značilnosti Sloveniji šle v prid (npr. zvišanje družbenega proizvoda,

demografska rast itn.) kot tudi odklonilni odnos do politike (Tomc 1993). Slovenski etnični značaj je proizvod interakcije lastnih arhaičnih (predstavljajo etnično bit osebe oz. obeležja, ki etnično definirajo osebo in brez katerih bi ona izgubila svoje etnično obeležje (npr. jezik)), tradicionalnih (konkretna znanja in verovanja, ki so jih člani etnije sčasoma internalizirali) in sodobnih vsebin (zavestno etnično delovanje posameznika) ter različnih tradicij in delovanja (vesternalizacija kot kristianizacije (pod Germani oz. Romani; karantanska oz. slovenska etnija)) oz. modernizacija (pod Germani oz. Romani; slovenski narod) in orientalizacija kot balkanizacija (pod srbskim vplivom; slovenski narod) oz. boljševizacije (pod ruskim oz. jugoslovanskim gospostvom; slovenski narod) (Tomc 1993). V prvi polovici 19. stoletja so opisi tujih opazovalcev slovenskega naroda (npr. Franc Ksav) večinoma vsebovali naslednje značilnosti (Tomc 1993): ekonomski in ideološki tradicionalizem, usmerjenost na prosti čas in ambivalentnost do avtoritete. Od omenjenih opisov je zagotovo zanimiva usmerjenost na prosti čas, ki pa je kmalu postala problematična, saj je tekmovanje z nemškimi podjetniki od slovenskih višjih slojev zahtevalo preusmerjanje na racionalno zasledovanje dobička. Hkrati se je pričakovalo, da se bodo tudi nižji sloji usmerili na delo in prosti čas razumeli kot čas za počitek (Tomc 1993). Kmalu se je začela oblikovati podoba Slovencev kot marljivega, vendar se je tradicionalno visoko vrednotenje prostega časa »ohranilo v slovenskem narodnem značaju do danes« (Tomc 1993, 217 (743)). Pomemben del narodne predstave, identitete in samopodobe so predstave o značilnostih članov. Te obstajajo pri vseh narodov in se nanašajo na avtostereotipe oz. predstave naroda o sebi samemu in o svojih članih, heterostereotipe oz. predstave o pripadnikih drugih narodov ter metastereotipe oz. predstave o tem, kakšne predstave imajo drugi o nas. Veliki del teh treh predstav pa vsebuje osebne in druge psihične značilnosti (Musek 1997), ki naj bi jih imeli mi oz. drugi predvidevajo, da jih imamo. O stereotipih bomo povedali nekaj več v naslednjih poglavjih, zdaj pa si bomo ogledali, kakšne avtostereotipe ima večinska narodna skupina o sebi. Najbolj razširjeni so, da so Slovenci (Musek 1997): pošteni, pridni, disciplinirani, delavni, neagresivni in ponižni (»hlapčevski«), nespravljeni, nepripravljeni na popušcanje, prepirljivi, zavistni, nevoščljivi (zlasti med seboj), naklonjeni k individualizmu, introvertnosti, depresivnosti in samomorilnosti. Raziskovalni rezultati potrjujejo, da Slovenci sodijo med introvertne narode kot tudi med narode, ki so v poprečju dokaj delovni in storilno naravnani. Potrjujejo tudi avtostereotip o zavistnosti in privoščljivosti. Slovenci so precej dominantni in ambiciozni ter imajo željo po uveljavljanju. To željo pa naj bi uresničevali tudi s preprečevanjem uspešnosti drugih. Radi tudi oponirajo drugim ter nimajo najbolj konstruktivnega odnosa do sodelovanja. Kaj pa je s samomorilnostjo in neagresivnostjo? Pri nevroticizmu se Slovenci bolj nagibajo k

distimnim oblikam nevrotičnosti oz. so bolj kompulzivni, fobični in depresivni. Sicer moramo pri samomorilnosti vedeti, da je osebnostna podlaga eden izmed vzročnih dejavnikov. Kar zadeva avtostereotip o neagresivnosti, ga raziskave ne podpirajo, saj so Slovenci na lestvicah agresivnosti ter teženj po neodvisnosti in dominiranju uvrščeni zelo visoko. Velikokrat je bila primerjalno potrjena tudi visoka stopnja psihotičizma. Torej se zdi, da so Slovenci verjetno v vidiku agresivnosti, dominantnosti, upornišva, odpora zoper avtoritete, težnje po neodvisnosti, dogmatizma, avanturizma, brezobzirnosti in maskulinega obnašanja nad mednarodnim povprečjem, kar pa nasprotuje avtostereotipu o neagresivnosti. Sicer se je stereotip o »nevojaških« Slovincih oblikoval v jugoslovanskem obdobju (Musek 1994; 1997). Takratno pomanjkanje navdušenja nad vojsko pri Slovincih kot tudi Hrvatih je bilo mogoče po Muskovi oceni (1994) razlagati tudi kot pomanjkanje vojaške mentalitete ali pa celo kot potencialno izdajalstvo. Za Slovence naj bi bila značilna še ena posebnost, značilna za manjše narode, in sicer zavest o »mejnem narodu« (Trstenjak 1991 v Musek 1994), ki pa ne pomeni veliko, vendar se lahko pojavijo težave, če se razvije v kompleks npr. manjvrednosti (Musek 1994). Treba je dodati, da so »pri primerjavah velikih skupin razlike znotraj skupin večje kot razlike med skupinami« in povprečnih razlik ne smemo »posploševati na posameznike in na majhne skupine« (Musek 1997, 195). Se pravi, da so Slovenci med sabo različni in bomo našli velike razlike tako med posamezniki kot tudi med podskupinami (Musek 1994).

2.2.6 Napetosti in konflikti ter načini razreševanja⁵⁶

Ob koncu 80-ih let 20. st. so po nekaterih ocenah politični spopadi v nekdanji Federaciji označili uvod zloma socializma in razpada SFRJ. Strukturna kriza družbe oz. države je bila vidna na vseh treh dominantnih socijetalnih sferah: kulturni, gospodarski in politični. Medtem ko je bila gospodarska dimenzija krize vidna takoj po Titovi smrti, sta se drugi dve dimenziji, še posebej politična, ohranili v prostoru tabuja. Na splošno so multietnične družbe in države pogosto dinamična mesta, toda priče smo tudi temu, da so lahko krhke in prizorišča odprtega antagonizma ter etničnih spopadov (Babić 2006; Giddens 2007). Po Klinarju (1991) je pri bolj tradicionalno usmerjenih narodih etnična identiteta močno čustveno zasidrana in v takšnih okoljih etnični konflikti, ki jih podpirajo institucije, pridobivajo tradicionalna obeležja. Pri večjih in močnejših narodih, ki etnično identiteto gradijo na lastni državotvorni tradiciji, je ta zasnovana na težnji po pridobivanju nadzora nad drugimi, vsiljevanju lastne kulture in širjenju

⁵⁶ Primer tega podpoglavja se nahaja v prilogi A.2.6.

lastne moči. Ko govorimo o času nekdanje SFRJ, naj bi se jugoslovanski narodi, ki imajo tradicionalno zasnovano identiteto, primerjali predvsem z drugimi jugoslovanskimi narodi⁵⁷ na etnocentričnih izhodiščih, ki favorizirajo lastno in diskriminirajo drugo etničnost (Klinar 1991).

V socialni psihologiji je konflikt pogosto definiran kot neka oblika nezdržljivosti ciljev, prepričanj, stališča in/ali vedenj. Lahko je realističen (npr. ekonomsko tekmovanje) ali simbolen (npr. ideološki), povezan z življenjskimi potrebami (npr. teritorij) ali pa z omejevanjem možnosti in resursov nemočne skupine (Jussim, Ashmore in Wilder 2001; Staub 2001; Diekman, Eagly in Johnston 2010). Po Deutschu (1969/1973 v Billig 1976) ga lahko bolj psihološko razdelimo na konstruktivnega ali destruktivnega. Pri destruktivnem akterji glede lastnih izidov občutijo nezadovoljstvo, pri konstruktivnem pa, da so z njegovim rezultatom nekaj pridobili. Značilnost destruktivnega konflikta so grožnje in tekmovanja. Lastnosti konstruktivnega pa so procesi sodelovanja in njegovo rešitev lahko prinesejo zaupljiva stališča in odprta komunikacija (Deutsch v Billig 1976). Medskupinski konflikti pogosto kažejo zapleteno soodvisnost socialnih in psiholoških vzročnih zvez. To pa nakazuje na dialektični odnos med objektivnimi in subjektivnimi determinantami medskupinskih stališč in vedenj. Tako je lahko npr. posledica ekonomskega ali socialnega tekmovanja diskriminatorno vedenje, ki lahko posledično oblikuje predsodkovna stališča. Ta lahko povzročijo nove oblike diskriminatornega vedenja, ki lahko posledično oblikujejo novo ekonomsko in socialno neskladje ter se ostri cikel nadaljuje. Soodvisnost dveh oblik vzročnih zvez se ne kaže le v njuni vzajemni okrepitvi. Zbližujeta se tudi zaradi psihološkega učinka, ki ga ima na posameznika socialno okolje. To zблиževanje se pogosto obravnava kot socialno učenje in prilagajanje okolju (Tajfel 2001a).

Etnični spopad ali konflikt lahko razumemo kot »tekmovanje okrog resursov, v katerem dve ali več etničnih skupin izzivajo: (a) medsebojno nezaupanje; (b) medsebojno uporabo negativnih sankcij; (c) ter medsebojno uporabo nasilja« (Štulhofer 1993, 366). Iz vidika etničnega konflikta bomo omenili naslednje teorije (Štulhofer in Matić 1992; Štulhofer 1993): razvojno teorijo, teorijo reaktivne etničnosti, teorijo etničnega tekmovanja in etnokulturološko teorijo Dinka Šimunovića. Razvojna teorija izhaja iz primodijalističnega razumevanja. Osnova etnične identifikacije, solidarnosti in agresivnosti do drugih skupin so iracionalni

⁵⁷ Sicer so bile slovenske etnične komparacije, pravi Klinar (1991), manj usmerjene na jugoslovanske ter bolj na sosednje zahodne narode in kakovost njihovega življenja. V času konca nekdanje SFRJ takšna »usmeritev, povezana z osamosvojitvenimi hotenji, zmanjšuje interese za primerjave lastne etničnosti z drugimi jugoslovanskimi etnosi, za širjenje medsebojnih stikov, kar ne nazadnje slabi diskriminacijske pobude, ki bi bile naravnane proti njim in ki bi vzbujale etnične konflikte« (Klinar 1991, 1202).

impulzi, ki dominirajo s kolektivnim življenjem tradicionalnih skupnostih. Čim bolj se družbeni sistem dviguje na »evolucijski lestvici«, tem bolj se znižuje število in intenziteta etničnih spopadov. Klasna logika teorije reaktivne etničnosti izpostavlja t. i. strukturne neenakosti kot rodno mesto etničnih spopadov. Kulturna razdelitev dela spodbuja etnično solidarnost in spopade na etničnih mejah kot poskus izboljševanja lastnega ekonomskega in socialnega položaja. Čim bolj je odvisna alokacija blaginje od etničnega kriterija, tem večja je verjetnost etničnega spopada. Po naslednji teoriji, teoriji etničnega tekmovanja, verjetnost spopada narašča z usmerjanjem morebitnih nasprotnikov na enake resurse. Etnična solidarnost je učinkovito sredstvo pridobivanja kolektivnih dobrin, etnično združevanje pa posameznikom omogoča ali olajšuje tekmovanje za dobrine, ki so v njihovem interesu. V etnično nasilje se lahko vključijo zaradi neposrednega interesa ali ker se jim to zdi edini način zaščite lastnih interesov pred odzivom nasprotne skupine na nasilje njihove. Čim bolj so etnije enakopravne, tem večja je njihova nagnjenost k medsebojnemu spopadanju. Ostrost medskupinskega tekmovanja pa pogojujejo nižja stopnja medskupinske soodvisnosti, večja izrazitost izkušenj prejšnjega tekmovanja in večji skupinski nadzor (večji »izhodni stroški« za člane, ki želijo izstopiti iz kolektivnega dejanja). Vir medskupinskih spopadov etnokulturološka teorija Dinka Tomašića umešča v teritorialno bližino etnij, ki se razlikujejo v kulturnih in političnih (vrednotnih) sistemih. Vzrok konflikta je praviloma želja po dominaciji skupine z bolj agresivnimi vrednotami. Konflikt je verjetnejši, ko strast po dominaciji podpira državnotvorni »funkcionalni imperativi« (Štulhofer 1993). Pri definiranju konflikta kot etničnega je treba biti previden, saj določanje le na osnovi etnične identitete akterjev že implicira, da je etničnost konflikta (Sokolović 2006). Sokolović (2006) pojasnjuje, da etničnost in konflikt pripadata socialnim pojavom različne vrste. Etničnost je socialna skupina, konflikt pa socialni odnos. Karakter socialnih skupin določa karakter socialnih odnosov. Socialne skupine oblikujejo različne oblike odnosov ter konflikt je le ena izmed njih in ni značilen le za etničnost. Akterji socialnih odnosov so različne socialne skupine in etničnost je le ena od njih. Etničnost je lahko v socialnem odnosu tudi z ostalimi socialnimi skupinami (Sokolović 2006).

Klinar (1991) ocenjuje, da so bili etnični konflikti v SFRJ medskupinski kot tudi politično sistemski. Bili so izredno kompleksni ter so zadevali politične, ekonomske, kulturne in religiozne dimenzije. Po njegovem mnenju politična federativna ureditev Jugoslavije ni bila ustrezna ter ni omejevala in reševala etničnih konfliktov. Etnične pravice so bile nezadostno uveljavljene in zablokirane z razredno in internacionalistično ideologijo. Politični monizem je sovpadal s centralističnimi lastnostmi SFRJ, latentni etnični konflikti pa so se množili in pri

tem niso bili prisotni instrumenti za njihovo reševanje s preraščanjem v manifestne konflikte (Klinar 1991). Jugoslovanski medskupinski konflikti so bili po Eriksenu (2001) zasnovani na konkurenčnih zahtevah glede pravic, kot je zaposlovanje, blaginja, politični vpliv. Konflikti okrog teh resursov pa so bili etnično uokvirjeni (Eriksen 2001). Bistvo latentnih in občasnih manifestnih konfliktov v nekdanji SFRJ je bilo v tem, pojasnjuje Klinar (1991), da je med manj razvitimi jugovzhodnimi narodi veljalo prepričanje, da jih razvitejši severozahodni izkoriščajo s ceneni nakupi surovin in izdelkov ter drago prodajajo svoje končne proizvode. Severozahodni pa so menili, da preveč vlagajo v razvoj nerazvitih ter drago in neučinkovito zvezno administracijo (tudi JNA) kot tudi, da je jugoslovanska politika prilagojena nerazvitim območjem, kar upočasnjuje razvoj razvitih področij. Posledično je nastala etnična delitev dela, ki je zavirala šibko ali skoraj neobstoječo ekonomsko konkurenčnost. Ekonomski sistemi Federacije so se le malo medsebojno dopolnjevali in so bili zaradi mnogoternih podvajanj v netržnih razmerah in zaprtosti v regionalne okvire med seboj dvomljivo konkurenčni. Za razumevanje etničnih konfliktov v SFRJ, ne glede ali so bili povezani s skupinskimi ali sistemskimi spodbudami, so pomembni tudi pojavi etnične stratifikacije. Kot smo povedali, so se imeli manj in bolj socialno ekonomsko razviti narodi za podrejene na lestvici etnične stratifikacije in so se počutili izkoriščeni (nerazviti od razvitih in obratno). Uspešna mobilizacija članov skupine na podlagi kolektivne identitete predpostavlja razširjeno prepričanje o nepravilni medskupinski distribuciji resursov (Klinar 1991; Eriksen 2001). Posameznik je motiviran na maksimizacijo lastnih dosežkov, tudi ko to pomeni vzeti te nagrade drugim, vsaj to pravi teorija dejanskega konflikta. Po njej je motiv skupinskega združevanja lažje pridobivanje nagrad. Zaradi želje po enakih resursih se skupne vključujejo v tekmovanje, ki pa povzroča med njimi konflikt. Posledica konfliktnih ciljev med skupinami je razvoj medskupinskega sovraštva, vzburljanje tekmovalne naklonjenosti do lastne skupine in znotrajskupinska kohezivnost. V takih primerih pa lahko do pojavnosti medskupinske naklonjenosti in sodelovanja, zmanjševanja disonance in predsodkov ter destrukcije stereotipov pripeljejo superordinalni cilji. M. Sherifov »dejanski konflikt« ali soodvisna teorija o medskupinskih odnosih temelji na prepričanju, da vedenje poganjajo cilji in posameznikove percepcije njegovih odnosov z drugimi z upoštevanjem doseganja ciljev. Se pravi, da so medskupinski odnosi tekmovalni in neharmonični, ko imata dve skupini enak cilj, ki ga lahko dosežeta le na strošek druge. Za superordinalni cilj morata delati skupaj in njun odnos bo kooperativen in harmoničen. Iz tega lahko vidimo, da je superordinalni cilj zelo privlačen članom obeh skupin v konfliktu, vendar ga skupini posamično ne moreta uresničiti, zaradi česar morata delovati skupaj (Brown 1988; Ashmore, Jussim, Wilder in Heppen 2001;

Hogg in Abrams 2001; Sherif 2001; Whitley in Kite 2010). V Sherifovi raziskavi z eksperimentalno oblikovanimi taborniškimi skupinami (taborniki, stari med enajst in dvanajst let), ki sta v prvi fazi razvili lastno notranjo strukturo, simbole, imena, norme, znotrajskupinske dejavnosti, pozitivne znotrajskupinske odnose ter kljub redkem medskupinskem sodelovanju tudi pozitivne odnose do članov druge skupine, je vpeljava vrste medskupinskih tekmovanj, na katerih je zmaga prinašala nagrade, spremenila vedenje mladostnikov. Namesto prvotnega bolj ali manj nekonfliktnega, čeprav redkega medskupinskega komuniciranja in občasnega sodelovanja, sta se izoblikovali sovražni frakciji, ki sta se medsebojno izogibali tudi v prijetnih aktivnostih. Pojavila se je znotrajskupinska solidarnost in sodelovanje, favorizacija lastne skupine ter nenaklonjena stališča in podcenjevalni stereotipi o drugi skupini. V skupinah so agresivni posamezniki prevzeli vlogo voditeljev. Medskupinski konflikt je bil izražen v žaljivkah, izbruhih fizičnega konflikta ter napadih na koče in teritorij druge skupine. Vpeljava superordinalnih ciljev, ki so zahtevali medskupinsko sodelovanje, je zmanjšala medskupinsko napetost, agresivnost, stereotipe in podcenjevanje ter favorizacijo lastne skupine. Za kritike koncepta superordinalnih ciljev v omenjenem primeru ne gre za medskupinsko situacijo, saj so skupni cilji zmanjšali predsodke z združevanjem skupin v eno skupino, se pravi z oblikovanjem nove skupine (Hewstone in Brown 1986; Nastran Ule 2000; Sherif 2001). Kljub kritiki bi se lahko vprašali, ali so superordinalni cilji nujni pogoji medskupinskega sodelovanja in zmanjševanja konfliktov? Po mnenju Brewerjeve (2001a) je to prepričanje ekstrapolacija splošnega spoznanja, da se solidarnost v skupini okrepi z deljeno grožnjo ali skupnim izzivom. Znotraj medskupinskega konteksta, pojasnjuje Brewerjeva (2001a), poudarjata percepcija soodvisnost in potreba po sodelujoči interakciji odsotnost medsebojnega zaupanja. Brez mehanizma depersonaliziranega zaupanja, zasnovanega na skupni identiteti, se tveganje izkoriščanja sodelovanja široko prikazuje in v strukturi odločanja nezaupanje dominira nad zaupanjem (Brewer 2001a). Zaradi tega Brewerjeva (2001a) meni, da anticipacija pozitivne soodvisnosti z zunanjo skupino, ki je posledica percepcije skupnih ciljev ali skupne grožnje, dejansko spodbuja medskupinski konflikt in sovraštvo. Ko so negativne evalvacije do druge skupine že prisotne, lahko skupna grožnja bolj spodbuja grešnega kozla in krivdo kot pa medsebojno sodelovanje. Čeprav skupni cilj lahko združijo skupini, lahko tudi ogrožajo njuno različnost. Da njuna identiteta ne bo ogrožena zaradi zameglitve skupinskih mej, kar se pri skupnih ciljih lahko zgodi, je dobro, da vsaka skupina naredi značilne prispevke skupnim podvigom. Pomembno je tudi, da so skupni cilji doseženi. V nasprotnem se lahko krivda za napake pripiše drugi skupini, kar ima negativni učinek na njeno privlačnost (Brown 1988;

Mummendey in Wenzel 1999; Brewer 2001a). Opozorilo Johna Duckitta (1994 v Whitley in Kite 2010) je omejenost teorije dejanskega konflikta na le eno obliko tekmovanja – tekmovanje med skupinami z enakim statusom in močjo. Konflikt pa se pogosto dogaja med skupinami, ki nimajo enake moči in statusa (Whitley in Kite 2010). Po Duckittu (1994 v Whitley in Kite 2010) sta dve obliki konflikta zasnovani na neposrednem skupinskem tekmovanju. Pri prvi, katere se je lotila tudi teorija dejanskega konflikta, gre za tekmovanje med enakimi skupinami. Pri pridobivanju zaželenih resursov ima skupina A skupino B za grožnjo, zaradi česar njeni pripadniki čutijo do članov skupine B sovraštvo. Čustvo sovraštva motivira skupino A, da se zaradi resursov vključi v konflikt s skupino B. Ko ena skupina zmaga in pride do druge oblike konflikta (npr. dominacije skupine B nad skupino A), imajo člani dominantne skupine pripadnike podrejene skupine za inferiorne in jih obravnavajo na negativen ali celo pozitiven način, ki pa vključuje manjšo moč in status. Za upravičevanje lastne dominantnosti in zatiranja pa uporabljajo stereotipe in legitimne mite. V primeru stabilnega zatiranja lahko pripadniki podrejene skupine sprejemajo dominanten pogled o superiornosti dominantne skupine ter se s podrejanjem izognejo konfliktu. Ko je zatiranje nestabilno, ima podrejena skupina dominantno za zatiralsko ter zavrača stereotipe in nižji status, ki ji jih dominantna skupina pripisuje. Člani podrejene skupine zaradi spoznanja, da so zatirani, razvijajo sovraštvo do dominantne skupine, kar jih lahko motivira k njenem izzivanju. Ko je ta izziv za dominantno skupino nepravičen, je zanjo podrejena skupina inferiorna in grozeča, zato se njeni člani sovražno in z večjim poniževanjem odzivajo na pripadnike podrejene skupine. V primeru percepcije izziva kot pravičnega lahko člani podrejene skupine pričakujejo uresničitev svojih zahtev (Whitley in Kite 2010). Brown (1995) meni, da teorija dejanskega skupinskega konflikta ponuja razlago številnih primerov predsodkov, njihovega upadanja in toka čez čas ali različne socialne kontekste. Kljub temu ne ponuja kompletne razlage vseh predsodkov (Turner 1981 v Brown 1995). Čeprav bosta v tekmovanju za redke resurse skupini verjetno ena do druge gojile pristranska in negativna stališča, te pristranskosti v času njihovega medsebojnega sodelovanja ne izginejo. Razen tega za vzburjanje skupinskega favorizma in tekmovanja ni nujen ekspliciten konflikt interesov. Dvoumnost v teoriji je tudi v tem, ali je negativna soodvisnost, ki naj bi bila osnova za predsodke, vedno zasnovana na dejanskem konfliktu za trdne stvari (npr. denar) (Brown 1995).

V eskalaciji in zaznavanju konflikta imajo pomembno vlogo perceptivni in kognitivni procesi oz. načini interpretacije in organizacije informacij o konfliktu. Dva od teh perceptualnih

procesov sta oblikovanje zrcalnih podob in odporne podobe do kontradiktornih informacij. Zakaj sta ta dva procesa pomembna? Oba akterja konflikta oblikujeta paralelni podobi o sebi in drugem akterju le, da sta podobi ravno zrcalni. Bistvena sestavina zrcalnih podob je dobro–slaba dimenzija. Vsak vidi sebe kot krepostnega in miroljubnega, ki se bojuje zaradi obrambnih razlogov in je pripravljen na kompromise, drugega pa kot zlobnega in sovražnega, ki se bojuje zaradi agresivnih razlogov in se odziva le z jezikom sile. V dolgih konfliktnih običajno dobro–slabe podobe ustvarijo pogled o neločljivi povezavi med agresivnostjo drugega in njegovo naravo. Lastna agresivnost pa se ima za popolnoma reaktivno in obrambno. Naslednja posledica teh podob je domneva, da sovražnik dobro ve, da ga mi ne ogrožamo, saj so nam naše osnovno dostojanstvo, miroljubnost in provokacije, ki smo jih deležni, tako očitni, da zagotovo morajo biti tudi njemu. Vsak akter interpretira dejanja drugega kot znamenje agresivne namere, proti kateri se mora braniti. Njegov odziv, za katerega predvideva, da je njegova obrambna narava očitna drugemu, ta razume kot znamenje agresivne namere. K odpornosti konfliktnih podob na kontradiktorne informacije prispevajo mehanizmi, kot je selektivnost, konsistenca, pripisovanje ter samoizpolnjujoče si prerokbe. Ti mehanizmi pa k omenjeni odpornosti prispevajo zaradi več razlogov, med drugim tudi zaradi tega, ker so podobe sovražnika in samopodobe, povezane s konfliktom, osrednji vidiki nacionalnega konsenza in je odpor na kontradiktorne informacije okrepljen z močnimi normativnimi pritiski. Razen tega so v konfliktnih odnosih možnosti in sposobnosti prevzemanja perspektive drugega omejene, kar zmanjšuje vpliv morebitnih novih pozitivnih informacij o drugem. Odpornost sovražnikove podobe je tudi okrepljena z močnimi prepričanji o nespremenjenosti sovražnika in utrjena s pogledom, da je nevarno ali celo izdajalsko predlagati, da se je on spremenil. Kljub omenjenim razlogom se konfliktna podoba lahko spremeni, kar je pokazala tudi zgodovina (Kelman in Fisher 2003).

Zdaj, ko smo pojasnili, kaj je konflikt, zakaj eskalira, omenili njegove morebitne vzroke in razloge ter si ogledali enega od načinov njegovega reševanja, pogledimo, ali obstajajo še drugi. Nekateri ocenjujejo, da ga je lažje zmanjšati v bolj kompleksnih družbah, kjer diferenciacija ne poteka le na eni primarni kategorizaciji (npr. etničnosti), ampak na več dimenzijah, ki popolnoma ne korelirajo. Vidimo, da se lahko v takšnih družbah posameznik poveže z več skupinami (Brewer 2001a). Ko je socialna razcepitev definirana na eni dimenziji razlikovanja, pojasnjuje Brewerjeva (2001a), je ranljivost grožnje vključevanja in razlikovanja visoka ter se bo ohranjevanje skupinske identitete verjetno dosegalo z višjo ravnijo nezaupanja in antagonizma do drugih skupin. V bolj kompleksnih družbah, kjer imajo posamezniki več poti

za uresničevanje svojih potreb po vključevanju in razlikovanju, so lahko medskupinske komparacije manj tekmovalne ali kritične do identitet pripadnikov. Ko je diferencialno sodelovanje, pozitivnost in zaupanje do drugih zasnovano na deljenem članstvu v isti skupini, se diskriminacija najlažje zmanjšuje v pogojih, ki spodbujajo večjo možnost vključevanja ter razširjanje skupinske meje zaradi vključevanja nekdanjih članov tuje skupine. Slednje je osnovna podlaga skupnega skupinskega modela za zmanjševanje medskupinske prostranosti z rekategorizacijo skupin v superordinalne kategorije identitete (Brewer 2001a). Kaj pomeni rekategorizacija⁵⁸? Pomeni brisanje mej med skupinama, ki si postaneta bolj podobni in v eni superordinalni oz. novi skupini izgubita svojo različnost. Njuni pripadniki sebe doživljajo oz. rekategorizirajo kot pripadnike enake oz. superordinalne skupine in ne kot dve ločeni skupni. Posledica tega je zmanjševanje medskupinskih predsodkov, stereotipizacije in diskriminacije ter nastanek pozitivnih stališč do članov nekdanje druge skupine. Kako se doseže skupna skupinska identiteta, ki sicer od vključenih skupin ne zahteva popolnega zapuščanja nekdanjih identitet? Možno jo je doseči z vpeljavo percipirano deljenih dejavnikov, kot so npr. prej omenjeni superordinalni cilji, ali pa z okrepitevijo pomembnosti obstoječe skupne superordinalne pripadnosti (npr. šola, nacija) (McGarty 1999; Dovidio, Gaertner, Hodson, Houlette in Johnson 2005; Esses, Dovidio, Semanya in Jackson 2005; Crisp 2010). Dovidio, Gaertner, Hodson, Houletteva in Johnsonova (2005) menijo, da lahko skupna identiteta sčasoma pripelje do dekategorizacije in spodbudi personalizacijo članov druge skupine ter na ta način začne z drugo potjo zmanjševanja pristranskosti. Uspešnost rekategorizacije kot sredstva za izogibanja medskupinskim konfliktom in krepitev kooperacije med pripadniki različnih podskupin je potrdilo nekaj raziskav. Rezultati drugih pa izpostavljajo, da popolna asimilacija v eno superordinalno kategorijo ni nujno najboljša rešitev. Oblikovanje skupne skupinske identitete lahko povzroči okrepitev predsodkov do skupine, ki jih imata obe skupini za drugo skupino (Barreto in Ellemers 2009; Whitley in Kite 2010). Po oceni Brewerjeve (2001a) je rekategorizacija uspešna, ko so simboli superordinalne kategorije pripadnosti posebej pomembni, a posameznikove potrebe po razlikovanju majhne. Ko so medskupinska stališča in odnosi primaknjeni na področje sovraštva do druge skupine ali očitnega konflikta, lahko možnost superordinalne skupne skupinske identitete prej oblikuje grožnjo kot rešitev. Možnost kapitaliziranja skupnih interesov obstaja, ko so stališča do druge skupine določena z enostavno odsotnostjo zaupanja, ne pa z aktivnim nezaupanjem. Pri razvitem intenzivnem nezaupanju pa se ima lahko skupna skupinska identiteta za grožnjo ali možnost dominacije in

⁵⁸ Primer te strategije je, ko politični vodje pozivajo družbene podskupine, da zaradi doseganja nacionalne enotnosti pozabijo na medsebojne razlike (Brown 2003).

absorpcije. Razen tega lahko člani skupin vidijo rekategorizacijo kot grožnjo skupinski različnosti, socialni identiteti in včasih celo osebni, zato (rekategorizacija) postane motivacija za skupinsko pristranskost kot sredstvo ponovnega ustanavljanja skupinske značilnosti (Brewer 2001a; Crisp 2010). Sicer rekategorizacija nujno ne zahteva od vključenih popolnega zapuščenja nekdanjih identitet, saj je rekategorizacija v eno, ne različno skupino, le ena oblika. Druga oblika je dvojna identiteta, v kateri sta superordinalna in podskupinska identiteta sočasno pomembni, kar je lahko posebej primerno, ko so ljudje močno zavestni izvorni skupini (Gaertner, Hodson, Houlette in Johnson 2005).

Stik ima možnost povzročiti spremembo v prepričanjih in stereotipih ter oblikovati afektivne vezi ali prijateljstva med pripadniki dveh ali več skupin. Lahko tudi zmanjša disonanco in negativne odzive ter okrepi občutljivost, empatijo ali usmiljenje. Pozitivnejši je v primeru dekategorizacije oz. ko akterja sebe in drug drugega percipirata kot edinstvene osebe in ne kot pripadnika skupine. Dekategorizacija zmanjšuje opaznost skupinskih mej, pristranskost in stereotipe o drugi skupini. V katerih pogojih se pojavi dekategorizacija? Po modelu personalizacije (ali dekategorizacije)⁵⁹ ta proces deluje, ko zaradi skupnega cilja skupini z enakim statusom delujeta skupno ter njuni pripadniki vidijo drugo skupino v kompleksnih pogojih in ne kot enostavno stereotipno socialno kategorijo. Po skupinskem stiku akterji opazijo, da je v drugi skupini podskupina in se začnejo zavedati edinstvenih značilnosti njenih posameznih članov. Zavedanje o kompleksnosti socialne identitete pripadnikov lastne in druge skupine zmanjšuje pomembnost skupinskih meja, ki se počasi percipirajo kot »nejasne« in propustne. Skupinske kategorije in stereotipi postajajo manj uporabni vir informacij o posameznih članih skupine. Zdi se, da se pozitivni odnosi oblikujejo z odpravo medskupinskega stika, saj so s ponavljajočimi personaliziranimi stiki pripadnost skupini in kolektivne identitete izgubile svoj pomen (McGarty 1999; Simon 2004; Dijker in Koomen 2007; Gaertner, Dovidio in Houlette 2010; Whitley in Kite 2010) in je generalizacija stika postala možna (Brewer in Gaertner 2001 v Simon 2004). Toda po SIT-u je generalizacija

⁵⁹ Med personalizacijo in dekategorizacijo obstaja razlika. Dekategorizacija vključuje zaznavo pripadnikov druge skupine ali obeh skupin (tuje in lastne) kot »ločenih posameznikov« in spodbuja individualizirani odziv tudi v odsotnosti interakcije. Z izboljšanjem stališča do tistih, ki so bili prej predvsem percipirani glede na njihovo pripadnost drugi skupini, in z oblikovanjem manj ugodnih odzivov do tistih, ki so bili prej predvsem percipirani kot sočlani, se zmanjšuje pristranskosti. Personalizacija vključuje bolj intimne informacije o pripadnikih tuje skupine, zaznavo njih na bolj osebni način in usmerjanje na tiste informacije o njih, ki so za posameznika pomembne. Ponavljajoče personalizirane interakcije z različnimi člani druge skupine vplivajo na zmanjševanje vrednosti stereotipov kot virov informacij o članih druge skupine. Za posplošitev rezultatov personalizacije je nujno, da je v času interakcije v določeni meri opazna skupinska identiteta pripadnikov druge skupine (Gaertner, Dovidio in Houlette 2010)

pozitivnih učinkov medskupinskega srečanja na celotno skupino možna, ko akterji eden drugega percipirajo v pogojih skupinskega članstva (Reicher in Hopkins 2001).

Čeprav medskupinski stik lahko prinese kognitivne spremembe (oblikovanje percepcije skupnosti med skupinami, povečanje znanja o drugi skupini, upad stereotipizacije, skupinskega favorizma in pričakovanja o negativnih izidih medskupinske interakcije), so eksperimentalni poskusi prinesli različne rezultate. V nekaterih primerih ni zmanjšal medskupinskega sovraštva, v drugih ni imel nobenega učinka ali je celo sovraštvo okrepil. Ti nasprotni rezultati nakazujejo, da contact per se ni zadosten za izboljševanje medskupinskih odnosov in lahko prinese različne rezultate ter lahko odvisno od situacije in narave zmanjša ali okrepi predsodke. Prva oblika »hipoteze stika«⁶⁰ je predpostavljala, da lahko sodelovanje s pripadniki skupine, do katerih posameznik občuti odpor, pri njem zbudi večjo naklonjenost in spoštovanje do te skupine. Toda Gordon Allport, ki je podal prvo socialnopsihološko teorijo stika, meni, da zadeva ni tako enostavna. Meni, da stik lahko okrepi ali zmanjša predsodke oz. da bo le malo spremenil odnos v pozitivni smeri in ga lahko celo poslabša. Allportova hipoteza stika⁶¹ pravi, da lahko stik med pripadniki skupin, ki se ne marajo, v primernih pogojih povzroči okrepitev priljubljenosti in spoštovanja ali vsaj upada predsodkov do druge skupine. Ker le stik ni zadosten, je Allport podal vrsto pogojev, ki jih treba nujno zagotoviti, preden se lahko ustvarijo zaželeni rezultati (Hewstone in Brown 1986; Johnston in Hewstone 1990; Brown in Hewstone 1996⁶²; Islam in Hewstone 2001; Healey 2006; Brown 1988; Whitley in Kite 2010). Ti pogoji so (Allport 1954 v Pettigrew 1998): enaki status skupin; kooperativna medskupinska interakcija; situacija, ki akterjem omogoča, da se spoznajo kot posamezniki; institucionalna podpora zunaj in v kontaktni situaciji. Poglejmo, kaj pomenijo ti pogoji. Kontakt med skupinami ne sme biti naključen in s pomanjkanjem dejanskih namer, ampak podaljšan in s kooperativno dejavnostjo. Hkrati je treba spodbujati skupne cilje in interakcijo. V stiku morajo biti člani skupin z enakimi statusom. Stik med pripadniki skupin, ki imajo v osnovi neenake statuse in moč, bo verjetneje okrepil zaničljiva in predsodkovna stališča dominantne skupine (Brown 1988). Omenjene pogoje je po mnenju Hogga in Abramsa (2001) skoraj nemogoče izpolniti in je spreminjanje medskupinskih odnosov pogosto povezano z zelo različnimi skupinami ter stik pogosto potrjuje posameznikove največje strahove. Moramo tudi poudariti, da imajo člani skupine lastne percepcije in pričakovanja, ki lahko ravnajo z

⁶⁰ Čeprav je bila čez čas »hipoteza stika« predstavljena v različnih oblikah, se vsi teoretiki strinjajo v enem, da le stik med skupinami brez določenega sodelovanja v uresničevanju skupnih ciljev ne bo zmanjšal, ampak bo celo okrepil predsodke (Brown 2003).

⁶¹ Izvirna hipoteza stika ne pove ničesar o procesu, s katerim stik spremeni stališča in vedenje. Predpostavlja le, kdaj bo on pripeljal do pozitivne spremembe, ne pa kako in zakaj so se spremembe zgodile (Pettigrew 1998).

⁶² V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

njihovim razumevanjem medskupinskih odnosov. Predsodkovni posamezniki pa se lahko izogibajo stikom s pripadniki druge skupine. Pogoje, ki so za opazovalca odnosa objektivno pozitivni, lahko udeleženci interpretirajo drugače. Ne moremo pričakovati, da bo kontaktna situacija učinkovita, ko so akterji prisiljeni na medsebojno prijaznost. Z medskupinskim kontaktom je lahko povezana znatna medskupinska anksioznost. Se pravi, da je posameznik zaskrbljen zaradi možnih negativnih psiholoških in vedenjskih posledic medskupinskega stika ter morebitnih negativnih evalvacij s strani sočlanov in članov druge skupine. Posledica tega je lahko izogibanje ter stereotipna potrditev percepcij, evalvacij in občutkov. Čeprav je v njeni odsotnosti stik lahko prijeten in spodbudi razvoj trajnega prijateljstva zunaj skupinskih mej, včasih tudi to ne zadostuje za izboljševanje medskupinskih odnosov (Pettigrew 1998; Hogg in Abrams 2001; Wilder 2001; Tropp 2006). V svoj integrativni model optimalnega stika je Pettigrew Allportovim pogojem dodal še enega – potencialno prijateljstvo. Ta pogoj zahteva zadostne možnosti za obsežne in ponavljajoče stike v različnih socialnih kontekstih, tako da so možne bližnje interakcije, samorazkritje in morebitno prijateljstvo čez skupinske meje. Takrat, ko je kontaktna situacija pripravljena v skladu s prej omenjenimi pogoji, spodbuja začetna faza kontakta dekategoriizacijo in personalizacijo. Po uspešno personaliziranem stiku se fokus usmeri k skupinski pripadnosti in kolektivnim identitetam, saj generalizacija pozitivnega učinka na celotno skupino zahteva opaznost socialnih kategorij. V končni fazi je poudarek na procesu rekategoriizacije, tako da so tudi koristi skupne skupinske identitete razširjene na nekdanje člane druge skupine. Trajni kontakt povzroči razvoj superordinalne skupinske identitete, v kateri sta vključeni podskupinski identiteti (dvojna identitetna reprezentacija) ali pa sta v njeno korist opuščeni (Simon 2004; Tausch in Hewstone 2010; Whitley in Kite 2010). V Pettigrewjem modelu delujejo v stiku štirje povezani procesi, ki posredujejo spremembo stališč (Pettigrew 1998): učenje o drugi skupini, sprememba vedenja, ustvarjanje afektivnih vezi in skupinsko ponovno vrednotenje. Islam in Hewstone (2001) pravita, da je pri stiku pomembno vprašanje, ali je on medosebni ali medskupinski, saj generalizacija pozitivnih učinkov na celotno skupino zahteva določeno stopnjo zavedanja akterja, da je partner v stiku član druge skupine (Hewstone in Brown 1986 v Islam in Hewstone 2001). Tem v prid gredo raziskave, ki nakazujejo, da bližnje prijateljstvo med pripadniki dveh skupin pogosto ne izboljšuje splošne medskupinske predstave. Ljudje se lahko imajo radi kot posamezniki in še vedno gojijo negativna stališča do druge skupine kot celote. Eden od načinov podcenjevanja oz. neupoštevanja pozitivnih dejanj pripadnikov druge skupine je zanikanje njihove povezanosti z njihovo skupino in ocena njih kot atipičnih predstavnikov skupine ali kot »izjem od pravila«. Takrat njihovo prijazno vedenje ne moti

obstoječe kognicije o njihovi skupini, saj se razlaga s tem, da oni niso kot ostali člani njihove skupine. Pravzaprav lahko v obsegu, v katerem je »prijazna izjema« različna od tipičnega člana njene skupine, njeno vedenje dejansko utrdi stereotipe nosilca percepcij o njeni skupini in s tem zmanjša možnost spremembe evalvacije o celotni drugi skupini. Torej se jo ima za »dokaz« neprijaznosti tipičnih pripadnikov druge skupine (Hogg in Abrams 2001; Wilder 2001). Kako zagotoviti opaznost skupinske pripadnosti in s tem tudi generalizacijo pozitivnega učinka? Hewstone in Brown (1986 v Brown 1995) predlagata ohranjanje obstoječe medskupinske porazdelitve vsaj na minimalni opaznosti in hkrati optimiziranje Allportovih pogojev uspešnega kontakta. Na ta način se kontakt zgodi bolj na medskupinski kot na medosebni ravni in akterja delujeta bolj kot predstavnika skupine in ne kot nepriključeni člani. V primeru, da je vse uspešno urejeno, se bodo pozitivne spremembe stika premestile na ostale člane druge skupine, saj ima akter partnerja v stiku za njenega tipičnega pripadnika. Pri Hewestonovemu in Brownovemu⁶³ modelu se tudi pojavi problem generalizacije. Ko medskupinski stik omogoča večjo generalizacijo stališča, spodbujanega s stikom, to pomeni, da se bodo pozitivna in negativna stališča posplošila (Brown 1995).

Eden od procesov v Pettigrewom integrativnem modelu optimalnega stika je bilo učenje o drugi skupini. Res je, da lahko izobraževalni programi, ki spodbujajo takšno učenje, zmanjšajo medskupinski konflikt in lahko pripadniki različnih skupin opazijo, da so si manj različni, kot si mislijo. Kljub temu se odkritje medskupinskih podobnosti včasih ne zgodi. Člani pa se lahko močno vključijo v učenje o lastni skupni, dokler ignorirajo ali podcenjujejo pouk o drugi skupini. Posledično se lahko nenamerno okrepijo medskupinske meje in medskupinska trenja. Po nekaterih mnenjih ne bi smeli iti v skrajnost in učiti ljudi, da so jim drugi v vseh pogledih podobni in hkrati prekrivati ali ignorirati osnovne ali očitne razlike, saj se s tem lahko oblikuje več razlik, ko te postanejo očitne. Hkrati se moramo zavedati tudi nekaterih dokazov, ki nakazujejo, da sta medskupinska diskriminacija in sovraštvo posledica drugih dejavnikov (npr. interesi) kot pa le pomanjkanja znanja ali napačne percepcije (Brown 1988; Hewstone in Brown 1986; Ashmore, Jussim, Wilder in Heppen 2001).

Pri reševanju konfliktov se pogosto uporablja pogajanje⁶⁴, s katerim akterji razvijajo argumente in bodoče vedenje. Včasih je pri težkih konfliktih oblikovanje skupnega pogleda

⁶³ Salient categorization model ali mutual intergroup differentiation model.

⁶⁴ Razen omenjenih obstajajo še številni drugi pristopi reševanja konfliktov, npr. pristop osvajanja, pristop izogibanja, pristop hitrega popravljanja, pristop igralca vlog, pristop konfliktnega partnerstva (Weeks 1994).

težko in so po nekaterih mnenjih pred tem potrebni drugi proces, kot je npr. zdravljenje, ki zmanjšuje verjetnost usmerjanja proti drugi skupini. Skupine, ki so v preteklosti bile viktimizirane in niso šle čez zdravljenje, naj bi bolj verjetno storile množično nasilje in se v medskupinskem konfliktu na grožnjo odzvale z agresijo, ki jo imajo za obrambo, tudi ko tarča ni nekdanji storilec. Poleg tega, da drugi priznajo trpljenje viktimizirane skupine, zdravljenje vključuje tudi izražanje skrbi in empatije, ukvarjanje skupine s preteklimi izkušnjami, povezovanje z drugimi, popravilo identitete in pogleda na svet ter željo skupine po spremembi, ki ga lahko pri intenzivnem antagonizmu primanjkuje. Deležna sta ga žrtev in storilec, katerega je lahko ranljivost spodbudila k njegovim dejanjem. Z zdravljenjem se odpira prostor za prošnjo in sprejemanje odpuščanja⁶⁵, ki je pomembno pri neenaki odgovornosti in predstavlja psihološki odhod iz preteklosti ter odpira možnost sprave⁶⁶, še posebej ko žrtev in nosilec nadaljujeta skupno življenje (Staub 2001; Kelman in Fisher 2003; Staub in Bar-Tal 2003).

Vrnimo se pogajanju, ki se lahko konča z zmago enega akterja, kompromisom, win-win dogovorom, v katerem oba akterja dobita veliki delež zelenega, in neuspehom dogovora (Pruitt 1996⁶⁷). Fisher in Ury (1996) ga delita na pozicijskega in načelnega. Pozicijska pogajalca se pogovarjata o tem, kaj bosta ali ne bosta sprejela in v splošnem vsak poskuša izboljšati možnosti za zanj ugoden dogovor. Pozicijsko pogajanje je lahko mehko oz. pogajalec zaradi doseganja dogovora in izogibanja osebnim konfliktom zlahka popušča, ali trdo, v katerem si pogajalec želi zmage in v vsaki situaciji vidi tekmovanje volje, v kateri akterja zavzemata ekstremne pozicije. Pri načelnem pogajanju oz. pogledu na interese mora pogajalec, ko je možno, pogledati skupne cilje in v pogledu interesnih konfliktov vztrajati pri izidu, zasnovanem na pravičnih in od obeh akterjev neodvisnih standardih. Relativna moč skupine je odvisna od tega, koliko ji je privlačna možnost nedoseganja dogovora oz. od najboljše alternative za pogajalski dogovor (NAZPD – BATNA). Ko ima vsaka skupina privlačno NAZPD, je uspešno pogajanje tisto, v katerem obe učinkovito in prijateljsko ugotovita, da je za izboljševanje njihovih interesov najboljše ne nadaljevanje pogajanja (Fisher in Ury 1996). Obstajajo tudi drugi pristopi k pogajanju. Integrativni ali pristop reševanja problemov išče alternative, ki vsem akterjem prinašajo vsaj nekaj koristi. Ko rešitev, ki bo vsem zvišala koristi in zmanjšala stroške, ni možna, se lahko uporabi strategija

⁶⁵ Zdravljenje in odpuščanje se razlikujeta. Po ekstremnem nasilju je o odpuščanju težko razmišljati in njegova prava narava ni dobro razumljena. Pomembno je raziskati čas, stopnjo in objekt odpuščanja (Ali je treba odpustiti storilcu ali njegovim sočlanom, ki sami niso storilci?). Medtem ko odpuščanje prispeva k možni spravi, je zdravljenje preteklosti primarno (Staub in Bar-Tal 2003).

⁶⁶ L. 2000 je Jugoslavija ustanovila Komisijo za resnico in spravo.

⁶⁷ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

rezanja stroškov. Obojestranska korist se lahko doseže tudi z odškodnino. Naslednja metoda pogajanja je kupčkanje, pri kateri vsak akter popušča pri zadevah, ki so zanj nepomembne, za drugega pa pomembne. Lahko poskušajo tudi s premostitvijo oz. iskanjem novih zadovoljivih možnosti za oba, brez da bi pri tem eden od njiju priznal poraz. Eden od pristopov zmanjševanja pogosto nasilnega konflikta je posredovanje tretje strani (Trenholm in Jensen 1992; Ashmore, Jussim, Wilder in Heppen 2001). Posredovalec se lahko osredotoči ali ne na subjektivne (vključno s percepcijami in evalvacijami konflikta) ali objektivne (vključno s konflikti glede virov (materialnih) resursa in (simbolnih) vrednot) vidike konflikta (Fisher 1990 v Ashmore, Jussim, Wilder in Heppen 2001). Najbolj zaželeno pa je, da posredovanje poudarja objektivne in subjektivne oblike konflikta (Ashmore, Jussim, Wilder in Heppen 2001). Pri posredovanju pa lahko uporabi naslednje strategije (Sheppard 1984 v Van Lange in De Dreu 2002): nadzor procesa (prezentacije in interpretacije relevantnih dokazov spopada) in nadzor odločitve (izida spopada). V pogledu tega prevzema tudi različne vloge (Van Lange in De Dreu 2008): vlogo spodbujevalca, v kateri nima nobene od omenjenih kontrol ter lahko daje nasvete in predloge; vlogo raziskovalca, s katero pridobi oba nadzora; posredniško vlogo, v kateri nadzoruje proces; in vlogo razsodnika, ko ima nadzor le nad odločitvijo. Model posredovanja navaja dve značilnosti, ki vodijo posredovalne aktivnosti, vključno s (1) posrednikovo skrbjo z aspiracijami akterjev spopada in (2) njegovimi percepcijami obstoja skupne osnove (verjetnost, da bodo akterji dosegli sporazum). Ko je skrb za aspiracije nizka in percepcija obstoja skupnih osnov visoka, je posrednik pasiven in akterjem prepušča reševanje konflikta. Nasprotno se zgodi, ko sta skrb in percepcija veliki. Takrat prevzeme integrirajočo strategijo reševanja problema, postavlja vprašanja zaradi razumevanja želja in interesov akterjev ter na podlagi tega predlaga rešitve. Ko je skrb za aspiracije visoka in percepcija obstoja skupnih osnov nizka, uporabi kompenzacijo in s tem spodbudi akterje k popuščanju. Pri nizki skrbi in percepciji je lahko posrednik v skušnjavi, da prisili akterje v rešitev spopada (npr. uporaba prepričevalnih argumentov). V splošnem mora posrednik med akterji pozorno delovati, saj lahko izgubi svojo verodostojnost, če se eden od njiju odtuji. Akterja lahko začneta sumiti, da je pristranski in sovražno razpoložen. Čeprav njegova pristranskost, dejanska ali umišljena, pogosto predstavlja grožnjo konstruktivnemu reševanju konflikta, nekateri menijo, da je včasih v pogajanjih dostopen le pristranski posrednik. Ne le to, včasih sta akterja celo bolj pripravljena sprejeti takšnega posrednika, ko verjameta, da je pristranskost izrazil pred posredovanjem in ne v času reševanja konflikta (Van Lange in De Dreu 2003).

V dejanskem življenju lahko določene dimenzije ustvarijo napetosti med večino in manjšino. Oglejmo si le nekatera področja, na katerih se lahko po naši oceni zgodijo te napetosti. Jezik je zelo močna dimenzija identitete (Sachdev in Bourhis 1990). Za etnijo opravlja združevalno in ločevalno funkcijo. Torej na eni strani omogoča članom sporazumevanje, njihovi skupini pa razlikovanje od drugih skupin (Lenček 1978). Lahko bi rekli, da gre za pomemben element socialne identifikacije (Sachdev in Bourhis 1990) kot tudi socialne kategorizacije. V RS je na popisu prebivalstva l. 2002 8,43 % vprašanih odgovorilo, da jim je materinščina eden od jezikov držav nekdanje SFRJ (glej tabelo C.6 v prilogi C.2), skoraj polovica manj (4,49 %) pa je te jezike posamezno ali v kombinaciji s slovenščino pogovorno uporabljala v lastnem gospodinjstvu (glej tabelo C.7 v prilogi C.2) (SURs 2002a; 2002c). Drugačne rezultate sta dobila Dekleva in Razpotnik. V njihovi raziskavi ljubljanskih mladostnikov⁶⁸ 8 % doma ni govorilo slovenščine, 16,8 % pa je zraven slovenščine govorilo še en jezik (Dekleva in Razpotnik 2002). Ustava RS vsem zagotavlja svobodno izražanje narodne pripadnosti, gojenje in izražanje lastne kulture ter uporabo lastnega jezika in pisave, ki ju lahko uporabljajo pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, na način, ki ga določa zakon (Ustava RS, 61. in 62. člen). Kljub tem zagotovilom je projekt Posledice diskriminacije na družbeno, politično in socialno vključenost mladih v Sloveniji: analiza glede na spol, spolno usmerjenost ter etnično pripadnost (v nad. projekt Posledice diskriminacije)⁶⁹ izpostavil problem javne rabe materinščine, saj so v takšnih primerih pripadniki omenjenih manjšin »pogosto izpostavljeni neodobravajočemu ali odkritemu odklonilnemu odnosu okolice« (Švab in drugi 2008, 209). Kasneje bomo videli, da so tudi v času SFRJ raziskave javnega mnenja opozarjale na dokaj močno doživljanje ogroženosti slovenščine (glej tabelo C.8 v prilogi C.2) (SJM 87). Slovenščino naj bi ogrožala premajhna skrb Slovencev, kot tudi, da se je priseljenci in drugi narodi ne učijo, čeprav so se Slovenci jezikov drugih narodov takratne skupne države učili, komunikacija Slovencev z drugimi narodi v njihovih jezikih in njena neuporaba v zveznih organih itn. (SJM 87) (Omerzu 2011). Zaposlitev je pomemben del življenja, saj posamezniku omogoča ekonomsko varnost. Za priseljence pa pomeni tudi možnost integracije. V obdobju

⁶⁸ Kvantitativna študija pojavnosti nasilja ter z njim povezanih dejavnikov in okoliščin v življenju 15 let starih mladostnikov in mladostnic v Ljubljani, ki je bila del mednarodne primerjalne študije, je bila opravljena v prvi polovici l. 2000 na vzorcu od 1934 dijakov in osnovnošolcev (Dekleva in Razpotnik 2002).

⁶⁹ Raziskava o manjšinah, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, ki je bila del projekta Posledice diskriminacije na družbeno, politično in socialno vključenost mladih v Sloveniji: analiza glede na spol, spolno usmerjenost ter etnično pripadnost, kateri se je ukvarjal z manjšinami, je bila opravljena na podlagi intervjujev s predstavniki društev omenjenih skupnosti. Intervjuji so bili opravljani med oktobrom 2007 in junijem 2008. Podatki so se črpali tudi iz drugih raziskav o položaju teh manjšin (Švab in drugi 2008).

večje potrebe po delovni sili se priseljenci lažje zaposlijo, vendar so lahko zaradi svoje pripadnosti in drugih morebitnih oteževalnih dejavnikov, kot so pomanjkljivo znanje jezika, pomanjkljiva izobrazba, slaba družbena mreža ter nevidne in vidne značilnosti (npr. priimek) deležni diskriminacije in nezmožnosti poklicnega napredovanja na trgu delovne sile oz. fenomena »lepljivih tal«. V projektu Posledice diskriminacije so ugotovili, da je bila skoraj polovica članov manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, zaposlena v neindustrijskih poklicih, so bili upravljavci strojev in naprav, industrijski izdelovalci ali pa so opravljali preprosta dela. Tudi delež brezposelnih v teh skupinah je bil večji kot pri večinski skupini. To je posebej veljalo za ženske, Albance, Bosance, Bošnjake in Muslimane. Rezultati omenjenega projekta so tudi kazali, da posamezniki, ki so rojeni v eni od držav naslednic Federacije, čakajo praviloma dalj časa na zaposlitev. V težkem položaju je bila tudi mlajša generacija, ki je za razliko od starejše težje našla zaposlitev ter je pogosteje na delovnem mestu in pri iskanju zaposlitve zaznavala oz. čutila neenakopravno obravnavo. Tudi na področju stanovanjske politike je bil položaj teh manjšin slabši kot večinski. Kot posebej ranljive skupine so se na tem področju pokazale Albanci, Bosanci, Bošnjaki, Makedonci in Muslimani, saj so bolj sloneli na podprtih mehanizmih stanovanjske oskrbe (Švab in drugi 2008). V naši raziskavi, katere rezultate bomo podrobneje predstavili v tretjem delu naloge, smo sodelujoče povprašali o njihovem čutu narodne pripadnosti oz. ali gre za večinsko oz. manjšinsko ali pa menijo, da ne pripadajo nobeni skupini. Več kot 83 % jih je povedalo, da pripada večinski skupini. Kar zadeva položaj pripadnikov manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, na trgu delovne sile, je slabi dve tretjini večinske narodne skupine ocenilo, da opravljajo dela, ki jih drugi nočejo. Glede njihovega morebitnega diskriminacijskega položaja na trgu delovne sile so bili člani večinskega naroda v naši raziskavi manj enotni. Takšno zaznavo je imela manj kot polovica (glej tabelo C.9 v prilogi C.2). Na drugi strani pa je mnenje o obstoju etnične diskriminacije na delovnem mestu kot tudi pri iskanju zaposlitve delila večina predstavnikov društev omenjenih manjšin, ki so sodelovali v projektu Posledice diskriminacije (Švab in dr. 2008). Zaposlovanje je tudi pogosto področje, ki ga večinsko prebivalstvo ocenjuje za ogroženega zaradi priseljevanja. Kasneje bomo videli, da se je to področje našlo tudi kot ogroženo v raziskavah Slovenskega javnega mnenja. Napetosti v družbi pa se lahko pojavijo, ko deli večinske skupine začnejo percipirati, da jim pripadniki manjšin zavzemajo delavna mesta ali pa da izkoriščajo socialno pomoč. Rezultati naše raziskave so kazali, da se pripadniki večinskega naroda v podobnem deležu nagibajo k mnenju, da pripadniki obravnavnih manjšin ne povečujejo nezaposlenosti, vendar izkoriščajo sistem socialnih podpor. Čeprav polovica meni, da bi si oblasti morale prizadevati za

izboljšanje njihovih življenjskih pogojev, hkrati dve tretjini ocenjujeta, da njihovi morebitni slabši stanovanjski pogoji niso le posledica diskriminacije (glej tabelo C.9 v prilogi C.2). Številne raziskave, literatura in medijski prispevki že več let opozarjajo na željo pripadnikov manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, da jim RS ustavno prizna legitimni manjšinski status. V dispoziciji smo omenili, da v disertaciji tega vprašanja ne bomo odpirali, saj je o tem napisana številna literatura. Bomo pa si ogledali, kaj o možnostih njihove kulturne in politične organizacije menijo različne skupine slovenskega prebivalstva. Ob nastanku države (SJM 90) je javno mnenje šlo v prid ustanovitvi kulturnih, ne pa tudi političnih organizacij in društev pripadnikov narodov, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ (glej tabelo C.10 v prilogi C.2) (Omerzu 2011). Več kot desetletje kasneje so sodelujoči v PSIP-u najbolj zagovarjali, da se pripadnikom drugih etnij, ki so državljani RS, pravica političnega predstavnštva zagotovi tako, da obstoječi Urad za narodnosti zastopa tudi interese teh skupin. Polovica je tudi zagovarjala možnost, da obstoječe politične stranke v večji meri vključijo interese teh etnij ali pa da one enako kot madžarska in italijanska manjšina dobijo lastne organizacije, ki bi bile sogovornice vlade in skrbele za uresničevanja pravic in uveljavljanje interesov svojih narodnih skupin. Najmanj so bili naklonjeni možnosti, da bi te etnije posamezno ali skupno oblikovale lastno politično stranko (glej tabelo C.11 v prilogi C.2). K morebitnemu skupnemu ali lastnemu poslancu ali pa politični stranki so se najbolj nagibali Bošnjaki oz. Muslimani (šibka povezanost). Da bi obstoječe politične stranke ali pa Urad za narodnost v večji meri zastopale interese teh etnij ali pa možnost oblikovanja posameznih organizacij kot sogovornic vlade, so najbolj zagovarjali Srbi (šibka povezanost). Tisti, katerim je bila etnična pripadnost zelo pomembna, so nekako bolj zastopali vse načine političnega predstavnštva (šibka povezanost).

2.3 Vidiki skupinskih napetosti⁷⁰

Skupinsko strukturo predstavlja »soodvisna mreža vlog in hierarhičnih statusov« (Sherif in Sherif 1988, 51). Lahko si jo predstavljamo kot sistem medsebojnih prostorskih in psihosocialnih odnosov njenih pripadnikov. Prostorska struktura pomeni prostorsko razporeditev in članske odnose, psihosocialna pa odnos med članskimi vlogami in statusi. V psihosocialno socialno strukturo se uvrščajo tudi skupinske socialne institucije. Pomemben del skupinske strukture je komunikacijsko omrežje. Komunikacijsko omrežje skupine tvorijo številne komunikacijske vezi, ki so pravzaprav prenosni mehanizmi, po katerih se v skupini širi sporočilo. Prenosni mehanizmi so lahko določeni člani, ki sprejemajo in pošiljajo sporočilo, ali posebna telesa, nastala zaradi urejanja sporočil. Komunikacijske vezi so odvisne od velikosti skupine, njenih nalog, teritorialne razpršenosti itn. Nakazujejo smer gibanja vseh sporočil in informacij ter se pogosto pokrivajo v smeri distribucije skupinske moči v skupini, zaradi česar je njihovo razkritje tudi način za delno razkritje omrežja distribucije moči. V skoraj vsaki skupini je komunikacija vir moči. Informacija je pomemben vir skupinske interakcije. Vedeti, kaj se dogaja ter biti sposoben prispevati in vplivati na skupinsko delovanje, je bistveno za zadovoljujočo pripadnost. Hkrati s posedovanjem informacij član lažje prevzame vlogo voditelja in ga tudi sočlani bolj pogosto percipirajo kot vodjo. V skupini se informacije širijo neenakomerno. Dostop do njih je odvisen od obstoječe skupinske strukture in jih vsi člani ne izvedo ob enakem času. Tisti, ki ima nadzor nad strateškimi točkami komunikacijskega omrežja, hkrati nadzira potek informacij in ima možnost njihove spremembe, odprave itn. Dostop do informacij je povezan tudi s posameznikovim občutkom o skupini. Čim večji neposredni ali posredni dostop ima do nje, tem bolj pozitiven je njegov občutek o skupini (Forgas 1985; Brown 1988; Zvonarević 1989).

Za skupino je pomembna tudi socialna klima, ki je povezana z njeno kohezijo in učinkovitostjo njenega delovanja⁷¹. Njen bistveni element je nadzor vedenja in delovanja pripadnikov, ki je lahko notranji ali zunanji, formalni ali neformalni in odprti ali prekriti. Vidiki socialne klime so objektivni in subjektivni ter se izražajo s subjektivnimi in objektivnimi indikatorji (Zvonarević 1989). V objektivne se uvrščajo (Zvonarević 1989): obstoj napetosti in spopadov med člani (napetost je latentna, spopad manifestna oblika),

⁷⁰ Primer za to poglavje se nahaja v prilogi A.3.

⁷¹ Odnos med socialno klimo ter skupinsko kohezijo in učinkovitostjo delovanja ni povsem enostaven. Vzemimo za primer odnos med socialno klimo in učinkovitostjo delovanja. Nekatero skupino so bolj učinkovite pri ugodni, druge pri slabi socialni klimi. Zdi se, da ima izboljšanje socialne klime ugoden učinek na delovno skupinsko učinkovitost do določene mere. Ko gre čez njo, lahko njeno izboljšanje povzroči slabšanje delovne učinkovitosti (Zvonarević 1989).

razpršitev in spreminjanje članstva, pasivnost članov (odklanjanje naloge ali funkcije), bolj močna uporaba skupinske prisile ter ustvarjanje podskupin in klik. Subjektivne indikatorje predstavljajo občutki članov, in sicer (Zvonarević 1989): pripadnosti, lojalnosti, solidarnosti (pripravljenost na podreditev lastnih ciljev v korist drugih), kolektivne moči (osnova skupinske morale oz. odpornosti na neuspehe in poraze), angažiranosti v skupinske aktivnosti in zadovoljstvo s skupino. Na socialno klimo delujejo integracijski procesi oz centripetalne sile, ki privlačijo pripadnike k skupini in krepijo socialno kohezijo, ter antagonistični procesi ali centrifugalne sile, ki slabšajo skupino. Antagonistične procese ustvarjajo pripadniki oz. njihove želje po enakem položaju, posedovanju enakih reči in doseganju ciljev, ki ogrožajo interes drugih pripadnikov. Kljub obstoju ali neobstoju omenjenih želja, odnosi v ali med skupinami niso nikoli izključno antagonistični ali integracijski (Zvonarević 1989).

Kot enega od vidikov skupinske strukture smo omenili vloge. Kot vemo ima posameznik različne vloge, ki jih lahko igra tudi sočasno. Nekatere med njimi ponotranji in te postanejo del njega, od drugih pa se distancira in se jim poskuša izogniti. Da bi lahko uskladil svoje vedenje s sočlani in se hkrati lažje orientiral v različnih situacijah, se mora naučiti ne le svojih, ampak tudi drugih vlog, ki so povezane z njegovim položajem in jih opravljajo drugi. Iz tega dejstva lahko sklepamo, da je vloga vedenjsko pravilo ali pričakovano vedenje, ki je povezano z določenim članom družbe ali skupine (Rot 1987; Brown 1988; Trenholm in Jensen 1992). Kaj se od nosilca vloge pričakuje? Pričakuje se, da izvaja postopke, ki so obvezni za njegov položaj, kot tudi postopke, do katerih ima pravico zaradi zavzemanja tega položaja, ter hkrati določen psihološki odziv. Ta družbena pričakovanja o vlogi se nujno ne ujemajo z njegovo podobo o lastni vlogi (Rot 1987; Allport 1991). Kaj se lahko zgodi, ko nosilec pričakovanega vedenja ne uresniči? Vloga je predmet sankcije, zato se lahko v primeru nespoštovanja izvajanja njenih standardov od nosilca terja odgovornost (Berger in Luckmann 1967; Musil 2010). Vseh vlog ne moremo označiti za pričakovane – nekatere so uresničene in predstavljajo realno posameznikovo vedenje. Nekatere si je posameznik sam izbral in jih lahko v določenih pogojih spremeni, druge pa so neodvisne od njegove volje. Že smo prej povedali, da ima posameznik več vlog, katere mu po navadi uspe uskladiti. Včasih pa se sooči s konfliktom vlog ter je deležen večjih ali manjših psiholoških težav ali celo popolnega zloma. Predpogoj pojava konflikta vlog je hkratno izvajanje večjega števila vlog, ki vsebujejo nasprotna težko uskladjiva vedenja (Rot 1987; Zvonarević 1989). Posameznik se lahko sooči z različnimi konflikti vlog, med drugimi s (Zvonarević 1989): konfliktom različnih vlog (protislovnost ali nezdržljivost vlog); (2) konfliktom okrog osrednje vloge,

okrog katere se zbirajo vse njegove ostale vloge («nesporazum» med njim in njegovim družbenim okoljem glede izbire njegove osrednje vloge); (3) socialni hibridi (zaradi hkratnega sodelovanja v življenju več socialnih skupin on prisvaja različne vloge in vrednote, ki so lahko tudi protislovne).

Kakšno vlogo imajo vloge v skupini? Neformalno ali formalno pripisane vloge prispevajo k integriranemu skupinskemu delovanju, njihovo razlikovanje pa prispeva k posameznikovim identitetam in olajšuje delitev skupinskega dela. Ker vse vloge niso enake oz. so ene bolj zaželeno in prinašajo več moči, večji status in ugled, je hierarhija skupine notranje strukturirana. Eden vzrokov tega razlikovanja je lahko dejstvo, da je posledica vlog delitev dela med člani, kar olajšuje doseganje skupinskega cilja. Vloge tudi prispevajo k vpeljavi reda v skupinski obstoj, saj, kot smo povedali, nakazujejo pričakovanja o lastnem vedenju in vedenju drugih, s čimer skupinsko življenje postane bolj predvidljivo in urejeno (Brown 1988; Hogg 1996⁷²).

Status označuje količino prestiža in spoštovanja, ki ga je v skupini deležen nosilec vloge (Lundberg in drugi 1968 v Zvonarević 1989). Medtem ko imajo lahko različne vloge v skupini enako vrednost, se različni statusi različno vrednotijo. Ravno zaradi različnega vrednotenja uživajo člani različne količine moči in prestiža, kar v skupini povzroča statusno hierarhijo⁷³. Enako kot vloga je tudi status povezan s pričakovanji, le da gre za pričakovanja o posameznikovi zmožnosti znotraj različnih domen. To prepričanje posameznikov o večji ali manjši sposobnosti njihovih sočlanov pri izvajanju določenih aktivnosti omogoča primerno umeščanje izvajalcev nalog. Takšno urejanje skupine prispeva k njeni stabilizaciji in ji omogoča bolj učinkovito osredotočanje na doseganje ciljev. Festingerjeva teorija socialne komparacije, po kateri so ljudje nagnjeni h komparaciji s tistimi, ki so jim na relativnih dimenzijah podobni ali malo boljši od njih (Brown 1988; Abrams in Hogg 1990), po Brownu (1988) predstavlja uporaben okvir za razumevanje vzrokov in učinkov znotrajskupinskega statusnega razlikovanja. Zaželenost visokega samospoštovanja nas lahko napelje k sklepu o posameznikovi motivaciji po izogibanju komparacijam s tistimi, ki so boljši od njega, toda tudi komparacija z nosilci nižjega skupinskega položaja mu prinaša posledice. Boljši rezultati v nalogi potrjujejo njegovo superiornost le ko domneva, da so drugi vložili enak napor kot on. Ko tega ne more domnevati, sklep ni popolnoma jasen. Rezultati komparacije so lahko zanj

⁷² V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

⁷³ V socialni hierarhiji imajo posamezniki z višjim položajem večinoma hkrati, vendar ne vedno, tudi višji sociometrični status oz. spadajo med bolj priljubljene člane skupine (Kovačev 1997a).

tudi neugodni in je sklep o njegovi manjvrednosti bolj jasen kot v primeru enakega rezultata komparacije z osebo višjega statusa (Brown 1988). V številnih zahodnih kulturah je vrednost boljše učinkovitosti po Festingerju (1954 v Brown 1988) motivirala posameznika k izkazovanju lastnih dosežkov. Gre za »posreden pogon navzgor«, ki statusnim odnosom v skupini po Festingerju (1954 v Brown 1988) prinaša dve posledici: (1) vpeljavo določene nestabilnosti, ko se člani potegujejo za status; (2) in nagnjenost posameznikov na primerjanje navzgor zaradi izboljševanja lastnega položaja.

Posameznik lahko svoje položaje pridobi oz. so rezultat njegovih prizadevanj ali pa so mu pripisani oz. se z njimi rodi (Moore 1997). Ker je hkrati pripadnik skupine (pravzaprav več skupin) je zanj pomemben tudi položaj oz. splošni prestiž njegove skupine, saj ima ta lahko za njegovo identiteto kot člana skupine pomembne implikacije (Mullen in drugi 1992 v Kovačev 1997b). Lahko bi domnevali, da je posledica pripadnosti skupinam s podrejenim statusom negativna, saj njihovi pripadniki pogosto ugotavljajo, da imajo manjše dohodke, revnejša bivališča, nižje izobraževalne kvalifikacije in so sporazumno po številnih kriterijih inferiorni. Dominantne skupine nimajo le superiornega statusa, ki jim lahko prinaša sporazumno pozitivno evalvacijo od drugih v družbi, uživajo tudi večji prestiž in imajo pogosto več moči. Z večjim dostopom do materialnih resursov in informacij lahko v večji meri nadzorujejo dogodke in ljudi kot podrejene skupine (Brown 1988).

Tako kot ima več vlog in statusov, ima posameznik tudi več prepričanj, ki niso nujno enako obtežena, in v določenem trenutku o objektu upošteva le nekatera. Prepričanja oblikuje na podlagi izkušenj (Rokeach 1960; Polič 1998). Ta povezujejo objekt z določenimi lastnostmi ter se nanašajo »na posameznikovo vednost o sebi ter svojem okolju, ne glede na točnost te vednosti« (Polič 1998, 67). Po nekaterih domnevah je posameznikov sistem prepričanj asimetričen. Na neki način gre za sistem prepričanj–neprepričanj. Vsa prepričanja, nizi prepričanj, pričakovanja ali domneve, zavestne in nezavestne, ki jih posameznik v določenem času sprejema kot veljavne za svet, v katerem živi, se nahajajo v sistemu prepričanj. Tiste, ki jih do določene stopnje v določenem času zavrača, pa predstavljajo sistem neprepričanj. Funkcija sistema prepričanj–neprepričanj je zadovoljevanje potrebe po kognitivnem okviru znanja in razumevanja ter obramba posameznika pred ogrožajočimi vidiki resničnosti. Ti dve funkciji oblikujeta dva sistema. Rezultat dominantnosti kognitivne potrebe in odsotnost potrebe po obrambi je odprti sistem. Zaprti pa se pojavi v nasprotnem primeru. Osebe z zaprtim sistemom so nagnjene k dogmatičnemu, črno-belemu opredeljevanju pojavov in

predsodkom⁷⁴. Do novih idej niso receptivne in pravilnost lastnih prepričanj opravičujejo s sklicevanjem na avtoritete. Informacije in dejstva, ki nasprotujejo njihovim obstoječim prepričanjem, pa izločajo ali ustrezno prilagajo. Njihova trdna prepričanja so praviloma omejena na sorazmerno ozka področja. Tudi njihovo psihološko doživljanje je bolj zoženo in se kaže v izogibanju novim poznanstvom, omejenih dejavnostih in izmikanju novim podatkom. Sprejemajo le enako misleče osebe. Nosilci drugačnih prepričanj so deležni njihovega zavračanja in poskusa nasilne spremembe. Na kompromise niso pripravljeni, saj jih enačijo z izgubo (Rokeach 1960; Billig 1976; Lamovec 1978; Brown 1988; Trenholm in Jensen 1992).

Zdaj, ko smo si ogledali posameznikova prepričanja, pogledajmo še skupinska, saj ta združujejo člane in jih razlikujejo od druge skupine in so tudi pomemben kazalec skupinskega članstva. Definirajo bistvo skupine, za katero lahko delujejo kot vodilna moč, ter določajo smer, moč oz. intenzivnost in trajnost skupinskega vedenja. Člani so nagnjeni k usklajevanju lastnih prepričanj z njimi. Skupinska prepričanja jim omogočajo posebno moč in determinirajo njihova stališča in vedenja do zunanje skupine (Bar-Tal 1998). Značilnosti teh prepričanj so (Bar-Tal 1998): zaupanje in centralnost. Ker je posameznik pripadnik več skupin, ki zanj nimajo enakega pomena, se pomembnost posamezne skupine kaže v centralnosti skupinskih prepričanj. Sprememba centralnih skupinskih prepričanj je zelo težka. Zaupanje se kaže v tem, da so definirana kot bistvo skupine in realnost posameznikov, ki se imajo za njene člane. Njihovo preiskovanje, posebej centralnih, ima pomembne implikacije za skupinsko življenje. Kako prepričanje postane skupinsko? V resničnosti to raven doseže le majhno število prepričanj. Izbira je odvisna od številnih dejavnikov, kot so skupinski cilji, izkušnje, percipirane podobnosti, saj mora skupini ločevati vsaj eno prepričanje. Ne nazadnje mora prepričanje biti vidno, funkcionalno za oblikovanje in ohranjanje ter ga morajo imeti epistemične avtoritete za skupinsko prepričanje (Bar-TaL 1998).

Obstaja več definicij moči. Lahko jo razumemo kot asimetrični nadzor nekaterih posameznikov ali skupin nad resursi, ki se tikajo vseh, ali kot sposobnost doseganja ciljev, kljub odporom drugih, kar pomeni, da včasih vključuje tudi uporabo sile. Njen sestavni del je tudi upor, saj bi se brez njega moč neskončno širila in vsi bi bili žrtve volje tistih, ki so najbolj opremljeni za njeno uporabo (Galbraith 1987; Operario, Goodwin in Fiske 1998; Giddens 2007). Obstaja več vrst moči (Collins in Raven 1969 v Malim in Birch 1989): moč

⁷⁴ Ker so predsodki zelo trdovratni in lahko spreminjanje posameznega prepričanja prinese le malo uspeha, je Rokeachev napotek za njihovo odpravo sprememba posameznikovega mišljenja nasploh (Lamovec 1978).

nagrajevanja (oseba X ve, da ima oseba Y moč, da ga lahko nagradi); prisilna moč (oseba X ve, da ima oseba Y moč, da ga kaznuje); referenčna moč (oseba X se želi identificirati z osebo Y); strokovna moč (oseba X pripisuje osebi Y večje znanje); legitimna moč (oseba X sprejema norme, ki naj bi jih imela oseba Y); in informacijska moč (zasnovana je na informacijah, ki so neodvisne od narave vira). Kot je razvidno, je prvih šest vrst moči odvisnih od percipiranih lastnosti osebe Y, medtem ko je informacijska moč neodvisna od vira (Malim in Birch 1989). Turner (2005 v Haslam, Reicher in Platow 2011) razlikuje med »močjo nad/čez« in »močjo skozi«. Pri »moči nad« gre za posameznikovo ukazovanje drugim, kaj si želi, da naredijo, in njegovo uporabo možnih resursov s ciljem njihove motivacije na izpolnjevanje zahtev. »Moč skozi« se nanaša na vpreganje tistega, kar ljudi želijo, in uporabo tega kot motorja delovanja. Torej »moč nad« vključuje uveljavljanje zunanje agencije, medtem ko »moč skozi« pridobivanje skupinske agencije (Simon in Oakes 2006 v Haslam, Reicher in Platow 2011). Najbolj znana sistematizacija moči je zagotovo razlikovanje med prisilno ali kondigno, kompenzacijsko ali nagrajevanjem in prepričevalno ali kondicionirano močjo. Prisilna moč dosega poslušnost tarče z vsiljevanjem alternative za tisto, kar si ona dejansko želi. Kompenzacijska moč pa ponuja tarči podreditve pozitivno ali afirmativno nagrado oz. nekaj, kar ona percipira za vredno ali zadostno za odpuščanje lastne volje. Medtem ko je skupna značilnost teh dveh oblik vidljivost, saj se tarča in nosilec zavedata lastnega početja, je akt podreditve pri kondicionirani moči neviden oz. se podrejanje ustvarja s spremembo verovanj tarče. Ker se lastnega podrejanja včasih ne zaveda in je rezultat prepričanje, ima tarča lastno podreditev za normalno in pravilno. Tudi nosilec te moči nima objektivnih oznak, da je njena podreditev rezultat kondicionirane moči, saj lahko domneva, da bi se podredila tudi brez prepričevanja. Posameznik si lahko tudi umisli, da uporablja kondicionirano moč, ko tega ne počne, ali predpostavi, da gre zanjo takrat, ko je ni. Kondicioniranje je lahko eksplicitno ali implicitno. Medtem ko vedenje pri implicitnem narekuje kultura in podreditev velja za normalno, veljavno, primerno ali tradicionalno pravilno vedenje, je eksplicitno kondicioniranje rezultat neposrednega in vidnega prizadevanja posameznika ali skupine, ki si želi ali ima moč, da drugim vsili lastno prepričanje. Meja med eksplicitno in implicitno obliko ni vedno ostra in v obeh primerih se ima podreditev tarče, ki se lahko doseže brez nagrajevanja ali kaznovanja, za rezultat njene osebne morale ali družbenega čustva (Galbraith 1987).

Po McGarty (1999) je skupina vir družbenega soglasja in njena primarna socialno psihološka funkcija je zagotavljanje skupnih perspektiv. To doseže z razvojem socialnih norm oz

standardov, ki jih njeni pripadniki delijo in ki predstavljajo pričakovano vedenje in stališča (Hovland in drugi 1953 v McGarty in Grace 1999⁷⁵). Zaradi prilagajanja ali odstopanja od teh vzorcev je lahko posameznik deležen nagrade ali kazni. Razpon njihovega vpliva se giblje od konvencionalnih praks (npr. užitje juhe) do formalne zakonodaje. Posvojijo se v zgodnjem otroštvu, predvsem od staršev, kasneje od učiteljev in drugih odraslih, s katerimi posameznik pride v stik, potem od prijateljev, možnih družb itn (Rot 1968; Moghaddam, Taylor in Wright 1993; Jandt 2004). Zakaj so norme za posameznika uporabne? Pomagajo mu v oblikovanju in interpretaciji sveta, katerega naredijo predvidljivega. Ker večinoma obstajajo, preden se znajde v posamezni situaciji, so posebej uporabne v novih in dvoumnih situacijah, saj mu takrat predstavljajo kazalce obnašanja (Brown 1988).

Norme ohranjajo skupino, poudarjajo in ohranjajo njeno identiteto, ji pomagajo v urejevanju družbenega obstoja, koordinaciji delovanja njenih članov, opredeljevanju njenih odnosov z družbenim okoljem, opredeljevanju in ohranjanju skupno deljenih okvirjev kazalcev, ki se uporabljajo kot socialna realnost, ter pri skupinski lokomotaciji oz. uresničitvi ciljev. Njihov obstoj znotraj skupine je viden v določeni stopnji enotnosti ali vedenja članov. Člani, ki se jim prilagajajo, so sprejeti in ko delujejo v skladu z njimi, občutijo tudi subjektivno upravičenost lastnega vedenja. Tisti, ki jih brez upravičenih razlogov ne upoštevajo, so negativno evalvirani. Odziv na njiju je odvisen od velikosti razhajanja, pomembnosti norme in značilnosti kršitelja ter lahko vključuje sovraštvo, pritisk na spremembo, negativne sankcije in kaznovanje. Povedali smo, da norme predstavljajo pričakovano vedenje, a ga vedno ne določajo natančno. Bolj ali manj se strogo nanašajo na vse člane skupine in se lahko zaradi spremembe okoliščin spremenijo. Odvisno od domene norme in posameznikovega položaja v skupini je lahko raven sprejemljivega obnašanja zelo široko ali ozko definirana. Splošne norme in norme, ki se nanašajo na skupini nepomembne vidike, so tolerantnejše kot tiste, ki so pomembne za skupinski obstoj ali se nanašajo na skupinsko lojalnost. Pripadnik z višjim statusom lahko naredi več odstopanj kot tisti z nižjim. Izjeme so ključna skupinska delovanja in delovanja z drugimi skupinami, ko se od vodje pričakuje, da bo predstavljal model za sočlane in se strogo držal linije (Brown 1988; Turner 1991; Forsyth 1996⁷⁶; Wilke in Van Knippenberg 1996)

V tem poglavju smo večkrat omenili, da skupina lahko kaznuje svoje pripadnike oz. je lahko do njih kruta. Lahko izbere nekatere, jih muči, izobči ali jih naredi za grešne kozle za lastne

⁷⁵ V McGarty 1999.

⁷⁶ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

pomanjkljivosti ter jih na ta način marginalizira in se do njih obnaša, kot da več ne obstajajo. Kljub negativni obravnavi lahko marginalni člani za skupino izpolnjujejo pomembno funkcijo socialne spremembe in ji konstruktivno prispevajo, saj od znotraj poskušajo spremeniti njeno identiteto. Kaj povzroči izključevanje posameznega pripadnika? Eni menijo, da ne gre za namerno marginalizacijo, saj si ga skupina močno prizadeva vključiti in ko obsežni poskusi njegove socializacije ne uspejo, pride do izključitve. Drugi ocenjujejo, da je pomemben dejavnik skupinske tendence k izključevanju članov odnos med velikostjo njenih potreb pri opravljanju dolžnosti in številom razpoložljivih morebitnih novincev. Skupina z velikim številom možnih novincev nima velike potrebe po ohranjanju članov ter lahko zaradi skupinske različnosti zavrača obstoječe marginalne pripadnike in sprejema nove, ki so bližji njenemu prototipu. Spomnimo se teorije optimalne razločnosti, ki pravi, da se ljudje prizadevajo najti ravnovesje med občutkom vključenosti v kolektiv in občutkom različnosti. Ko je občutek vključenosti preveč zadovoljen, ljudje kot posamezniki iščejo različnost ali pa se podskupinsko identificirajo. Na te poteze se skupina odziva glede na lastne zmožnosti sprejemanja različnosti kot dela lastnih definiranih značilnosti. Motiv za pridobivanje deviantne identitete, še posebej v primeru nezadovoljstva podskupine s skupino, je lahko tudi preoblikovanje skupine oz. ubiranje novih poti (Hogg, Fielding in Darley 2005; Hogg 2006). Za pojasnjevanje marginalizacije v skupini je dobro pogledati učinek »črne ovce«. Po njem so zaradi relevantnosti ocenjevalne dimenzije za posameznikovo socialno identiteto ocene o sočlanih bolj ekstremne kot ocene o članih druge skupine. Torej so ljudje nagnjeni v primerjavah s podobnimi pripadniki druge skupine visoko evalvirati privlačne in degradirati neprivlačne sočlane (Marques 1990; Abrams, Randsley De Moura, Hutchison in Viki 2005). Kdaj posameznik izraža takšne evalvacije? Po modelu »črne ovce« se bo posameznik hkrati umestil v medskupinsko in znotrajskupinsko okolje. V primeru, da bo izražal močno splošno preferenco do lastne skupine in so razlike med pripadniki skupine relevantne za ohranjanje pozitivne skupinske vrednosti ali medskupinske razločnosti, bo nastal učinek »črne ovce«. Posameznik posamezno percipira sočlane ali neposredno primerja normativne in deviantne pripadnike ene skupine ali dva pripadnika različnih skupin. Zaradi relevantnosti ocenjevalne dimenzije za posameznikovo socialno identiteto je presojanje o simpatičnosti in nesimpatičnosti sočlanov bolj skrajno pozitivno ali negativno kot presojanje pripadnikov druge skupine (Marques 1990; Marques, Yzerbyt in Leyens 1988; Abrams, Randsley De Moura, Hutchison in Viki 2005). Kaj to pomeni za posameznega člana? Ko njegova dejanja ogrožajo status njegove skupine, bo on na določenih dimenzijah deležen nižjih ocen od sočlanov kot pripadnik druge skupine. Ta strategija ocenjevalcem pomaga v ohranjanju

pozitivne podobe skupine in kolektivnega samospoštovanja, ki ga pogojuje identifikacija z njo (Kovačev 1997b).

Tudi pripadniki se lahko vedejo na način, ki izziva marginalizacijo in končni pregon iz skupine. Lahko celo namerno izdajo skupino ali jo poskušajo uničiti. Takšno vedenje se ima pogosto za globoko izdajo lojalnosti in skupinskega zaupanja. Ker ta dva občutka predstavljata jedro skupinskega življenja, pomeni izdaja teh pričakovanj kardinalno nasilje, ki skupino izziva h kaznovanju. Obliko njenega odziva pogojujejo številni dejavniki, kot je položaj storilcev v skupini (ali je na meji z drugo skupino ali odmaknjen od nje), obstoj grožnje skupinski valentnosti oz. njeni bistvenosti ter njihovo javno pripisovanje lastne deviantnosti (ali ga pripisujejo sebi ali skupini) (Hogg, Fielding in Darley 2005; Hogg 2006).

Poglejmo še situacijo v RS. Domnevamo, da si posameznik želi postati član večine, še posebej, če je rojen in živi v njenem okolju. Posamezniki in družbene skupine se med seboj razlikujejo v družbenem položaju ter resursih in možnostih, da ga spremenijo. Na umeščenost v družbi večinoma vplivajo dejavniki, kot so stališča in vrednote večinske oz. širše družbe, socioekonomski položaj, stopnja izobrazbe, stanovanjske razmere, zaposlitveni status in dostop do socialnih, kulturnih in političnih resursov (Švab in drugi 2008). Na slovenskem popisu prebivalstva l. 2002 je približno 6,51 % vprašanih izrazilo pripadnost enemu od narodov nekdanje SFRJ (SURS 2002b). Primerjava tega deleža z deležem prve generacije priseljencev iz nekdanje SFRJ v celotni populaciji, ki iznaša 7,7 %, razkriva, da se je na tem popisu za slovensko pripadnost opredelil pretežni del druge in precejšen del prve generacije priseljencev (Žitnik Serafin 2008). Čeprav so nekatere raziskave pokazale na drugačna razmerja, lahko opazimo, da tudi v raziskavah, ki so usmerjene na vzorec narodnih manjšin, člani manjšin izražajo pripadnost večini. O vzrokih bi lahko le domnevali. Lahko gre za strah pred stigmatizacijo ali pa za posameznikov dejanski občutek. Pomislimo le na pripadnike druge ali tretje generacije manjšin z območja nekdanje SFRJ, ki so se rodili v gostiteljski družbi svojih (starih) staršev, vendar ta zanje ni več gostiteljska. Od sovrstnikov iz dominantne skupine se razlikuje le v poreklu in mogoče priimku. Tudi če so domače okolje zapustili skupaj s svojimi starši, bodo želeli postati to, kar je večina okrog njih (prim. s Tišljar 2012). Zaradi tega nas ne sme presenetiti, da so v projektu Posledice diskriminacije ugotovili, da se mlajša generacija manjšin z območja nekdanje SFRJ pogosteje sooča z emocionalnimi posledicami zaradi težav opredeljevanja (Švab idr. 2008). Po Tišljaru (2012) so otroško okolje in ostali dejavniki (npr. mediji itn.) močni vzgojni dejavniki. Nekaj prvotne narodne identitete lahko starši pri otroku ohranijo, če bodo npr. pri njem ohranjali materinščino. Če pa popustijo

okoljskemu pritisku, otrok mogoče ne bo imel nobenih občutkov do domovine svojih korenin. Mogoče se bo šele kasneje v odraslosti zavedal svojih korenin in bo poskušal povrniti tudi to identiteto (Tišljar 2012). Rezultati kvantitativne študije ljubljanskih mladostnikov so pokazali, da se bo v primeru, ko oba starša nista slovenske narodnosti, otrok v le 16,7 % primerov opredelil za Slovenca. Verjetnost tega narašča, ko sta starša pripadnika različnih manjšin, upada pa v primeru, da sta člana enake manjšine. Če pa je le en starš slovenske narodnosti, je možnost otrokove samoopredelitve kot Slovenca več kot 70-odstotna (Dekleva in Razpotnik 2002). Kaj pa je s priseljenci prve generacije? Njihovo »ne rojstvo« in »ne odraščanje« v tem okolju mogoče oddajajo ne preveč dobro znanje gostiteljskega jezika ali pa nekaterih vidikov gostiteljske kulture (prim. s Tišljar 2012). Čeprav imajo gostiteljsko okolje za svoj dom, jih člani večine nimajo za svoje sočlane. V raziskavi smo sodelujoče povprašali, ali menijo, da si želijo vsi pripadniki manjšin z območja nekdanje SFRJ v celoti postati člani slovenske družbe? Ali je posameznikovo celotno sprejetje s strani večine odvisno od tega, kateri manjšini pripada? Ali bodo v času dveh do treh generacij pripadniki teh manjšin postali enaki vsem drugim pripadnikom družbe ter ali so oni preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo? Za več kot dve tretjini večinske narodne skupine člani teh manjšin niso preveč drugačni. Torej so lahko v celoti sprejeti v slovensko družbo. Kljub temu je polovica ocenila, da se eden od pogojev za celotno večinsko sprejetje posameznika nanaša na manjšinsko skupino, katere je on član. Nekaj več kot četrtina tega pogoja ni uvrstila. Hkrati jih je štiri petine domnevalo, da si člani teh manjšin ne želijo v celoti postati pripadniki slovenske družbe. Dobri dve petini jih je tudi ocenilo, da v času dveh do treh generacij člani teh manjšin ne bodo postali enaki vsem drugim pripadnikom družbe. Nasprotno je menila le dobra tretjina (glej tabelo C.12 v prilogi C.3). Ne glede na medskupinske odnose in posameznikovo samokategorizacijo naj bi on imel občutek, da lahko zaupa lastni skupini oz. da se lahko zanese na njene pripadnike. Ko v tem pogledu govorimo o večini in manjšini, so zanimivi rezultati PSIP-a, saj so v njej udeleženci bolj zaupali svojemu delovnemu kolektivu kot pa lastni etnični skupini. V poglavju »diskriminacija in stigmatizacija« pa bomo videli, da udeleženci večinoma delajo v kolektivih, kjer prevladujejo člani večinske skupine (glej tabelo C.13 v prilogi C.3). Zanimivo je, da so svojim kolegom nekako (ne prav veliko) bolj zaupali tisti, katere njihova etnična identiteta moti, svoji etnični skupnosti pa niso zaupali tisti, ki jim etnična identiteta sploh ni pomembna (v obeh primerih ni povezave med spremenljivkami).

2.4 Stereotipi in predsodki⁷⁷

Lippmann (v Pettigrew 1982) je stereotipe opredelil kot kulturno pridobljene »slike v naših glavah«. Če želimo biti bolj podrobni, jih lahko definiramo kot mentalne reprezentacije ali deljenja prepričanja, ki vsebujejo značilnosti, večinoma pripisane skupini in njenim članom, ter pričakovanja o njihovem obnašanju, zaradi česar svojemu nosilcu ponujajo »dovolj podrobnosti« o vedenju pripadnikov te skupine, ne da bi jih pri tem srečal. Ker se nanašajo na pozitivne ali negativne ocene o posameznikih, ki so zasnovane na njihovi skupinski pripadnosti, ki je lahko opazna ali je njihov nosilec prepričan, da je tarča član te skupine, stereotipi ne upoštevajo individualne znotrajskupinske razlike in so lahko napačni. Imajo vse značilnosti kategorije, posebej organizacijo posebnih delov informacije in poznejšo reakcijo na kategorijo kot celoto (Johnston in Hewstone 1990; Stangor 1996⁷⁸; Brislin 2000; Jandt 2004; Locke in Johnston 2006). Pogosto, ne pa nujno, jih spremljajo predsodki – ugodne ali neugodne predispozicije do pripadnikov kategorij (Stallybrass v Tajfel 2001b). Obstaja več odgovorov o izviru stereotipov in razlogov, zakaj jih posamezniki uporabljajo pri oblikovanju vtisa o drugih. Lahko je vzrok v čezmerni zatopljenosti različnih skupin v določene družbeno pripisane vloge ali v vrednotenju prepričujočega občutka o superiornosti lastne skupine, ki lahko izhaja iz negativne stereotipizacije druge skupine, ali v njihovi ideološki funkciji oz. opravičevanju družbene neenakosti. Kljub omenjenim razlogom lahko obstajajo ob odsotnosti potrebe po racionalizaciji ali upravičevanju prednosti dominantne skupine, saj posamezniki uporabljajo stereotipe o skupinah, o katerih imajo malo ali sploh nimajo informacij in celo o skupinah, ki ne obstajajo. Bistvena kognitivna funkcija stereotipov je sistematizacija in poenostavljanje informacije iz socialnega okolja in njegovo razumevanje s ciljem, da svet postane smiseln. Imajo tudi motivacijsko funkcijo. Ljudje jih uporabljajo zaradi kognitivnega strukturiranja lastnega socialnega okolja in varovanja lastnega sistema vrednot (Brown 1995; Bodenhausen in Macrae 1998; Tajfel 2001b; Healey 2006).

Dosedanja obravnava stereotipov nakazuje na različnost pogledov, kar bomo v nadaljevanju tudi potrdili. Povedali smo, da se uporabljajo zaradi sistematizacije okolja. Torej posamezniku pomagajo v organizaciji in učinkovitem delovanju v kompleksnem socialnem svetu ter mu prinašajo enostavnost, urejenost in pomen. Iz tega vidika so stereotipi rezultat človeške tendence h kategorizaciji informacij (Oskamp in Schultz 1998). Osnovni vidiki stereotipizacije oz. pripisovanja značilnosti ljudem na podlagi njihovega skupinskega članstva

⁷⁷ Primera za to poglavje se nahajata v prilogi A.4.1 in A.4.2.

⁷⁸ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

so (Hewstone in Brown 1986): (1) pogosta kategorizacija drugega na podlagi lahko razpoznavnih lastnosti; (2) vrste lastnosti so pripisane vsem ali večini pripadnikov kategorije, se pravi, da nosilec predvideva, da so si tisti, ki jih je uvrstil v to skupino, medsebojno bolj podobni in hkrati različni od drugih skupin; (3) ta vrsta lastnosti je pripisana vsem članom določene kategorije. Naslednja kognitivna razlaga stereotipov je navidezna korelacija, ki se nanaša na posameznikovo nagnjenost k percepciji odnosa med dvema spremenljivkama, ki dejansko ne obstaja (Oakes, Haslam in Turner 1994). Levine in Campbell (1972 v Sidanius in Pratto 2001) menita, da ko določene socialne skupine v socialnem sistemu nesorazmerno izvajajo svoje vloge, ljudje domnevajo, da imajo vsi njihovi pripadniki osebne značilnosti, ki so dosledne tem vlogam. Zaradi razlaganja določenega vedenja oblikujejo notranja pripisovanja, pri čemer lahko uporabijo že obstoječe stereotipe. Glede na to lahko ljudje oblikujejo stereotipe kot del normalnega kognitivnega funkcioniranja tudi takrat, ko niso motivirani z nobeno zlonamernostjo do članov druge skupine (Sidanius in Pratto 2001). Socialno-kulturni pogled vstavlja stereotipe v kulturo, v kateri je posameznik vzgojen in v kateri živi. Mehanizma njihovega prenašanja in reproduciranja sta socializacija ter ponavljajoča izpostavljenost knjigam in medijem. Po teoriji o »zrnu resnice« stereotipi izvirajo iz vidikov socialne realnosti in lahko kulturne razlike v vedenjskih vzorcih med skupinami ali določene socialno-ekonomske okoliščine skupin poskrbijo za podlago stereotipne percepcije (Brown 1995). Giddens (2007) se strinja, da lahko določeni stereotipi vsebujejo »zrno resnice«, vendar so po navadi pretirani, drugi pa so mehanizem transferja, s katerim se čustvo besa ali sovraštva usmerja na objekte, ki niso vir teh čustev. Ko gre za stereotipe kot tudi predsodke moramo pri »zrnu resnice« poudariti besedo »zrno«, saj »predsodek oziroma stereotip s svojo kategorično dihotomijo, izključevanjem nians in hipergeneraliziranjem izkrivi tudi obstoječe zrno resnice« (Musek 1994, 35). Za pristop ego-upravičevanja je cilj razvoja stereotipov varovanje položaja ali vedenja selfa. Pogled skupinskega upravičevanja pa si vse razlaga malo drugače in kot cilj stereotipizacije navaja varovanje ne le posameznikovega ega, ampak tudi statusa in vedenja skupine kot celote (Jost in Banaji 2004). Jost in Banaji (2004) ne zanikata pomembnosti teh pogledov, vendar menita, da sta oba spustila razlago pomembnih vprašanj, npr. negativno stereotipizacijo lastne skupine in samega sebe ali zakaj imajo lahko člani različnih skupin enake stereotipe o enaki skupini, čeprav so njihovi medskupinski odnosi različni. Odgovori se nahajajo v pristopu upravičevanja sistemov (Jost in Banaji 2004). Funkcija stereotipov je razlaganje in opravičevanje obstoječega družbenega sistema, položajev in delovanja (Jost in Banaji 1994 v Dijker in Koomen 2007), najbolj uporaben način spreminjanja stereotipov je pa spreminjanje

materialne realnosti. V družbi je pomemben skupinski status. Ko ga delijo, imajo lahko različne skupine v različnih kulturah enake vsebine stereotipov. Ker stereotipi izzivajo tarčo na potrditev in so zmožni reproducirati obstoječe stanje, lahko delovanje stigmatizirane skupine podpira negativna pričakovanja drugih in s tem zagotavlja njen zapostavljeni položaj. Ona se lahko tudi strinja z negativnimi stereotipi o sebi in s tem opravičuje družbeni sistem, v katerem je zapostavljena. Ta »napačna zavest« ni nujna za razvoj stereotipov, ki upravičujejo določeni sistem, saj se lahko razvijajo tudi iz pravilne zavesti. Privilegirana skupina ni nujno tarča pozitivnih stereotipov, saj imajo tudi negativni funkcijo upravičevanja sistemov, ko nakazujejo njeno ustreznost njeni vlogi in statusu. Enako velja za prikrajšano skupino. Njena stereotipizacija ni nujno negativna, vendar mora ustrezati načinu upravičevanja njenega statusa in vloge (Jost in Banaji 2004; Dijker in Koomen 2007).

Čeprav večinoma, ko razmišljamo o stereotipih, mislimo na negativne stereotipe do druge skupine, obstajajo tudi pozitivni, ki so večinoma usmerjeni na lastno skupino in na katere so pripadniki ponosni (Hewstone in Brown 1986). To nam nakazuje, da lahko stereotipe razvrstimo v naslednje skupine (Musek 1994; Liebkind 1992): avtostereotipe ali stereotipe skupine o njej sami, heterostereotipe ali predstave o drugi skupini in meta-stereotipe ali predstave pripadnikov o tem, kakšne predstave o njih imajo nečlani. Heterostereotipi so bolj ekstremni in negativni ter so pri posamezniku pogostejši kot avtostereotipi. Zakaj jih posameznik uporablja? Stereotipi o skupinah mu pomagajo pri ohranjanju pozitivnega občutka samospoštovanja, ki izvira iz njegove pripadnosti skupinam. Ker vsebujejo predhodno oblikovana pričakovanja o članih druge skupine, zmanjšujejo njegovo negotovost glede tega, kaj naj bi oni želeli, verjeli itn. Njihova aktivacija ni brez posledic. Vplivajo na odziv, percepcijo (npr. večja podobnost članov druge skupine) in obdelavo informacij nosilca. Nosilec je takrat pripravljen vedenjske značilnosti drugega percipirati kot usklajene s stereotipom. Njegova potreba po pozornosti se zmanjša, zaradi česar lahko usmeri pozornost drugam (Brown 1988; Stangor 1996⁷⁹; Smith in Bond 1998; Dovidio, Hewstone; Glick in Esses 2010).

Socialni stereotipi so stereotipi, ki jih v socialni skupini deli večje število ljudi (Tajfel 2001b). Ko pa jih delijo še njihove tarče, pridobijo karakteristike socialnih reprezentacij (Augoustinos in Walker 1995 v Smith in Bond 1998). Kažejo na socialno strukturo, od njihove dostopnosti je pa odvisna socialna koordinacija medskupinskega vedenja. Razen ohranjanja in

⁷⁹ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

oblikovanja pozitivno ovrednotenega razlikovanja od druge skupine oz. upravičevanja skupinskih razlik, privilegijev in razlik v dostopu do družbenih resursov (Condor 1990; Eriksen 1993; Abrams in Masser 1998; Tajfel 2001b) sta njihovi funkciji tudi (Abrams in Masser 1998; Tajfel 2001b): pomoč pri razlagi družbenih dogodkov ter oblikovanje in ohranjanje skupinske ideologije oz. opravičevanje skupinskega delovanja. Ta ideološki vidik stereotipizacije je analiziral Pettigrew. Na podlagi Taylorjeve in Koivumakijeve predpostavke, po kateri imajo drugi lahko posameznike, ki jih drugi ne marajo ali sovražijo, hkrati za odgovorne za slaba in neodgovorne za dobra vedenja, Pettigrew (2001) domneva, da je možno »negativni« učinek razširiti na medskupinsko raven. V razlagi percipiranega antisocialnega ali nezaželenega delovanja je vedenje pripadnika druge skupine pogosto razloženo z osebnimi vzroki, ki se pogosto štejejo tudi za prirojene značilnosti. Težava nastane, ko pripadnik izvaja pozitivno dejanje, ki je nedosledno opazovalčevemu pogledu o tej skupini. Ena od možnih obramb je zanikanje delovanja ali njegovo ponovno vrednotenje kot morebitno negativnega. Razlaga pozitivnega vedenja člana druge skupine se po omenjeni domnevi »končne napake pripisovanja« razlikuje od razlage negativnega. Takšno vedenje je pripisano sreči (»izjemni primeri«), izrednemu naporu ali motivaciji. Enako delovanje sočlanov pa se pripisuje notranjim razlogom. Učinek »končne napake pripisovanja« je močnejši v primeru obstoja zgodovinsko intenzivnega konflikta med vključenimi skupinami ter ko ena o drugi gojijo posebno negativne stereotipe (Pettigrew 1982, 2001; Brown 1988).

Pripadniki stigmatizirane skupine se pogosto zavedajo, kako jih percipirajo drugi glede na skupinsko pripadnost in da lahko njihovo vedenje potrdi negativne stereotipe o njihovi skupini (Schmader in Lickel 2006). Pravzaprav se soočajo s stereotipno grožnjo. Gre za tveganje oz. skrb tarče, da bo z lastnim vedenjem potrdila negativni skupinski stereotip sebi in drugim, ki ga poznajo, kot lastno značilnost, ne glede na to, ali sama vanj verjame (Steele in Aronson 1995). Stereotipna grožnja jo lahko ovira v predstavi in prizadevanju ter se zaradi nje lahko občuti anksiozno in vzburjeno (Schmader in Lickel 2006; Dijker in Koomen 2007). Čeprav bo večinoma izbrala situacije in obnašanje, ki zanika stereotip, je lahko njeno vedenje nagnjeno k delovanju, ki ustreza stereotipu. Stereotipna grožnja vpliva na vsako skupino, ki je tarča negativnega stereotipa, in se lahko pojavi v odsotnosti stereotipne obravnave. Pri njej stereotip za vpliv na vedenje tarče ne potrebuje, da ona vanj verjame ali pa njeno zaskrbljenost, da je zanjo osebno veljaven. Kljub temu člani nimajo enakih ciljev. Tisti, ki verjamejo v nelegitimnost statusne hierarhije in nezmožnost lastnega izboljšanja, lahko zanikajo vrednotenje dominantne kulture. Zaradi povrnitve občutka pozitivne identitete lahko

začnejo ceniti lastnosti, ki veljajo za del negativnega stereotipa o njihovi skupini in se vedejo usklajeno s tem, ne da bi pri tem (ali v majhni stopnji) čutili grožnjo identitete (Inzlicht in Good 2006; Schmader in Lickel 2006).

Opazili smo, da so posameznikova pričakovanja pomembni dejavniki njegovega vedenja. Nekatere raziskave so pokazale, da ko enkrat oblikuje prepričanje o drugem, tudi on išče informacije, ki to prepričanje podpirajo. V interakciji, kot smo videli, lahko vedenje tarče ta pričakovanja potrdi. V skrajnih primerih lahko predstavo nosilca predsodkov celo asimilira v lastno samopodobo (Musek 1994; Oskamp in Schultz 1998). Ta proces samoizpolnjujoče se napovedi ali prerokbe se lahko po oceni Muska (1994) zgodi predvsem pri predsodkih in stereotipih o skupinah, ki imajo neposreden stik s skupinami, ki so nosilci teh predsodkov. Po modelu interakcije poteka omenjeni proces na naslednji način (Darley in Farzio 1980 v Musek 1994): (1) opazovalec oblikuje pričakovanja na podlagi neposrednih opazanj ali stereotipov ali obojega; (2) in se do tarče obnaša ustrezno ustvarjenim pričakovanjem; (3) tarča zaznava in interpretira njegovo obnašanje, pogosto z različnimi vzroki in razlagami; (4) in na podlagi teh atribucij uravnava lastno obnašanje ter se ustrezno lastnim predstavam in pričakovanjem odziva z recipročnimi reakcijami; (5) opazovalec nadalje interpretira vedenje tarče – ko je usklajeno s prvotnimi pričakovanji, se ta pri njem utrdijo, ko pa ni, se pričakovanja pogosto perseverirajo in z njimi pa tudi napačni vtis (posledica dvoumnega obnašanja je lahko selektivno opazanje in vrednotenje, ki minimizira vpliv informacij in nasprotnih pričakovanj ter maksimira vpliv kongruentnih informacij); (6) tarča tudi interpretira lastno vedenje – ko ji obnašanje opazovalca še vedno ne gre v korist, ga ponovno oceni, lahko tudi spremeni oceno situacije in v skrajnih primerih tudi koncept same sebe v smeri opazovalčevih pričakovanj.

Posledice, ki jih prinaša stereotip, odpirajo vprašanje načina njihove sprožitve in posameznikove zmožnosti, da se jim izogne? Njegova sprožitev se začne s kategorizacijo drugega kot člana druge skupine. Pri tem kategorizacijo olajšuje prototipnost tarče, saj se taka tarča ujema z opazovalčevim konceptom bistvenih značilnosti kategorije. Sprožen stereotip je zmožen vplivati na misli in vedenje nosilca do članov stereotipizirane skupine. Čim bolj močno je sprožen, tem večja je verjetnost, da ga bo nosilec uporabil kot objektiv za pogled na pripadnika stereotipizirane skupine. Uporabi stereotipa se posameznik lahko izogne, ko je za to motiviran in hkrati sposoben. Stereotipnim vplivom se lahko izogiba tudi zaradi ponotranjenih osebnih standardov in pogosto člane druge skupine percipira kot individue. Razen tega se tudi odziva na diagnostične informacije, ki nasprotujejo stereotipom, kar lahko spremeni njegove stereotipe, še posebej, ko so ti slabi in je informacije pridobil od tipičnega

člana skupine (Operario, Goodwin in Fiske 1998; Fiske in Russell 2010; Whitley in Kite 2010).

Zdi se, da stereotipi niso povsem rigidni. Oakesova, Haslam in Turner (1994) pravijo, da so v socialnem kontekstu fluidni in spremenljivi. Teorija realističnega konflikta in SIT predpostavljata, da medskupinski stereotipi izražajo in sledijo medskupinskim odnosom. Zgodnje raziskave učinka spremembe opozarjajo, da se dejanski medskupinski stereotipi spreminjajo pod vplivom dejanskih socialnih dogodkov, ki so hkrati spremenili medskupinske odnose. Ko medskupinski odnosi ostanejo nespremenjeni, enaka usoda čaka tudi stereotipe. Razen spremembe medskupinskih odnosov je sprememba etničnih stereotipov lahko posledica pridobitve novih informacij ali lastne izkušnje nosilca (Oakes, Haslam in Turner 1994; Skoko 2009). Proti stereotipom se bojujejo tudi družbene norme in pravila in včasih se nam zdi, da so nekateri posamezniki nesrečni zaradi omejitev njihovega izražanja. Zakaj? Lahko gre za napor, ki ga morajo vložiti, saj proces družbenega nadzora, ki je vključen v zatiranje stereotipov, deluje proti toku spontanega osebnega procesa, ki posameznikom omogoča številna zadovoljstva. Kljub temu se stereotipi včasih izražajo, ker so družbeni procesi uravnavanja javnega vedenja neučinkoviti ali pa situacijske norme zahtevajo stereotipizacijo določenih tarč. V slednjem mora posameznik, ki o stereotipih dvomi, prilagoditi svoje javno vedenje. Žal lahko tudi takrat, ko ima svoje pretvarjanje za relativno nedolžno, njegovo vedenje dolgoročno olajšuje učinke socialne stereotipizacije. Zakaj? V medskupinskem kontekstu lahko tudi neiskreni stereotipni odzivi pri tarči izzivajo odziv, ki podpira stereotip. Ne le to – zaradi vdajanja velikega števila ljudi normativnim pritiskom in njihovega vključevanja v stereotipizacijo določene skupine se lahko razsežnost teh pritiskov okrepi do dejanskega kolektivnega čustva. Posledično se lahko javna stereotipizacija, zasnovana na normah, ohrani tudi, ko večina ljudi teh stereotipov zasebno ne podpira. V takšnih primerih lahko deluje posameznikova vest. Ko se zaveda nerazumnosti lastnih presoj o drugih, sam čuti slabo vest. Če je hkrati prisvojil močne osebne cilje izogibanja stereotipizaciji drugih, se lahko upre normativnim pritiskom za vključevanje v njihovo stereotipizacijo ali diskriminacijo (Abrams in Masser 1998; Bodenhausen in Macrae 1998).

Na stereotipih temeljijo predsodki (Mueck 1994) – »prenagljeno in površno oblikovano mišljenje o osebi, skupini, ideji ali reči; vnaprejšnja ideja, čigavo oblikovanje ni odvisno od dejstev in seznanjenosti« (Bird 1957, 490). On je več kot to. Je tudi sodba, zasnovana na čustvih in fantazijah ter zaradi tega posebno napačna. Ko ni drugače definiran, je vedno nenaklonjen, vedno proti in vedno negativen (Bird 1957). Tradicionalno ga večinoma

razumemo kot (Augoustions in Reynolds 2006): (a) negativno orientacijo do članov določene skupine; (b) slabega in nepravičnega; (c) iracionalnega in napačnega; (d) togega. Zakaj iracionalen, napačen in tog? Iracionalen, ker je povezan s socialno resničnostjo nosilca percepcije. Napačen, ker je izid kognitivnega popačenja (npr. omejitve informacijske obdelave). Slab zaradi negativnih posledic. Togi pa zato, ker nosilec tudi pri soočanju z nasprotnimi informaciji verjetno ne bo spremenil lastnega prepričanja. Pomembna so tudi čustva, ki so pri predsodku intenzivna. Čeprav je lahko pozitiven (Supek 1973; Rot 1987; Augoustions in Reynolds 2006), nosilec večinoma domneva, da so za tarčo značilne negativne lastnosti, ki so pripisane njeni skupini (Allport 1958 v Skoko 2009). V njem je razvidna močno poudarjena skupinska identiteta oz. »mi« proti »oni«, pri čem »oni« predstavljajo strah ali nezaupanje, ker niso kot »mi«. Njegov nosilec mogoče nikoli ni imel osebnih izkušenj s tarčo, saj ga prav predsodek omejuje v vzpostavi stika in tudi verjame v nevarnost in neprijetnost morebitne interakcije (Trenholm in Jensen 1992). Zakaj se ga nosilec preprosto ne znebi? Predsodki zanj opravljajo pomembne funkcije. Pomagajo mu pri družbeni prilagoditvi, konkretizirajo njegov notranji pogled, izboljšujejo njegovo samospoštovanje, prispevajo k smislu sveta in mu omogočajo materialne koristi ter ne nazadnje preusmerjajo njegovo agresijo na manj nevarne tarče (Lamovec 1978; Pettigrew 1982; Dovidio, Hewstone, Glick in Esses 2010).

Za predsodke so značilne tri komponente, in sicer afektivna, kognitivna in vedenjska (Mailm in Birch 1989; Allport 1954 v Pettigrew 2001). Kognitivna se nanaša na prepričanja o drugi skupini in lahko vključuje stereotipe. Afektivna komponenta je vezana na čustva, ki so povezana z drugimi skupinami, vedenjska pa na preteklo obnašanje in negativno vedenjsko nagnjenost do drugih skupin (Duckitt 2003; Maio, Haddock, Manstead in Spears 2010). Iz teh komponent je možno sklepati, da lahko predsodki o drugi skupini prevzamejo obliko negativnih prepričanj o tem, kaj je resnica o tej skupini (kognitivni predsodki), obliko nenaklonjenosti do te skupine (afektivni predsodki) ali pa kažejo, da nosilec do tarče izraža ali pa si želi uporabiti diskriminacijo ali agresijo (prizadevni predsodki) (Farley 2010). Čez omenjene komponente se manifestirata tudi dve različni dimenziji medskupinskih evalvacij, in sicer: nenaklonjenost nasproti naklonjenosti in nespoštovanje nasproti spoštovanju. Ti dimenziji medskupinskih stališč bi lahko imeli za osnovne načine razlikovanja med »nami« in »njimi«. V enem primeru je svet kategoriziran na »nas« – dobre, prijetne, moralne ljudi in »njih«, ki so slabi, moteči in nemoralni. V drugem pa na »nas«, ki smo superiorni, sposobni, močni in dominantni ali bi to po pravici morali biti ter »njih«, inferiorne, nesposobne in slabe (Duckitt 2003). Naslednji način ločevanja predsodkov lahko opravimo na podlagi

intenzivnosti čustvene in kognitivne komponente (Rot 1987). V tem primeru poznamo (Rot 1987; Šiber 1998 v Skoko 2009): (1) konformistične predsodke, ki so posledica konformiranja ter posvojitve neupravičenega in napačnega razumevanja posameznikovega okolja (intenzivna negativna čustva in izrazita sovražnost do tarče nista nujna; lahko jih se zajezdi); (2) tradicionalne predsodke, ki so trdno navezani na tradicionalni način življenja in tradicionalno razumevanje; (3) predsodke, spremljane z zelo intenzivnimi čustvi, ki imajo svoje korenine v osebnih značilnostih nosilca, njegovi negotovosti in nakopičeni agresivnosti (najtežje se izničijo). V modernem času⁸⁰ se pojavljajo opozorila, da so predsodki prevzeli tudi subtilno, prekrito in simbolno obliko (Ule 1999; Brown 1995) ter da se danes lahko soočimo z naslednjimi vrstami (Whitley in Kite 2010): (a) starimi predsodki, za katere je značilno pomanjkanje sprejemanja enakosti med skupinami in podpora tradicionalnim rasističnim prepričanjem; (b) modernimi-simbolnimi predsodki, za katere je značilno sprejemanje ali posameznikova privolitev, da imajo manjšine enake možnosti in hkrati zavračanje pogleda o enakih rezultatih; (c) predsodki nenaklonjenosti, ki pomenijo sprejemanje obeh vidikov enakosti (čeprav se ima nosilec za nepredsedkovnega, je njegov emocionalni odziv na člane manjšin blago negativen in je v medskupinskem stiku, ki se mu poskuša izogniti, sicer vljuden, toda hkrati doživlja anksioznost); (d) ambivalentnimi/mešanimi predsodki, katerih nosilec sprejema oba vidika enakosti in hkrati čuti konflikt med tradicionalnimi in egalitarnimi prepričanji ali med pozitivnimi in negativnimi stereotipi pripadnikov manjšin; (e) benevolentnimi predsodki, ki se izražajo v očitnem pozitivnem prepričanju in emocionalnem odzivu na tarčo.

Teorije o predsodkih je možno razvrstiti tri skupine (Healey 2006): (1) teorije, ki njihov vzrok vidijo v osebnotnih potrebah; (2) teorije, po katerih so primarno rezultat vzgoje v rasistični družbi in interakcije v številnih socialnih situacijah, v katerih je diskriminacija sprejeta; (3) teorije, ki imajo za vir predsodkov medskupinski konflikt. Pri prvi in drugi perspektivi je raven predsodkov odvisna od socializacijske izkušnje, situacijskih dejavnikov in vrste dejavnikov. V tretji perspektivi je ta raven odvisna o intenzivnosti medskupinskega tekmovanja (Healey 2006). Po Healey (2006) so vzroki predsodkov, ki izhajajo iz vseh perspektiv, konceptualno neodvisni. Prva skupina teorij, zasnovanih le na osebnosti, v

⁸⁰ Po mnenju Babića (2006) so bili v socialističnem obdobju nekdanje SFRJ etnični predsodki in stereotipi zaradi nezadostno odprtega in svobodnega diskurza oz. družbe delno potisnjeni iz sfere javnega komuniciranja. Mnenja o drugih, še posebej narodno drugačnih, v obliki vicev, anekdot ali zgodovinskih »resnic«, naj bi bili del komunikacije, vendar so se izražala le pred zaupljivim občinstvom, saj so bile lahko posledice že manjših sunkov kazensko-pravno sankcioniranje in javna obsodba (Babić 2006).

nezadostni meri ne upošteva socialnega okolja ali konteksta in zgodovine skupinskih odnosov, vendar pomaga pri razlagi določenih oblik predsodkov, saj lahko razložijo primere, v katerih je posameznik zelo predsodkoven do skupin, ki jih ni neposredno spoznal ali nima »logičnih« razlogov, da do njih čuti odpor (Healey 2006). Razen podcenjevanja moči in pomembnosti takojšnje socialne situacije kot tudi širše kulturne in družbene ravni v oblikovanju posameznikovih stališč, omejitvam prve skupine Brown (1995) dodaja tudi nezmožnost razlage uniformiranosti predsodkovnih stališč celotne skupine ljudi in problematičnost v razlagi zgodovinske spremembe v izražanju predsodkov oz. njihovega nenadnega pojava in upada ter korelacije teh sprememb s socialno-ekonomskimi spremenljivkami. Kritika druge skupine teorij se nanaša na njihovo upoštevanje le kulturnih dejavnikov, kar lahko pripelje do napačnega prepričanja, da imajo vsi pripadniki enake družbe približno enako raven predsodkov. Toda nobena dva posameznika nimata enake socializacijske izkušnje in tudi ne razvijeta prav enakih predsodkov (Healey 2006). Razlago, ki nasprotuje tretji smeri, bi lahko videli v Rokeachevu pogledu (v Brown 1988), po katerem etnični, religijski in nacionalni predsodki nimajo veliko povezave s skupinsko pripadnostjo, ampak so posledica »kongruence prepričanja« oz. percepcije, da imajo ti drugi sisteme prepričanj, ki so nezdržljivi s prepričanji nosilca. V tem vidiku se kategorizacija drugega dogaja na podlagi skladnosti prepričanj in je večja naklonjenost usmerjena k nosilcem kongruentnih prepričanj. Tarče diskriminacije so diskriminirane ne zaradi pripadnosti določeni socialni kategoriji, ampak ker storilec diskriminacije domneva, da so nosilci drugačnih prepričanj kot on. Študije so ugotovile, da so ljudi bolj naklonjeni članom druge skupine, s katerimi delijo podobna prepričanja, kot pa sočlanom, ki zagovarjajo drugačna prepričanja, vendar gre pri teh raziskavah za medosebna stališča ter mogoče niso relevantna za medskupinski problem, kot so predsodki (Rokeach 1960; Brown 1988). Na tem mestu ne bomo vstopali v nadaljnjo razpravo o omejitvah in prednostih omenjenih smeri. Omenili pa bomo mogoče najbolj znano predstavnico prve skupine, teorijo o avtoritarni osebnosti (Adorno in sod.).

Za teorijo o avtoritarni osebnosti so predsodki primarno problem osebnosti. Avtoritarna osebnost se razvije v družinah s trdno vzgojo ter nekomunikativnimi, čustveno mrzlimi, strogimi in oddaljenimi starši. Otrok starše (in eventualno tudi subjekte avtoritete) doživlja kot nevarne in strašne ter sovraštvo in jezo, ki jih čuti do njih, nadomestno bolj ali manj trajno izraža na alternativne trače, s katerima je lahko v skoraj vsakodnevnemu stiku in jih percipira za šibkejše. O svetu razvija pretirano poenostavljen način razmišljanja, po katerem ljudi in njihova dejanja togo kategorizira na »pravilna« in »napačna«. Ta nagnjenost pa se posploši na

kognitivni stil, za katerega je značilna konsistentna uporaba zelo jasno razmejenih kategorij in netolerantnost na »nejasnosti« med njimi. Končni rezultat je nekdo, ki je preveč spoštljiv do avtoritete in konvencionalnih moralnih standardov ter neprikrito sovražen do odklonilnih posameznikov in članov druge skupine. V splošnem je ksenofobičen, etnocentričen in rasističen ter ima konservativne ekonomske in politične poglede (Brown 1988, 1995; Healey 2006; Supek 1973; Sidanius in Pratto 2001). Glede predsodkov in stereotipizacije je bil Adornov pristop deležen kritik. Ena od težav omenjene teorije je razlaganje široko razširjene prisotnosti netolerance v določenih časih in določenih mestih v zgodovini. Ne le to – posamezniki z »avtoritarno osebnostjo« niso nujno predsodkovni in obratno. Nekateri kritiki so sumili v njegovo merilno letvico, drugi pa so zagovarjali, da avtoritarnost ni osebna lastnost, ampak da v širši družbi izraža vrednote in norme posebne subkulture ter je raziskava bolj pomembna kot priloga za splošno razumevanje avtoritarnih vzrokov misli in ne za razlikovanje posebnega tipa osebnosti. Kritike so se tudi med drugim nanašale na omejevanje na obliko desnega avtoritarizma, korelacijo med avtoritarizmom in spremenljivkami, kot so inteligenca, raven izobrazbe in socialni razred, saj teoretični pomen teh korelacij ponuja alternativne razlage vira avtoritarizma (Brown 1988, 1995; Hogg in Abrams 2001; Giddens 2007).

Kako nastajajo predsodki? Predsodki se oblikujejo v času posameznikovega življenja. So naučeni, posredovani v socializaciji ter oblikovani v okvirih, ki jih dajejo kultura, skupinske norme in vrednote (Rot 1968; Musek 1994). Naravne korenine predsodkov vključujejo (Son Hing in Zanna 2010): osebne značilnosti, kognitivno nagnjenost (npr. nefleksibilno mišljenje) in socialno-politične ideologije (npr. želja po skupinski hierarhiji). Težko se preverjajo (Musek 1994) in so odporni proti spremembam, saj so pogosto pognali korenine v za nosilca pomembne vrednote in prepričanja, ki vključujejo njegovo osebno in socialno identiteto, ter se hkrati utrjujejo in so podprti z njegovo socialno mrežo (Goodman 2001 v Whitley in Kite 2010). Razlogi njihove trdnosti in močnega vpliva na nosilca so številni, med drugim (Rot 1968; Jandt 2004; Brislin 2000): (1) ekonomska in psihološka korist; (2) morebitna sprostitev nakopičenega nezadovoljstva in agresivnosti; (3) racionalizacija (v prid njihovem obstoju lahko nosilec najde vrsto argumentov in razlogov); (4) socializacija; (5) socialna korist (podpora drugih, s katerimi jih nosilec deli); (6) funkcija prilagajanja (morebitne nagrade in morebitno izogibanje kazni); (7) ego obramba (nosilcu ni treba testirati lastnih pomanjkljivosti); (8) vrednostno izrazna funkcija (npr. izražanje vrednot, ki jih ima nosilec za pravilne); (9) organizacija informacij. K ohranjanju predsodkov prispevajo tudi

nekatero kognitivno nagnjenosti, kot so negativne interpretacije (dejanj članov manjšine), zavračanje (neupoštevanje nasprotnih informacij), napake v pripisovanju (interpretacija vedenja drugega kot napake značaja), pretiravanje (v negativnih značilnostih delovanja druge skupine) in polarizacija (percepcija majhnih razlik med lastno in tujo skupino kot zelo velikih). Predsodkom gredo v korist tudi nekateri sociološki dejavniki, kot so gostota populacije (pogostejši so v bolj naseljenih območjih), separacija skupnosti, ovire v komunikaciji, lajša vertikalna mobilnost, hitre spremembe v socialni strukturi, tekmovanje za zaposlitev in uvoz cenejše delovne sile (ko izgine potreba po cenejši delovni sili, lahko večinsko prebivalstvo začne gojiti zamero do priseljencev) (Malim in Birch 1989; Trenholm in Jensen 1992).

Povedali smo, da so predsodki skupinsko zasnovani. Vsebujejo vse značilnosti stališč: so trajne dispozicije odziva, vplivajo na vedenje, so podlaga za dosledno odzivanje na določene dražljaje, so kompleksni ter imajo kognitivno, čustveno in konativno komponento. Konceptualizacija predsodkov kot negativnih medskupinskih stališč vključuje dve osnovni zadevi. Prva se nanaša na socialno kategorizacijo, druga pa na strukturo in dimenzionalnost negativnih medskupinskih stališč. Pri medskupinskem vedenju je kategorizacija povezana s predsodki na več načinov. Je predpogoj za pojav medskupinskega vedenja in njena opaznost vpliva na količino medskupinske pristranskosti in diskriminacije, kar sicer ne moremo enačiti s predsodkom, vendar po nekaterih mnenjih jo lahko imamo za njegovega predhodnika. Predsodki do določenih skupin so povezani s tistimi skupinskimi kategorizacijami, ki so za nosilca predsodkov zelo dostopne in zelo opazne v situacijah, kjer predsodki obstajajo. Predsodek je lahko tudi posledica medskupinskega tekmovanja ali konflikta. V tem primeru člani drugo skupino percipirajo kot grozečo ali pa se je pri njih pojavila želja po oblikovanju skupinske superiornosti, ki se nagiba k evalvaciji druge skupine kot relativno inferiorne (Rot 1987; Trenholm in Jensen 1992; Durckitt 2003).

Ali pojav predsodkov do druge skupine pomeni tudi pojav njene diskriminacije? Za nekatere teoretike je odgovor na to vprašanje da, saj diskriminacijo do druge skupine razlagajo kot rezultat predsodkov, za druge pa je odgovor ne, ker predsodkovna stališča nimajo za zelo učinkovit predikator diskriminatornega vedenja in menijo, da predsodki lahko obstajajo v odsotnosti diskriminacije. Že prej smo povedali, da se vsi ne vedejo glede na lastna prepričanja in misli. To še posebej velja v primeru nezakovitosti določenih diskriminacijskih vedenj, toda so njihova prepričanja lahko vidna na diskretni ravni. Tudi nepredsodkovni posameznik se lahko zaradi npr. skupinskega pritiska ali strahu pred skupinskim zavračanjem

strinja z diskriminatorno obravnavo stigmatizirane osebe, ne da bi razmišljal o neskladju med lastnimi stališči in diskriminacijskim vedenjem (Tajfel 2001a; Oskamp in Schultz 1998; Mackie in Smith 2003; Rogers 2006). Predsodek je stališče in je bolj tendenca k vedenju. Ali se bo izrazil v določenem vedenju ter v kakšni obliki in intenziteti, je med drugim odvisno od predsodka, osebnosti posameznika, skupine, ki ji pripada, celotnih družbeno-ekonomskih odnosov in konkretne družbene situacije (Šiber 1988 v Skoko 2009). Odgovor na zgornje vprašanje je mogoče najbolj povzel Pettigrew (1982), ki pravi, da predsodki in diskriminacija niso popolnoma povezani in ni nič nenavadno, ko se pojavijo posamezno. To ne pomeni, da niso povezani. Predsodki pravzaprav legitimirajo diskriminacijo in diskriminacija goji predsodke, vendar v številnih primerih diskriminacija ni neposredni proizvod predsodkov (Pettigrew 1982).

Predsodki in diskriminacija so naša resničnost, tako da se v medsebojnih stikih tarče z njimi soočajo. Takrat se morajo odločiti, kako se bodo odzvale. Lahko izbirajo med soočanjem s storilcem in izražanjem lastnega nezadovoljstva ali za ignoriranje situacije. Odločitev pa prinaša različne med in znotraj osebne posledice. Po številnih raziskavah je za pripadnike stigmatizirane skupine najboljša druga izbira oz. ignoriranje, saj se s tem izognejo negativnim posledicam. Žal tudi nesoočanje prinaša posledice. Storilec, ki se ne zaveda lastnega napačnega ravnanja in nezadovoljstva tarče, bo po vsej verjetnosti nadaljeval s predsodkovnim vedenjem. Tarča pa lahko zaradi neizražanja nezadovoljstva doživi negativni afekt in celo preišljuje o svojem nedelovanju, kar lahko povzroči kognitivne motnje in upad v učinkovitosti. Razen tega ji lahko neuspešnost v soočanju predstavlja kršitev osebnih standardov vedenja, kar po Higginsovi teoriji self-razhajanja (SDT) povzroča negativne afektivne posledice (Shelton, Richeson Salvatore in Hill 2006). V SDT obstajajo tri osnovne domene selfa oz. samopredstave (Higgins 1987 v Shelton in drugi 2006; Bizman in Yinon 2003): dejanski self (lastnosti, za katere je posameznik prepričan, da jih ima), idealni self (značilnosti, katere si želi ali upa, da jih poseduje) in self, kot bi moral biti (verjame, da bi self takšen moral biti). Posameznik si prizadeva, da se njegov dejanski self ujema z drugimi oblikami, saj mu večje razhajanje prinaša večje psihološko neugodje in morebitno doživljanje afektne reakcije. V primeru z začetka odstavka ne moremo zanikati, da ne bo nesoočanje pri nekaterih posameznikih povzročilo neskladja med njihovimi osebnimi standardi in dejanskim vedenjem, saj je značilen del njihovega selfa, kot bi moral biti, odziv na diskriminacijo. Če takšna tarča izbere nesoočanje, je njen dejanski self disonanten z njenim selfom, kot bi moral biti, zaradi česar lahko občuti posledice (npr. krivdo). Razvidno je, da izbira med soočanjem

in nesoočanjem za tarčo predstavlja dilemo. Če se s storilcem sooči, je ta ne bo maral, toda zaradi nesoočanja lahko v tem trenutku ne bo marala sama sebe. Na podlagi česar se bo odločila? Na njeno izbiro vplivajo situacijski in osebni dejavniki ter morebitne posledice, ki jih bo zaradi izbire prenašala. Nekatere tarče so zaradi medosebnih posledic pripravljene prenašati znotraj osebne posledice, za druge pa velja obratno (Bizman in Yinon 2003; Shelton in drugi 2006).

Ali se lahko bojujemo proti predsodkom? Bojujemo se lahko na več načinov (npr. sprejemanje zakonov proti njihovi manifestaciji). Za začetek si lahko posameznik prizna, da je njegovo vedenje včasih zasnovano na stereotipih ali predsodkih. V primeru, da imajo njegovi predsodki funkcijo ravnanja osebnih čustev negotovosti ali nizkega samospoštovanja, se lahko odloči za osebno ali skupinsko terapijo. Cilj teh terapij je lahko reševanje osebnih problemov, katerih posledica so predsodki, ali prepričevanje nosilca, da so predsodki neracionalen način spoprijemanja z lastnimi težavami in negotovosti. Individualna terapija lahko včasih zniža predsodke in v nekaterih primerih celo razkrije, kako jih kot načine odziva na nenaslovljene psihološke zadeve nosilec uporablja. V svetu pa se bolj pogosto uporablja skupinska terapija, delno tudi zato, ker ljudje redko iščejo individualno terapijo, primarno s ciljem spremembe lastnih etničnih stališč. Ko pa se individualna terapija ukvarja z etničnimi stališči, gre večinoma za kakšen drugi problem, zaradi katerega je posameznik poiskal terapijo. Pri skupinski terapiji je učinek pri zniževanju predsodkov težko razlikovati od učinka medskupinskega kontakta, ki se zgodi pri terapevtski skupini. Kot družba lahko v boju proti predsodkom oblikujemo kulturne norme, ki nasprotujejo diskriminacijskemu vedenju, in medijsko ustvarjamo bolj objektivne podobe o manjšinah. O neupravičenosti predsodkov lahko informiramo javnost, kar je po nekaterih mnenjih koristno in hkrati neučinkovito, saj pogosto nosilci predsodkov teh informacij sploh ne sprejemajo. Sistemsko informiranje v šolah naj bi imelo večji učinek, vendar ne tudi pri nosilcih z močnimi obrambnimi mehanizmi. Eno od sredstev, ki nam je na voljo v boju proti predsodkom, je stik nosilca s stigmatizirano skupino. Rezultat stika je odvisen od narave kontakta in odnosa med udeleženci ter žal nujno ne prinese zaželenega rezultata. Lahko celo okrepi obstoječe predsodke. V boju proti predsodkom lahko izberemo strategijo, s katero članom večine načrtno omogočimo osebno izkušnjo diskriminacije, ki jo pripadniki manjšine trpijo vsak dan. Domneva se, da bodo zaradi te izkušnje postali bolj empatični in razumevajoči do problemov manjšin. Naslednja strategija je usmerjanje posameznikove pozornosti na njegove konflikte vrednot. S tem naj bi ga motivirali k spremembi prepričanj in vedenj v smeri konsistence z

njegovimi osnovnimi vrednotami. Zelo učinkovita sopotnica v boju proti predsodkom je sistemska vzgoja. Njeni zagovorniki menijo, da ko bi starši učili otroke tolerance in razumevanju, do oblikovanja številnih predsodkov sploh ne bi prišlo. Po nekaterih mnenjih bi morali iti celo dalj in spremeniti tiste značilnosti družbe, ki so vir predsodkovnosti ali diskriminatornosti ljudi (Rot 1987; Jandt 2004; Brislin 2000; Schultz in Oskamp 2000; Farley 2010; Whitley in Kite 2010).

Kakšna pa je situacija v RS? V raziskavi PSIP-a večina vprašanih ni nikoli imela težav pri navezovanju stikov s člani večinskega naroda ali se soočala z etnično nestrpnostjo (glej tabelo C.14 v prilogi C.4). Analiza je kazala na izjeme. Kot je bilo za pričakovati, so imeli Slovenci najmanj težav pri navezovanju stikov s sočlani. Dobra polovica Srbov, dobra tretjina Hrvatov in uvrščenih v kategorijo »drugo«, slaba polovica Bošnjakov in Muslimanov ter dobra petina neopredeljenih je bila redko deležna problemov pri navezovanju stikov s člani večinskega naroda. Tudi z etnično nestrpnostjo so se Slovenci v primerjavi z drugimi soočali najmanj. Več kot dve petini Hrvatov, polovica Srbov, dve petini uvrščenih v kategorijo drugo in tretjina neopredeljenih je redko doživljala etnično nestrpnost. Enako velja za več kot dve petini Bošnjakov in Muslimanov, vendar je pri tej skupini več kot petina izpostavila, da se pogosto sooča z etnično nestrpnostjo (pri etnični nestrpnosti gre za šibko povezanost). Zanimivo je tudi, da so bili problemi pri navezovanju stikov s člani večinske skupine kot tudi soočanje z etnično nestrpnostjo pogostejši pri vprašanih, ki so imeli etnično pripadnost za pomembno ali zelo pomembno (ni povezanosti).

Šabecova (2006) pravi, da so se po osamosvojitvi sovražna dejanja do priseljencev z območja nekdanje SFRJ krepila ter »bolj ko se je sovraštvo utrjevalo v mentalitetah »nacionalnega telesa«, bolj je postajalo legitimno (Šabec 2006, 127). Da je v primerjavi z obdobjem pred samostojnostjo v RS več nestrpnosti, je v raziskavi PSIP-a ocenilo dve petini vprašanih. Enak odstotek je tudi doživel situacije, v katerih se jim je zdelo bolj prekriti lastno etnično identiteto (glej tabeli C.15 in C.16 v prilogi C.4). Te situacije ni nikoli doživelo več kot polovica Muslimanov in Bošnjakov ter Hrvatov in uvrščenih v kategorijo drugi, več kot tri petini neopredeljenih, več kot dve petini Srbov ter dve tretjini Slovencev. Okrepitev etnične nestrpnosti in situacije, v katerih je bolj ugodno prikrivanje lastne etnične identitete, so bolj opazali vprašani, za katere je bila etnična pripadnost pomembna ali zelo pomembna (v vseh primerih ni povezanosti). V Anketi ISI so vprašani povedali, da vsakomur povedo svojo pripadnost in da so ponosni na svoje narodno poreklo. Kljub temu se jih je približno tretjina soočila s situacijami, ko je po potrebi zatajila svojo etnično identiteto ali poreklo. Največkrat

je bila vzrok takšnega početja narodna nestrpnost. Približno desetina pa je priznala, da je to težko, saj se že po priimku ve, kdo si (Žitnik Serafin 2008). Prikrivanje manjšinske identitete je večinoma posledica večinskega odnosa. Manj kot polovica vprašanih iz PSIP-a je ocenila, da se Slovenci do priseljencev obnašajo vzvišeno in so do njih prikrito nestrpni, dobra polovica pa, da so prijazni, vendar jih ne sprejemajo (glej tabelo C.17 v prilogi C.4). Odnos Slovencev kot vzvišen sta opisali dve petini Slovencev in neuvrščenih, okrog dve tretjini Hrvatov, Srbov ter Bošnjakov in Muslimanov ter polovica uvrščenih v kategorijo »drugi«. Obstoj očitne nestrpnosti do priseljencev je ocenila tretjina Hrvatov, dobre dve petini Srbov ter Bošnjakov in Muslimanov ter več kot četrtnina neopredeljenih in uvrščenih v kategorijo »drugo«. Da gre bolj za prikrito nestrpnost, sta menili dve petini Slovencev, dobra polovica Hrvatov, Srbov ter Bošnjakov in Muslimanov kot tudi neuvrščenih in vprašanih iz kategorije »drugo« (v nobenem primeru ni povezanosti). Več kot dve petini vprašanih, ki od rojstva živijo v RS, je ocenila, da se Slovenci zaradi priseljencev počutijo ogroženi. Da prisotnost priseljencev zbuja ogroženost pri Slovencih, je menila tudi več kot tretjina Slovencev, dve petini Hrvatov in uvrščenih v kategorijo »drugo«, več kot dve petini Srbov, Bošnjakov in Muslimanov ter dobra tretjina neuvrščenih (v obeh primerih šibka povezanost). Nestrpen in vzvišen odnos, nesprejemanje priseljencev ter ogroženost večinskega naroda, so bolj opažali anketiranci, ki so zaznavali krepitev nestrpnosti v RS ali pa so imeli etnično pripadnost za pomembno ali zelo pomembno (ni povezanosti). Nestrpnost, družbeni razlogi in prilagajanje večini lahko posameznika spodbudijo k spremembi lastnega imena ali priimka. O tej potezi večina vprašanih v raziskavi PSIP-a ni razmišljala (glej tabelo C.18 v prilogi C.4). Sicer so neopredeljeni in vprašani, ki so čutili, da pripadajo manjšinskim skupinam z območja nekdanje SFRJ, pogosteje kot Slovenci poznali ljudi, ki so spremenili svoje ime ali priimek (ni povezanosti).

Na manjšinski položaj in status v javnem diskurzu ter družbeni in kulturni položaj manjšinskih članov vpliva tudi njena medijska reprezentacija. Posledica reprezentacijskih praks je lahko ponotranjenje stereotipov v manjšinskih skupinah, zaradi česar se lahko pri njihovih članih razvije »samocenzura«, ki jim lahko omejuje prostor delovanja oz. ovira njihovo polnopravno vključevanje v družbo (Žikić 2014). Ko gre za pripadnike narodov nekdanje SFRJ, lahko v medijski praksi po Žikićevi (2014) mapiramo dve diskurzivni poziciji, in sicer: asimilacijo (in posledično medijsko nevidnost) ter stereotipni ali kolonialni pogled (pozicija eksotičnega drugega). Žikićeva (2014) pravi, da se asimilacija v medijih pozdravlja kot nekaj pozitivnega in neizogibnega ter se pogosto potencira, kako hitro in dobro so priseljenci obvladali slovenščino, se vključili v domače življenje, se hitro prilagodili

večinskemu načinu življenja itn. Pri tem naj bi imela asimilacija jezika⁸¹ pomembno vlogo (npr. ko v oddajah pohvalijo gosta, člana narodne manjšine, da nima naglasa ali zelo dobro govori slovenščino). Pri poziciji eksotičnega drugega gre za zavzemanje prostora, ki ga za priseljence in manjšine določajo pozitivni ali negativni stereotipi⁸². Pozitivni stereotipi določajo pozicije, ki so odprte za člane manjšin in jim omogočajo napredovanje na družbeni lestvici (npr. športniki) (Žikić 2014). Ta pozicija je strukturirana »po osi razširjenih, splošno sprejetih, »samoumevnih« kategorij, ki so namenjene eksotičnim drugim in drugačnim in so zasnovane na kolonialnem pogledu. V njem se drugi razume »kot bližji naravi« (prihaja s podeželja, kjer so ljudje drugačni, bližji naravi in nagonu, iracionalni, bolj živi, divji), kot nekdo, ki je bližji telesu in nagonu (ples, petje, seks), ali nekdo, ki je spreten v kulinariki (bureki, ćevapčići itd.). Kraji nekdanje Jugoslavije se predstavljajo kot popularne turistične destinacije poceni zabave in uživanja« (Žikić 2014, 79). Negativni stereotipi pa so drugačni. Posamezniki so predstavljeni kot necivilizirani, leni, neizobraženi ali celo povzročitelji kriminalnih dejanj (Žikić 2014). Ko gre za stereotipe, je najbolj razširjen stereotip o ženskah, pripadnicah narodnih skupin iz nekdanje SFRJ, utelešal lik snažilke Fate, v katerem po mnenju Dedićeve (2014) konvergirajo tri sistemi dominacije oz. podrejenosti: etnična, razredna in spolna. Pri tem izstopata dve dimenziji: etnična in spolna. Ker je Fata pogosto muslimansko žensko ime, naj bi ta stereotip še bolj zadeval Bošnjakinje (Dedić 2014). Po oceni Dedićeve (2014) razredna dimenzija, ki je pri podobi Fate bolj v ozadju, največ prispeva k nastanku intersekcionalne podrejenosti, saj naj bi hkrati legitimizirala in posredovala sporočilo, »da je čiščenje, ki velja za neugledno, podcenjeno in prekerno delo, rezervirano za migrantke oziroma Bosanke« (Dedić 2014, 55). Dedićeva (2014) opozarja, da omenjeni stereotip v veliki meri reproducirajo tudi sami pripadniki narodnih manjšin iz nekdanje SFRJ (npr. ustvarjanje tovrstnih zabavljajških medijskih vsebin). Obstajala naj bi še ena, sicer manj zastopana medijska reprezentacija pripadnic manjšin iz območja nekdanje SFRJ. Ta pa članice omenjenih manjšin obravnava skladno s tradicionalnimi reprezentacijami žensk, kot jih posreduje patriarhalna kultura večinske skupine in manjšinskih skupin. V teh reprezentacijah so ženske prikazane ob različnih verskih praznikih, ko primerno oblečene pripravljajo tradicionalne nacionalne jedi (Dedić 2014). Dedićeva (2014) poudarja, da pojavljanje žensk, oblečenih v tradicionalna ali prepoznavna verska oblačila, v medijih samo

⁸¹ Žikićeva (2014) pravi, da čeprav veliko slovenskih državljanov govori posebni sociolekt slovenščine, ki je rezultat večletnega stika ter mešanja slovenske in srbo-hrvaške slovnice, se ta sociolekt v medijih obravnava kot »popačen« in »pokvarjen« slovenski jezik.

⁸² Anketa Saše Babić (v Žikić 2014) je ugotovila, da mlajša generacija Srbe povezuje z lenobo, korupcijo in kriminalom, medtem ko starejša s kulinariko in zabavo. Sicer so v anketi Srbi dominantno označeni kot dobri ljudje (Žikić 2014).

po sebi ni problematično. Tudi moški pripadniki omenjenih manjšin naj bi bili v medijih prikazani stereotipno ali enodimenzionalno (npr. kot »balkanski moški«; družbeno nevarni, člani kriminalnih združb, nasilneži itn.) (Dedić 2014). V analizi filmskih reprezentacij nekdanjih jugoslovanskih narodov v slovenskih celovečernih filmih je Djukićeva (v 2010 Dedić 2014) ugotovila, da so člani nekdanjih jugoslovanskih narodov »večinoma prikazani v družbeno in ekonomsko podrejenih položajih«. Najpogostejša stereotipa naj bi bila o Črnogorcih in Bosancih. Prvi zadeva stereotip črnogorske mafije. Lik je oblečen v črno obleko, ima odprto srnjico, nosi sončna očala, debelo zlato verižico in pištolo (za pasom ali v roki). Zanj je značilna temperamentnost, agresivnost ter pogosto ponižujoč in nasilen odnos do ženskega spola. Drugi stereotip zadeva brezposelnega, lenega in zanemarjenega Bosanca, ki se zapleta v manjša kriminalna dejanja. Večinoma je neurejen, oblečen v trenirko ter prikazan kot neizobražen in neumen (Djukić 2010 v Dedić 2014). Stereotipne predstave žal ne ostajajo zgolj na ravni humorja (npr. vici o Muji, Hasi in Fati) in medijskega diskurza, ampak se tudi kažejo v političnem diskurzu, grafitih, opisih njihovih oblačil ter pejorativnih izrazih (npr. čefur) (Šabec 2006). Stereotipi o priseljencih so mogoče bolj razpoznavni na spletnih forumih, saj ti obiskovalcem dajejo občutek anonimnosti in varnosti. Leta 2004 je Žitnik Serafinova opravila raziskavo vsebin spletnih forumov v RS, na katerih so potekale diskusije o priseljencih. Rezultati so kazali na prevlado stereotipnih predstav, zaničevanja in ksenofobe obrambne drže. Pogosti stereotipi o priseljencih so, da so neizobraženi, delikventni, da preplavljajo RS, da nočejo govoriti slovenščine ter da ogrožajo obstoj večine (Žitnik Serafin 2008). Stereotipe nima le večina, tudi manjšine percipirajo člane večine. Več kot dve tretjini vprašanih iz PSIP-a je Slovence ocenilo za delovne, več kot polovica za zaprte, več kot tri petine za natančne, več kot dve petini za pametne, zanesljive, individualiste in skopuške, več kot tretjina za pogubne in hladne, petina za iskrene ter približno tretjina za bahave (glej tabelo C.19 v prilogi C.4). Tisti, ki so imeli etnično pripadnost za nepomembno, so nekako bolj imeli Slovence za zanesljive, iskrene, delovne in pogumne (ni povezanosti). Admir Baltić (2002) je v svoji raziskavi o predsodkih »Neslovencev« do Slovencev (2000)⁸³ (v nad. APNS) ugotovil, da ima manjšina Slovence za pametne, delovne, natančne, zaprte, nekolektivne, skopuške, hladne, sovražne do Neslovencev, preveč nagnjene k alkoholu, prepričane o svoji večvrednosti, neiskrene, nezanesljive in nepogumne. Zanimivo je, da so imeli tisti, ki so doma

⁸³ Anketa je bila opravljena na vzorcu 200 oseb, ki niso bile naključno izbrane (Baltić 2002). Številni so avtorju povedali, da »struktura vprašalnika na nek način vsiljuje predsodke« (Baltić 2002, 178). Avtor pa je pri veliko njih dobil občutek, da govorijo tisto, kar si on »hoče« slišati, in ne tistega, kar so si dejansko mislili ali izkusili. Sodelujoči so imeli vsaj osnovnošolsko izobrazbo in poreklo iz držav nekdanje SFRJ. Anketa je bila opravljena februarja in marca 2000 večinoma na ljubljanskem območju (Baltić 2002).

govorili slovenščino, nekoliko slabše mnenje o članih večine. Petina je Slovincem podelila pozitivno oznako, dobra petina nevtralnno in dobra polovica slabo. Številni so povedali, da so tisto, kar govorijo o večini, slišali od njenih pripadnikov (Baltić 2002). Po Baltiću (2002) predsodki o večinski skupini niso zelo prisotni in intenzivni ter so bolj problematični tisti, ki jih imajo manjšine ena o drugi (npr. predsodki med Srbi in Hrvati). »Na nekakšni lestvici »osovraženih«, če se lahko tako izrazim, razen pri nekaterih izjemah, Slovenci ne zasedajo najvišjih pozicij« (Baltić 2002, 179). V nekdanji SFRJ je sicer veljal stereotip o Slovincih kot pridnih, sposobnih, civiliziranih, marljivih, podrejenih, pomehkuženih in uklonjenih. Na ta način so pogosto videli sami sebe tudi Slovenci. Drugi jugoslovanski narodi so jih pogosto povezovali z nemško oz. avstrijsko urejenostjo in disciplino, kar se kaže tudi v številnih izrazih, kot je »kranjski Janez«, ki je tudi danes pogosti izraz za Slovence. Stereotipi o Slovincih so bili zelo javno izpostavljeni ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let 20. stoletja oz. v času največjih napetosti med Slovenci in Srbi. Takrat so Srbi označevali Slovence za klečeplazne. Stereotip zahodnih sosedov oz. Avstrije in Italije o Slovincih naj bi bil, da gre za eno izmed neidentificiranih slovanskih ljudstev, ki jih opominja na nezaželene zgodovinske dogodke. Ta negativni stereotip naj bi Slovenci po načelu biciklistične mentalitete vestno prenašali na člane drugih narodov nekdanje SFRJ (predvsem tiste iz BiH). Z oblikovanjem in vzdrževanjem stereotipa »drugega« naj bi se hkrati podpirala tudi predstava o »klenem Slovincu«, »pridnem«, »storilnem«, »discipliniranem« itn. srednjeevropejcu. V jugovzhodni Evropi obstajajo tudi stereotipi o ostalih narodih, ki jih obravnavamo v tej nalogi. Stereotip Črnogorce opisuje za iznajdljive, hedonistične in lene, čeprav oni sebe dojemajo za borbene. Podoben stereotip naj bi se nanašal tudi na Bošnjake. Srbe se ima pogosto za folkloristične, rustikalno preproste, avtoritarne in orientalno mistične. Za madžarske avtorje iz 19. stoletja so bili Srbi ponosni, dostojanstveni, radodarni, moralni, verni, temperamentni in gostoljubni. Bili naj bi maščevalni, veliki pivci ter strastni v ljubezni in sovraštvu. Veliko naj bi tudi preklinjali. Predsodki in stereotipi obstajajo tudi v odnosu med Srbi in Hrvati (Šabec 2006). V 19. stoletju se je pojavila predstava oz. ideja, da so bili v zgodnjem srednjem veku Hrvati »narod gospodarjev na južnoslovanskem ozemlju, s posebnim božjim poslanstvom« za razliko od »nepomembnih in hlapčevskih Srbov, kaznovanih od boga« (Šabec 2006, 126). Stigmatizacija Srbov pa je dosegla vrhunec v drugi svetovni vojni, ko so morali nositi moder znak s črko P (pravoslaven). Podobna epizoda je bila ponovljena v vojni ob koncu prejšnjega stoletja, le da so morali takrat Hrvati, ki so se nahajali na ozemljih pod srbsko vojsko, nositi oznako »Hrvat« (Šabec 2006.)

Posameznikova odprtost do druge skupine se kaže tudi v njegovi pripravljenosti na vstop v odnose z njenimi pripadniki. V šestdesetih letih 20. stoletja je raziskava na reprezentativnem vzorcu državljanov SFRJ ugotovila nadpovprečno etnično distanciranje v Sloveniji (Pantić 1991). Pred razpadom skupne države dobra polovica Slovencev v raziskavi Bačevićeve (1990 v Pantić 1991), ki je bila opravljena na reprezentativnem vzorcu jugoslovanske mladine, ni izražala narodne distance. Če se vrnemo na raziskavo iz šestdesetih let in jo primerjamo z rezultati »Jugoslovanskega javnega mnenja« iz l. 1990 (v nad. JJM90), lahko ugotovimo, da se je ob koncu SFRJ v pogledu poroke zmanjšala distanca Slovencev do Hrvatov, vendar se je povečala njihova distanca do Srbov in Črnogorcev. Sicer so rezultati JJM90 kazali na visoko stopnjo distanciranja Slovencev od članov drugih jugoslovanskih skupin glede hipotetičnega zakona, z izjemo Jugoslovanov, do katerih so bili razdeljenih, in Hrvatov, katere so prosto večinsko sprejemali. V tej raziskavi je 46 % Slovencev izrazilo maksimalno distanco (Pantić 1991). Poglejmo zdaj novejša raziskava. V PSIP so bili udeleženci najbolj pripravljeni na prijateljske in sosedske odnose z Albanci, Avstrijci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Italijani, Madžari, Makedonci, Muslimani in Srbi. Z Romi sta se bili dve petini pripravljeni povezati na prijateljski ali sosedni ravni, vendar hkrati podoben delež ni želel imeti z njimi nič skupnega. S Slovenci bi se jih skoraj polovica poročila brez zadržkov (glej tabelo C.20 v prilogi C.4). Na poroko s Slovenci je bilo pripravljeno nekaj manj kot dve tretjini Slovencev, več kot polovica Hrvatov in Srbov, polovica vprašanih iz kategorije drugi, več kot dve petini neopredeljenih ter petina Bošnjakov in Muslimanov. Četrtnina Srbov ter več kot petina Slovencev, neopredeljenih in vprašanih, ki so etnično pripadnost imeli za pomembno ali za niti pomembno niti nepomembno, ni želela imeti nič skupnega z Albanci. Ničesar skupnega z Albanci ni želela imeti niti nekaj več kot četrtnina vprašanih, ki jih je motila lastna etnična pripadnosti, vendar jih je bil večji delež pripravljen na poslovne odnose. Nekaj več bi jih poslovno sodelovalo z Bošnjaki, nekaj manj pa z Muslimani. Več kot petina tistih, ki so etnično pripadnost ocenili za sploh nepomembno oz. nepomembno ali niti pomembno niti nepomembno, pa je bila pripravljena na poroko s Hrvati. Petina tistih, ki so etnično pripadnost imeli za sploh nepomembno, bi se poročila tudi z Italijani, nekaj več pa s Srbi. Čeprav bi pričakovali, da so bili vprašani pripravljeni na poroko s sočlanom, rezultati kažejo, da ni tako enostavno. V nadaljevanju bomo podali ugotovitve le za skupini, ki nista bili vključeni v združene kategorije, in sicer za Hrvate in Srbe. Slovence smo obravnavali na začetku tega odstavka. Res je, da so bili na poroko s Hrvati najbolj pripravljeni prav Hrvati, in sicer polovica, toda več kot četrtnina je bila pripravljena le na prijateljstvo. Poroka s Hrvatom ali Hrvatico je bila sprejemljiva tudi za petino Slovencev kot tudi za več kot petino

neopredeljenih in vprašanih iz kategorije drugi. Tri petine Srbov bi se poročilo za Srba ali Srbkinjo, več kot četrtina pa bi z njimi le prijateljevala. Za poroko s Srbom ali Srbkinjo bi se odločila tudi več kot petina neopredeljenih in uvrščenih v kategorijo drugo (v nobenem primeru ni povezanosti). Zanimivo je, da so bili na poroko s Srbi, Slovenci, Muslimani, Makedonci, Madžari, Italijani, Hrvati, Črnogorci, Bošnjaki in Avstrijci bolj pripravljene udeleženci, ki v RS živijo od rojstva (v primeru poroke s Srbi, Muslimani, Bošnjaki, Črnogorci in Makedonci gre za šibko povezanost). Kako kaže dejansko življenje? Večina poročenih anketirancev v PSIP je poročena s Slovencem (glej tabelo C.21 v prilogi C.4). Partner slovenske pripadnosti prevladuje pri Slovencih (manj kot štiri petine), Hrvatih (več kot tri petine), Srbih (dve petini), neopredeljenih (polovica) in kategoriji drugi (manj kot dve petini). Za kategorijo »drugi« je značilna tudi izbira partnerja z religiozno opredelitvijo, za Bošnjake in Muslimane pa izbira partnerja iz slovenske, bošnjaške in muslimanske skupine (ni povezanosti). Rezultati kvantitativne študije ljubljanskih mladostnikov (Dekleva in Razpotnik 2000) so kazali, da so pogosteje zakonske zveze med Slovenkami in pripadniki drugih narodov nekdanje SFRJ kot pa zakoni med Slovenci in članicami narodov nekdanje SFRJ. Morebitna kombinacija zakona (manjšina – manjšina) je bila v raziskavi redka, saj se zdi, da so pripadniki manjšin pri izbiri partnerja usmerjeni na svoje sočlane (prim. z Dekleva in Razpotnik 2002). Ugotovitev o pogostejšem partnerskem odnosu med Slovenkami in člani drugih narodov nekdanje SFRJ kot med Slovenci in članicami narodov nekdanje SFRJ je bila opazna tudi v anketi APNS. V slabih dve tretjinah mlajše generacije, ki je imela fanta ali dekle slovenske narodnosti, je bil delež fantov, ki so imeli deklet Slovenko, precej višji od deleža deklet, ki so imele fanta Slovenca. Polovica mlajše generacije se sicer ne bi poročila s Slovenko ali Slovencem. V tej usmeritvi pa je bilo več žensk. Kljub manjši usmerjenosti mlajših pripadnic manjšin k večinski skupini so se njihove sočlanice starejše generacije v primerjavi z moškimi pokazale kot bolj odprte do morebitnega zakona svojega otroka s članom večine in so bile tudi bolj pripravljene poroko s pripadnikom večine priporočiti svojemu bližnjemu. Otrokovke poroke s članom večine ne bi dovolila dobra tretjina starejše generacije manjšin, dve tretjini pa poroko z večino ne bi priporočilo svojemu bližnjemu. Velja dodati, da so bili v celotnem vzorcu Slovenkam in Slovencem oz. mešanim zakonom bolj naklonjeni tisti, ki so doma govorili slovenščino (Baltić 2002).

2.5 Diskriminacija in stigmatizacija⁸⁴

Čeprav imajo liberalno demokratične družbe nenaklonjen odnos do diskriminacije, lahko skupine nanjo gledajo pozitivno, saj kaže na skupinsko lojalnost in predanost. Ljudje so včasih pripravljeni sprejeti in celo hvaliti nepravilne prakse do tuje skupine. Drugače je, ko je takšno vedenje usmerjeno proti njihovi skupini. Po pristopu socialne identitete je medskupinska diskriminacija vsaj delno motivirana s posameznikovo željo po doseganju in ohranjanju pozitivnega samospoštovanja (Hogg in Abrams 1990, 2001) Medskupinska diskriminacija in skupinska favorizacija obstajata tudi v pogojih minimalne skupinske paradigme, za katero sta značilna odsotnost konfliktov interesa in prejšnjega medskupinskega sovraštva. Minimalna skupinska paradigma so laboratorijski eksperimenti, v katerih so subjekti raziskave naključno ali na podlagi kakšnega nepomembnega kriterija (npr. preferenc do dveh abstraktnih slikarjev) navidezno kategorizirani v dve skupini. Skupini sta minimalni, ker sta popolnoma kognitivni, ne delata nič, nimata ne zgodovine, ne prihodnosti, ne interakcije, njihovi pripadniki pa so anonimni in nimajo nobenih osebnih izgub ali dobičkov. Subjekti raziskave, ki razdeljujejo resurse (npr. točke) med anonimnimi člani lastne in druge skupine, ne vedo, kdo so njihovi sočlani. Rezultati teh raziskav kažejo, da je v določenih pogojih le trivialna ad hoc medskupinska kategorizacija zadostna za oblikovanje značilnega skupinskega obnašanja, skupinskega favorizma in diskriminacije druge skupine ter je zavedanje o obstoju druge skupine zadosten vir za nastanek medskupinske tekmovalnosti⁸⁵. Moramo opozoriti, da na podlagi študij minimalne skupinske paradigme ne moremo sklepati o diskriminaciji do druge skupine kot univerzalni ali vseprisotni, saj je za pojav sovraštva med narodi pomembna socialna dostopnost in hkratna dostopnost narodnih kategorij ter njihova sprejetost v relativnem kontekstu. Kot smo do zdaj ugotovili, je pomembno tudi, da se pripadniki določenega naroda odločijo za primerjanje z drugim narodom. Ne nazadnje morajo tudi iskati lastnosti na dimenzijah komparacije, kar na koncu pripelje do anti-socialnega vedenja. »Dejanske« skupine tudi živijo v družbeno-zgodovinskem okolju, ki vsebuje raznolike družbene norme, ki predpisujejo, prepovedujejo ali usmerjajo diskriminacijsko vedenje. Posamezniki pa imajo socialne sisteme prepričanj, ki se nanašajo na legitimnost in stabilnost statusa, medskupinsko propustnost in dejanske alternative statusa quo (Tajfel in

⁸⁴ Primera za to poglavje se nahajata v prilogi A.5.1 in A.5.2.

⁸⁵ Po metodološki kritiki Gerarda in Hoyta (1974 v Billig 1976) so bili subjekti v minimalni skupinski paradigmi soočeni s situacijo prisilne izbire, v kateri so morali biti naklonjeni ali članom lastne ali tuje skupine. Ker niso mogli na ničemer drugem zasnovati lastno odločitev, favorizacija lastne skupine ni presenetljiva (Billig 1976). S to kritiko se Billig (1976) ne strinja, saj so pri tej paradigmi možni tudi drugačni odzivi (npr. pravičnost).

Turner 1986, 2001; Hogg in Abrams 2001; Haslam, Ellemers, Reicher, Reynolds in Schmitt 2010a; Reicher Spears in Haslam 2010).

Kaj pomeni diskriminacija? Diskriminacija je vedenje, ki vsebuje drugačno obravnavo posameznikov in je zasnovano le na njihovi pripadnosti socialni skupini. Čeprav gre večinoma za nepravilno ali poniževalno delovanje, lahko za diskriminacijo označimo tudi dejanje, ko nekomu damo nezaslužene prednosti. Na splošno jo razumemo kot pristransko vedenje, ki ne vključuje le neposrednega škodovanja ali zapostavljanja oz. slabšega položaja druge skupine, ampak tudi nepravilno favorizacijo sočlanov. Lahko vključuje močna čustva in aktivno negativno vedenje do pripadnika druge skupine ali odziv, ki je subtilen in manj pozitiven, kot če bi se v enaki situaciji znašel sočlan. Sega od relativno nedolžnega skupinskega favorizma, prek predsodkovnega diskurza, verbalne zlorabe in žaljivk pa do sistematičnega skupinskega nasilja in genocida (Hogg in Abrams 2001; Dovidio, Hewstone, Glick in Esses 2010; Whitley in Kite 2010). Očitno je, da se lahko diskriminacija zgodi na različnih družbenih ravneh in se manifestira v različnih oblikah. Lahko je očitna in vsebuje neenake, škodljive in večinoma namerne obravnave, ki so dokaj vidne in se lahko dokumentirajo. Včasih pa je prikrita in vključuje neenako, škodljivo, skrito in namerno oz. celo zlonamerno obravnavo. V tretjih primerih pa prevzame subtilno obliko, ki se kaže v neenaki in škodljivi obravnavi, ki pa je manj vidna in se težje dokumentira kot obravnavo pri očitnih diskriminacijskih dejanjih. Ta zadnja oblika oz. subtilna diskriminacija je večinoma nenamerna in neopažena, saj so storilci diskriminatorno vedenje ponotranjili kot »normalno«, »naravno« ali »navadno« (Benokraitis in Feagin 1995 v Whitley in Kite 2010).

Diskriminacija je lahko v funkciji posameznikovih predsodkov, vendar se lahko pojavi tudi zaradi storilčeve privolitve na obstoječe kulturne vzorce ali ukaze drugih, ki so nosilci predsodkov (Yetman in Steele 1971b). Institucionalna diskriminacija nastane, ko norme, politika in prakse družbenih institucij ponujajo različne izide za člane različnih skupin. Takrat socialne institucije nesorazmerno alocirajo pozitivne socialne vrednote v dominantne in negativne socialne vrednote v podrejene skupine. Iz tega lahko zaznamo, da so vzorci neenake obravnave zasnovani na skupinski pripadnosti. Čeprav se nam iz napisanega zdi dokaj jasno, kaj je institucionalna diskriminacija, včasih njenega obstoja posamezniki ne prepoznajo. Pravzaprav njihovega zavedanja za svoje delovanje tudi ne potrebuje. To nakazuje, da se lahko soočamo z odkrito ali prikrito institucionalno diskriminacijo. Odkrita vsebuje institucionalna pravila in procedure, ki eksplicitno in odprto različno obravnavajo pripadnike dominantnih in podrejenih skupin. Pri prikriti gre bolj za diskriminacijske metode izbora v družbi z demokratičnimi in egalitarnimi pretenzijami, ki ustvarjajo različne alokacije med

dominantnimi in podrejenimi skupinami ter hkrati ohranjajo fikcijo enakomernosti in pravičnosti. Ker je narava tega diskriminacijskega procesa pogosto zelo subtilna in je proces težko dokazati, se člani dominantnih in podrejenih skupini pogosto, kot smo prej zapisali, diskriminacije ne zavedajo. To dejstvo pa podrejenim otežuje uporabo kolektivne akcije v cilju njenega morebitnega preprečevanja. Diskriminacija je lahko tudi kulturna. Z njo se soočajo družbe, v katerih ena skupina obdrži moč v definiranju kulturnih vrednot in njihovih oblik ter z nagrajevanjem vrednosti, ki ji gredo prid, in kaznovanjem nasprotnih ustvarja in ohranja svoj nadrejeni položaj. Zaradi takšnega delovanja dominantne skupine so v teh družbah manjšine in njihova kulturna dediščina marginalizirane (Sidanius in Pratto 2001; Healey 2006; Dovidio, Hewstone, Glick in Esses 2010; Whitley in Kite 2010).

Kakšne so posledice diskriminacije? Za pripadnike dominantne skupine so to prednosti, ki so jih deležni ter so jim zagotovljene in zasnovane ne na njihovi sposobnosti, trudu ali preteklem uspehu, ampak le na njihovi skupinski pripadnosti. Ti privilegiji so lahko nevidni, toda v vsakodnevnem življenju članov dominante skupine imajo stalen in pozitiven vpliv (Whitley in Kite 2010). Člani diskriminiranih skupin imajo včasih lasten položaj za tak, ki se sklada z zdravorazumskimi, znanstvenimi ali drugimi modeli, ki podpirajo diskriminacijo in obstoječe razmerje moči, pravi Razpotnikova (2004). V teh primerih obstaja možnost, da član te skupine pripiše svoj neugodni status ali situacijo osebni krivdi, nesreči ali naključju oz. ga ne poveže s položajem drugih tarč diskriminacije in ga ne umešča v zatiralsko družbeno strukturo (Razpotnik 2004). V spremembi njihovega položaja naj bi diskriminiranim skupinam pomagala afirmativna dejanja. Gre za aktivna prizadevanja k povečanju števila žensk in članov manjšin v službah ali na položajih, na katerih jih je v primerjavi z njihovo populacijo manj. Mnenja o teh prizadevanj so različna. Podporniki imajo ta dejanja za način popravljanja učinka institucionalne diskriminacije, ki so je bili deležni člani manjšine. Nasprotniki pa jih označujejo za obratno diskriminacijo, ki je enako nepravilna kot diskriminacija proti ženskam in manjšinam. Ocenjujejo, da je prednostna obravnava manjšin še posebej nepravilna, ko ni dokazov, da je podjetje ali šola, na katero se člani manjšin prijavljajo, v preteklosti namenoma izvajala diskriminacijo. Hkrati dodajajo, da ta dejanja podcenjujejo kakovost (npr. delovne sile) in so nepravilna do ljudi, ki so ne zaradi lastne krivde z njimi prizadeti (Farley 2010).

Biti z drugimi je ena od osnovnih človeških potreb (Twenge in Baumeister 2005), zato se ljudje izogibajo zavračanju (Baumeister in Leary 1995 v Williams in Govan 2005), izločitvi in izključitvi, ki pa je neizbežni del življenja. Pomembni agenti izključitve so socialne

kategorije in skupine. Skupina ima več moči nad posameznikom, kot pa on nad njo ali drugo osebo. Posameznik je pogosto trača izključitve zaradi slabega ujemanja s skupino ali pa je izključen iz odnosov zaradi pripadnosti izključeni skupini ali posedovanja določene značilnosti. Manj je verjetno, da bo zlahka konstruiral izključevanje, razen če poseduje nenavadno raven osebne moči in psihološko podporo lastne skupine ali pa lahko oriše načela izključevanja, ki so definirana na bolj abstraktni ravni odnosov. Za izobčenje ali izločitev ni nujno fizično ločenje, saj lahko družbene dejavnosti sporočajo posameznikom ali skupinam, da so za širšo družbo psihološko nevidni in neslišni, s čim jih hkrati naredijo družbeno izobčene ali izločene. Ta učinek posameznikom hkrati prenaša izgubo pripadnosti, samospoštovanja, nadzora in smiselnosti obstoja. Ne gre le za osnovne potrebe, ampak hkrati potrebe, ki spodbujajo ali gojijo človeški obstoj, ohranjajo motivacijo ter spodbujajo zdravje in uspeh. Posameznik, ki to izgubi oz. se v družbi občuti marginaliziran, percipira, dobesedno ali ne, da ne pripada enaki socialni strukturi kot drugi, da je neviden in nepomemben ter ne zmožen prispevanja ali opravljanja sprememb (Abrams, Hogg in Marques 2005; Major in Eccleston 2005; Williams in Carter-Sowell 2009).

V vsaki družbi obstajajo kategorije posameznikov, ki so sistematično razvrednotene in izločene iz širokih nizov socialnih odnosov in socialnih domen oz. so stigmatizirane (Major in Eccleston 2005). Izključenost na podlagi stigmatizacije se po Majorjevi in Ecclestonovi (2005) razlikuje od ostalih značilnih oblik izključenosti: (1) je sporazumna oz. v kulturi obstaja splošen dogovor o izključevanju določenega tipa ljudi (oz. kategorij); (2) je zasnovana na socialni identiteti oz. je deljena med nosilci enakih značilnosti, še posebej v primeru skupinskih stigem (ta vidik dopušča uporabo nekaterih posnemalnih strategij, ki niso dostopne tistim, ki so izključeni na podlagi osebnih razlogov); (3) pogosto se ima za upravičeno oz. je v kulturi pogosto legitimna. Po Goffmanu (2008) stigma svojemu nosilcu prinaša dvojni položaj oz. položaj diskreditirane osebe, v katerem on domneva o takojšnji opaznosti svoje različnosti, in položaj osebe, ki jo je mogoče diskreditirati, v katerem predpostavlja, da njegove različnosti prisotni ne poznajo niti je ne morejo takoj opaziti. Kaj je stigma? Stigma je lastnost, po kateri se posameznik razlikuje od drugih, ki so del kategorije, v katero bi se lahko uvrstil, ko nje ne bi bilo. Ta razlika povzroča posebno neskladnost med navidezno socialno identiteto in dejansko socialno identiteto, ki predstavlja dejansko kategorijo, ki ji on pripada. Ko je razhajanje med identitetami opazno, postane on diskreditirana oseba, katere veliki del družbe ne sprejema. Stigma je posebna vrsta razmerja med lastnostjo in stereotipom (Goffman 2008). Ne zadeva »toliko nekega števila konkretnih posameznikov, ki jih je

mogoče razdeliti na dve skupini, stigmatizirane in normalne, kolikor vsesplošni družbeni proces, ki predvideva dve vlogi, od katerih vsak posameznik igra obe, vsaj v nekaterih povezavah in v nekaterih življenjskih obdobjih. Normalni in stigmatizirani sta prej perspektivi kakor osebi. Ti nastajata med mešanimi stiki v socialnih situacijah na podlagi neuresničenih norm, za katere je verjetno, da bodo vplivale na srečanja« (Goffman 2008, 120). Link in Phelanova (2008) sta razširila Goffmanovo povezavo med lastnostjo in stereotipom. V njuni konceptualizaciji obstaja stigma, ko se elementi označevanja, stereotipizacije, ločevanja, izgube statusa in diskriminacije sočasno pojavijo v močni situaciji, ki dovoljuje, da se komponente stigme razvijajo. Vse skupine, brez ali z močjo, označujejo in oblikujejo stereotipe o drugi skupini in je pomembno, čigave kognicije prevladajo. Stigma je po nekaterih mnenjih dolgotrajna motnja, saj obstajajo različni načini za doseganje strukturne in neposredne diskriminacije kot tudi različni načini, s katerim se lahko stigmatizirane spodbuja, da verjamejo, da ne morejo popolnoma uživati in enakovredno sodelovati v družbenem in ekonomskem življenju. Morebitni ukrepi članov stigmatizirane skupine so večinoma usmerjeni le k enemu viru negativnih posledic, ki ga lahko zlahka nadomestijo drugi viri. Prav zaradi tega je lahko učinek naporov stigmatiziranih le kratkočasen. To usmerjanje pozornosti le na en vir stigmatiziranim prinaša še eno posledico oz. manj razpoložljive pozornosti za spoprijemanje z drugimi življenjskimi okoliščinami (Link in Phelan 2008). Link in Phelanova (2008) opozarjata, da trditev o stigmatizaciji kot dolgotrajni motnji ne pomeni, da vsak pripadnik stigmatizirane skupine trpi enake rezultate, saj osebne razlike v individualnih, družbenih in ekonomskih resursih oblikujejo življenjske okoliščine stigmatiziranih ter s tem tudi precejšnjo variacijo posledic v stigmatizirani skupini. Dolgotrajna motnja se pravzaprav v tem pomenu bolj nanaša na splošen vzorec pomanjkljivosti, ki je povezan s procesi označevanja, stereotipiziranja, izgube statusa in diskriminacije (Link in Phelan 2008). Po Goffmanu (v Marvasti 2008) stigma ni fiksna značilnost osebe, ampak variabilni družbeni konstrukt. Ta njena kontekstualnost pomeni, da se doživlja v določenem socialnem kontekstu in v odnosu z določenimi drugimi. Ko se ta dva elementa spremenita, se spremeni tudi doživljanje stigme. Za posameznika to pomeni, da so lahko njegove značilnosti v enem kontekstu stigmatizirane, v drugem nekaj povsem normalnega oz. so nestigmatizirane⁸⁶. Čeprav smo vsi potencialni nosilci stigme, je izkušnja stigmatizacije za pripadnike večine večinoma kratka ali benigna in se zelo razlikuje od izkušenj nosilcev škodljivih stigem (npr. tistih, ki so zasnovane na etnični

⁸⁶ Nekateri teoretiki menijo, da so nekatere kategorije univerzalno stigmatizirane in pri tem opozarjajo na medkulturne podobnosti v skupinah, ki so označene kot trače stigmatizacije (Major in Eccleston 2005).

ali narodni skupnosti, spolni orientaciji ali duševni bolezni), ki so bolj pogosto deležni bolj negativnih posledic (npr. nasilja) (Major in Eccleston 2005; Whitley in Kite 2010)

Posameznik je lahko nosilec telesne, značajske ali skupinske stigme (Goffman 2008). Danes pa se vse bolj zavedamo, da se stigme še naprej razlikujejo v šestih dimenzijah. Ali so vidne ali prikrite? Kaj je vir stigmatiziranega stanja? Kakšna je estetika? Ali jih drugi percipirajo za nevarne? Koliko časa je poteklo od pridobivanja (npr. ali jo je posameznik pridobil z rojstvom ali pa kasneje v življenju)? Ali se bo stigmatizirano stanje čez čas spremenilo? Kakšna je njuna pomembnost za posameznikovo identiteto? Koliko so zanj moteče? (Crocker 1996; Jones in drugi 1984 v Quinn 2006). Ta vprašanja že sama nakazujejo, da stigma med drugim močno vpliva na posameznikovo samospoštovanje, samopercepcijo, skupinsko identifikacijo, motivacijo in socialno interakcijo (Van Laar in Levin 2006). Žal morebitnih posledic stigmatizacije, ki jih je lahko nosilec deležen, še ni konec. Po nekaterih predstavnikih klasične teorije o učinkih stigmatizacije⁸⁷ številni nosilci ponotranjijo stigmo v kronično čustvo inferiornosti. Posledica stigme je lahko tudi izguba statusa oz. nižji položaj na statusni hierarhiji ter omejen pristop do resursov (npr. zaposlitev, izobrazba). Nezmožnost pridobitve teh resursov, še posebej pri ponavljajoči, trajni in drastični strukturni diskriminaciji, ogroža fizično blaginjo nosilca stigme. Ni treba ponavljati, da je lahko tudi ignoriran, izključen in tarča nasilja (psihološkega in fizičnega). V primeru opaznosti stigme v situaciji je lahko med drugim manj intelektualno učinkovit in zaupljiv do članov druge skupine in institucij. V življenju se lahko sooči tudi z nepriljubljenostjo, kar lahko ovira razvoj njegovih socialnih večin ter mu posledično prinaša izgubo interakcijske privlačnosti kot tudi pripadnosti in moči v socialnih odnosih ter manjšo priložnost za pridobivanje zaželenega družbenega statusa. Izkušnja izgube pripadnosti in moči mu lahko prinese nižje samospoštovanje in ovira njegovo prepričanje o samoučinkovitosti. Percepcija, da je on ali njegova skupina žrtev razširjene diskriminacije, je splošno spremljana z nizkim samospoštovanjem, vendar po nekaterih ugotovitvah pripadniki kroničnih stigmatiziranih skupin pogosto ne kažejo znakov slabega duševnega zdravja ali nizkega samospoštovanja in večina kaže pozitivne ravni dobrega počutja (Major in Eccleston 2005; Major 2006; Dijker in Koomen 2007; Link in Phelan 2008). V besedilu smo omenili, da se nosilci stigme med seboj razlikujejo. Ena od značilnosti, po kateri se razlikujejo, je raven zavedanja lastne stigme in doživljanje lastnega stigmatiziranega stanja (Pinel 1999). Pinelova (1999) je ugotovila, da tisti, ki se bolj zavedajo

⁸⁷ Sodobna perspektiva o stigmatizaciji opisuje nosilce kot aktivne agente, ki si prizadevajo oblikovati smiselno sveto, ohraniti lastno samospoštovanje in doseči lastne cilje. Za razliko od tradicionalnih perspektiv o stigmatizaciji, sodobne, ki poudarjajo variabilnost v odzivu nosilcev na predsodke in diskriminacijo, variabilnost situacij, oseb in skupin, pravijo, da učinka stigme ne moremo imeti za enovitega in neizogibno negativnega (Major 2006).

lastne stigme, bolj pogosto percipirajo, da so oni in njihova skupina tarče diskriminacije ter se izogibajo stereotipno relevantnim situacijam in se s tem odpovedujejo možnostim dokazovanja napačnosti stereotipov. Na učinek stigme še bolj vpliva situacija. Njene značilnosti, oseba in vrsta stigme oblikujejo presojo in strategije prenašanja. Ne smejo se zanemariti pretekle izkušnje, saj na podlagi njih in izpostavljenosti predstavam o lastni stigmatizaciji v dominantni kulturi pripadniki stigmatiziranih skupin razvijajo »kolektivne reprezentacije« ali deljene občutke, prepričanja in pričakovanja o lastni stigmatizaciji ter njenem možnem učinku. Te reprezentacije so precej pomembne, saj lahko vplivajo na vedenje stigmatiziranih tudi v odsotnosti očitnih oblik diskriminacij in celo drugih oseb (Major 2006; Van Laar in Levin 2006). Kaj v njih je tako močnega? Kot prvo zavedanje članov stigmatizirane skupine o negativnih vrednotah, umeščeni v njihovo socialno identiteto, potem njihovo znanje o dominantnih kulturnih stereotipih o njihovi stigmatizirani identiteti ter na koncu tudi njihova negotovost in zaskrbljenost, da bodo postali tarče predsodkov. Omenjenim elementom se včasih priključi tudi deljeno razumevanje o razlogih skupinskega zavzemanja določenega položaja na socialni hierarhiji (Major 2006).

Posameznik ima potrebo po pripadnosti, vendar ne po pripadnosti vsem skupinam. Spoštovanje, ki ga sprejema od sočlanov, naj bi bilo bolj povezano z njegovim osebnim samospoštovanjem kot pa skupinski položaj v družbi. S tem bi mogoče lahko razjasnili prej omenjene ugotovitve, po katerih člani kroničnih stigmatiziranih skupin pogosto ne kažejo znakov slabega mentalnega zdravja ali nizkega samospoštovanja, saj je lahko identifikacija in pripadnost s podobno stigmatiziranimi pomembna strategija prenašanja izključevanja na podlagi stigme. Iskanje odnosa s podobno stigmatiziranimi nosilcu prinaša številne psihološke prednosti, kot je priložnost za samopotrjevanje, deljenje izkušenj, socialna podpora, lažje prenašanje negativnih odzivov itn. Razen tega lahko skupina deluje tudi kot skupina pritiska, ki poskuša spremeniti socialno evalvacijo značilnosti ter priskrbeti svojim članom splošne prednosti. Skupina lahko posamezniku predstavlja pomemben vir praktične in emocionalne podpore ter mu omogoča okvir za razumevanje in pogajanje o socialnem svetu. Njena močna skupinska identiteta pa ga hkrati varuje pred negativnimi učinki razvrednotenja. Identifikacija z lastno skupino lahko stigmatiziranemu prinese tudi negativne posledice. Močna identifikacija lahko med drugim okrepi njegovo ranljivost na zavračanje in izključevanje skupine ter je lahko ranljiv tudi na dejanja sočlanov. Dejanje sočlanov, ki potrjuje stereotip o skupini, lahko pri nestigmatiziranih zmanjša privlačnost njegove skupine ter s tem tudi njegovo možnost za oblikovanje morebitnih odnosov s člani dominantne skupine. Razen tega

lahko združevanje s podobno stigmatiziranimi spodbudi nadaljnje izključevanje od nestigmatiziranih, ki lahko primarno in izključno združevanje stigmatiziranih interpretirajo kot izključevalno ali celo kot dokaz obratne diskriminacije. Ta interpretacija pa lahko povzroči krepitev sovraštva in izključevanja stigmatiziranih (Major in Eccleston 2006; McLaughlin-Volpe 2006; ; Van Laar in Levin 2006; Dijker in Koomen 2007). Nosilec lahko oblikuje skupino tudi z nestigmatiziranimi, ki so zaradi svojega položaja vpeljani v njegovo življenje in do njega čutijo naklonjenost. Ker ve, da ga imajo za običajnega, on v tem odnosu ne čuti sramu niti se mu treba nadzorovati (Goffman 2008). Goffman (2008) te nestigmatizirane imenuje »poučene« osebe in poudarja, da je v tem odnosu pomembno tudi, da jih sprejema stigmatizirana skupina. »Poučene« osebe so lahko tisti, katerih poučenost izvira iz dela v ustanovi, in tisti, ki so z nosilcem povezani po socialni strukturi (npr. družinski člani). Slednje lahko skupnost zaradi odnosa obravnava, kot da so v celoti z nosilcem (Goffman 2008). Ljudje, ki prostovoljno prevzamejo stigmo, pa kažejo na nekaj pomembnega, kar je tudi opozoril Goffman (2008), in sicer na vzorec »normalizacije«, ki ukazuje, koliko daleč bi nestigmatizirani lahko šli v obravnavanju stigmatiziranih, kakor da nima stigme. Ti ljudje pa niso povezani le z nosilcem, ampak tudi z drugimi, ki s tem posredno prevzamejo majhen del stigmatizacije (Goffman 2008). Čeprav so za slednje problemi stigmatizacije manj intenzivni, je po Goffmanu (2008) tendenca širitve stigme od stigmatiziranega na osebe, ki so z njim tesno povezane, razlog, da se ljudje tem odnosom izogibajo ali jih celo včasih preklinjajo.

Kako lahko pripadniki stigmatizirane skupine odgovorijo na izključevanje in zavračanje? Odgovor je na različne načine. Izbira strategije je odvisna od številnih dejavnikov, kot so značilnosti situacije (npr. obstoj podpore drugih), osebnih (npr. optimizem) in strukturnih dejavnikov (npr. pripadnost skupini z visokim družbenim statusom), lastnosti socialnega konteksta, vrste stigme, posameznikovih primarnih ciljev, njegovega zavedanja o lastni razvrednotenosti in mnenja o njeni legitimnosti ter njegovega pričakovanja, da bo postal tarča diskriminacije. Prenašanje je pravzaprav proces, ki je usmerjen na cilj reguliranja čustev, kognicije, fiziologije, vedenja in okolja kot odziva na stresne dogodke ali okoliščine. Napor, ki ga posameznik vloži v prenašanje, je usmerjen na proces ter ga ne smemo enačiti z rezultatom prenašanja, ki ni nujno uspešen (Major 2006; Major in Townsend 2010). Naštejmo nekatere strategije prenašanja, ki so nosilcu na voljo. Po Learyju (2001 v Major in Eccleston 2005) se lahko na medosebno zavračanje in izključevanje odzove na tri primarne načine: z izboljšanjem lastne relacijske vrednosti do drugih, z iskanjem alternativnih odnosov, v katerih

bo bolje ovrednoten, ali z umikom. Allport (1954 v Major in Townsend 2010) je morebitne odzive uvrstil v trinajst »ego obramb«, ki se lahko razvrstijo v dve skupini, in sicer: ekstro-kaznovalne (npr. krepitev skupinskih vezi ali prizadevanja, agresija in revolt itn.), pri katerih stigmatizirani krivi tistega, ki ga zavrača ali izključuje, in intro-kaznovalne ego obrambe (npr. zanikanje članstva v lastno skupino, umik in pasivnost itn), pri katerih odgovornost za izključenost in zavračanje pripisuje sebi. Millerjeva in Kaiserjeva (2001) razlikujeta strategije prenašanja glede na to, ali kažejo na sprostitev oz. umik od vira stresa ali na angažiranje glede vira stresa. Oblike sprostitve med drugim vključujejo izogibanje, zanikanje in pobožne želje. Z izjemo izogibanja, ki je lahko neprostovoljno, veljajo vse omenjene oblike za prostovoljne. S strategijami angažiranja poskuša nosilec stigme nadzorovati situacijo. V ta namen lahko med drugim uporabi prostovoljne strategije, kot sta odvrčanje lastne pozornosti od vira stresa, kognitivno prestrukturiranje, reševanje problema itn., ali pa neprostovoljne strategije (npr. fiziološko ali čustvena vzburjenost, vsiljive misli, impulzivna dejanja) (Miller in Kaiser 2001). SIT ni oblikovan kot model prenašanja, toda lahko bi rekli, da lahko na razvrednoteno socialno identiteto stigmatizirani odgovori tudi s socialno mobilnostjo, socialno kreativnostjo ali s socialno spremembo (Major in Townsend 2010). Crockerjeva in Majorjeva (1989) menita, da obstajajo tri kognitivni procesi, ki jih lahko stigmatizirani uporabi za zaščito lastnega samospoštovanja pred grožnjo: selektivno primerjanje izidov s sočlani, ne s pripadniki nestigmatiziranih skupin; selektivno razvrednotenje značilnosti, po katerih se njegova skupina kaže kot slaba, in vrednotenje tistih, na katerih ona briljira; ter pripisovanje negativnega povratnega sporočila predsodkovnim stališčem drugih (oz. diskriminaciji) do lastne skupine bolj kot lastnim zaslugam. Te strategije si bomo malo bolj podrobno ogledali. Po definiciji so pripadniki stigmatizirane skupine žrtve predsodkov in diskriminacije ter so zaradi tega pogosto v primerjavi z bolj dominantnimi skupinami relativno zapostavljeni na številnih dimenzijah. Zaradi tega je lahko komparacija s pripadniki dominantnih skupin zanje težka in boleča ter lahko tudi znižuje njihovo samospoštovanje. S slednjim oz. samozaščito smo navedli vsaj en razlog, zakaj bi se nosilec odločil za primerjavo s sočlani. Ni pa edini. Sočlani so mu tudi bolj dostopni oz. so večinoma v njegovem okolju prevladujoči (učinek bližine) in so na relevantnih dimenzijah po vsej verjetnosti bolj podobni njegovemu selfu, kar jih hkrati naredi za bolj informativne in primerne za pravilno samoovrednotenje. Komparacije s sočlani ni brez negativnih posledic. Lahko zmanjša posameznikovo motivacijo za izboljšanje in s tem tudi njegove dosežke. Naslednja motivacija, ki jo ta strategija lahko zmanjša, je motivacija za socialno spremembo in popravljanjem situacije. Zaradi njene uporabe lahko posamezniku primanjkuje znanja o razširjenosti diskriminacije. Pomanjkanje

tega znanja pa prispeva k ohranjanju družbeno neupravičenega sistema. Naslednja strategija ali strategija selektivnega razvrednotenja značilnosti od posameznika zahteva znanje, kako se njegova skupina v primerjavi z drugo skupino relativno vede (Crocker in Major 1989). Crockerjeva in Majorjeva (1989) domnevata, da lahko ljudje v odsotnosti informacij o osebnih dosežkih in izidih razvrednotijo dimenzije, na katerih se njihova skupina kaže kot slaba, in vrednotijo tiste, na katerih vedo, da se odlikuje. Vzorci razvrednotenja domen lahko povzročijo sistematično razlikovanje skupin v prizadevanjih, veščinah in dosežkih tudi takrat, ko individualne sposobnosti teh razlik ne upravičujejo. Zaradi tega je lahko posameznik, ki ceni določeni cilj, nemotiviran za njegovo uresničevanje, saj verjame, da ga ne more doseči (Crocker in Major 1989). Tretja strategija zahteva jasne predsodke ter presojo o nelegitimni ali nepravilni izključitvi ali zavračanju. Z njo nosilec diskriminacijo in predsodke drugih pripiše socialni identiteti oz. lastni stigmatizirani skupini ter s tem izključevanje preusmeri stran od lastne osebne identitete. Ker je izključevanje zdaj bolj deljeno kot tudi nepravilno in nezasluženo ter ni osebnih pomanjkanj ali moralnih slabosti, je samospoštovanje nosilca zaščiteno. Iz slednjega je razvidno, da je omenjena strategija uporabljiva kot odziv na negativne evalvacije, ki so zasnovane na skupinskih predsodkih, kot tudi na evalvacije, ki to niso. Slaba plat te strategije je, da lahko slabi posameznikovo motivacijo in pri njeni pogosti uporabi lahko posameznik zamudi možnosti za učenje ali izboljšanje ali je celo deležen negativnih posledic za lastno samospoštovanje ter poslabša lastno percepcijo nadzora socialnih interakcij (Crocker in Major 1989; Pinel 1999; Major in Eccleston 2005; Dijker in Koomen 2007). Na svoj položaj se lahko stigmatizirani odziva tudi drugače. Ko je stigma pod njegovim nadzorom, lahko poskuša neposredno popraviti tisto, v čemer vidi objektivno osnovo svoje pomanjkljivosti. Svojo privlačnost v odnosih lahko okrepi z vlaganjem večjega napora v odnose ali z razvojem in dodelavo interakcijskih spretnosti. Lahko tudi poskuša ovreči ali s kompenzacijo zmanjšati pomen lastne stigme, vendar pri tem lahko pride do nasprotnega učinka. Lastno privlačnost lahko poskuša okrepiti z distanciranjem od lastne skupine (npr. zanikanje z njo stereotipno povezanih preferenc) ali z maskiranjem oz. prikrievanjem stigme (preiti kot nestigmatizirani). Morebitnemu konfliktu se lahko izogne tudi z usmeritvijo pozornosti na morebitna zavračanja na osnovi stigme, zadušitvijo pritožb ter fizičnim ali psihološkim (umikom svojega samospoštovanja) umikom iz odnosov, domen ali situacij, v katerih pričakuje stigmatizacijo ali izključitev. Te tri strategije mu varujejo samospoštovanje, vendar mu lahko hkrati prinesejo negativne posledice (Major in Eccleston 2005; Crocker in Garcia 2006; Dijker in Koomen 2007; Goffman 2008). V enem od prejšnjih poglavij smo navedli, da lahko obe poti dileme glede soočanja ali ignoriranja (v tem primeru s

predsodkov) pripeljejo k nezaželenim posledicam. Pritoževanje na predsodke lahko otežuje interakcijo, ogroža posameznikovo lastno predstavo (npr. da je prijeten) in njegove možnosti, da ga drugi sprejmejo, ter povzroča, da ga drugi zavračajo. Te posledice škodujejo odnosu, a v prejšnjem poglavju smo videli, da lahko zadušitev pritožb oz. nesoočanje drugega s predsodki pri nosilcu povzroči slabo vest, obžalovanje, razočaranje, negativna čustva o samem sebi in oblikuje ovire pri oblikovanju deljene realnosti z drugimi. Tudi naslednji dve strategiji nista brez nevarnosti. Zaradi uporabe strategije pozornosti na zgodnje namige predsodkov in razvrednotenja lahko nosilec stigme opazi omenjene znake povsod in njegovo vedenje lahko okrepi verjetnost nezaželenega doživetja. Pri psihološkem umikanju iz domen je posameznik v nevarnosti vpadanja lastne vztrajnosti v teh domenah. To mu še posebej škoduje, ko so te domene pomembne za njegov prihodnji uspeh. Razen tega se lahko zaradi psihičnega ali fizičnega umika sooči z večjim zavračanjem od drugih, kar kot v krogu njegov umik še bolj utrdi. Kako do tega pride? Njegov umik iz posamezne domene pri drugih ustvari mnenje, da nima interesa ali sposobnosti za opravljanje nalog. To mnenje postane drugim podlaga za opravičevanje njegovega nadaljnjega izključevanja iz te domene (Major in Eccleston 2005; Crocker in Garcia 2006).

Zagotovo lahko vsak od nas našteje vsaj nekaj razlogov, zakaj bi nosilec prikril svojo stigmo. Nekaj raziskav je ugotovilo, da je v socialnih interakcijah stigmatiziranim, ki lahko skrijejo lastno stigmo oz. nosilec prikritih stigem (stigma, ki v interakciji ni vidna npr. nekdanji zaporniki), psihološko boljše kot tistim, ki tega ne morejo (nosilec vidnih stigem). Nosilci prikritih stigem imajo ne le večji nadzor nad razkritjem lastnega statusa in boljše začetne odnose z drugimi (Major in Eccleston 2005; Quinn 2006), ampak so tudi v splošnem manj deležni predsodkov in negativnih interakcij kot nosilci vidnih stigem ter so bolj prilagodljivi kot ljudje, ki krivijo svojo očitnost (Jones in drugi 1984 v Crocker in Major 1989). Prikrita stigma ima tudi slabo plat. Njeni nosilci imajo v primerjavi z nosilci vidnih stigem manjšo verjetnost za vključevanje stigmatizirane identitete v lastni self-koncept ter posledično tudi manjšo možnost znotrajkupinske primerjave in zunanjega pripisovanja predsodkom. Prikrivanje stigme tudi ne zmanjšuje psihološke stiske nosilca, temveč ravno nasprotno – lahko jo ustvari. Prikrivanje ni izločilo možnosti stigmatizacije in posameznikov strah pred razkritjem lahko uniči drugače ugodno interakcijo. Zaradi prikrivanja lahko posameznik občuti krivdo, ker noče drugemu razkriti dela sebe. Ko pa se odnos razvije, se mora soočiti z

vprašanji, kot je: Kdaj razkriti stigmo⁸⁸? Slabost prekrivanja je tudi socialna izolacija, saj lahko s prekrivanjem nosilec izgubi možnost za interakcijo s tistimi, s katerima deli značilnost ter s tem tudi zadovoljevanje pomembnih motivov (npr. potreba po pripadnosti) (Crocker in Major 1989; Quinn 2006; Van Laar in Levin 2006; Dijker in Koomen 2007).

V svojem življenju stigmatizirani in nestigmatizirani vstopajo v medsebojno interakcijo. Dimenzije te interakcije na splošno imajo značilnosti medskupinskih odnosov, vendar so stigmatizirane skupine razvrednotene s strani širše družbe oz. kulture. V interakcijo pripadniki obeh skupin vstopajo s stereotipi in kognicijo, ki je zasnovana na kulturnih pričakovanjih in/ali osebnih izkušnjah. Posebej, ko se dobro ne poznata, lahko oba akterja v interakciji izkusita težave in kažeta manj primerne odzive. Zaradi tega je lahko za oba interakcija neprijetna in stresna izkušnja, kar lahko še bolj zmanjša priljubljenost nosilca stigme in povzroči njegovo diskriminacijo. Interakcija z nestigmatiziranim pri nosilcu stigme lahko izzive strah pred razvrednotenjem, negativnim stereotipom in diskriminacijo. Ti strahovi mu otežujejo, da vstopi v spontano in odprto interakcijo z nestigmatiziranim ter hkrati ogrožajo njegove želene predstave, ki jih potrebuje za ohranjanje lastnega samospoštovanja (Crocker in Major 1989; Crocker in Gracia 2006; Dijker in Koomen 2007; Richeson in Shelton 2010). Dijker in Koomen (2007) domnevata, da nosilec verjetno želi ugotoviti, ali drugi ima negativno stališče o njem, zaradi česar mora opazovati verbalna in neverbalna sporočila drugega. Težava v tem opazovanju je ta, da lahko nosilec, ker pričakuje negativno stališče ali vedenje drugega, nejasno vedenje drugega interpretira kot negativno. Lahko se sooči tudi s t. i. pripisovalno dvoumnostjo. Interpretacija pomen pozitivnega ali negativnega vedenja drugega je lahko zanj težavna. Negativno vedenje drugega je lahko oblika stigmatizacije ali pa rezultat vedenjske ali značajske pomanjkljivosti oz. je zaslužno. Pozitivno vedenje je lahko posledica pozitivnih kvalitet stigmatiziranega ali pa pogojev, ki izzivajo občutke simpatije in normativno pozitivno vedenje. Stigmatizirani in nestigmatizirani se lahko tudi razlikujeta v percepciji, kaj predstavlja pozitivna stališča in vedenja do nosilcev posamezne stigme. Nosilec se lahko zaveda lastne stigme in interakcija z nestigmatiziranim lahko pri njem povzroči »stereotipno grožnjo« oz. strah, da bo z lastnim vedenjem potrdil stereotip o lastni skupini kot lastno značilnost. Tudi vzpostavljanje deljene realnosti v takšnem odnosu je za nosilca stigme problematično. Deljene realnosti ohranjajo odnos, saj z njimi odnosni partnerji usklajujejo lastna mišljenja (Crocker in Gracia 2006; Dijker in Koomen 2007). Zakaj

⁸⁸ Nosilci se večinoma odločajo za selektivno razkrivanje in pri tem skrbno izbirajo osebe, ki jim bodo stigmo razkrili (Dijker in Koomen 2007).

je lahko oblikovanje deljene realnosti z nestigmatiziranim za nosilca stigme problematično? Ko je odnos pomemben in so stereotipi za odnos pomembni, mora nosilec v lasten pogled o sebi vključiti partnerjeve negativne stereotipe. Torej, da spodbudi deljeno realnost, mora uskladiti lastno samopodobo s partnerjevimi stereotipi in s tem zmanjšati lastno samospoštovanje (Crocker in Gracia 2006). Crockerjeva in Garcijeva (2006) menita, da ni nujno, da stigmatizirani s samoevalvacijo in vedenjem, ki je dosledno stereotipu, z interakcijskim partnerjem prilagodi lastni pogled o sebi. Deljeno realnost lahko razvije s prizadevanjem, da ga partner vidi na pozitiven način, ki nasprotuje negativnim stereotipom. Na ta način lahko tudi glede na lasten self-koncept spremeni partnerjeva prepričanja (npr. opozori na predsodke in diskriminacijo). Ta strategija res krepi zaželeno predstavo nosilca, a ni brez negativnih posledic. Predstavlja lahko grožnjo njegovi zaželeni predstavi o prijaznosti, sproščenosti ali simpatičnosti, nosilec pa se lahko hkrati sooči z odnosnimi posledicami (Crocker in Gracia 2006).

V interakciji je lahko negotov tudi nestigmatizirani posameznik. Mogoče ne ve, katera pravila naj upošteva, kako naj se vede? Ali bo uspešno skrnil lastna čustva, saj lahko svoje nelagodje izrazi tudi neverbalno? Večina ljudi v želeno predstavo vključuje pozitivne lastnosti (npr. poštenost). Za večino nestigmatiziranih pomeni socialna norma proti predsodkom to, da je biti nepredsedkoven pomemben del zaželene predstave, zato se vedejo na način, da jih imajo drugi za takšne. Ker krepi možnost »ujetja« v izražanju predsodkov, lahko interakcija s stigmatiziranim ogroža zaželeno predstavo in samospoštovanje nestigmatiziranega, ki se drži ideje o lastni nepredsedkovnosti. Njegova identiteta je povezana s pozitivnimi stereotipi ter je lahko ocenjena kot neustrezna pozitivnim lastnostim, ki naj bi bile z njo povezane. Lahko je tudi obtožen zaradi izkoriščanja svoje privilegirane identitete. Prav tako tvega, saj ga lahko drugi vidijo kot zatiralca ali tistega, ki ima korist od predsodkov in diskriminacije, ali pa kot storilca krivice v določenih situacijah. Kakšne interakcijske strategije so na voljo nestigmatiziranem? Lahko uporabi egalitarne vrednote ali pa nadzoruje lastno vedenje, s čimer lahko prepreči učinke spontane stereotipne aktivacije na lastno obnašanje (vsaj na tisto, kar lahko nadzoruje). Žal ta strategija ni nujno uspešna, a ima lahko paradoksalne vedenjske rezultate. Nadzor nad izražanjem pristranskosti v medskupinski interakciji je kognitivno zahtevan in posledično se lahko posameznik vede nasprotno od želenega odziva. Zaradi vznurjenosti pred morebitnim razkritjem pristranskosti se lahko odloči za čim večje izogibanje članom stigmatizirane skupine. Ko se interakciji ne more izogniti, si začne prizadevati k vedenju, ki se ne more pripisati predsodkom, toda zaskrbljenost z nepredsedkovnim vedenjem lahko prispeva k neskladju med njegovim verbalnim in

neverbalnim vedenjem (Crocker in Gracia 2006; Dijker in Koomen 2007; Richeson in Shelton 2010).

Diskriminacijo in stigmatizacijo lahko posameznik doživi na različnih področjih. V raziskavi PSIP-a se več kot polovica vprašanih ni nikoli zaradi svoje etnične pripadnosti soočila z diskriminacijo s strani sodelavcev ali policije, diskriminatorno obravnavo otrok v šoli ali vrtcu, diskriminacijo pri iskanju zaposlitve in pri politični participaciji ali s težavami pri urejanju javno upravnih zadev. Dobre tri petine pa ni nikoli strahovalo zaradi izgube delovnega mesta ali pa se soočalo s težavami pri reševanju stanovanjske problematike (glej tabelo C.22 v prilogi C.5). Izjeme so obstajale in so kazale na to, da je občutljivo področje odnosi med sodelavci ter da diskriminacijo bolj percipirajo Muslimani in Bošnjaki (dobri dve petini sta se redko soočali z neenako obravnavo otrok v vrtcu ali šoli, polovica oz. petina redko oz. pogosto z neenako obravnavo s strani sodelavcev, četrtnina oz. tretjina je redko oz. pogosto občutila neenako obravnavo pri iskanju zaposlitve, tretjina pa je redko naletela tudi na težave pri urejanju zadev na javni upravi in je percipirala neenako obravnavo s strani policije, četrtnina se je tudi pogosto oz. redko bala zaradi morebitne izgube službe in imela težave pri urejevanju stanovanjske problematike, tretjina pa je redko neenakosti doživela pri politični participaciji). Ostale izjeme so se kazale pri Srbih (polovica se je redko soočala z neenako obravnavo s strani sodelavcev, nekaj več kot tretjina oz. petina je redko oz. pogosto percipirala neenako obravnavo pri iskanju zaposlitve, dobra tretjina je redko imela težave pri urejanju zadev v javni upravi, petina se je redko bala zaradi morebitne izgube delovnega mesta, četrtnina pa je redko doživela neenakost pri politični participaciji), Hrvatih (dve petini sta se redko soočali z neenako obravnavo s strani sodelavcev, četrtnina redko z neenako obravnavo pri iskanju zaposlitve in petina pa z neenakostjo pri politični participaciji) ter neopredeljenih in uvrščenih v kategorijo drugo (tretjina se je redko soočala z neenako obravnavo s strani sodelavcev, petina je imela težave pri urejanju zadev v javni upravi in se je bala zaradi morebitne izgube službe). Nekaj manj kot tretjina kategorije »drugo« in petina neopredeljenih je bila redko deležna neenake obravnave pri iskanju zaposlitve (razen politične participacije šibka povezanost). Zanimivo, da so omenjene diskriminacijske obravnave z izjemo neenake obravnave otrok, obravnave pri iskanju zaposlitve in s strani policije ter težav v javni upravi, pogosteje doživljali tisti, ki so se v RS preselili (ves šibka povezanost).

Vprašani so večinoma zaznavali, da imajo enake možnosti za zaposlitev in napredovanje kot Slovenci (glej tabelo C.23 v prilogi C.5), vendar so kljub temu tudi ocenili, da imajo Slovenci več možnosti, da se v slovenski družbi povzpnejo visoko na družbeni lestvici, kot pa osebe s

prostora nekdanje SFRJ in njihovi potomci (glej tabelo C.24 v prilogi C.5). Pripadniki manjšin z območja nekdanje SFRJ so se nekako bolj nagibali, da se lahko njihovi sočlani in otroci povzpnejo le do polovice lestvice, medtem pa je četrtnina Slovencev ocenila, da je pot za to skupino do vrha lestvice prosta. Na področju zaposlovanja je večina zaposlenih vprašanih iz PSIP-a, delo pridobila preko javnega razpisa in je delala v kolektivih, kjer prevladujejo Slovenci (glej tabeli C.25 in C.26 v prilogi C.5). Z vidika delovnega okolja izstopajo Bošnjaki in Muslimani, saj jih več kot dve petini dela v kolektivih z enakim deležem Slovencev in pripadnikov drugih skupin. Ko govorimo o zaposlenosti, ne moremo mimo nezaposlenosti, ki je bila pogostejša pri anketirancih, ki v RS živijo od rojstva (srednja povezanost) (glej tabelo C.27 v prilogi C.5). Sicer se v splošnem etnična pripadnost vprašanim ni zdela kot pomemben razlog za morebitne finančne težave družin in je bila RS za njih najbolj zaželena država za bivanje ter bi v primeru odprave dvojnega državljanstva obdržali slovenskega (glej tabele C.28, C.29, C.30 in C.31 v prilogi C.5).

Če sodimo po rezultatih PSIP-a, pripadniki manjšin z območja nekdanje SFRJ večinoma živijo v heterogenih soseščinah ali soseščinah, kjer pretežno živijo Slovenci (glej tabelo C.32 v prilogi C.5). Prijateljstvo ni omejeno le na etnično skupnost, saj vprašani prijateljujejo tudi s pripadniki drugih etnij (glej tabelo C.33 v prilogi C.5). Ta nagnjenost je manj značilna za Slovence kot za pripadnike manjšin z območja nekdanje SFRJ (ni povezanosti). V prijateljskem krogu vprašanih večinoma prevladujejo Slovenci ali pa je krog sestavljen od Slovencev in pripadnikov drugih skupin (glej tabelo C.34 v prilogi C.5). Prijateljski krog, v katerem prevladujejo Slovenci, je najmanj pogost pri vprašanih, ki jim je etnična pripadnost zelo pomembna (nekaj več kot petina), tistih, ki so vedno ponosni na svojo etnično pripadnost (nekaj manj kot tretjina) ter tistih, ki čutijo pripadnost eni od skupin z območja nekdanje SFRJ. V krogu iste etičnosti se najbolj pogosto gibajo Bošnjaki oz. Muslimani (15,7 %) (v nobenem primeru ni povezanosti).

2.6 Manjšinske skupine, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, v Sloveniji⁸⁹

Struktura prebivalstva SFRJ je bila zelo pestra. Večino so sestavljali jugoslovanski narodi, ki bi jih lahko v grobem predstavili takole: Muslimani, ki naj bi sami sebe identificirali in naj bi bili tudi od drugih kategorizirani na verski podlagi, pripadniki pravoslavne vere (Srbi, Makedonci in Črnogorci), ki so bili v zgodovini del Otomanskega carstva, in pripadniki katoliške vere (Slovenci in Hrvati), ki so v zgodovini živeli v Habsburškem cesarstvu. V SFRJ so prebivale tudi številne narodnosti. Jugoslovanske skupine so bile stoletja ločene, kar je vplivalo na njihovo različnost v zgodovinskem razvoju in dediščini. Do začetka 20. st. se je dokončal proces oblikovanja jugoslovanskih narodov kot posebnih narodov z lastnimi nacionalnimi ideologijami, kar je po nekaterih ocenah oviralo proces njihove homogenizacije v eno jugoslovansko nacijo in je hkrati imelo posledice za politični sistem in državno ureditev Jugoslavije. Ideologije so pogosto sredstvo za ustvarjanje občutka enotnosti in skupne usode, vendar se ideja socializma, da bo nacija odmrla, v SFRJ ni uresničila, kar so pokazali tudi etnični spopadi (Bilandžić 1985; Smith 1988; Bennett 1995; Matković 1998; Monaghan in Just 2008).

Na popisu prebivalstva l. 1991⁹⁰ je od skupno 1.965.986 prebivalcev Slovenije 7,2 % izjavilo, da so etičnega porekla ene od skupin z območja nekdanje SFRJ (Albanci – 0,18 % celotnega prebivalstva; Črnogorci – 0,22 %, Hrvati – 2,76 %, Makedonci – 0,23 %, Muslimani – 1,37 % in Srbi – 0,23 %) (Devetak 1999). Po oceni Devetaka (1999) bi lahko neslovenskem delu prebivalstva⁹¹ dodali tudi tiste, ki so se izrazili kot Jugoslovani (0,63 %), ter tiste, ki jim je »poreklo« ostalo »nedoločeno« (0,49 %) oz. »neznano ali nejasno« (2,72 %). Na naslednjem popisu l. 2002 je od 1.964.036 narodno opredeljenih prebivalcev 6,07 % izjavilo pripadnost eni od narodnih skupin z območja nekdanje SFRJ (0,31 % albanski; 1,10 % bošnjaški; 0,14 % črnogorski, 1,81 % hrvaški, 0,20 % makedonski; 0,53 % muslimanski in 1,98 % srbski narodni skupini). Hkrati se jih je 0,03 % v pogledu narodnosti opredelilo za Jugoslovane, 0,41 % za Bosance, 2,47 % glede narodnosti ni podalo odgovora, za 6,43 % pa je narodnost neznana (SURs 2002). Ena od značilnosti prav vseh narodnih manjšin z območja nekdanje

⁸⁹ Primer za to poglavje se nahaja v prilogi A.6.

⁹⁰ Od l. 2002 se podatka o narodni pripadnosti in veroizpovedi ne zbirata več s popisom. Pripadnost narodnosti se lahko prostovoljno registrira v skladu z Zakonom o prijavi prebivališča (7. čl.) (Ivanjko 2014).

⁹¹ Naziv Neslovensci Devetak (1999) uporablja za prebivalstvo ali državljane RS, ki niso slovenskega etničnega porekla.

SFRJ v RS je urbani profil in ozemeljska disperziranost naselitvene prisotnosti⁹² (Kržišnik-Bukić 2008). Po slovenski osamosvojitvi so s ciljem ohranitve materinščine, običajev in kulturne identitete pripadniki narodov in narodnosti nekdanje skupne države in njihovi potomci začeli z ustanavljanjem kulturnih društev⁹³, ki so se pozneje povezala v Zveze kulturnih društev posameznih narodov. L. 2003 so Zveze kulturnih društev Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov podpisale sporazum o ustanovitvi Koordinacije EXYUMAK (Koordinacija manjšin bivše Jugoslavije). Kmalu se je predsedstvo Koordinacije odločilo za ustanovitev Zveze zvez kulturnih društev⁹⁴. Odločba o registraciji je prišla l. 2006. Po tretjem obisku Slovenije l. 2007 je Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) pri Svetu Evrope v svojem poročilu zapisala, da mora RS ustrezno rešiti manjšinsko vprašanje v Sloveniji živečih pripadnikov narodnih skupin iz nekdanje SFRJ⁹⁵ (Dimitrievski 2014). Februarja l. 2011 je Državni zbor (DZ) sprejel Deklaracijo RS o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS (v nadaljevanju skupin), v kateri je izrazil stališča do omenjenih skupin, katerih člani so državljani RS in v njej stalno prebivajo, vendar njihove kolektivne pravice Ustava posebno ne ureja. Deklaracija jim je zagotovila pravico do lastnega narodnostnega samopoimenovanja in samoorganiziranja na narodnosti podlagi, uživanja in razvoja kulture, gojenja jezika in pisave, ohranjanja zgodovine, organiziranega pristopa v javnosti ter prispevanja k multikulturalnosti RS. Omenjeno RS spodbuja in si bo hkrati prizadevala za uveljavitev pravnih okvirov za zagotavljanje materialnih in drugih podpor njihovega delovanja. DZ pričakuje, da bo Vlada na podlagi stališč iz deklaracije in v okviru svojih pristojnosti zagotovila stalno skrb za ustvarjanje možnosti ohranjanja in razvoja identitete teh skupin. K temu cilju je po DZ veliko prispevala vladna odločitev o ustanovitvi njenega posebnega posvetovalnega telesa, v katerem naj bi predstavniki teh skupin enakopravno sodelovali. To telo naj bi obravnavalo vprašanja, zahteve in predloge omenjenih skupin ter sprejemalo stališča do predlogov odločitev vlade in ministrstev, ki bi se tikale teh skupin (Sosvet pri Vladi) (Deklaracija RS o položaju narodnih

⁹² Omenimo, da na nekaterih območjih Hrvati (tri obmorske občine) in Srbi (npr. Bela krajina) živijo že več stoletij (več glej Kržišnik-Bukić 2008). Prav tako je tudi za pričakovati, da so se v preteklosti pripadniki narodov, ki so bili del Habsburške monarhije, tudi posamično priseljevali v Slovenijo.

⁹³ Kržišnik-Bukićeva (2003a) sklepa, da je v 70-letnem obdobju Jugoslavije v Sloveniji nastajalo in bilo občasno krajši ali daljši čas prisotno neko število društev in organizacij narodov drugih jugoslovanskih enot (ne nujno vsi, vsaj večina). Slovenci pa so imeli še posebej v medvojnem času na Hrvaškem, BiH, Srbiji in Makedoniji več svojih društev in združenj (Kržišnik-Bukić 2003a).

⁹⁴ Zveza zvez kot tudi posamezne zveze so koncipirane na narodno-pripadnostnem načelu, kar pomeni, da se npr. znotraj Zveze hrvaških kulturnih društev nahajajo društva, katerih člani so izvirno pripadniki hrvaškega naroda iz Hrvaške kot tudi iz BiH itn. (Kržišnik-Bukić 2008).

⁹⁵ V poročilu iz l. 2002 je ECRI med drugim slovenskim oblastem priporočila, naj ukrepajo na številnih področjih glede na potrebo po razreševanju težav, s katerimi se soočajo člani manjšin iz območja nekdanje SFRJ (npr. pridobivanje državljanstva, uživanje ekonomskih in socialnih pravic) (Klopčič 2003).

skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS 1; 3; 5 čl.). Po sprejetju deklaracije je bil ustanovljen Svet za vprašanja narodnih skupnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji ⁹⁶ (Dimitrievski 2014).

Že v času SFRJ so bila v Sloveniji za člane skupin nekdanje Federacije razširjena imena, kot so npr. Jugoviči, Južnjaki itn., kar po Kržišnik-Bukićevi (2003b) niti ni sporno, ko ne bi ta vsebovala nekega podcenjevalnega naboja, ki naj bi bil še posebej v zvezi s črko ć, ki je pogosto zadnja črka v priimku posameznikov iz nekaterih držav nekdanje SFRJ. Razen oznak, ki imajo korenine v imenu Jugoslavije, se je za skupno oznako, sicer v manjši meri, uporabljalo ime Bosna. Zaradi želje, da se za člane skupin nekdanje SFRJ oblikuje skupno ime brez žaljivih konotacij, je nastal izraz Neslovenec, ki se je (z veliko začetnico) začel uporabljati v začetku 90-ih let 20. st. (Kržišnik-Bukić 2003b; Ivanjko 2014). Po številnih ocenah je ta izraz večkratno nesprejemljiv, saj je poimenovanje, ki izhaja iz negacije drugega, »žaljiva izvedbena konstrukcija« (Kržišnik-Bukić 2003b, 13). Razen tega se izraz nanaša le na osebe, ki izvirajo iz držav nekdanje SFRJ in ki imajo ime svojega naroda (Kržišnik-Bukić 2003b). Po Ivanjku (2014) je njegova uporaba pravno sporna⁹⁷ in ni primerna za opredeljevanje članov drugih narodov, saj ne obstaja narod in narodna pripadnost, ki bi jo opredelili kot neslovensko, kot tudi ni posebnega neslovenskega jezika, kulture itn.

V nasprotju z ostalimi skupinami, ki jih bomo obravnavali v tem poglavju, so Albanci⁹⁸ edini, ki niso slovanskega porekla in so v nekdanji SFRJ predstavljali najbolj številčno narodnost. Ker v zgodnjem srednjem veku na območju, kjer danes živijo, ni bilo nobenega pomembnejšega gibanja, ki bi ukazovalo na njihov kasnejši prihod, se njihovo poreklo dostikrat povezuje z antičnimi Iliri. Čez stoletja so se Albanci mešali s Slovani, Vlasi, Turki, Grki in Italijani. V srednjem veku so bili pod bizantinsko in srbsko oblastjo. V drugi polovici 14. st. so bili razdeljeni na več majhnih, praktično od Bizanta neodvisnih kneževin, a so bili zaradi medsebojnega nasprotovanja nezmožni skupnega upora proti Benetkam in Turkom. Gjergju Kastriotu, znanem tudi kot Skenderbeg, je uspelo zbrati Albance in poraziti Turke (1449). Po njegovi smrti (1478) so Turki zlomili albanski odpor in zavzeli deželo. Albanci so se prilagodili novi oblasti ter so hkrati obdržali tradicionalno družbeno organizacijo in visoko

⁹⁶ L. 2012 je bil Svet za več kot eno leto ukinjen in je bil ponovno ustanovljen l. 2013 (Dimitrievski 2014). Danes ga žal na spletni strani Vlade ne moremo najti.

⁹⁷ Ivanjko (2014) opozarja, da v pravnih tekstih RS te besede ni mogoče najti. V sodnih upravnih odločbah pa se oseba pogosto označuje kot Neslovenec (Ivanjko 2014).

⁹⁸ Ime Albancev se nanaša na ilirsko pleme Albana. Vse do turške oblasti so Albanci sebe imenovali Arbëni, danes pa sebe imenujejo Shqiptari, svojo državo pa Shqipëria. Sčasoma se je v nekdanji SFRJ naziv Šiptar diskreditiral in dobil konotacijo nekvalificiranih del (Horvat 1989; Narodi Evrope 1997).

stopnjo avtonomije. Številni so sprejeli islam. Proces islamizacije je pospešil sultan Selim II, ki je gospodinjstva, v katerih je vsaj en moški sprejel islam, osvobodil nekaterih davkov. Posledica teh mer so bila mešana muslimansko-krščanstva gospodinjstva. Po velikih srbskih selitvah v habsburške dežele v 17. in 18. st. so muslimanski Albanci naselili Kosovo, Metohijo in zahodno Albanijo. Čeprav se je albanski narodni preporod začel med albanskimi intelektualci v Italiji v 19. st. (priče Risorgimenta), je za Albance zelo pomembna Prizrenska liga (1878), ki so jo na južnem Kosovu ustanovili muslimanski in krščanski voditelji zaradi strahu, da bo ozemlje Srbija ali Grčija anektirala oz. razdelila. Gibanje je bilo zadušeno l. 1881. Upanje Albancev, da bo mladoturški režim, ki je l. 1908 prevzel oblast, sprejel njihove zahteve po avtonomiji in združitvi znotraj Turskega cesarstva, je bilo zaman. Namesto tega so se soočili s poturčevanjem. V času prve balkanske vojne (1912) je prišlo do prve splošne albanske vstaje, ki je bila posledica strahu, da bodo Bolgarija, Srbija in Grčija razdelile albansko ozemlje. Naslednje leto je bila ustanovljena prva neodvisna albanska država. Eden od vzrokov nenehnega razdora kraljevine Albanije naj bi predstavljalo vključevanje Kosova, ki je v Kraljevini Srbiji skupaj s Prizrenom postal središče albanskega nacionalizma. Na Kosovu so bili Albanci deležni prisilne asimilacije srbske kulture. V medvojnem času jih je režim Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev (SHS) oz. Jugoslavije zatiral. Številni so zapustili Kosovo in ustanovili Kosovski odbor, ki je organiziral odpor proti Srbom. V času druge svetovne vojne je Mussolinijev režim Kosovo priključil Albaniji, kmalu pa so ga Enver Hodža in partizani vrnili Jugoslaviji. V drugi Jugoslaviji so bili Albanci po številčnosti četrta skupina in so veljali za najmlajšo etnično skupino, v kateri so otroci in mladina predstavljali več kot polovico, kar je po nekaterih mnenjih zmanjšalo njihovo teritorialno mobilnost. Večinoma so bili koncentrirani na Kosovu, vendar so živeli tudi v Makedoniji, Črni gori in na območju južne Srbije. V SFRJ so Albanci imeli svoje šole, univerzo (Priština), dnevnik, časopis ter radio in TV (Priština). Razen tega je Kosovo imelo parlament, vlado, vrhovno sodišče in akademijo znanosti v albanskem jeziku, ki je postal enakopravni uradni jezik pokrajine (Perič 1982; Petrović 1987; Sirotković in Margetić 1988; Meier 1996; Narodi Europe 1997; Matković 1998; Berishaj 2014). Po Bancu (2001) so imeli Albanci v obdobju med l. 1968 in 1981 vsaj na Kosovu dokajšnjo avtonomijo. Po l. 1981 in posebej po l. 1989 je sledila brutalnost. Državne in javne institucije, šole, bolnišnice itn. so bile očiščene od Albancev, ki so jih nekateri prikazovali kot največjo grožnjo srbstvu. L. 1989 je Kosovo skupaj z Vojvodino izgubilo avtonomni status. Številni Albanci naj bi bili aretirani, pretepeni, umorjeni ali naj bi izgubili službo. Albanski mediji so bili zatrti. Kot odziv na vojne v RS, RH

in v BiH se je razvilo albansko mirovno gibanje (Narodi Europe 1997; Banac 2001;). Kmalu je sledila vojna tudi na Kosovu. Nekaj let po vojni je Kosovo razglasilo neodvisnost.

V Slovenijo so na začetku 20. st. najprej prišli albanski ekonomski migranti. Sledil jim je beg Albancev med obema vojnama, ki se je usmeril k Primorski in Koroški. L. 1946 so študenti iz Albanije, ki so študirali v Ljubljani, organizirali slovensko-albansko društvo prijateljstva, ki se je s prekinitvijo odnosov med Jugoslavijo in Albanijo ugasnilo. Več kot dvajset let kasneje (1968) so albanski študenti v Ljubljani ustanovili društvo albanskih študentov Shkëndia (Iskra), ki je izdajalo tudi albanski študentski časopis Besa. Svoje prvo kulturno društvo v Sloveniji, Migjeni, so Albanci ustanovili l. 1989. Sledila so mu številna albanska združenja⁹⁹ v večjih slovenskih mestih¹⁰⁰. L. 2006 je bila ustanovljena Zveza albanskih društev v Sloveniji (Kržišnik-Bukić 2003a, Berishaj 2014). Sestavljajo jo: KDA Migjen (Ljubljana), Bashkimi (Maribor), Besa (Kranj), Ilirija (Izola/Koper) in Besa (Celje). Kot začetek politične emancipacije Albancev v Sloveniji in pogojno tudi v SFRJ, Berishaj (2014) opredeljuje s »Cankarjevim domom«, saj naj bi se tam začel uresničevati moto albanske politične elite v Sloveniji. L. 1989 Albanci v Ljubljani niso ustanovili le »Migjeni«, ampak tudi politično stranko Demokratično zvezo Kosova. Gre za prvo registrirano albansko politično stranko v nekdanji SFRJ, ki je sodelovala tudi na prvih večstranskih volitvah v Sloveniji. Kulturna društva in politična stranka so zasledovali dva cilja. Pri prvem naj bi šlo za prizadevanje Albancev za čimprejšnjo vrnitev na Kosovo, pri drugem za kulturno in politično artikulacijo energije in usmerjanje procesov, kompatibilnih s procesi demokratizacije, ki so se takrat dogajali v Sloveniji (Berishaj 2014).

Okrog izvira in zgornjega toka reke Bosne je v 10. st. nastala kneževina, ki je pozneje dobila ime Bosna. V 12. st. je v deželo prišlo bogomilstvo, ki je kmalu postalo državna religija. Srednjeveška bosanska država je izgubila samostojnost l. 1463, ko je padla pod Turško oblast, ki je na njenem območju in širše (deli Hrvaške, Srbije in Črne gore) ustanovila Bosanski pašaluk ali ejalet, edino osmansko provinco, sestavljeno iz dežel, kjer so prebivali južnoslovanski narodi. Okupacijo je spremljala islamizacija in je do konca 15. st. število muslimanskega prebivalstva naraščalo ter je bilo ob prelomu 16. in 17. st. v večini. Zaradi

⁹⁹ V tem poglavju bomo omenili številna društva pripadnikov narodov z območja nekdanje SFRJ. Radi bi opozorili, da se zavedamo, da obstaja možnost, da so nekatera od omenjenih društev prenehala z delovanjem oz. več aktivno ne delujejo kot tudi, da obstaja možnost, da smo katerega pozabili uvrstiti v besedilo.

¹⁰⁰ Ta društva so (Berishaj 2014): Besa (Celje), Skupnost Albancev Ljubljana, Agimi (Krško), Dardania (Ravne na Koroškem), Skenderbeu (Velenje), Lirija (Postojna), Kosova (Nova Gorica). Kržišnik-Bukićeva (2003a) navaja še društvo Balli komëtar (Ljubljana-Fužine).

etnične bližine s kristjani in religijske z Otomani, Muslimanom niso popolnoma zaupali ne eni, ne drugi. Razen Muslimanov, ki so opazno začeli oblikovati posebno bosansko skupnost in s pomočjo vere vsrkavati romske in šiptarske etnične elemente, so tudi pravoslavci in katoliki razvijali artikulirano etnično kategorijo ter so enako kot islam asimilirali priseljene etnije (Sirotković in Margetić 1988; Imamović 1992; Kržišnik-Bukić 1996; Meier 1996; Velikonja 1998). Kljub vse bolj ločenemu kulturnemu življenju in religiji kot glavnem merilu razpoznavanja so med prebivalci po Kržišnik-Bukićevi (1996) skupno življenje, gospodarska povezanost, medsebojna odvisnost, isti jezik in zgodovinski spomin razvili notranje vezi, ki so ustvarjale vzdušje tolerance med člani različnih ver¹⁰¹. BiH je bila tudi pod oblastjo Avstro-Ogrske monarhije (okupacija 1878, aneksija 1908)¹⁰². Po Sirotkoviću in Margetiću (1988) je Monarhija prispevala k izgradnji bosansko-hercegovačke posebnosti in s tem tudi k ideji o avtonomiji in državnosti. Do takrat zaradi zgodovinske povezanosti z otomanskim imperijem in navezanosti na islam Muslimani naj ne bi razvijali posebne nacionalne identitete¹⁰³. Čeprav se je manjše število večinoma zaradi praktičnih ali političnih razlogov izreklo za Hrvate ali Srbe muslimanske vere, večina Muslimanov ni izkazovala interesa glede nacionalnega izrekanja in nacionalnega gibanja Hrvatov in Srbov ter se je njihova narodna zavest krepila s hrvaškimi in srbskimi poskusi asimilacije. V Monarhiji se ni začel le organizirani kulturni preporod Muslimanov (z izidom časopisa Bošnjak), ampak se je zgodila tudi transformacija identitete prebivalcev BiH oz. je nad religijsko identiteto prevladala narodna. V kratkem se je ideja administracije Benjamina Kally (1882–1903) glasila, da so vsi prebivalci dežele ne glede na religijo pripadniki bosanskega naroda oz. Bošnjaki, ki govorijo bošnjaški jezik. Čeprav je ta ideja pridobila podporo nekaterih skupin¹⁰⁴, zaradi že razvitih etničnih in političnih organizacij Hrvatov in Srbov, ki so ji močno nasprotovali, ni zaživela. Kraljevina SHS oz. Kraljevina Jugoslavije je Muslimane percipirala kot islamizirane Slovane (Purivatra in Hadžijahić 1992; Kržišnik-Bukić 1996; Lopasic 2001; Velikonja 1998, 2001). V prvih letih nove države je bilo njihovo imetje »odvzeto ali uničeno, ljudje so bili ustrahovani, pretepeni ali celo umorjeni« (Lopasic 2001, 152). Agrarna reforma (1919) je Muslimane v BiH spodbudila k vzpostavitvi Jugoslovanske muslimanske organizacije, vendar jim ni uspelo

¹⁰¹ Od 16. st. naprej razen treh velikih verskih skupnosti obstaja še ena, židovska (Kržišnik-Bukić 1996).

¹⁰² Z aneksijo je BiH tudi formalno postala avstro-ogrška pokrajina oz. tretje zasebno telo (pred tem je suverenost pripadala sultanu, vendar je oblast imela Monarhija). Razen Hrvaške (želja po južnoslovanski oz. hrvaški državi znotraj Monarhije) si je BiH želela tudi Srbija, ki je skupaj s Črno goro, takrat že suvereno državo, aneksiji nasprotovala (Sirotković in Margetić 1988; Imamović 1992; Narodi Evrope 1999).

¹⁰³ Moramo pa opozoriti tudi na nasprotna mnenja, po katerih so se Muslimani v BiH šele v Kraljevini Jugoslaviji začeli identificirati kot nacija (Narodi Evrope 1997).

¹⁰⁴ Bošnjaštvu naj bi se priklonili le tisti Muslimani, ki so se občutili ogroženi zaradi srbskega ali hrvaškega programa in načrtov za njihovo spreobrnitev v krščanstvo (Narodi Evrope 1999).

doseči priznanja posebne muslimanske identitete, saj so bili obravnavani kot verska manjšina. Deset let kasneje je bila Bosna razdeljena na štiri banovine (Vrbasko, Primorsko, Drinsko in Zetsko), v katerih so Muslimani predstavljali manjšino. Ker niso imeli možnosti vpliva na oblast in niso želeli biti identificirani kot Srbi ali Hrvati, se je pojavila močna tendenca k poudarjanju jugoslovanstva. S sporazumom Cvetković-Maček (1939) je bil del dežele vključen v novoustanovljeno Banovino Hrvatsku. Dve leti kasneje pa so bili tudi ostali deli priključeni Nezavisni državi Hrvatski (NDH)¹⁰⁵. V drugi svetovni vojni je bila Bosna območje boja treh političnih gibanj (ustaško gibanje, komunisti in četniki), ki so si poskušali pridobiti Muslimane v svoje vrste (Bojić 1992; Kržišnik-Bukić 1996; Narodi Europe 1997; Lopasic 2001). Po drugi svetovni vojni je BiH doživela republiško državno enakopravnost, vendar je po oceni Kržišnik-Bukićeve (1996) vprašanje narodnostne identitete njenega prebivalstva ostalo, saj so se morali opredeliti za enega od priznanih narodov. Na popisu prebivalstva l. 1948 so dobili možnost, da se izjasnijo kot »neopredeljeni« ali kot »opredeljeni« (npr. Srb – musliman). Naslednji popis (1953) je vseboval rubriko »opredeljen« (npr. Hrvat) ter »Jugoslovan neopredeljen« za Jugoslovane po etničnem poreklu in »Nacionalno neopredeljen« za tiste, ki to niso bili. Po navodilih popisa iz l. 1961 naj bi se kot »Musliman (etnična pripadnost)« izrazili le tisti jugoslovanskega porekla, ki se v etničnem smislu čutijo kot Muslimani. Preambula Ustave BiH iz l. 1963 je Muslimane naredila enakopravne Srbom in Hrvatom, vendar jih ni izrecno definirala za narod. Šele po l. 1971 so se lahko na jugoslovanskem popisu prebivalstva opredelili kot Muslimani. S tem so postali največja etnična skupina republike. Sprememba njihovega statusa je spremenila razmere v SFRJ, porušila dotedanje razmerje sil v federativni narodnostni sestavi ter okrepila kognitivno in emocionalno samozavedanje članov skupine na vseh področjih javnega delovanja kot tudi družbeno vlogo islama. Kljub temu je ateistične člane eksplicitna verska oznaka v identiteti motila (Kržišnik-Bukić 1996; Narodi Europe 1997; Lopasic 2001; Sokolović 2006; Kamberović 2009). Hrvati in Srbi, pri katerih je nova situacija pospešila samoidentifikacijo z lastno skupino, so v deželi, pravi Kržišnik-Bukićeva (1996), priznali njihov status. Sobivanje narodov v BiH je zmotila vojna, ki se je zgodila po razglasitvi neodvisnosti BiH l. 1992. Vojna naj bi po Kržišnik-Bukićevi (1996) imela še en element. Muslimani, ki so v narodnem imenu imeli eksplicitno religijsko oznako, so bili v širšem okolju kategorizirani na religijski

¹⁰⁵ Med leti 1943 in 1944 je na zahodnem delu Bosne obstajala avtonomna Cazinska regija. V drugi svetovni vojni se je pojavila inačica o »večvrednosti« porekla bosansko-hercegovskih Muslimanov, ki jim pripada posebna državnost v nemškem Reichu in izven NDH. To teorijo je Hitler zavrnil (Kržišnik-Bukić 1996; Lopasic 2010).

osnovi. Eksplicitna verska oznaka v njihovem imenu je bila opravljena l. 1993, ko je bilo 28. novembra ponovno sprejeto ime Bošnjak (Skale 2006).

Večina Bošnjakov v RS izvira iz BiH, nekateri tudi iz Črne gore in Srbije. V RS večinoma prebivajo v urbanih središčih in se največ organizirajo na področju kulture in religije, v manjši meri tudi politike¹⁰⁶. Na verskem področju segajo začetki organiziranja v 60. leta, na kulturnem in političnem pa se je intenzivno povezovanje začelo v začetku 90. letih 20. st.. Večina bošnjaških ali muslimanskih društev je nastala v prvi polovici 90. let večinoma kot humanitarna združenja, ki so v času vojne v BiH zbirala humanitarno pomoč in pomagala beguncem, ki so se zatekli v RS. Ta društva so v drugi polovici 90. let okrepila svojo kulturno dejavnost. L. 1996 je pet društev ustanovilo Bošnjaško kulturno zvezo Slovenije (BKZS), ki je bila registrirana naslednjega leta (1997) (Dedić 2014). Poslanstvo zveze je ohranjanje in negovanje bošnjaške tradicije, kulture in bosanskega jezika v RS. BKZS¹⁰⁷ izdaja časopis Bošnjak, prireja kulturne dogodke in izobraževalne projekte in izvaja projekt »Korenine v Bosni, drvo v Sloveniji«. L. 2014 so v Zvezo bila včlanjena naslednja društva: Društvo bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva »Ljiljan«, Kulturno športno društvo Bošnjakov »Biser« (Jesenice), Kulturno umetniško društvo »Sandžak«¹⁰⁸ (Ljubljana), Društvo rojakov Plava in Gusinja »Izvor« (Kranj), Kulturno umetniško društvo »Sevdah« (Ljubljana), Bošnjaško mladinsko kulturno društvo Velenje, Kulturno umetniško in športno društvo »Behar« (Koper), Kulturno umetniško društvo Zagorski Biser (Zagorje), Društvo Bosanski Dijamant (Maribor) (BKZS 2017).

Najbolj pomemben element v črnogorski narodni identiteti naj bi bila črnogorska država, ki izvira iz Duklje, ki je po osvoboditvi izpod bizantinske oblasti v 16. st. osvojila Raško. Kasneje so Nemanjići vključili Dukljo v Srbijo. Konec 15. st. so Črno goro pokorili Turki, katerih oblast se je ohranila do Berlinskega kongresa (1878). Po krajšem vazalnem odnosu je bila Črna gora priključena Skadarskom sandžaku¹⁰⁹. V tem času je potekal proces razvoja črnogorskih plemen, ki jim je bila s sultanovim fermanom priznana določena stopnja samouprave. Vsako pleme je živelo lastno življenje, imelo svoje običaje, samostojno

¹⁰⁶ L. 1991 je bila v Velenju ustanovljena Stranka demokratske akcije Slovenije. Sedež stranke se je večkrat spreminjal (Kržišnik-Bukić 2003a), trenutni je v Ljubljani (Register političnih strank). Kržišnik-Bukićeva (2003a) pojasnjuje, da ne gre za originalno stranko, ampak za podružnico SDA iz BiH.

¹⁰⁷ Zveza ustvarja/je ustvarjala radijsko oddajo Podalpski selam na Radiu Študent. Ker ne vemo, ali oddaja še vedno obstaja, smo ta podatek uvrstili v opombo.

¹⁰⁸ Oz. Kulturno in športno društvo Sandžak v Sloveniji (Kamnik).

¹⁰⁹ L. 1504 je bila Črni gori priznana posebna oblast, vendar je bila kasneje spet pripojena Skadarskem sandžaku, katerega sestavni del je ostala vse do konca 17. st. (Sirotković in Margetić 1988).

»krojilo« pravdo in plačalo davek sultanu. Po notranji sestavi so bila plemena diferencirana na »boljša« in »slabša« bratstva. Znotraj bratstev se je vedelo, katere so »boljše« oz. »slabše« hiše, le »boljše« pa so uživale dedno pravico do glavarstva in bolj značilnih bratovskih in plemenskih funkcij. S Požarevačkim mirom (1718) so Benetke pridobile štiri črnogorske obalne občine. Omejeni le na gorsko območje in v nenehnem boju s Turki so imela plemena slabo podlago za ekonomski razvoj (Tomašić 1938; Sirotković in Margetić 1988; Horvat 1989; Narodi Europe 1997). Popolna osvoboditev teritorija je po Sirotkoviću in Margetiću (1988) zahtevala trdnejšo povezanost plemen, ki so bila razdeljena s krvnim maščevanjem in so si bolj redko medsebojno pomagala v boju proti Turkom. Pri umiritvi razmer je imela pomembno vlogo cerkev, katere poglavarji ali vladike so prevzeli ključno vlogo v povezovanju in združitvi plemen. V 18. st. je vidna vse večja medsebojna pomoč med plemeni in pričetki njihovega povezovanja v boju proti Turkom. Konceom stoletja so vladike prekinile vazalni odnos s Turki (Sirotković in Margetić 1998). V začetku 19. st. so obstajale tri ločene regije (Horvat 1989): Hribi, nikšićka Hercegovina in stara Črna gora, ki je postala jedro črnogorske države (primorje je Črna gora dobila z Berlinsko pogodbo l. 1878). V času vladike Petra II Petrovića je črnogorska država postala organizirana politična oblast. Proces ustanovitve države sta dokončala Petrov naslednik in prvi civilni vladar Črne gore Danilo (1852–1860) ter Danilov naslednik Nikola Petrović (1860–1918) (Sirotković in Margetić 1988). Po Sirotkoviću in Margetiću (1988) se je z osvoboditvijo teritorija, vzpostavitvijo lastne državnosti in ustvarjanjem lastne dinastije Petrović pri večini Črnogorcev razvila zavest o njihovem posebnem nacionalnem bitju¹¹⁰. Na Berlinskem kongresu je bila Črna gora mednarodno priznana in je povečala svoj teritorij, ki se je v Sandžaku in Metohiji še povečal z balkanskimi vojnami (od l. 1910 je Črna gora kraljevina). Po kapitulaciji Črne gore v prvi svetovni vojni (1916) so kralj Nikola in vlada emigrirali. L. 1918 so bile avstroogrske enote pregnane iz Črne gore in so na njen teritorij vstopile srbske. Vizija prihodnjega statusa države je razdelila državo na »bjelaše«, zagovornike njene združitve s Srbijo, in »zelenaaše«, zagovornike njene posebne državnosti v jugoslovanski federaciji. Po volitvah l. 1918 je skupščina v Podgorici sprejela detronizacijo dinastije Petrović-Njegoš in združitev Črne gore s Srbijo. Medvojni čas naj bi imel dve značilnosti – nastanek misli o Črnogorcih kot posebnem narodu in začetek procesa odtujevanja Črnogorcev od Srbov iz Srbije. Frakciji »bjelaši«, ki je nasprotovala vsakem razlikovanju med Črnogorci in Srbi, in »zelenaaši« ki je

¹¹⁰ Drugačnega mnenja so avtorji Naroda Europe (1997), po katerih se je v času dinastije Petrović in črnogorskih vladikov v Črni Gori zbujala močna regionalna zavest, vendar so plemena v kneževini in njihovi poglavarji sebe imeli za Srbe in so v 18. in 19. st. verjeli, da je njihova misija obnova srednjeveškega Srbskega Cesarstva.

žalovala zaradi izgube črnogorske države in zahtevala reorganizacijo Kraljevine SHS (Jugoslavije) na federalni osnovi, sta se ohranili in je ta delitev postala značilnost črnogorskega političnega življenja. V Kraljevini so Črnogorci ostali tudi brez avtokefalnosti svoje Cerkve, ki se je priključila Srbski pravoslavni Cerkvi (SPC) (Sirotković in Margetić 1988; Narodi Europe 1997; Sokolović 2006; Čirković 2009). Od vzpostavitve Jugoslavije, prenehanja črnogorske državnosti in izgube avtokefalnosti črnogorske pravoslavne cerkve so se Črnogorci po Sokoloviću (2006) delili na tiste, ki so prostovoljno odklanjali črnogorsko in sprejemali srbsko identiteto, in tiste, ki so se borili za ohranjanje, spoštovanje in razvoj črnogorske identitete. V drugi Jugoslaviji so bili Črnogorci najmanj številčna skupina med konstitutivnimi jugoslovanskimi narodi. Črna gora je imela status republike in je na federalni ravni enakopravno sodelovala z ostalimi enotami. Ponovno zbujanje srbskega nacionalizma z Miloševićem na čelu naj bi Črnogorce še bolj spodbudilo k trditvi, da so posebna nacija (Petrović 1987; Narodi Europe 1997; Sokolović 2006). V tretji Jugoslaviji (ZRJ) je, pravi Sokolović (2006), ločitev med tistimi, ki so prostovoljno odklanjali črnogorsko identiteto, in tistimi, ki so zagovarjali njen razvoj, postala še bolj vidna. L. 2006 je Črna gora izbrala pot neodvisnosti.

Uprava za diasporo Črne gore omenja naslednja črnogorska društva v RS (Uprava za diasporo: Črnogorsko kulturno prosvetno in športno društvo Morače (Kranj), Zavičajno društvo Plava i Gusinja »Izvor (Kranj), Črnogorsko društvo »Črna Gora« (Ljubljana), Društvo slovensko-črnogorskega prijateljstva (Ljubljana), Društvo Črnogorcev in prijateljev Črne Gore »Montenegro« (Ljubljana), Črnogorsko društvo »Duklja« (Ljubljana) in Društvo Črnogorcev in prijateljev Črne Gore »Montenegro« (Maribor). Društvi »Črna Gora« in »Montenegro« (Ljubljana) sta l. 2009 ustanovili Zvezo črnogorskih društev RS (ZCDS). L. 2011 se je Zvezi priključilo društvo »Montenegro« (Maribor). Cilj Zveze je usklajevanje dela črnogorskih društev, sodelovanje s Črno goro in črnogorskimi skupnostmi zunaj nje, promocija in ohranjanje kulture, dediščine in črnogorskega jezika v RS (ZCDS).

Določanje časa, načina in razloga prihoda Hrvatov, kot tudi Srbov, na območje Balkana, je zelo težavno, saj zahteva zanašanje na po številnih ocenah precej nezanesljivo delo De administrando imperio (DAI)¹¹¹ bizantinskega cesarja – pisca Konstantina Pordirogeneta.

¹¹¹ DAI omenja dve skupini Hrvatov: »Beli« Hrvati, ki so živeli v bližini Frankov, in Hrvati v Dalmaciji. Po njem so Hrvati nekoč živeli »onstran Bavarske«, vendar se je družina petih bratov in dveh sester odcepila in s svojimi privrženci prišla do Dalmacije, kjer je porazila Avare in se razdelila v več skupin. Po drugem izročilu so Hrvati iz Karpatov prišli na novo ozemlje na povabilo bizantinskega carja Heraklija. V zameno so premagali Avare in Slované in s tem postali podrejeni bizantinski oblasti (Geary 2005; Velikonja 1998).

Danes velja, da so Hrvati ena od slovanskih skupin, ki je v 9. st na Jadranu, med rekami Rašo in Cetino, ustanovila neodvisno kneževino¹¹². V X. st. je Hrvaška dobila Slavonijo, dalmatinska mesta in otoke. Neodvisnost je ohranila do l. 1102. V zgodovini (pred oz. po l. 1102) so bili deli hrvaške pod oblastjo Frankov, Bizanta, Madžarske, Benetk, Turske, Nemčije, Habsburške monarhije, Francoske in Italije. Ker zgodovinska obravnava pelje na drugo pot, bomo omenili le najpomembnejše. Zagotovo je pomembna bitka s Turki na Mohaču (1526), saj se je po njej Hrvaška zmanjšala na »ostanke ostankov« (od Slavonije do Pakraca ter od Une prek Bihaća in Otočca do Velebita), in Cetinski sabor (1527), na katerem so Hrvati za kralja izbrali Ferdinanda Habsburškega. Konec 17. in v začetku 18. st. so bili osvobojeni veliki deli Hrvaške. Med l. 1809 in 1813 so bili Dalmacija, deli civilne Hrvaške in Vojne Krajine¹¹³ ter Dubrovnik vključeni v ilirske province. Od l. 1848 je bil hrvaški teritorij v Monarhiji razdeljen na več upravnih enot: Kraljevino Hrvaško in Slavonijo, Vojno krajino, Istro, Reko, Međimurje in Dalmacijo. Razdeljenost je bila še opaznejša po sprejemu avstroogrške pogodbe (1867), po kateri sta Dalmacija in Istra pripadle avstrijski, Hrvaška, Slavonija in Međimurje pa ogrski polovici (Sirotkoviča in Margetića 1988; Jelavich 1992; Narodi Evrope 1997; Geary 2005). S hrvaško-ogrsko pogodbo (1868) je bila po Sirotkoviću in Margetiću (1988) hrvaška državnost načeloma priznana, toda okrnjena s številnimi predpisi. Za 19. st. je značilno tudi Ilirsko gibanje, ki je pripeljalo do hrvaškega narodnega preporoda in je bilo katalizator združevanja Hrvatov ter je stremelo tudi k združitvi jugoslovanskih narodov, vendar je bilo omejeno le na Hrvate (Jelavich 1992; Matković 1998). V procesu integracije Hrvatov prepoznavna Gross (1981 v Sirotković in Margetić 1988) dva ideološka sistema (s številnimi oblikami), ki sta proces spodbujala. V politiki sta to bili ideologiji jugoslovanstva in pravaštva (kot ekskluzivni hrvaški nacionalizem). Za integracijo Hrvatov je bila pomembna tudi kulturna homogenizacija. Vse to naj bi vplivalo na oblikovanje skupne nacionalne zavesti in solidarnosti. Konec 19. st. je bil proces integracije hrvaške nacije v osnovi končan (Gross 1981 v Sirotković in Margetić 1988). Za ohranitev hrvaške identitete je imel v času tuje oblasti poseben pomen hrvaški Sabor, ki je l. 1918 Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo z Reko razglasil za neodvisno državo ter sprejel odločitev za njeno združitve z ostalimi jugoslovanskimi deželami Monarhije v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (SHS). Ta se je kmalu združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS, v kateri so bili

¹¹² V tem času je bila razen kneževine Hrvaške na severu ustanovljena Panonska kneževina, ki je ob koncu 9. stoletja padla pod oblast Madžarov.

¹¹³ Vojno Krajino so ustvarili Avstrijci. Novačili so pravoslavce, ki so zbežali iz delov Srbije, ki so padli pod turško oblast. Postali so stalna obramba proti Turkom in dobili določeno stopnjo avtonomije, saj so bili neposredno pod oblastjo Dunaja (Sibler in Little 1996).

Hrvati upravno razdeljeni in podvrženi srbski hegemoniji, na katero so odgovorili z gibanjem pod vodstvom Hrvaške republikanske kmečke stranke oz. Hrvaške kmečke stranke. L. 1939 je bila s pogodbo Cvetković–Maček oblikovana Banovina Hrvaška, ki naj bi rešila »hrvaško vprašanje«. V času druge svetovne vojne je bila ustanovljena NDH, ki je zajemala večji del Hrvaške kot tudi BiH. NDH je sprejela prepise o rasni pripadnosti, zaščiti arijske krvi in časti hrvaškega naroda, prepovedi cirilice ter čiščenju hrvaščine od »tujkov« (Bilandžić 1985; Sirotković in Margetić 1988; Jelavich 1992; Narodi Europe 1997; Ramet 2001). V cilju oblikovanja čiste hrvaške nacije naj bi se iz/v NDH delno »izselilo, delno asimiliralo in delno pobilo« (Bilandžić 1985, 45) več tisoč pripadnikov drugih narodov. V drugi Jugoslaviji, v kateri so bili Hrvati po številčnosti druga skupina in je Hrvaška dobila položaj federalne enote, je po nekaterih mnenjih komunistična oblast zaradi ustaških zločinov obremenjevala Hrvate. Številni Hrvati so menili, da je Hrvaška v Federaciji deležna neenakopravnosti. Na začetku l. 1970 je nastalo gibanje Hrvaška pomlad, ki je zahtevalo večjo avtonomijo Hrvaške v SFRJ (Petrović 1987; Narodi Europe 1997; Goldstein 2009). Obdobje po zadužitvi gibanja (konec l. 1971) se pogosto imenuje hrvaški molk. Nekateri akterji gibanja so se v javnosti ponovno pojavili šele ob koncu 80. let. L. 1991 je Hrvaška razglasila neodvisnost.

Prvo društvo v Sloveniji so Hrvati ustanovili v Mariboru l. 1990. Sledila so mu društva v Lendavi, Ljubljani, Novem mestu, Škofji Loki itn. (Ivanjko 2014). Zveza hrvaških društev v Sloveniji (SHDS) je bila ustanovljena l. 1996 v Ljubljani. Njeni cilji so: gojenje hrvaške kulture, tradicije in jezika; ohranjanje in širjenje stikov med člani hrvaškega, slovenskega in drugih narodov s ciljem skupnega življenja; organizacija in podpiranje ustvarjalnega razvoja hrvaškega družbenega, kulturnega in verskega življenja v RS; razvoj kulturnega, državnega in demokratičnega povezovanja zveze s sorodnimi zvezami v RS, na Hrvaškem (HR) in drugje (SHDS 2015). Članice Zveze so (SHDS 2015): Hrvaško društvo Ljubljana (HDL)¹¹⁴, Hrvaško kulturno umetniško društvo »Komušina« Škofija Loka, Hrvatska kulturna udruga – Hrvaško kulturno združenje (Novo mesto), Kulturno društvo »Medžimurje« Velenje, Društvo hrvaških študentov v Sloveniji, Hrvaško kulturno društvo v Mariboru, Hrvaško kulturno društvo Pomurje (Lendava), Hrvaško kulturno društvo Međimurje (Ljubljana), Hrvaško kulturno-umetniško posvetno in športno društvo Istra Piran ter Međimursko folklorno društvo (Ljubljana). Državni urad za Hrvate zunaj RH pa še navaja Kulturno društvo Hrvatska iseljenička zajednica (Jesenice). Zveza predstavlja in deluje v imenu članic, koordinira njihovo skupno delo in interese v RS, organizira skupne kulturne prireditve, predavanja,

¹¹⁴ Društvo je nastalo iz treh manjših društev, in sicer: Hrvaški kulturni dom, Hrvaška demokratska zajednica Ljubljana in Hrvaško društvo Herceg Stjepan (HDL).

delavnice in tečaje, izdaja glasilo »Korjeni¹¹⁵« ter oblikuje stike s kulturnimi institucijami v RS, na HR in drugje. V delu se zavzema za uresničevanje pravic Hrvatov, ki stalno ali začasno prebivajo v RS. Razen društev v RS delujejo tudi štiri hrvaške katoliške misije, in sicer v Ljubljani, Mariboru, Novem mestu in Portorožu. Katoliška misija iz Ljubljane izdaja glasilo »Izlazak«¹¹⁶.

V začetku 7. st. so se na območje sedanje Makedonije (Vardarske Makedonije), severne Grčije (Egejska Makedonija) in zahodne Bolgarske (Pirinska Makedonija) doselila slovanska plemena. Čeprav so Makedonske »Sklavinije« dolgo časa po priselitvi Slovanov ohranile samostojnost, so bili Makedonci v zgodovini pod številnimi tujimi oblastmi: Bolgarije, Bizanta, Srbije in Turčije, pod katere oblastjo so bili od polovice 14. st. do balkanskih vojn (1912–1913). Nobena od teh oblasti ni priznavala njihove identitete. Turška oblast je večjim fevdalcem odvzela posestva, medtem ko je manjše vključevala v svoj sistem dodeljevanja timara. Zaradi boljšega vključevanja v turški sistem so manjši fevdalci sprejemali islam. Kljub sprejemu islama so ljudje obdržali staroslovanske običaje in makedonščino. Za 19. st. sta značilna pojav makedonskega vprašanja in ustanovitev Vnatrešne makedonske revolucionarne organizacije (VMRO) v Solunu (Sirotković in Margetić 1988; Narodi Europe 1997). Ko gre za ta čas, ne smemo pozabiti na še en »ogenj« – propagando sosedov oz. Srbije, Grčije in Bolgarske, ki so, pravita Sirotković in Margetić (1988), želele pridobiti čim boljši politični položaj pri možnem reševanju makedonskega vprašanja. V teh pogojih se je proti koncu 14. st. začela pojavljati makedonska nacionalna zavest. Na začetku se je VMRO prizadevala za priznanje nacionalne in državne avtonomije Makedoncev znotraj turške države, vendar je pod pritiskom vrhovistov, zagovornikov združitve Makedonije z Bolgarijo na dan sv. Ilije 2. 8. 1903 izbruhnila ilindenska vstaja¹¹⁷, narodna vstaja proti Turkom. Po neuspeli vstaji je revolucionarno gibanje v Makedoniji za kratek čas začelo bledeti, VMRO pa se je razdelil na več frakcij. Rusija in Avstro-Ogrska sta Otomanom vsilili program reform, ki je imel vpliv na nacionalno afirmacijo Makedoncev, saj so z njim izločila tri vilajete (Solunski, Skopski in Bitoljski) kot posebne oblasti s statusom posebnih administrativnih enot Turčije.

¹¹⁵ Lastna glasila izdajajo tudi Hrvatsko kulturno društvo Maribor, Hrvatsko kulturno društvo Međimurje iz Ljubljane in Hrvatsko kulturno društvo Pomurje iz Lendave.

¹¹⁶ Državni urad navaja, da je l. 2014 Radio Student začel z oddajanjem oddaje v hrvaščini »Vjetar u leđa«, ki spremlja kulturne dogodke v RS, v katerih sodelujejo Hrvati (Državni ured za Hrvate izvan RH). Ker ne vemo, ali oddaja še vedno obstaja, smo ta podatek zapisali v opombo.

¹¹⁷ »Središče vstaje je bilo mesto Kruševo, katerega so po njegovi osvoboditvi vstajniki razglasili za Kruševsko Republiko« (Sirotković in Margetić 1988, 198). Kljub kratkotrajnosti republike naj bi si lahko v njeni ustanovitvi ogledali dokaz stremljenja Makedoncev po državni in nacionalni samostojnosti. Poleg tega naj bi se prav na tradiciji ilindenske vstaje krepila njihova nacionalna (narodna) zavest (Sirotković in Margetić 1988).

Po mladoturški revoluciji je VMRO oblikoval Narodno federativno stranko, ki se je zalagala za oblikovanje Makedonije kot države članice federativno urejene Turčije. Po balkanskih vojnah je bil teritorij Makedoncev razdeljen med: Srbijo, Bolgarsko in Grčijo¹¹⁸, ki so negirale makedonsko narodno identiteto. L. 1918 je Vardarska Makedonija postala del Kraljevine SHS, v kateri so bili Makedonci deležni kulturne asimilacije. VMRO je v tem času imela podporo Bolgarije, vendar so se simpatije jugoslovanskih Makedoncev do Bolgarov ugasnile v drugi svetovni vojni, ko so Bolgari okupirali veliki del njenega območja¹¹⁹ in poskušali izvršiti proces bolgarizacije. L. 1944 je bila razglašena Ljudska republika Makedonija kot enakopravna članica Demokratične federativne Jugoslavije. Hkrati je bilo odločeno, da bo iz enega od makedonskih dialektov oblikovan uradni makedonski jezik. Makedonce je SFRJ priznala za konstitutivni narod ter spodbujala njihov jezik in zgodovino (Sirotković in Margetić 1988; Horvat 1989; Meier 1996; Narodi Evrope 1997). Po mnenju avtorjev Naroda Evrope (1997) je ponovni pojav srbskega nacionalizma pri Makedoncih zbudil občutek ogroženosti in so l. 1992 razglasili neodvisnost.

V Slovenijo so po drugi svetovni vojni Makedonci prihajali s ciljem študija, učenja obrti itn. ter so po končanem študiju pogosto ostajali v Sloveniji, se poročili in ustanovili družine. Prav študenti in kasneje tudi priseljenci so v Sloveniji organizirali prve organizirane skupnosti Makedoncev. L. 1991 so Makedonci začeli s samoorganizacijo. Najprej je šlo za ožje kroge, znance in vidne makedonske predstavnike v gospodarstvu, kulturi in znanosti. Prvo makedonsko kulturno društvo, Makedonija, je bilo ustanovljeno l. 1992 (Dimitrievski 2014). Cilj društva je ohraniti makedonsko narodno identiteto in kulturo ter jo predstaviti in vpeti v dogajanja in kulturo RS, Slovencev in ostalih narodnih skupin, ki živijo v RS (Zveza MKD v RS 2014). Kmalu so se tudi v drugih slovenskih mestih ustanovila podobna društva. Na podlagi dvostranskega dogovora med Slovenijo in Makedonijo deluje od l. 1993 v RS šola dopolnilnega pouka o makedonščini, makedonski kulturi, zgodovini in geografskih značilnostih. L. 1994 je bila ustanovljena Zveza makedonskih kulturnih društev v RS (Zveza MKD v RS), ki šteje devet članic, in sicer: MKD Makedonija (Ljubljana), MKD sv. Ciril in Metod (Kranj), MKD Biljana (Maribor), MKD Ilinden (Jesenice), MKD Vatroslav Oblak

¹¹⁸ Z Londonsko mirovno pogodbo (30. 5. 1913) je bila Makedonija razdeljena med Srbijo, Bolgarijo in Grčijo. Čez nekaj mesecev je spopad okrog njenega teritorija pripeljal do druge balkanske vojne, ki se je končala s porazom Bolgarije, ki se je morala z bukareškim mirom (10. 8. 1913) v korist Srbije in Grčije odpovedati večjega dela makedonskega teritorija. Z Neuillysko mirovno pogodbo (27. 9. 1919) je Bolgarija v korist Kraljevine SHS, Grčije in Romunije izgubila nekatera obmejna mesta (Sirotković in Margetić 1988).

¹¹⁹ Zahodni del je bil v 2. sv. vojni del Velike Albanije, jugovzhodni Srbije (Bilandžić 1985; Južnić 1992).

(Celje), MKD Ohridski biser (Nova Gorica), MKD Kočo Racin (Koper) in MKD Vardarka (Maribor) (Dimitrievski 2014)¹²⁰.

Nekateri avtorji prihod Srbov na območje Balkana umeščajo v 6. oz. 7. st., drugi pa v 8. st.¹²¹. Čas od sprejetja krščanstva do konca 8. st. je bilo obdobje nadvlade Bizanta. Sčasoma so ustanovili dve pokrajini pod bizantinskim suverenostjo: Duklja oz. v 11. st. Zeta (Črne gore) in Raška (jugozahod Srbije). Srbsko kraljestvo je obstajalo med l. 1116 in 1389 ter je v različnih obdobjih v oblasti imelo območja sedanje Srbije, Kosova, Makedonije, Stare Srbije, BiH, Črne gore, Albanije, del Dalmacije, del severne Grčije in zahodne Bolgarije. Kosovska bitka (1389), v kateri so Turki premagali Srbe, se pogosto omenja kot konec srbske državnosti. Po turški okupaciji so se začeli močni migracijski tokovi proti Bosni. Ko so Turki osvojili Bosno, so se Srbi priselili v dele hrvaške oblasti. V času vojne med Avstrijo in Turčijo (1683 in 1699) se je v Vojvodino iz območja okrog Peći in Skopja doselil veliki del Srbov, ki so l. 1691 na tem območju pridobili cerkveno avtonomijo. Sicer je imel za Srbe sprejem pravoslavstva odločilen vpliv na civilizacijo in politični razvoj. Naloga SPC, katero je v 13. st. ustanovil Sava Nemanjić ali Sveti Sava, je bila pomoč pri ohranjanju narodne identitete in povezovanje Srbov, neodvisno od tega, kje živijo. Skupaj s Pečko patrijaršijo¹²², katere status avtonomne versko-politične organizacije je med l. 1557 in 1566 prinašal pomemben značaj avtonomiji srbskega prebivalstva, je samostojna SPC predstavljala »zamenjavo za izgubljeno državno organizacijo«. Za srbsko zgodovino sta pomembni dve leti: l. 1804, ko se je začel boj za nastanek srbske države, in l. 1848, ko se je z odpravo fevdalnih privilegijev in ostankov stanovske ureditve afirmiral narod, utemeljen na jezikovni enotnosti in enakosti. Kot posledica prve (1804–1813), ki jo je vodil Dorđe Petrović Karađorđević, in druge vstaje (1815), ki jo je vodil Miloš Obrenović, je nastala srbska država (Sirotković in Margetić 1988; Jelavich 1992; Narodi Europe 1997; Norris 2002 Čirković 2009). Prva vstaja se je začela kot izraz nezadovoljstva z obnašanjem lokalnega paše in njegovega režima, pravi Norris (2002), in je kmalu postala boj za nacionalno osvoboditev. Po drugi vstaji se je začel dolgotrajni politični boj s ciljem širše notranje avtonomije Srbije znotraj Turškega Cesarstva. Avtonomija se je vse bolj širila do Berlinskega kongresa, ko je

¹²⁰ Kržišnik-Bukićeva (2003a) navaja še naslednja društva: MKD Vardar (Železniki), Makedonska pravoslavna skupnost v Sloveniji Sv. Kliment Ohridski (Ljubljana).

¹²¹ Po DAI so Srbi prišli iz »Bele Srbije« na poziv cesarja kot zavezniki in pomočniki pri obrambi bizantinskega cesarstva in se naselili v Serviji v okrožju Soluna. Čez čas so se odločili vrniti, vendar so si po prestopu Donave premislili in ponovno zaprosili za dežele, kjer bi se lahko naselili. Cesar jim je prepustil opustela območja med Savo, Dinaro in morjem (Čirković 2009).

¹²² Patrijaršijo je l. 1557 obnovila turška oblast s ciljem ločevanja Srbov od krščanskih držav (Horvat 1989).

Srbija pridobila mednarodno priznanje. V času dveh dinastij (Karađorđević in Obrenović), ki sta se med 19. in 20. st. zaradi političnih razlogov in spopadov zamenjavali na srbskem prestolu, sta delovala Vuk Stefanović Karadžić (standardizacija srbskega jezika) in Iija Garašanin (Sirotković in Margetić 1988; Jelavich 1992). L. 1844 so nastale Načertanije (Osnutek), »ki so vsebovale smernice srbske politike v bližnji prihodnosti, ko so računali na zrušenje Osmanske države. Srbija je morala zbrati »vse srbske narode, ki jo obkrožajo,« in izgraditi »novo srbsko državo« in to »na dobri stari osnovi starega srbskega cesarstva« (Čirković 2009, 188). Podlago osnutka, ki govori o zbiranju vseh Južnih Slovanov, je napisal František Zacha, vendar je v dokončnem besedilu Garašanin izpustil dele o Južnih Slovanih in jih nadomestil s Srbi ali »srbskim narodom«. Besedilo je bilo do začetka 20. st. skrito. Revolucije Srbov v Habsburški monarhiji so se dogajale na različnih krajih, ob različnem času in z različno stopnjo moči. Šlo naj bi večinoma za socialna vprašanja in zavarovanje tistega, kar so že imeli (npr. svoboda veroizpovedi). Po Berlinskem kongresu so bile zveze med Srbi lažje, posebej naj bi bile močne med intelektualci, vendar naj bi se množice, ki so bile zaprte v svojih teritorialnih mejah, razvijale posebno. Povezovala sta jih jezik in religija, vendar se je praksa verskega življenja precej razlikovala. Konec državnosti Kraljevine Srbije se je zgodil l. 1918 z njeno združitvijo z državo SHS v enotno Kraljevino SHS. Z združitvijo se je realiziralo do tedaj nedosegljivo dejanje – vsi Srbi v eni državi, vendar to ni pomenilo, da je bilo mogoče hitro odstraniti razlike, nastale zaradi ločenosti. V novi Kraljevini so predstavniki srbske oblasti zlorabili etnično in jezično sorodnost jugoslovanskih narodov in so vsilili koncepcijo integralnega jugoslovanstva, s katero so negirali obstoj že oblikovanih jugoslovanskih nacij. V drugi svetovni vojni so postali Srbi, ki so živeli v NDH, žrtve ustaškega režima. Srbsko gibanje odpora proti okupacijskim silam je bilo razdeljeno med: rojaliste oz. četnike in partizane. V nekdanji SFRJ so bili Srbi najbolj številčna skupina. Koncem 60. in v začetku 70. let 20. stoletja naj bi se njihovo vodstvo zavedalo zgodovinske obremenitve prve Jugoslavije, a so v 80. letih v Srbiji obstajala prepričanja, da le Srbi v SFRJ nimajo lastne države. Hkrati naj bi prebivalstvo skozi medije sprejemalo sporočilo, da se Srbija mora vrniti k svojim koreninam. Vojna na območju nekdanje SFRJ je pripeljala Srbe do mednarodne izolacije (Bilandžić 1986; Sirotković in Margetić 1988; Petrović 1987; Narodi Europe 1997; Norris 2002; Jović 2003; Čirković 2009). Po razglasitvi črnogorske, potem pa tudi kosovske neodvisnosti, Srbija deluje kot neodvisna in samostojna država.

Vzrok prvega vala preseljevanja Srbov v 16. st. na ozemlje sedanje Slovenije je bil beg pred Turki. Njihova skupnost se je do danes ohranila v Beli krajini. Naslednji val se je zgodil med obema vojnama, tretji pa po drugi svetovni vojni. Migracije Srbov v RS so se ponovno

okrepile koncem prejšnjega in na začetku tega tisočletja. Značilnost tega vala je, da gre za priseljevanje mlajših intelektualcev in visoko izobraženih strokovnjakov, ki močno vplivajo na povečanje stopnje izobraženosti srbske skupine v RS. Glede na statistične podatke lahko Srbe v RS označimo za izrazito urbano populacijo. Začetki prvih srbskih združenj segajo na začetke 20. st., ko so srbski trgovci neuspešno poskušali ustanoviti srbsko čitalnico. Najstarejša organizacija Srbov je cerkvena parohija v Ljubljani. Do konca prve svetovne vojne so bila pravoslavna bogoslužja v Ljubljani občasna in so se izvajala v domovih ali v najetih evangelističnih cerkvah. Naslednja organizacija Srbov sega v l. 1953, ko je bila odprta srbska šola v Ljubljani. Pravzaprav se je takrat v šoli »Prežihov Voranc« sočasno izvajal pouk v slovenščini in srbsčini. V 90. letih je bil pouk zaradi pomanjkanja učencev ukinjen. Od konca druge svetovne vojne do razpada nekdanje SFRJ naj Srbi ne bi kazali večjega interesa za ustanavljanje lastnih etničnih organizacij, ampak so se bolj nagibali k neformalnim stikom. Po osamosvojitvi oz. v času vojne v BiH je organizacija Srbov v RS temeljila predvsem na humanitarnih osnovah. Z namenom ohranjanja identitete in ublažitve asimilacije so Srbi v začetku 90. let 20. st. začeli ustanavljati društva, ki so se večinoma opredeljevala za kulturno dejavnost. L. 1990 sta bili ustanovljeni tudi dve stranki (Srbska demokratska stranka in Stranka za enakopravnost meščanov), vendar sta kmalu izginili. V RS so srbska društva povezana v dve zvezi, nekatera pa delujejo zunaj njih (Zveza srbski društev RS; Pavlović 2010; Glamočanin 2010; Žikić 2014). Zveza srbskih društev Slovenije (SSDS) je bila ustanovljena l. 1996. Danes šteje 15 članic: KD Brdo (Kranj), SKSD Vuk Karadžić (Radovljica), SKD Sloga (Nova Gorica), SKD Nikola Tesla (Postojna), SKD Sava (Hrastnik), PKUD Sveti Nikola (Maribor), SKPD Sveti Sava (Kranj), SKD Novo Mesto (Novo mesto), KUD Mladost (Ljubljana), SKD Mladen Stojanović (Velenje), SKUD Vidovdan (Ljubljana), SKD Petar Kočić (Kranj), SKUD Kočevje (Kočevje), SKD Štajerska zajednica (Maribor) in KUD Jelek (Celje) (SSDS). Znotraj Zveze srbske diaspore Slovenije (2013)¹²³ delujejo naslednja društva: Udruženje srpskih književnika Slovenije (Ljubljana), Srpsko kulturno humanitarno društvo »Desanka Maksimović« (Celje/Vojnik), Srpsko udruženje Slovenije: »Stevan Sinđelić« (Ljubljana), Društvo za promociju kulture i nauke »Serbika« (Ljubljana),

¹²³ V Ljubljani je Zveza protestirala dvakrat. L. 2013 s ciljem pozivanja slovenske oblasti k priznavanju Srbov v RS za manjšino. Na tem po medijih slabo obiskanem protestu naj bi hkrati omenila očitke glede dodeljevanja sredstev iz Evropskega socialnega sklada (ESS). Naslednji protest je bil julija 2016. Iz Zveze in Združenja srbskih književnikov so trdili, da so že več let prikrajšani za evropska sredstva, čeprav se na javne razpise prijavljajo od l. 2012. Zveza je hkrati sporočila, da bo pred protestom zahtevala sprejem pri premierju ter je napovedala proteste v drugih večjih mestih v RS in ustanovitev Socialne stranke Srbov v RS. Protesta l. 2016 se po pisanju medijev nihče ni udeležil (BLIC 2013, 29 avgust; STA 2013, 8 avgust; NOVA24TV 2016b, 29. julij; RTVSLO 2016, 29. julij).

Srpsko udruženje Slovenije: »Obilič« (Ljubljana), Srpsko udruženje Slovenije: »Crni Đorđe« (Domžale), Srpsko društvo: »Mladi svet« (Kranj), Udruženje srpskih pravnikov (Ljubljana), Srpsko sportsko udruženje Slovenije »red star« (Ljubljana), Sportski klub »srpska dijaspora« (Celje), Kds »Sretenje« (Slovenske Konjice) in Srpsko združenje Slovenije »Kosovka devojka« (Ljubljana). Razen omenjenih društev po podatkih Kržišnik-Bukičeve (2003a) obstaja še društvo Srbski kulturni klub dr. Svetozar Miličev. Po podatkih srbske ambasade v RS (2012) delujejo še naslednja društva in združenja: KD Mihajlo Pupin (Ljubljana), SKD Maribor (Maribor), Akademsko kulturno društvo Kolo (Koper), Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije (Mezica), Civilna inicijativa izbrisanih aktivista (Ptuj), Društvo za srpski jezik i kulturo (Ljubljana), SKD »Jovan Jovanović zmaj« (Lendava), SD »Zadužbina« (Kranj), Ustanova fondacija Vukova zadužbina (Ljubljana) in SKC »Danilo Kiš« (Ljubljana). Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Srbije (2012) omenja še: SKD Izvor (Ljubljana), KUD Multimedija – AV (Ljubljana), Srpsko muzičko i sportsko društvo »Semberija« (Ljubljana), Srpski kulturni klub (Ljubljana).

2.7 Različni koncepti obravnavanja manjšin¹²⁴

Ko rečemo manjšina, večinoma menimo na številčno slabše zastopano skupino ne glede na njeno socialno sestavo ali pa na obstojno skupino ljudi, ki se rasno, kulturno, jezikovno ali religijsko razlikuje od večjega dela prebivalstva države. S terminom manjšina označujemo tudi politično skupino, ki v volilnem ali predstavniškem telesu itn. nasprotuje večini in se praviloma zalaga za družbene spremembe. Pogosto pa je manjšina oznaka za družbeno skupino, ki se počuti zanemarjeno in jo praviloma predstavljajo robne skupine, kljub temu da bi lahko na podlagi števila oblikovala večino (Nohlen in Barrios 2001)¹²⁵. Omenjeni pomeni potrjujejo tisto, kar smo zapisali v podpoglavju *Skupina z vidika manjšine in večine*, in sicer da je številčnost lahko značilnost manjšine, vendar ni ključna. Manjšina je lahko tudi psihološka oz. segment družbe, ki občuti, da ga vežejo skupne značilnosti, ki se kažejo v nizkem spoštovanju. Tudi za sociologe številčnost ni bistvena značilnost manjšine. Ta pojem pogosto uporabljajo za podrejeni položaj določene skupine v družbi. Sociologija kot manjšino opredeljuje vsako skupino ljudi, ki so zaradi svojih fizičnih in kulturnih značilnosti z ločevalnim in neenakim obravnavanjem izločeni iz preostale družbe, v kateri živijo, in se torej imajo za predmet kolektivne diskriminacije. Pri tem za oblikovanje manjšine specifične lastnosti članov niso pomembne, ampak je pomemben odnos med njihovo in drugo skupino. Manjšina ima določeno prepoznavno značilnost, zaradi česar so njeni pripadniki v slabšem položaju kot večinsko prebivalstvo in so deležni omejenih možnosti in nagrad. Njeni člani naj bi imeli razvit občutek skupinske solidarnosti ali pripadnosti, saj izkušnje predsodkov in diskriminacije večinoma okrepijo skupinsko lojalnost in skupne interese. S politološkega vidika je obravnavanje manjšinske problematike večinoma odvisno od razumevanja termina manjšine, toda večinoma gre za odnos med manjšino in večino (Liebkind 1992; Haralambos in Holborn 1999; Doob 2000; Nohlen in Barrios 2001¹²⁶; Giddens 2007; Winter 2007). Zdi se, da v mednarodni skupnosti obstaja prepričanje, da sta za identifikacijo narodnih manjšin »potrebna obstoj objektivnih različnih skupnosti v nedominantnem položaju, ki se od večine razlikuje po narodnih oziroma etničnih značilnostih, ter (implicitna) volja njihovih članov, da ohranjajo svojo posebno identiteto, hkrati pa sam obstoj manjšine ni odvisen od priznanja« (Roter 2009, 147). V evropskem kontekstu poleg omenjenih prevladujejo še tri kriteriji glede varstva narodnih manjšin, na osnovi katerih države pojmujejo narodne manjšine: dolgotrajne,

¹²⁴ Primer za to poglavje se nahaja v prilogi A.7.

¹²⁵ V Politološki rječnik. Država i politika (2001).

¹²⁶ V Politološki rječnik. Država i politika (2001).

trdne in trajajoče vezi (z državo), številčnost in državljanstvo. Ne glede na omenjeno splošna definicija termina (narodna) manjšina še ne obstaja. Kljub občasnim pobudam naj bi se mednarodne institucije zavedale, da zaradi nasprotujočih si stališč posameznih držav njeno iskanje niti ni smiselno (Bešter, Hafner-Fink, Komac, Medved, Medvešek, Roter, in Vrečer 2006; Roter 2009). Tudi če bi jo enkrat v prihodnosti dobili, bi obstajala možnost, omenja Roterjeva (2009), da se ne bi nanašala na vse pojavne oblike podrejenih oz. nedominantnih manjšin in da »vse manjšine in njihovi pripadniki, ki bi si to želele, ne bi uživali manjšinskih pravic« (Roter 2009, 148). V socialni psihologiji lahko manjšino opredelimo kot »samozavestne skupine« ljudi, ki so jim skupne nekatere podobnosti in nekatere družbene pomanjkljivosti« (Tajfel 1978, 3). Da bi lahko o manjšini sploh govorili kot o razločljivi družbeni entiteti, je pomembno, da se njeni člani ali vsaj večina njih zaveda tega, da posedujejo določene relevantne karakteristike, po katerih se razlikujejo od drugih. Zavedanje o manjšini se lahko razvije le s pripisovanjem ali samopripisovanjem v določeno družbeno entiteto, ki povzroča določene percipirane socialne posledice, ki vključujejo diskriminacijo od drugih in negativna stališča, temelječa na »skupnem« kriteriju pripadnosti (Tajfel 1978). Za obstoj manjšine je nujen tudi obstoj večine (in obratno), saj je manjšina, omenja Tajfel (1978), pogosto definirana prav na podlagi njenih pogojev. Na splošno naj bi bile za manjšino značilne naslednje značilnosti (Wagley in Harris 1958 v Healey 2006): (1) njeni pripadniki doživljajo vzorce slabšega položaja ali neenakosti; (2) in delijo opazne lastnosti ali karakteristike, ki jih razlikujejo od ostalih skupin; (3) je samoosveščena družbena skupina; (4) članstvo v njej je pogosto določeno z rojstvom; (5) njeni pripadniki naj bi se poročali med sabo. Kot je razvidno, je njena prva značilnost neenakopravnost ali neenakost. Nezmožnosti in zapostavljenosti, ki so jih njeni člani deležni, so različne in se gibljejo v razponu od eksplozacije, genocida in suženjstva do iritantnih oznak. Naslednja značilnost so nekatere opazne kulturne (npr. jezik) ali fizične (npr. barva kože) lastnosti, ki so hkrati oznake, ki so zmožne identificirati člane manjšine in prispevati k vzorcem zapostavljanja (brez njih naj ne bi bilo možno identificirati članov skupine). Te lastnosti, ki oblikujejo meje in ločujejo skupine, so izbrane zaradi opaznosti in so večinoma same po sebi trivialne in nepomembne. Tretja značilnost ali samoosveščenost nakazuje, da se manjšina zaveda lastne nemoči in razlikovanja od dominantne skupine. Deljeni socialni status lahko omogoči močno podlago za znotraj skupinske vezi in občutek deljene solidarnosti, zaradi česar se manjšinski pogled na svet lahko razlikuje od dominantnega in drugih manjšinskih skupin. Naslednja značilnost oz. pripisani status ali status, pridobljen z rojstvom nakazuje, da se lastnosti, ki identificirajo

pripadnost manjšini, večinoma ne morejo spremeniti oz. da je manjšinski položaj posamezniku vsiljen in traja celo življenje (Healey 2006).

Narodna manjšina je, pravi Trstenjak (1983), skupina, ki ob večinskem narodu znotraj države predstavlja »skupino v skupini«. Za njeno ohranjanje je nujna skupinska zavest oz. zavest posameznika, da pripada skupini, ki je, čeprav je samo manjšina, večja in močnejša od njega (Trstenjak 1983). Manjšine se medsebojno razlikujejo v stopnji izražanja narodne zavesti, povezanosti z matičnim narodom, zgodovinski usodi itn. (Petrič v Susič in Sedmak 1983). Razlikujejo se tudi v notranjih vezeh, na podlagi katerih jih lahko razdelimo na dve osnovni sociološki grupaciji (Kržišnik-Bukić 2014): socialne agregate in socialne skupnosti. Medtem ko gre pri socialnih agregatih za etnične skupine, za katere je značilen neobstoj neposrednih vezi med člani ali pa so ti stiki minimalni, so socialne skupnosti etnije, znotraj katerih obstajajo različne notranje vezi med pripadniki. Pogosto slišimo za razlikovanje na podlagi t. i. načela avtohtonosti¹²⁷, po katerem manjšine delimo na avtohtone oz. zgodovinske ali tradicionalne in novodobne ali alohtone manjšine. Ena od razlik med omenjenimi skupinami je ta, da avtohtone niso mogle vplivati na spremembe državne meje oz. na njihovo priključitev Sloveniji, medtem pa so se člani alohtonih manjšin v Slovenijo preselili po lastni volji (Kržišnik-Bukić 2014; Valentinčič 2014). Razen tega tradicionalnim manjšinam, italijanski in madžarski narodni skupnosti ter romski skupnosti v RS pripada poseben status in so ustavno zavarovane. V percepciji slovenske politike in uradne pravne stroke se pridevnik avtohton, pojasnjuje Kržišnik-Bukićeva (2008), nanaša na družbeno podstat določenega geografsko-teritorialnega območja državnega ozemlja. Oznaka avtohtonosti je vezana na določena in omejena območja Slovenije, kjer živita italijanska in madžarska narodna skupnost. Na splošno naj bi veljalo, da so se avtohtone manjšine doselile pred industrijsko revolucijo, saj naj bi bilo za takratno priseljevanje značilno strnjeno in ozemeljsko omejeno naseljevanje skupin. Po revoluciji pa naj bi bilo priseljevanje in naseljevanje bolj usklajeno s potrebami industrije in razpršeno zaradi odvisnosti od prostih delovnih mest. Po tem modelu so pomembni kriteriji dolžina naselitve, strjenost in teritorialna omejenost naselitvenega območja (Kržišnik-Bukić 2008; Valentinčič 2014). Na splošno je pri tipologiji etničnih manjšin mogoče upoštevati različna merila (Klinar 1979¹²⁸): priznanost narodnostne manjšine, prostovoljnost, akcijsko ravnanje manjšine itn. Mogoče je najbolj zanimiva razdelitev glede na akcijsko ravnanje, na podlagi katerega je Wirth (1945 v Ringer in Lawless

¹²⁷ Pri obravnavanju narodnomanjšinske tematike nekateri relevantni mednarodnopravni dokumenti sicer že nekaj časa ne uporabljajo več pojma avtohtonosti, ki je vsebinsko delno opuščen in zamenjan s terminom tradicionalen (Kržišnik-Bukić 2008).

¹²⁸ V Klinar in Rizman (1979).

1989) oblikoval cikel manjšin. Preden ga omenimo si pogledimo, katere manjšine po Wirthu (1945 v Ringer in Lawless 1989) obstajajo: (1) pluralistična manjšina, ki si prizadeva ohraniti lastno značilno identiteto in za svojo različnost pridobiti toleranco dominantne družbe; (2) asimilacijska manjšina, ki si želi biti popolnoma sprejeta v širšo družbo oz. kot razločna skupina popolno izginiti; (3) secesijska manjšina, ki odklanja asimilacijo in ni zadovoljna le s toleranco ali kulturno avtonomijo, saj je njen bistveni in končni cilj doseganje politične in kulturne neodvisnosti od dominantne skupine; (4) militantna manjšina, katere cilj je dominacija nad drugimi. V Wirthovem (v Ringer in Lawless 1989) ciklu je začetni cilj nastajajoče manjšinske skupine (ko se začne zavedati lastne etnične identitete) prizadevanje za toleranco njenih kulturnih razlik, kar je usklajeno s pluralistično manjšino. Ko doseže zadostno raven tolerance in avtonomije, napreduje v asimilacijsko fazo, za katero je značilna želja po sprejemanju in vključevanju v dominantno skupino. Frustracija zaradi želje po popolnem sodelovanju lahko povzroči secesijske nagnjenosti, ki lahko pridobijo obliko popolne separacije od dominantne skupine in ustanavljanje suverene države ali pa zagon po vključitvi v drugo državo, s katero si je manjšina kulturno ali zgodovinsko bolj podobna. Razvoj v katero od omenjenih smeri ima lahko za posledico oblikovanje cilja dominacije nad drugimi in zatekanje k militanskimi metodami. Ko doseže svoj cilj, se manjšina znebi lastnih značilnih manjšinskih lastnosti (Ringer in Lawless 1989).

Za konec pogledimo na primeru dveh skupin, da v realnosti za manjšino imenujejo skupine, ki se zelo razlikujejo. Middleman (posredniška) manjšine (npr. Kitajci v ZDA) je antropološki pojem, ki opisuje ekonomski in socialni položaj etnij, ki so zaposlene v državah s ciljem zapolnitve praznin v ekonomiji ali delovni strukturi. Njihova socialna dinamika se začne, ko jih elite držav povabijo z obljubo o ekonomski priložnosti in toleranci. Težave, s katerimi se soočajo v domovini ali v drugih diaspornih državah, jih motivirajo k tveganju in priselitvi v neznano okolje. Čeprav imajo pogosto priselitev za začasno, postanejo čez čas stalne manjšine gostiteljske države. Nikoli se ne zlijejo v domače prebivalstvo ter imajo v novem okolju razločno kulturo in socialno organizacijo. Kljub začetni dobrodošlici (npr. zaradi veččin) jih lahko množice in elita začnejo gledati z antipatijo (Barfield 2004). Barfield (2004) ugotavlja, da za te manjšine velja linearni razvoj težav (npr. diskriminatorni zakoni), ki se ne zgodijo čez noč, ampak se odvisno od zgodovinskega konteksta razvijajo večinoma več let (od dveh generacij do nekaj stoletij). Nevarna antipatija do teh manjšin naj bi nastala, ko deli domače populacije začnejo hrepeneti po manjšinskih nišah ali verjeti, da ne morejo uspeti v tekmovanju z njimi. Te manjšine so lahko deležne politične in socialne izolacije in se lahko znajdejo v vlogi odbojnika proti množicam ali grešnega kozla v času krize. Le redkoma imajo

politični vpliv, ki bi jih varoval v času težav, in lahko imajo državljske probleme. Na morebitne izrinitve iz začetnih niš pogosto odgovorijo z razvojem novih niš v gostiteljski ekonomiji. Kljub morebitni finančni uspešnosti so posli njihov edini dejanski stik z domačo populacijo (Barfield 2004).

Po Mosci (v Bottomore 2014) se v vseh družbah pojavljata dva razreda: številčnejši, ki mu vladajo, in manj številčni razred, ki vlada oz. »na nek način »zastopa« interese in cilje pomembnih ter vplivnih skupin v družbi« (Bottomore 2014, 10). Vladajočo ali oblastno elito je Mills (1965) opredelil kot družbeno skupino, ki jo sestavljajo ugledni posamezniki iz politike, ekonomije in vojske. Podlaga njihove morebitne enotnosti je pripadnost enakemu družbenemu tipu, zaradi česar se neprisiljeno medsebojno družijo. Kljub temu je lahko njihov odnos zaznamovan z nasprotji in spopadi. Skupaj naj bi izstopali v določenem času, v času krize in ko se njihovi interesi ujemajo. Če se ozremo v preteklost, bomo videli, da so bile elite pogosto obravnavane kot primeri. Danes jih večinoma razumemo kot vplivne posameznike, ki vodijo sektorje družbe institucionalne strukture, geografska območja itn.. Nekateri ljudje pa jih imajo včasih celo za sebičneže, ki imajo moč in ščitijo lastne interese itn. (Mills 1965; Bosanac, Mandić i Petković 1977; Marvick 1999¹²⁹). Termin elita je precej sporen, pravi Waldmann (2001¹³⁰), in celo družboslovci niso soglasni, kaj pomeni, vendar se strinjajo, da gre pri njej za manjšino, ki je nadrejena ostali družbi in nastaja na podlagi posebne izbire. Izbrani naj bi bili tisti, ki z lastnim vedenjem najbolj izražajo najpomembnejše vrednote določene skupnosti, tisti, ki so s svojimi lastnostmi in delovanjem dokazali, da za skupnost veliko pomenijo, in tisti, ki jim je z lastno močjo uspelo ostalemu delu prebivalstva vsiliti lasten vpliv. Omenjene izbire nakazujejo na razlikovanje¹³¹ med vrednotno, funkcijsko in elito moči. Te elite naj bi se razlikovale po številnih kriterijih (npr. učinek) in skupno naj bi jim bilo, da se jih težko nadzoruje. To naj bi še posebej veljalo za vrednotno elito, saj se vanjo lahko všteje vsak član družbe, ki meni, da živi po načelih družbeno moralnih vrednot. Pri funkcionalni eliti naj bi bili kriteriji bolj očitni (npr. diploma, visoki položaj, ekonomski razred itn.), vendar naj bi bilo zelo vprašljivo, koliko se rang-lista ujema s piramido dejanske razdelitve učinka in kvalifikacije (Waldmann 2001¹³²).

¹²⁹ V The Social Science encyclopedia (1999).

¹³⁰ V Politološki rječnik. Država i politika (2001).

¹³¹ Termin elita pogosto spremlja pridevnik, ki pojasnjuje njen cilj (npr. oligarhična elita), stil (npr. inovativna), institucionalno domeno (npr. birokratska), vir (npr. finančna), odločilno fazo, v kateri dominira (npr. izvajalna), ali upravičeno osnovo (npr. referenčna) (Marvick v The Social Science encyclopedia (1999)).

¹³² V Politološki rječnik. Država i politika (2001).

2.8 Manjšine v prerezu zgodovine¹³³

V Titovem času je bila razprava o nacionalni problematiki tabu. Po vzoru sovjetske ustave in upoštevajoč nekatere jugoslovanske posebnosti je Ustava iz l. 1946 Jugoslavijo opredelila kot »ljudsko republiko« in uvedla federalno ureditev. S federalno državo naj bi bilo končno rešeno tudi nacionalno vprašanje, katero je Partija med l. 1941 in 1945 imela za vprašanje same revolucije. Ena od tez programa, sprejetega na VII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) l. 1958, je bila, da je nacionalna enakopravnost ustvarjena in se v praksi spoštuje predvsem z enakopravnim sodelovanjem republik, ki imajo enake pogoje v pridobivanju sredstev iz centralnih fondov Federacije. Partija naj bi federalno obliko države videla tudi kot sredstvo jugoslovanske enotnosti. Vključena je bila tudi pravica republik na samoodločbo in odcepitev, vendar je takratna ideologija tolmačila, da se je z gradnjo socialne družbe začel tudi proces izumiranja nacionalne zavesti, s katerim naj bi v prihodnosti izginula medskupinska izkazovanja in tekmovanja. Osnova je bila v Marxovem pogledu, ki ima razred za bolj objektivno in avtentično obliko socialne identitete kot pa etničnost ali narodnost, ki jih je takraten sistem imel za izražanje napačne zavesti. Etnično identiteto naj bi politika imela za nepomembno in deloma naj bi bila zaradi tega uporaba različnih jezikov in religijskih praks v družbi tolerirana. V prvem povojnem obdobju nacionalna problematika ni bila v središču (Rizman 1979¹³⁴; Bilandžić 1985; Magaš 1993; Matković 1998; Banac 2001; Eriksen 2001; Žagar 2010). Veliki revolucionarni zanos množic je po Rizmanu (1979¹³⁵) pomagal v soustvarjanju iluzije, da je nacionalno vprašanje z vsemi podrobnostmi enkrat in za vselej zavarovano pred kakršnimi koli protislovji in spopadi. Režim je imel nadzor nad družbenim življenjem in promoviral mednacionalno strpnost in sodelovanje, vendar je, pravi Matković (1998), narobe tolmačil posamezne zgodovinske nacionalne dogodke in zgodovinske osebnosti. Čeprav v prvih letih druge Jugoslavije tudi v partijskem vrhu ni bilo vidnih in močnejše izraženih nacionalnih tendenc, je bilo po Matkoviću (1998) v realnosti popolnoma nerealno pričakovati, da bodo posamezne skupine popolnoma iztisnile lastne narodne zavesti. Prisotni naj bi bili refleksi nacionalnih ideologij predvojnega in vojnega obdobja, ki zaradi režimske represije niso bili v javnosti močno opaženi. V republikah naj bi tlele težnje po zavarovanju lastnih interesov in med njimi naj bi se pojavljale nasprotnosti in prikriti spopadi v boju za vpliv na zvezne odločitve (Matković 1998). »Trditev o ustvarjenem bratstvu in

¹³³ Primer se nahaja v prilogi A.8.

¹³⁴ V Klinar in Rizman (1979).

¹³⁵ V Klinar in Rizman (1979).

enotnosti je pravzaprav imela promocijske značilnosti in ni bila izraz realnega stanja« (Matković 1998, 297). Skupna udeležba v antifašistični zgodovini naj ne bi bila zadostna za oblikovanje skupne identitete. Nobena skupina naj ne bi bila pripravljena sprejeti del kolektivne odgovornosti za tisto, kar je v vojni storila drugim. Da lahko sumimo v neizkazovanje nacionalne zavesti v tem času, kažejo dejanja režima (npr. zakon o nacionalizmu in šovinizmu), ki je ostro nasprotoval kateri koli obliki njenega izražanja. Resne krize v medskupinskih odnosih naj bi obstajale skoraj v celotnem obdobju po l. 1962–1963 (posebej l. 1968 – Kosovo, 1971 – Hrvaška, 1981 – Kosovo ter 1987 in nadalje Srbija) (Matković 1998; Banac 2001; Sokolović 2006). Banac (2001) ocenjuje, da so se znotraj jugoslovanskega komunističnega gibanja, ki se je sredi 60. let vse bolj začelo »nacionalizirati«, vsi stari nacionalistični spori nadaljevali v novih oblikah. Bilo je tudi nekaj uporov proti federalni ureditvi (Matkovića 1998). Po Matkoviću (1998) so v Srbiji že takrat imeli oblikovanje avtonomnih pokrajin (a. p.), Vojvodine in Kosova, v njeni sestavi za delovanje proti srbski celovitosti. Na Hrvaške je obstajalo nezadovoljstvo z jugoslovanskim centralizmom, ki se mu je upirala tudi Slovenija, ki je posebej nasprotovala koncentriranju kapitala v Beograd. V 60. letih so komunisti v kontekstu razprave o preureditvi Jugoslavije prvič odprli nacionalno vprašanje. Šlo je za odnos med političnim centrom in političnimi periferijami. Ker naj bi Tito želel ohraniti državno enotnost in naj bi spodbujal koncept okrepitve periferij, se je krepilo vse, kar je prispevalo k tej okrepitvi (Matković 1998; Kamberović 2009). Banac (2001) pojasnjuje, da je Tito med l. 1950 in 1962 spodbujal jugoslovanski unitarizem kot ideološki izraz svoje takratne nacionalne politike, toda Titova politična spajanja južnoslovanskih narodov v eno jugoslovansko nadnacijo naj bi postala ovira na poti k reformam. L. 1962 je spremenil omenjeno politiko in sledila je vrsta ukrepov, s katerim se je centralizem omejil in so se uzakonile večje nacionalne svobode. V 60. in 70. letih naj bi Tita njegov način reševanja nacionalnega vprašanja napeljal v sprejemanje uradne aksiomske tvorbe (rotirajoče državno in partijsko predsedstvo, proporcionalna zastopanost republik in a. p. v partijskih ter državnih organih, omejen mandat na funkcijah), ki naj bi jugoslovansko nacionalno vprašanje spremenila iz predvojnega spopada nacionalnih ideologij v spopad o ureditvi in sestavi Federacije. Odločitev za institucionalne inovacije, ki naj bi »federalizirale federacijo«, naj bi bile posledica javnega pritiska. Komunistična vodstva Kosova, Hrvaške in Slovenije so postala občutljiva na zahteve po vzpostavitvi večjega lokalnega nadzora nad vsemi vidiki javnega življenja. Tito je najprej očistil partijo od reformističnih voditeljev in jo potem recentraliziral ter z Ustavo iz l. 1974 prehodil na decentralizacijo države (Banac 2001).

Po Boraku (2002) so bila ekonomska vprašanja v Jugoslaviji tesno povezana z nacionalnim vprašanjem tako pred kot tudi po drugi svetovni vojni ter je včasih težko potegniti jasno ločnico med njimi. Tudi številni drugi menijo, da so se napetosti v medskupinskih odnosih začele pojavljati v ekonomski sferi. Eden od bistvenih konfliktov se je dogajal okrog vprašanja odnosa med gospodarsko bolj in manj razvitimi republikami ter njihovega odnosa do centralne oblasti. V cilju zmanjšanja razlik v gospodarski razvitosti je bil l. 1965 ustanovljen Sklad za kreditiranje, ki naj bi pospešil razvoj gospodarstva manj razvitih republik in a. p. (Bilandžić 1986; Čepič 2010a; Lorenčič 2010). Sicer sta se že na začetku 60. let oblikovala dva tabora (Lorenčič 2010): prvi, ki ga je predstavljala Srbija, je hotel »razvoj obrniti nazaj«; in drugi, ki sta ga sestavljali Slovenija in Hrvaška. Mala reforma ali nova gospodarska ureditev iz l. 1960 naj bi preobrazila gospodarstvo, vendar je bila neuspešna. Gospodarska reforma iz l. 1965 je bila od uvedbe delavskega samoupravljanja najgloblji poseg v gospodarski sistem Jugoslavije. Po novem naj bi se ravnalo po tržnih zakonitostih, kar pravzaprav pomeni, da je bil vpeljan kapitalistični način poslovanja, čeprav brez zasebnega lastništva. Glavni namen reforme je bil zvišanje osebnih dohodkov na osnovi zmanjševanja investicij in prerazporeditve sredstev gospodarskih organizacij. Reformi ni uspelo uresničiti svojega cilja. Nekje v tem času so tudi medskupinski odnosi dobili svoje mesto v partijski politiki. L. 1964 je bilo na 8. kongresu priznано, da v Federaciji socializem ni rešil nacionalnega vprašanja. Konec 60. je v medskupinskih odnosih prišlo do večjih zaostritev. Vpliv narodne pripadnosti se je kazal tudi v politiki (Rizman 1979¹³⁶; Matković 1998; Čepič 2010a; Lorenčič 2010; Vodopivec 2010).

Za 60. leta je bila značilna delitev na zagovornike federalizma (vodilni med njimi je bil Edvard Kardelj), ki so zahtevali večjo samostojnost republik v upravljanju z lastnimi sredstvi, in zagovornike centralizma (predstavnik Aleksander Ranković), ki so želeli samoupravljanje reformirati (Čepič 2010). Pri tej razdelitvi je po Matkoviću (1998) prišla do izraza tudi večnacionalna struktura države, saj naj bi se posamezni funkcionarji kljub marksistični doktrini, ki je težila k internacionalizmu, počutili kot pripadniki posameznih narodov. Konflikt med federalisti in centralisti naj bi pridobival globino ter vplival na stabilnost režima in države. Ena skupina je bila za spremembo družbenega sistema in ji je l. 1961 uspelo izvesti »malo gospodarsko reformo«. Druga skupina je bila proti reformi oz. za status quo. Čeprav se je l. 1962 pokazal močen prepad med federalisti oz. zagovorniki tržnega gospodarstva in centralisti, je Ustava iz l. 1963 ali Povelja samoupravljanja (Bilandžić 1985; Matković 1998)

¹³⁶ V Klinar in Rizman (1979).

pomenila kompromis med njimi, toda po Čepiču (2010) je zaradi bolj razredne kot nacionalne naravnosti kmalu doživela spremembe v obliki amandmajev. Spopad med zagovorniki federalizma in centralizma je imel za posledico federalizacijo države in partije. Partija naj bi bila na tej poti en korak naprej. Očitnost njene federalizacije naj bi se kazala že v 60. letih, ko so se republiški partijski kongresi dogajali pred federalnim partijskim kongresom. Državo pa je končno federalizirala Ustava iz l. 1974 (Sekulić 2004).

Ustavni amandmaji iz l. 1971 naj bi po takratnem mnenju formalno rešili problematiko mednacionalnih odnosov, kot so jo takrat razumeli (Čepič 2010a). Vzpostavili so »t. i. razvito federacijo, v kateri so imele republike poglavitno vlogo. Jugoslavija je postala federacija republik, te pa so postale države¹³⁷, ki so temeljile na suverenosti narodov. Vpeljan je bil tudi upravni federalizem« (Čepič 2010a, 63). O Ustavi iz l. 1974 obstaja več strokovnih mnenj in pogledov. Analiza njenih odločb in pogledov nanjo bi zahtevala posebno obravnavo, zaradi tega bomo omenili le nekatere poglede. Ustava, ki je v središče državne ureditve postavila republike, naj bi varovala navidezno politično stabilnost (npr. nacionalne kvote), vendar se je pokazala tudi kot sprožilec konfliktov, saj je vse enote niso priznavale kot nekaj naprednega in pozitivnega za SFRJ in življenje v njej. Republike in a. p. je opredelila kot konstitutivne prvine skupne države. A. p. nista bili opredeljeni kot državi, vendar sta bili glede sodelovanja izenačeni z republikami. Reformirala je in decentralizirala Federacijo ter določila pravico narodov na samoodločbo kot tudi pravico do odcepitve (Meier 1996; Matković 1998; Ramet 2005; Čepič 2010a; Lusa 2010; Žagar 2010). Meier (1996) opozarja, da kljub »zašifriranemu priznanju državnosti in suverenosti ustava iz leta 1974 republikam ni priznala izrecne pravice do odcepitve – seveda tudi pokrajinam ne. V uvodu je »pravica do odcepitve« izhajala iz »pravice slehernega naroda do samoodločbe«, a opirala se je na leninistično načelo, ki te pravice ni povezovalo z republikami, temveč z narodi« (Meier 1996, 24). Republike so dobile možnost samostojnega razpolaganja z lastnim delom in dohodkom, hkrati pa se je okrepila vloga njihove in pokrajinske zakonodaje. Federacija je izgubila vlogo nosilke investicij in ustanoviteljice skladov, saj se je skupen znesek izdatkov njenega proračuna določal s soglasjem njenih enot, ki ga je z izjemo potrebe po obrambi in državni varnosti, potrebovala tudi pri ustanovitvi skladov ali prevzemanja kreditov in obveznosti zunaj proračuna (Ustava SFRJ 1974, čl. 279). Vsaka federalna enota je dobila svoje predsedstvo, federativno pa se je zmanjšalo s 23 na 9 članov. Zakonodajni postopek in postopek o vseh pomembnih zadevah sta se opirala na načelo konsenza med federalnimi enotami, ki so v vseh pomembnih zadevah

¹³⁷ »Državnost« republik in nova oblika Federacije sta se kazali v predsedstvu države (po tri predstavniki iz vsake republike in dva iz a. p.) in v zvezni vladi (Čepič 2010a).

imele pravico do veta. Nova Ustava je republike obravnavala kot države, kar je ureditvi podalo konfederalne značilnosti. Odnose med centrom in enotami je postavila na načelo izvorne suverenosti enot in izvedene suverenosti federacije, kar je utrdila z načelom domnevne pristojnosti v korist republik (Bilandžić 1985; Matković 1998; Meier 1996; Kristan 2010). Kljub vsem novostim gre po Žagarju (2010) le za omejeno ustavno reformo, katere temeljni namen je bil ohranjanje temeljne narave in vsebine takratne družbene ureditve ter obramba oblastnega monopola in strukture takratnega vladajočega režima. Bolj korenite spremembe naj bi zahtevale spremembo ideologije, narave in strukture družbenih odnosov in oblasti. Številne vpeljane spremembe pa so se izkazale kot neuspešni kozmetični popravki pri odpravljanju vzrokov krize (Žagar 2010).

Zdi se, da je vse vsaj »na papirju« bolj šlo k narodu in od razreda. Toda zakaj? Za organiziranje distribucije in podpor, ki jih država razporeja, in za obvladovanje napetosti, ki jih ta distribucija rojeva, so etnije, pravi Rothschild (1991), bolj ugodne enote kakor družbenoekonomski razredi, ki so preveliki, preveč amorfni in presplošni v svojih pričakovanjih ter politično nevhvaležni, da bi država pridobila njihovo naklonjenost z razporejanjem nagrad. Ko država in režim uživata ustrezno legitimnost, naj bi bilo preprosteje, ceneje in tudi bolj politično učinkovito, da »nekaj da« etničnim oz. narodnim skupinam, kot da »nekaj naredi« za razrede (Rothschild 1991). Za vlado in etnije je po Rothschildu (1991) koristna uporaba etničnosti kot organizacijskega načela in družbene kategorije ter povzdigovanje etničnih skupin v glavne enote politične participacije in vodilne transmissijske kanale za politično mobilizacijo. Rezultati popisov so v SFRJ, pravi Duijzings (2005), vedno imeli politične posledice, posebej v 60. letih. Podatki so bili po Duijzingsu (2005) uporabljani kot opravičilo za oblikovanje »etničnega ključa«, ki je bil še posebej izražen na regionalni in lokalni ravni uprave. Proporcionalna delitev resursov (npr. stanovanja) glede na etnične kvote naj bi zagotovila enakopravno razporeditev resursov in zmanjševanje etničnih napetosti, toda pričakovanih rezultatov ni prinesla (Duijzings 2005). Duijzings (2005) domneva, da je v bolj revnih, nerazvitih in etnično mešanih območjih kvotni sistem verjetno spodbujal etnično tekmovanje ali ga vsaj ohranjal. Končna posledica naj bi bili etnični boji, v katerih je bila etnična pripadnost zelo pomembna (Duijzings 2005).

Po Silberjevi in Littlu (1996) je bila SFRJ v primerjavi z ostalimi komunističnimi državami v najboljšem položaju, da kot enotna država ali skupina držav preide v večstrankarsko demokracijo. Delavsko samoupravljanje, (navidezno) relativno uspešno gospodarstvo, relativno visoka življenjska raven, odprtost Jugoslavije, politika neuvrščenosti ... so v tujini omogočali pozitivne percepcije »jugoslovanskega eksperimenta« ali »tretje poti«. A po Titovi

smrti naj ne bi več nihče verjel v sintagmo o bratstvu in enotnosti. Nasprotja so se nakopičila in Federacija je politično in še hitreje gospodarsko propadala, razlike med njenimi enotami pa so se krepile (Žagar 2010; Mandelc 2011). V 80. letih naj bi narodne skupine občutile, da je njihovo identiteto desetletja uničeval jugoslovanski komunizem. Zadnja leta je SFRJ zaznamoval tudi pojav revizije zgodovine. Družbena konstrukcija preteklosti je lahko odločilen dejavnik dominacije, podreditve, odpora in skrivnega sodelovanja. Reprezentacija zgodovine in načina življenja populacije so vir moči, saj lahko uokvirijo odnose družbene neenakosti in so povezane s strukturo moči in bogastva. Dominantne verzije preteklosti so večinoma nejasne in splošne, z možnosti absorbiranja različnih interesov in interpretacije (Bond in Gilliam 1997; Norris 2002; Đokić 2003). Sicer so bili intelektualeci v začetku 80. razdeljeni v mnenjih o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Eni so obsojali KPJ–ZKJ kot okupatorsko oblast, medtem ko so imeli drugi komunistično gibanje, samoupravljanje, Ustavo iz l. 1974 itd. za zgodovinsko orientacijo, brez katere bi bila eksistenca družbe vprašljiva. Kritike, usmerjene na revizijo politike ZKJ in legitimnost družbenega reda ter odziv politične oblasti na kritiko so prinesli novi element v specifičnosti in razlike med republikami in a. p. Različna okolja so se različno identificirala ter so imela različna stališča do dediščine, takratnega družbeno stanje, politike, družbenih problemov in izbire smeri družbenega razvoja. Družbena praksa in ekonomska kriza pa sta pritiskali na dogovor, ki bo omogočil izhod iz nastale krize. V iskanju izhoda naj bi vsaka stran poskušala zagotoviti čim močnejšo podporo lastnega okolja in s tem tudi močnejšo »pogajalsko moč«. V tem aspektu so se pokazale tudi razlike med Beogradom, Ljubljano in Zagrebom. Do sredine 80. v Zagrebu skoraj ni bilo kritičnega vala v kulturnem ustvarjanju, ideologiji in informiranju. Če se je kaj pojavilo, je bil odziv takojšnji in se je njegovo širjenje preprečilo. Kritična misel v Ljubljani se je razvijala bolj ali manj svobodno z visoko stopnjo tolerance odgovornih partijskih funkcionarjev. Središče kritičnega vala je bil Beograd, kjer je prihajalo tudi do ostrih konfrontacij, sodnih prepovedi, vendar to ni vplivalo na upad intenzitete kritik. Ko je val kritike že jasno oblikoval politični položaj in usmeritev protagonistov, je član predsedstva CK SKH¹³⁸, dr. Stipe Šušvar, sprožil iniciativo, s katero naj bi spodbudil celotno Zvezo komunistov na bolj odločni boj proti izkazovanju »kritik« in jo hkrati spodbudil, da iz obrambe preide v napad. Sestavljen je bil dosje izrezkov iz objavljenih knjižnih del, časopisov itn., v katerih naj bi se lahko »razpoznale« idejne in politične tendence v umetniškem ustvarjanju in kritiki ter javnih nastopih kulturnih ustvarjalcev s politično nesprejemljivimi sporočili. Iz analiza obdobja med

¹³⁸ Centralnega Komiteta Zveze komunistov Hrvatske.

1. 1982 in 20. 3. 1984 je nastal dokument, ki je vseboval 186 avtorjev, največ iz Beograda, potem Ljubljane in najmanj iz Zagreba. Maja 1. 1984 je Komisija CK SKH za idejno delo in informiranje organizirala »republiško« partijsko svetovanje o idejni borbi na področju »kulture in ustvarjanja«, kar je posebej v krogu kritike izzvalo buren odziv. Mediji, še posebej v Ljubljani in Beogradu, so takoj nasprotovali svetovanju, podprlo ga je le manjše število medijev. Nekaj dni po svetovanju so beograjski intelektualci napisali odprto pismo javnosti, v katerem so dokument Ideološke komisije CK SKH poimenovali »Bela knjiga«. Ker so v Beogradu svetovanju javno nasprotovali tudi nekateri partijski funkcionarji, je obstajala nevarnost javne polemike med Beogradom in Zagrebom. Končni dogovor je bil prenehanje pisanja o svetovanju. Odgovor na »Belo knjigo« pa je prišel v trojni številki »Književne reči« (238-240/1984), v kateri so bili objavljena dela trideset avtorjev, ki so npr. »Belo knjigo« »krstili« »cvečem zla književne desnice« itd. (Bilandžić 1986).

Kriza jugoslovanske družbe naj bi se ob koncu 80. izrazila v svoji popolnosti in celovitosti (Bačević 1991c). Z odpiranjem političnih vprašanj ob koncu socialističnega obdobja in v času zloma do takratnega socialističnega modela se je na območju nekdanje SFRJ po Babiću (2006) aktiviralo nacionalno vprašanje kot ključno za nastopajoče tranzicijsko obdobje. Na območju javnega dialoga naj bi se odprla številna različna vprašanja oz. interpretacije nacije in nacionalnega. Prišlo naj bi tudi do aktiviranja socialno-psihološkega mehanizma konstrukcije Drugega oz. drugačnega ter politizacije kulturnih razlik in izključenosti. Koncem 80. in v začetku 90. let (1989–1991) so se na območju nekdanje SFRJ začele kolektivne politične akcije za »združitev vseh Srbov v eni državi«. Tem je sledila vojna v Sloveniji (1991), potem vojna na Hrvaškem (1991–1995) in vojna v BiH (1992–1995). Marca 1998 se je pričel oborožen upor Albancev na Kosovu, dve leti kasneje (2001) pa so obmejni incidenti nakazali njihov upor tudi v Makedoniji. Razpadu SFRJ ni sledila le vojna, ampak tudi etnična čiščenja (Ramet 2005; Babić 2006; Devetak 1999), ki so se po oceni Devetaka (1999) v bolj ali manj prikriti obliki dogajala v vseh naslednicah nekdanje SFRJ. Največkrat uporabljena sredstva so bili določanje kriterijev za pridobivanje državljanstva, ekonomski ali psihološki pritiski na prebivalce drugačnega etničnega porekla ali veroizpovedi od večinskega prebivalstva (Devetak 1999).

2.8.1 Omenjeni problematiki na področju nekdanje Jugoslavije¹³⁹

L. 1954 je Novosadski dogovor (1954, 1.; 3. in 4 čl.) ugotovil, da so hrvaščina, srbščina in črnogorščina en jezik z dvema enakopravnima izgovoroma – ekavski in ijekavski, in dvema enakopravnima pisavama – latinico in cirilico. Več kot desetletje kasneje je osemnajst hrvaških znanstvenih in kulturnih ustanov v Deklaraciji o nazivu in položaju hrvaškega jezika (1967) priznalo skupno lingvistično osnovo srbskega in hrvaškega jezika, vendar so hkrati javno izrazili skrb glede položaja hrvaščine oz. neenakopravnosti, v katero Hrvate pelje položaj neenakopravnega narečja, v katero je bila potisnjena hrvaščina. Podpisnice deklaracije niso javno izrazile le skrbi glede položaja hrvaščine, ampak so obenem zahtevale njeno dosledno uporabo na območjih, kjer živijo Hrvati, in enakopravnost vseh knjižnih jezikov (hrvaščine, makedonščine, slovenščine in srbščine) (Deklaracija o nazivu i položaju hrvatsko knjižnog jezika 1967). Usoda deklaraciji ni bila naklonjena. Centralni komitet (CK) hrvaške jo je obsodil, njeni avtorji so bili odrinjeni iz javnega življenja, njeni podporniki v Zvezi komunistov (ZK) in nekatere institucije pa deležni obtožb in kazni. Leto kasneje so SFRJ (Zagreb, Beograd, Ljubljana in Sarajevo¹⁴⁰) zajele študentske demonstracije. Poglas revolucionarnih studenata socijalističnog Sveučilišta »Sedam sekretara SKOJ-a«, kakor so študenti poimenovali zagrebško Univerzo, je med drugim zahteval večjo demokratizacijo družbe in odstranitev ovir v oblikovanju odnosov med narodnimi skupinami na podlagi popolne enakopravnosti. Čeprav so študentske demonstracije v SFRJ trajale približno dober teden dni, so hkrati podale prvo javno kritiko samoupravnega socializma. Kmalu po demonstracijah je Hrvaško zajela Hrvaška pomlad (MASPOK), hrvaško nacionalno gibanje, v katerega so se vključili vsi sloji hrvaškega ljudstva. Glavni cilj je bil konstruiranje hrvaške države znotraj SFRJ. Centri gibanja sta bila Matica Hrvaška in CK ZK Hrvaške (ZKH), katero je ob koncu 60. let prevzelo novo vodstvo (Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar idr.), ki je, v večji ali manjši meri podprto od Tita, zagovarjalo radikalne spremembe gospodarskega in političnega stanja. Kmalu se je razvilo še eno politično središče, študentsko gibanje. MASPOK je še posebej skrbel nerazvite dele SFRJ, katerim ni ustrezala hrvaška zahteva po ukinitvi skladov za nerazvite. Po opravljeni reformi SFRJ (poletje 1971) se je CK

¹³⁹ Primer se nahaja v prilogi A.8.1.

¹⁴⁰ V Beogradu so se demonstracije začele zaradi števila mest v dvorani. Po prerivanju in pretepu se je vmešala policija, kar je na koncu sprožilo študentske nemire. Za pomiritev situacije je imel pomembno vlogo Titov govor na televiziji (Goldstein 2009: Čepič 2010b;). V Ljubljani so se demonstracije zgodile dan prej zaradi zvišanja najemnin v študentskih domovih. V Sarajevu se je študentski miting razrasel v spontane demonstracije, v katerih je bilo aretiranih in poškodovanih več študentov.

ZKH precepil. Predloge o preprečevanju »masovne nacionalne evforije« in delovanja političnih središč zunaj Partije, skupina, zbrana okrog Tripala in Dabčević-Kučarjeve, ni sprejela, ampak je vztrajala v svojih zahtevah¹⁴¹. V času študentske stavke za hrvaške devize je Tito v Karadorđevu odpovedal svojo podporo hrvaškemu vodstvu in ga skupaj z ostalimi republikami in a. p. obsodil zaradi stanja na Hrvaškem in okrepitve nacionalnega gibanja. Vodstvo je podalo odpoved, zamenjani pa so bili tudi ostali akterji gibanja. Številni so bili obsojeni na zaporno kazen (Matković 1998; Goldstein 2009). Po MASPOK-u je sledil hrvaški molk, ki je trajal do l. 1989. Iz dogodkov po Hrvaški pomladi, posebej po l. 1990, naj bi bilo možno po Goldsteinu (2009) zaslutiti obstoj dveh vizij hrvaške države. Po demokratični naj bi Hrvaška prevzela antifašistično in demokratično identiteto. Druga vizija pa naj bi bila zasnovana na nacionalni ekskluzivi in v nekaterih vidikih, vključno s teritorialnimi, naj bi nadaljevala tradicijo NDH-ja (Goldstein 2009).

Junija l. 1990 je nova hrvaška vlada sporočila ustavne amandmaje, po katerih je Hrvaška postala suverena država hrvaškega naroda. Ostale narodne in etnične skupine so s tem postale manjšine (Massey, Hodson, Sekulić 2004). Hrvaška (RH) ustava zagotavlja vsem ustavne pravice in svoboščine. Te se lahko zaradi varstva svobode in pravic drugih, pravne ureditve, zdravja ter javne morale zakonsko omejijo v razmerju potrebe posameznega primera, vendar obseg omejitve ne sme povzročiti neenakosti posameznikov in omejiti uporabo ustavnih določil o pravici do življenja, prepovedi mučenja, surovega ali poniževalnega početja ali kaznovanja, pravni določenosti kaznivih dejanj in kazni ter svobodi misli, zavesti in veroizpovedi. Ustava prepoveduje vsako spodbujanje k vojni, nasilju, sovraštvu in nestrpnosti. Nacionalnim manjšinam (v nadaljevanju (nad.) manjšine) pa zagotavlja enakopravnost, zaščito njihovih pravic in svobodno izražanje lastne pripadnosti, kulturno avtonomijo ter uporabo lastnega jezika in pisave (Ustava Republike Hrvaške 2010). Te manjšine bolj podrobno definira Ustavni zakon o pravicah nacionalnih manjšin, ki jih opredeljuje kot skupine hrvaških državljanov, katerih člani so tradicionalno naseljeni na ozemlju RH in si delijo etnične, jezikovne, kulturne in/ali verske značilnosti, ki se razlikujejo od značilnosti drugih državljanov. Lastne značilnosti hkrati želijo ohraniti. Zakon jim priznava številne pravice, med drugim tudi¹⁴²: enakost pred zakonom in enako pravno varstvo; javno, zasebno in uradno uporabo lastnega jezika in pisave ter v skladu z zakonom tudi izkazovanje oznak, napisov in drugih informacij v lastnem jeziku in pisavi; vzgojo in izobrazbo v lastnem jeziku in pisavi (pouk se izvaja po zakonskih pogojih); pristop sredstvom

¹⁴¹ Npr. družbena demokratizacija, prenos zveznega kapitala in deviz v roke proizvajalcev (Matković 1998).

¹⁴² Vse pravice glej: Ustavni zakon o pravicah nacionalnih manjšina 2002.

javnega informiranja; samoorganiziranje in združevanje v cilju uresničevanja skupnih interesov; zastopanost v predstavniških lokalnih, državnih, upravnih in pravosodnih telesih, vključno s Saborom¹⁴³. Vse oblike nacionalne diskriminacije in mere, usmerjene na oteževanje ali omejevanje zakonskih in ustavnih pravic ali pa spreminjanje razmerja prebivalstva na območjih, kjer prebivajo manjšine, so prepovedane. V cilju sodelovanja manjšin v javnem življenju države je RH ustanovila Posvet za nacionalne manjšine, katerih člani so pripadniki manjšin (Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina 2002).

Za pridobivanje dela ali pravic do socialnih beneficij so morali prebivalci nove države (RH je razglasila neodvisnost junija 1991) pridobiti domovnico, ki potrjuje, da so rojeni na Hrvaškem ali da so etnični Hrvati (Mojzes 1994). Prav to zadnje vključuje po Mojzesu (1994) rodoslovno verifikacijo, kar posledično povzroča tudi diskriminacijo do pripadnikov drugih narodnih skupin. Nepridobitev domovnice naj bi oblikovala državljane druge vrste, saj so izgubili številne pravice (npr. odkup stanovanj) in naj bi se celo lastnim sosedom zdeli sumljivi (Juzbašić 2009). Latinica je postala uradna. Za uradne simbole so se ponovno potrdili nekateri starodavni hrvaški simboli (npr. grb), katere so Srbi po nekaterih mnenjih zaradi spominov na ustaške zločine iz druge svetovne vojne percipirali kot napadalne in ogrožajoče (Denitch 1994 v Massey, Hodson, Sekulić 2004). Kmalu je samorazglašeni Srbski narodni svet (Srbsko narodno vijeće) razglasil Deklaracijo o suverenosti in avtonomiji srbskega naroda¹⁴⁴. Leto kasneje se je zgodila vojna. Niso vsi Srbi šli po enaki politični poti. Nekateri so sodelovali z oblastjo in l. 1992 ustanovili Srbsko narodno stranko, ki je na volitvah tega leta pridobila 1,06 % glasov, drugi so se z Miloradom Pupovcem odločili za tretjo pot v okvirju RH (Ramet 2001; Massey, Hodson, Sekulić 2004). Po Juzbašiću (2009) je največji delež Srbov na območjih pod nadzorom hrvaške oblasti kljub težavnim okoliščinam, zaznamovanim tudi z diskriminacijo (npr. izguba dela) in revanšizmom, tam ostal. Veliki del naj bi se vključil v aktivno obrambo države (Juzbašić 2009). Tuđmanovo vabilo hrvaškim Srbom, naj ostanejo v svojih domovih, po Juzbašiću (2009) ni bilo spremljano z varnostjo na območjih vojaških operacij. Hkrati naj bi zakoni in administracija onemogočili vrnitev. Zahteve so se reševale počasi. Po vrnitvi pa so prišle nove težave (npr. izguba pravice do

¹⁴³ Manjšine imajo pravico do osmih poslancev, in sicer: tri – srbska manjšina; en – italijanska; en – madžarska; en – skupaj češka in slovaška; en – skupaj avstrijska, bolgarska, nemška, poljska, romunska, rusinska, ruska, turška, ukrajinska, vlaška in judovska; en – skupaj: bošnjaška, črnogorska, makedonska in slovenska manjšina (Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor 2014).

¹⁴⁴ Referendum o srbski avtonomiji naj bi povzročil negativen odnos do Srbov. Po besedah Juzbašića (2009) so v Slavoniji ekstremni pripadniki hrvaškega naroda kot odgovor na srbski referendum tiskali posebne brošure, ki so vsebovale okrog 9000 imen ljudi, ki naj bi volili za avtonomijo, med njimi naj bi bili tudi številni pokojni. Zaradi tega naj bi posledično številni izgubili službo in bili deležni šikaniranja v lastnem okolju. Opozorila na neresničnost podatkov in manipulacijo naj ne bi imela nobenega vpliva (Juzbašić 2009).

stanovanja) (Juzbašić 2009). Juzbašić (2009) pravi, da so se številni državljani RH spraševali, zakaj Srbi RH javno ne podprejo. To po Juzbašiću (2009) zaradi delovanja skrajnih struj obeh skupin ni bilo možno. Zaradi družbene klime naj bi številni Srbi s spremembo lastnega imena, narodne in verske pripadnosti poskušali prikriti lastno identiteto. Nova medijska realnost, v kateri so bili Srbi starodavni sovražniki, naj bi spodbudila Hrvate, da svoje srbske sodelavce in sosede percipirajo kot skrite sovražnike, ki verjetno le čakajo na priložnost, da začnejo delati enako, kot delajo Srbi na vojnem območju. Začelo se je obdobje množične histerije, v katerem se je celo menilo, da srbski ostrostrelci streljajo z okna zagrebškega nebotačnika, čeprav dokazov za to dejanje ni bilo (Županov, Sekulić in Šporer 2004; Juzbašić 2009). Rezultat množične histerije je bil zlom mreže primarnih odnosov med Srbi in Hrvati, ki je bila do l. 1989 po oceni Županova, Sekulića in Šporerjeve (2004) skoraj nedotaknjena. Uničevanje te mreže je posledično prineslo občasna nasilna dejanja (npr. zažiganje srbskih hiš in avtomobilov). Razpad primarnih struktur hkrati pomeni razpad vseh elementov neformalnega družbenega nadzora (Županov, Sekulić in Šporer 2004). Srbi so bili, pravi Rametova (2001), deležni tudi verskih pritiskov. Oblast je v državne šole vpeljala (teoretično) prostovoljni katoliški verski pouk, ki je do šolskega l. 1992/93 postal redni in stabilni del v osnovnih šolah (Ramet 2001). Pri srbskih družinah, pravi Rametova (2001), se je težava pojavila, ker so združeni vrstniški in učiteljski pritiski oteževali srbskim otrokom zavrnitev verskega pouka. Daytonski sporazum (1995) je RH omogočil vrnitev suverenosti nad okupiranimi območji vzhodne Slavonije in polotokom Prevlako, srbskim beguncem pa možnost vrnitve v Krajino¹⁴⁵ in na druga območja RH (Ramet 2005). Oblast je poskušala pokazati, da so človeške pravice enake za vse prebivalce države, a se je po informacijah Rametove (2005), v obdobju od l. 1996 do marca 1998, iz Vukovarja in njegove okolice izselila polovica Srbov. Na njihovo izseljevanje naj bi vplivali številni incidenti (npr. fizično nasilje). Deležni naj bi bili tudi izgube stanovanj in dela. Na splošno je bila vrnitev beguncev spremljana tudi s težavami birokratske in logistične narave. V času njihove odsotnosti so se v nekatere njihove hiše vselili drugi begunci. Hrvaška vlada naj bi pošiljala mešane signale o tem, kakšno dobrodošlico lahko v RH pričakujejo srbski begunci. Na drugi strani Donave ni bilo veliko

¹⁴⁵ Območje zahodne Slavonije je RH vrnila maja 1995 z vojaško operacijo Bljesak, območje Krajine pa avgusta 1995 z operacijo Oluja. Za Srbe naj bi Oluja pomenila množični eksodus njihovih sočlanov iz RH. Avgusta 2006 je na enem od beograjskih trgov potekalo zborovanje Združenja srbskih beguncev iz RH, ki je z resolucijo zahtevalo, naj haaško Mednarodno sodišče za vojne zločine označi nasilje nad srbskimi civilisti med Olujo za genocid. L. 2016 so se po uradni proslavi obletnici Oluje oz. dneva zmage in domovinske hvaležnosti in dneva hrvaških braniteljev zgodili incidenti, med drugim je bila zažgana srbska zastava. Policija je kazensko ovadila storilce. Zaradi zažiganja zastave je Srbija RH poslala protestno noto in zahtevala, naj RH sprejme zakonske mere ter identificira in kaznuje storilce (24ur 2006, 5 avgust; DNEVNIK.hr 2016b, 5. avgust; HRT 2016č, 6. avgust).

boljše. Hrvati so bili izgnani iz svojih domov v Vojvodini¹⁴⁶, ožji Srbiji in Kosovu. Maja 1998 je v poročilu Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi pisalo, da hrvaška oblast v šolskih, znanstvenih in izobraževalnih družbah, pa celo v učbenikih nadaljuje prakso diskriminacije do hrvaških Srbov. Navedbe je oblast odklonila, a je škandal tega leta opozoril, da se na splošno malo dela k spodbujanju enakosti (Ramet 2005). Izvoljeni Miss Hrvaške, Lejli Šehović, je bil odvzet naslov in dodeljen njeni prvi spremljevalki, Ivani Petković. »Čeprav je žirija izjavila, da je v glasovanju bilo »nepravilnosti«, je bila večina Hrvatov in tujih opazovalcev prepričana, da je pravi vzrok te odločitve ta, da je žirija ali kdo drug ugotovil, da je Lejla Šehović Muslimanka« (Ramet 2005, 427). Izbira predstavnika pogosto odkriva, kako je skupina konceptualizirana, kdo se šteje za njenega člana in kdo lahko nosi njen naslov. Ali je pomembno, kje posameznik živi, njegov kraj rojstva, kraj rojstva njegovih staršev ali ostalih prednikov? Ali pripadnost določa etnični kriterij? Gre za vprašanja, ki se tičejo kategorije in stopnje, v kateri pripadnik, posebej tisti, ki zavzema položaj predstavnika kategorije, izraža skupinske značilne lastnosti (Reicher in Hopkins 2001). Položaj Srbov in Črnogorcev v RH kot tudi Hrvatov v Srbiji in Črni gori naj bi izboljšal Sporazum med Srbijo in Črno goro ter RH o varstvu pravic srbske in črnogorske manjšine v RH in hrvaške manjšine v Srbiji in Črni gori iz l. 2004 (ko sta Srbija in Črna gora sestavljali Zvezno republiko Jugoslavijo (ZRJ)). Ta je manjšinam zagotovil številne pravice, kot so: izražanje, ohranjanje in razvoj skupinske identitete, svobodno izbiro in izražanja manjšinske pripadnosti ter uživanje vseh pravic glede te izbire, zaščito pred ogrožajočimi dejanji, izobraževanje v lastnem jeziku in pisavi ter njihovo svobodno javno in zasebno uporabo, informiranje, samoorganiziranje in združevanje zaradi uresničevanja skupnih interesov ter uživanja političnih in ekonomskih svoboščin itn (Zakon o ratifikaciji sporazuma između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crni Gori 2005, 1. in 2. čl.)¹⁴⁷. Črnogorce, Slovence in Bošnjake oz. Muslimane naj bi v prvem desetletju 20. st. vsak tretji Hrvat najraje sprejel kot turiste oz. obiskovalce RH. To so pokazale raziskave merjenja socialne distance do omenjenih narodov v l. 2002, 2005 in 2008¹⁴⁸. Čeprav je v odnosu do Srbov l. 2002 in 2005

¹⁴⁶ Do l. 2013 se je po besedah Petra Kuntića od izgnanih Hrvatov, še posebej pregnancev iz Srema, v Vojvodino vrnilo le nekaj družin. Več glej: Radio Slobodna Europa 2013, 9. junij.

¹⁴⁷ Sporazum je bil sprejet za nedoločen čas. Podpisnici sta se lahko pisno ali po diplomatski poti odpovedali sporazumu. L. 2016 sta se Hrvaška in Srbija dogovorili, da bosta na podlagi tega sporazuma izboljšali bilateralno zaščito manjšin (Ured predsednice RH 2016). V besedilu smo omenili le nekatere pravice. Za več glej: Zakon o ratifikaciji sporazuma između Srbije i Crne Gore i RH o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u RH i hrvatske manjine u Srbiji i Crni Gori 2005.

¹⁴⁸ Numerus vsake raziskave je bil 1000 oseb, starejših od 15 let. Vzorci so bili stratificirani glede na županije in velikost naselja. Mesta in naselja so bila izbrana naključno (Vujević Hećimović, Brajović in Ilin 2010).

najbolj dominiral odgovor: »Izločil bi ga iz dežele,« so tudi njih l. 2008 Hrvati najraje videli v vlogi obiskovalca. Okrepitev sprejemanja posameznih narodov je značilna za l. 2005 in l. 2008. Izjema so le Slovenci, do katerih se je distanca v l. 2008 okrepila. Sicer je bila v vseh letih največja distanca do Srbov. Razen zmanjševanja distance do Srbov in njene krepitve do Slovencev za l. 2008 je značilna tudi sprememba na prvi stopnji lestvice (ozko sorodstvo/zakonski partner). V prvih dveh raziskavah so bili na tej stopnji najbolj sprejeti Slovenci, l. 2008 pa Bošnjaki. Odnos do Srbov bi lahko razložili z vojno v RH, okrepitev distance do Slovencev v l. 2008 pa kot posledico nerešenih vprašanj med državami glede teritorialne meje (Vujević Hećimović, Brajović in Ilin 2010).

V novejšem času naj bi bili Srbi na Hrvaškem deležni diskriminacije pri zaposlovanju. Posebni problem so po Pupovcu predstavljala nerazvita okolja, kjer živijo, saj naj bi bil tam odstotek brezposelnosti zelo visok. Veliki del dediščine srbske skupnosti na Hrvaškem je bil uničen v vojni, veliki del srbske tradicije pa je po mnenju Pupovca izključen iz skupnih šolskih programov. Hrvaškim Srbom naj bi predstavljale problem tudi obtožnice, predlogi obtožnic in preiskave o vojaških zločinov, saj po Pupovcu ustvarjajo negotovost in vplivajo na vrnitev. Veliki problem naj bi predstavljale tudi posamezne skupine na Hrvaškem, ki javno vodijo kampanjo proti značilnostim in identiteti hrvaških Srbov, včasih pa celo proti samim Srbom. Poseben problem pa naj bi predstavljalo uresničevanje manjšinskih pravic, kot so pravica za pisavo in jezikovno specifičnost ter izobraževanje (Radio Slobodna Evropa 2013, 9. junij). Po ustavi sta v uradni veljavi hrvaščina in latinica, vendar so lahko po zakonskih predpisih v posameznih lokalnih enotah vpeljana cirilica ter druge pisave in jeziki. Uvedba dvojezičnih plošč (latinica in cirilica) na štirih državnih stavbah (Urad državne uprave, policija, davčna uprava ter Državno odvetništvo in sodišče) je vznemirila Vukovar. Kljub protestom proti uvedbi dvojezičnosti v Vukovarju, ki jih je l. 2013 v Vukovarju in Zagrebu organiziral Štab za obrambo hrvaškega Vukovarja, se je septembra tega leta v Vukovarju začela njihova postavitev. Po postavitvi so bile plošče takoj uničene. Novembra je mestni svet razglasil Vukovar za mesto posebnega pijeteta, kar pomeni uporabo le hrvaščine in latinice. Decembra je Štab zbral zadostno število podpisov za referendum o cirilici in je vlada poslala Ustavnemu sodišču zahtevo za oceno ustavnosti referendumskega vprašanja. Poleti 2014 je sodišče ocenilo, da vprašanje ni v skladu z Ustavo ter je mestnemu svetu naložilo, naj v času od enega leta reši vprašanje dvojezičnih plošč oz. določi dele mesta, kjer se lahko postavijo, vladi pa, naj v enakem času v parlamentarni postopek napoti spremembe in dopolnitve Zakona o uradni uporabi jezika in pisave manjšin, s čim naj bi se primerno uredil pravni mehanizem za primere, ko predsedniška telesa lokalnih samouprav ne opravljajo obveznosti

iz tega zakona. Kljub temu so se plošče še vedno odstranjevale. Čez eno leto se je na odločitev sodišča odzval mestni svet s spremembo mestnega statuta, ki zdaj na mestnih ustanovah, institucijah, ulicah in trgih ne predvideva dvojezičnih napisov. Na spremembe statuta se je odzval Svet Evrope, ki je izrazil obžalovanje zaradi mestne odločitve in hrvaški oblasti predlagal, naj nadaljuje s spodbujanjem zavesti in tolerance manjšinskih jezikov, vključno z napisi in tradicionalnimi lokalnimi nazivi v cirilici. Odzvala se je tudi vlada, ko je v začetku l. 2016 takratni minister uprave v odhodu sprejel odločitev o ustavitvi določenih odredb Statuta, na podlagi katere bo naslednji vladi predlagal, naj zahteva oceno ustavnosti spornih odredb (Jutarnji list 2013, 2 februar; RTL 2013, 7. april; 2015, 2. avgust; Glas Slavonije 2014, 12. avgust; Telegram 2015, 17. avgust; Večernji list 2013b, 2. september; 2013a, 4. november; 2013c, 6. december; 2016, 22. januar; 24sata 2014; 23. september). Zadar pa so vznemirile vojne ruševine. Po tem, ko je dobil oceno Zavoda za javno zdravstvo glede nevarnosti objektov, je l. 2009 na lastne stroške začel z odstranitvijo vojnih ruševin, ki naj bi bile na podlagi Zakona o lastništvu in drugih stvarnih pravicah odstranjene neodvisno od privolitve lastnika ali pooblaščenca (Slobodna Dalmacija 2009, 15. oktober). Proti odstranitvi so se odzvala združenja za človeške pravice (Kosanović 2010) kot tudi Eparhija dalmatinske SPC, ki je po pisanju medijev ta poskus na svoji spletni strani razglasila za poskus brisanja zadnjih ostankov prisotnosti in življenja Srbov v Zadru in zadrskem zaledju (Slobodna Dalmacija 2010, 14. januar). Iz medijev se lahko razbere, da so lastniki ruševin večinoma Srbi. Radio Slobodna Evropa je hkrati objavil izjavo nekdanje hrvaške pravosodne ministrice, po kateri so v preteklosti lastniki zahtevali odškodnino, vendar je oblast v 90. ukinila odredbo Zakona o obveznih odnosih, po kateri je država odgovorna za teroristična dejanja, ki so jih storili posamezni člani policije ali vojske. Nova oblast je na začetku 20. st. sprejela štiri male zakone, po katerih država odgovarja za teroristična dejanja. S tem so lastniki dobili možnost pridobitve določene odškodnine, saj ti zakoni naj ne bi nadomestili celotne škode. Sicer so za medije mestne oblasti Zadra pojasnile, da je od približno 80 ruševin nekje 20 iz časa pred domovinsko vojno (vojna v '90.) (Vežić 2010; Pavelić 2010) in da je v projektu nacionalna oz. narodna pripadnost lastnika nepomembna. Po njihovih besedah gre za devastirane hiše, ostanke stavb, ki se podirajo in se v njihovi bližini igrajo otroci (Slobodna Dalmacija 2010, 14. januar). Potem, ko je na televiziji podpredsednik vlade l. 2010 zatrdil, da Zadar nima pooblastila za poseg v zasebno lastništvo in je vladni Urad za človeške pravice od mesta zahteval, naj se odstranjevanje ruševin izvaja izključno na podlagi pisne privolitve lastnikov, je mesto nadaljevalo z odstranjevanjem le tistih objektov, katerih odstranitev so lastniki dovolili (Mirčeta 2010). L. 2014 je takratni predsednik Koalicije združenja beguncev

Srbije, Miodrag Linta, v odprtem pismu takratnem premierju Zoranu Milanoviću od hrvaške vlade zahteval prepoved odstranjanja miniranih srbskih nepremičnin brez soglasja lastnikov ter dokler ni dokončan postopek zbiranja dokazov in ugotavljanja storilcev, javno obsodbo terorističnih dejanj do Srbov v Zadru in drugih hrvaških mestih, zunaj območja vojnega delovanja, in zavzemanje za kaznovanje storilcev teh dejanj ter omogočanje sodne možnosti povračila škode lastnikom miniranih srbskih nepremičnin zunaj vojnega območja. V pismu je hkrati opisal položaj Srbov v Zadru med l. 1990 in 1991. Takrat naj bi bili deležni pritiska in nasilja. Vrhunec naj bi bila kristalna noč¹⁴⁹ (2. 5. 1991), po kateri naj bi številni Zadar zapustili (Večernji list 2014, 10. oktober).

BiH je bila edina jugoslovanska republika brez skupinske večine. V SFRJ je veljala za Jugoslavijo v malem in spodbudo za novo jugoslovansko identiteto, ki naj bi zamenjala identitete skupin (Sibler in Little 1996; Narodi Europe 1997; Ramet 2005), vendar je takšna politika po Kržišnik-Bukićevi (1996) hromila možnost razvoja bosanske oz. bošnjaške identitete. Še v začetku 60. je bila ena od značilnost BiH agrarna družba¹⁵⁰. Do sprememb je prišlo v tem desetletju. Dinamika je bila še bolj vidna v 70. letih. Zaradi stanovanjskega razvoja naj bi v urbanem življenju vse bolj izginjale razlike med tradicionalnimi narodnimi pripadnostmi. Zaradi sprememb na stanovanjskem področju ter številnejših stikov v šoli in v službah so postali mešani zakoni običajen način urbanega življenja ter je tudi bilo vse več družin z večnarodnostnimi sorodstvenimi povezavami (Kržišnik-Bukić 1996; Grandits 2009). Obstajajo tudi drugačna mnenja. Eriksen (2001) omenja, da so bili mešani zakoni redki, bližnje neformalne prijateljske vezi pa so se nagibale monoetničnosti in so se skupine ohranjale različnim, včasih z navzkrižnimi miti o poreklu. Torej naj bi bila javna sfera deljena, zasebna pa ločena. Ta situacija ločenih zasebnih sfer naj bi omogočala skupinskim mitom in slabšalnim prepričanjem o drugi skupini, da postanejo del vsakdanjih izkušenj pripadnikov vsake skupine. Ko voditelji začnejo zagovarjati ločevanje in konflikte na socialni identiteti, zasnovani na veri, meščani že imajo osebne selfe in vsakodnevne izkušnje, zaradi

¹⁴⁹ Žal nam zbrana literatura in internet nista omogočila bolj podrobnega raziskovanja kristalne noči. Zbrani podatki pa kažejo, da se je zgodila po umoru mladega hrvaškega policista. Po novici o njegovem umoru so se prebivalci nekega mesta v zadrski bližini organizirali in prišli v Zadar, kjer naj bi jim se pridružili tudi nekateri Zadranjci. Množica naj bi se napotila proti vojašnici JNA. Pri tem naj bi ropala in razbijala izložbe srbskih lokalov. Zaradi tega naj bi se ta noč poimenovala kot kristalna. Sicer moramo omeniti, da gre za čas, ko je mesto bilo deležno vsakodnevnih napadov JNA in upornikov (Kalarargainfo 2016, 2. maj; Kosanović 2010). To ne pomeni, da se strinjamo z maščevanjem nad nedolžnimi civilisti le zaradi tega, ker so pripadniki druge skupine.

¹⁵⁰ Pred razpadom SFRJ naj bi kmečko prebivalstvo v BiH ohranjalo versko izpoved, ki naj bi pomenila tudi ustrezno narodno opredelitev. Več raziskav je ugotovilo, da je v desetletju pred razpadom ruralno prebivalstvo občutilo religijsko identiteto kot svojo primarno skupinsko identiteto. V mestih naj bi bili zaradi manjšega pomena tradicije identifikacijski procesi bistveno drugačni (Kržišnik-Bukić 1996).

katerih so ti pozivi odmevni. Omeniti je treba, da se, ko gre za Srbe, Hrvate in Bošnjake, narodna pripadnost večinoma prepleta z versko – Bošnjaki se večinoma opredeljujejo za muslimane, Hrvati za katolike in Srbi za pravoslavce (Ashmore, Jussim, Wilder in Heppen 2001; Eriksen 2001; Kukić 2001). Za Bosno naj bi bila značilna najbolj represivna oblika komunističnega režima. »Oblasti so po vrsti podirale vse tri nacionalne skupnosti. Po sojenju Muslimanu je sledilo sojenje Srbu ali Hrvat. V politični krizi, ki je nastala po Titovi smrti, je bilo še več političnih procesov, ker je poškodovani bosanski režim poskušal ohraniti represijo« (Sibler in Little 1996, 205–206). Na začetku l. 1982 so se pojavila poročila o preporodu islama v BiH. Ponovna okrepitev muslimanske samozavesti naj bi bila povezana z gospodarskim razcvetom v 60. in zgodnjih 70. Aprila l. 1983 je bil zaradi sovraštva in kontra-revolucionarnih dejavnosti aretiran Alija Izetbegović in še 12 muslimanskih intelektualcev (Meier 1996; Lopasic 2001). Po Lopasicu (2001) moramo razlog za obtožbe iskati v strahu režima pred možnostjo, da Muslimani oblikujejo politične zveze z drugimi muslimanskimi deželami. Režim je sicer poskušal ustvariti tolerantnejšo atmosfero, vendar mediji, »posebej tisti v Srbiji, so nadaljevali s tiskanjem anti-muslimanskih sloganov in propagand« (Lopasic 2010, 154). Srbi in Hrvati so delili pretenzije do vključevanja Muslimanov v lastne vrste. Na njih so gledali kot na sočlane, ki so se odrekli pravi narodni identiteti in sprejeli tujo kulturo. Nekateri pravijo, da je v 90. letih 20. st. v Karađorđevu¹⁵¹ med vodjo hrvaške in srbske države, prišlo do skritega sporazuma o razdelitvi BiH. Težava naj bi bila, ker ni šlo za skupno, ampak za ločeno življenje dveh skupnosti, katerih voditelja naj bi se strinjala v enem – da se teritorij mora razdeliti in da bo na ta način vsak dobil en del pogače: Veliko Srbijo in Veliko Hrvaško (Sibler in Little 1996). Po Bogosavljevičevi (1992) analizi politične meje idejne predstave Velike Srbije oz. Velike Hrvaške niso vključile vse člane izbranih narodov, ki v določenih primerih ne bi več predstavljali večine. Januarja l. 1990 je BiH sprejela novo ustavo in večstrankarski sistem (Meier 1996). Po Meierju (1996) se je takoj pojavil strah zaradi morebitne organizacije strankarskega življenja na povsem narodni podlagi. Zaradi tega je bila aprila istega leta sprejeta prepoved o ustanavljanju strank pod narodnimi imeni, ki je bila na koncu preklicana. Oktobra l. 1991 se je BiH razglasila za neodvisno državo Muslimanov,

¹⁵¹ Meier (1996) pravi, da se Tuđman in Milošević med sestankom v »Karađorđevu marca 1991 nista izrecno sporazumela o delitvi BiH, a že sama zamisel srbsko-hrvaške sprave »jo je napovedala«« (Meier 1996, 292). Po Bancu (2001) sta se Tuđman in Milošević strinjala glede pogojev srbsko-hrvaške rešitve, ki naj bi zajela razdelitev BiH in menjavo prebivalstva. Muslimani pa naj bi se morali opredeliti za Hrvaško ali Srbijo (Banac 2001). Ker razdelitev BiH ni bilo možno ustvariti v miru, Banac (2001) pravi, da obstajajo znamenja, da sta Milošević in Tuđman razpravljala o pogojih kasnejšega vojaškega angažmaja. Sicer to naj ne bi bil edini pogovor o razdelitvi BiH. O enaki temi naj bi razpravljali »voditelja bosanskohercegovskih Srbov dr. Radovana Karadžića z Miloševićem in Tuđmanom konec februarja 1992 in vodje tamkajšnjih Hrvatov Mateja Bobana s Karadžićem maja 1992, obakrat v Avstriji« (Velikonja 1998, 286).

Srbov in Hrvatov ter drugih etničnih skupin, ki v njej živijo. So se pa že od druge polovice tega leta vrstili incidenti in aprila l. 1992 je na dan mednarodnega priznanja države izbruhnila vojna¹⁵² (Meier 1996; Velikonja 1998; Lopasic 2001). Za razliko od druge svetovne vojne, ki je do 90. let 20. st. po Rametovi (2005) predstavljala deviacijo v medskupinskem odnosu, je vsaka stran (razen braniteljev Sarajeva in Tuzle) v vojni ob koncu prejšnjega stoletja poskušala novačiti člane lastnega naroda. Vojna v BiH je po Maleševiću (2004) nakazala na pomembnost zunanjih strukturalnih dejavnikov v spremembi etničnih odnosov. Številne raziskave kažejo, da so bile pred njo tri skupine v enakomernem ekonomskem, političnem in družbenem položaju ter je bila stopnja manifestacije socialne distance in medskupinskega sovraštva zanemarljiva. Težav je bilo tudi po drugi svetovni vojni, vendar je obstajala možnost izražanja kot »Jugoslovana«, povezanost s titoizmom ter občutek in razumevanje BiH kot enotne skupnosti. V 80. letih naj bi se številni Srbi neradi identificirali z nacionalističnimi simboli, v naslednji dekadi pa naj bi se klima spremenila do te mere, da je bila napaka v potrjevanju srbske identitete včasih sankcionirana. Prve tarče srbske paramitalne enote v Bosni naj bi bili Srbi, ki so bili za etnično integracijo. V vojni je vsak narod za krajši ali daljši čas ustanovil lastno državo: Srbi Republiko Srbsko, Muslimani Avtonomno pokrajino Zapadna Bosna, Hrvati pa »Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosna«. V Herceg-Bosni so bili Hrvati in Muslimani partnerji, vendar se je »moč«¹⁵³ partnerstva kmalu pokazala. Federacija med Hrvati in Bošnjaki (Federacija Bosne in Hercegovine (BIH)), ki je nastala z Washingtonskim sporazumom marca l. 1994, je prekinila vse bolj drago hrvaško-bošnjaško vojno, vendar naj ne bi hkrati okrepila medskupinskega povezovanja, saj naj bi se po podpisu sporazuma etnična čiščenja nadaljevala (Sibler in Little 1996; Hechter 2000; Banac 2001; Malešević 2004; Ramet 2005). Decembra l. 1995 je bil podpisan Daytonski sporazum¹⁵⁴, s katerim je po Bancu (2001) ohranjena zunanja oblika BiH in sprejeto načelo varne vrnitve beguncev¹⁵⁵, a je on sprejel tudi njeno razdelitev. Preambula Daytonске ustave

¹⁵² Dva meseca pred izbruhom vojne je bil v Lizboni predlagan predlog kantonizacije, po katerem naj bi bila BiH razdeljena na tri kantone. Več o tem predlogu kot tudi o predlogu Owena in Stoltenberga glej Velikonja, 1998.

¹⁵³ Jeseni l. 1992 sta na enakem teritoriju vzporedno delovali dve vojski, HVO (vojska Herceg Bosne) in armija BiH (bosanska vojska). (Silber in Little 1996) Po pisanju Silberjeve in Littla (1996) po osvojitvi Mostarja HVO naj ne bi sploh poskušal pomagati armiji BiH pri osvoboditvi Sarajeva, kar so številni pričakovali. Iz odgovornih javnih položajev v Herceg Bosni naj bi bili umaknjeni vsi Muslimani. Ko je prišlo do vala muslimanskih prebežnikov, ki so jih Srbi pregnali iz njihovih domov, naj bi se napetosti okrepile in naj bi se pojavil strah. Spopad med vojskami se je zgodil oktobra l. 1992 (Sibler in Little 1996). Več glej Silber in Little 1996.

¹⁵⁴ Z Daytonskim sporazumom se je končala vojna v BiH. Po njem BiH sestavljata dve entiteti, Republika Srbska in Federacija Bosne in Hercegovine. Del BiH je tudi Distrikt Brčko, ki je bil vzpostavljen l. 2000 in ima poseben status ter ne pripada nobeni izmed entitet, ampak je narodno mešano območje državnega ozemlja.

¹⁵⁵ Aneks 7 Daytonskega sporazuma je vsem beguncem in razseljenim osebam zagotovil tudi vrnitev v vojni odvzetega premoženja (ali odškodnino za premoženje, ki se ne more vrniti) (Kukuć 2001). Po nekaterih podatkih se je od sprejetja Daytonskega sporazuma do septembra 2011 vrnilo več kot 1 milijon ljudi, od tega v Federacijo

določa Bošnjake, Hrvate in Srbe kot konstitutivne narode BiH (Kukić 2001). Na začetku drugega tisočletja je Kukić (2001) opozoril, da je bila v Ustavah entitet konstitutivnost reducirana na raven entitet, saj je tri narode delila na dve zasebni skupini: večinsko, ki živi na območju entitete, kjer ima položaj konsituta, in manjšinsko, ki živi na področju druge entitete in je prikrajšana ustavne pravice, ki ji po Daytonski ustavi pripada. Kukić (2001) omenja, da so vse raziskave po l. 1996 pokazale, da so ti deli narodov prebivali v ambientih, ki so na neki način redkost (npr. Hrvati in Bošnjaki v Republiki Srbski ali Srbi v Federaciji BiH naj bi imeli manj ugoden položaj kot tradicionalne manjšine in se niso mogli sklicevati na nobeno ustavno-pravno zaščito). Z ustavnimi odločitvami Ustavnega sodišča BiH, s katerimi so se Ustave entitet v teh delih razglasile za neuskrajene z Ustavo BiH in se je konstitutivnost razširila na območje celotne BiH, je bila odstranjena omejitev ustavno-pravne neenakosti (Kukić 2001). Danes lahko opazimo, da sta obe entiteti z amandmaji¹⁵⁶ kot konstitutivne narode uvrstili vsa tri naroda. Pomemben je tudi dejanski položaj pripadnikov teh narodov na območjih, kjer se nahajajo v položaju manjšine. Kukić (2001) omenja, da kljub obstoju ustavno-pravnih omejitev Hrvati na večinsko bošnjaških območjih prebivajo v bolj neugodnem položaju. Enako naj bi veljalo za Bošnjake na večinskih hrvaških območjih (Kukić 2001). Po Kukiću (2001) je položaj etničnih manjšin zaradi vojne manj ugoden od tistega pred vojno. Raziskave kažejo na mnenje prebivalcev BiH, da so po vojni ogrožene nacionalne in državljske pravice manjšin. Slab položaj naj bi imeli med drugimi Albanci, Črnogorci, Makedonci, Slovenci itn. (Kukić 2001). Te skupine, kot tudi Čehi, Italijani, Judi, Madžari, Nemci, Poljaki, Romi, Romuni, Rusi, Rusini, Turki (in Ukrajinci – Republika Srbska) in drugi, ki izpolnjujejo pogoje definicije Zakona o varstvu pravic pripadnikov nacionalnih manjšin (v nad. Zakon¹⁵⁷), so nacionalne manjšine (v nad. manjšine) v BiH in entiteti varujeta njihov položaj in enakopravnost. Zakon jih opredeljuje kot del prebivalstva oz. državljanov entitet oz. BiH, ki se ne izražajo kot člani konstitutivnih narodov (Zakon o zaščiti prava pripadnika nacionalnih manjina, čl. 2 in 3.). Manjšino sestavljajo ljudje (Federacija) oz. državljani (Republika Srbska) enakega ali podobnega etničnega porekla, tradicije, običaja, prepričanja, jezika, kulture, bližnje ali sorodne zgodovine in drugih

BiH več kot 743 tisoč, v Republiki Srbsko več kot 260 tisoč in v Brčko Distrikt nekaj več kot 22 tisoč ljudi (Federalno ministarstvo raseljenih osoba i izbjeglica, 2011) .

¹⁵⁶ Glej: Ustav Republike Srpske, l. čl. in Ustav Federacije BiH, amandman 27.

¹⁵⁷ Parlamentarna skupščina BiH ga je sprejela na seji Predsedniškega doma l. 2002 in seji Doma naroda l. 2003. Tega leta je stopil v veljavo. Narodna skupščina Republike Srpske ga je sprejela l. 2004. Federacija BiH je podoben zakon sprejela l. 2008 (Ljudska prava.ba 2015, 18. december). V Federaciji BiH se Zakon imenuje Zakon o varstvu nacionalnih manjšin v Federaciji BiH, v Republiki Srbski pa Zakon o varstvu pravic nacionalnih manjšin. Zakona sta si dokaj podobna. V besedilu smo morebitne razlike izpostavili z oklepaji, v katerih je zapisan naziv entitete.

značilnosti. Zakon jim zagotavlja številne pravice, med katerimi bomo nekatere omenili: posameznikovo svobodno izbiro, ali naj se do njega ravna kot do člana ali nečlana manjšine, zaradi česar ne sme biti deležen neugodnega položaja; prepoved asimilacije (proti njihovi volji – Federacija) in diskriminacije; poudarjanje in nošenje lastnih oznak oz. simbolov; svobodno organiziranje in (mirno – Federacija) združevanje zaradi izražanja in varstva lastnih skupinskih svoboščin, pravic, interesov, potreb in identitete; neomejena uporaba lastnega jezika; ustanavljanje medijev, kulturnih institucij in v Republiki Srbski tudi zasebnih izobraževalnih institucij; sorazmerno deležu v prebivalstvu zaposlovanje v državnih in javnih službah (Federacija) oz. zastopanost v organih oblasti in javnih službah (Republika Srbska); podpora pri razvoju in ohranjanju odnosov z izvorno državo, manjšinami v drugi entiteti in drugimi državami (ter Distriktu Brčko – Federacija); na območjih, kjer imajo večji delež prebivalstva, uporaba lastnega jezika v komunikaciji z oblastjo in napisi institucij na njem¹⁵⁸. Zaradi zaščite njihovih pravic sta entiteti ustanovili Sveta nacionalnih manjšin¹⁵⁹ (Zakon o zaščiti prava pripadnika nacionalnih manjina 2004; Zakon o zaščiti prava pripadnika nacionalnih manjina u Federaciji BiH 2008.). Raziskava o etnični distanci meščanov BiH¹⁶⁰ je l. 2002 ugotovila, da anketiranci Federacije BiH najbolj odklanjajo Rome, potem Albance, Makedonce, Črnogorce. Srbi so bili na petem mestu. Najbolj sprejeti so bili Hrvati in Slovenci, pri tem so bili Srbi bolj kot Slovenci sprejeti kot lastni ali zakonski partnerji družinskega člana. Glede ponujenih odnosov s člani drugih narodov se je najbolj odklanjal morebitni zakon ali zakon družinskega člana, najmanj življenje v enaki državi ali turistični obisk. Čeprav so se bolj intimni odnosi z vsemi narodi najbolj odklanjali, je enako kot pri ostalih razmerjih obstajala razlika v stopnji odklanjanja posameznega naroda. Hkrati je bila med Bošnjaki in Hrvati ugotovljena razlika v obstoju etnične distance do narodov nekdanje SFRJ. V splošnem je veljala večja sprejemljivost odnosov brez hierarhije kot tistih, ki so kazali na podrejenost meščanov v odnosih. Vprašani iz Republike Srbske so najmanj sprejemali Bošnjake, potem Rome. Sedli so Hrvati, Slovenci in Makedonci. Najmanjšo distanco so imeli do Črnogorcev. Razen odklanjanja morebitnih zakonov s člani nekdanjih

¹⁵⁸ Zakon Republike Srpske opozarja manjšine, da so na območjih, kjer predstavljajo večino, dolžne spoštovati pravice drugih manjšin in konstitutivnih narodov ter spoštovati načela njihove popolne enakopravnosti (Zakon o zaščiti prava pripadnika nacionalnih manjšin, 6 čl).

¹⁵⁹ V Federaciji BiH je Svet sestavljen od predstavnikov prej omenjenih manjšin. Pri tem nobena, razen Romov, ne sme imeti več kot 5 predstavnikov. Romi jih lahko imajo največ 7 (Zakon o zaščiti prava pripadnika nacionalnih manjina Federacije BiH, 17čl.). Člane Sveta v Republiki Srbski voli Narodna skupščina na predlog Zveze nacionalnih manjšin, ki jo sestavljajo naslednje manjšine: Čehi, Italijani, Judi, Madžari, Makedonci, Nemci, Poljaki, Romi, Slovaki, Slovenci in Ukrajinci (Savez nacionalnih manjina Republike Srpske 2011).

¹⁶⁰ Raziskava je bila opravljena med 13 in 20. 7. 2002 na območju obeh entitet. V Federaciji BiH je zajela 1000, v Republiki Srbski pa 850 polnoletnih oseb (Puhalo 2003).

narodov SFRJ je bilo opazno tudi odklanjanje njihove možnosti zavzemanja katerega koli vodstvenega položaja v družbi ali situacij, ki bi lahko pripeljale do podrejenega položaja meščanov. Najmanj se je odklanjala možnost njihovega turističnega obiska ali skupnega življenje v enaki deželi. V raziskavi iz l. 2009¹⁶¹ je pri Bošnjakih, Hrvatih in Srbih zviševanje stopnje intimnosti krepilo etnično distanco do drugih dveh konstitutivnih narodov BiH in Romov. Izjema so bili prijateljski odnosi in sprejemanje krvi v primeru bolezni. Glede na oblike odnosov so vse tri skupine najbolj sprejemale sosedske odnos in življenje v enaki državi ter najbolj zavračale intimne odnose in tiste, ki jih lahko pripeljejo v podrejeni položaj. Hrvati so kazali enako distanco¹⁶² do Bošnjakov in Srbov. Številni so nasprotovali možnosti, da jim ta dva naroda učita otroke. Bošnjaki so najbolj sprejemali Hrvate, potem Srbe in Rome. Srbi so nekako bolj sprejemali Hrvate kot Bošnjake. Hkrati so številni zavračali, da jim člani teh skupin kot tudi Romi učijo otroke. Rezultati iz l. 2009 so tudi ugotovili, da naj bi vse tri skupine sebi dodeljevale pozitivne lastnosti (npr. čustveni). Pri dodeljevanju lastnosti drugima dvema skupinama pa so bile negativne pogostejše. Vprašani so podobo o drugih narodih najbolj pogosto ustvarjali na podlagi njihovega vedenja v pretekli vojni, kot tudi pogovorov s prijatelji in znanci ter stikov s člani teh narodov. Nekateri so svoje predstave ustvarjali tudi na podlagi medijev¹⁶³ (Puhalo 2003; 2009).

Avgusta 2016 so Bošnjaki oznanili, da bodo razpravljali o izločitvi Srebrenice iz Republike Srbske (Tanjug 2016, 12. avgust). V vojni je bila Srebrenica l. 1993 razglašena za »varno območje«¹⁶⁴. Po vojnih napadih so srbski vojaki 10. julija 1995 vstopili v mesto. V naslednjih dneh je bilo v poskusu bega aretiranih in ubitih mogoče celo osem tisoč moških Muslimanov, skoraj celotno predvojno prebivalstvo¹⁶⁵ (Sibler in Little 1996). Po Daytonskem sporazumu je mesto pripadlo Republikli Srbski in kot smo prej povedali, so Bošnjaki začeli l. 2016 odprto razmišljati o njeni izločitvi iz republike. Razprava oz. njena izločitev naj ne bi bila le posledica rzsodbe ustavnega sodišča Republike Srpske, po kateri ni ovire za izvedbo referendumu o dnevu Republike Srbske, ampak tudi odnosa banjaluške oblasti do BiH in

¹⁶¹ Raziskava je bila opravljena med 13. in 21. 3. 2009 na vzorcu 1743 polnoletnih meščanov. Zajela je 36 občin Republike Srbske in 30 Federacije BiH (Puhalo 2009).

¹⁶² V raziskavi je bilo ugotovljeno, da je izražanje distance povezano tudi z drugimi lastnostmi (Puhalo 2009).

¹⁶³ Raziskava je tudi ugotovila, da so bili npr. za anketirane bolj pomembni vedenje in govori politikov drugih narodov kot vedenje in govori politikov lastne skupine (Puhalo 2009).

¹⁶⁴ Za varno območje jo je Varnostni svet razglasil 16. 4. 1993, po njenem prehodu (razorožitvi bošnjaške vojske) pod nadzor Srbov. Varno območje je demilitarizirano območje pod varstvom ZN. Po Srebrenici so kot varnostna območja razglašena naslednja mesta: Sarajevo, Tuzla, Bihać, Žepa in Goražde (Silber in Little 1996).

¹⁶⁵ Med vojno je v Srebrnico prebегnilo tisoče Muslimanov iz sosednih okupiranih mest, med katerimi so nekateri že bili begunci, in naj bi se število prebivalcev povečalo na 40 tisoč. Življenjske razmere niso bile ugodne. Oskrba z živili je bila zelo slaba. Bosanski Srbi pa so kontinuirano blokirali konvoje pomoči (Sibler in Little 1996).

Bošnjakov v entiteti ter pasivnosti urada visokega mednarodnega predstavnika v BiH do, po njihovem mnenju, antidaytonskega ravnanja oblasti Republike Srbske. Predstavniki Bošnjakov je hkrati izpostavil številne težave, s katerimi se soočajo njegovi sočlani v Republiki Srbski. Šlo naj bi za pregon, nedovoljevanje učenja materinščine kot tudi neposredne grožnje, po katerih se obstanek v entiteti pogojuje z udeležbo na referendumu o dnevu Republike Srbske, ki naj bi odgovoril, ali se državljani strinjajo z 9. 1. kot dnevom republike. Glede morebitnega referenduma o izločitvi Srebrenice so banjaluške oblasti v medijih povedale, da je Srebrenica teritorialno lokalna skupnost v okvirju entitete in v tem pogledu tega ne bo spremenil noben referendum ali kaj podobnega. Po njihovi oceni je ideja o referendumu o izločitvi neizvedljiva, saj nasprotuje daytonski ustavi in pravicam Srbov v tej lokalni skupnosti. Po preliminarnih končnih rezultatih Komisije za izvedbo referenduma Republike Srbske so volivci na septembrskih volitvah odločili, da bo 9. 1. dan republike. Evropska komisija pa je sporočila, da referendum o dnevu republike nima pravne osnove. Tožilstvo BiH je odprlo preiskavo o njegovi izvedbi, saj se je izvedel kljub prepovedi Ustavnega sodišča BiH¹⁶⁶. Na izvedbo referenduma in rezultate se je odzvala tudi Stranka demokratske akcije, ki je podatke o številu volivce ocenila za ponaredek (Aljazeera Balkan 2016a, 12. avgust; Tanjug 2016, 12. avgust; Bigportal.ba. 2016, 14. avgust; HRT 2016b, 21. oktober; BLIC 2016, 26. september; Dnevnik.hr 2016, 26. september; Mondo 2016, 26. september). Čeprav je decembra 2016 Ustavno sodišče BiH (U-10/16) razveljavilo rezultate referenduma, se je proslava dneva Republike Srpske naslednjega leta zgodila ter je bila deležna negativnih odzivov posameznih predstavnikov iz institucij BiH kot tudi iz mednarodne skupnosti (Danas 2017, 10. januar).

Ob koncu l. 1968 so se kosovske demonstracije razširile na makedonska območja z albanskim prebivalstvom, še posebej v Tetovu in Gostivarju, kjer se je lahko slišala zahteva po pripojitvi makedonskih območij Kosovu in njihovem preoblikovanju v sedmo jugoslovansko republiko. Oblasti zahtevi niso ugodile, ampak so dovolile revizijo učnih programov in učbenikov s ciljem zatiranja tistega, kar so poimenovali za prodor albanskih nacionalističnih, iredentističnih in kontrarevolucionarnih tendenc v učbenike in drugo literaturo. Obenem je Komisija za mednacionalne odnose makedonske skupščine zahtevala zvišanje števila učnih ur makedonščine v albanskih šolah. Do l. 1951 je bilo 200 osnovnih šol z albanskim poukom, ki

¹⁶⁶ Ustavno sodišče je razsodilo, da proslava 9. 1. kot dneva Republike Srbske ni v skladu z zakonom, ker gre za spomin na datum, na katerega je del srbskih poslancev v takratnem parlamentu sprejel odločitev o razglasitvi Republike Srbske, kar je pripeljalo do vojne. Proslava na ta dan naj bi kršila pravice Bošnjakov in Hrvatov. Sicer so po Daytonu odločitve ustavnega sodišča končne in obvezujoče. Več si lahko ogledate na spletni strani, ki jo podajamo v literaturi.

jih je obiskovalo okrog 26 tisoč učencev, l. 1981 pa je bilo v Makedoniji 287 albanskih osnovnih šol z več kot 74 tisoč učenci. L. 1980 je bilo 2 365 albanskih študentov vpisano na številne univerze. Žal v Makedoniji ni bilo univerze z albanskim poukom, ki se je izvajal edino na Univerzi v Prištini. Za Albance so bile v Makedoniji ustanovljene kulturne, gledališčne družbe, športni klubi itn. Imeli so lasten tisk ter radijske in televizijske programe v albanščini (Ramet 2001). Takratna pomembna skrb makedonske oblasti je bila, pravi Rametova (2001), visoka nataliteta Albancev. Po besedah Rametove (2001) so se l. 1988 pojavile obtožbe, da naj bi makedonske oblasti s ciljem zmanjšanja albanske natalitete uporabljale različne metode (npr. družine s tremi otroki ali več naj bi za svoje otroke plačale vse zdravstvene storitve). Zaradi »ideološke diferenciacije« naj bi oktobra l. 1987 okrog sto albanskih državnih uslužbencev izgubilo delovna mesta v makedonski državni administraciji. Ta in druga dejanja naj bi razširila nezadovoljstvo med Albanci. Naslednjega leta je Azem Vllasi, takratni predsednik ZK Kosova, kritiziral odnos Skopja do Albancev (Ramet 2001). Makedonska skupščina pa je vendarle, pravi Rametova (2001), že februarja tega leta sprejela zakonske mere, ki so imele namen onemogočiti Albancem nakup nepremičnin, ki so bile v lastništvu Makedoncev. Medskupinske napetosti so kulminirale avgusta in oktobra l. 1988, ko so Albanci v Kumanovu in Gostivarju demonstrirali in zahtevali pravice, ki jim jih je zagotavljala Ustava iz l. 1974. Nekateri demonstratorji so bili obsojeni na kazen 11 let zapora (Ramet 2001).

Spomladi l. 1991 je tisk v SFRJ poročal o novi etnični skupini, »Egipčanih«¹⁶⁷, v Makedoniji in Kosovu, ki je zatrjevala, da tam živi že stoletja in je zahtevala, da se jo pri popisu jugoslovanskega prebivalstva (l. 1991) prizna za etnično skupino. Trditve, da so Romi, so člani skupine odklanjali in trdili, da njihovo poreklo izhaja od starih Egipčanov ter da obstajajo argumenti, ki gredo v prid njihovi neromski identiteti (npr. prebivanje v starih mestnih središčih). Nova skupina je med Makedonci in Srbi pridobila simpatije in podporo. L. 1990 so Egipčani s ciljem boja proti albanizaciji v zahodni Makedoniji in na Kosovu ustanovili združbo najprej na Ohridu, kasneje v Prištini (Duijzings 2005). Duijzings (2005) navaja besede nekaterih voditeljev makedonske podružnice, po katerih je bila podobna združba ustanovljena malo pred jugoslovanskim popisom prebivalstva l. 1981 z namenom doseganje uradnega priznanja Egipčanov kot narodnosti in njene vpeljave v popisni vprašalnik kot posebne etnične kategorije. Makedonija zahtevi ni ugodila (Duijzings 2005). Pred novim popisom sta ponovni zahtevi Makedonija in Srbija delno ugodili, saj so bili

¹⁶⁷ Duijzingsa (2005) umešča nastanek temeljnega procesa njenega »nacionalnega prebujanja« v Makedonijo (predvsem na Ohrid), kjer so Egipčani kot lokalna skupina obstajali tudi prej.

Egipčani uradno registrirani in kot kategorija vpeljeni v popisni kodeks, vendar sta po besedah Duijzingsa (2005) republiki tudi poudarili, da to hkrati ne pomeni manjšinskih pravic. Po Duijzingsu (2005) je zadeva imela pomembno etno-politično ozadje, ki je spodbudilo tudi ostale skupine, da postanejo Egipčani, čeprav pred tem zavesti o tej pripadnosti niso imele¹⁶⁸. Duijzings (2005) ocenjuje, da je bil pojav Egipčanov v Makedoniji in na Kosovu povezan s političnimi nemiri v SFRJ v 80. letih. Izviral naj bi iz sprememb v etničnem ravnovesju, ki Albancem niso šle v prid, zaradi česar po Duijzingsu (2005) Egipčani niso več želeli biti Albanci in so odklanjali ponovno postati Romi. Srbi in Makedonci so podpirali spremembo identitete, ker so po oceni Duijzingsa (2005) želeli poslabšati položaj Albancev in zmanjšati njihovo število. Sicer pojava Egipčanov ne moremo imeti za premišljeno dejanje politične manipulacije ali izmišljotino, saj ima ta identiteta po Duijzingsu (2005) svojo podlago v obstoječih skupinah in identitetah, vendar so te bile do takrat izključno lokalne.

L. 1991 makedonska razglasitev neodvisnosti ni bila všeč Grkom, kar je povzročilo težave pri mednarodnem priznanju. Grčija je pred novo državo postavila zahteve glede spremembe Ustave, imena in zastave. Badinterjeva komisija, ki jo je l. 1992 ustanovila Evropska skupnost (ES) je ugotovila, da Makedonija (MK) izpolnjuje postavljene pogoje ES za mednarodno priznanje in sledilo je priznanje pod imenom »Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija«. V začetku 90. so bili Albanci in Makedonci v burnem odnosu. Novembra l. 1992 je prišlo do silovitega spopada med Albanci in makedonsko policijo. Leto kasneje je bilo zaradi suma tihotapljenja orožja s ciljem organiziranja paravojaških odredov in priprave državnega udara aretiranih devet visokih albanskih funkcionarjev. Julija naslednjega leta je prišlo do pretepa med albansko in makedonsko mladino (Meier 1996; Narodi Europe 1997; Matković 1998; Banac 2001; Ramet 2005). Rametova (2001) ocenjuje, da lahko po l. 1990 najbolj pomembne kontraverze o medetničnih odnosih v MK zasledimo v vprašanih državnosti, avtonomije in izobrazbe. Albanci so vladi dostavili predlog o ustanovitvi univerze z albanskim poukom v Tetovu. Ker naj bi predlog nekje zastal, so Albanci ob koncu l. 1994 razglasili ustanovitev omenjene univerze. Trgovski sod je zavrnil njeno registracijo in policija je zapečatila stavbo. Februarja l. 1995 so Albanci spet razglasili njeno odpiranje. Čez dva dni je prišla policija, takrat z buldožerji (Ramet 2001). Rametova (2001) pravi, da so bile podrtе vse stavbe razen ene¹⁶⁹. Pet organizatorjev je končalo v zaporu, en Albanec je umrl in več kot dvajset jih je bilo poškodovano v spopadu s policijo. Ko so se začeli kazenski postopki proti

¹⁶⁸ Ta pojav naj bi bil posebej karakterističen za Kosovo (Duijzings 2005).

¹⁶⁹ Univerza danes deluje.

ustanoviteljem, so albanski parlamentarci bojkotirali delo skupščine. Oblasti so sicer priznale upravičenost albanskih zahtev po visokošolskih ustanovah ter zagotovile albanski pouk na določenih kolegijih po univerzah v Skopju in Bitoli. Z vidika državnosti so nesporazumi nastali zaradi zahteve nekaterih albanskih politikov, naj se Albance razglasi za konstitutiven narod MK in naj se to tudi zapiše v Ustavo (Ramet 2001). Na kratko si oglejmo makedonsko ustavo. Svobodno izražanje narodne pripadnosti in nepristransko zastopanje pripadnikov različnih skupnosti¹⁷⁰ na vseh ravneh javnih organov in drugih področjih javnega življenja so ene izmed osnovnih vrednot ustavne ureditve. Državljeni so enaki v svoboščinah in pravicah ne glede na spolno, rasno, nacionalno pripadnost, barvno kožo, socialno poreklo, politična in verska prepričanja, lastnino in socialni status. V času vojne ali izrednega stanja je mogoča omejitev svoboščin in pravic na ustavno določen način, vendar ta ne sme povzročiti diskriminacije ali omejitve pravice do življenja, prepovedi mučenja, nehumanega in poniževalnega vedenja in kaznovanja, zakonskega določila o kaznivih dejanjih in kaznih, svobode osebnih prepričanj, misli, vesti in veroizpovedi. Zagotovljeno je varstvo skupinske identitete ter varstvo, spodbujanje in okrepitev zgodovinske in kulturne dediščine MK in vseh njenih skupnosti. Znotraj makedonske skupščine je bil prvo ustanovljen Odbor za medetnične odnose, kasneje Komite za med-skupnostne odnose. Pripadniki skupnosti lahko svobodno izražajo, spodbujajo in razvijajo lastno identiteto in nacionalne značilnosti, uporabljajo skupinske simbole ter v ta namen ustanovijo kulturne, umetniške, znanstvene in izobraževalne institucije. Na prvi in drugi ravni izobraževanja se lahko na zakonsko določen način šolajo v lastnem jeziku (hkrati se tudi učijo makedonščine). Razen makedonščine in cirilice so uradni tudi jeziki in njihove pisave, ki jih govori najmanj 20 % populacije. Uradni dokumenti govorcev teh jezikov se v skladu z zakonom poleg makedonščine izdajajo tudi v teh jezikih. Uradni jeziki se lahko uporabljajo v organih MK in v komunikaciji s centralno oblastjo, ki pa odgovarja v makedonščini in ostalih uradnih jezikih. Drugi uradni jezik se lahko na območjih, kjer ga govori najmanj 20 % populacije, uporablja v komunikaciji z regionalno oblastjo teh občin. Kar zadeva jezike, ki jih govori manj kot 20 % populacije, o njihovi uporabi v javnih telesih odločajo lokalne avtoritete (Ustava Republike Makedonije 2005). Albanci so začeli

¹⁷⁰ Ker smo povzeli Ustavo, ki je vključila Ohridski sporazum, bi se mogoče morali za določanje manjšin v MK ozreti na prejšnjo preambulo makedonske ustave (predlog spremembe je podal Ohridski okvirni sporazum), po kateri je MK zasnovana kot nacionalna država Makedoncev, v kateri skupaj z Makedonci popolno enakopravno in trajno ko-eksistirajo Albanci, Turki, Vlahi, Romi in druge nacionalnosti, ki živijo v MK (Ustava Republike Makedonije, preambula in amandma IV). Predstavnike teh skupni opazimo tudi v Odboru za medetnične odnose. Njim sta se v Komiteju za medskupnostne odnose pridružili še predstavniki Srbov in Bosancev. Žal nam ni uspelo ugotoviti, ali Komite za medskupnostne odnose še vedno obstaja. Zagotovo pa je deloval v obdobju med 2008–2011.

premišljevati o lastni avtonomiji in so na začetku januarja l. 1992 organizirali javni referendum o etnično-regionalni avtonomiji. Oblast je opozorila, da bo referendum imela za nezakonitega, hkrati pa za njegovo preprečitev ni naredila ničesar. Glasovalo je nekaj več kot 276 tisoč Albancev, od tega je 74 % podprlo avtonomijo. O avtonomiji se makedonske oblasti niso želele pogovarjati, saj so menile, da bi lahko izidi pogovorov imeli destabilizirajoči karakter ter da avtonomija ne gre v prid albanskim interesom, ampak pelje v njihovo »getoizacijo« in ločevanje iz makedonskega javnega življenja. Nezadovoljni z vedenjem oblasti so Albanci marca v Skopju organizirali mirni protest. Manjša skupina je na območju Struge ustanovila »Republiko Ilirido«¹⁷¹ (Ramet 2005). S kontroverzijami glede državnosti in avtonomije povezuje Rametova (2001) tudi spor glede popisa prebivalstva, saj lahko večji delež Albancev v prebivalstvu pomeni tudi boljšo osnovo za zahtevo o avtonomiji in statusu konstitutivnega naroda. Popis prebivalstva iz l. 1991 je ugotovil, da je makedonski delež v celotnem prebivalstvu 64,6 %, albanski pa 21 % (Ramet 2001). Albanski politiki so, pravi Rametova (2001), povabili Albance k bojkotu popisa in so izjavili, da se ta ne ujema z dejanskim številom. Oblast je l. 1994 izvedla nov popis, vendar so albanski politiki spet pozvali k bojkotu in so bili rezultati dokaj podobni (66,9 % : 22,6 %). Z vojno na Kosovu (l. 1998) je MK sprejela veliko število albanskih beguncev. Kosovska vojna ni le vplivala na krepitev trenj med Makedonci in Albanci, ampak so morala zaradi nje makedonska podjetja, ki so sodelovala z jugoslovanskimi podjetji, prekiniti ali zmanjšati proizvodnjo, kar je zagotovo vplivalo na ekonomski standard prebivalstva. Položaj Albancev naj bi se izboljšal s prihodom nove oblasti (l. 1998/9), vendar so že l. 2001 obmejni incidenti poslabšali odnose. Albanski uporniki so zavzeli nekoliko vasi, na kar je makedonska oblast odgovorila s silo. Do začetka maja naj bi iz teh območjih na Kosovo zbežalo več kot 10 tisoč Albancev. Naslednjega meseca je makedonski oblasti s posredno pomočjo zveze NATO uspelo premagati upornike, vendar so se odnosi med makedonskimi in albanskimi partnerji v koaliciji dokaj poslabšali. Avgusta l. 2001 je bil podpisan Ohridski sporazum, ki je albanščino opredelil za drugi uradni jezik na območjih, kjer imajo Albanci več kot 20-odstotni delež v lokalnem prebivalstvu. Sporazum je predvideval tudi večjo zaposljivost Albancev v policiji, amnestijo gverilcev in podporo albanski univerzi v Tetovu (Banac 2001; Ramet 2001, 2005; Nikolić-Ristanović 2003). Velja opozoriti, da je sporazum precej vplival na pravice manjšin. Njegov namen je bil spodbujanje mirne in harmonične družbe, ki spoštuje etnično identiteto in interese makedonskih državljanov. Njegove vsebine ne bomo podrobno navajali, saj prej

¹⁷¹ Ilirida je bila razglašena dvakrat, in sicer l. 1992 v Strugi in l. 2014 v Skopju (Novosti 2014, 18. september).

omenjena ustava upošteva veliko njegovih predlogov. V splošnem je zahteval ohranjevanje in odražanje multi-etničnega karakterja MK v javnem življenju ter spoštovanje nediskriminatornih načel in enake zakonske obravnave, še posebej pri zaposlovanju v javno administracijo in javna podjetja ter pri dostopu do javnega financiranja podjetniškega razvoja (Ohridski okvirni sporazum 2001). Položaj Srbov in Črnogorcev v MK ter Makedoncev v Srbiji in Črni gori je obravnaval Sporazum med Srbijo in Črno Goro in Republiko Makedonijo o varstvu srbske in črnogorske nacionalne manjšine v Republici Makedoniji in makedonske nacionalne manjšine v Srbiji in Črni Gori iz l. 2004 (se pravi v času, ko sta Srbija in Črna Gora bili del ZRJ). Sporazum, po katerem je manjšinska pripadnost zasnovana na svobodni osebni izbiri (izbira ali ne izbira), ki posamezniku ne sme povzročiti negativnih posledic, je omenjenim manjšinam prinesel številne pravice, kot so pravice do: izražanja, ohranjanja in razvoja lastne identitete; ustne in pisne uporabe materinščine v zasebnem in javnem življenju ter šolanje v njej; nazivov mest, ulic in javnih ustanov ter topografskih nazivov v lastnem jeziku; enakopravnega sodelovanja v socialnem in ekonomskem življenju; sodelovanja v odločanju o lastnem položaju in pravicah na vseh državnih ravneh; zastopnosti v predstavniških telesih na vseh ravneh; zaščite pred asimilacijo; podpore v organiziranju in združevanju; podpore v ohranjanju stikov z matično državo, mednarodnimi in nevladnimi organizacijami itn (Zakon o ratifikaciji sporazuma između Srbije i Crne Gore i Republike Makedonije o zaštiti srpske i crnogorske nacionalne manjine u Republici Makedoniji i makednoske nacionalne manjine u Srbiji i Crni Gori 2005)¹⁷².

Imenovanje nekdanjega narednika albanskih upornikov za ministra obrambe marca l. 2013 je izzvalo nezadovoljstvo makedonskih veteranov iz spopada iz l. 2001. Najprej so demonstrirali Makedonci, naslednji dan Albanci, ki so trdili, da so tarča množice. Proti albanskim demonstrantom, ki so po poročanju medijev uničevali vozila in trgovine, je policija uporabila solzivec. Naslednjega meseca so Albanci bili nezadovoljni zaradi slavnostnega sprejema, ki ga je vlada organizirala v čast osvoboditve nekdanjega policista in edinega Makedonca, ki ga je Haaško sodišče obsodilo za vojne zločine. Vrsta albanskih protestov pa se je zgodila l. 2014, ko je makedonsko sodišče zaradi umora štirih Makedoncev na dosmrtno ječo obsodilo šest Albancev. Protestniki so zahtevali razveljavitev dosojenih kazni. Eden od protestov se je končal s spopadom med protestniki in policijo. Protesti v znak solidarnosti so potekali tudi v Bruslju in Tirani, kjer so protestniki poudarjali, da so Albanci pod makedonsko okupacijo ter

¹⁷²Po uveljavitvi je sporazum veljal 5 let. V primeru, da se mu 6 mesecev pred potekom nobena stran pisno ne odpove, se sporazum avtomatično podaljša za 5 let. Bolj podrobno o sporazumu in pravicah glej: Zakon o ratifikaciji sporazuma između Srbije i Crne Gore i Republike Makedonije o zaštiti srpske i crnogorske nacionalne manjine u Republici Makedoniji i makednoske nacionalne manjine u Srbiji i Crni Gori 2005.

da je takratni makedonski premier Nikola Gruevski »pošast za Albance« in bi moral odstopiti (BalkanInsait 2013, 5. avgust; 2014, 29. december; RTV SLO 2014, 11. julij). Sicer je novica o umoru štirih Makedoncev l. 2012 spodbudila etnične nemire, piše BalkanInsight. Takrat je skupina Makedoncev organizirala vrste protestov in pri tem za umore krivila pripadnike albanske skupine. Včasih so ti protesti prerasli v nasilje. L. 2014 so organizacije za človeške pravice obtožile policijo zaradi čezmerne uporabe prisile v predmestju Skopja. Policija se je odzvala na nemire, nastale po razširitvi novice, da je storilec umora mladega Makedonca Albanec. Maja l. 2015 je policija objavila, da je enodnevni strelski obračun¹⁷³ med policijo in oboroženo skupino v mestu Kumanovo končan. Pri tem je bilo ubitih več policistov in članov oborožene skupine, številni so bili ranjeni. Hkrati je policija objavila posnetek aretiranih članov skupine, med katerimi so bili nekateri oblečeni v uniforme z oznakami Osvobodilne vojske Kosova. Takratni makedonski premier Gurovski je izjavil, da pri obračunu ni šlo za makedonsko-albanski konflikt, ampak za spopad s skupino, ki je skušala destabilizirati državo, ter za osebe, ki so ogrožale njeno ustavo. V tem času je MK pretresala politična kriza in so nekateri kritiki takratno oblast obtoževali, da želi z umetno ustvarjenimi etničnimi konflikti preusmeriti pozornost. Na družbenih omrežjih so se tudi pojavile kritike, da naj bi vlada želela z omenjenim konfliktom ustvariti možnost za uvedbo izrednega stanja in s tem prekinitev protivladnih protestov, ki so se takrat iz Skopja razširili po celotni državi. Po teh mnenjih v makedonski družbi naj ne bi bilo trenj in napetosti med Albanci in Makedonci (BalkanInsait 2013, 5. avgust; 2014, 29. december; Delo.si 2015, 10. maj; Križar 2015).

Kljub ekonomskim razlikam njenega območja¹⁷⁴ je Srbija v nekdanji SFRJ veljala za srednje ekonomsko razvito republiko (Nikolić-Ristanović 2003). Po Brionskem plenumu (l. 1966) je Srbija, pravi Bilandžić (1986), »obrnila hrbet« centralizmu in sprejela smer politične demokratizacije, gospodarsko reformo in reformo SFRJ ter močno usmeritev h gradnji modernega gospodarstva na osnovah maksimalno možnega delovanja tržnega mehanizma. To novo smer je oblikovalo rekonstruirano vodstvo (Milentije Popović, Marko Nikezić, Latinka

¹⁷³ Obleganje je trajalo ves dan. V času spopada naj bi številni Albanci iz naselja Diva, kjer je spopad potekal, zapustili naselje in prečkali makedonsko-srbsko mejo (Delo 2015, 10. maj).

¹⁷⁴ Kosovo je veljalo za najmanj ekonomsko razvito območje SFRJ, dokler se je a. p. Vojvodina uvrščala med najbolj razvite dele. V 70. letih je Srbija začela ekonomsko zaostajati. Ker je bila največja republika, v skupino nerazvitih članic ni mogla vstopiti. To ne pomeni, da ni iskala interventne mere za razvojno spodbudo lastnega gospodarstva (Bilandžić 1986; Nikolić-Ristanović 2003). Glede na dejstvo, da je v določenem vidiku zaostajala v razvoju in ni imela močne in moderne kapacitete ter večje produktivnosti, je bilo po Bilandžiću (1986) za pričakovati, da ne bo sprejela tržnega boja, vendar se je prav tako opredelila.

Perović, Boro Pavlović idr.), ki je republiko vodilo po Rankovićevo odstranitvi. Ker se je zavedalo zgodovinske obremenitve, predvsem prve Jugoslavije, je novo vodstvo menilo, da centralizacija ni v srbskem interesu, ker drugi centralizem identificirajo s srbsko dominacijo. T. i. liberalno-tehnokratska struja se je soočila z ostro kritiko druge struje srbskega partijskega vodstva, ki je njene metode imenovala za antirežimske, obnašanje pa za antisocialno. Svojih stališč, ki so nasprotovala tokovom Karađorđeva (l. 1971), novo vodstvo, enako kot njegova kritika (druga struja), tudi po sestanku s Titom ni spremenilo ter sta Nikezić in Perovićevo dala odpoved. Sledile so tudi odpovedi solidarnostnih partijskih funkcionarjev¹⁷⁵. L. 1977 je srbski vrh izstopil z Modro knjigo¹⁷⁶, kateri so nasprotovali ne le v a. p.-jih, ampak tudi v Srbiji. Kosovski politiki so nekatere srbske obtožili, da želijo a. p. odvzeti status, pridobljen z ustavnimi spremembami oz. jih vrniti v Rankovićevo obdobje. Vojvodina je predložila vstavljane celotne zadeve v ad acta in v praksi boljšo skrb za vse, vključno s Srbijo. Dogovor se je zgodil na sestanku pri Titu (l. 1978), kjer sta se strani dogovorili o umiku kosovskih obtožb in o pozabi modre knjige, ki se je spet pojavila sredi 80. let. Po kosovskih demonstracijah na začetku 80. let se je v Srbiji pojavilo prepričanje, da v SFRJ le srbski narod nima svoje države. Vodstvo SR Srbije je odprlo vprašanje redefiniranja položaja obeh a. p. v SR Srbiji in na ta način tudi vprašanje jugoslovanskega federalizma (Bilandžić 1986; Matković 1998; Jović 2003). Sicer nekateri ocenjujejo, da naj bi razočaranje Srbov s komunistično Jugoslavijo preraslo v razočaranje z Jugoslavijo kot državo. Po besedah Đokića (2003) jih je vse več sebe percipiralo kot poražence, čeprav so iz dveh vojn izšli kot zmagovalci. Septembra 1. 1986 so beograjske »Večernje novosti« objavile Memorandum Srbske akademije nauke in umetnosti, v katerem je bil srbski narod prikazan kot žrtev Tita in komunističnega režima. Memorandum je Hrvate in Albance obtožil za diskriminacijo do Srbov in izrazil potrebo po revidiranju Ustave iz l. 1974, saj je Srbiji vsilila položaj, v katerem se je morala odpovedati pravicam in pooblastilom v korist a. p. Besedilo je vsebovalo tudi očitke Srbom zunaj Srbije, predvsem v Vojvodini. Odziv srbskih medijev in komunistov je bil strog. Medtem ko so ga njegovi zagovorniki označevali za protitovskega in projugoslovanskega, ga je tedanji srbski predsednik, Ivan Stambolić¹⁷⁷, obsodil (Memorandum SANU 1986; Meier 1996; Silber in Little 1996; Ramet 2005). Naslednji dogodek, ki ga bomo omenili, se je zgodil septembra 1987 v vojašnici v Paraćinu v osrednji

¹⁷⁵ Politične konfrontacije v partijskih vodstvih niso bile omejene le na Hrvaško in Srbijo. Soočanij in obračunov je bilo tudi v drugih republikah (Matković 1998).

¹⁷⁶ Gre za dokument o odnosu Srbije in a. p. Srbsko vodstvo ga je sestavilo koncem l. 1976. Ta material za sejo je bil poimenovan po barvi platnic (Jović 2003).

¹⁷⁷ Tudi srbsko vodstvo je bilo deležno obtožb. Stambolić je bil opisan kot neučinkovit in zrel za zamenjavo (Sibler in Little 1996).

Srbiji, kjer je albanski novinec ubil štiri svoje kolege: dva Muslimana, Hrvata in Srba¹⁷⁸. Ranjeni vojaki so prihajali iz Črne gore, BiH, Kosova in Slovenije. Nekaj ur kasneje naj bi po besedah vojske novinec storil samomor. Dogodek je šokiral jugoslovansko javnost. Ne čakajoč na uradno poročilo so ljudje in mediji zločin interpretirali kot še eno dejanje albanskega separatizma proti SFRJ in njenim narodom. Srbski mediji so novincevo dejanje razglasili za albanski separatizem, uperjen proti Srbiji. V Valjevu, Paraćinu, Subotici in številnih mestih so bili uničeni albanski kioski in trgovine. Novinčev nekdanji srednješolski učitelj je bil izključen iz ZKJ. Pet učiteljev je prejelo »zadnji opomin«, saj pred tremi leti niso zabeležili novinceve odsotnosti iz šole zaradi zaporne kazni zaradi poskusa bega v Albanijo (Silber in Little 1996; Jović 2003; Ramet 2005). Tudi novinceva družina je bila deležna posledic in diskriminacije. Aretirali so jo in izpraševali v zaporu. Horvat (1989) piše, da se je od lokalnih oblasti v Prizrenu zahtevalo, naj jo izselijo. Mladoletna sestra ni bila le izključena iz mladinske organizacije, ampak je bil tudi sprožen postopek za njeno izključitev iz šole, zaradi česar sta protestirali Združenji književnikov Srbije in Slovenije. Po protestih so lokalne oblasti morebitno izvedbo zahteve demantirale. Na pogrebu srbskega novinca, ki se ga je udeležilo več tisoč ljudi, so starši pokojnika prisotne zaprosili, naj prenehajo s klicanjem parol (npr. »Kosovo je Srbija«). Po pogrebu naj bi 20 tisoč ljudi obiskalo Rankovićev grob in pelo jugoslovansko državno himno (Horvat 1989; Silber in Little 1996; Jović 2003).

Sredi 80. let se je srbsko vodstvo glede vprašanj odziva na opozicijo razdelilo na institucionaliste in revolucionarje. Ta razdelitev je med drugim vključevala tudi politična vprašanja o Kosovu. Za institucionaliste je rešitev kosovskega konflikta zahtevala spremembo Ustave. Ta pa je možna le znotraj sistema. Menili so, da vsako ogrožanje institucij, celo dobronamerno, ne bo pomagalo dejanjem srbskih komunistov. Ta retorika je bila 1. 1987 na Osmi seji CK ZK Srbije premagana oz. je zmagala retorika revolucionarja oz. Slobodan Milošević¹⁷⁹. Revolucionarno vodstvo je bilo podprto s strani antibirokratske revolucije oz. gibanja meščanov, ki je hkrati nasprotovalo oportunističnemu, avtonomaštvu in dezintegraciji SFRJ. Šlo je za podporo le novemu srbskemu vodstvu, ne pa ostalim vodstvom v SFRJ. Oktobra 1. 1988 je fizična sila demonstrantov, podprta s strani srbskega vrha, prisilila vojvodinsko vodstvo k odpovedi. Za odstranitev črnogorskega vodstva pa so potrebovali le tri mitinge (Jović 2003). Cilj »Antibirokratske revolucije«, ki jo je zagovarjal Milošević, je bila

¹⁷⁸ Po nekaterih ocenah je šlo za etničnega Jugoslavana iz Beograda (Jović 2003).

¹⁷⁹ Marca 1991 je v Beogradu prišlo do prvih demonstracij proti njegovemu režimu, ki so se začele kot demonstracije proti vladnemu nadzoru nad mediji in so se končale z nasiljem, ki je nakazalo, da bo režim za ohranitev moči in oblasti uporabil tudi nasilna sredstva proti lastnemu narodu. Demonstracije sta organizirala Srbsko gibanje obnove in Vuk Drašković, ki jih je beograjska država televizija obtoževala, da delajo proti interesom Srbije in so v zvezi z ustaškim režimom (Silber in Little 1996).

po Rametovi (2005) pridobitev podpore Ne-Srbov, vendar je bila ta iniciativa zunaj Srbije soočena z nezaupanjem. Hrvatje naj bi bili pozorni zaradi tem, ki so se pojavile v srbskih nacionalističnih krogih (npr. trditev o »pravoslavnem« izvoru hrvaških Dalmatincev). Makedonsko politiko in narod naj bi srbska oblast še bolj odrinila z mero vrnitve zemljišč srbskim lastnikom iz medvojnega časa. Ta mera, ki naj bi ciljala na Kosovo, bi posledično vplivala tudi na Makedonijo (Ramet 2005). Oktobra 1. 1988 je srbsko vodstvo podprlo predlog o razglasitvi 1. decembra za nacionalni praznik, kar »je znova razjezilo Makedonce, ki so se spomnili, da se je v prvi obliki Jugoslavija imenovala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, dokler so bili Makedonci, ki so jih takrat imenovali »Južni Srbi«, izključeni« (Ramet 2005, 67). Na enodnevnem protestu februarja 1. 1989 v Beogradu je prvič centralni položaj pridobil srbski, periferni pa jugoslovanski politik. Hkrati se je prvič javno slišala parola: »Slobo, Srbine, Srbija je uz tebe«. Takšna oblika poudarjanja narodne pripadnosti politika je bila novica za jugoslovanski komunikacijski prostor. Zadeva naj bi bila še bolj dramatična, ker je šlo za jugoslovanski narod, pri katerem se je pri poudarjanju narodnih simbolov zelo pozorno tehtalo, kaj je primerno. Protestniki so se stišali šele po Miloševićevem govoru, ki je obljubil aretacijo organizatorjev rudarske stavke. Protest se je zgodil dan po zborovanju v ljubljanskem Cankarjevem domu, na katerem so udeleženci izrazili solidarnost do trepčevskih rudarjev, ki so gladovno stavkali zaradi postavitve Rahmana Morine, Husamedina Azemija in Alija Shukrija na vodstvene položaje kosovske partije (Silber in Little 1996; Jović 2003). Kljub po oceni Silberjeve in Littla (1996) pretekli ohranitvi dobrih odnosov med Slovenci in Srbi, je bila srbska javnost zgrožena, ko so se slovenski politični funkcionarji¹⁸⁰ postavili na stran rudarjev in s tem proti politiki Beograda. Srbski mediji so začeli kampanjo proti Sloveniji, srbski pisci pa so prekinili vse zveze s slovenskimi in jih obtožili za srbofobijo ter opozorili, da se antisrbstvo ne širi le v Sloveniji, ampak tudi na Hrvaškem in Kosovu. Politično vodstvo Srbije je proti Sloveniji uvedlo ekonomske sankcije in odklanjalo možne pogovore, dokler se ta zaradi zbora v Cankarjevem domu ne opraviči. Marca tega leta je Slovenija na dialog iskanja politične rešitve povabila republiška vodstva, kar je srbsko vodstvo odklonilo. Med majem in junijem 1. 1989 sta republiki izmenjali nekaj pisem javnih obtožb. Junija 1989 je srbsko partijsko vodstvo prvič izjavilo, da morajo imeti Srbi, ki živijo zunaj Srbije, pravico popolne nacionalne afirmacije in pravico do ohranjanja narodnih in tradicionalnih značilnosti ter narodne identitete (Jović 2003). Po Thompsonu (1992 v Duijzings 2005) se je konec 80. let v Srbiji in Črni gori

¹⁸⁰ 27. 2. 1989, Ljubljana, Cankarjev dom – zborovanje v podporo kosovskim rudarjem, ki ga je organiziral Odbor za varstvo človekovih pravic.

pojavi kolektivna histerija glede Kosova, ki so jo širili politiki, inteligenca in mediji. Kosovarji so bili obtoženi različnih zločinov. Poudarjalo se je srednjeveško cesarstvo, ki je svoj konec doživelo na Kosovskem polju l. 1389. Duhovništvo je pozivalo na reševanje srbskih cerkev in menihov od Muslimanov (Thompson 1992 v Duijzings 2005). Sicer je že sredi 80. let Kosovo postalo glavno politično vprašanje in so po besedah Duijzingsa (2005) že takrat komunisti začeli govoriti o Srbih kot o branilcih »Evrope« in »krščanstva« od islama. Aprila l. 1992 sta Srbija in Črna gora ustanovili ZRJ¹⁸¹, ki je te dve republiki združevala kot federalne enote. ZRJ je trdila, da ni v vojni z BiH in Hrvaško. ZN pa so ji tega leta vpeljali gospodarski embargo, ki je bil naslednje leto še bolj poostren (Matković 1998; Ramet 2001). ZRJ je razpadla leta 2006. Čez dve leti pa je a. p. Kosovo razglasilo neodvisnost.

Danes opredeljuje ustava Srbijo kot državo srbskega naroda in ostalih državljanov, ki v njej živijo. Vladavina pravic ter človeške in manjšinske pravice in svoboščine so ene od njenih zasnov. Ustavno zagotovljene človeške in manjšinske pravice se lahko omejijo, če to dovoljuje Ustava, ampak le v obsegu, potrebnem za izvedbo ustavnega namena. Hkrati se s tem ne sme zmanjšati dosežena raven omenjenih pravic. V izrednih ali vojnih časih je dovoljeno odstopanje od določenih omenjenih pravic¹⁸², vendar mere odstopanja, ki prenehajo s prenehanjem izrednega ali vojnega stanja, ne smejo povzročiti razlikovanja na podlagi rase, spola, jezika, vere, nacionalnega ali družbenega porekla. Izražanje nacionalne pripadnosti je svobodno in nihče je ni dolžan izraziti. Razen ustavnih pravic imajo člani nacionalnih manjšin¹⁸³ dodatne individualne ali kolektivne pravice, med katerimi bomo omenili: posebno varstvo; (javno) izražanje, ohranjevanje in gojenje nacionalnih, etničnih, kulturnih in verskih značilnosti; javno uporabo lastnih simbolov; uporabo lastnega jezika in pisave; prepoved njihove diskriminacije, asimilacije ter mer, usmerjenih v spremembo nacionalne sestave na območjih, kjer prebivajo tradicionalno in v večjem številu; v okoljih z značilnim deležem v populaciji vodenje postopkov državnih, lokalnih in pokrajinskih organov ter javnih organizacij v lastnem jeziku kot tudi napise lokalnih nazivov, ulic, naselij in topografskih

¹⁸¹ Z ohranitvijo skupnega imena Jugoslavija naj bi ZRJ ohranila pravico do članstva nekdanje Federacije v mednarodnih organizacijah, toda Generalna skupščina je odločila, da ne more avtomatično ne more nadaljevati članstvo SFRJ v ZN (Matković 1998).

¹⁸² Odstopanje ni dovoljeno od pravic iz ustavnih členov: 23., 24., 25., 26., 28., 32., 34., 37., 38., 43., 45., 47., 49., 62., 63., 64. in 78 (Ustav Republike Srbije 2006).

¹⁸³ Definicijo nacionalnih manjšin v Srbiji bi mogoče lahko poiskali v Zakonu o zaščiti pravic in svoboščin nacionalnih manjšin ZRJ, ki jih opredeljuje kot skupine državljanov ZRJ, ki so številno zadostno reprezentativne, čeprav predstavljajo manjšino na območju države in pripadajo eni od skupin prebivalstva, ki so v dolgotrajni in trdni vezi s teritorijem ZRJ ter posedujejo značilnosti, kot so jezik, kulturna, nacionalna ali etnična pripadnost, poreklo ali veroizpoved, po katerih se razlikujejo od večine prebivalstva. Za njihove pripadnike je značilna skrb za skupno ohranjevanje skupine identitete, vključno s kulturo, jezikom ali religijo (Zakon o zaščiti prava i sloboda nacionalnih manjina, čl. 1).

oznak na lastnem jeziku; ustanavljanje zasebnih izobraževalnih ustanov ter kulturnih in izobraževalnih združenj; v skladu z zakonom ustanavljanje lastnih medijev; stike in sodelovanje s sočlani zunaj države; upoštevanje nacionalne sestave pri zaposlovanju v državne, pokrajinske in lokalne organe ter javne službe; enakopravnost in zastopanost v Narodni Skupščini itn (Ustav Republike Srbije 2006). Po končani vojni na Kosovu l. 1999 so se spopadi manjše intenzitete prelili na območje treh občin na jugu Srbije (Medveđa, Preševo in Bujanovac)¹⁸⁴ (Marović, Ejodus in Kostić 2012). Korenine teh spopadov naj bi bilo treba iskati v preteklosti, vendar so na razvoj dogodkov po Marovićeve, Ejodusa in Kostića (2012) bistveno vplivali nacionalistična politika Miloševićevega režima, številne kršitve pravic Albancev v času 90., konec kosovskega konflikta in vzpostavljanje mednarodnega protektorata na Kosovu junija l. 1999. Razen tega naj bi v tem času prihajajoče demokratske spremembe v Beogradu po padcu Miloševića dale priložnost, da pride na vrstni red albansko vprašanje Juga Srbije. Kriza je dosegla vrhunec novembra l. 2000, ko se je v omenjenih občinah zgodil upor Albancev. S posredovanjem mednarodne skupnosti je bil marca l. 2001 podpisan mirovni sporazum o prekinitvi spopada. Sledil je načrt o demobilizaciji in rehabilitaciji upornikov, ekonomskem razvoju juga Srbije in integraciji Albancev v Srbiji oz. Program za mirno reševanje krize v občinah Preševo, Medveša in Bujanovac. Čeprav so bili pri doseganju umirjanja situacije doseženi rezultati in je bilo narejeno nekaj pozitivnih korakov k integraciji Albancev (npr. sprememba zakona o lokalnih volitvah, podpisovanje načela za oblikovanje multietnične policije, oblikovanje Nacionalnega sveta albanske nacionalne manjšine), naj bi bilo tudi dvanajst let kasneje uresničevanje elementov, ki so se nanašali na integracijo Albancev v vse državne strukture in ekonomski razvoj občini, bolj ali manj uspešno (Marović, Ejodus in Kostić 2012). To območje južne Srbije se je po besedah Marovićeve, Ejodusa in Kostića (2012) uporabljalo kot poligon za dokazovanje patriotskih in nacionalnih čustev. V albanski vasi Lučani, ki je del občine Bujanovac, je bil postavljen spomenik umrlim pripadnikom srbske vojske in policije. Situacija se je zaostila novembra l. 2012, ko je v Preševu postavljen spomenik umrlim albanskim pripadnikom Osvobodilne vojske Preševo, Medveša in Bujanovca (OVPMB) (Marović, Ejodus in Kostić 2012). Marovićeve, Ejodus in Kostić (2012) opažajo, da so se od l. 2005 napetosti začele izražati predvsem na politični način. Tako je tega leta umor albanskega najstnika s strani srbske policije v mejnem območju izzval množične albanske proteste. Podoben odziv Albancev se je zgodil maja 2012, ko je bilo zaradi morebitnih zločinov iz l. 2001 aretirano več Albancev,

¹⁸⁴ 1. 3. 1992 se je na referendumu 97 % prebivalstva izreklo za politično in kulturno avtonomijo t. i. Preševske doline s pravico do združitve s Kosovom (Marović, Ejodus in Kostić 2015).

med katerimi tudi amnestirani pripadniki OVPMB-ja. Aretirani Albanci so na koncu bili izpuščeni. L. 2011 naj bi prišlo do zaostritve politične in varnostne situacije. Naslednjega leta pa naj bi se stanje varnosti na jugu Srbije poslabšalo. Marca l. 2012 so Albanci v vseh omenjenih občinah sprejeli deklaracijo, v kateri se pritožujejo na diskriminacijo, neizvajanje Programa za mirno reševanje krize, neučinkovitost Koordinacijskega telesa ter se hkrati sklicujejo na potrebe albanskega prebivalstva za kulturno, versko in politično avtonomijo, ki so bile izražene z referendumom l. 1992 (Marović, Ejđus in Kostić 2012). L. 2015 je prispevek Aljazeera Balkan opozoril na ločeno življenje bujansovskih Albancev in Srbov. Čeprav so živeli v enakem mestu, je vsak šel v svojo šolo, kupoval v svojih trgovinah, hodil v svoje lokale. Le redko naj bi se zgodilo, da je Srb obiskal albanski lokal in obratno. Nekateri intervjuvani meščani so povedali, da je življenje od nekđaj takšno. Kljub dobrim delovnim odnosom med člani dveh skupin, gre po končanem delu vsak po svoji poti. Drugi so povedali, da se meščani »večinoma medsebojno prenašajo« ter da večinoma med lokalnim prebivalstvom ni težav. Intervjuirani Albanci so povedali, da se v Bujanovcu, Medveđu in Preševu ne spoštujejo njihove človekove pravice. Slaba ekonomska situacija, policijski nadzor nad albanskim prebivalstvom, nezmožnost izražanja nacionalnih simbolov ter nedovoljena uporaba albanščine v sodnih in ostalih institucijah na ravni države so bili nekateri od razlogov, ki so l. 2015 albanske svetnike treh občin spodbudili k sprejemu odločitev o oblikovanju Združenja občin Preševske doline, v katerih prebivajo Albanci (Aljazeera Balkan 2015, 23. oktober). Raziskava javnega mnenja o odnosu meščanov do diskriminacije v Srbiji Pooblaščenca za varnost enakopravnosti iz l. 2012¹⁸⁵ je pokazala, da naj bi meščani imeli največjo stopnjo etnične distance do Albancev. Sledili so jim Hrvati, Romi, Bošnjaki itn. Hkrati dve tretjini Bošnjakov nista bili pripravljena na zakon s Srbi. Naslednje leto je enaka raziskava¹⁸⁶ pokazala na obstoj še vedno velike etnične distance do Albancev na vseh osmih raziskovanih socialnih interakcijah. Distanca do Hrvatov in Bošnjakov pa se je blago znižala (Poverenik za zaščito ravnopravnosti 2012; 2013).

Travma zaradi udeležbe v vojni v RH ter BiH kot tudi slabo vedenje Srbije, ki ga je bila deležna, naj bi poglobila hotenje Črne gore po neodvisnosti. Črnogorski nacionalizem naj bi se okrepil in si prizadeval do simbolnega ločevanja od vsega, kar je srbsko. SPC, ki ni nikoli bila močna v Črno gori, je pričela oporekati kanonsko nepriznani črnogorski pravoslavni

¹⁸⁵ Raziskava je bila izvedena med 16. in 26. 11. 2012 na vzorcu do 1196 meščanov Srbije, starejših od 15 let (Poverenik za zaščito ravnopravnosti 2012).

¹⁸⁶ Raziskava javnega mnenja »Odnos meščanov do diskriminacije v Srbiji« je bila izvedena med 21 in 28. 11. 2013 na vzorcu 1200 oseb, starejših od 15 let (Poverenik za zaščito ravnopravnosti 2013).

Cerkvi (Banac 2001). Začetek l. 2000 je kazal, da odnos med Srbi in Črnogorci ni tako prijateljski, kot se je verjelo. Na javnih mestih v Srbiji kot tudi na internetu so začele krožiti šale, ki so lahko bile po Rametovi (2005) kazalec začetka psihološke priprave na mogočo vojno. Zanimivo je, da so se tudi pred vojnami na Hrvaškem in v BiH pojavljale šale. Sicer antropološke analize šal kažejo, da lahko etnični humor označuje situacije, kjer družbeno omejevanje ovira izražanje medetničnega sovraštva. Režim ni ostal pasiven. Marca je s popisa visokih vojaških funkcionarjev, ki so bili imenovani na nove dolžnosti, izključil črnogorske poveljnike, »lojalne moči« pa povabil, naj se prostovoljno prijavijo na novo vojaško dolžnost. V Črni gori je organiziral paravojaške enote kot tudi televizijsko postajo, ki je predvajala program iz Beograda. Črnogorsko vlado pa je obtožil, ker naj bi s protizračnim in protioklepnim orožjem masovno oboroževala lokalno policijo, dajala orožje zaupnim civilistom in pripeljala tuje strokovnjake za vodenje »teroristično-diverzantskega« pouka. Ker mednarodna skupnost ni podprla črnogorske neodvisnosti, se je zdelo, da bo Milošević v tej republiki postavil novo vodstvo. Avgusta l. 2000 je arbitrarno spremenil ustavo ZRJ, s čimer je Črna gora izgubila večino suverenih pravic (Banac 2001; Ramet 2005; Jenkins 2008a). Šest let kasneje (21. maja 2006) so se na referendumu prebivalci Črne gore odločili za neodvisnost. 3. junija tega leta je črnogorska skupščina objavila uradno deklaracijo o neodvisnosti. Tik pred oktobrskimi volitvami l. 2016 je črnogorska policija aretirala 20 oseb iz Srbije, ki naj bi nameravali na volilni dan in noč izvesti vrsto terorističnih napadov. V tem času je bilo hekiranih tudi več črnogorskih portalov. Na teh volitvah, katerih rezultatom je opozicija oporekala, je največ mandatov osvojila dosedanja (čeprav s koalicijskim partnerji – sicer je Socijaldemokratska partija izšla iz koalicije z DPS) zmagovalka volitev, Demokratska partija socijalista (DPS). Do volitev l. 2016 je Črna gora (ME) v pogajanjih z EU odprla 24 poglavij in dve začasno zaprla, s čimer je postala najuspešnejša država regije, za kar je pridobila tudi veliko priznanje iz Bruslja (HRT 2016a, 19. oktober; 2016c, 16. oktober).

Ustava nove države zagotavlja in varuje posameznikove pravice, svoboščine, dostojanstvo in varnost. V času vojne ali izrednega stanja obstaja možnost omejitve posameznih pravic in svoboščin, ki ne sme biti zasnovana na podlagi npr. nacionalnosti, etnije itn. in omejiti pravice, kot je npr. pravica do življenja, pravičnega in javnega sojenja itn. ali ukiniti prepovedi, kot je npr. prepoved izzivanja ali spodbujanja sovraštva itn. Prepovedana je posredna ali neposredna diskriminacija kot tudi izzivanje in spodbujanje nestrpnosti. Uradni jezik je črnogorski. Hkrati so v uradni uporabi srbski, hrvaški, albanski in bosanski jezik. Latinica in cirilica sta enakopravni. Nasilna asimilacija pripadnikov manjšinskih narodov in drugih manjšinskih nacionalnih skupnosti je prepovedana. Članom manjšin so zagotovljene

pravice in svoboščine, ki jih lahko uporabljajo posamezno ali v skupnosti z drugimi. Med temi pravicami bomo omenili: (javno) izražanje, ohranjanje in razvoj skupinskih posebnosti; izbiro, uporabo in javno izkazovanje nacionalnih simbolov in proslavo nacionalnih praznikov; uporabo lastnega jezika in pisave v zasebnih, javnih in uradnih zadevah; informiranje ter šolanje v lastnem jeziku in pisavi v državnih ustanovah kot tudi programe pouka, ki zajemajo njihovo kulturo in zgodovino; v okoljih, kjer imajo večji delež, samoupravne, sodne in državne postopke ter oznake ulic, mest in lokalnih nazivov v lastnem jeziku; materialno državno pomoč pri ustanovitvi verskih, kulturnih in prosvetnih združenj; avtentično zastopnost v državni skupščini in lokalnih skupščinah, v katerih imajo značilni delež; sorazmerno zastopnost v javnih službah, državnih in lokalnih organih; vzpostavljanje in ohranjanje stikov z izvorno državo; ustanavljanje posvetov za varstvo in izboljšanje posebnih pravic (Ustav Crne gore 2007). Kdo so nosilci teh pravic? Zakon o manjšinskih pravicah in svoboščinah jih opredeljuje kot vsako skupino državljanov, ki je številčno manjša od ostalega prebivalstva in ki si deli skupne etnične, verske ali jezikovne lastnosti, ki se razlikujejo od lastnosti ostalega prebivalstva. Te skupine so zgodovinsko vezane na ME in so motivirane z željo po izražanju in ohranjanju nacionalne, etnične, kulturne, jezikovne ali verske identitete. Omenjeni zakon poudarja njihovo enakopravnost z ostalim prebivalstvom ter prepoveduje kršitev in omejevanje njihovih pravic kot tudi uporabo ukrepov za spremembo strukture prebivalstva na območjih, kjer živijo. V cilju podpore ohranjanja in razvoja etničnih posebnosti ter njihove nacionalne, kulturne, jezikovne in verske identitete je skupščina ME ustanovila Fond za varstvo in uresničevanje manjšinskih pravic, v čigar organu vodenja ima vsaka manjšina svojega predstavnika, ter oblikovala Strategijo politike manjšinskih narodov ter drugih nacionalnih skupnosti, ki bo posebno definirala mere izvajanja tega zakona in izboljšanja življenjskih pogojev manjšin (Zakon o manjšinskih pravicah in svobodama 2017).

Raziskava diskriminacije manjšinskih narodov in marginaliziranih družbenih skupin v ME¹⁸⁷ iz l. 2011 je pokazala, da je nekaj več kot tretjina vprašanih menila, da je diskriminacija nacionalnih manjšin večinoma ali v glavnem izražena. Hkrati je več kot tretjina ocenila položaj pripadnikov manjšin kot v glavnem težek ali zelo težek. Največ jih je menilo, da se lahko soočajo z diskriminacijo pri zaposlovanju, nekaj manj pa pri sodnih postopkih in izobraževanju ter najmanj pri zdravstveni zaščiti. Izražena etnična distanca (ali bi želeli imeti za soseda) z vidika drugega naroda je bila dokaj nizka, vendar je bila v primeru eksplicitno

¹⁸⁷ Raziskava je bila opravljena med 1. in 10. 6. 2011 na vzorcu 1040 oseb, ne mlajših od 18 let (Bešić 2011).

imenovanih pripadnikov teh narodov stopnja distance večja (Bešić 2011). V primerjavi z raziskavo iz l. 2011 je Raziskava o odnosu meščanov do diskriminacije iz l. 2013¹⁸⁸ ugotovila morebitni krepki upad percepcije diskriminacije nacionalnih manjšin. Zmanjšale so se tudi percepcije: da je težko biti član nacionalne manjšine, o manjšinski diskriminaciji pri zaposlovanju, zdravstvenem varstvu, izobraževanju in v sodnih postopkih. L. 2013 so vprašani Srbi in Albanci dokaj percipirali, da je diskriminacija v ME v splošnem prisotna. Enako mnenje sta delili dve petini Hrvatov in Bošnjakov ter polovica Muslimanov. Hkrati je desetina Hrvatov, več kot dve petini Albancev, Muslimanov in Bošnjakov ter skoraj tretjina Srbov ocenila, da je v ME izražena diskriminacija do nacionalnih manjšin. Etnična distanca se je v raziskavi iz l. 2013 najbolj izkazovala do Albancev in Romov, potem do Hrvatov, Bošnjakov, Muslimanov, Srbov in Črnogorcev. Ko gre za narodno pripadnost anketirancev, so se od Albancev najbolj distancirali Srbi, najmanj Bošnjaki in Muslimani. Glede osebnih izkušenj z diskriminacijo je nekaj več kot dve petini anketiranih Srbov, več kot tretjina Bošnjakov, četrtnina Muslimanov in okrog tretjina Albancev povedalo, da so do takrat bili njena tarča. Pri tem je bila pri Srbih, Bošnjakih in Albanci najbolj opazna diskriminacija v vsakdanjem življenju, pri Muslimanih pa na osnovi verske pripadnosti. Rezultati enake raziskave iz l. 2015¹⁸⁹ kažejo, da v dveh letih ni prišlo do izrazite spremembe v percepcijah: obstoja diskriminacije nacionalnih manjšin, težavnosti položaja njihovih članov, manjšinski diskriminaciji pri zaposlovanju oz. zdravstvenemu varstvu ali izobraževanju in v sodnih postopkih. Primerjava med rezultati percepcije diskriminacije nacionalnih manjšin v ME v l. 2013 in 2015 je ugotovila očitno zvišanje percepcije opaznosti manjšinske diskriminacije pri Hrvatih, njeno krepko zvišanje pri Muslimanih in Srbih ter znižanje pri Bošnjakih in Albancih. Etnična distanca v raziskavi iz l. 2015 ni bila velika – največ se je izražala do Romov in Albancev, in sicer na prvi stopnji lestvice (Predsednik). Glede na narodnost so se največ na tej stopnji od Albancev distancirali Srbi in potem Črnogorci. V pogledu osebnih izkušenj je nekaj več kot dve petini Srbov, Bošnjakov in Hrvatov ter več kot tretjina Albancev in Muslimanov povedala, da so bili do takrat pogosto, večkrat, nekajkrat ali enkrat tarča diskriminacije. Pri Hrvatih se je ta odgovor nanašal na nekajkrat ali enkrat pri uresničevanju pravice do dela. Pri ostalih skupinah je bil najbolj opazen odgovor diskriminacija pri zaposlovanju (Srbi), glede verske pripadnosti (Muslimani in Bošnjaki) in v vsakdanjem

¹⁸⁸ Raziskava je bila opravljena med 7. in 15. 11. 2013 in je zajela 1005 anketirancev, starih 18 ali več let (Agencija za ispitivanje javnog mnjenja »Damir« - Podgorica 2013).

¹⁸⁹ Raziskava je bila opravljena med 8. in 18. 10. 2015 in je zajela 1100 oseb, ki so bili stare 18 ali več let (Agencija za ispitivanje javnog mnjenja »Damir« - Podgorica 2015).

življenju (Albanci) (Agencija za ispitivanje javnog mnjenja »Damir« – Podgorica 2013; 2015).

Glede Kosova naj bi vedno obstajala debata, kdo ga je prvi naselil – Srbi ali Albanci. Pripadniki dveh narodov so na tem območju stoletja živeli skupaj in imeli vsaj skupne eksistencialne interese. Naroda se razlikujeta po jeziku, veri in kulturi ter sta bila v zgodovini deležna medskupinskih konfliktov in nestrpnosti. To ne pomeni, da na osebni ravni ni bilo dobrih sosedskih odnosov, saj ima Kosovo tudi zgodovino sobivanja, ki ima zahvaljujoč trgovini, širjenju kulture, religijski menjavi in verski spreobrnitvi pomembne prehode čez etnične in verske meje (Horvat 1989; Lindholm 1991; Duijzings 2005). Čeprav bi ga lahko mogoče imeli za etno-religijski mozaik, saj Albanci in Srbi – kot, večinoma, tudi Turki in Romi – govorijo različni jezik, medtem ko med Albanci obstaja trojna verska razdelitev na muslimane, katolike in skupnost šiitsko usmerjenih derviških redov, so Srbi pravoslavci, etnična razdelitev na Kosovu po Duijzingsu (2005) ni bila vedno najbolj poudarjena in se je veliko spopadov in napetosti v njegovi zgodovini razvilo na podlagi drugih razdelitev (npr. verske, politične¹⁹⁰), ki so bile v vsakdanjem življenju in lokalnih kontekstih bolj pomembne kot etnične.

V drugi Jugoslaviji je Kosovo do julija l. 1945 imelo nedefiniran status. Takrat je Skupščina oblastnega naroda sprejela Resolucijo o priključitvi Srbiji, kar je naslednjega meseca potrdil tudi AVNOJ. Z Ustavo iz l. 1963 je Kosovo postalo pokrajina. Pet let kasneje je iz naziva izločena Metohija in Kosovo je skupaj z Vojvodino postalo konstitutiven element Federacije. Razloga za ustanavljanje a. p. Vojvodine in Kosova v okviru Srbije je bila mešana etnična sestava prebivalstva in poseben zgodovinski razvoj pokrajin. Čeprav sta a. p. bili zastopani v vseh organih Federacije, je med njimi in republikami obstajala razlika. Medtem ko so bile republike opredeljene kot države, a. p. nista. Zanju je bila značilna dvojna vezanost: bili sta sestavni deli Federacije in obenem tudi Srbije (Kristan 1982; Horvat 1989). O odnosu povojne oblasti do Albancev obstajajo različna mnenja. Po Vladislavjeviću (2003) jih je poskušala privabiti k sodelovanju (npr. avtonomija, prepoved vrnitve pregnanih Srbov). Ne smemo pa pozabiti, da so bile zahteve albanskih komunistov po izenačitvi statusa Kosova z ostalimi republikami odklonjene z obrazložitvijo, da imajo lahko svojo republiko le narodi, narodnosti pa te pravice nimajo (Ramet 2005). Po Rametovi (2001) se je na začetku politika takratne

¹⁹⁰ V 80. letih naj bi večino albanskih »iredentistov« obsodili in poslali v pripor Albanci (Duijzings 2005).

oblasti le malo razlikovala od politike Kraljevine Jugoslavije. Izselsjevanje¹⁹¹ Albancev, ki so bili deležni diskriminacije, se je nadaljevalo. Med l. 1950 in 1966 se je v Turčijo izselilo 231 tisoč oseb, ki so se pri izselitvi morale izreči za Turke. Spomnimo se še na akcijo zbiranja orožja. Policija naj bi med l. 1955 in 1956¹⁹² zaradi domnevnega zbiranja orožja aretirala in trpinčila 30 tisoč ljudi, med katerim naj bi nekateri v zaporu tudi umrli. Čeprav pri akciji zbiranja orožja niso zaobšli niti Srbov niti Črnogorcev, je bilo to dejanje po nekaterih mnenjih usmerjeno k Albancem. Zaradi uporabljenih metod naj bi policijska akcija spodbudila razširjanje konfliktnih odnosov med narodi Kosova in Metohije, kar naj bi tudi vplivalo na preselitev Albancev iz Jugoslavije. Metode »jeklene roke« so v 60. letih naletele tudi na odklonilni odnos republik. Brionski plenum l. 1966 je ukazal, da je Urad za varnost kršil zakone v celotni državi (Horvat 1988; Meier 1996; Matković 1998; Ramet 2005). Po Rankovičevem odhodu so bile v pokrajini vzpostavljene nove kulturne, izobraževalne in medijske institucije, kar naj bi prispevalo k afirmaciji albanske identitete. Rankovičev padec naj bi bil obenem spodbuda za ponovno zahtevo po Republiki, česar v Srbiji vsi niso dobro sprejeli. Nekaj mesecev po socialnem buntu beograjskih študentov (l. 1968) so protestirali kosovski. Kosovske demonstracije so bile prve demonstracije v zgodovini Federacije, v katerih se je JNA proti študentom pridružila policiji. Kosovo je dobilo nekatere pravice, vendar so se sprožile tudi zahteve po ukinitvi avtonomije. Po nemirih l. 1968 je oblast dovolila napredovanje nekaterim Albancem na visoke položaje in l. 1969 tudi odpiranje neodvisne prištinske univerze, na kateri je pouk potekal v albanščini. Sicer so bili na vodilnih položajih do l. 1966 Srbi in Črnogorci. Družba oz. Federacija se na to ni odzvala. Kosovsko situacijo naj bi spremenile ustavne spremembe najprej v l. 1967, kasneje v l. 1974. Kosovo je dobilo status, podoben republikam. Z novo politiko naj bi se spremenil položaj Albancev (vpeljava dvojezične administracije¹⁹³, zviševanje odstotka zaposlenih Albancev itn.), vendar se je to zgodilo skupaj z gospodarskim zaostajanjem. V tem času naj bi se začele spremembe v migracijah Srbov in Črnogorcev, ki se do sredi 60. let, razen morebitnih vstopov v navade

¹⁹¹ Kraljevina naj bi celo s turško vlado pripravila načrt o izselitvi 40 tisoč albanskih družin, ki naj bi se izpeljal med l. '39 in '44. Načrt se zaradi finančnih sredstev in kasnejše vojne ni uresničil, vendar se je v času med balkanskimi vojnami in drugo svetovno vojno v Turčijo preselilo okrog 100 tisoč in v Albanijo nekaj tisoč Albancev (Horvat 1989).

¹⁹² Tega leta je v Prizrenu potekal sodni proces najprej proti dervišem in potem proti albanskim komunistom (Meier 1996).

¹⁹³ Horvat (1989) omenja, da je sicer prevlada albanščine privedla do težave v komunikaciji z drugimi deli SFRJ in je proces albanizacije izzval revolt nealbansko govorečih prebivalcev Kosova, saj se je za delo v javni upravi zahteval bilingvizem. Zanimivo je, da je tuji jezik bil obvezen, medtem je srbo-hrvaščina imela status fakultativnega jezika. Zaradi neznanja srbo-hrvaščine so se Albanci težje zaposlovali v ostalih republikah. L. 1987 je republiška skupščina Srbije od skupščine Kosova zahtevala obvezno uporabo srbo-hrvaščine, kar je na koncu tudi zagotovila (Horvat 1989; Lindholm 1991).

migracije, s Kosova niso izseljevali. Po takratni srbski verziji so bile emigracije Srbov in Črnogorcev posledica diskriminacije in groženj. Za nekatere je ta razlaga izvlečena iz konteksta in etnicizirana, saj se spopadi niso dogajali izključno med Srbi in Albanci. Albance se je tudi obtoževalo zaradi posiljevanja Srbkinj, kar so ti nenehno zanikali (Horvat 1988; Kullashi 1989; Lindholm 1991; Ramet 2001; 2005; Vladislavljević 2003; Duijzings 2005; Čepić 2010;). Sicer je analiza Pesićeve (1996 v Perica 2006a) nakazala, da so bila v zgodovini posilstva, v katerih je bil storilec Albanec in žrtev Srbkinja, na Kosovu zelo redka. Tem v prid kažejo tudi rezultati neodvisne komisije iz l. 1990, po katerih sta bila v 80. v 71 % posilstev žrtev in storilec člana enakega naroda. V času SFRJ se je Albancem tudi očitalo, da uporabljajo rojstvo otrok za oblikovanje etnično čiste pokrajine (Horvat 1989; Ramet 2005). Ta razlaga večjega albanskega prirastka v najbolj gosto naseljenem območju SFRJ je po Horvatu (1981) imela težavo, saj so tam imele visoko nataliteto vse narodne skupine. Recimo, l. 1981 so pripadnice vseh treh skupin imele v povprečju več otrok kot njihove sočlanice v drugih enotah SFRJ. Te razlike v stopnji natalitete bi lahko izvirale iz več vzrokov, npr. neenakosti v stopnji zdravstvenega razvoja, oblikovanih stališč in norm, brezposelnosti žensk (v SFRJ se je le na Kosovu udeležba žensk v aktivnem prebivalstvu zmanjševala) itn. Sicer naj bi bilo treba pri migracijah kosovskih Srbov in Črnogorcev upoštevati tudi ekonomski vidik, saj je za večino teh migrantov ekonomska perspektiva bila boljša v Srbiji kot na Kosovu, kjer je bila splošna brezposelnost velika. Zaradi ekonomske zaostalosti so Kosovo zapuščali tako Albanci, kakor tudi Srbi, vendar ti v večji meri, saj so bili bolj mobilni in so se lažje zaposlovali v drugih krajih SFRJ. Albanci pa so se bolj usmerjali v tujino. Stališču, da je osnovni vzrok ekonomski, pa ne gre v prid dejstvo, da izseljevanja v veliko bolj nerazvitih in gosto naseljenih občinah z albanskim prebivalstvom ni bilo (Petrović 1987; Horvat 1989; Islami 1989; Lindholm 1991). Rametova (2005) meni, da ne Srbi ne Albanci niso bili zadovoljni s stanjem pokrajine ob koncu Titovega časa. V razmerju do ostalih enot se je kosovsko gospodarstvo vse bolj pomikalo proti revščini. L. 1981 je partijski časnik objavil statistične podatke, ki so kazali na zlom programa, ki naj bi kosovskemu gospodarstvu omogočil, da ujame ostale federativne enote¹⁹⁴. SFRJ je Kosovo s fondi podpirala od l. 1957. V četrto stoletja je bila v pokrajini oblikovana nova gospodarska in socialna struktura ter je Kosovo ustvarilo relativno večji napredek (npr. porast industrijske proizvodnje za 18-krat, števila zaposlenih za 4,7-krat itn¹⁹⁵). Žal pa je še vedno zaostajalo za jugoslovanskim

¹⁹⁴ Ko je bil obstoj ekonomske krize javno priznan, so ekonomisti in politiki za Kosovo predlagali različne mere (npr. nadzorovanje rojstva, zmanjševanje naložb v neprofitne sektorje itn.) (Jović 2003).

¹⁹⁵ Bolj podrobno o podatkih glej Bilandžić 1986.

povprečjem (Bilandžić 1986; Ramet 2001; 2005). Prebivalci Kosova pa se po oceni Jovića (2003) niso primerjali s predhodnimi generacijami, ampak z drugimi prebivalci SFRJ in z drugimi v svetu, posebej sosedi. Rezultat primerjave naj bi bil, da živijo slabše kot drugi v SFRJ in so deležni manj enakosti kot Albanci v Albaniji. Občutek, da pokrajina v ekonomskem pomenu zaostaja, naj bi bil dopolnjen z občutkom o njeni politični neenakopravnosti z drugimi v SFRJ. Eden od načinov doseganja enakopravnosti naj bi bil, da postane republika. Ta občutek neenakosti in nepravčnosti naj bi bil spodbudnik kosovskih protestov l. 1981 (Jović 2003). Marca l. 1981 so se v študentski menzi v Prištini začele demonstracije študentov, ki so se razširile na druga kosovska mesta, in so zahtevale status republike znotraj SFRJ. Korenine zahteve naj bi izvirale iz prebujanja močnega občutka nacionalnega ponosa, ki je kosovskim Albancem do takrat bil zanikan. Protesti so bili spremljani s spopadi s policijo. Na koncu je posredovala tudi vojska. Več ljudi je bilo poškodovano. Umrlo je osem protestnikov in en policist. Zahteve protestnikov niso bile uresničene. Po takratni jugoslovanski ustavi narodnosti niso imele pravice do lastne republike in a. p. sta morali biti integrirani v republiko. Razen tega je v primeru spremembe statusa obstajala možnost združitve Kosova z Albanijo. Protesti so presenetili celo zvezno vodstvo, ki je do takrat menilo, da je politična situacija v deželi stabilna. Zdaj se je začel pojavljati strah zaradi možnosti nastanka masovnega separatističnega gibanja. Poleg tega, da je zatrl proteste, je zvezno vodstvo začelo analizirati svojo politiko do pokrajine. Jeseni l. 1981 je Centralni komite ZK oblikoval politično platformo¹⁹⁶, iz katere je razvidno, da so komunisti vzroke dogodkov na Kosovu med drugim iskali v »nacionalističnih in reakcionističnih« silah ter so del odgovornosti pripisali svojim članom in vplivu politike Albanije. ZK Kosova je dobila nalogo, naj izvede ideološko-politično akcijo oz. diferenciacijo od nacionalističnih elementov v svojem okolju. Sledile so kampanje, čistke sodelavcev in zagovornikov proalbanskega gibanja (Bilandžić 1986; Horvat 1989; Lindholm 1991; Magaš 1993; Matković 1998; Vladislavljević 2003; Ramet 2005). Sredi 80. je prišlo do novih, takrat srbskih protestov. L. 1987 se je množica kosovskih Srbov zbrala pred Domom kulture na Kosovskem polju, kjer je želela srbske komuniste v obisku seznaniti z albanskim pritiskom. Po njenem spopadu s policijo je Miloševićev govor spremenil razpoloženje množice, ki je začela klicati »Slobo, Slobo«¹⁹⁷. Miloševićevo vedenje je izzvalo kritiko vodstva Srbije in konflikt med dvema frakcijama znotraj vodstva. Sicer naj bi do ločitve prišlo veliko pred dogodki na

¹⁹⁶ Gre za dokument »Politička platforma za akcijo SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu«. Dokument je bil sprejet na 22. seji CK ZKJ, 17. 11. 1981 (Bilandžić 1986).

¹⁹⁷ Iz tega govora je znan stavek »Niko ne sme da vas bije!« (Silber in Little 1996).

Kosovskem polju. Junija 1. 1988 je bil objavljen osnutek nove srbske ustave, ki je predvideval ohranitev vseh odločilnih funkcij na republiški ravni. Tega leta so množična srbska zborovanja zahtevala ukinitve avtonomije a. p-jev. Konec leta je Milošević izsilil odpoved Azema Vllasija z vodstvenega položaja kosovske partije in na njegovo mesto postavil Rahmana Morina, kar je na Kosovu spodbudilo množične albanske proteste z zahtevo po Morinovi odpovedi in svobodnih volitvah. Nemiri so se nadaljevali in so februarja dosegli nivo krize, ko je okrog tisoč rudarjev v Trepču začelo z gladovno stavko, ki je prizadela celotni jugoslovanski režim. Morina, Husamedin Azemi in Ali Shukrija so odstopili s položajev, toda že naslednji dan so srbski protestniki pred zvezno skupščino v Beogradu zahtevali preklic njihovih odstopov. Oblast je v pokrajino vpeljala izredne ukrepe. Hkrati je srbska skupščina začela z razpravo o vrsti amandmajev na srbsko ustavo, s čim naj bi se omejila pooblastila a. p-jev. Kosovska skupščina je sprejela amandmaje, ki so ukinili avtonomijo kosovskega pravosodnega sistema, pokrajinskim oblastem odvzeli nadzor nad lokalno policijo in narodno obrambo, kosovski skupščini pa pravico sodelovanja v razpravah o novih ustavnih sprememb, ki so se nanašale na Kosovo. V naslednjih dneh so Kosovo zajeli množični protesti. V pokrajino so prišle paramilitarne okrepitve in vpeljana je bila policijska ura. Posledica nasilja so bile tudi človeške izgube (Meier 1996; Siblinger in Little 1996; Ramet 2001; Vladislavljević 2003). Po besedah Meiera (1996) so 1. 1989 po srbskem radiu v Prištini zveneli pozivi k nadaljevanju diferenciacije. Prebrani so bili sezname ljudi, ki so morali »oditi«, državne in kulturne ustanove so bili »očiščene«. Z osebami v t. i. osamitvenih zaporih naj bi se slabo ravnalo. Hkrati je bila v tem času utemeljena prva uradna opozicijska stranka kosovskih Albancev po drugi svetovni vojni, Demokratska zveza Kosova. Ko jim je bil 2. julija 1990 preprečen vstop v sejno dvorano, so zakonito izvoljeni poslanci pokrajinskega parlamenta na parlamentarnih stolpnica razglasili »Republiko Kosovo« kot suvereno enoto znotraj SFRJ. Na razglasitev se je srbska oblast odzvala z razpustitvijo parlamenta, zahtevo po aretaciji poslancev ter prepovedi albanskega časnika Rilindja kot tudi albanskega programa na prištinskem radiu in televiziji. Albanski poslanci razpuščenega parlamenta so 7. septembra 1990 na tajni seji v Kačaniku sprejeli ustavo Kosova. Sledilo je njihovo preganjanje in aretacija ter so nekateri zbežali v tujino. Dva tedna kasneje je beograjska skupščina sprejela novo Ustavo Srbije in s tem ukinila tudi tisto majhno avtonomijo Kosova (Meier 1996; Ramet 2001; 2005). Od 1. 1990 je bil cilj srbske politike, pravi Rametova (2001), zmanjšanje¹⁹⁸

¹⁹⁸ Rametova (2001) pravi, da so albanske družine odklanjale svoje otroke peljati k srbskim zdravnikom, zaradi česar se je povečala smrtnost albanskih dojenčkov.

albanske populacije¹⁹⁹. V vsakodnevnom življenju so bili Albanci deležni prikrajšanosti (l. 1990 zapiranje izobraževalnih institucij v albanščini²⁰⁰, vpeljava srbsčine kot edinega jezika prištinske univerze, l. 1991 ukinitve Akademije znanosti in umetnosti, l. 1992 sprememba naziva ulic, l. 1993 pretresi hiš). L. 1992 so organizirali pokrajinske volitve, na katerih je bil za predsednika Kosova izbran Ibrahim Rugova. Srbija je volitve razglasila za nelegitimne. V teh letih so številne Albance na delovnih mestih zamenjali Srbi, ki so zaradi pripravljenosti na preselitev na Kosovo zraven pridobili brezplačna stanovanja, višje dohodke itn. Srbe in Črnogorce, ki so obljubljeni boljše življenje poiskali na Kosovu, situacija, ki jih je dočakala, ni navdušila. Program je stagniral, zato so nekateri šele priseljeni Srbi pokrajino zapustili. Kljub zakonu, ki je Albancem prepovedal nakup zemljišč od Srbov, so jim nekateri Srbi svoja zemljišča vendarle prodali²⁰¹. Oktobra l. 1994 je Beograd od kosovskih Srbov dobil peticijo za pospešitev imigracije na Kosovu ter januarja l. 1995 sprejel dekret, ki je v prejšnjo ponudbo brezplačnega zemljišča vključil posojila na obdobje 40 let, namenjena novim priseljencem za gradnjo novih hiš. Vključila se je tudi pravoslavna cerkev, ki je l. 1995 srbskim materam na Kosovu, ki so rodile največ otrok, začela dodeljevati odlikovanja (Ramet 2001; 2005). Lokalno albansko prebivalstvo pa je, pravi Rametova (2001), izgubilo svoje premoženje oz. je dobilo ultimatum, naj odide ali pa bo pregnano.

V drugi polovici l. 1992 je Kosovo zapustila skupina letniških Hrvatov, ki se je naselila v Zahodno Slavonijo. Čeprav naj bi bil odnos med lokalnimi Srbi in Hrvati na Kosovu prijateljski, sicer običajno brez mešanih zakonov, naj bi izrazi simpatije do hrvaške oblasti z začetkom vojne na Hrvaškem l. 1991 predstavljali težave (Duijzings 2005). Razen tega in eksistencialnih težav (npr. zniževanje dohodka) naj bi strah in odhod letniških Hrvatov po Duijzingsu (2005) spodbujalo več virov (npr. izjava²⁰² Vojislava Šešlja, da je treba Hrvate iz Srbije deportirati na Hrvaško; možnost, da bodo Srbi iz bližnjega Vrbovca odsekali mesto od ostalega sveta; odhod mlajših moških, po navadi v spremstvu družin; eksodus l. 1991 v

¹⁹⁹ Več o tem glej Ramet 2001.

²⁰⁰ Rametova (2001) pravi, da so se lahko albanski otroci šele l. 1994 vrnili v šole in to le ločene. Sicer se je položaj albanskih učencev, ki so dokončali 8. razred osnovne šole, v študijskem l. 1989/90 poslabšal, saj naj bi bili številni po Shalu (1990) izključeni iz nadaljnjega šolanja. Hkrati naj bi se med albanskimi in srbskimi študenti zgodila segregacija (domovi in prehrana). Več glej Shala 1990.

²⁰¹ Rametova (2001) pojasnjuje, da so se kosovski Srbi, ki so želeli prodati svoje zemljišče, lahko izognili omejitvam z vstopom v fiktivne zakone z Albanci, ki so jih razveljavili z ločitveno pogodbo, v katerem srbski zakonski partner/ka prepušča zemljišče nekdanjemu soprogu/i v zameno za povračilo v gotovini.

²⁰² Pomen izjave je aprila 1992 občutila hrvaška manjšina v Vojvodini, saj so hiše nekaterih bile napadene ter so bili tarče anonimnih groženj, zaradi česar so številni pobegnili na Hrvaško (Duijzings 2005). Duijzings (2005) navaja primer mesta Hrtkovci v Sremu, kjer so večinoma prebivali Hrvati, ki so bili do pomladi 1992 skoraj vsi pregnani. Nova lokalna oblast je tudi spremenila ime mesta v Srbislavci (Duijzings 2005).

Janevacih, v katerem je polovica prebivalstva odšla na Hrvaško itn.). V RH²⁰³ so se Hrvati iz Letnice nastanili v petih vaseh (Bastaji, Čeralije, Đulovac, Koreničar in Voćin), kjer so večinoma (razen v Đulovcu) Srbi do l. 1991 predstavljali večino. Njihova nastanitev v nekdanje srbske hiše oz. tiste, ki so v neki meri bile prizanesene vojne škode, naj bi bila začasna oz. do zahteve prvotnega lastnika po svoji lastnini. Poleg tega, da jim je manjkalo energije in finančnih sredstev, naj bi priseljenci menili, da obstaja možnost vložitve zahteve, ter so po navadi na hišah opravljali le nujne popravke²⁰⁴. Hkrati naj bi se počutili nelagodno zaradi dejstva, da so se nastanili v domove ljudi, ki so iz njih zbežali. Na novo nenaklonjeno sredino, v kateri jih avtohtoni prebivalci niso sprejemali²⁰⁵, naj bi se težko prilagajali. Napetosti naj bi bile večje v krajih, kjer so Hrvati iz Hrvaške bili v večini. Tudi nekateri someščani, ki so ostali v Letnici, naj bi obsojali njihovo vselitev v srbske hiše. Sicer naj bi priseljeni Hrvati želeli zase izgraditi nove hiše, vendar to v tem času ni bilo možno in so morali čakati dogovor držav o zasebni lastnini ali kakšno drugo rešitev (Duijzings 2005).

Ko se je avgusta l. 1995 zlomila Krajina na Hrvaškem, se je okrog 160 tisoč beguncev napotilo v Srbijo (Ramet 2001). Z odločitvijo Beograda, da se jih določeno število nastani na Kosovu, po Rametovi (2001) ni bil zadovoljen nihče – ne begunci, ne kosovski Albanci in ne kosovski Srbi. Srbi, ki so že več časa živeli na Kosovo, naj bi trdili, da imajo srbski begunci prednost pri pridobivanju delovnih mest (Ramet 2001). Po Daytonskem sporazumu (november 1995) je situacija na Kosovu še posebej eskalirala, ko so Albanci, »po številnih letih pat pozicije začeli z gverilsko vojno« (Duijzings 2005, 13). Na začetku aprila l. 1996 je prodajalce na kosovski tržnici nenadno zvišanje davkov nagnalo na kolektivno stavko. Čez dva tedna je Srb v času mirnih demonstracij v Prištini ustrelil mladega Albanca, Armenda Dacija, kar je naslednji dan izzvalo napade na srbske policiste in prebivalce, v katerih je življenje izgubilo pet Srbov (od tega tri policisti). Dva dni po umoru Dacija je deset tisoč Albanc v znamenju zaskrbljenosti zaradi njegovega umora v Prištini organiziralo najbolj množično protestno zborovanje po l. 1992. Nekaj dni po zborovanju sta dva oborožena Srba vstopila v neko albansko pekarno in začela streljati. Junija sta predsednik Rugova in premier Bujar Bukoshi sprejeli paket ukrepov, s katerim naj bi umirili Srbe, toda medskupinske napetosti, vključno s fizičnimi obračuni, so se krepile. Zaradi razočaranja, ker Daytonski

²⁰³ Pri priseljivanju na HR je Hrvatom iz Letnice po Duijzingsu (2005) pomagala katoliška dobrodela organizacija. Takrat hrvaške oblasti niso dovoljevale jugoslovanskim državljanom vstopa v RH in naj bi v teh primerih krstni list predstavljal edino dovoljenje. V začetku l. 1995 so Hrvati iz Letnice dobili hrvaško državljanstvo (Duijzings 2005).

²⁰⁴ Pomladi l. 1995 so bile številne hiše, pravi Duijzings (2005), brez tekoče vode, nekatere tudi brez osnovnega gretja. Pogosto je elektrika predstavljala luksuz (Duijzings 2005).

²⁰⁵ Več o odnosu glej Duijzings 2005.

sporazum ni rešil problema na Kosovu, je med Albanci prišlo do ločitve ter so se nekateri bolj priklonili vodjam, ki so zagovarjali militantno strategijo. Z druge strani je Beograd kljub ponovnemu embargu na orožje na Kosovo poslal okrepitev in se je junija 1. 1998 zgodila eskalacija nasilja. Čeprav se je pogovarjalo o kompromisih, sta se nasilje in smrt nadaljevala. Po odhodu mednarodnih opazovalcev (20. 3. 1999) je Kosovo postalo pekel. Nekaj dni kasneje (24. 3.) je NATO napadel cilje²⁰⁶ v Srbiji, Črni gori in na Kosovu, a napadi srbske kopenske vojske na albanske civiliste niso prenehali. Šele po 78 dneh bombardiranja je Beograd kapituliral in so mednarodne sile vstopile na Kosovo. Konec desetletja je bilo Kosovo v znamenju nasilja, a zdaj z albanske strani, ki se je maščevala Srbom. Nasilje je prestopilo tudi kosovske meje in se razširilo na srbska mesta z večinsko albansko skupnostjo. S Kosova so bežali Srbi, a tudi Albanci naj bi v srbskih mestih Preševo, Bujanovac in Medveđa čutili pritisk, saj naj bi jih 1. 1999 okrog več tisoč prebegnilo na Kosovo in v Makedonijo (Ramet 2001; 2005). Na podlagi resolucije 1.244 je 10. junija (1999) Varnostni svet pooblastil generalni sekretar ZN, ki je na Kosovu uvedel začasno civilno upravo pod vodstvom ZN (UNMIK). S sodelovanjem s prebivalci in voditelji Kosova je UMIK pomagal pri vzpostavitvi različnih družbenih področij (npr. prava). Kmalu po vzpostavitvi UMIK-a je bil vzpostavljen tudi KFOR (sile za vzpostavitev miru na Kosovu). Maja 1. 2001 je bil sprejet ustavni okvir Kosova, novembra pa je na prvih parlamentarnih volitvah zmagala Demokratska zveza Kosova in njen vodja Rugove. Marca 1. 2004 je izbruhnilo nasilje, usmerjeno k Srbom. Najhuje naj bi bilo v Kosovski Mitrovici. Spopadom med albanskim in srbskim prebivalstvom so sledili protesti v Beogradu, Nišu in Novem Sadu. Povod za spopade naj bi bil pretep med albanskimi in srbskimi otroki. Trije albanski otroci so med poskusom bega utonili v reki Ibar. L. 2006 so se pod sponzorstvom ZN začela pogajanja o prihodnji ureditvi Kosova. Februarja 1. 2008 je Kosovo razglasilo neodvisnost (RTV SLO 2004, 18. marec; 2008a, 15. februar; 2008b, 17. februar). Po Ustavi je Kosovo multietnična družba Albancev in ostalih skupnosti. Uradna jezika sta albansščina in srbsščina. Turski, bosanski in romski jeziki veljajo za uradne na ravni občine ali so uporabljeni na ravni, usklajeni z zakonom. Ustavno zagotovljene pravice in svoboščine se lahko z zakonom omejijo le v meri, potrebni za doseganje cilja omejitve. Razen ustavno zagotovljenih človeških pravic in svoboščin zagotavlja ustava članom nacionalnih ali etničnih, verskih ali jezikovnih skupin, tradicionalno prisotnih na Kosovu, številne pravice, med katerimi bomo nekatere omenili: svobodno

²⁰⁶ Objekte jugoslovanskega vojnega letalstva, poveljniške centre, linije za dostavo materialno-tehničnih sredstev, rafinerije, pogone vojaške industrije, srbske odrede na Kosovu in zgradbo beogradske televizije (Ramet 2005).

izražanje, gojenje in razvoj skupinske identitete, kulture in lastnosti; posameznikovo izbiro, ali naj se do njega ravna kot do člana ali nečlana skupine, kar ne sme povzročiti njegove diskriminacije; zasebno in javno uporabo lastnega jezika ter njegovo uradno uporabo (skupaj s pisavo) v uradnih občinskih lokalnih zadevah, kjer skupina predstavlja zadostni delež; medijske programe v lastnem jeziku in lastne medije; stike z lastno državo, drugimi državami in nevladnimi institucijami; pravično zastopnost pri zaposlovanju v javnih organih in podjetjih (s spoštovanjem pravil o sposobnosti in integriteti javne administracije), vzpostavitev znanstvenih, kulturnih in drugih združenj; ustanovitev strokovnih in izobraževalnih ustanov ter v ta namen morebitno finančno pomoč itn (Ustava Republike Kosovo 2015). Zakon o zaščiti in spodbujanju pravic skupnosti in njihovih pripadnikov v Republici Kosovo bolj podrobno določa nosilce omenjenih pravic. Definira jih kot nacionalne, etnične, kulturne, jezikovne ali verske skupine, ki so tradicionalno prisotne na Kosovu in niso v večini. Gre za: Srbe, Turke, Bošnjake, Rome, Aškalije, Egipčane, Gorance, Črnogorce, Hrvate in ostale skupnosti. Zakon tudi opozarja, da člani večinske skupine, ki so v posamezni občini manjšina, tudi uživajo pravice iz tega zakona. Ker smo veliko pravic omenili že pri obravnavanju ustave, bomo na tem mestu navedli le nekatere. Po zakonu bo država izvajala vse potrebne mere za zaščito njihovih članov pred grožnjo, sovraštvom ali nasiljem, zasnovanim na njihovi skupinski identiteti. Hkrati bo varovala svobodo njihovega gibanja po njenem ozemlju ter izvajala vse potrebne mere za spodbujanje njihove ekonomske, družbene, politične in kulturne enakopravnosti (Zakon o zaščiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika u Republici Kosovo 2008). Raziskava etnične distance na Kosovu l. 2014²⁰⁷ je ugotovila visoko stopnjo ločenosti med kosovskimi Albanci in Srbi. Okrog dvajsetina Albancev je bila brez distance do Srbov in manj kot petina je kazala izrazito distanco. Z druge strani okrog desetina Srbov ni izražala nobene distance do Albancev in skoraj petina jo je izražala v visoki stopnji. Prebivalci Južne in Severne Mitrovice so kazali manjšo distanco kot tisti z območja Prištine in Gračanice. Anketiranci, ki so oblikovali stališča na podlagi lastnih izkušenj, so kazali manjšo etnično distanco kot tisti, ki svojih stališč niso oblikovali na ta način. Tisti, ki so oblikovali lastna stališča na podlagi stališč politikov, so pogosteje izražali visoko stopnjo etnične distance kot tisti, pri katerih stališča politikov niso bila podlaga za oblikovanje lastnih stališč. Anketiranci brez ali z nizko distanco so hkrati kazali večjo odprtost do sprejemanja stališč o enakopravnosti skupin v organih lokalne samouprave in pri političnih funkcijah, enakopravnosti jezikov ter avtonomiji druge

²⁰⁷ Raziskava je bila opravljena med 1. 2 in 1. 3. 2014 v občinah: Priština, Gračanica, Južna in Severna Mitrovica. Anketirano je bilo 754 oseb (Jović 2015).

skupine znotraj Kosova. Ko gre za medetnično druženje, malo več kot polovica Albancev in več kot tretjina Srbov ni imela nobenih stikov z drugo skupino. Pomirjajoč podatek naj bi bila ugotovitev, da se z zvišanjem stopnje izobraženosti krepi pogostost druženja, s čimer naj bi se zmanjševala etnična distanca. Pritisk okolja, ki se kaže v obsojanju medetničnih stikov, naj ne bi obstajal, saj je le majhno število anketirancev te stike obsodilo. Visoko stopnjo medsebojnega izključevanja je kazalo tudi vprašanje o pripravljenosti na vpis lastnega otroka v šolo, v kateri dominirajo pripadniki druge skupine. Na to dejanje je bilo pripravljenih več Albancev kot Srbov, ki so bolj kot Albanci premišljevali o odhodu s Kosova, in sicer največ zaradi ekonomske situacije in najmanj zaradi medetnične nestrpnosti (Jović 2015). L. 2014 oz. nekaj več kot eno leto po Bruseljskem sporazumu o normalizaciji odnosov med Srbijo in Kosovom je v Kosovski Mitrovici prišlo do nasilja med albanskimi demonstranti in policijo. Protestniki so na južni strani mosta demonstrirali zaradi izgradnje »Parka miru« na glavnem ibarskem mostu in zahtevali odstranitev cvetličnih lončkov, postavljenih po odstranitvi betonskih barikad iz l. 2011 (te naj bi bile postavljene, ker je bil most mesto številnih srbsko-albanskih spopadov). Na severni strani Srbi niso protestirali in lončkov naj ne bi želeli odstraniti, saj naj bi Park miru predstavljal potezo k normalizaciji situacije. Avgusta l. 2016 se je začelo z odstranjevanjem »Parka miru« (Aljazeera Balkan 2014, 22. junij; HRT 2016d, 14. avgust; RTS 2014, 22. junij).. Po medijih²⁰⁸ naj bi pri začetku del prisostvovali predstavniki Južne Mitrovice, medtem ko predstavnikov srbske strani naj ne bi bilo (Fićović 2016). Odnosi med Kosovo in Srbijo so se zaostri sredi januarja 2017, ko je iz Beograda prvič po 18 letih odpeljal vlak proti Kosovski Mitrovici. Ker je bil odet v srbske nacionalne barve, prelepljen z napisom Kosovo je Srbija v 21 jezikih in poln srbske nacionalne ikonografije, so se kosovske oblasti odločile vlak ustaviti in so na mejo poslale posebne enote z oklepniki. Srbska oblast se je odzvala s tem, da je zaustavila vlak tik pred mejo s Kosovom in ga vrnila v Beograd. Za potnike, ki so želeli nadaljevati potovanje, pa je bil organiziran avtobusni prevoz. Priština je vlak videla kot provokacijo, uperjeno proti suverenosti Kosova. Beograd pa jo je obtoževal, da želi izzvati »širše spopade na Zahodnem Balkanu«. Visoka predstavnica EU za skupno zunanjo in varnostno politiko pa je obe strani pozvala k zadržanosti in razumu ter vrnitvi k dialogu, ki je že pokazal konkretne in pozitivne rezultate (24ur.com 2017b, 15. januar; 2017a, 5. februar).

²⁰⁸ Z dogovorom o revitalizaciji so na obeh strani mosta načrtovane stacionarne nadzorne točke KFOR-a, EULEX-a in kosovske policije, ki naj bi dodatno varovali območje okrog mosta (Fićović 2016).

2.8.2 Manjšinska problematika v Sloveniji²⁰⁹

Konec 60. let se je na Slovenskem politika »liberalizma²¹⁰« zavzemala za (Repe 2010a): večjo samostojnost republike, načelo kotizacije pri vzdrževanju Federacije ter nadaljnje gospodarske reforme, ki so v tem času zaradi odporov nerazvitih republik zastajale. Pojavile so se tudi »zahteve po uporabi nacionalnega jezika v vojski, služenju vojaškega roka v lastni republiki ali, kjer to ni mogoče, ustanovitvi nacionalnih homogenih enot, kar je že takrat sprožilo spore z armadnim vrhom« (Repe 2010a, 111). Za to obdobje velja omeniti dve letnici. Prva nas postavlja v l. 1968 oz. študentsko gibanje v SFRJ, ki je za razliko od takratnih enakih gibanj v Evropi sprejemalo politični sistem, od katerega je zahtevalo večjo doslednost v delovanju. Kljub številnim podobnim stališčem ljubljansko študentsko zborovanje²¹¹ ni bilo v neposredni povezavi z beograjskim. Povod zanj so bile napovedane izpraznitve študentskih sob za poletne turistične potrebe in povišanje najemnin. Sicer so študenti na zborovanju izrazili tudi bolj socialne zahteve (npr. »naj študirajo tudi otroci revnih in ne le bogatih družin«) in so se odzivali tudi na aktualna družbena vprašanja. Naslednje pomembno leto je l. 1969. Takrat je Zvezna vlada iz predloga za delitev posojila izpustila dva slovenska odseka, kar je povzročilo »cestno afero²¹²«, ki je spodbudila razpravo o gospodarskem položaju in razvoju Slovenije znotraj Federacije. Sklep je kazal na njen negativni položaj, ki je zajemal vse večjo zapostavljenost njenega gospodarstva, omejenost razvoja in načrten preliv njene akumulacije v druge dele SFRJ. Slovenska vlada je SFRJ obtožila za diskriminacijski odnos do Slovenije pri porazdelitvi mednarodnih posojil. V tisku so se pojavili članki, ki so zahtevali, naj republika odpre vprašanje revizije svojih materialnih obveznosti do SFRJ. Odzvala se je tudi ZKJ, ki je slovenske metode in oblike reševanja ocenila za nesprejemljive ter se je zavzela za metodo dogovarjanja in usklajevanja, vendar se ni zgodilo nič in problem je ostal. Na kratko: nastala je politična kriza (Bilandžić 1985; Matković 1998; Goldstein 2009; Čepič 2010b; Prinčič 2010; Repe 2010a). V drugi polovici

²⁰⁹ Splošni primer za to poglavje se nahaja v prilogi 8.A.8.2.

²¹⁰ Predstavljal ga je predsednik slovenskega izvršnega sveta Stane Kavčič (1967–1972). Bolj konservativna struja je bila privržena Kardelju (Repe 2010a).

²¹¹ Slovensko študentsko gibanje je trajalo med leti 1968–1972. Popolnoma se je umirilo leta 1974.

²¹² Na politični ravni je »cestna afero« še bolj poglobila razhajanje slovenskega političnega vrha in pospešila oblikovanje dveh usmeritev. Eno je vodil Kavčič, drugo France Popit. »Kavčičevci« so se zavzemali za dosledno uresničevanje programa gospodarske reforme in večje pristojnosti republik pri vodenju gospodarske politike. Nasprotovali so »arbitražni« vlogi partije v družbi, od katere so zahtevali odpovedovanje težnji po oblasti; nenadzorovani rasti primanjkljaja zveznega proračuna; možnosti zveznih organov, da odločajo o pomembnih zadevah za Slovenijo, brez njene vednosti in soglasja, kot tudi njihovem načinu reševanja gospodarskih problemov s političnimi merili. »Popitovci« so zagovarjali ohranjanje odločilne vloge partijskega vodstva pri usmerjanju gospodarskega življenja in nasprotovali prizadevanju republiškega izvršnega sveta, da postane torišče sprejemanja gospodarskih odločitev (Prinčič 2010).

70. let se je slovensko prebivalstvo vse bolj izogibalo javnemu izražanju političnih stališč, ki bi ga lahko pripeljali v konflikt z oblastjo. Kakovost življenja, socialna varnost in življenjski standard, ki je takrat dosegel najvišjo raven po drugi svetovni vojni, so mu bili bolj pomembni kot politika in ideologija. V začetku 80. je v Sloveniji prišlo do opazne liberalizacije javnega življenja, ki se je kazala v večji svobodi tiska in javnih razpravah o temah, o katerih se do takrat ni moglo javno govoriti. Pojavila so se mladinska in druga civilna gibanja, ki so zavračala komunistično simboliko in nekritično priseganje na jugoslovanstvo. Gibanja so se zavzemala za idejno in miselno svobodo, civilni nadzor nad vojsko in spoštovanje človekovih pravic ter obenem pozivala h kritičnemu soočanju z jugoslovansko stvarnostjo, ki naj bi bila zapletena in protislovna. Sredi 80. kritiki niso bili deležni širše javne podpore, vendar se je razpoloženje javnosti zaradi srbskih mitingov, srbske politike grožnje Sloveniji in vojaškega procesa proti četverici (l. 1988) kmalu spremenilo (Vodopivec 2010). Hkrati so »razprave o položaju republike znotraj federacije in o njeni politični prihodnosti vse bolj dobivale poudarjeno nacionalno obeležje« (Vodopivec 2010, 24). Številni članki v »Novi reviji« so poudarjali, pravi Jović (2003), da slovenska neodvisnost ni nerealni in nemogoči koncept. K temu naj bi prispevali zgodovinska izkušnja, geopolitični položaj, kulturne značilnosti, še posebej jezik in etnična struktura prebivalstva. Podpiranje neodvisnosti se je argumentiralo tudi z ekonomskimi argumenti: Slovenija, katere populacija je znašala le 8 % skupnega prebivalstva SFRJ, je prispevala 15–17 % v fonde za razvoj nerazvitih območij in proizvajala okrog 15 % skupnega jugoslovanskega družbenega proizvoda. Razen tega je sredi 80. let njen delež v izvozu iznašal 20 %. Morebitni vzrok, zakaj želja po polni suverenosti do takrat ni prerasla v zahtevo, bi lahko bil vrsta podedovanih strahov na individualni in narodni ravni, zaradi katerih naj bi se Slovenci na nekatere reči odzivali travmatično. Strah naj bi jih bilo državnosti in predstave o njej ter lastne brezpogojne suverenosti. Federalna država bi morala temeljiti na vsakodnevni izhajajoči avtonomni volji njenih federalnih enot in po načelu ne bi smela biti bolj ali manj prikriti instrument ene enote za denacionalizacijo in asimilacijo drugih ali instrument nadsacionalne ali »internacionalistične« sile. Glede na nacionalna načela in smisel svojega obstajanja bi morala federalna država uzakoniti pravico do odcepitve. Pravici do samoodločbe in odcepitve bi se morali poudarjati, saj terjata od sobivajočih skupin spoštovanje in vsaki posebej omogočata suverenost ter nedotakljivost državnosti in narodnostih znamenj. Z vidika naravnega prava naj bi bile odločitve AVNOJ-a vprašljive, saj pretežna večina tistih, ki so jih zadevale, zanje sploh ni vedela. Ker o njej ni odločal narod, na katerega se je nanašala, naj bi bila revolucija, ki jo je izvedla komunistična partija, s stališča naravnega prava vsiljena, protizakonita in protipravna. Tudi režim, ki je po drugi svetovni

voini prevzel vodstvo Federacije, naj bi bil brez temeljev naravnega prava. Za njihovo pridobitev bi moral svojo oblast izpostaviti v ponovno potrditev na svobodnih volitvah, česar ni naredil. To je ljudi nagnalo v strah in samocenzuro, kar je posledično povzročilo nizko politično kulturo. Ogromna potencialna moč je bila brez nadzora ter institucionalno in realno prepuščena le partiji, ki je po statusu odgovarjala le sama sebi. Takšen politični sistem je ogrožal ljudi, jim vzbujal strah pred nenadno spremembo, kratil pravico do svobodnega političnega združevanja, prepovedoval in preprečeval organiziranje politične opozicije, demokratične politične kulture, javno politično delovanje in demokratične volitve oblasti. Zaradi tega naj bi bilo treba sistem spremeniti (Nova revija 1987). Prispevki za slovenski nacionalni program oz. posebna številka Nove revije (57), ki je izšla l. 1987, je za partijsko vodstvo Slovenije predstavljala izziv (Jović 2003). Kljub odprtemu kritiziranju slovenskega nacionalnega programa naj bi vodstvo po oceni Jovića (2003) percipiralo možnost koristi s pomirljivim odnosom z avtorji. Slovenija je bila v tem času deležna kritik zveznega vrha zaradi »popustljivosti« do domačega nacionalizma. Njeni odnosi z drugimi republikami in armijo so tudi kazali na poslabšanje. Kritiziranje armije v slovenskih medijih in kritiziranje sistemskih institucij naj bi predstavljalo za armijo, ki je na kritike postajala vse bolj občutljiva, odprti izziv. Javna kritika Federacije in njenega socializma v slovenskih medijih naj bi resno ogrožala politično elito, ki je sicer še vedno bila dokaj priljubljena, vendar je bila pred nevarnostjo izgube vpliva. Kriza priljubljenosti ZK Slovenije je povzročila upad njenega članstva. Pod pritiskom javnosti se je slovenska politika obrnila k Sloveniji in se je slovenska partija, znotraj katere je zdaj bil dovoljen pluralizem, predstavila kot glavna zaščitnica slovenskih interesov v SFRJ. Sloveniji se je očitalo, da izstopa iz jugoslovanske politike do opozicije, vključujoč tudi tisto do kosovske »kontrarevolucije«. Po nekaterih mnenjih naj bi slovenska dejanja prispevala k »kontrarevoluciji«. Obtožbe za »kontrarevolucijo« so prizadele slovenske politike, ki so odgovorili z enako mero in so trdili, da je izhod iz krize v ekonomskem razvoju države in ne v analizah pesmi in kritiziranju mladinskih organizacij. L. 1988 je aretacija ljubljanske četvorke (Janeza Janše, Francija Zavrta, Ivana Borštenerja in Davida Tasića) po objavi Mladinega članka o razpravi na seji Predsedstva CK ZK Jugoslavije izzvala v Sloveniji val nezadovoljstva. Peticija za njihovo osvoboditev je zbrala sto tisoč podpisov, ne le iz Slovenije. Hkrati so v Ljubljani potekali protesti in je bil ustanovljen Odbor za obrambo ljudskih pravic. Na sojenju, ki je potekalo brez prisotnosti javnosti in kljub slovenskim zakonom na srbohrvaščini, je bila četvorka obsojena. Slovenijo je sojenje še bolj združilo in jo oddaljilo od SFRJ. Po februarjem zborovanju v Cankarjevem domu l. 1989, na katerem so sodelujoči izrazili solidarnost s trepčevskimi rudarji, je Srbija

uvedla ekonomske sankcije proti Sloveniji, odklanjajoč nadaljnje pogovore vse, dokler se ne opraviči zaradi omenjenega zbora, njeni mediji pa so začeli kampanjo proti Sloveniji. S ciljem reševanja krize je Slovenija naslednjega meseca na dialog pozvala ostala republiška vodstva, kar je Srbija odklonila. Maja 1. 1989 je bila predstavljena »majska izjava« slovenskih opozicijskih skupin, naslednjega meseca pa »temeljna listina Slovenije«, za katero je uradna politika v javnosti zbrala podpise (Jović 2003; Ramet 2005; Silber in Little 1996; Meier 1998). V listini je pisalo, da želijo živeti v demokratični državi, zgrajeni na suverenosti slovenskega ljudstva, človekovih pravicah in državljanskih svoboščinah ter da bodo živeli samo v taki Jugoslaviji, ki zagotavlja suverenost ter trajno in neodtujljivo pravico do samoodločbe narodov, enakopravnost vseh narodnosti in manjšin, spoštovanje in varovanje različnosti vseh ter konsenzualno urejevanje skupnih življenjsko pomembnih zadev (Temeljna listina Slovenije 1989). Slovenija je septembra sprejela ustavne amandmaje, ki so republiško zakonodajo postavili nad zvezno. Za konec 1. 1989 so Srbi napovedali veliki miting resnice v Ljubljani²¹³, s katerim naj bi zrušili omejitve, ki jih ločujejo od Slovencev. To je vznemirilo slovensko prebivalstvo, zato je slovenska oblast shod prepovedala in zagrozila, da udeležencem mitinga ne bo dovolila vstopa v republiko. Organizatorji so miting odpovedali. Srbska oblast pa je povabila srbska gospodarska podjetja in ustanove, naj pretrgajo svoje poslovne vezi s Slovenijo, kar so številni naredili (kljub odvisnosti nekaterih od slovenskih proizvodov), saj jim je v nasprotnem grozila kazen (Matković 1998; Siblinger in Little 1998; Jović 2003). Ob razpisu plebiscita decembra 1. 1990 je Slovenija v Izjavi o dobrih namenih madžarski in italijanski manjšini zagotovila vse pravice, ki so jo imeli v SFRJ, pripadnikom drugih narodov in narodnosti pa pravico do večstranskega kulturnega in jezikovnega razvoja. Vsem s stalnim bivališčem pa pridobitev slovenskega državljanstva, če to želijo (Izjava o dobrih namenih 1990). Slovenija (RS) se je osamosvojila 1. 1991, ko je njen parlament 25. junija sprejel »izjavo o neodvisnosti« (Meier 1996). V Temeljni ustavni listini o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije je država vsem osebam na svojem ozemlju zagotovila varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ne glede na narodno pripadnost (Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije 1991). Vlada SFRJ pa je med 25. in 26. junijem njeno osamosvojitve razglasila za »nelegalno« in »protiustavno«. Dva dni po »izjavi o neodvisnosti«, se je začela vojna. JNA se je 18. julija 1991 odločila umakniti svoje sile iz Slovenije. Mednarodno priznanje je Slovenija pridobila 1. 1992. Ker je bila relativno

²¹³ Prvo organizacijo mitinga naj bi mitingaši načrtovali poleti in jeseni 1. 1988, vendar je izvedba zahtevala veliko priprav. Po zborovanju v Cankarjevem domu je organizator mitingov obljubil miting marca v Ljubljani (Repe 2010b).

najbolj odprta, orientirana in povezana z Zahodom ter najmanj deležna vojne, ji je po razpadu uspelo nadaljevati ekonomsko rast, ki jo je ohranjala vse do l. 2009, ko je zaradi ekonomske krize pretrpela enega od največjih padcev BDP med takratnimi članicam Evropske Unije. Do takrat je bila RS primer uspešne zgodbe in model za druge ekonomije regije (Meier 1996; Mandelc 2011; Klanjšek 2013).

Ustava opredeljuje RS kot državo državljanov in državljanek, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe. Človekove pravice in temeljne svoboščine so zagotovljene vsakomur, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katero koli drugo osebno okoliščino. Vsak svobodno izraža lastno pripadnost, goji in izraža lastno kulturo ter uporablja lastno pisavo in jezik, ki ga lahko na zakonsko določen način uporablja pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo. Prepovedano je spodbujanje k neenakopravnosti, nasilju in vojni ter razpihovanje katerega koli sovraštva ter nestrpnosti. Nobene pravice ali temeljne svoboščine, urejene v pravnih aktih, veljavnih v RS, ni dopustno omejevati z izgovorom, da jih ustava ne priznava ali jih priznava v manjši meri. Sicer je v vojnem in izrednem stanju izjemoma dopustno omejiti ali začasno razveljaviti omenjene pravice in svoboščine²¹⁴, vendar le za čas trajanja omenjenega stanja in v obsegu, ki ga to stanje zahteva. Hkrati ukrepi ne smejo povzročati neenakopravnosti na kateri koli podlagi (Ustava Republike Slovenije 1991).

Slovenija je bila najbolj narodnostno homogena federalna enota SFRJ. Čeprav se je sčasoma delež drugih skupin v prebivalstvu večinoma zaradi migracij okrepil²¹⁵, je monolitnost republike ostala nespremenjena. Po drugi svetovni vojni so se v Slovenijo najprej začeli priseljevati Slovenci iz drugih jugoslovanskih enot. Z vidika migracij drugih jugoslovanskih skupin²¹⁶ so se najprej proti njej usmerili migrantski tokovi delovne sile v rudarstvu, predvsem iz BiH, iz katere je prihajal tudi najmočnejši migracijski tok. Rudarjem so sledili

²¹⁴ Začasno razveljaviti ali omejiti ni dopustno človeške pravice in temeljne svoboščine iz členov: 17., 18., 21., 27., 28., 29. in 41 (Ustava Republike Slovenije 1991).

²¹⁵ Število medrepubliških migrantov v Sloveniji si lahko ogledate v tabeli C.35 v prilogi C.6

²¹⁶ Petrovičeva (1987) opozarja, da obstajajo številne težave glede uporabe podatkov jugoslovanske statistike za opazovanje etničnega vidika notranjih migracij (npr. težave pri opazovanju migracij nasploh, težave v opazovanju etnične pripadnosti, težave zaradi načina obdelave in povezovanja migracijskih in etničnih lastnosti). Tudi drugi analitiki menijo, da redne statistike v obdobju med leti 1945 oz. 1953 in 1990 ne kažejo celovite slike migracijskih procesov, saj naj bi bili migracijskih tokovi obsežnejši. V tem času so tokovi potekali znotraj skupne države in številni priseljenci svojega prihoda v imigracijsko območje naj ne bi prijavili. Enako naj bi veljalo tudi za podatke o migracijskih tokovih v obdobju med l. 1991–2001. Vzrok njihove nezanesljivosti naj bi iskali v načinu izdajanja dovoljenja za bivanje, ki je povezano z delovnim dovoljenjem. Zaradi tega je lahko bila ena oseba zabeležena večkrat, ne da bi pri tem dejansko zapustila RS (Komac 2003).

drugi profili. Vzrok prvega migracijskega vala, ki se je zgodil sredi 60. let, je bil pomanjkanje delovne sile, saj je takrat kljub precejšnji gospodarski rasti veliko Slovencev emigriralo v tujino²¹⁷. Začetek drugega in hkrati močnejšega vala sega v drugo polovico 70. let oz. čas po zapiranju zahodnoevropskega trga delovne sile (po l. 1974) in uvedbi zakona o združenem delu (1976). Kmalu se je začelo s spodbujanjem razvoja klasičnih industrijskih panog, ki so zahtevale večje število nekvalificirane delovne sile, kar je v Sloveniji posledično vplivalo na zvišanje števila priseljencev iz drugih delov SFRJ. Po l. 1991 so v RS zaradi vojne na območju nekdanje SFRJ pribežali številni begunci²¹⁸. Novi val priseljevanja iz držav nekdanje SFRJ se je zgodil konec 90. let 20. stoletja in na začetku 21. st.²¹⁹ (Petrič 1982; Petrović 1987; Kobolt 2002; Repe 2010a; Vižintin 2010).

Ekonomske migrante lahko opišemo kot posameznike, ki se znotraj posamezne države ali čez državne meje zaradi lastnih ekonomskih možnosti (npr. dohodek) priselijo iz enega delovnega in stanovanjskega bivališča v drugo. Ekonomska možnost ni edini razlog za migracijo, saj se ljudje vključujejo v njene tokove tudi zaradi neekonomskih razlogov (npr. ideološki) (Chiswick 2008). R. Heberle (v Mesić 1992) razlikuje med prostovoljnimi in neprostovoljnimi migracijami²²⁰. Neprostovoljne migracije lahko po Petersenu (v Mesić 1992) razdelimo na izsiljene, pri katerih imajo migranti nekakšno možnost odločanja o zapuščanju do takratnega bivališča, in vsiljene, pri kateri so pasivni objekti preseljevanja. V zgodovini poznamo geografske in socialne migracije. Glavna značilnost geografskih migracij

²¹⁷ L. 1963 je SFRJ odprla svoje meje. L. 1965 pa se je kot zdravilo brezposelnosti v Federaciji pokazalo začasno delo v tujini (Kobolt 2002).

²¹⁸ Čeprav je l. 1992 (SJM 92/3) večina ravnanje slovenske vlade oz. sprejemanje velikega števila beguncev iz BiH in priznavanja njihovega statusa začasnih beguncev ocenila za pravilno in je tudi sama nekaj prispevala za bosansko-hercegovske begunce v RS, je hkrati obstajala pripravljenost na podporo vladni odločitvi o zaprtju mej za nove valove teh beguncev, katerih del po dokaj večinskem mnenju ne bi smel ostati v RS. Večinsko mnenje o nedopustnosti trajnega prebivanja dela bosansko-hercegovskih beguncev je opazno tudi v naslednjem letu (SJM 93/1), ko je večina pričakovala, da njihov prihod ne bo spremenil listo prioritet države, ki naj bi najprej poskrbela za svoje državljane in potem pomagala beguncem iz BiH (Vrednote v prehodu II 1999).

²¹⁹ Po podatkih Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (ZRSZ) so decembra 2014 med 22 853 tujih delavcev z veljavnim delovnim dovoljenjem prevladovali tisti z območja nekdanje SFRJ (20 487): BiH – 10 433; Srbija – 3 653; RH – 2 937; Kosovo – 2 126; MK – 1 250; in MR – 88. Istega meseca naslednje leto je število veljavnih delovnih dovoljenj iznašalo 22 805, od česar je 20 233 odpadlo na delavce iz držav nekdanje SFRJ (BIH – 11 058; Srbija – 3 587; RH – 2 800; Kosovo – 1 702; MK – 1 007 in ME – 79). Treba je vedeti, da je s 23. 4. 2011 pričel veljati nov Zakon o zaposlovanju in delu tujcev, ki družinskim članom slovenskih državljanov; državljanom držav EU, EGP in Švice in njihovim družinskim članom, ki nimajo državljanstva EU in EGP ter imajo dovoljenje za začasno prebivanje za družinskega člana ali vizum za dolgoročno bivanje; tujcem z dovoljenjem za stalno prebivanje v RS; beguncem; tujcem slovenskega rodu do tretjega kolena v ravni vrsti; tujcem, ki imajo status rezidenta za dalj časa v drugi članici EU, po enem letu prebivanja v RS, dokler imajo v RS veljavno dovoljenje za začasno prebivanje, omogoča prosti dostop do slovenskega trga dela. Torej ti tujci lahko v RS opravljajo delo, se zaposlijo ali samozaposlijo brez delovnega dovoljenja. Njim se delovna dovoljenja ne izdajo več in se tudi ne vodijo v statističnih podatkih (ZRSZ).

²²⁰ Običajno mednarodne migracije delimo na zakonite, pri katerih gre za svobodne migracije posameznikov, prisilne, kjer bežijo iz strahu pred preganjanjem oz. zaradi kršenja človekovih pravic, in nezakonite, pri katerih gre za nezakoniti prehod meja in nezakonito bivanje v tuji državi (Đonlić in Črnivec 2003).

(npr. selitev narodov) je, da zajemajo celotno socialno skupino, ki bolj ali manj organizirano in z ohranjeno socialno strukturo spreminja dotakratno geografsko območje ter hkrati ohranja svoje osnovne socialne, psihološke in ostale značilnosti. Tudi socialne migracije vključujejo spremembo geografskega območja. Glavna značilnost te oblike je sprememba socialne sredine. V teh migracijah sodeluje le posameznik ali manjša socialna skupina (npr. družina), zaradi česar udeleženci migracij spreminjajo ne le geografsko območje, ampak tudi socialno okolje. Sicer so socialne migracije lahko tudi množične ter ločitev na geografske in socialne migracije nima absolutnega karakterja, saj v zgodovini obstajajo tudi vrste prehodnih oblik. Ena od značilnosti migracij je nagnjenost k selektivnosti. Se pravi, da se priseljensec pogosto tudi sam razlikuje od splošne populacije izvirne in gostiteljske družbe ter priseljencev, ki na gostiteljsko območje prihajajo iz drugih družb (Zvonarević 1989; Sowell 1994). Ker pa je vsaka oseba edinstvena, lahko trdimo, da se razlikuje tudi od sočlanov lastne priseljske skupine. Migracijo lahko opazujemo z dveh vidikov: z vidika družbe pomeni »stalni proces v času, neprekinjene tokove teritorialne redistribucije prebivalstva znotraj dežele« (Petrović 1987, 19). Z vidika posameznika gre za dvosmerni dogodek (odhod in prihod). Preden postane priseljensec, je posameznik izseljenec. Ta stavek opozarja, da na individualni ravni pomeni migracija tudi prelom z lastnimi kulturnimi koreninami ter vedno vključuje prepoznavanje drugačnosti in preoblikovanje določenih osebnostnih potez. Fizična izločitev iz prvotnega kulturnega območja naj bi pri priseljencu izzvala tekmovalne interference med dvema sociokulturnima sistemoma, ki vsebujejo bolj ali manj nasprotno norme, predstave, verovanja in vrednote (Petrović 1987; Kovačev 1997b, 1999). Prekinitev socialnih vezi s prejšnjim območjem naj bi vplivala na njegovo psihosocialno identiteto in naj bi v njem izzvala spremembe, kot so (Kovačev 1997b; 1999): spreminjanje preteklih vedenjskih navad, vsrkavanje elementov tuje kulture, modifikacijo medosebnih odnosov s ciljem usvojitve zavesti o relativnosti kulturno utrjenih vrednot, skepticizem, povečano toleranco do drugačnosti, upadanje moči kolektivnih idealov, integracijo novih vrednot. Po besedah Kovačeve (1997b, 1999) je pogosto opazna tudi določena sprememba osebnostne strukture posameznika, ki se mora vsaj delno prilagoditi novemu okolju, saj obstaja minimalna stopnja adaptacije, ki je nujna za ohranitev lastne eksistence. Amin Maalouf (2002), ki se je z družino iz Libanona zaradi vojne l. 1977 preselil v Francijo, piše, da posameznikov odhod pomeni obstoj stvari, ki jih on odklanja (npr. revščina). Občutki do gostiteljskega območja naj ne bi bili nič manj kompleksni. Priseljensec upa na boljše življenje, vendar lahko pričakovanja zamenja strah pred neznanim. Strah ga je, da bo izločen iz nove družbe, v katero želi biti sprejet, in je lahko prvi refleks ne izražanje lastne različnosti in posnemanje domačinov, ki ni

vedno uspešno, ker on nima ali pravega naglasa ali barve poti ali imena itn (Maalof 2002). V novem okolju lahko občuti stres, ki je povezan z negotovostjo in spremembo. Izkušnje iskanja namestitve, prijateljev (pri tem so lahko njegovi nekdanji načini spoznavanja povsem neuporabni) in spoznavanje novega okolja so lahko zanimive, vendar so za številne ljudi lahko tudi stresne. Priseljenec je naenkrat prikrajšan starih prijateljev, lahko tudi družine, statusa ali celo imetja. Lahko občuti izgubo znane okolice in pogreša občutek »doma«. Občutki izgube so večinoma bolj močni pri prisilnih priseljencih, toda ta občutek je lahko v manjši stopnji prisoten tudi pri prostovoljnih. Pri priseljencu se lahko pojavita čustvi nesposobnosti in nezmožnosti, saj lahko občuti, da v novem okolju ne more prepoznati primerne vedenja. Zatočišče lahko poišče v lastni manjšinski skupnosti, saj mu ta lahko ponudi, kulturno, psihološko in včasih celo ekonomsko varnost. Ni presenetljivo, da migracija velja za enega od najbolj stresnih dogodkov, saj priseljencu odvzame številne prejšnje socialne odnose in vloge, ki so mu omogočali kulturno določene predstave o lastni umestitvi v svet, zato se brez občutka sposobnosti, nadzora in pripadnosti lahko občuti marginaliziran. Oblika stresa, ki je značilna za priseljevanje, se imenuje »akulturacijski stres«. Gre za proces, v katerem se posameznik uči in se prilagaja novim kulturnim »pravilom dogovorov«. Številni dejavniki, kot so okoliščine migracije, socio-ekonomsko ozadje priseljenca, poznavanje gostiteljskega jezika, obstoj učinkovite socialne mreže v novem okolju, splošna kakovost življenja v gostiteljskem okolju, lahko zmanjšajo resnost priseljenčevega odziva na premestitev in migracijski stres ter mu olajšajo prilagoditev. Priseljenci v novo okolje prinesejo tudi svoje kulturne navade, katerih domačini včasih ne sprejemajo najbolje. Nekatere priseljske skupine usvojijo kulturo gostiteljske družbe takoj, druge pa potrebujejo več časa (Moghaddam, Taylor in Wright 1993; Sowell 1996; Horboken 2004; Suárez-Orozco 2004; Esman 2008). Na splošno priseljenec sčasoma pridobi sposobnosti in znanja nove kulture, kar lahko zmanjša prej omenjen občutek nesposobnosti. Ta pa se lahko ponovno pojavi, ko spremeni tarčo socialne primerjave (npr. svoje dosežke primerja z dosežki gostiteljev), kar lahko posledično poudari njegovo relativno socialno nesposobnost in krepí druga negativna čustva in dvom vase. Priseljenec naj bi v novem okolju imel dvojno podobo – podobo delavca in podobo prebivalca – ki se po navadi zakrivata oz. v času gospodarskega razcveta domačini vidijo delavca, v času krize pa prebivalca (Moghaddam, Taylor in Wright 1993; Le Bras 2003). Ko manjka delovne sile, za »delavcem odkrijemo človeka z vsemi njegovimi navezanostmi, pravicami, družino in kulturo. Vsa sreča, da je tudi ta zadnja zraven; kultura namreč postane argument, s katerim se priseljenca zavrne: če hoče ostati, se ji mora odpovedati in se asimilirati z narodom, ki ga pogosto sodi kot vsiljivca, čeprav ga je prej

privabil« (Le Bras 2003, 88). Dovidio in Essesova (2001 v Wagner, Christ in Heitmeyer 2010) opozarjajo na veliko verjetnost, da bodo priseljenci percipirani kot grožnja, neodvisno od njihovega uspeha. Ko jih dominantna skupina nima za uspešne, naj bi bili priseljenci percipirani kot grožnja za ekonomsko uspešnost gostiteljske države. Ko pa so uspešni, so pa lahko percipirani kot tekmovalci za delo in druge resurse gostiteljske družbe. Psihološki procesi lahko pospešijo tudi njihovo poniževanje. Učinek napačnega soglasja je fenomen, po katerem posamezniki, ki močno zavračajo določeno skupino, tudi domnevajo, da veliki odstotek njihovih sočlanov deli takšno stališče. Takšna napačna percepcija se lahko uporabi za racionalizacijo bolj ekstremnega vedenja in krepitev pristranskosti do priseljencev (Wagner, Christ in Heitmeyer 2010). Priseljevanje v novo območje lahko predstavlja tudi izziv za etnično identiteto priseljenca, saj se pripadniku večinskega naroda zaradi večje samovidnosti etnične identitete ni treba posebej prizadevati za njen razvoj in ohranjanje ter mu tudi ni treba razmišljati o lastni etničnosti in njeni sestavi. Dovolj je, da v procesu socializacije sprejema tisto, kar mu posredujeta družba in država. Kontekstualne spremembe, kot je npr. preseljevanje, naj bi po SIT-u in SCT-ju okrepile skupinsko identifikacijo, a prejšnji načini ohranjanja socialne identitete za priseljenca lahko niso več uporabni, zato mora razviti novo podporno osnovo kot tudi ločiti svojo socialno identiteto od podpor nekdanjega okolja. Zdi se, da lahko novo kulturno okolje izziva pomen posameznikove identitete. Ko so dovolj močne, lahko grožnje povzročijo dvom v obstoj identitete. Možno pa je, da obstoj identitete ni ogrožen, ampak pride do dvoma glede pomenov, ki so z njo povezani. Ta proces naj bi bil verjetnejši, ko je identiteta povezana s članstvom v pripisanih kategorijah (npr. etnije). Ko pride do doživljanja grožnje, posameznik naj ne bi razmišljal o zapuščanju identitete, ampak naj bi bolj verjetno o njej spremenil čustva. Torej se njegova identifikacija s skupino ne bo spremenila, ampak bo samospoštovanje, povezano z njo, postalo bolj negativno (Ethier in Deaux 2001; Medvešek 2002). Tujec se sicer lahko, pravi Južnič (1993), v novem okolju tudi individualizira oz. v novem okolju ne živi v skupini, s čim se vsaj delno izogne skupinski kategorizaciji. Vsaj v začetku je njegovo položaj marginaliziran, vendar se lahko z bolj ali manj intenzivno akulturacijo utegne približati novemu okolju. Včasih v tem tudi pretirava (Južnič 1993).

Eden od možnih vpogledov na odnos do priseljencev v Sloveniji so raziskave Slovenskega javnega mnenja (SJM), ki kažejo, da se je že ob začetku 70. let (SJM 70/71) prihod večjega števila delavcev iz drugih enot SFRJ bolj ocenjeval negativno kot pa pozitivno. V obeh primerih se je najbolj poudarjala gospodarska utemeljitev (zadostno število Slovencev v Sloveniji oz. pomanjkanje nekvalificirane delovne sile). Negativnejši odnos do priseljevanja

je bil bolj značilen za nižje izobražene ter mlajše od 25 let (SJM 72), pozitivnejši pa za višjo izobrazbo, vodstveni položaj ter tiste, ki opravljajo izključno nekmetijsko dejavnost (glej tabelo C.36 v prilogi C.6). V začetku 80. letih (SJM 80) je dobra polovica vprašanih percipirala koristnost zaposlovanja delavcev iz drugih republik. Ta percepcija je bila bolj značilna za visoko izobražene, mestno prebivalstvo in člane drugih jugoslovanskih narodov, manj pa jo je delilo vaško prebivalstvo, nižje izobraženi ter vprašani do 25 let (glej tabeli C.37 in C.38 v prilogi C.6). Slaba polovica (SJM 81/82) pa bi onemogočila prihodnje zaposlovanje delavcev iz drugih jugoslovanskih republik. Nadaljnem zaposlovanju so bolj nasprotovali tisti z nižjo izobrazbo in vaško prebivalstvo. Nasprotno mnenje oz. omogočanje zaposlovanja pa je zelo vidno pri pripadnikih drugih jugoslovanskih narodov (glej tabeli C.39 in C.40 v prilogi C.6). Čeprav v začetku 80. let (SJM 80) za večino omenjeno priseljevanje ni predstavljalo grožnje, se je v primeru takšne percepcije število ogroženih področij krepilo (SJM 80; SJM 81/2; SJM 83; SJM 86) (slovenščina, zaposlovanje domačinovi²²¹, nacionalnost in slovenski običaji) in se je v začetku 90. let (SJM 90) okrepil tudi ta večinski občutek. Ogroženost zaradi preseljevanja (SJM 80; SJM 83; SJM 90) so najmanj čutili vprašani z visoko izobrazbo, vodilnim položajem, mestno prebivalstvo, tisti, ki so se ukvarjali z izključno nekmetijsko dejavnostjo, in člani drugih jugoslovanskih narodov (glej tabelo C.41 v prilogi C.6). Konec 80. je slabi dve tretjini ocenilo, da Slovenci zavračajo priseljevanje delavcev iz drugih republik, (SJM 88), več kot dve tretjini (SJM 87) pa, da priseljevanje NK delavcev iz drugih republik hudo ali celo zelo hudo prizadeva Slovenijo (glej tabeli C.42 in C.43 v prilogi C.6). Čeprav se je nagnjenost k omejevanju priseljevanja pri visoko izobraženih sčasoma stopnjevala (SJM 83, SJM 86 in SJM 88), so v 80. tudi v dokaj velikem deležu podpirali, da se priseljevanje nadomesti z vlaganjem sredstev v področja, od koder prihajajo delavci iz drugih republik. Za preprečitev priseljevanja so v večjem deležu bili tisti, ki so se ukvarjali izključno s kmetijsko dejavnostjo, njegovo nadaljevanje, ker slovensko gospodarstvo potrebuje te delavce, pa so bolj podpirali člani drugih jugoslovanskih narodov (SJM 86; SJM 88) (glej tabeli C.44 in C.45 v prilogi C.6). Ko gre za omejevanje prihoda, sta v prvi polovici 80. let (SJM 83) najbolj izstopala omejevanje nadaljnega zaposlovanja in slovenske naložbe v manj razvite enote SFRJ. Percepcija potrebe po omejevanju prihoda je razvidna tudi v prvi polovici 90. let (SJM 93/1), ko se je omejevanju pridružil ukrep zaustavitve priseljevanja (SJM 91/1). Medtem ko je bila ob bližanju novega tisočletja (SJM 99/3) nekaj manj kot polovica pripravljena ljudem dovoliti prihod v RS, vse dokler je za njih

²²¹ V tem tisočletju (SJM 05/03 – skoraj tri četrtini vprašanih) naj bi bilo zaželeno, da delodajalci v času malih možnosti za zaposlitev dajejo prednost Slovincem pred priseljenci (Vrednote v prehodu IV 2009).

dovolj dela, je približno dvema petinama bolj ustrezalo strogo določanje števila tujcev. Katera struja je zmagala, je drugo vprašanje, vendar lahko dodamo, da je v naslednjem tisočletju (SJM 03/3) več kot dve petini podprlo ustavitev priseljevanja (Vrednote v prehodu I 1997; Vrednote v prehodu II 1999; Omerzu 2001; Vrednote v prehodu III 2004).

Izidi SJM nakazujejo, da je med začetkom 80. (1982) in začetkom 90. (1992) najbolj naraščala večinska nestrpnost do pripadnikov narodov nekdanje skupne države, kar Mandelc (2011) pojasnjuje z velikimi družbenimi spremembami. Čeprav je v splošnem večina javno priznavala, da ne ve, kaj pomeni nacionalizem (SJM 83), je dokajšnji delež visoko izobraženih in nosilcev vodilnih položajev percipiral, da se pojavi negativnega nacionalizma kažejo tudi v Sloveniji (glej tabelo C.46 v prilogi C.6). (Omerzu 2001).

Z vojno na območju nekdanje SFRJ so v RS prispeli begunci, najprej iz RH²²², od teh se je večina kmalu vrnila v svojo državo, »spomladi leta 1992 pa so začeli prihajati begunci iz BiH²²³, ki se zaradi dolgotrajne vojne niso mogli vrniti« (Mandelc 2011, 145). Nekateri so bosansko-hercegovskim beguncem pripisovali različne etikete. Povzročali naj bi »večji in večji nered«, »motili navade lokalnega prebivalstva«, vzburljali »nacionalne napetosti« ter bili tudi »možni kršilci zakonov« (Žagarju 2002, 37). Đonlićeva in Črnivčeva (2003) pravita, da so analize člankov nekaterih časopisov iz tega obdobja pokazale, da so bili begunci neredko predstavljeni negativno (npr. kot breme državi, krivce za brezposelnost, nezaželeni »Jugovići«). Poleg naseljevanja v vojašnice je bilo beguncem na začetku, pravita Đonlićeva in Črnivčeva (2003), zaradi »domneve«, da kradejo in vlamljajo v hiše, omejeno gibanje. Ker so

²²² Zaradi prepričanja, da vojna ne poteka na celotnem območju RH, država njenim beguncem ni podelila statusa begunca. Ker pa niso prečkali mednarodno priznane meje, sta hrvaške begunce mednarodna skupnost in UNHCR definirala kot notranje razseljene osebe v Jugoslaviji (Đonlić in Črnivec 2003).

²²³ L. '92 je bil njihov prihod, razen v primeru združevanja družin, zaradi premajhnih namestitvenih kapacitet ustavljen (Đonlić in Črnivec 2003). Sicer so po prihodu begunci z registracijo pridobili status začasnega begunca, ki zaradi narave migracije ni užival enakih pravic kot konvencijski begunec. Začasni begunec uživa zaščito države, medtem ko se zanj išče dolgoročnejša rešitev. Konvencijskega pa država prizna za begunca, ker ta lahko v skladu s konvencijo in protokolom dokaže utemeljeno nevarnost, da ga bodo v matični državi preganjali zaradi vere, rase, nacionalnosti, političnih idej ali pripadnosti določeni družbeni skupini. Tudi ko država zatočišča ne sprejema protokolov in konvencij ali posamezniku zavrne status konvencijskega begunca, ga lahko na podlagi enakih načel kot begunca neposredno prizna Visoki komisariat ZN. S tem postane »mandatni begunec«, ki uživa zaščito ZNVKB (UNHCR-a), vendar ne nujno vseh konvencijskih pravic. Njegov status je »humanitaren« (status B). Država lahko sama določeni skupini, ki je širša kot jo opredeljuje konvencija, dodeli enega od dveh statusov (konvencijski ali humanitarni) (Doupuna Horvat, Verschueren in Žagar 1998 v Đonlić in Črnivec 2003). Status začasnega begunca so begunci iz BiH imeli vse do sprejema »Zakona o začasnem zatočišču« l. 1997. Pred začetkom njegove veljave so morali registrirani svoje bivanje za določen čas podaljševati (Đonlić in Črnivec 2003). Aprila l. 1998 je Vlada RS osebam z začasnim zatočiščem podaljšala status za nedoločen čas oz. dokler Vlada ne ugotovi izboljšanje razmer (Barbutovski 1998 v Đonlić in Črnivec 2003). L. 2002 je bil sprejet Zakon o dopolnitvah Zakona o začasnem zatočišču, ki je prinesel ureditev trajnejšega statusa ter beguncem iz BiH omogočil pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje v RS in možnost zaposlitve (Đonlić in Črnivec 2003).

se domneve pokazale za neutemeljene, je bil ukrep kmalu ukinjen. Na pravnem, psihosocialnem, humanitarnem področju in pri organiziranju prostočasnih kulturnih aktivnosti so beguncem pomagale nevladne organizacije (Đonlić in Črnivec 2003), ki so na podlagi številnih konvencij menile, da v l. 1992 beguncem ni bilo omogočeno enakopravno vključevanje v slovenski šolski sistem (Urank 2002 v Đonlić in Črnivec 2003). Za begunske otroke je bila vzpostavljena »bosanska šola«, oblika izobraževanja begunskih otrok v njihovi materinščini in po bosansko-hercegovskem učnem programu, ki naj bi ohranil njihovo narodno in kulturno identiteto. V njej so poučevali slovenski učitelji, učitelji, ki so prišli iz BiH, in slovenski državljani po rodu iz BiH. Slabost ukrepa naj bi bila v težjem vključevanju učencev v gostiteljsko okolje, saj bosanska šola ni bila vključena v slovenski izobraževalni sistem (Goršičar 2002 v Đonlić in Črnivec 2003). Kljub temu so bili begunski otroci po Đonlićevi in Črnivčevi (2003) od l. 1995 v slovenskih šolah²²⁴ uspešni. Po Protokolu o šolstvu begunskih otrok so dijaki po opravljeni maturi ali zaključnem izpitu prejeli zaključno spričevalo ter so lahko ob izpolnjevanju pogojev nadaljevali z izobraževanjem. S pomočjo štipendij Zavoda za odprto družbo (ZOD), denarne podpore nevladnih organizacij in Ministrstva RS za šolstvo in šport je bil srednješolcem in študentom omogočen vpis na fakultete. Še v času vojne se je manjše število beguncev vrnilo v BiH (Đonlić in Črnivec 2003)²²⁵. Đonlićeva in Črnivčeva (2005) pravita, da so morali tisti, ki so se za to dejanje odločili še v času nevarnosti, podpisati izjavo, da to počnejo prostovoljno. Nekateri so svoje domove našli naseljene, kar naj bi bil pri nekaterih razlog ponovne vrnitve v RS. S časoma so begunci za vrnitev domov dobili tudi manjšo denarno podporo (Đonlić in Črnivec 2003). Po mnenju Đonlićeve in Črnivčeve (2003) je bila vrnitev po Daytonskem sporazumu zaželeno. Številni naj bi se z veseljem vrnilo domov, posebej, ko so jih tam čakali preživeli svojci. Po začetku veljave »Zakona o začasnem zatočišču« l. 1997 je bilo do statusa začasnega zatočišča neupravičenih 807 oseb (Đonlić in Črnivec 2003), kar je pomenilo, »da so njihovi domovi na območju federacije in da obstaja možnost njihove vrnitve« (Đonlić in Črnivec 2003, 35). Junija l. 2003 je bil sprejet Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane BiH in so morali nosilci tega statusa zapustiti RS do polovice avgusta tega leta. RS je začasno sprejela tudi kosovske begunce, katerih število je bilo bistveno manjše od števila beguncev iz BiH (Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane Bosne in Hercegovine in njihovi

²²⁴ V šolskem l. 1994/95 je bila v več kot 30 srednjih šolah organizirana pomoč pri vključevanju v srednje šole, ki je zajemala »pomoč pri učenju slovenskega jezika, matematike in tujih jezikov, omogočena pa je bila tudi psihosocialna pomoč pri prilagajanju« (Đonlić in Črnivec 2003, 24–25).

²²⁵ Po oceni Baltića (2010) je delež bivših beguncev v celotni bošnjaški populaciji v RS manjši od deleža tistih, ki so se v RS priselili v času nekdanje Federacije.

vrnitvi v domovino 2003). Marca 1. 2000 je bil sprejet Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane ZRJ, ki so RS morali zapustiti konca junija tega leta. Za njihovo vrnitev domov je RS organizirala prevoz in jim dodelila enkratno pomoč v višini 300 DEM. Tistim, ki so se odločili za samostojno vrnitev, pa je pomoč iznašala 600 DEM (Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane Zvezne republike Jugoslavije z območja Kosova in njihovi vrnitvi v domovino, 2000).

Zgornji odstavek je napovedal, da se bomo zdaj osredotočili na begunstvo, ki si ga s sociološkega vidika lahko zamislimo kot neke vrste »socialni eksperiment, preizkušnja za raziskovanje solidarnosti ene družbe« (Mesić 1992, 43). Odvisno je od življenjskih pogojev beguncev in perspektivah njegove normalizacije ter s sabo lahko, pravi Mesić (1992), prinaša močno nevarnost socialnopatoloških sprememb v begunskih skupnostih in njihovem socialnem okolju. Podaljšano begunstvo lahko spremljajo kompleksne socialne, politične in kulturne spremembe, ki so lahko v begunskih skupnostih ter izvorni (iz katere begunci prihajajo) in gostiteljski družbi po Mesiću (1992) tudi patološke. Begunci naj bi tradicionalno imeli tri oz. štiri možnosti, odvisno od tega, ali so notranji ali zunanji (Mesić 1992). Možnosti zunanjih beguncev so (Mesić 1992): prostovoljna vrnitev v državo izvora, nastanitev in integracija v državi prvega azila ali nova nastanitev v tretji državi. Za notranje begunce Mesić (1992) navaja naslednje možnosti: vrnitev v prejšnje prebivališče, bivanje v mestu trenutnega begunstva, naselitev v drugem mestu države ali emigracija v tujino. Na podlagi raziskave²²⁶ hrvaških beguncev oz. pregnancev²²⁷ je Mesić (1992) oblikoval klasifikacijo beguncev, ki je po Klinarju (1993) uporabna tudi za raziskovanje begunstva v RS. Kategorijo predbeguncev (1) sestavljajo večinoma višji sloji, ki se zgodaj odločajo o odhodu in njegovi smeri. Pogosto imajo kam oditi (npr. nepremičnina v drugem mestu), kar jim olajšuje odločitev. Večinoma gre za individualne spodbujene migrante, ki naj bi ob približevanju nevarnega ogrožanja zgodaj zapustili domove in se hitro vključili v novo okolje. Razen v tujini jih naj ne bi srečali

²²⁶ V raziskavi z začetka l. 1992, ki je večinoma potekala v Zagrebu ter v Sisku, Osijeku, Karlovcu in Frankfurtu, je bilo opravljenih okrog sto poglobljenih intervjujev. V anonimno anketo je bilo vključenih 726 udeležencev, ki so večinoma prihajali iz vzhodne Slavonije (posebej iz Vukovarja), nekateri pa tudi iz zahodne Slavonije, Banije, Korduna, Like in Dalmacije (Mesić 1992).

²²⁷ Na Hrvaškem obstaja razlika med beguncem in pregnancem. Na začetku se je pojem begunec uporabljal za vse hrvaške državljane, ki so zaradi bolj ali manj upravičenega strahu zaradi pregona, spopada, vojnega uničevanja zapustili svoja bivališča, neodvisno od tega, ali so ostali v domovini ali so odšli v tujino. Ker mednarodno pravo priznava begunski status le tistim beguncem, ki so zapustili svojo domovino, je bil za notranje begunce sprejet pojem pregnanec (Mesić 1992). Po besedah Mesića (1992) tisti, ki so bili dejansko pregnani, deportirani in ujeti, naj ne bi želeli, da jih se enači z begunci, saj so bili pregnani. Medtem ko pojem pregnanec nakazuje v hrvaščini na prisilno izselitev, izvira pojem begunec iz pojma beg in ne kot v angleščini iz iskanja zatočišča (refuge) (Mesić 1992). V javnosti so se lahko, pravi Mesić (1992), slišali očitki o obstoju notranjih in zunanjih beguncev, ki niso imeli zadostno resnih razlogov za zapuščenje svojega bivališča. Po Uredbi o statusu pregnancev in beguncev (3. 12. 1991) so status begunca izgubili vsi državljani RH, katerih bivališče hrvaška vlada ni razglasila za vojno ogrožena območja (Mesić 1992).

v begunskih taboriščih in okencih socialnih služb, vendar naj bi o njih govorili drugi begunci. V kategorijo psevdobeguncev (2) so uvrščeni tisti, ki brez resnih razlogov ali nevarnosti zapustijo domove prostovoljno ali pod prisilo militantnih sonarodnjakov. Njihova funkcija je »dokazati« javnosti obstoj ogroženosti (Mesić 1992; Klinar 1993). Posebna podkategorija psevdobeguncev so po Klinarju (1993) ekonomski imigranti, ki se v imigrantski družbi predstavljajo kot politični preganjanci in s tem poskušajo pridobiti status beguncev. Pri kategoriji spodbujenih beguncev (3) gre za posameznike, ki so doživeli različne oblike pritiskov, groženj in šikaniranja. Čeprav bežijo iz nekako manj ogroženih območij in je stopnja njihove neposredne ogroženosti neekstremna, vendar resna, so njihove možnosti za odločanje o odhodu minimalne. O času in smeri odhoda ne odloča niti kategorija beguncev pred vojnim uničevanjem in okupacijo oz. kategorija prisilnih migrantov (4). Zanja je v določenih primerih organizirana evakuacija prebivalstva. Ta kategorija zajema posameznike, ki zapustijo svoje domove, ker so jim hiše razrušene ali poškodovane in so zaradi oboroženih napadov v neposredni življenjski nevarnosti, kot tudi tiste, ki bežijo zaradi grožnje okupacije njihovega mesta. Če bežijo iz etnično mešanih okolij in so bili tarče nasilja sovaščanov druge etničnosti, lahko dvomijo o možnosti vrnitve in skupnega bivanja s storilci (Mesić 1992; Klinar 1993). Pri kategoriji pregnancev²²⁸ (5) gre za prisilno razseljene ali pregnane posameznike. Oni ali njihovi svojci so pred begom pogosto izpostavljeni zlorabi in nasilju. V kategorijo ujetniki–begunci (6) so uvrščeni posamezniki z izkušnjo ujetništva (Mesić 1992). S socialno-psihološkega vidika Mesić (1992) razlikuje tri tipe beguncev/pregnancev: (1) resigniran – ne vidi več nobenega smisla življenja in mu je vseeno, kje je in kaj se bo z njim zgodilo. Včasih se ni zmožen (še posebej starejši) racionalno odločiti in videti optimalne možnosti lastne vrnitve in reintegracije v lokalno okolje, Tej skupini pogosto pripadajo tisti, ki so izgubili najbližje svojce, kot tudi tisti, ki jim je uničeno vse premoženje; (2) realist – sprejema situacijo kot nesrečo, s katero se življenje ne konča ter si prizadeva mobilizirati dodatno voljo in energijo za čim učinkovitejši odziv na najtežje življenjske izzive. Čeprav se od njega pričakuje kooperativnost in angažiranost, to ne pomeni, da ni kritičen; (3) nezadovoljen (ne pomeni, da sta drugi dve skupini zadovoljni) – odprto in ogorčeno izraža nezadovoljstvo z lastnim položajem ter odnosom družbe in politične skupnosti do begunskega/pregnanskega vprašanja. Svoj položaj ima primarno kot žrtvovanje ter pričakuje moralno priznanje ali celo materialno nadomestilo. Sicer na splošno v javni politiki zajema

²²⁸ Klinar (1993) je naslednji dve kategoriji, pregnance in ujetnike begunce, uvrstil v kategorijo prisilnih beguncev. Vse kategorije prisilnih beguncev, razseljenih oseb in pregnancev so, opozarja Klinar (1993), najbolj potrebne pomoči v okoljih, kjer dobijo zatočišče.

koncept »begunskega vprašanja« aktualno skrb o začasni namestiti beguncev in dolgotrajno reševanje begunskih problemov (Mesić 1992). Ko gre za RS, je njeno okolje sprejema v prvi polovici 90. po Klinarju (1993) odsevalo solidarnostna ravnanja do beguncev in je hkrati zaradi ekonomskih in kulturnih razlogov izražalo nerazpoloženje do njihovega velikega števila. Na splošno se lahko potek prihod beguncev v državo zatočišča razdeli v več faz. V prvi gre za sprejem nepredvidljivih, nenačrtovanih, neselekcioniranih, prisilnih političnih migrantov in beguncev. Ta faza reševanja begunske problematike zahteva tudi zaščito pred preganjanjem in ogrožanjem ter izdatno varstveno pomoč države pribežališča. V drugi fazi se družbe zatočišča začnejo spraševati, kakšne kategorije beguncev prihajajo, koliko jih morajo sprejeti, kako opraviti selekcijo, ali omejiti njihov dotok itn. Prihaja do vprašanja absorpcijske zmožnosti družbe pribežališča, ki je povezano s socialnimi in finančnimi vprašanji in bojaznijo o izbruhu morebitne sovražnosti (Klinar 1993). Ker so begunci neselekcionirani migranti, obstaja o njih velikokrat predstava, da prinašajo le gospodarske in socialne težave, vendar Klinar (1993) opozarja, da raziskave opozarjajo tudi na njihove gospodarske prednosti (npr. človeški kapital). V tretji fazi oz. potem, ko postane jasno, da skorajšnja repatriacija ni mogoča, se države zatočišča začnejo ukvarjati z vključevanjem beguncev v družbo, njihovim aktiviranjem, oblikovanjem njihovih etničnih migrantskih skupnosti in tudi s poskusi njihove preselitve v drugo državo zatočišča. Proces vključevanja beguncev, ki so povezani z njihovo adaptacijsko akulturacijo, kot tudi procesi njihovega aktiviranja, so dolgotrajni in zapleteni (Klinar 1993). Proces adaptacijske akulturacije so, pravi Klinar (1993), težavni in za udeležence frustrirajoči, prežeti s strahom in negotovostjo. Sčasoma se lahko pri beguncih pojavi dvom glede uresničevanja njihove želje po repatriaciji in lahko se začnejo zavedati lastne marginalnosti, ki jih bo spremljala ob vključitvi v imigrantsko družbo. Pretresali naj bi jih tudi pojavi anomalije. Usmiljenje avtohtonega prebivalstva pa naj bi se le s težavo nadomestilo z zaupljivostjo in prijazno ali prijateljsko naklonjenostjo. Posebej pri beguncih, ki bivajo v taboriščih, naj bi bilo težko preseči njihovo izoliranost. Še posebno pa je težavno doseči socialno vključenost, ki obsega primerne odnose med begunci in člani družbe pribežališča. Moramo se zavedati, da begunci z zapustitvijo svojega bivališča nenadno pretrgajo ustaljene tokove vsakdanjega življenja. Negotovost vrnitve, izguba premoženja in še posebej najbližjih krepi občutek »iztrganosti korenin«, zaradi česar se o beguncih včasih govori kot »izkoreninjenih oseb«. Brez osebne krivde so se nenadno znašli v situaciji porazne odvisnosti od pomoči drugih, kar lahko okrepi njihovo občutljivost in ranljivost. Novo okolje jim predstavlja šok, na katerega se morajo čim bolj prilagoditi. Uspeh prilagoditve naj bi bil med drugim odvisen od posameznikovih prejšnjih izkušenj (socialno

okolje in socialne mreže), preživelih vojnih trav in sprejemnega odnosa novega okolja (Mesić 1992; Klinar 1993; Đonlić in Črnivec 2003). Mesić (1992) opozarja, da je objektivne vzroke begunstva oz. pregnanstva in predbegunske izkušnje težko zmanjšati na skupni idealno-tipski imenovalec. Gre za nenehno spreminjajoče perspektive, ki naj bi vplivale na begunčevo percepcijo realnosti. Sčasoma se lahko možnosti vrnitve povečajo ali zmanjšajo. Begunec lahko dobi dobro ali slabo vesti o najbližjih. Hiša enega begunca je cela, medtem drugi izve, da mu je uničena. V begunskih mestih imajo nekateri lastna stanovanja ali prijatelje oz. družino, drugi pa so odvisni od pomoči uradov in drugih ljudi. Eni bodo bolj izkusili spodbujajoče trenutke človeške solidarnosti in odgovornosti, drugi pa bodo v večji meri deležni odklonilnega odnosa novega okolja, sebičnosti drugih beguncev itn. V podaljšanem toku begunstva bo po vsej verjetnosti posameznik doživel tako eno kot drugo (Mesić 1992).

Vsi si želimo, da nas večinsko okolje sprejme, vendar kaj večinsko okolje zahteva od priseljence ali begunca? V 80. (SJM 83; SJM 86 in SJM 88) in ob začetku 90. let (SJM 90/2; SJM 92/3; SJM 93/1) so lahko dalj časa v Sloveniji bivajoči delavci iz drugih jugoslovanskih enot ohranili lasten jezik (ga med seboj govorili) in navade ter gojili lastno kulturo, vendar se je od njih hkrati pričakovala prilagoditev slovenskim razmeram in posvojitve slovenščine, saj je bilo njeno dobro znanje na začetku 90. let nujno za opravljanje katerega koli poklica, razen mogoče nekvalificiranega dela, za kar naj bi zadostovalo delno znanje. Čeprav so se kmalu (SJM 93/1) svobodni rabi lastnega jezika in kulture pridružile pravice do gojenja odnosov z matičnim narodom in ustanavljanja lastnih kulturnih organizacij, med njimi večina ni uvrstila ustanavljanj lastnih političnih strank, javno uporabo lastnih narodnih simbolov, razvoj lastnih gospodarskih organizacij, šolanje v materinščini in izdajanje lastnega časopisa ali posebne oddaje na RTV. Morebitna možnost ustanavljanja kulturnih in političnih društev (SJM 90) ter organizacij najbolj ni bila po volji posameznikom, ki so izvajali izključno kmetijsko dejavnost, vaškem prebivalstvu in Slovencem. Ustanavljanju društev, še posebej kulturnih, pa so bili najbolj naklonjeni izvajalci izključno nekmetijske dejavnosti, mestno prebivalstvo in člani drugih jugoslovanskih narodov (glej tabelo C.47 v prilogi C.6). Kasneje (SJM 97/1) so se priseljenci lahko soočali z morebitnim prepričanjem, da so vzrok povečanja števila kazenskih dejanj, ter slabo percepcijo nekaterih o njihovi možnosti opravljanja javnih funkcij²²⁹. Na začetku 90. let (SJM 90/2) bi več kot polovica opravila selekcijo omenjenih delavcev in pri tem sprejemala le tiste, ki so se prilagodili in ki jih je slovensko gospodarstvo

²²⁹ Odnos do možnosti, da ljudje, ki niso slovenske nacionalnosti, opravljajo javne funkcije, je na začetku drugega tisočletja (SJM 01/01 in SJM 02/1) postajal vse bolj fleksibilen (Vrednote v prehodu III 2004).

potrebovalo. Dobre štiri petine bi hkrati zavračalo morebitne nove delavce iz teh enot, dobre dve petini njihove partnerje in otroke ter dobre tri petine politične begunce. Sprejem naj bi lahko pričakovali le strokovnjaki in podjetniki. Čeprav naj bi bila ob koncu 90. let (SJM 99/3) za družbo boljša opcija asimilacija priseljencev, naj bi v novem tisočletju (SJM 02/2) priseljenci imeli enake pravice kot ostali. To pa ne pomeni, da takrat (SJM 02/2) določena selektivnost ni obstajala, saj bi polovica poslala domov dalj časa brezposelne priseljence, še več njih pa storilce hujših kaznivih dejanj (Vrednote v prehodu I 1997; Vrednote v prehodu II 1999; Omerzu 2001; Vrednote v prehodu III 2004).

Večplasten koncept prilagoditve lahko razdelimo na dva konceptualno različna rezultata, in sicer psihološko prilagoditev, ki se nanaša na ohranjanje osebnega ali psihološkega blagostanja oz. mentalnega zdravja (odsotnost psiholoških težav), in socialno-kulturno prilagoditev oz. pridobivanje socialnih veščin, ki omogočajo dobro delovanje v novi družbi. Medtem ko se psihološka prilagoditev kaže v impresiji ali čustvih osebe ter je določena s pozitivnim razpoloženjem, občutkom zadovoljstva in sprejetja v novo okolje, gre pri vedenjski oz. socialno-kulturni prilagoditvi za »kulturno učenje«, ki se nanaša na vedenje posameznika. Vedenjsko prilagoditev nekateri strokovnjaki delijo še na razvoj družbenih sposobnosti, ki omogočajo pozitivne medosebne odnose s pripadniki gostiteljske kulture, in demonstracijo vedenja, ki se kaže v učinkovitem opravljanju zahtevanih nalog. Uspešna adaptacija v pomenu razvoja pozitivnih medosebnih odnosov z gostitelji se lahko kaže, ko priseljenec z njimi preživlja čas in deli osebne informacije ali s primernim kulturnim vedenjem poskuša pridobiti njihovo naklonjenost in spoštovanje ter v odnosu do njih izraža spoštovanje do njihove kulture in njihovih sočlanov. Demonstracija vedenja, ki se kaže v učinkovitem opravljanju zahtevanih nalog, je odvisna od nalog, ki se postavljajo pred priseljence, saj obstajajo primeri, ko so naloge zelo jasne (npr. pri tujih študentih se ta uspešnost kaže v akademskem uspehu), kot tudi primeri, v katerih niso jasno izpostavljene (npr. pri beguncih se ta element prilagoditve lahko oceni glede na učinkovitost opravljanja vsakodnevnih nalog). Lahko bi sklepali, da uspešna medkulturna adaptacija v novem okolju vključuje tri včasih zelo povezane elemente²³⁰: posameznikova pozitivna čustva in zadovoljstvo z osebno situacijo, razvoj pozitivnih medosebnih odnosov z gostitelji in raven učinkovitosti pri opravljanju potrebnih nalog (Moghaddam, Taylor in Wright 1993; Berry

²³⁰ Korelacija med omenjenimi elementi prilagoditve ni popolna, vendar se zdi, da lahko sprejetje v gostiteljsko kulturo pomembno prispeva k pozitivni psihološki prilagoditvi. Uspešno opravljanje nalog lahko izboljša posameznikovo dobro počutje in zadovoljstvo. On pa bo zahtevne naloge lažje opravljal, če se počuti dobro ter so ga drugi že sprejeli in ga podpirajo (Moghaddam, Taylor in Wright 1993).

2011). Številne raziskave kažejo, da ima graf prilagoditve v novo kulturo U obliko²³¹. Višja raven prilagoditve v zgodnejši fazi naj bi bila rezultat navdušenja in pričakovanj, povezanih s prihodom v novo kulturo. Priseljenec se mora veliko naučiti in njegove misli okupirajo številne naloge. Čeprav je lahko to obdobje tudi stresno, se pogosto novost in vznemirljivost površnega stika z novo kulturo kažeta v splošno pozitivnih stališčih in zunanjih znakih uspešne adaptacije. Po začetni fazi naj bi raven adaptacije upadala in oseba naj bi občutila obdobje relativno slabe prilagoditve. Novost začetnih srečanj začne upadati in vsakdanja rutina v novi kulturi se ustali ter se lahko pojavi frustracija in tesnoba. Omejeno razumevanje gostiteljskega jezika in kulturnih navad otežuje interakcije z gostitelji. Razen tega se priseljenec bolj zaveda lastne ločitve od varnega doma in družinskih tradicij. Vse te izkušnje naj bi povzročile upad njegove prilagoditve in sposobnosti uspešnega opravljanja zahtev nove kulture. Najbolj spodnja raven U-krivulje (ko je adaptacija najmanjša) se pogosto imenuje »kulturni šok«²³². Gre za naravni in verjetni izid potopitve v novo okolje. Po tem obdobju posameznik večinoma doseže večjo in stabilnejšo raven prilagoditve v novo kulturo, saj se po najnižji ravni in s pridobitvijo več izkušenj začne učiti (včasih celo sprejme) vrednot, prepričanj in običajev novega okolja. Občutil naj bi se tudi bolj pozitivno in uspešno v razvoju lastnih sposobnosti v novi kulturi, katero ima lahko včasih celo za resnično svojo. Raven končne adaptacije in elementi procesa se razlikujejo glede na situacijo in posameznika. Včasih lahko priseljenec občuti najnižjo raven prilagoditve že po dveh mesecih, včasih pa po več mesecih ali letih (Moghaddam, Taylor in Wright 1993). Na uspešno prilagoditev vplivajo tudi razlike med izvirno in gostiteljsko kulturo. Zelo pomembni so lahko tudi medosebni odnosi priseljenca. Raziskave so pokazale, da na prilagoditev pozitivno vplivajo bližnji odnosi z gostitelji, saj lahko ta prijateljstva priseljencu omogočijo uresničitev njegovih ciljev (npr. zaposlitev). Žal raziskave tudi kažejo, da je bližnje prijateljstvo med priseljenci in domačini težko ustvariti. Tudi socialna podpora pripadnikov lastne kulture lahko pozitivno vpliva na proces priseljenčeve adaptacije in zmanjša pritisk prilagajanja, toda interakcija z drugimi priseljenci naj ne bi vedno pozitivno vplivala na prilagajanje, saj se lahko zveza z

²³¹ U-graf je bil deležen tudi kritik, toda Moghaddam, Taylor in Wright (1993) ocenjujeta, da je lahko uporaben za hevristično razumevanja prilagoditve v novo in neznano kulturo.

²³² Simptomi kulturnega šoka se razlikujejo v intenziteti, trajanju in ostrosti. Lahko so fizične (npr. znižana kakovost dela) in/ali psihološke (npr. frustracija) narave. Moramo vedeti, da lahko posameznik, ki se je zelo dobro prilagodil novi kulturi, po vrnitvi v izvirno okolje občuti obratni kulturni šok, v katerem primerja primarno kulturo z vidiki nove kulture, ki jo občuduje. Ta lahko povzroči večji obup in zmedo kot kulturni šok. Ni nujno, da vsak doživi kulturni ali pa obratni šok (Trenholm in Jensen 1992; Jandt 2004). Koncept »kulturnega šoka« je doživel nekaj kritik. Young Yan Kimova (v Trenholm in Jensen 1992) ga ima za »bolezen, ki slabi žrtev« in hkrati meni, da so lahko njegova kratka ponavljajoča se obdobja nujni »predpogoj prilagoditvene spremembe, ko se posamezniki prizadevajo ponovno pridobiti notranje ravnovesje s tem, da se prilagajajo zahtevam in možnostim novih življenjskih okoliščin« (Kim v Trenholm in Jensen 1992, 380).

drugimi, ki so tudi deležni stresa adaptacije, kaže v »efektu okužbe«, po katerem lahko stresni posameznik »okuži« druge enako ranljive osebe. Deljenje osebnih »katastrof – zgodb« in romantično pripovedovanje »dom-sladki-dom« lahko prispeva k okrepitvi frustracij z novim okoljem in čustvom domotožja. Tudi obstoj sorojaške skupnosti lahko zmanjša možnost posameznikove integracije, saj mu omogoča možnosti izolacije od gostiteljske kulture. Sicer naj bi imela močna prijateljstva s sočlani v primerih dolgotrajnih (npr. priseljenci) manj značilni učinek kot v primeru medkulturnih kratkotrajnih stikov (npr. tuji študenti, turisti). Po nekaterih mnenjih naj s spremembo okolja ne bi mogli razložiti težav, ki se pojavljajo pri medkulturni adaptaciji. Pomemben naj bi bil psihološki vpliv, ki ga ima sprememba na posameznika. Za določanje tega učinka v novem okolju naj bi bil pomemben dejavnik raven posameznikovega etnocentrizma. Etnocentrizem lahko med drugim razumemo kot posameznikovo nevrprašljivo domnevo, da njegove kulturne vrednote odsevajo objektivno realnost. Čim bolj je etnocentričen, tem bolj naj bi bil tudi netoleranten do drugih kultur, kar v medkulturnih stikih posledično prinaša težave. Številni narodi so lahko tudi etnocentristični v svojih odnosih do priseljencev, ki so lahko zaradi etnocentričnih stališč deležni diskriminacije in predsodkov. Možna je tudi interakcija med etnocentrizmom priseljencev in etnocentrizmom gostiteljev. Priseljenc, ki izraža superiorna stališča in ne spoštuje gostiteljske kulturne norme, je lahko deležen gostiteljskega etnocentričnega odgovora. Možno je tudi, da priseljenec, ki je tarča gostiteljske diskriminacije in nespoštovanja, razvije do gostiteljske kulture negativno stališče in s tem okrepi lastne etnocentristične poglede (Moghaddam, Taylor in Wright 1993). Sicer se proces adaptacije lahko zaključi na različne načine; (Smith in Bond 1998). V tem pogledu naj bi lahko razlikovali med šestimi tipi priseljencev (Anderson 1994 v Smith in Bond 1998): (1) povratniki, ki novo kulturo hitro zapustijo in odpustijo poskus reševanja zgodnjih frustracij; (2) ubežniki, ki ostanejo v novi kulturi in s potopitvijo v znane dejavnosti, ki so jih obvladovali v izvorni kulturi, minimizirajo stik z nenaklonjeno tujo realnostjo; (3) časovni strežniki, ki ostanejo in se zadostno prilagodijo za zadovoljivo opravljanje svojega dela, vendar so blago ali kronično potrti in željni vrnitve; (4) bobri, ki se zakopajo v svoje delovne naloge in v tem vidiku dosežejo visoko raven, a je njihova medosebna adaptacija minimalna ter se izogibajo socialnih stikov z gostiteljsko kulturo in njenimi člani; (5) prilagojeni, ki se dobro izkažejo v delu z gostitelji in intelektualno razumejo njihovo kulturo, vendar še aktivno težijo k boljšemu ujemanju; (6) udeleženci, ki so premagali različne ovire obvladovanja kulture, obvladali kognitivne, afektivne in vedenjske zahteve ter postali popolni in učinkoviti udeleženci življenja v novi kulturi.

Prilagoditev lahko razumemo tudi kot dolgoročne posledice, ki so rezultat akulturacije (Berry 2011). Po Berryju (2001; 2011) se akulturacija oz. proces kulturne in psihološke spremembe sproži v stiku med skupinami ali posamezniki različnih kultur in so njenih posledic deležni vsi akterji, vendar bolj močan učinek čutijo manj dominantni. Medtem ko lahko uspešno prilagojeni posameznik razume in spoštuje stališča, vrednote in prepričanja nove kulture, jih ima akulturirani za svoje. Dobro prilagojeni priseljenec dobro pozna, katera vedenja so v novi kulturi sprejemljiva. Akulturirani pa se primerno vede brez razmišljanja in načrtovanja (Moghaddam, Taylor in Wright 1993). Čeprav psihološki proces akulturacije in resnično sprejetje nove kulture zahteva dolgotrajni ali celo stalen ostanek v novi kulturi ter intenzivno potopitev vanjo z malim ali celo brez neprekinjenega stika z domačo kulturo, Moghaddam, Taylor in Wright (1993) opozarjata, da tudi pridno izpolnjevanje teh pogojev nujno ne prinese akulturacije posameznika, ki lahko za nedoločen čas ohrani psihološko distanco. Psihološka akulturacija v novo kulturo se lahko kaže na dva načina: zamenjava pretekle kulturne identitete z identiteto dominantne kulture v novem okolju (ta koncept je konsistenten z asimilacijo, ki pomeni adaptacijo članstva v novi kulturi ob hkratni izgubi izvirne kulturne identitete; asimilirani posameznik lahko še vedno razume in spoštuje izvirno kulturo, vendar se več ne čuti kot njen del) in integracija v novo kulturo ob hkratni ohranitvi izvirne identitete kot ločene in razločne (Moghaddam, Taylor in Wright 1993). Kovačeva (1997b; 1999) opozarja, da posameznikova akulturacija ne implicira tudi njegove sprejetosti in možnosti za asimilacijo v obstoječi družbeni sistem. Kot pojasnjuje avtorica (1997b; 1999), med stopnjo subjektivnega sprejemanja vrednostnega sistema večinske kulture in pozitivnim odnosom njenih pripadnikov do priseljenca pogosto ne obstaja posebno pozitivna korelacija, zaradi česar priseljencem kljub uspešni akulturaciji pogosto ne uspe tudi celovita socialna integracija. Nezmožnost integracije pa je pogosto vzrok izgube identitete pripadnikov imigrantskih subkultur. Posledično ostanejo zaradi zavrnitve tradicionalnih kulturnih obrazcev in neuspešnega izida procesa enakopravne vključitve v večinsko kulturo člani subkultur brez prave referenčne skupine, kar jih sili k oblikovanju lastnega normativnega in vrednostnega sistema, ki bo uravnaval njihovo delovanje (Kovačev 1997b; 1999). Ko pridejo v gostujoče okolje, imajo manjšinske skupine na voljo štiri strategije akulturacije, in sicer (Berry in Kim 1988 v Barreto in Ellemers 2009): integracijo, asimilacijo, sepearacijo in marginalizacijo. Čeprav smo povedali, da akulturacija vključuje dve ali več skupin, bomo v nadaljevanju akultulacijske strategije razlagali na odnosu dveh skupin. Model, ki je zasnovan na domnevi, da ima priseljenška skupina in njeni pripadniki svobodno izbiro načina vključevanja v medkulturne odnose, pozna dva vidika oz. vidik sprejemajoče družbe in vidik priseljenca.

Priseljenci naj bi se vprašali: »Kako bomo mi opravili s tem?« domačini pa: »Kako bodo oni opravili s tem?« Ko priseljenec ne želi ohraniti svoje kulturne dediščine in si prizadeva k vsakodnevni interakciji z drugo kulturo, razvija strategijo asimilacije. V kolikor si asimilacijo manjšine želi dominantna skupina, govorimo o tališču. Ko priseljenec želi ohraniti svojo kulturno dediščino in se pri tem izogiba interakciji z drugo skupino, razvija strategijo separacije. V primeru, da na separacijo manjšine pritiska dominantna skupina, govorimo o segregaciji. Naslednjo strategijo oz. integracijo priseljenec razvija, ko si želi ohraniti kulturo lastne skupine in hkrati razviti odnose z drugo skupino. Podobno bo dosegla tudi dominantna skupina s strategijo multikulturalizma, saj ta omogoča ohranjanje različnosti in enakih možnosti sodelovanja v družbi (Berry 2001; 2011; Razpotnik 2004). Asimilacija, separacija in integracija so do odločene mere po Verkuytenu (2005) posledica posameznikove izbire in orientacije. Pri naslednji strategiji oz. marginalizaciji je drugače. Čeprav ljudje lahko sami sebe marginalizirajo oz. naš priseljenec nima interesa za ohranjanje odnosov z drugo skupino kot tudi interesa za ohranjanje lastne kulturne dediščine, saj ima občutek, da ne pripada nikamor, je/so on/oni večinoma marginaliziran/i. Torej jim je ona vsiljena in takrat govorimo o izključevanju (Jandt 2004; Verkuyten 2005; Berry 2011). Po modelu interaktivne akulturacije (Bourhism, Moïse, Perreault in sod. 1997 v Wagner, Christ in Heitmeyer 2010) lahko gostiteljska družba in priseljska skupnost komunicirata harmonično, ko sta obe bolj naklonjeni integraciji ali asimilaciji. Ostale kombinacije njunih akulturacijskih pričakovanj naj bi se razvile na problematičen, celo konflikten način (Wagner, Christ in Heitmeyer 2010). Young Yun Kimova meni, da obstajajo značilnosti, s katerimi se lahko predvidi uspeh akulturacije priseljenca, in sicer (Kim 1988 v Trenholm in Jensen 1992): (1) osebna komunikacija (njegova znanja in sprejemanje komunikacije gostiteljskega okolja; ko on razume, kaj pomeni biti komunikativno sposoben v novi kulturi, naj bi bilo prilagajanje lažje; to sposobnost naj bi dosegel s: (a) poznavanjem ali znanjem o gostiteljski komunikacijski praksi, ki vključuje verbalne in neverbalne kode ter pragmatična pravila – medtem ko je večinoma nemogoče biti takoj tekoči govorec novega jezika, se z branjem o gostiteljevih običajih in vlaganjem naporov v učenje skupnih praks pridobiva samozavest in se gostiteljem sporoča pripravljenost za vlaganje navora; (b) kognitivno kompleksnostjo – večja kognitivna kompleksnost naj bi se kazala v večji fleksibilnosti; za doseganje večje kognitivne kompleksnosti, ki se večinoma zgodi avtomatično s spoznavanjem okolja, mora posameznik razširiti obstoječi zasebni konstrukt, se znebiti hudih stereotipov in naučiti razlikovati kulturne vzorce od osebnega vedenja; (c) afektivno koorientacijo – čustvena odprtost in pripravljenost na razumevanje oz. spoštovanje ter doživljanje gostiteljske kulture; (d)

vedenjsko zmožnostjo – zmožnost vedenja glede na nove ponotranjene misli in čustva; nujna je pripravljenost na vadbo novega vedenja in delanje napak); (2) gostiteljska socialna komunikacija, pri kateri gre za število in moč posameznikovih vezi z gostiteljskim okoljem; (3) etnična socialna komunikacija (sodelovanje s člani izvirne kulture (čeprav lahko upočasnijo akulturacijo, prinašajo etnične podporne skupine tudi koristi, saj posamezniku pomagajo v postopnem vključevanju v novo kulturo); (4) gostiteljsko okolje – glavni kazalci dovtetnosti in konformizma gostiteljskega okolja so: odprtost, raven sprejemanja, uradna jezikovna politika²³³, neformalna jezikovna praksa in količina socialne segregacije; (5) osebne predispozicije – kulturna podobnost, fizična opaznost, izvorni prestiž, osebne lastnosti odprtosti in vzdržljivost, izobrazba, praksa, predhodno bivanje, okoliščine prehoda.

Asimilacija se dogaja, ko dominantna skupina sprejme manjšinsko skupino ali skupine vsaj v nekaterih vidikih socialnega življenja ter ko se večinska in manjšinske skupine integrirajo v skupno kulturo in socialno strukturo. V številnih primerih skupna kultura in socialna struktura izhajata v velikem delu iz dominantne skupine, vendar lahko vključujeta manjšinske značilnosti. V določenih primerih ima lahko manjšina precejšnji vpliv. Iz omenjenega se lahko opazi, da sociologija razlikuje dve obliki asimilacije: kulturno, ki se zgodi, ko dve ali več skupin začnejo deliti skupno kulturo oz. razvijejo skupna stališča, vrednote in življenjski stil, in strukturno oz. ko dve ali več socialnih skupin začnejo deliti skupno socialno strukturo (socialne institucije, organizacije in prijateljska omrežja). Ker imata pri dokončani strukturni asimilaciji skupini okvirno enake položaje v socialni strukturi, naj bi jo bilo težje doseči kot kulturno asimilacijo, saj sprememba lastne kulture manjšini ne zagotavlja enake statusne vloge v družbi. Razen tega lahko pripadniki obeh skupin dajejo prednost razvoju prijateljstva s sočlani tudi takrat, ko medskupinske kulturne razlike niso velike. Ena od najtežje dosegljivih oblik strukturne asimilacije je poročna asimilacija, ki se dogaja v primeru razširjenih medskupinskih porok. Posledica ohranjanja poročne asimilacije je amalgamiranje ali združitev oz. asimilacija skupin se dokonča in one postopoma začneta izgubljati svoji identiteti kot ločeni skupini (Farley 2010). Ko vključuje resnično mešanico kulture in

²³³ L. 1997 je bil sprejet Pravilnik o dopolnitvi pravilnika o načinu vodenja sodnega registra (Ivanjko 2014), po katerem so se vsi podatki v glavno informatizirano knjigo sodnega registra vpisovali s črkami slovenske abecede ter naslednjimi črkami mednarodne abecede: q, x, y, w. Osebna imena ali firme s tujimi črkami z dodatnimi oznakami, ki se glede na Pravilnik niso uporabljale za vpis podatkov, so se vpisovale tako, da so se dodatne oznake izpustile in se je hkrati dodala opomba "pri vpisu podatka so bile tuje črke z dodatnimi oznakami vpisane tako, da so bile dodatne oznake izpuščene". Podatke, ki so bili ob uveljavitvi pravilnika vpisani v glavno informatizirano knjigo sodnega registra z uporabo tujih črk z dodatnimi oznakami, je bilo treba v 30 dneh po uveljavitvi pravilnika spremeniti tako, da se tuje črke z dodatnimi oznakami nadomestijo z ustreznimi črkami brez dodatnih oznak, podatku pa se pripiše omenjena opomba (Pravilnik o dopolnitvi pravilnika o načinu vodenja sodnega registra 1997). Ta pravilnik je po besedah Ivanjka (2014) trajal do 2007, kar pomeni, da je bilo v tem času v sodni register prepovedano vpisovati osebne priimke, ki so vsebovali črko é.

institucij obeh skupin, lahko asimilacija pripelje do medskupinske enakosti, vendarle to pogosto, pravi Farley (2010), pomeni, da je manjšina v veliki meri prisvojila kulturo in socialno strukturo dominantne skupine in je zato ta proces neuravnovešen od začetka. Eden od argumentov asimilacijske teorije je, da se lahko priseljenci popolno vključijo v gostujočo družbo le, ko odpustijo avtohtono kulturo in jo nadomestijo z gostujočo. Posledica tega naj bi bila večja podobnost med manjšino in večino, kar naj bi domnevno pripeljalo do bolj gladkih in mirnejših medskupinskih odnosov ter vključevanja vseh skupin v družbo. Ideja je zasnovana na vprašljivi domnevi (posledica večje medskupinske podobnosti so bolj mirnejši in manj konfliktni medskupinski odnosi), socialno psihološke raziskave pa kažejo, da strategija predstavlja tudi grožnjo identiteti manjšine, saj imajo njeni pripadniki večkratne identitete. Zaradi tega naj bi obstajala možnost identitetnega razhajanja ali neskladnosti, saj identitete, ki so opazne za nosilca percepcije ali pa jih ta želi vsiliti tarči, niso nujno enake identitetam, ki so opazne za tarčo ali pa jih ta v določenem kontekstu želi poudariti. Posledično lahko v enakem kontekstu opazovalec percipira tarčo na en način, medtem pa tarča sebe vidi popolnoma drugače. Posledica asimilacijskih ideologij je lahko tudi socialna izključenost, saj se nanašajo na vključitev v superordinalno kategorijo, ki je definirana le na podlagi vrednot, norm in tradicije večinske skupine. Edini način, da pripadniki manjšine dobijo pozitivno evalvacijo v asimilacijskem kontekstu, je posvojitve strategije, ki povečuje njihovo podobnost s prototipom superordinalne kategorije, kar hkrati pomeni zmanjševanje značilnosti, ki jih oddaljujejo od omenjenega prototipa. Včasih že malo odstopanje od prototipa pomeni izključevanje. Da bi zagotovili socialno vključevanje, morajo pripadniki manjšine dejansko preiti kot člani večine. Posledice tega so lahko psihološko negativne, tudi ko pravilna identiteta ostane nerazkrita, in se lahko še bolj poudarijo pomanjkljivosti članov manjšine ter se s tem prispeva k njihovi socialni izključenosti (Barreto in Ellemers 2009).

Integracija²³⁴ je do neke mere nasproten proces asimilacije. Njeni glavni značilnosti sta: ohranjanje etničnih ali narodnostnih razlik med skupinami, kar članom manjšin omogoča ohranjanje lastne etnične identitete, ter vključevanje različnih skupin v širšo družbo, v kateri prevladuje kulturni pluralizem. Predstavlja izziv tako za priseljence kot tudi za gostujoče okolje, saj ta kompleksni dvosmerni dialog zahteva prilagodljivost priseljencev, odprtost dominantne kulture ter toleranco prebivalcev, njihovega sistema in kulture kot tudi

²³⁴ S sprejetjem Resolucije o imigracijski politiki l. 1999 so bili postavljeni temelji za slovensko integracijsko politiko. Ta pluralističen model integracije je potrdila tudi Resolucija o migracijski politiki RS iz l. 2002 (Medica 2010), ki je »začrtala pluralistični (multikulturalni) model slovenske integracijske politike, ki priseljencem omogoča enakopravno vključitev v slovensko družbo ob hkratnem ohranjanju njihove kulturne identitete« (Medica 2010, 46). Priseljencem so tudi zagotovljene pravice do svobodnega izražanja etnične pripadnosti, kulture in uporabe maternega jezika (Medica 2010).

toleranco različnih vrednot, spoštovanje stilov življenja ter smiselno in učinkovito pomoč pri premagovanju kulturnih in jezikovnih težav. Obstaja kulturna in družbena integracija priseljencev. Medtem ko kulturna integracija vsebuje posvojitve večinskega jezika²³⁵, načine oblačenja, kulinarike, zabave in načina življenja nasploh, se družbena nanaša na življenje v mešanem sosedstvu, sodelovanje v večinskih institucijah in možne mešane zakone²³⁶. Na splošno se kulturna integracija dogaja nekaj generacij pred družbeno, kar pomeni, da lahko posamezniki živijo kulturno, ne pa tudi družbeno integrirano (Susič in Sedmak 1983; Verlič Christensen 2002; Esman 2008; Wagner, Christ in Heitmeyer 2010). Medičeva (2010) podaja primer ravnanja do priseljenih delavcev z območja držav nekdanje SFRJ v Sloveniji v 60. letih prejšnjega stoletja. Za njihovo namestitev so bili zgrajeni delavski domovi. V menzah, ki so praviloma bile nameščene v domovih, je bilo poskrbljeno za tople obroke. Skrbelo se je tudi za njihovo rekreacijo in prosti čas. Največja oznaka njihove drugačnosti je bil jezik. Kljub predsodkom in stereotipom so delavci sčasoma skozi mešane zakone postali sestavni del družbe in se integrirali ter tudi asimilirali (Medica 2010). Po Machu (1993 v Duijzings 2005) je uspešna integracija priseljencev odvisna od številnih dejavnikov. Tako lahko npr. svobodna izbira področja priselitve, nezadovoljstvo s predhodnimi pogoji življenja in pomanjkanje čustvene navezanosti na domače okolje prispevajo k uspešni integraciji v novo okolje. Integracija naj bi bila celo lažja, ko v naravnem in kulturnem vidiku obstaja določena stopnja podobnosti med novim in starim okoljem. Pomembno vlogo ima tudi večinska skupina, saj je od nje odvisna odprtost družbe do različnosti (Mach 1993 v Duijzings 2005). Baltić (2010), ki je raziskoval integracijo bošnjaške skupnosti v RS, meni, da ko priseljevanje gledamo v širšem evropskem kontekstu, obstajajo olajševalne okoliščine, ki lahko prispevajo k lažjemu vključevanju Bošnjakov v slovensko družbo. Te olajševalne okoliščine pa bi lahko veljale tudi za pripadnike nekaterih drugih nekdanjih jugoslovanskih narodov v RS. V primerjavi z drugimi državami zahodne Evrope je kulturni prepad med pripadniki obravnavanih narodov relativno majhen. Izkušnja enake državljske pripadnosti je prinesla relativno visoko stopnjo medsebojnega poznavanja. V večini primerov gre tudi za jezikovno sorodnost, ki izhaja iz skupnih slovanskih korenin. V prid lažje integracije omenimo še

²³⁵ V RS se organizirajo tečaji slovenskega jezika. RS je tudi z državami nekdanje Federacije (MK, BiH, RH in ZRJ (zdaj Srbijo oz. ME)) podpisala bilateralne pogodbe, ki omogočajo organiziranje pouka v posameznih manjšinskih jezikih (Medvešek in Bešter 2010).

²³⁶ Večje število mešanih zakonov je lahko znak, da različna etnična pripadnost posameznika ni več razumljena kot družbena in kulturna razlika. V tem smislu lahko mešane zakone razumemo kot pokazatelje mere, do katere so meje med posameznimi etničnimi skupnostmi zmanjšane ter ali se pripadniki različnih etničnih skupin razumejo kot družbeno enaki. Po tem pogledu naj bi poroka s članom večinskega naroda pomenila tudi odstranitev zadnje ovire na integracijski poti, vendar to ne pomeni, da bodo mešani zakoni tudi izboljšali medetnične odnose v celotni populaciji (Medvešek 2007).

»rasno« podobnost. Po izkušnjah drugih evropskih bolj rasno pisanih držav lahko drugačna barva kože prispeva k ustvarjanju ločnic v družbi, kar otežuje integracijo tistih manjšinskih skupin, katerih zunanji videz odstopa od večinske podobe. Mladi ljudje, posebej šolarji, veljajo za eno od najbolj pomembnih skupin za integracijske programe, saj najmlajši pridobivajo etnična prepričanja in stališča iz različnih virov (npr. družina, vrstniki, mediji itd.). Dosedanje raziskave kažejo, da večina priseljencev (druga generacija priseljencev²³⁷) doživlja RS za svojo domovino. Identificirajo pa se tudi z jezikom, običaji, religijo in tradicijo svojih staršev (Kalmus 2003; Baltić 2010; Medica 2010). »Razpeti med »domovino«, v kateri živijo, in izvorno »domovino« svojih staršev, naj bi neredko izpadali iz obeh svetov. Prvi naj bi jim s številnimi negativnimi poimenovanji dajali vedeti, da so drugačni, izvorna domovina pa naj jih obravnavala kot izseljence oz. tujce. Njihove socialne mreže in socialni stiki naj bi bili večinoma omejeni na zasebno sfero (ožji družinski in prijateljski stiki s sonarodnjaki)« (Medica 2010, 51).

Kaj menijo gostitelji o posledicah priseljevanja? Kar močna percepcija o priseljevanju kot dejavniku povečanja števila kaznivih dejanj, ki je med anketiranci obstajala od polovice 90. let (SJM 94/4; SJM 97/1), se je v novem tisočletju (SJM 01/01; SJM 02/1; SJM 03/2) zmanjšala. Kot naslednjo posledico priseljevanja je ob polovici 90. let (SJM 94/4) več kot polovica izpostavila zasedanje delovnih mest, namenjenih ljudem, rojenim v RS. Čeprav v prvih letih novega tisočletja (SJM 02/2; SJM 03/2; SJM 04/2) zelo težko ocenimo večinsko mnenje o posledicah priseljevanja (njegovi koristnosti za slovensko gospodarstvo, zmanjševanju ali ustvarjanju delovnih mest, bogatenju ali ogrožanju kulturnega življenja, krepitvi ali upadu problema s kriminaliteto, boljšanju ali slabšanju dežele za bivanje, razmerju prispevkov priseljencev), so v večini obstajali tisti, ki so ocenili, da priseljenci večinoma zasedajo delovna mesta, za katera delovne sile primanjkuje, kot tudi tisti, ki priseljevanja niso imeli za vzrok zniževanja povprečnih plač, ampak bolj za dejavnik ekonomskega ogrožanja revnih in nepremožnih. Sčasoma (SJM 06/1²³⁸; SJM 08/1; SJM 08/2) se zdi, da je usmerjenost mnenj predstavnikov večine nekako bolj razvidna. Čeprav se še vedno včasih težko ocenijo nekatera večinska mnenja o priseljevanju (boljšanju ali slabšanju dežele za bivanje, njegovem

²³⁷ Eden od problemov, s katerim naj bi se soočali pripadniki druge generacije priseljencev, je zaposlovanje. Njihove aspiracije pri zaposlovanju naj bi bile izenačene z domačimi iskalci dela. Zaradi tega naj bi bil občutek deprivacije zelo visok (Verlič Christensen 2002). V pogledu zaposlovanja naj bi bili znotraj druge generacije priseljenih dve skupini (Verlič Christensen 2002): (1) tisti, ki se jim je uspelo izobraziti in zaposliti; (2) tisti, ki jim te pozitivne izkušnje manjkajo. Najbolj naj bi bili deprivirani tisti posamezniki, ki so dosegli neko vrsto izobrazbe, vendar so ostali brezposelni in to v večjem obsegu, kakor njihovi domači vrstniki (Verlič Christensen 2002).

²³⁸ Rezultati eksperimentalnih verzij tega vprašalnika kažejo, da zaradi priseljevanja RS ni postala slabša dežela za bivanje in da to nima slabih posledic za njeno gospodarstvo (Vrednote v prehodu IV 2009).

pomenu za slovensko gospodarstvo, morebitnem ogrožanju kulturnega življenja, dopustnosti ohranjanja priseljskih običajev in tradicije), se zdi, da obstaja nagibanje k temu, da so v splošnem imigracije slabe za slovensko gospodarstvo, da priseljenci jemljejo delovna mesta domačinom, povečujejo število kaznivih dejanj in da bo v prihodnje en delež njih predstavljal grožnjo za družbo, vendar hkrati tudi bogatijo kulturno življenje RS in ne obremenjujejo socialnega sistema (Vrednote v prehodu II 1999; Vrednote v prehodu III 2004; Vrednote v prehodu IV 2009).

S socialno-zgodovinskega vidika naj bi bila oblikovanje nacije in individualizacija soodvisna procesa, ki (so)delujeta na račun tradicionalno srednjih socialnih struktur in kolektivov. Na eni strani omogoča moderna nacionalna država svojim državljanom individualne pravice in možnosti ter vsaj minimalno osebno ekonomsko varnost. Z druge strani naj bi vsak državljan v mejah procesa individualizacije zaprisegel zvestobo in se identificiral z nacionalno državo. Posameznik naj bi potreboval nacionalno-državo kot institucionalnega garanta svoje individualnosti. Hkrati naj bi nacionalna država potrebovala njega kot sestavnega elementa. Institucije, kot je država, imajo moč omejiti individualno oz. skupinsko svobodo glede prisvojitve določene identitete. Posameznik verjetno o teh omejitvah ali nacionalnih identitetah oz. državljanstvu ne razmišlja vse dokler mu niso državljske pravice zanikane. Medtem ko lahko državljanstvo²³⁹ razumemo kot organizirano vrsto socialnih vezi (pravice in dolžnosti, ki v okviru določene države povezujejo ljudi), je izločitev iz osnovnega državljanstva oblika neenakosti, ki lahko prinese posledice v vse vidike posameznikovega socialnega življenja (Eder, Giesen, Schmidtke in Tambini 2002; Simon 2004; Woodward 2004; Tilly 2007). Zakaj? Zato, ker je državljski status »pogoj za uveljavljanje številnih pravic in od tu izhaja eden njegovih glavnih problemov, namreč, da izključuje prebivalstvo brez državljanstva« (Mandelc 2011, 117).

Ob osamosvojitvi Slovenije je njen državljan lahko postal vsak posameznik, ki je za državljanstvo zaprosil in je na dan plebiscita (23. 12. 1990) imel stalno prebivališče v Sloveniji. L. 1992 so bili iz registra prebivalcev izbrisani²⁴⁰ vsi priseljenci z območja nekdanje SFRJ, ki so imeli stalno prebivališče v Sloveniji in iz različnih razlogov niso zaprosili za državljanstvo. Takšnih posameznikov je bilo več kot 18 oz. 25 tisoč²⁴¹. Zanje je

²³⁹ V RS lahko oseba pridobi državljanstvo na naslednje načine: po rodu, z rojstvom v RS, z naturalizacijo in po mednarodni pogodbi. Državljanstvo RS preneha: z odpustom, z odrekom, z odvzemom ali po mednarodni pogodbi (Zakon o državljanstvu RS 2007).

²⁴⁰ Po izračunu Zornove (2003) je izbris prizadel približno 1 % prebivalstva Slovenije.

²⁴¹ Štetje izbrisanih je l. 2002 kazal, da je 18 305, l. 2009 pa 25 671 izbrisanih oseb (RTV SLO 2010, 6. maj).

takrat začel veljati Zakon o tujcih in so bili pravno izenačeni s tujci, ki so prvič vstopili v RS, čeprav so v njej ustvarili svoje domove, družino, socialno mrežo in imeli zaposlitev ali celo bili v njej rojeni. Država je sicer ponudila državljanstvo²⁴² tistim, ki so v njej imeli stalno prebivališče, kar so številni tudi izkoristili (Zorn 2003; Mlinar 2006; Mandelc 2011). Preostalim je bil prejšnji status, pravi Mandelc (2011), »brez kakršnegakoli objektivnega in legitimnega razloga odvzet, obenem pa jim ni bil ponujen status tujca s stalnim prebivališčem« (Mandelc 2011, 149). Številni so o svojem statusu izvedli »še le čez nekaj mesecev ali celo let« (Krivec 2003, 147), potem, ko so ga dobili. Po besedah Zornove (2003) so o izgubi stalnega bivanja posamezniki izvedeli individualno, ob različnih priložnostih. O tem, kaj jim je prinesel novi družbeni položaj, lahko na kratko opišemo. Z izbrisom so izgubili »pravno podlago za eksistenco: izgubili so zaposlitev in možnost iskanja nove zaposlitve, mnogi so izgubili pokojnino ali priložnost, da bi jo zahtevali. Dalje vsi njihovi papirji (...) so bili uradno razveljavljeni (...)« (Krivec 2003, 147). Nekateri so izgubili stanovanja in nekatere pravice (npr. pravico do zdravstvenega varstva). Razen odvzetih socialnih in ekonomskih pravic, zaradi česar jim je bila ogrožena eksistenca, grozil jim je tudi izgon iz države ali plačilo kazni za prekrške, saj je bilo zaradi izbrisa njihovo bivanje na teritoriju RS nelegalno. Večini državljanov RS niso bile znane izkušnje in trpljenje, ki so jih zaradi izbrisa bili deležni izbrisani. Ustavno sodišče (US) je o izbrisanih odločalo večkrat. Tako je npr. l. 1999 ugotovilo, da je izbris iz Registra stalnega prebivalstva v nasprotju z Ustavo, kar pomeni, da je država presegla svoja pooblastila, ter je naložilo, da se od izbrisa dalje izbrisanim prizna odvzeti status. Enako je odločilo tudi l. 2003 (Zorn 2003; Mlinar 2006; Skok 2007; Mandelc 2011). Po tem, ko je sodišče izreklo svoje mnenje (l. 1999), je bil sprejet Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic SFRJ v RS (l. 1999), ki je izbrisanim, ki so od izbrisa naprej živeli v RS, omogočil, da v roku treh mesecev vložijo prošnjo za stalno prebivanje. L. 2003 je US razveljavilo nekatere dele zakona in naložilo DZ naj sprejme ustrezne zakonske spremembe (Mirovni inštitut). Ob koncu l. 2002 je v veljavo stopil Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu. Decembra l. 2002 je Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) v svojem poročilu med drugim povabila slovenske oblasti, naj zavzamejo kar se da velikodušno protiutež močnemu občutku krivice, ki ga doživljajo izbrisani. Po oceni komisije posamezniki, rojeni v RS ali tisti, ki so v njej preživeli večji del svojega življenja, ne bi smeli biti obravnavani kot tujci ali državljani druge države. Aprila l. 2004 je bil opravljen referendumu o zakonu o implementaciji odločitve

²⁴² Pogoji za pridobitev državljanstva so bili (Krivec 2003): (1) registrirano stalno prebivališče v RS na dan 23. 12. 1990; (2) dejansko življenje v RS; (3) in vložitev vloge za državljanstvo v šestih mesecih (do 26. 12. 1991).

US (t. i. tehničnega zakona o izbrisanih). Na njem je nekaj več kot 94 % sodelujočih volivcev volilo proti (Dedić 2003; Klopčič 2003; Skok 2007). Med čakanjem na ureditev svojega statusa so izbrisani državo in javnost opozarjali na svoj položaj (npr. mirni protesti, gladovni stavki l. 2005²⁴³ (Ljubljana, Šentilj), letaki in peticija Povrnite pravice izbrisanim²⁴⁴ itn.). Izbrisani posamezniki so se tudi organizirali. Ustanovili so Civilno akcijo izbrisanih aktivistov, INRI – Info Reakcijo izbrisanih in Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenij (24ur.com 2005a, 22. februar; 24ur.com 2005b, 14. julij; Siol.net 2008, 6. marec). L. 2010 je DZ sprejel novelo Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav članic naslednic nekdanje SFRJ (ZUSDD), ki je širšem krogu izbrisanih omogočil pridobivanje stalnega prebivanja. Stalno prebivanje je novela omogočila tudi tistim, ki so iz upravičenih razlogov po izbrisu zapustili RS. Prosilci so prošnjo morali vložiti v roku od treh let (ZUSDD 2010)²⁴⁵. Pred, med in po sprejetju naj bi bile opazne trditve, ki so zatrjevale, »da bo zakon predstavljal visoko finančno breme za slovensko državo, ki bo morala izplačati odškodnino« (Mandelc 2011, 151). Pojavila so se tudi zanikanja, »da se je izbris sploh kdaj zgodil« (Mandelc 2011, 151). L. 2012 je Veliki senat Evropskega sodišča za človeške pravice (ESČP) v Strasbourgu v zadevi Kurić in ostali obsodilo RS in od nje zahteval, naj dosledno izvede odločbo US in zagotovi izplačilo odškodnin (Ribičič 2014). V namen ureditve pravice do odškodnine za izbrisane je bil l. 2013 sprejet Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva (ZPŠOIRSP), ki izbrisanim z urejenim statusom (državljanstvom ali dovoljenjem za stalno prebivanje v RS) kot tudi tistim, ki so za stalno prebivanje ali državljanstvo zaprosili pred uveljavitvijo ZUSDD-ja ter njegovih spremembah in dopolnitvah, vendar so bili zavrnjeni (to ne velja, ko je razlog zavrnitve vloge nevarnost za javni red in varnost ali obrambo RS, mednarodne odnose ali izvrševanje kaznivih dejanj ali nesodelovanje prosilca pri ugotavljanju teh razlogov) ter so od izbrisa do pravnomočnosti odločbe ali sklepa dejansko živeli v RS, omogočil pravico do povračila škode. Po ZPŠOIRSP-ju omenjena pravica ne pripada izbrisani osebi, ki je prošnjo za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje vložila po ZUSDD-ju in je ta prošnja bila zavrnjena ali je bil njen postopek ustavljen. Upravičenec do odškodnine ima pravico do denarne odškodnine, ki jo lahko zahteva v

²⁴³ Po poročanju medijev je bila med gladovno stavko l. 2005 v Ljubljani skupina 11 stavekajočih izbrisanih nasilno odstranjena iz stavbe, v kateri so stavekali. Med napadom so bili deležni tudi žalitev (24ur.com 2005a, 22. februar).

²⁴⁴ S peticijo so l. 2005 pozvali slovenske oblasti, naj izrecno in javno priznajo diskriminatorno naravo izbrisa ter zagotovijo, da bo status stalnega prebivališča izbrisanih vzpostavljen z reaktivno veljavnostjo, kot tudi da bodo vsi prizadeti posamezniki imeli dostop do poprave krivice (24ur.com 2005b, 14. julij).

²⁴⁵ Upravičenih razlogov je več in so podrobno zapisani v Zakonu. Glej ZUSDD 2010.

upravnem ali sodnem postopku, in drugih oblik pravičnega zadoščanja (ZPŠOIRSP 2013)²⁴⁶. ZPŠOIRSP naj bi razdelil slovensko javnost, vsaj tako je pokazala anketa Dela. 45 % anketirancev ga je podprlo, 49 % pa ne. Zahteva po odgovornosti pa je bolj poenotila anketirance, saj jih je na vprašanje glede potrebe, da nekdo konkretno odgovarja za izbris oseb, 73 % odgovorilo pritrdilno (DELO 2013, 25. november). Razdelil naj bi anketirance, vendar je zadovoljil Odbor ministrov Sveta Evrope za nadzor nad izvrševanjem sodbe ESČP, ki je l. 2016 ugotovil, da je RS z zakonom o povračilu stroškov zadostila zahtevam, ki jih je ESČP naložilo v sodbi v zadevi Kurić. Enakega mnenja je bilo ESČP, ko je ob koncu tega leta ocenilo, da imajo izbrisani, ki so si uredili status, primerne možnosti za povrnitev škode za sistemsko kršitev ustavnih pravic. Na položaj izbrisanih pa je prav tega leta (2016) opozoril Amnesty International v svojem letnem poročilu o stanju človekovih pravic v svetu v l. 2015. Po tej organizaciji oblasti niso ustrezno odpravile krivice, saj po izteku veljave ZUSDD l. 2013 ni bilo novih pravnih možnosti za ureditev statusa izbrisanih (Demokracija 2016a, 24. februar; Demokracija 2016b, 25. maj). Ob 25. obletnici izbrisa se je predsednik DZ Milan Brglez v pisnem sporočilu za javnost javno opravičil vsem posameznikom, ki se jim je s tem dejanjem zgodila krivica kot tudi za klevetanje, poniževanje in trpljenje, ki so ga bili deležni zaradi dokazovanja, da jim je bila storjena krivica (Državni zbor Republike Slovenije 2017). Izbris in njegova praktična implementacija sta po besedah Zornove (2003) potrebovala ustrezno ideološko podlago oz. določeno simbolno konstrukcijo realnosti. »Ljudje ne-slovenskega etničnega izvora so bili po osamosvojitvi Slovenije transformirani v kulturno Druge, ne dovolj »slovenizirane« tujce, z vso negativno simbolno navlako vred. Tujec je postala oznaka s pejorativnim prizvokom, pravzaprav stigma. Take razmere so ustvarile klimo, v kateri je postala mogoča opustitev etične dileme (...)« (Zorn 2003, 95).

Na začetku 90. let (SJM 93/1) bi bilo trem petinam anketirancev ljubše, ko bi v RS živeli samo Slovenci. Še več jih je delilo mnenje o preveč lahkotnem podeljevanju državljanstva priseljencem. Hkrati se je sedem desetih strinjalo z idejo o reviziji dodeljenih državljanstev priseljencem kot tudi s tem, naj se nekaterim odvzame, skoraj polovica pa z dopustnostjo odvzema državljanstva, pridobljenega po l. 1990, migrantom iz nekdanje SFRJ, ki so imeli prebivališče v RS in so hkrati zanj zaprosili (Vrednote v prehodu II 1999). Iz rezultatov lahko sklepamo, da so se v prvi polovici 90. let pojavile sodbe o preveč lahkotnem podeljevanju

²⁴⁶ Plačilo prispevka za obvezno zdravstveno zavarovanje, vključitev in prednostna obravnava v programih socialnega varstva, olajšave pri uveljavljanju pravic iz javnih sredstev, državne štipendije, enako obravnavanje pri reševanju stanovanjskega vprašanja, dostop do izobraževalnega sistema, vključitev in prednostno obravnavo v programih za vključitev tujcev, ki niso državljani držav članic EU, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje RS (ZPŠOIRS 2013).

državljanstva²⁴⁷, kot tudi mnenja o nujnosti revizije tega postopka. L. 1995 se je pojavila zahteva po odvzemu državljanstev RS, pridobljenih na podlagi 40. člena Zakona o državljanstvu²⁴⁸. Predstavniki nekaterih strank so podali vlogo za razpis referendum za revizijo omenjenega zakona in odvzemu državljanstva po omenjenem členu. DZ je ocenil, da je vsebina zahteve v nasprotju z Ustavo in je pri US vložil zahtevo za oceno ustavnosti vsebine. US je ocenilo, da vsebina zahteve ni v skladu z Ustavo (Ustavno sodišče 1995). Če bi se referendum takrat res zgodil, kakšen bi bil rezultat? Zdi se (SJM 95/3), da odvzema ne bi bilo (Vrednote v prehodu II 1999), vendar rezultati SJM 93/1, ki smo jih navedli pred tem, odpirajo vprašanje, zakaj je bil takšen odnos do priseljencev oz. pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ? Raziskave SJM ob koncu l. 1993 naj bi razkrile takratno poudarjeno izražanje narodne in nacionalne zavesti v RS in naraščanje pojava etnične nestrpnosti in etnocentričnega nacionalizma²⁴⁹. Moramo vedeti, da je to tudi čas, ko so se v RS zgodile pomembne spremembe socialne strukture, v kateri je prišlo do polarizacije. Nastali so novi ekonomski srednji in višji sloj. Hkrati pa je zaradi prestrukturiranja gospodarstva prišlo do povečanja deleža brezposelnih in marginalnih slojev (Klinar 1994). Torej gre za obdobje socialne negotovosti, kar je po Klinarju (1994) spodbudilo iskanje zavetja v etničnosti in močni nacionalni državi ter razširilo pojave etnične nestrpnosti in iskanja grešnih kozlov pri drugih etničnostih. Odnos do nacionalne države ob koncu l. 1993 pa naj bi bil protisloven. Izrazito izraženo nacionalno identiteto naj bi spremljala nezaupljivost do državnih institucij (Klinar 1994). V tem oz. predhodnem obdobju, kot ga je poimenoval Klinar (1994), naj bi se zmanjšala strpnost do drugačnih socialnih in etničnih kategorij (Klinar 1994). Sicer znotraj vsake skupine obstajajo razlike, kar ponazarjajo odgovori SJM 90 glede prestrukturiranja gospodarstva in reševanja krize, ki naj bi bolj padli na pleča delavcev iz drugih republik, vsaj v to smer so bili bolj usmerjeni odgovori anketirancev. Ta usmerjenost je bila bolj vidna pri osebah, ki opravljajo izključno kmetijsko ali kmetijsko in nekmetijsko dejavnost, vaškemu prebivalstvu, nižje izobraženih in pripadnikov slovenske narodnosti. V starostnem pogledu so

²⁴⁷ »Zakon o državljanstvu je bil sprejet 5. junija 1991. Na podlagi tega zakona je dobilo slovensko državljanstvo 170.000 prosilcev, ki so po izvoru večinoma iz drugih federalnih enot nekdanje Jugoslavije« (Mlinar 1994, 79).

²⁴⁸ Ribičič (2014) navaja Kogovšek Šalamonovo, ki pravi, da je na podlagi 40. čl. tega zakona slovensko državljanstvo pridobilo 170.996 oseb. 46 % tistih, ki so pridobili državljanstvo, je bilo iz BiH, 3 % iz ME, 34 % iz RH, 3 % iz MK in 13 % iz Srbije. 30 % med njimi je bilo rojenih v Sloveniji. Zavrnjenih prošelj naj bi bilo 2.417. Precej naj bi bilo takšnih, ki za državljanstvo iz različnih razlogov niso zaprosili (Ribičič 2014).

²⁴⁹ Klinar (1994) je slovenski nacionalizem uvrstil v vzhodni tip, ki naj bi se pojavljal pri narodih, ki so bili dolgo čas politično neavtonomni in omejeni v procesih lastne modernizacije. V tem času je imela nastajajoča slovenska nacionalna država po Klinarju (1994) znake tradicionalnih nacionalnih držav. Osrednje mesto je imela nacija, kar je pomenilo, da so splošni-državni nacionalni interesi imeli prednost pred posebnimi in posameznimi interesi ter so bile možnosti za uveljavljanje regionalizma, avtonomije manjšin, strpnega etničnega pluralizma omejene (Klinar 1994). Hkrati naj bi bilo dovolj prostora »za širjenje nestrpnega etnocentričnega nacionalizma in za raznovrstne disjunktivne medetnične odnose« (Klinar 1994, 34).

pri tem bili najbolj odločni rojeni med letoma 1971 in 1980. Sicer so razlike obstajale, saj je veliki delež anketirancev tudi menil, da pri odpuščanju delavcev narodna identiteta ne sme biti pomembna. Nepomembnost narodne identitete pri odpuščanju so bolj zagovarjali rojeni med 1951 in 1960, tisti na vodilnih položajih, srednje ali visoko izobraženi, osebe, ki opravljajo izključno nekmetijsko dejavnost, mestno prebivalstvo ter pripadniki jugoslovanskih narodov in drugih manjšin (glej tabeli C.48 in C.49 v prilogi C.6) (Omerzu 2001).

Ob koncu 60. let (SJM 69) naj bi Slovence in druge etnične skupine SFRJ najbolj povezovala in združevala narodnoosvobodilna borba, ki sta ji sledila bratstvo in enotnost ter narodna sorodnost. Najbolj naj bi jih ločevali jeziki, delovna učinkovitost in navade ter redoljubnost in urejenost. Kmalu (SJM 72) sta se narodnoosvobodilni borbi ter bratstvu in enotnosti v povezovanju pridružila enotna država ter obramba in varnost, JNA, k ločevalnim dejavnikom oz. jezikom in delovnim navadam, pa verska pripadnost in življenjski standard. Konec 70. let (SJM 78) kaže na obstoj percepcij o dobrih medetničnih odnosih v SFRJ in Sloveniji. Čeprav so se, sicer v neenaki intenziteti, razširile tudi na začetek 80. let (SJM 80 oz. SJM 81/82), so bili v tem desetletju (SJM 81/82; SJM 83; SJM 84; SJM 86) medetnični odnosi v Sloveniji, v katerih se zaznavajo (več ali enako kot doslej) negativni pojavi (SJM 86), ocenjeni bolj pozitivno kot tisti v SFRJ. Za medetnične odnose v SFRJ se je predvidevalo, da bodo ostali enaki oz. se poslabšali (SJM 83; SJM 88; SJM 89 UST). Percepciji njihovega izboljšanja so se bolj nagibali člani drugih jugoslovanskih narodov, medtem ko so bili ostali bolj prepričani v njihovo poslabšanje (SJM 88) (glej tabelo C.50 v prilogi C.6). Glavni vzpodbujevalci (SJM 88 UST) mednacionalnih konfliktov naj bi bili politiki, največjo odgovornost za takratne zadnje zaostritve mednacionalnih odnosov pa naj bi imeli srbsko, kosovsko in federativno vodstvo. Ob začetku 90. let se je ocena medetničnih odnosov v SFRJ še poslabšala (SJM 90; SJM 92). Ti odnosi v Sloveniji pa so še vedno opisovali kot dobri (SJM 90), toda kmalu (SJM 90/2; SJM 92/3) je bilo večini težko določiti, ali so dobri ali slabi. Sicer bi lahko prepričanje (SJM 90), ki naj bi obstajalo malo pred razpadom SFRJ, opisali na način: jugoslovanski narodi so dobri in so jih sprli politiki, med njimi pa so tako velike civilizacijske razlike, da ne spadajo skupaj (Vrednote v prehodu I 1997; Vrednote v prehodu II 1999; Omerzu 2011). Po podatkih SJM so se ob razpadu Jugoslavije odnosi Slovencev do pripadnikov drugih narodov nekdanje SFRJ spremenili oz. so »se premaknili proti sekundarnim odnosom in povečanim

odnosom etnične distance²⁵⁰« (Klinar 1994, 38). Tudi Zornova (2003) pravi, da se je odnos do priseljencev iz republik nekdanje skupne države radikalno spremenil. Področje nekdanje SFRJ naj bi bilo v javnem, posebej medijskem diskurzu »transformirano v imaginarni Balkan, ki naj bi predstavljal področje nasilja, primitivnosti, neracionalnosti itd., od katerega naj bi se Slovenija radikalno razlikovala (...)« (Zorn 2003, 98). Po oceni Norrisa (2002) naj bi obstajala slovenska mentalna mapa nekdanje SFRJ, v kateri so Slovenci na severu, vsi ostali pa na jugu oz. Balkanu. Slovenske predstave o Balkanu so po besedah Vodopivca (2001) v manj kot stoletju doživele popoln preobrat, od začetnega naivnega, nekritičnega navdušenja, do nič manj kot skrajnega zanikanja. Pred prvo svetovno vojno je bilo slovensko obračanje proti Vzhodu usmerjeno predvsem k južnim Slovanom, posebno k Srbom in Črnogorcem (do neke mere tudi Bolgarom). Nesporazumi in konflikti, ki so pretresli novo jugoslovansko državo po l. 1918, so povzročili ohladitev slovenskega navdušenja, vendar »stališču, da so pripadniki slovenskega naroda zgodovinsko in geografsko tesno povezani z Balkanom, še nekaj časa nihče ni resneje oporekal« (Vodopivec 2001, 397). Od 60. letih naprej naj bi se namesto oznake Balkan začel uporabljati izraz jugovzhodna Evropa. V 80. letih so mnenje, da večina slovenskega ozemlja spada k srednji, v manjši meri pa tudi k južni in sredozemski Evropi, prevzeli tudi šolski geografski učbeniki (Vodopivec 2001). Analiza Patricka Hyderja Pattersona (v Curticepean 2008), ki je raziskoval podobe koncepta Balkana, Centralne Evrope in Evrope v slovenskih javnih diskurzih ob koncu 80. in v začetku 90. let 20. st. in kako so Slovenci in Slovenija upodobljeni v avstrijskih in italijanskih pripovedih, je ugotovila slovensko zavračanje Balkana, ki je bil v slovenski retoriki pogosto povezan z Jugoslavijo. Najbolj radikalna oblika tega zavračanja naj bi prikazovala Slovenijo kot eno od obmejnih območij evropske civilizacije. Južno od Slovenije pa naj bi se začelo območje kaosa, nasilja in balkanske čustvenosti (Curticepean 2008). Patterson (v Curticepean 2008) opozarja, da takšno stališče nikakor ni tipičen slovenski komentar na jugoslovanske zadeve, saj vse slovenske pripovedi ne moremo uvrstiti v takšno obliko retorike. Po oceni Vodopivca (2001) so na odklonilno slovensko gledanje na Balkan vplivali predvsem odnosi v Jugoslaviji, ne pa širše gospodarske, družbene, kulturne ali politične razmere na polotoku ali pa odnosi med Federacijo in drugimi balkanskimi državami. Balkan je v slovenskem besednjaku po besedah Vodopivca (2001) postal bolj »ideja« kot »geografsko ime« in praviloma ni več označeval vsega polotoka, ampak določen oz. večinski del jugoslovanskega ozemlja, njegovo

²⁵⁰ Etnična distanca ne obstaja le med večinsko in manjšinsko skupino. Medveškova (2007 v Medvešek in Bešter 2010) je v empiričnih evidencah zaznala tudi obstoj distance med manjšinskimi skupinami pripadnikov narodov nekdanje SFRJ, kar naj bi bilo »zlasti posledica političnih in etničnih konfliktov v njihovi izvornih državah« (Medvešek in Bešter 2010, 106).

prebivalstvo, njegov način obnašanja in politiko njegovih elit. »V tej »imaginarni« podobi je nato v drugi polovici osemdesetih let, ko so slovenski izobraženci in politiki začeli razmišljati o samostojnejšem slovenskem »vključevanju v Evropo«, v alternativni obliki »Evropa ali Balkan« prešel tudi slovenski politični diskurz« (Vodopivec 2001, 398). Evropa sicer ni pomenila celotne celine, ampak le njen zahodni del, kamor bi Slovenci radi šli. Balkan pa je postal prostor, v katerem več nočejo biti (Vodopivec 2001). Obe oznaki, pravi Vodopivec (2001), sta bili le še prisposodbi, »označevalci« za dve različni, kulturno-zgodovinski in civilizacijski stanji: Balkan je bil sinonim za zaostajanje, stagnacijo in propad, Evropa pa sinonim za prosperiteto, blagostanje in prihodnost. 29. novembra 1990 se je v ljubljanskem Klubu B52 (znanem tudi kot Bunker) zgodil prvi balkan žur v organizaciji skupine VIZUM SVIM. Že ime skupine, sestavljeno iz začetnic imen njenih članov, naj bi provociralo »takrat že razrasli slovenski nacionalizem, dodatno noto pa je dodal sam datum prvega žura, saj je bil 29. november jugoslovanski dan republike in v SFRJ najpomembnejši državni praznik« (Ceglar 1999, 76). Za balkan sceno je bilo značilno pogosto skupno petje obiskovalcev ob predvajani glasbi, kar bi lahko poskušali razložiti s poznavanjem jezika pesmi, zaradi česar naj bi bile obiskovalcem bližje kot angleška glasba (Ceglar 1999). Skupno petje tudi omogoča podiranje pregrad med obiskovalci in ena od zanimivosti teh zabav je bila po Ceglarjevih besedah (1999) prav manjša distanca. Obiskovalci naj bi se na teh žurih kolektivno zabavali, ob drugih priložnostih pa naj bi bili popolnoma zadržani drug do drugega. Zaradi velikega števila obiskovalcev oz. dobička se je takšna oblika zabave l. 1993 in 1994 razširila tudi na diskoteke. Pojavilo se je ponovno zanimanje za koncerte glasbenih skupin, predvsem iz Jugoslavije in RH. Ko se je zanimanje prvih navdušencev in študentov ohladilo, se je ta interes v drugi polovici l. 1994 pojavil med srednješolci, sicer s spremenjeno glasbeno preferenco. Rock and roll zvoke so nadomestili bolj mehki zvoki in plesni pop (Ceglar 1999). V začetku 90. let je bil balkan žur po Ceglarju (1999) provokativen že zaradi poimenovanja. »Medtem ko je slovenski mainstream na ravni politike zavračal vse, kar je bilo v zvezi s pojmom Jugoslavija, pa se je na kulturnem nivoju vzpostavila pojmovna dihotomija Balkan: Evropa (predvsem Zahodna ali Srednja), prek katere smo Slovenci sebe istovetili z Evropo, druge južnoslavenske narode pa z Balkanom« (Ceglar 1999, 76). Dodatni presežek naj bi prispevalo tudi dejstvo, da je žur organizirala skupina mladih, večinoma slovenskega rodu (Ceglar 1999). Sicer naj bi pogosto poimenovanje te scene kot balkanske²⁵¹ prineslo tudi

²⁵¹ Osnovni pomen te vrste zabave je rock in pop glasba, ki je nastala med koncem 70. in začetkom 90. let. Vrti jo DJ. Muziko in ples včasih spremljajo tudi tipične kulinarčne specialitete z območja nekdanje SFRJ. Scena pa se tudi zbere ob nastopih nekaterih glasbenih skupin nekdanje Federacije, ki so nastale pred njenim razpadom

škodo, saj pride do delovanja mehanizma izničevanja subkulture drugih južnoslovanskih narodov na »neobstoječi skupni imenovalc balkanizem« (Tomc v Ceglar 1999, 76). Funkcija tega naj bi bila »vzpostavljanje bolj jasnih kulturnih mej do Neslovencev« (Tomec v Ceglar 1999, 76). Slovenci so Hrvatom zelo malo podobni, še manj pa Bosancem oz. Bošnjakom in Srbom. Omenjeno bi lahko sklepali iz lestvic percepcije podobnosti (SJM 94/2 in SJM 03/1). Odnos Bosancev do Slovencev je bil v 90. letih (SJM 94/2) ocenjen kot, lahko bi rekli, malo prijateljski. Manj prijateljski od njih naj bi bili Hrvati. Kot najmanj prijateljski so bili v tem času ocenjeni Srbi, saj je več kot dve petini njihov odnos do Slovencev ocenilo kot zelo sovražen. Če prijateljstvo temelji na zaupanju, potem bi lahko prejšnje rezultate (SJM 94/2) in rezultate raziskave SJM 92/1 povzeli v naslednji sklep – v prvi polovici 90. let malo prijateljski Hrvati naj ne bi bili deležni velikega zaupanja, še manj zaupanja naj bi bili deležni še manj prijateljski Srbi (Vrednote v prehodu II 1999; Vrednote v prehodu III 2004).

Proti koncu 90. let (SJM 97/1) in v novem tisočletju (SJM 01/1; SJM 02/1) naj bi bolj ali manj veljalo mnenje, da mešanje pripadnikov različnih narodov in kultur ne prinaša težav. Hkrati naj bi v novem tisočletju (SJM 02/2) obstajali prijateljski odnosi med večinskim narodom in priseljenci iz drugih držav²⁵². Večina (SJM 02/2) naj ne bi imela nič proti, da ima za šefa priseljenca enakega oz. drugačnega narodnostnega izvora kot večina prebivalstva RS. Še manj nasprotovanja naj bi izrazili v primeru poroke bližnjega sorodnika s priseljencem enakega narodnostnega izvora. Hkrati pa polovice sorodnikova izbira zakonskega partnerja drugačnega narodnostnega izvora naj ne bi preveč razveselila. Priseljenci, ki so prihajali živeti v RS iz drugih držav, so bili percipirani kot večinoma drugačnega narodnostnega izvora kot večina njenih prebivalcev. Prihajali naj bi iz revnejših evropskih oz. neevropskih držav. Dovoljenje za priseljevanje v RS naj ne bi bilo preveč selektivno v pogledu narodnostnega izvira ter ekonomskega in teritorialnega položaja dežele emigracije, vendar lahko opazimo določeno usmerjenost k podobnim narodnim izvirov ter bogatejšim evropskim in neevropskim državam. Med l. 2004 (SJM 04/02) in 2008 (SJM 08/02) se odnos do priseljevanja ni preveč spremenil (dovolilo naj bi se nekaterim z enakim oz. drugačnim narodnostnim izvorom, nekaterim iz revnejših držav zunaj Evrope), razen v primeru

(Ceglar 1999). »Spremljevalne dejavnosti najbolj zagretilih pripadnikov balkan scene so tudi gledanje filmov in TV-oddaj jugoprodukcije, spremljanje nogometa in košarke, branje romanov, ki so jih napisali pisci iz bivših republik, poleg tega pa je bil nekaj časa na sceni prisoten sleng, ki je vseboval veliko število besed iz srbskega in hrvaškega jezika« (Ceglar 1999, 76). Jezikovni trend se je iz druge polovice l. 1991 razširil po Ljubljani in zajel generacijo, ki je bila stara okoli 20 let. Trajal je približno eno leto. Najpogosteje so se pojavljale psovke, citati iz filmov, TV-oddaj in oglasov ter športni žargon. Pisali so se tudi grafiti (Ceglar 1999).

²⁵² Vprašanje najbrž ni bilo omejeno le na priseljence iz drugih držav nekdanje SFRJ.

priseljavanja ljudi iz revnejših neevropskih držav v l. 2006 (SJM 06/1)²⁵³, saj bi dve petini dovoljenje dalo nekaterim od njih, dobra tretjina pa zelo redkim. Proti koncu desetletja (SJM 08/1) je bila opazna percepcija, da je v RS preveč priseljencev, vendar naj se zaradi tega števila člani večinskega naroda ne bi počutili kot tujci (Vrednote v prehodu II 1999; Vrednote v prehodu III 2004; Vrednote v prehodu IV 2009).

Dolgotrajna graditev džamije²⁵⁴ v Ljubljani je po Kosu (2013) zelo poučna zgodba o uvajanju multikulturalnosti v RS. Čeprav so se postopki za pridobitev lokacije začeli l. 1969, so se ideje o potrebi po džamiji v Ljubljani²⁵⁵ pojavile že l. 1961 (Kos 2013). Lahko opazimo, da se iniciativa po džamiji časovno dokaj ujema s priznavanjem Muslimanov kot enega od narodov Jugoslavije. Ustavna uveljavitev Muslimanov je po oceni Kosa (2013) vplivala na uveljavljanje verskih pravic in svoboščin muslimanov v Sloveniji, konkretno pa na začetne pobude po džamiji. V 70. letih se je začelo z dokaj intenzivnim iskanjem primerne lokacije za gradnjo džamije. Po vrsti predlaganih in zavrženih lokacij, pripomb prebivalstva možnih lokacij, stroke, institucij itn. je l. 2006 sprejeta lokacija na Parmovi ulici, zakotnem delu mestnega središča z velikim razvojnim potencialom (Kos 2013). V času iskanja lokacije in priprave za gradnjo sta bili vloženi dve referendumski pobudi o gradnji džamije (l. 2004 in l. 2009), ki jih je zavrglo Ustavno oz Upravno sodišče. Temeljni kamen je bil položen l. 2013, gradbena dela pa so se začela l. 2015. Islamsko versko-kulturni center, ki se bo uporabljal tudi v izobraževalne namene ter bo imel tudi restavracijo in telovadnico, naj bi bil izgrajen v dveh do treh letih. Gradnja ni potekala brez incidentov. L. 2016 je/so neznanec/ci dvakrat na gradbišče vrgel/i svinjsko glavo in kri (RTV SLO 2015, 17. april; NOVA24TV 2016a, 23. januar; Svet24.si 2016b, 1. februar; Aljazeera Balkan 2016b, 20. maj). Po prvem napadu²⁵⁶ se

²⁵³ Po rezultatih A verzije eksperimentalnega vprašalnika naj bi morala RS dovoliti priseljavanje večjemu številu ljudi podobnega narodnostnega izvora, ne pa tudi večjemu številu ljudi drugačnega narodnostnega izvora in večjemu številu ljudi iz revnejših držav zunaj Evrope. V C verziji je opazno gibanje k ne dovoljevanju priseljavanja vsem trem skupinam (Vrednote v prehodu IV 2009).

²⁵⁴ Ahmed Pašić (2002 v Zalta 2007) je v študiji odnosov medijev in javnega mnenja do islama ugotovil obstoj močne slovenske islamofobije, čeprav »večina prebivalcev Slovenije o islamu in Koranu ne ve veliko« (Zalta 2007, 71). Pašić je analiziral 132 člankov iz slovenskega dnevnega tiska iz l. 1992 in ocenil, da je o islamu nevtrhalno poročalo 12 % člankov (16 člankov) (Zalta 2007).

²⁵⁵ Sicer so v Sloveniji prvo džamijo postavili bosanski vojaki l. 1916v Logu pod Mangartom. Kasneje so jo porušili Italijani (Nova 24 TV 2016, 23. januar).

²⁵⁶ Malo pred tem, ko je/so na gradbišče islamske džamije neznanec/i prvič vrgel/i svinjsko glavo in kri, je nekdo novembra 2015 razbil okno na objektu Islamske skupnosti. V sporočilu za javnost so iz skupnosti sporočili, da takšno dejanje obsojajo in da so bili v preteklih dneh od nekaterih medijev »priča vsakodnevnemu pozivanju in hujskanju ljudi na linč muslimanov in Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji«. Napad pa naj bi bil posledica teh pozivov. Skupnost je od odgovornih v državi pričakovala, da preprečijo hujskanje ljudi zoper Islamsko skupnost in muslimane (Islamska skupnost v RS 2015).

je oglasila Islamska skupnost v RS²⁵⁷, ki je napad razumela kot sovražni napad na manjšino. Hkrati je opozorila na nekatere medije in novinarje, ki se pri poročanju ne menijo za občutke manjšine, »ki se zgraža nad površnim, pristranskim in popolnoma izkrivljenim ter ideološko obarvanim poročanjem o islamu in muslimanih« (Islamska skupnost v RS 2016). Hkrati so dodali, da ne pristajajo »na dejstvo, da se o islamu in muslimanih poroča na pristranski oziroma ponižujoč način. Kombinacija neizobraženosti posameznih novinarjev in sovražnikov, ki ustvarjajo novice in s svojim poročanjem zbujejo strah pri ljudeh, razvija kulturo strahu in nespoštovanja« (Islamska skupnost v RS 2016). Dodali so, da bo islamski kulturni center obogatil Ljubljano, slovensko družbo in državo, ki je v preteklosti pokazala in dokazala, da zna živeti strpno in je odprta za vsakega dobrega in iskrenega namernega posameznika (Islamska skupnost v RS 2016).

²⁵⁷ Omenimo še cirkumcizijo ali obrezovanje moških, ki je ena od verskih praks muslimanov in Judov. Po pisanju Islamske skupnosti se muslimanski starši, ko želijo moškega otroka obrezati, soočajo s problemom. Ker zdravniki zavračajo takšno vrsto obrezovanja, morajo starši svoje otroke obrezovati zunaj RS (Islamska skupnost v RS 2012). Na prošnjo pobudnika, ki je zaprosil za oceno, ali obrezovanje fantkov predstavlja poseg v otrokove pravice, zlasti ko je opravljeno iz le verskih razlogov in brez utemeljenih zdravstvenih razlogov, je Varuh človekovih pravic po strokovnem posvetu in pregledu strokovne literature l. 2012 podal svoje mnenje, po katerem »cirkumcizija iz razlogov, ki niso medicinski, ni dopustna in predstavlja protipraven poseg v otrokovo telo ter s tem krši njegove pravice« (Varhu človekovih pravic 2012). Na varuhovo oceno se je med drugim odzvala Islamska skupnost. V sporočilu za javnost je med drugim zapisala, da se z omenjeno oceno in razlagami zakonske podlage o cirkumciziji in svobodi verskih prepričanj ne strinja ter da gre pri omenjeni oceni za onemogočanje in kršitev ali diskriminacijo verske pravice muslimanov kot tudi za spodbudo »za stigmatiziranje otrok in širjenje nestrpnosti« (Islamska skupnost RS 2012).

2.9 Ksenofobija, agresivnost, nasilje²⁵⁸

V prejšnjem podpoglavju smo videli, da je precejšnja napetost in nezadovoljstvo določenega dela prebivalstva ustvarila gradnja džamije v Ljubljani. Ne bomo kronološki obnavljali njene dolgotrajne gradnje, ampak si bomo na kratko ogledali, kaj so o njeni gradnji menili udeleženci PSIP-a. Eno od vprašanj se je glasilo, da nekateri menijo, da bi Islamski skupnosti v RS morali omogočiti zgraditev mošeje, drugi menijo, da mošeja ne sodi v slovenski kulturni prostor. Kakšno je vaše mnenje? Na podlagi rezultatov bi lahko rekli, da so se vprašani nekako bolj nagibali k mnenju, da bi se Islamski skupnosti omogočila izgradnja džamije, vendar manj kot tretjina o tem ni imela mnenja (glej tabelo C.51 v prilogi C.7.). Da mošeja ne sodi v RS, so najbolj pogosto menili Slovenci in tisti, katere je motila lastna etnična pripadnost. Njeno zgraditev pa so bolj sprejemali Bošnjaki oz. Muslimani in tisti, ki v RS živijo od rojstva (v obeh primerih šibka povezanost).

Nestrpnost predstavlja zavračanje druge skupine zaradi njene različnosti od lastne skupine. Fanatičnost se nanaša na zagnano navdušenost nad lastno skupino in posledično zavračanje druge skupine (Pettigrew 1982). Po Pettigrewju (1982) gre ksenofobija še dalj ter vključuje strah in odpor oz. nenaklonjenost do vseh, ki jih ima posameznik za drugačne in tujce. Sestoji se v oblikovanju in propagandi skupnosti, v kateri ni prostora za »druge«, katerih vpliv na kulturni etnos se ima za uničevalnega (Marczewska-Rytko 2002). Po Mojci Pajnik (2002) ima ksenofobija v postsocialističnih družbah funkcijo »zaščite« tistega, kar je »naše«, tistega, kar je »pravo«. Je »strah, močno povezan z apatijo, ki se v številnih primerih stopnjuje v sovraštvo do tujcev oziroma do manj znanih ali neznanih etničnih skupin ter kultur in drugih vrednot, ki pripadajo tujim družbam oziroma tujim družbenim sistemom« (Mandelc 2011, 140). Nižji družbenoekonomski sloji izražajo po Rothschildu (1991) večjo stopnjo ksenofobije in militantnega šovinizma kot višji razredi. Višji razredi, ki so pogosto primarni vir frustracij nižjih razredov, naj bi poskrbeli, da jih nižji razredi percipirajo kot premočne in nedostopne za napad. S tem pa preusmerjajo sovraštvo oz. frustracijo nižjih razredov na člane drugih etničnih skupin. Omenjeno naj bi bilo možno zaradi prelivanja stereotipov, oblikovanih glede na družbeno vlogo, v etnične vzorce (Rothschild 1991). Povedano nam po Rothschildu (1991) pomaga v razlagi zgodovinskega načela, po katerem se pogosto potencialni razredni konfliktni v etnijah spreminjajo v medetnične antagonizme. Kot politična

²⁵⁸ Primeri za to poglavje se nahajajo v Prilogi A..9.1, A.9.2 in A.9.3.

sila ustvarja ksenofobija tujce za grešne kozle, odgovorne za vse probleme skupnosti. Torej označuje drugega za sovražnika. Sovrašтво pa lahko mobilizira, sproži in organizira ljudi proti drugi skupino. Z oblikovanjem čustva skupne nevarnosti naj bi stigmatizacija in inkriminacija posameznikov in skupin, ki so razglašeni za sovražnike in proti katerim je spodbujano sovrašтво, vzdrževala množico v pripravljenosti in stanju straha. Nasilna in destruktivna dejanja do tarče pa olajšuje dehumanizacija, ki ima sicer včasih tudi prilagoditveno funkcijo (npr. ko mora oseba zaradi situacije, ki zahteva udor v zasebnost drugega, začasno ustaviti svoj čustveni odziv). Dehumanizacija tarčo stigmatizira, jo uprizori kot ničvredno in ji pripiše »pokvarjeno identiteto«. Za razliko od človeških odnosov, ki so subjektivni, osebni in čustveni, so dehumanizacijski premišljeni, analitični ter brez čustev in empatije. Torej v odnosu do tarče dehumanizator prekine moralnost, ki običajno vodi dejanja (Bajt 2005; Sofardžija 2005; Zimbardo 2009).

Kaj je sovrašтво, v čigavem imenu ljudje delajo najbolj šokantna in ogabna dejanja? Gre za negativno stališče do enega ali več posameznikov, ki se izraža v nedvoumnih neugodnih ocenah tarče (Berkowitz 1993; Dozier Jr. 2003). Dozier Jr. (2003) ga je opisal kot nuklearno orožje človeškega uma, katerega detonacija lahko raznese družbeno ureditev in porine narode v vojno in genocid. Čeprav je sovražnost do druge skupine verjetno stara kot družba, je njena oblika za vsako družbo, v kateri se pojavi, vedno posebna. Zakaj? Ker lahko nanjo vplivajo cilji, ki si jih skupine v določenem kontekstu prizadevajo doseči. V imenu določenih kolektivnih simbolov identifikacije je usmerjena od članov ene na pripadnike druge skupine ter lahko uspeva kljub prijateljskim in celo intimnim zvezam med posamezniki, ki so člani dveh sovražnih skupin in jih lahko imajo sočlani za izjeme (Bettelheim in Janowitz 1964). Zakaj pa prihaja do, recimo, medetničnega sovrašťva? Po psihoanalitični interpretaciji gre za projekcijo nesprejemljivih notranjih teženj na manjšinsko skupino (Bettelheim in Janowitz 1964). Po Bettelheimu in Janowitzu (1964) bi ga lahko imeli za simptom posameznikovega napora ohranjanja ravnotežja v njegovi psihični (duševni) ekonomiji na način odpuščanja napetosti skozi kanal etnične netolerantnosti. Odpuščanje napetosti je možno, ko so v družbi kanali takšnega odpuščanja dostopni. Ko jih ni, naj bi bila zmožnost njihovega agresivnega odpuščanja odvisna od strukture posameznikovega nadzora, ki nasprotuje takšnemu asocialnemu vedenju. Vir posameznikova nazora naj bi se nahajal v vplivu, ki ga imajo družbene avtoritete v razvoju njegove osebnosti, medtem naj bi moč nadzora slonela na njegovi uspešnosti integracije teh zahtev v lastno osebnost (Bettelheim in Janowitz 1964). Zavedna ali nezavedna izpostavljenost intenzivnemu govorjenju o sovrašťvu v množici pa lahko pri posamezniku oblikuje motivacijo za vojskovanje (Arnejčič 2008). Pred vstopom v

vojno naj bi nacije s posebno obliko kognitivnega treninga pripravljale svoje državljane na podpiranje tveganja na vstop in vojake na vključevanje v smrtonosno vojno. Nacionalna propaganda naj bi oblikovala podobe »sovražnika« in s tem pripravljala vojake in državljane, da sovražijo vse, ki se ujemajo z novo kategorijo. Ta mentalni trening naj bi bil vojakovo najbolj močno orožje, saj brez njega verjetno ne bi streljal v drugo osebo. Med državljani naj bi se sprožil strah pred ranljivostjo, saj si lahko predstavljajo, kako bo, če bo sovražnik dominanten. Ta strah naj bi se oblikoval v sovraštvo in pripravljenost na sovražna dejanja s ciljem zmanjševanja grožnje. Naslednji razred operativnih načel, s katerimi so drugače dobri ljudi lahko rekrutirani v zlo, naj bi potekal čez izobraževalne/socializacijske procese, ki so odobreni s strani oblasti in podprti s strani staršev in učiteljev ter se izvajajo v šolskih programih. Proces, s katerim ena skupnost začne sovražiti drugo, naj bi zahteval »sovražno domišljijo«, psihološki konstrukt, ki je s propagando, ki transformira druge v »Sovražnike«, globoko vstavljen v um. Podoba grozečega sovražnika, ki ogroža posameznikovo osebno blaginjo, naj bi opogumila starše na pošiljanje sinov v vojno in pooblastila vodje za prerazporejanje prioritete. Kot vidimo naj bi vse to naredile besede in podobe. Proces naj bi se začel z oblikovanjem stereotipne podobe drugega, dehumanizacijske percepcije drugega, drugega kot ničvrednega, vsemogočnega, zlobnega ali demonskega, abstraktne pošasti, drugega kot osnovne grožnje našim negovanim vrednotam in prepričanjem. Ko se javni strah pospeši in je sovražnikova grožnja neizbežna, naj bi razumni ljudje delovali neracionalno, neodvisni nesmiselno in konformistično, miroljubni pa naj bi postali bojovníki. Posledica najbolj ekstremnega primera sovražne domišljije je zagotovo genocid²⁵⁹, načrt ene skupine, da eliminira tiste, ki so konceptualizirani kot njeni sovražniki (Zimbardo 2009; 2011).

Kako pride do genocida? Po Staubovom modelu za razumevanje genocida se genocid ali množični umor začne z neko obliko »pobude«, ki lahko ima malo povezave s skupino, ki na koncu postane žrtev. Sprožilec so lahko težki življenjski pogoji v družbi²⁶⁰ (npr. ekonomske težave) ali medskupinski konflikt. Oba sprožilca frustrirata človeške oz. osnovne potrebe, ki po naravi zahtevajo uresničevanje. Ko se ne morejo konstruktivno zadovoljiti, se pogosto uresničujejo destruktivno oz. na lasten (onemogočanje drugih potreb) ali strošek drugih. Sprožilci in frustracija osnovnih potreb naj bi povzročali psihološke in socialne procese, ki

²⁵⁹ Manj znan pojem je etnocid, katerega Južnič (1978) opredeljuje kot »uničenje etničnih posebnosti in obeležij neke skupnosti, pogosto manjšine« (Južnič 1978, 481). Njegova posledica je »izginotje neke izvire kulture, le da niso uporabljena sredstva fizičnega nasilja v najhujšem smislu besede« (Južnič 1978, 482).

²⁶⁰ Le težki življenjski pogoji naj ne bi privedli do nasilja, vendar nosijo možnost zanj. Ali bo prišlo do nasilja in razvrednotenja ter sovražnosti do druge skupine, naj bi bilo odvisno od kulture in socialne organizacije (Polič 1992). Do sovražnosti lahko pride prej, pravi Polič (1992), ko imajo posamezniki svoje trpljenje za krivično in pri tem drugi niso enako prizadeti.

obrnejo eno skupino proti drugi. Ljudje se usmerjajo k nekaterim skupinam tudi zaradi identitete. V konfliktu člani skupino dvigujejo z razvrednotenjem drugih skupin in delovanjem proti njihovim pripadnikom. Skupina lahko naredi druge skupine tudi za grešne kozle, kar lahko krepi skupinsko in osebno identiteto članov in pomaga pri zadovoljevanju drugih potreb. Dejanja, usmerjena k razvrednotenim skupinam ali ideološkim sovražnikom, lahko predstavljajo začetno točko evolucije možnega množičnega umora ali genocida. S poškodovanjem drugih se lahko posamezniki, skupine, standardi sprejemljivega obnašanja in institucije spremenijo. Pri posameznikih in celotnih skupinah se lahko zaradi nasilja pojavi nagnjenosti k upravičevanju lastnih dejanj z razlago žrtvine krivde ali napačnega karakterja. Vedno bolj negativni pogledi o njej in »visoki« ideali ideologije se združijo, kar naredi novo nasilje verjetnejše. Pri bolj intenzivnem razvrednotenju je lahko progresivno izločena iz moralne in človeške realnosti ter lahko nastane obratna moralnost: »ubiti jo« lahko postane »višje dobro«. V neobvladljivem konfliktu lahko razvita družbena prepričanja oblikujejo »etos konflikta«, ki naj bi zadovoljil osnovne potrebe, ljudem pomagal v prilagajanju in prenašanju težke situacije, spodbujal njihovo privrženost ter hkrati spodbujal racionalizacijo škodovanja in pripravljenost na osebno žrtvovanje. Etos konflikta lahko razumemo kot prizmo, skozi katero člani vidijo svet, zbirajo nove informacije, interpretirajo lastne izkušnje in se odločajo o lastnih dejanjih (Staub 2001; Staub in Bar-Tal 2003). Po Staubu (2001) določene značilnosti kulture, kot so zgodovina razvrednotenja, zelo močno spoštovanje avtoritete, monolitna družba in nezdravljena pretekla viktimizacija, naredijo verjetnejši proces genocida ali množičnega umora. Za vključevanje skupine v medskupinsko nasilje pa so pomembni tudi občutki šibkosti in ranljivosti ali občutki in prepričanja o superiornosti kot tudi osebne identitete, ki jih spodbuja družba in narava skupinskega self-koncepta²⁶¹. Skupinski self-koncept se med etnijami in nacijami (narodi) razlikuje in ta deljena predstava o »nas« lahko pripelje ene skupine k množičnemu umoru in genocidu, medtem ko druge ne (Ashmore, Jussim, Wilder in Heppen 2001; Staub 2001). V genocidu in kolektivnem nasilju naj bi bila še posebno pomembna oblika skupinske identitete, ki jo Staub (2001) imenuje »ideologija antagonizma«, ki krepi razvrednotenje in sovraštvo do drugih. Po Staubu (2001) lahko številni dejavniki razvijejo vztrajno razvrednotenje druge skupine, kar lahko postane del skupinske kulture. To vključuje upravičevanje preteklih grdih ravnanj do druge skupine, bojazen zaradi različnosti drugih in v primeru, da se je skupina razdelila na več skupin, potrebo po oblikovanju identitete. To razvrednotenje, vloženo v kulturo, lahko postane

²⁶¹ Pod izrazom skupinski self-koncept Staub (2001) meni na vsebino socialne identitete.

bistveni kulturni vir skupinskega obračanja proti drugi skupini (Staub 2001). Staub (2001) opozarja, da se opisani vplivi prepletajo in združujejo. Žrtev genocida ali množičnih umorov je lahko ena skupina, vendar se lahko meje razširijo in nasilje do neke druge skupine postane možno (Staub 2001). Genocid in množični umori se lahko po Staubu (2001) preprečijo s konstruktivno pozitivno vizijo voditeljev, ki mora ponujati upanje in realistično ciljati v reševanje problema, brez identifikacije sovražnika, ter bolj povezovati kot ločevati ljudi. Tudi večkratne skupinske identitete se zdijo pomembne v preprečevanju genocida, saj ko lahko ljudje s povezovanjem v različne skupine zadovoljijo osnovne potrebe, je lahko manj verjetno njihovo vključevanje v dejanja proti drugi skupini. Po genocidu ali množičnem nasilju lahko sprava ali pobotanje zahteva osnovne psihološke spremembe obeh skupin (Staub 2001; Staub in Bar-Tal 2003). Po Hayesu (1998 v Staub in Bar-Tal 2003) pri njej ne gre za odpuščanje groznilnih dejanj, ampak za to, kako bomo sodelovali pri ustvarjanju nove družbe. Kaznovanje storilcev lahko pomaga žrtvam, saj javna sojenja dajejo možnost ugotavljanja resnice, priznanje žrtvinega trpljenja ter uresničujejo željo po kazni in zadovoljujejo potrebo po pravici. Z usmerjanjem odgovornosti za zločine na določene posameznike lahko javna sojenja zmanjšajo kolektivno odgovornost storilčeve skupine. Ena od metod sprave je tudi plačilo odškodnine, ki lahko nakazuje na storilčevo sprejemanje krivde. Ena od poti do sprave je lahko tudi edukacija, saj skupni projekti omogočajo medskupinsko povezavo, ponujajo možnost osebnih stikov med nekdanjimi nasprotniki ter oblikujejo soodvisnost, skupne cilje in izide. Ker imata v času konflikta skupini različen in pogosto nasprotni pogled o konfliktu ter zgodovini njunih odnosov, je za spravo pomembno tudi oblikovanje skupnega pogleda (Staub 2001; Staub in Bar-Tal 2003). Oblikovanja skupnega kolektivnega spomina, kot ga imenujeta Staub in Pearlmanova (2002 v Staub in Bar-Tal 2003), zahteva vzpostavljanje deljene resnice o preteklosti in njeno sprejemanje s strani obeh skupin, ki morata priznati in sprejeti lastno vlogo v konfliktu in nasilju. To se lahko doseže s pogajanjem, v katerem se zgodbe obeh skupin usklajujejo in se ustvarja nov narativ. Ko so rane še sveže ter bolečina in jeza še intenzivni, takšno pogajanje pogosto ni možno. Pred tem so lahko potrebni drugi procesi (npr. zdravljenje²⁶²) (Staub in Bar-Tal 2003).

Zdaj, ko smo videli posledice sovraštva, se lahko vprašamo, kako ga preprečiti? Dozier Jr. (2003) predlaga razvoj usmeritve k »mi–mi« načinu opazovanja. Ta način zahteva poskus vživljanja v situacijo drugih tudi tistih, do katerih ima posameznik malo ali nič sočutja. Posledično naj bi obstajalo manjše tveganje za njegovo prečkanje mej demonizacije in

²⁶² Zdravljenje smo obravnavali v podpoglavju »Napetosti in konflikti ter načini razreševanja«.

nestrpnosti (Dozier Jr. 2003). Empatija, pravi Dozier Jr. (2003), ni enaka sočutju. Z empatijo posameznik ne poskuša upravičiti, ampak razumeti misli in občutke drugega. S tem nočemo trditi, da je delitev »mi–oni« enaka občutku sovraštva, saj lahko posameznik nekoga ali nekaj uvrsti v skupino »oni« in pri tem do te skupine ne čuti sovraštva. Kljub temu ni nevarna. Tudi ko ne vključuje sovraštva, lahko izključi posameznikovo sposobnost empatije in povzroči nasilja. Ko se indiferentnost, ki je nastala na njeni podlagi, poveže s sovraštvom, lahko nastanejo hude posledice (Dozier Jr. 2003). Po Dozierju Jr. (2003) je za preprečevanje sovraštva med drugim pomembno izobraževanje o sebi in drugih, saj naj bi velika količina sovraštva in predsodkov izhajala iz neznanja. Čim bolj je posameznikovo znanje o drugi osebi, skupini ali kulturi določeno, tem manjša naj bi bila verjetnost oblikovanja stereotipov, ki so podlaga za razvoj sovraštva. Vendar le izobraževanje ni dovolj. Nujno naj bi bilo, da vsebuje empatijo, specificiranje in druge elemente (Dozier Jr. 2003). Zdi se, da je empatija za Dozierja Jr. zelo pomembno sredstvo za preprečevanje sovraštva, a avtor (2003) opozarja na previdnost. Empatija se lahko uporabi za zmanjševanje kot tudi širjenje sovraštva. S selektivno empatijo se lahko ustvari sovraštvo, kar je razvidno, ko posameznik čuti empatijo do npr. ustvarjalca sovraštva do druge skupine (Dozier Jr. 2003).

Zakaj se ljudje prepustijo agresiji? Do zdaj so raziskovalci ugotovili več virov in vplivov na agresivno nagnjenost, ki bi jih lahko združili v nekaj skupin, in sicer (Malim in Birch 2008): neposredna provokacija; izpostavljenost agresivnemu modelu; genetični determinatorji in drugi determinatorji agresije (npr. okoljski pogoji (npr. hrup)). Kljub temu je žal pri ljudeh zelo težko predvideti, katera situacija bo izzvala agresivno vedenje, kdaj se bo končalo ali kakšna bo njegova intenzivnost. Zaradi tega nas ne sme presenetiti, da v psihologiji prav agresivnost velja za enega od najbolj nejasnih in protislovnih pojmov ter jo različni avtorji različno opredeljujejo (npr. instinkt, izvor energije, odziv na frustracijo itn.). Ko gre za trenutni odziv, se večinoma uporablja izraz »agresija«. Pojem »agresivnost« naj bi pomenil trajno značilnost posameznika (Supek 1973; Lamovec 1978). V najširšem pomenu je agresivnost vsak aktivni pristop k okolju in »zajema vse oblike gibanja in iztegovanja rok in grizenja hrane, nekatera čustva, kot so jeza, bes in sovraštvo, tja do telesnega nasilja nad drugim« (Lamovec 1978, 11). Njeno najožje pojmovanje so podali behavioristi (npr. dejansko prizadevanje škode drugemu organizmu). Za začetek opredelimo agresivno dejanje kot verbalno ali neverbalno vedenje, katerega namen je fizično ali psihično prizadeti drugega ali škodovati lastnini. V tej opredelitvi lahko opazimo, da fizična poškodba tarče ni bistvena oz. da o agresivnem dejanju govorimo takrat, ko tarča doživi katero koli obliko nenaklonjenih

posledic, ki se ji želi izogniti. Namera, da se komu škoduje, je tudi pomemben element številnih definicij agresivnega dejanja. Ko je ni, se vedenje na splošno nima za agresivnega, kljub nenaklonjenim posledicam, ki jih je žrtev deležna. Ekstremno dejanje fizične agresije imenujemo nasilje. Nasilje se izvaja na različne načine in je lahko vidno v različnih dejanjih. Nekatera agresivna dejanja so intenzivna, ostra, druga subtilna in neposredna. Lahko so fizične narave, verbalne trditve ali pa humor in zasmehovanje. Storilec jih lahko opravi z namero in z jasnim ciljem ali pa z malo premišljanja in malo zavesti. Kljub vsemu do sedaj navedenem zadeva ni tako enostavna, saj je definiranje dejanja kot agresivnega odvisno tudi od vrednostnega sistema. Če malo razmislimo, lahko ugotovimo, da se ljudje razlikujejo v pogledih na agresijo. Nekaterim se zdi moralno neprimerna in se ji prizadevajo izogniti. Drugi jo imajo za dokaj sprejemljivo in se jo lotijo v socialnih interakcijah. Tretje lahko uvrstimo med ta dva ekstrema oz. agresivno vedenje uporabljajo glede na prepričanje o njegovi upravičenosti v dani situaciji. Te razlike naj bi izhajale iz dejstva, da imajo posamezniki o agresiji notranje standarde in vrednote, ki močno vplivajo na njihovo nagnjenost k agresivnemu vedenju. Ker naj bi te standarde in vrednote prenašali iz situacije v situacijo, naj bi bile pomembne individualne determinante agresije. Da bi imele vpliv na očitno nasilje, morajo biti za nosilca opazne (Dollard in drugi 1947; Baron 1977; Lamovec 1978; Berkowitz 1993; Schultz in Oskamp 2000; Geen 2001; Malim in Birch 2008). Kdaj pa bo opazovalec označil dejanje storilca kot agresivnega? Če sledimo atribucijski teoriji je to takrat, ko dejanje omejuje vedenje drugega, ko storilcu pripiše namero za povzročanje škode drugi osebi in/ali ko meni, da je dejanje v nasprotju z normami ali zakoni (Lamovec 1978). Večina posameznikov ima neagresivne vrednote in standarde in lahko se vprašamo, zakaj potem ne živijo po njihovih pravilih? O svojih neagresivnih vrednotah in standardih ljudje ne razmišljajo vedno in one niso nujno učinkovite v vseh situacijah. Posamezniki se tudi razlikujejo v sposobnosti obvladovanja. Nekateri, ko so izzvani, težko zavirajo svoje nasilne impulze, drugi pa imajo večji samonadzor, saj ko ugotovijo, kaj delajo in ko niso vodeni z intenzivnimi čustvi, začne delovati njihovo zaviranje agresije in se lahko ustavijo. Včasih storilec ne vidi neskladnosti med lastnim agresivnim dejanjem in lastnimi pravili ter zlahka najde opravičilo za napad na žrtev. To opravičilo mu omogoča, da svoje dejanje ne šteje za slabo. Za zmanjševanje krivde storilec vedno ne oblikuje opravičila. Včasih odgovornost za lastno dejanje razširja in prestavlja na druge ali pa dehumanizira žrtev (Berkowitz 1993).

Agresivnost se lahko razdeli na več načinov glede na smer in obliko (navzven (neposredna ali posredna) ali navznoter (neposredna ali posredna)), cilj (usmerjena na izvor frustracije ali prenesena na drugi cilj) ter psihološko vlogo (instrumentalna oz. doseganje nekega zunanjega

cilja, frustracijska oz. sproščanje napetosti ali posnemovalna oz. temelji na občutku pripadnosti določeni skupini ali identifikaciji z izbranimi vzorniki) (Lamovec 1978). Fromm (v Lamovec 1978) poudarja delitev, ki vlogo agresivnosti deli na ustvarjalno ali razdiralno ter razlikuje med pozitivno ali benigno agresivnostjo, ki ohranja in potrjuje življenje, ter negativno ali maligno, ki ima za cilj njegovo izničenje. Lamovčeva (1978) poudarja, da se ta delitev nanaša izključno na njeno psihološko vlogo. Pozitivne oblike lahko najdemo pri razmeroma normalnih osebah, negativne pa so izraz značajske motenosti. Sicer imajo lahko tudi oblike, ki so po stališču posameznika pozitivne, v neustrezni družbeni situaciji razdiralne razsežnosti. Številne študije razlikujejo tudi med reaktivnim oz. agresivnim vedenjem, ki je odgovor na provokacijo (npr. napad) in se kaže kot samoobramba in jezno dejanje, ter proaktivno agresijo, ki je sprožena brez provokacije in je motivirana npr. s pridobivanjem blaginje, zatiranje moči itn. Poznamo tudi neposredno, posredno in relacijsko agresijo. Relacijska (bolj naj bi se kazala pri dekletih), ki je v številnih vidikih podobna fizični agresiji, vsebuje dejanja, ki uničujejo odnose tarče z vrstniki ali ji grozijo s takšno škodo. Neposredna agresija vključuje obnašanje, kot je fizičen napad ali verbalna žalitev, posredna pa uporabo drugih ljudi za izvajanje agresivnih namer proti tarči ali pa druge manipulacije socialne mreže zaradi izključevanja ali izoliranja tarče (Lamovec 1978; Geen 2001). Iz povedanega lahko opazimo, da številne študije razlikujejo med (Geen 1996²⁶³; 2001; Schultz in Oskamp 2000): afektivno/sovražno/emocionalno/jezno²⁶⁴ agresijo, katere motiv in izključni namen je prizadeti žrtev oz. povzročitev škode, ter instrumentalno agresijo, ki lahko ali tudi ne vključuje močnih čustev, vendar je dejanje motivirano z interesi, ki so za storilca bolj pomembni kot poškodovati žrtev, ter je agresivno dejanje pravzaprav sredstvo za doseganje cilja. Za primer instrumentalne agresije imamo lahko agresivna vojaška dejanja, ki imajo za cilj vzpostavitev nadzora nad teritorijem ali pa odvrčanje sovražnika ter poskus ustvarjanja prisilne moči nad drugimi z nasiljem ali grožnjo. Medtem ko je agresivno dejanje pri instrumentalni agresiji sredstvo za doseganje cilja, pri emocionalni, katere namen je, kot smo rekli, poškodovati žrtev, agresivno pobudo sprožijo neugodna čustva ali pa okoljski pritiski. Res je, da ima lahko emocionalno vzburjena oseba, ki si močno želi poškodovati tarče, tudi druge cilje, a si kljub temu želi hkrati poškodovati tudi tarče. Včasih, ko ji je to edina želja, se zadovolji, ko je ta cilj dosežen ter se zdi, da razlikovanje med afektivno in instrumentalno

²⁶³ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

²⁶⁴ Agresija se razlikuje od jeze. Kot smo rekli, se agresija nanaša na vedenje, ki ima namero doseči določeni cilj oz. poškodovati drugega. Jeza nima nujno določenega cilja in se nanaša na določeno vrsto čustev, ki v veliki meri izvirajo iz notranjega psihološkega odziva. Jeza kot izkušnja naj ne bi neposredno sprožila agresivnega dejanja, ampak naj bi pogosto spremljala težnjo po napadu na tarčo (Berkowitz 1993).

agresijo ni ostro in se ti dve obliki medsebojno ne izključujeta oz. ima določeno agresivno dejanje lahko lastnosti obeh oblik (Berkowitz 1993; Geen 2001).

Omenjene razdelitve agresije so nam nakazale, da se agresija in nasilje ne dogajata v socialnem vakuumu. Pogosto izhajata iz vidikov socialnega okolja, ki jo sprožijo ter vplivajo na njuno obliko in smer. Vemo tudi, da se posamezniki včasih vedejo agresivno, ker jim drugi tako ukažejo (npr. avtoriteta). Agresivna dejanja se včasih dogajajo tudi v prisotnosti oseb, ki vanje niso neposredno vključene. Njihov učinek je lahko pomemben, saj lahko njihova prisotnost kot tudi neposredna dejanja okrepijo ali preprečijo agresivno razsežnost (Baron 1977; Musek in Pečjak 1997). Pri razlagi agresivnih dejanj so znane tri psihološke teorije (Mummendey 1996; Arnejčič 2008): (1) teorija instinktov – njen osrednji predstavnik, Konrad Lorenz, je zagovarjal tezo o agresivnem dejanju kot odgovoru na notranje procese v posameznikovih živčnih središčih. Zanj in njegov etološki pristop je agresivnost prirojena vedenjska dispozicija, ki nastaja iz naravne selekcije. Enako kot druge dispozicije krepi možnosti preživljanja in uspešne ohranitve vrste. Po psihoanalitičnem pristopu je agresija odziv na frustracijo, ki se doživlja v iskanju zadovoljstva libida. Sicer se sovraštvo in agresivne napetosti lahko izrazijo tudi na nedestruktiven način (npr. fantazija) (Mummendey 1996; Arnejčič 2008). Freud (2000), ki je predpostavil, da agresivno vedenje preusmerja destruktivno energijo in zmanjšuje napetost, je ugotovil, da ima človek dva temeljna nagona – eros in destruktivni nagon oz. nagon smrti ali tanatos²⁶⁵, samouničevalni nagon, ki se ga posameznik poskuša ubraniti ter ga zaradi tega preusmeri k drugim. Cilj erosa je vzpostavljanje vedno večje enote in njihovo ohranjanje oz. povezovanje, cilj tanatosa pa je razgrajanje oz. uničevanje sklopov. Nagona delujeta drug zoper drugega, a hkrati tudi medsebojno sodelujeta. Lorenz in Freud se strinjata, da je agresija neizbežna, vendar Lorenzo s sklepom o možnosti nadzora nasilja skozi družbeno spremenljive oblike njenega izpuščanja (npr. šport), ki je bil deležen številnih kritik, tukaj izstopa (Mummendey 1996; Freud 2000); (2) frustracijska teorija – predstavnika John Dollard in Neal Miller sta zavrnila koncepta o tanatosu in prirojenem instinktu kot pogonu agresije ter sta zagovarjala, da agresivno dejanje motivira frustracija (Mummendey 1996); (3) teorija učenja – po Banduri in Waltersu (1963 v

²⁶⁵ Freud (2007) pravi, da sta oba nagona neobhodna in je dejanje zelo redko delo le enega. Po nekaterih mnenjih velja predstava o tanatosu v psihoanalitični teoriji za najbolj kontroverzna in so jo odklonili tudi številni teoretiki, ki so sprejeli številne Freudove poglede (Baron 1977). Jerotić (1990) omenja etološke raziskave nekaterih zahodno afriških plemen (zakonca Parin in Morgenthaler), ki so pokazale, da sta agresivnost in destruktivnost posameznih primitivnih plemen v odnosu do sočlanov in članov drugih plemen odvisni od načina otroške vzgoje v prvih treh letih otrokovega življenja. Po Jerotiću (1990) takšna etnološka raziskovanja kot tudi dejstvo, da je količina človeške uničevalnosti nestalna in se spreminja glede na skupino in zgodovinsko obdobje, v katerem se izkazuje, ne gredo v prid domnevi o tanatosu, ki naj bi bil vsepovsod bolj ali manj prisoten v približno enaki intenziteti.

Billig 1976) vsako agresivno vedenje ni posledica frustracije, ampak gre v številnih primerih za naučeni odziv, ki se je v socializacijskem procesu pozitivno utrdil. Se pravi, da se lahko agresivno vedenje kot vsaka oblika socialnega učenja nauči in se uporablja za doseganje prihodnjih nagrad. Nagrade in kazni za agresijo predstavljajo oblike pričakovanja o bodočih izidih agresije ter njeno morebitno korist in vrednost za posameznika (Billig 1976; Geen 2001). Učenje agresivnega vedenja poteka na dva načina (Lamovec 1978): neposredno na osnovi izkušenj in posredno z opazovanjem agresivnih vzornikov. Pri neposrednem učenju posameznik spontano preizkuša različne oblike vedenja. Nekatera vedenja prinesejo zaželene učinke in so pozitivno ojačana. Druga pa teh učinkov nimajo ali prinašajo negativne posledice ter so negativno ojačana, zaradi česar jih posameznik navadno opusti. Sicer moramo vedeti, da sčasoma ustvari določene norme, na podlagi katerih presoja lastna dejanja. V tem pogledu se bodo utrdila vedenja, ki krepijo njegovo zadovoljstvo s samim sabo in njegov občutek lastne vrednosti. Pri posrednem učenju so pomembni vzorniki (npr. starši, vrstniki), tudi simbolni oz. tisti, ki jih posredujejo množični mediji. Med vzorniki imajo največji vpliv tisti, ki jih posameznik visoko ceni ali pa se z njimi enači. Sicer izpostavljenost agresivnemu vzorniku ne zagotavlja, da bo vedenja posameznik tudi posnemal, saj mora vedenje prevesti v besedne simbole in ga ohraniti v spominu. Poleg tega posnemanje zahtevnejših načinov zahteva ustrezno miselno razvitost, ki posamezniku omogoča ločitev bistvenega od nebistvenega (Lamovec 1978).

Omenili smo, da naj bi bila frustracija eden od dejavnikov agresije oz. naj bi izzivala pobudo k njej. Obstaja več definicij frustracije. Za nekatere psihologe se nanaša na zunanje ovire, ki posamezniku onemogočajo doseganje cilja, drugi jo vidijo kot notranje emocionalne odzive, ki se pojavljajo zaradi onemogočenosti prizadevanja (Billig 1976; Baron 1977; Berkowitz 1993). Pred njenim nastankom morata po frustracijski teoriji agresije obstajati dva predpogoja (Dollard in sod. 1947): (1) posameznik misli ali pričakuje, da bo opravil določeno dejanje; in (2) izvajanje tega dejanja je preprečeno. Na začetku je Dollard s sod.²⁶⁶ (1947) domneval, da je agresija vedno posledica frustracije, kar je tudi osnovna hipoteza frustracijske teorije agresije. Po njej vse frustracijske situacije ne proizvajajo odkrite agresije. Ko se frustracija zgodi, ni vedno takoj razvidno, da je agresija v določeni stopnji neizogiben rezultat, saj se, opozarjajo Dollard in sod. (1947), posameznik že zgodaj nauči obvladovanja neprikritega agresivnega odziva. Torej agresija ni vedno očitna, ampak je lahko fantazija, sanje ali dobro premišljeno maščevanje. Agresijo lahko posameznik usmeri na vzrok frustracije, vendar, ko je

²⁶⁶ Dollard in sod. so poskušali razviti eno samo razlago za agresijo posameznika, agresijo znotraj skupin in agresijo med skupinami v družbi (Brown 1988).

to preprečeno (npr. vzrok je premočan), jo lahko preusmeri na nadomestno tarčo (nedolžni viri ali celo nase), ki je lahko nepriljubljena in s katero je lahko posameznik povezan ter ima do nje manj povezanih zadržkov glede izražanja agresije (npr. njegova pretekla žrtev ali napadalec) (Dollard in sod. 1947; Billig 1976; Brown 1988; Arnejčič 2008). Pojav preusmerjene agresije naj bi bil odvisen od treh dejavnikov (Miller 1948 v Baron 1977): (1) moči pobude za agresivno dejanja; (2) moči inhibicije proti takšnemu vedenju; (3) in dražljaja podobnosti vsake možne tarče in vira frustracije. Premeščanje naj bi bilo opazno tudi v skupinskem kontekstu, v katerem je sovraštvo do sočlanov po Dollardu in sod. (1939 v Billig 1976) nadomeščeno s sovraštvom do članov druge skupine in s tem se znotrajskupinski konflikt spremeni v medskupinskega (Billig 1976). V tem kontekstu bi se lahko navezali na predsodke. Po Dollardu in sod. (1939 v Brown 1988) se lahko predsodki pojavijo zaradi določenih ekonomskih in družbenih okoliščin. Ko družba doživlja ekonomsko recesijo, lahko ljudje zaradi nastale revščine in težav postanejo bolj frustrirani, kar povzroča krepitev predsodkov, ki so pogosto skrojeni na etnični liniji. Frustracijska teorija domneva, da kadar koli pride do izbruha predsodkov ali nezadovoljstva, je nekaj tisoč ljudi sočasno v grobem čustvenem stanju vzburjenosti jeze in naključno izbira enake tarče za njeno izpuščanje (Brown 1988). Očitno je, pravi Brown (1988), ena od težav razlage preusmerjanja predvidevanje, katera tarča bo izbrana za grešnega kozla²⁶⁷. Eden od avtorjev frustracijske teorije, Miller (1948 v Brown 1988), domneva, da bo izbrana tarča, ki ni preveč podobna in ni preveč različna od vira frustracije. Razen preusmerjanja so Dollard in sod. (1939 v Brown 1988) v svojo teorijo vključili še en psihoanalitični koncept, katarzo²⁶⁸, ki pravi, da ko se agresivna pobuda spontano ne zmanjša, potem jo je mogoče zmanjšati z zagotavljanjem ventilov agresivnega izražanja. Avtorji so zagovarjali, da so vsa agresivna dejanja oblika katarze, ki zmanjšuje pobudo za nadaljnjo agresijo. Za zmanjšanje agresivnega nagona nosilcu frustracije ni treba poškodovati drugega, saj je agresivna fantazija tudi učinkovita. Sicer je bil frustracijski model zelo poenostavljen in so se njegove številne napovedi pokazale

²⁶⁷ Če izstopimo iz frustracijske teorije agresije, bomo videli, da naj bi na splošno več dejavnikov krepilo skupinsko ranljivost, da postane grešni kozel. Številne jih je omenila tudi frustracijska teorija. Na preusmerjanje agresije h grešnim kozlom naj bi pozitivno vplivali naslednji pogoji (Rot 1987): (1) nezmožnost neposrednega usmerjanja agresije na vzrok frustracije; (2) nejasnost frustracije (dejanski vzrok je težko definirati); (3) opaznost in ranljivost tarč preusmerjene agresije; (4) tarče nimajo možnosti odziva (so slabe in nezavarovane). Hkrati se običajno do tarče čuti odpor in je stereotipizirana, tako da njeni pripadniki verjamejo, da je to vzrok njihove skupinske prikrajšanosti (Whitley in Kite 2010).

²⁶⁸ V širšem pomenu je katarza vsaka osvoboditev potisnjenih agresivnih impulzov, ki se dogaja z manifestacijo lastne ali opazovanjem tuje agresivnosti. Njenega učinka naj ne bi generalizirali, saj se praviloma njene posledice kažejo v trenutnem olajšanju in upadu agresivnosti. Številne študije so pokazale, da njen učinek ni tako pogost, kot bi si mislili in se javlja le v nekaterih posebnih pogojih. Razen tega se upad napetosti lahko razlaga na različne načine. Obstajala naj bi tudi posredna katarza, toda večina strokovnjakov zaradi študij, ki kažejo, da ta krepi agresivnost, ki je spremljana z občutki ugodja, zavrača njen obstoj (Rot 1989; Lamovec 1987).

kot močno sporne. Njegova najbolj osnovna ovira je ugotovitev nekaterih raziskav, da frustracija ni nujen in zadosten vzrok agresije²⁶⁹ (Baron 1977; Lamovec 1978; Brown 1988). Po Lamovčevi (1978) ni upošteval številnih pomembnih dejavnikov (npr. učenje agresivnega vedenja). Razen tega obstajajo številni dejavniki, ki vplivajo na moč agresivne potrebe (npr. količina pričakovanega zadovoljstva in prejšnji neuspehi pri uresničevanju želja). Ne smemo pozabiti na socialne norme, ki lahko zadušijo agresivno nagnjenost, ko posameznik verjame, da bo pri odprtem izražanju agresije kaznovan (Berkowitz 1993). Avtorji teorije so kmalu spremenili začetno domnevo in sprejeli, da je frustracija le ena od spodbud za agresijo (Mummendey 1996) oz. da frustracija proizvaja pobude za različne oblike odzivov, med drugim tudi za agresijo (Miller v Baron 1977). Eden od avtorjev teorije, Neal Miller, je opozoril na še en dejavnik, ki lahko vpliva na verjetnost agresivnega odziva, in sicer ali je posameznik razvil druge načine odziva na frustracijo, saj si lahko želi več stvari istočasno, vendar ne vsako enako močno. Zaradi tega so lahko nekatere neagresivne nagnjenosti bolj močne kot agresivna potreba, kar lahko prekrije agresivno nagnjenost (Berkowitz 1993). Kljub temu z nadaljevanjem frustracije, pravi Miller (v Berkowitz 1993), moč alternativnih nagnjenosti upada ter se krepi agresivna potreba in možnost odprtega napada na dostopno tarčo (Baron 1977).

Frustracijsko teorijo agresije sta Feierabend in Feierabend (1972 v Geen 2001) uporabila pri razlagi socialno-političnega nasilja v družbi. Družbeno nasilje sta povezala s sistemsko frustracijo oz. ravno nezadovoljstva z željami, potrebami in pričakovanji v družbi. Morebitna posledica obstoja takšnega nezadovoljstva je politična agresija in nestabilnost, ki zagotavlja nedostopnost političnih sredstev izražanja volje. Vendarle lahko tudi v primeru njihove dostopnosti pride do nestabilnosti. Izjeme so primeri, ko lahko ta sredstva zagotovijo konstruktivno rešitev problemov družbenega nezadovoljstva. Z okvirom frustracijske teorije agresije je teoretično povezan tudi koncept relativnega prikrajšanja, ki ima več vzrokov, npr. pretekle izkušnje ali socialna komparacija s podobnim drugim. Jedro teorije o relativni deprivaciji je, da ljudje postanejo nezadovoljni in uporniški, ko percipirajo razhajanje med njihovim dejanskim standardom in standardom, za katerega verjamejo, da bi morali uživati (Billig 1976; Brown 1988; 1996²⁷⁰; Geen 2001). Po Gurr²⁷¹ (1970 v Brown 1988) je prav ta

²⁶⁹ Agresijo po Berkowitzovem modelu afektivne agresije (v Geen 2001) povzroča frustracija s sprožanjem negativnega afekta, ki je z asociativno mrežo povezan z agresijo. Pri posamezniku pa se pojavita dve takojšnji in sočasni nagnjenosti oz. napad in beg iz situacije. Ko je močnejša nagnjenost k begu, posameznik zavira agresivno vedenje, in obratno – ko je pri njem močnejša tendenca k napadu, bo tarčo navsezadnje napadel. Olajšanje ali zaviranje agresije pa lahko tudi spodbujajo večji kognitivni procesi (npr. pripisovanja ali presojanje) (Geen 2001).

²⁷⁰ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

vrzel med pridobitvijo in pričakovanjem oz. relativna deprivacija pogonska sila kolektivnega nasilja, ki se krepi takrat, ko ljudje dobivajo manj, kot pričakujejo, kar posledično okrepi možnost nasilja (Gurr 1970 v Billig 1976). Torej se revolt zgodi, ko se pričakovanja zvišajo bolj kot pridobljene koristi? Frustrirajoča razhajanja lahko posameznika pripravijo na agresiven odziv, vendar je za pojav političnega nasilja pomembno, da je frustracija usmerjena na političen sistem. Ko mu ljudje ne pripišejo krivde za lastne probleme, je verjetnost političnega nasilja manjša (Billig 1976; Geen 2001). Možno je, pravi Geen (2001), da se najde primeren grešni kozel ter se frustracija usmeri proti njemu in ne proti sistemu. Berkowitz (1972 v Billig 1976) povezuje relativno prikrajšanost s socialno komparacijo. Po Berkowitzu (1962 v Brown 1988) postanejo ljudje frustrirani in nezadovoljni, ko menijo, da so prikrajšani, ni pa nujno, da je to dejansko res. Razen občutka frustracije so po Berkowitzu (1972 v Hogg in Abrams 2001) za pojav nemira potrebni še naslednji pogoji: (1) nenaklonjene okoljske okoliščine, ki razširjajo kronično frustracijo (npr. sovraštvo); (2) agresivne okoljske iztočnice, ki lahko vpeljejo komponento socialnega učenja (npr. oborožena policija); (3) družbena prisotnost, ki lahko vključi družbeno olajšanje procesa (npr. množice na ulicah). Pomen socialne komparacije pri občutku relativne deprivacije pa je še bolj opazen pri Jamesu A. Davisu (1959). Davis (1959) meni, da lahko posameznik občuti relativno deprivacijo, ko sam sebe prikrajša ali pa ko se primerja z drugim, ki ni prikrajšan. V tej primerjavi je neprikrajšani posameznik deležen nasprotnega učinka oz. relativnega zadovoljstva. Ko se ta primerjava dogaja v medskupinskem kontekstu, so akterji deležni ene od dveh posledic, in sicer »relativne podrejenosti« ali »relativne superiornosti« (Davis 1959). Kdaj se prikrajšani posamezniki odločijo za spremembo svojega položaja? Mogoče je presenetljivo, a upor²⁷² lahko po J-krivulji, ki jo je oblikoval James C. Davies (1962), pričakujemo po obdobju podaljšanega ekonomskega in socialnega razvoja, ki mu sledi kratko obdobje ostrega padca, in ne po obdobju podaljšane relativne deprivacije. Zakaj ravno takrat? Ljudje pričakujejo, da bo se pretekli razvoj nadaljeval v prihodnost, vendar je ta zatrt. Njihova pričakovanja pa so v obdobju izboljšanja narasla. Zdaj pa jih je strah, da bodo tisto, kar so ustvarili z velikim naporom, izgubili, zaradi česar postanejo uporniški. J-krivulja nam

²⁷¹ Gurrova in prej omenjena analiza Feierabendsovih sta doživeli tudi kritike, po katerih so takšne razširitve eksperimentalne psihologije preveč poenostavljene. Gurrova analiza je bila tudi kritizirana zaradi teoretičnih osnov (Geen 2001). Tako sta Walker in Pettigrew (1984) menila, da je Gurr kljub usmeritvi na individualistične procese zamračil razlikovanje med posameznikom in skupino.

²⁷² Razen stopnje relativne deprivacije je pomemben dejavnik upora tudi upravičenost frustracije. Neupravičene frustracije pogosto spremlja upanje ali pričakovanja, da se bodo razmere v kratkem same od sebe izboljšale, kar posameznike odvrča od upora. Pomemben dejavnik je tudi zgodovinski vpliv. V kulturah, kjer ni bilo uspešnih revolucij, se lahko utrdi prepričanje, da to ni način za doseganje zelenih rezultatov. Zaradi tega frustracija naj ne bi pripeljala do upora, ampak do zmanjševanja pričakovanja (Lamovec 1978).

nakazuje na dve stvari. Najprej, da upor pogojuje združitev dveh obdobij – obdobja stopnjevanja pričakovanja in obdobja frustracij. Drugo, da naj bi trajno in močno pomanjkanje le redko pripeljalo do upora, kljub temu da takrat ljudje postanejo obupani. Zakaj? Odgovor je v preživljanju. V času trajnega in močnega pomanjkanja vanj ljudje usmerjajo vse svoje napore (Davies 1962). Pogovor o relativni prikrajšanosti in morebitnem uporuh postavlja vprašanja, kaj pravzaprav določa posameznikove težnje glede njegovega idealnega življenja? Po teoriji relativne deprivacije so to misli, ki izvirajo iz ene od dveh primerjav. Prva ima časovno naravo in vključuje komparacijo z nedavno preteklostjo. Druga primerjava je primerjava z drugimi skupinami. Ko pripadniki skupine percipirajo, da gre drugi skupini boljše ali slabše kot njihovi, še posebej ko je ta skupina podobna ali zanje relevantna, lahko ustvarjajo pričakovanja o tem, kako bi bilo kot član v drugi skupini. Zaradi rezultatov primerjave se lahko čutijo prikrajšane ali zadovoljne, ne glede na skupinski absolutni položaj (Brown 1995). Socialna komparacija je po Brownu (1988) pomemben vzrok relativne deprivacije, saj omogoča sredstva, s katerimi posamezniki vrednotijo položaj in razvoj svoje skupine v družbi. Ali bo posledica komparacije občutek prikrajšanosti, je odvisno predvsem od izbranega primerjalnega objekta (Brown 1988). Predvidevanje izbire skupine za komparacijo je po oceni Browna (1988) ključna težava teorije o relativni deprivaciji. Brown (1988) opozarja, da je izbira druge skupine pogosto determinirana s podobnostjo, vendar se občasno zelo nepodobne skupine vključujejo v medskupinsko primerjavo. Pri oblikovanju relativne deprivacije kot razhajanja med tistim, »kar je«, in tistim, »kar naj bi bilo«, se pojavi nova spremenljivka, percipirana legitimnost oz. naj bi koncept relativne deprivacije vseboval predstavo socialne pravičnosti. Posameznikove percepcije, kar je pravično in sprejemljivo, izvirajo zlasti iz norm in vrednot, ki se razvijajo iz dinamike znotraj skupinskih in medskupinskih odnosov (Brown 1988).

V splošnem, ko govorimo o nasilju in agresiji, so lahko pripadniki manjšine kot tudi večine tarča nasilnih dejanj članov druge skupine. Člani obeh skupin lahko zaradi takšnih dejanj občutijo strah in se nanj odzivajo z različnimi strategijami. Nasilnost in viktimizacijo, in sicer v šolskem okolju, je l. 2000 ugotavljala prej omenjena kvantitativna študija ljubljanskih mladostnikov. V njej je kombinacija narodnosti očeta, matere in učenca kazala na ne zelo velike, vendar statistično pomembne razlike, in sicer slovensko opredeljeni mladostniki z obema slovenskima staršema so bili nekoliko podpovprečno nasilni in viktimizirani. Slovensko opredeljeni mladostniki, katerih starši se niso slovensko opredelili, in neslovensko opredeljeni mladostniki z le enim slovenskim staršem, so bili povprečno viktimizirani in

pogosteje nasilni. Neslovensko opredeljeni mladostniki, katerih starši se niso opredelili kot Slovenci, pa so bili nadpovprečno viktimizirani in nasilni. Na podlagi lastnih izjav udeležencev so rezultati kazali, da je več mladostnikov neslovenske narodnosti nosilo s seboj orožje kot način obrambe pred nasiljem. Slovenci so tudi kazali manj pozitiven odnos do nasilja. Kombinacija narodnosti starša in učenca ni ugotovila zelo velikih razlik v doživljanju strahu pred nasiljem in v zaščitnih strategijah. Sicer so slovensko opredeljeni mladostniki, kateri starši se nista slovensko opredelila, in neslovensko opredeljeni mladostniki z enim slovenskim staršem, bolj doživljali strah in bolj uporabljali napadalne oz. zastraševalne strategije in manj strategije umika. K izogibanju pa so se bolj nagibali neslovensko opredeljeni mladostniki z enim slovenskim staršem. Bosanci oz. Hercegovci so doživljali manj strahu in so manj uporabljali napadalne strategije, bolj pa strategije izogibanja in umikanja. Hrvati in pripadniki drugih narodnosti pa so bolj doživljali strah in uporabljali vse omenjene strategije. Kar zadeva družinsko klimo in nekonsistentnost vzgoje je omenjena raziskava ugotovila, da sta ti pri manjšinskih oz. narodno mešanih družinah slabši oz. bolj prisotni. Najbolj je izstopala skupina, v katero so bili uvrščeni Albanci, Črnogorci in Makedonci. Ta je poročala o najbolj slabi družinski klimi in največjem obsegu nasilja med staršema kot tudi med mladostnikoma (Dekleva in Razpotnik 2002).

3 Empirični del

3.1 Opredelitev problema

V življenju nam kategorizacija drugih v skupine ne predstavlja nobene težave. Ta zelo učinkovit in uporaben proces redno uporabljamo. Druge bomo označili za homogeno celoto, medtem ko bomo sebi pripisali edinstvenost, saj smo edinstveni posamezniki. Kljub nevprašljivosti naše edinstvenosti se v življenju redno soočamo z opomniki naše skupinske pripadnosti. Ne le, da nas družba na to opozarja, tudi sami o sebi razmišljamo na ta način. Konflikti in napetosti okoli nas so redno umeščeni v medskupinski kontekst oz. na medskupinsko linijo (narod proti narodu, delavci proti vodstvenemu kadru itn.). Podobno je bilo tudi z napetostmi v nekdanji SFRJ, ne glede ali je naše stališče, da je to obdobje prevlade etnične ali delavske identitete. Ker smo nosilci številnih socialnih identitet, je lahko eden od akterjev v konfliktu naša skupina. Ni pa nujno. Ob odsotnostih pomembnih informacij in kljub ne vključenosti naše skupine imamo o konfliktu svoje mnenje in smo pri tem le redko objektivni opazovalci. Morda članov skupine nismo nikoli srečali, ampak o njih vemo dovolj, da bi dobro vedeli, kakšni so. Ta znanja ne vplivajo le na naše mnenje v zasebni sferi, ampak se lahko izrazijo v našem vedenju do pripadnikov drugih skupin. Posledice so lahko grozljive, kar so pokazale tudi vojne v nekdanji SFRJ. Ker medskupinski odnosi »krojijo« naše življenjske pogoje, ni presenetljivo, da so raziskovalno področje številnih ved. Tudi mi smo se z namenom raziskovanja pomena socialne identitete podali na to pot. Po tej poti nas je vodilo raziskovalno vprašanje o značilnostih odnosa večinske narodne skupine do manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ v RS? Zakaj nas je zanimal ravno odnos pripadnikov večinskega naroda? RS velja za dokaj narodnostno homogeno družbo ter je večinski narod v njej dominanten. Predvidevamo, da lahko njegov odnos do posameznih manjšin pomembno vpliva na življenjske okoliščine pripadnikov manjšinskih etnij. Če večinski člani pozitivno zaznavajo manjšine, do njih ne občutijo nenaklonjenosti, ogroženosti in etnične distance ter so odprti za njihovo sprejemanje, potem je položaj pripadnikov teh manjšinskih etnij v družbi bolj ugoden, kot če bi bil večinski odnos do manjšin drugačen.

3.1.1 Cilji in hipoteze

Namen doktorske disertacije je bil raziskati strukturo percepcij socialne identitete, vključno z narodnostno, pri večinskem narodu in drugih skupinah, ki se kategorizirajo drugače. Z opravljeno raziskavo smo želeli raziskati odnos pripadnikov večinskega naroda, ki so odraščali v samostojni Sloveniji, do kolektivnih identitet pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije. Hkrati smo želeli preveriti, ali lahko govorimo o morebitnem etničnem izključevanju pripadnikov ciljnih manjšin.

Zastavili smo si naslednje hipoteze:

1. Za odnos večinske skupine do skupin pripadnikov s področja držav nekdanje SFRJ je značilna nenaklonjenost. Hkrati se stopnja nenaklonjenosti pri večinski skupini razlikuje glede na različne narode z območja nekdanje SFRJ²⁷³.
2. Za odnos večinske skupine do skupin pripadnikov s področja držav nekdanje SFRJ je značilna etnična distanca oziroma etnično izključevanje. Pričakujemo tudi razlike v etnični distanci glede na družbeni kontekst in politične razmere v državi²⁷⁴.
3. Izbrane socialne percepcije večinske skupine do posameznikove kolektivne identitete kot pripadnika enega od narodov s področja SFRJ se razlikujejo glede na narod, katerega pripadnik je posameznik²⁷⁵.
4. Odnos pripadnikov večinskega naroda, rojenih v samostojni Republiki Sloveniji, se razlikuje od odnosa pripadnikov večinskega naroda, rojenih pred samostojnostjo²⁷⁶.

²⁷³ To hipotezo smo žal morali nekako spremeniti in se v analizi glasi: (1.a.) Udeleženci in udeleženke, ki so vključeni v večinsko skupino, izražajo do pripadnikov posamičnih etničnih skupin, ki prihajajo iz območja nekdanje SFRJ, negativnejše evalvacije, kot jih izražajo skupine, ki se samokategorizirajo drugače. (1.b.) Pri udeležencih in udeleženkah iz večinske skupine pričakujemo pomembne razlike glede na tri nivoje odgovorov na posamične postavke (ne veliko; precej, vendar ne preveč; in preveč), ki izražajo različne vidike nenaklonjenosti do posamičnih etničnih skupin, ki prihajajo iz območja nekdanje SFRJ. (1.c.) Pri isti večinski skupini obstajajo pomembne razlike v posamičnih percepcijah različnih etničnih skupin, ki prihajajo iz nekdanje Jugoslavije

²⁷⁴ V analizi smo žal morali tudi to hipotezo spremeniti ter se tako glasi: (2.a.) Obstajajo pomembne razlike v izražanju odnosa (ki ga lahko pogojno poimenujemo kot etnična distanca) do skupin pripadnikov z območja nekdanje SFRJ med tremi skupinami udeležencev raziskave, ki se prištevajo k narodni večini ali narodni manjšini ali pa se samokategorizirajo drugače. (2.b.) Pričakujemo tudi razlike v etnični distanci glede na samopercepcijo zadovoljstva z življenjem ter glede na percepcijo primerjave in družbenih razmer prej in zdaj oz. pričakovanja njihovega razvoja v prihodnosti.

²⁷⁵ V analizi je ta hipoteza označena kot 1.c. in se glasi: Pri isti večinski skupini obstajajo pomembne razlike v posamičnih percepcijah različnih etničnih skupin, ki prihajajo iz nekdanje Jugoslavije.

²⁷⁶ Čeprav smo pričakovali, da bomo hipotezo preverili na drugačni podatkovni podlagi, smo jo zaradi zadostne velikosti oba vzorca preverili na enaki bazi podatkov. Hkrati je ta hipoteza v analizi označena kot 3 in tudi ta je bila deležna določenih sprememb. V analizi se glasi: Pri pripadnikih večinske narodne skupine (rojenih pred in po samostojnosti) obstajajo pomembne razlike v izbranih socialnih percepcijah oz. evalvacijah pripadnikov manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ. Gre za spremenljivke, izražene v seštevni vrednostih: (3.a.) ogroženost, (3.b.) nenaklonjenost, (3.c.) etnična distanca, (3.č.) medskupinsko sprejemanje, (3.d.) izbrane negativne socialne zaznave.

V analizi smo preverili tudi naslednje hipoteze:

5. Udeleženci raziskave se pomembno razlikujejo v izbranih posameznih percepcijah oz. evalvacijah manjšin z območja nekdanje SFRJ glede na posamične izbrane demografske oz. socialno-kulturne statuse: (4.a.) raso; (4.b.) narod; (4.c.) vero; (4.č.) kulturo; (4.d.) letnico rojstva.
6. Pričakujemo pomembne pozitivne in relativno visoke povezanosti med oblikovanimi spremenljivkami.
7. Pričakujemo pomembne razlike v številu oz. deležu udeležencev in udeleženk, ki študirajo naravoslovje oz. družboslovje glede na to, kako percipirajo številčno prisotnost izbranih posamičnih manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ v Sloveniji: (7.a.) pripadnikov albanske manjšinske skupine, (7.b.) pripadnikov bošnjaške manjšinske skupine; (7.c.) pripadnikov črnogorske manjšinske skupine; (7.č.) pripadnikov hrvaške manjšinske skupine; (7.d.) pripadnikov makedonske manjšinske skupine; (7.e.) pripadnikov muslimanske manjšinske skupine; in (7.f.) pripadnikov srbske manjšinske skupine.
8. Pripadniki večinske skupine se pomembno razlikujejo v posamičnih vidikih odnosa (1. ogroženosti; 2. nenaklonjenosti; 3. etnični distanci; 4. medskupinskem sprejetju; 5. izbranih socialnih zaznavah) do pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ glede na to, ali imajo ali ne starše oz. stare starše z različnim kulturnim statusom: drugačne narodnosti (7a1-7a5), drugačne rase (7b1-7b5), drugačne vere (7c1-7c5) in drugačne kulture (7č1-7č5).
9. Obstaja pomembna razlika v številu oz. deležu pripadnikov večinskega oz. manjšinskega naroda glede na posamične vidike odnosa, ki izražajo naklonjenost oz. nenaklonjenost.

3.1.2 Metode in postopek

V doktorski disertaciji smo uporabili empirične in neempirične metode analize. V tem delu bomo opisali uporabljene neempirične metode. Bolj podrobemu opisu empiričnih metod pa smo namenili posebno podpoglavje »*Uporabljeni instrumenti in način zbiranja podatkov*«.

Za prvi del disertacije, ki je bolj teoretično usmerjen, smo zbrali primarno, sekundarno tujo in domačo strokovno literaturo ter internetne vire. Z zbiranjem in analizo sekundarnih virov smo začeli v času oblikovanja in pisanja doktorske dispozicije. Zgradbo in analizo strokovne podlage pa smo kontinuirano in sočasno nadaljevali ob pisanju dispozicije. Prednost ali mogoče pomanjkljivost obravnavane tematike je, da jo obravnava širok spekter literature. Ker

smo želeli na začetku čim bolj spoznati temo ter kasneje bralcu ponuditi čim bolj strokovno kakovostno in popolno besedilo, nas je večkrat zaneslo v malo bolj podrobne poti. Žal smo se odločili zaradi omejitve velikosti disertacije izločiti nekatere koncepte in tudi pojasnitve, ki so nam se zdele dobrodošle za obravnavano temo, vendar se je njihov vpliv na naš sklep in razumevanje tematike zagotovo ohranil. Največ zbrane literature prihaja s področja socialne psihologije. Pri obravnavi tematike smo se tudi opirali na literaturo iz sociologije, psihologije, etničnih študij, socialne antropologije ter politologije. Da bi podrobneje spoznali odnose med izbranimi etničnimi skupinami nekdanje SFRJ, smo v disertacijo vključili tudi strokovno literaturo iz zgodovine, primarne vire, medijske članke in empirične raziskave odnosov iz bližnje preteklosti. Bogati spekter literature nam je omogočil široki pogled na obravnavano tematiko in koncepte ter je hkrati za doseganje ciljev zahteval kritičen pristop pri izbiri in interpretaciji najpomembnejših dejstev, ki jih bomo vključili v disertacijo. Že na začetku smo se zavedali, da uporaba »primarnih in sekundarnih virov ni brez pasti« (Bučar, Šabič in Brglez 2002, 28), saj so »dejstva interpretirana« (Bučar, Šabič in Brglez 2002, 28). Zaradi tega smo pred kritičnim pregledom vsakemu viru dali enako možnost za vključitev v končno besedilo. Ker je bil naš namen čim bolj objektivni končni izdelek, smo posamezna poglavja gradili po formuli primerjanja in križanja. Vse informacije in vire smo pozorno zbirali, evalvirali in jih po lastni oceni dodali vsebini. Čeprav smo si vedno prizadevali k doseganju objektivnega izdelka, se zavedamo, da je omejitev izbranega pristopa dvostranska subjektivnost. Kot prvo podatki, ki smo jih vključili, niso narejeni za namen naše disertacije in so lahko pristranski ter kažejo na subjektivno percepcijo vira. Druga plast subjektivnosti pa so naše percepcije, znanje in razumevanje vira, na podlagi katerih smo presojali pomembnost posameznih informacij.

3.2 Metodologija

Za empiričen del smo opravili raziskavo, v kateri je bil uporabljen javno dostopen vprašalnik o odnosih do manjšinskih skupin²⁷⁷. Za doseganje zastavljenih ciljev smo posamezna vprašanja dodali, preoblikovali ali izločili. Po objavi vprašalnika na internetu smo navezali stik s posameznimi fakultetami štirih slovenskih univerz in jih zaprosili, naj povezavo do vprašalnika posredujejo svojim študentom. Anonimna anketa je bila dostopna študentom med marcem in junijem 2013. Po zaključku raziskave smo pridobljene podatke statistično obdelali v programu SPSS. Podatke smo uredili, preverili zanesljivost oblikovanega vprašanja (Q15a-g *percepcija številčnosti ciljnih manjšinskih skupin v Sloveniji*) s Cronbachovo alfo, distribucijo normalnosti posameznih spremenljivk in oblikovali nove spremenljivke, potrebne za analizo. Za odgovore na posamezne hipoteze in vprašanja smo po potrebi posamične postavke združili v lestvice (seštevane vrednosti spremenljivk) ter preverili njihovo konsistentnost. Odločili smo se za relativno inovativno potezo, in sicer smo na osnovi analize vsebine in vsebinskih podatkov v zvezi z vprašalnikom skušali identificirati tiste postavke, ki tvorijo relativno zaključene vsebinske celote in jih lahko s tega vidika obravnavamo kot stališčne lestvice, morda celo kot socialne vrednotne orientacije. Na osnovi omenjenih kriterijev smo identificirali naslednje orientacije: ogroženost, nenaklonjenost, etnično distanco, medskupinsko sprejetje in izbrane socialne zaznave. Svojo analitično odločitev smo skušali potrditi z naknadno metrično oz. psihometrično analizo. Odločili smo se, da omenjene lestvice oz. orientacije obravnavamo kot seštevne lestvice, pri čemer smo pred seštevkom da/ne odgovorov obrnili odgovore tako, da so imele vse postavke v isti lestvici enoznačno določeno valenco. Naj opozorimo, da smo pri tem procesu iz posamičnih postavk izločili odgovor »ne vem« (1 %–28,5 % – pogostost odgovora »ne vem« in neodgovorov podajamo v tabeli Č.1 v prilogi Č.1), saj smo želeli, da do vseh vključenih postavk v našem modelu udeleženci nimajo nevtralnega mnenja, kar po naši oceni izraža morebitna izbira tega odgovora. Notranjo konsistentnost posameznih seštevnihih lestvic smo merili s koeficientom KR-20 (Kuder-Richardson 20), kar je postopek, ki ga uporabljamo namesto Cronbachove alfe, ko imamo opravka s t. i. dihotomiziranimi odgovori. Ugotovili smo, da so koeficienti relativno visoki, kar pomeni naknadno potrditev oz. da lahko postavke uporabljamo kot seštevne lestvice. Poudarjamo, da gre za postavke, ki so vzete iz vprašalnika.

²⁷⁷ *Attitudes towards minority groups in the European Union*

V analizi smo uporabili metode opisne statistike in neparametrične teste. Verjetnost morebitne povezanosti smo ugotavljali s hi-kvadratom, eta-kvadratom in Cramerjevim V (CV). Po končani analizi smo odgovore interpretirali.

3.2.1 Opis vzorca (udeleženci in udeleženke)

Raziskava »Odnos do manjšin z območja nekdanje SFRJ« je bila opravljena med 19. 3. 2013 in 25. 6. 2013. Ciljna skupina udeležencev in udeleženek so bile izbrane skupine študentov. Kot pomembno značilnost smo izpostavili respondentovo pripadnost večinskemu narodu v Sloveniji in po možnosti tudi njegovo rojstvo po osamosvojitvi RS. Narodno pripadnost in starost smo nadzorovali skozi kontrolna vprašanja. Izbira populacije je izhajala iz predpostavke, da so njeni pripadniki imeli manj stika s kulturo ciljnih manjšin kot starejša populacija (npr. niso se učili srbohrvaščine). V starostnem pogledu izbrani vzorec zadovoljuje razvojno-psihološke razloge, saj je vstopil v obdobje poznega mladostništva oz. je zaključil obdobje srednjega mladostništva. V srednjem mladostništvu posameznik že razume konsenzualno naravo zakonov in prepoznava njihove funkcije v smislu uravnavanja in usklajevanja posameznikovega vedenja v družbeni skupini. Zakone pojmuje kot sredstvo za doseganje medosebnega sožitja med konkurenčnimi družbenimi skupinami na ravni družbe kot celote. Razume tekmovanje med različnimi konfliktnimi interesi posameznih družbenih skupin in pomen sodelovanja celotne skupnosti pri sprejemanju zakonov. Sposoben je oceniti družbene posledice posameznih odločitev. Zaveda se tudi nujnosti doseganja kompromisov in vse bolj priznava pomen pravic posameznika v družbeni skupini (Gril v Umek Marjanovič in Zupančič 2004).

Realizirani vzorec, ki smo ga pridobili z anonimno anketo, je iznašal 939 oseb. Značilnosti vzorca:

- spolna sestava: 36,7 % moških in 63,3 % žensk;
- univerza: 78,4 % Univerza v Ljubljani, 20,4 % Univerza v Mariboru, 1,1 % Univerza na Primorskem, 0,1 % Univerza v Novi Gorici;
- letnik študija:

Ustrezen odgovor je podalo 924 udeležencev, in sicer: 1. letnik 31,2 %, 2. letnik 22,8 %, 3. letnik 23,5 %, 4. letnik 10,5 %, 5. letnik 0,4 %, 6. letnik 0,4 %, absolventi 10,6 %, dokončanje magistrskega študija 0,1 %, podiplomski študij 0,1 % in zaključen študij 0,3 %.

- doživetje narodne pripadnosti

Pomembna značilnost, ki smo jo iskali pri vzorcu, je bilo doživetje pripadnosti večinski narodni skupini oz. samokategorizacija posameznika kot pripadnika večinske narodne skupine v RS. Pri tem državljanstvo ni bilo pomembno. Posameznik je lahko imel katero koli državljanstvo, vendar je bilo za nas pomembno, da se on identificira kot pripadnik večinskega naroda v RS. Velja tudi obratno. To ne pomeni, da odklanjamo možnost, da je za posameznega/o udeleženca/ko raziskave v času izpolnjevanja vprašalnika bila opazna kakšna druga socialna ali pa osebna identiteta. Ustrezen odgovor je podalo 918 respondentov, in sicer: 83,8 % doživetje pripadnosti večinski in 9,7 % manjšinski narodni skupini ter 8,5 % doživetje, da ne pripada nobeni skupini. 21 udeležencev ni odgovorilo na vprašanje ali pa je izbralo odgovor »ne vem«. Značilnosti vzorca večinske narodne skupine (769):

- o spolna struktura: 31,7 % moških in 62,9 % žensk;
 - o univerza: 78 % Univerza v Ljubljani, 20,9 % Univerza v Mariboru in 1 % Univerza na Primorskem;
 - o letnik študija – ustrezen odgovor je podalo 759 respondentov: 1. letnik 32,8 %, 2. letnik 22,5 %, 3. letnik 23,3 %, 4. letnik 10,5 %, 5. letnik 0,4 %, 6. letnik 0,5 %, absolvent 9,7 % in zaključen študij 0,1 %.
- starost:

Ker je bil namen tudi raziskati odnos pripadnikov večinskega naroda, rojenih v samostojni RS, do manjšinskih skupin, smo udeležence glede na njihovo letnico rojstva razdelili v dve skupini, in sicer: rojeni po ali v l. 1991 in rojeni pred l. 1991. Kot mejo smo izbrali l. 1991, saj je takrat Slovenija razglasila svojo neodvisnost. Distribucija te spremenljivke ni bila normalna (Kolmogorov-Smirnov in Shapiro-Wilkov test – $p = 000$). V celotnem vzorcu smo lahko razvrstili 938 udeležencev: 60,7 % v skupino rojeni po ali v l. 1991 in 39,3 % v skupino rojeni pred l. 1991. En udeleženec ni podal letnice rojstva.

Ko v te dve skupini razdelimo pripadnike večinske narodne skupine, dobimo naslednje podatke: 62,3 % rojenih po ali v l. 1991 in 37,7 % rojenih pred l. 1991.

Značilnosti vzorca večinske skupine, rojene po ali v l. 1991:

- o spolna struktura: 37,6 % moških in 62,4 % žensk;
- o univerza: 78,9 % Univerza v Ljubljani, 20,3 % Univerza v Mariboru in 0,8 % Univerza na Primorskem;
- o letnik študija – ustrezen odgovor je podalo 473 udeležencev: 1. letnik 48,6 %, 2. letnik 28,8 %, 3. letnik 21,3 %, 4. letnik 0,8 % in absolvent 0,2 %.

Značilnosti vzorca večinske narodne skupine, rojene pred l. 1991:

- spolna struktura: 36,2 % moških in 63,8 % žensk;
- univerza: 76,6 % Univerza v Ljubljani, 22,1 % Univerza v Mariboru in 1,4 % Univerza na Primorskem;
- letnik študija – ustrezen odgovor je podalo 286 udeležencev: 1 letnik je obiskovalo 6,6 %, 2. letnik 12,2 %, 3. letnik 26,2 %, 4. letnik 26,6 %, 5. letnik 1 %, 6. letnik 1,4 %. Absolventov je bilo 25,5 % in zaključen študij 0,3 %.

3.2.2 Uporabljeni instrumenti in način zbiranja podatkov

V raziskavi »Odnos do manjšin z območja nekdanje SFRJ« smo uporabili javno dostopen vprašalnik »Odnosi do manjšinskih skupin« (Attitudes towards minority groups in the European Union²⁷⁸). Avtorji vprašalnika so: Eva Thalhammer, Vlasta Zucha, Edith Enzenhofer, Brigitte Salfinger in Günther Ogris. Vprašalnik smo prevedli v slovenščino²⁷⁹. Zaradi starosti izbrane populacije smo preoblikovali 2. vprašanje (namesto primerjave sedanje osebne situacije s tisto pred petimi leti, smo udeležence raziskave zaprosili, naj sedanjo situacijo primerjajo s tisto pred tremi leti) in izločili 4. ter hkrati zaradi zastavljenega raziskovalnega cilja preoblikovali 8. vprašanje (sodelujoče smo zaprosili, naj za vsako manjšinsko skupino podajo lastno percepcijo številčnosti). Ker so se trditve 12. vprašanja ponavljale, smo to vprašanje izločili. Raziskava je potekala med marcem in junijem 2013 na internetu, kjer smo objavili vprašalnik. Po objavi smo posamezne fakultete povabili k sodelovanju in jih zaprosili za dovoljenje oz. naj svojim študentom posredujejo vabilo in povezavo do vprašalnika. Anketa je bila anonimna, saj fizičnega stika z udeleženci nismo imeli. Na ta način smo hkrati zmanjšali pritisk za sodelovanje oz. so se udeleženci popolnoma prostovoljno odločali, ali bodo sodelovali ali ne, kdaj bodo izpolnili vprašalnik itn. Hkrati so imeli možnost v katerem koli trenutku prekiniti izpolnjevanje vprašalnika. Po končanem zbiranju smo podatke analizirali s statističnimi metodami v programu SPSS.

Za potrebe analize smo posamične postavke združili v naslednje lestvice:

1. **Lestvica zaznave ogroženosti**, ki vsebuje naslednje spremenljivke:

²⁷⁸ Attitudes towards minority groups in the European Union

²⁷⁹ Zavedamo se, da obstaja metodološka zahteva za aplikacijo vprašalnika, ki so oblikovani v enem, uporabljeni v drugem kulturnem okolju – t. i. naprej–nazaj prevod. Te zahteve žal zaradi omejenih sredstev, ki so nam bili na razpolago, nismo zadovoljili, ampak smo samostojno prevedli vprašalnik.

- Q14g – *Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.*
- Q14j – *Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.*
- Q14o – *Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.*
- Q17h – *Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.*

2. **Lestvica zaznave nenaklonjenost**, ki je sestavljena iz naslednje nerekodirane oz. neobrnjene spremenljivke:

- Q14a – *V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), trpi kakovost izobraževanja.*
- Q14c – *Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.*
- Q14g – *Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.*
- Q14j – *Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.*
- Q14o – *Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.*

Kot tudi obrnjene ali rekodirane spremenljivke:

- Q14f – *Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.*
- Q14i – *Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.*
- Q14p – *Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.*
- Q18a – *Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani Slovenije.*

3. **Lestvica etnične distance**²⁸⁰, ki zajema naslednje rekodirane spremenljivke:

- Q14m – *Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.*
- Q17a – *Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.*
- Q17b – *Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.*
- Q17c – *Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.*

Ter sledeče nerekodirane:

²⁸⁰ Zavedamo se, da mogoče lahko govorimo le o približku etnične distance.

- 17d – *Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.*
 - Q17g – *Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.*
 - Q17h – *Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.*
 - Q17k – *Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.*
4. **Lestvica zaznave medskupinskega sprejetja**, ki je nastal na podlagi naslednjih spremenljivk:
- Q14g – *Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.*
 - Q 14j – *Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.*
 - Q17d – *Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.*
 - Q17h – *Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.*
 - Q17k – *Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.*
5. **Lestvica izbranih socialnih zaznav** (naklonjenost ali nenaklonjenost ciljnim skupinam), ki je oblikovana na podlagi naslednjih nerekodiranih spremenljivk:
- Q14c – *Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.*
 - Q14g – *Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.*
 - Q14j – *Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.*
 - Q14o – *Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.*

In rekodiranih spremenljivk:

- Q14f – *Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.*
- Q14n – *Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.*

Pri oblikovanju predstavljenega modela smo želeli ugotoviti značilnosti odnosa do manjšin. Zanimali so nas naslednji elementi, na podlagi katerih smo tudi ravnali pri izbiri postavk oz. oblikovanju ter poimenovanju lestvic: večinska ogroženost zaradi manjšin, večinska nenaklonjenost do manjšin, njena pripravljenost in odprtost do sprejemanja ter njene zaznave manjšin. Občutek skupinske pripadnosti je povezan ne le s skupinami, ki jim posameznik pripada, ampak tudi s tistimi, ki jim ne pripada. Torej gre tudi, kot smo videli v teoretičnem delu, za medskupinsko razlikovanje (Deschamps in Devos 1998). V medskupinski primerjavi si želijo ljudje doseči pozitivno razlikovanje v korist lastne skupine. Torej, da so oni in njihovi sočlani različni in boljši od članov druge skupine. Čeprav to nujno ne pomeni nestrpnosti oz. zavračanja druge skupine, ker je ta različna, smo pri oblikovanju lestvice zaznave nenaklonjenosti sprejeli dejstvo, da lahko skupina oblikuje razloge za zavračanje in izključevanje druge skupine, ker je ta od nje različna. V teoretičnem delu smo videli, da je etničnost določena s posameznikovim čustvom o sebi (De Vos 1982) ter da je etnična identiteta za ljudi najbolj pomembna takrat, ko jo percipirajo za ogroženo (Eriksen 1993). Ljudje z visoko stopnjo socialne identifikacije prav tako vidijo skupinsko dobrobit in izide kot blizko povezane z občutkom lastne blaginje (Brewer 2001a). Torej, če zaznavajo, da so oni in njihovi sočlani zaradi druge skupine na določenem področju v negotovem položaju, bodo do te skupine občutili ogroženost. Ta občutek ali doživetje smo merili z lestvico ogroženosti. Pri lestvici etnične distance smo razmišljali o medetničnih mejah med večino in manjšino. Zavedali smo se, da enako kot vse skupine tudi etnija pridobiva opisne in evalvacijske značilnosti ter socialni pomen v odnosu do drugih skupin (Hogg 2001) ter mora hkrati ohraniti razlikovanje od njih (Brewer 2001b). Se pravi, da medetnične meje, ki kljub temu, da niso fiksne, lahko povzročajo etnično distanco do druge skupine. Ker se distanca večinoma razume kot pripravljenost na povezovanje, smo v lestvico etnične distance vključili različne percepcije, ki so lahko podobne situacijam, značilnim za etnično distanco, ter smo se pri njenem oblikovanju vodili z, lahko bi rekli, dokaj sprejetim mnenjem, da trdne medetnične meje pomenijo za pripadnike manjšine tudi težji prehod v večino. Se pravi, da smo ime etnična distanca uporabili kot krajši izraz za prej omenjene percepcije. Lestvica zaznave medskupinskega sprejetja predstavlja odprtost do sprejemanja manjšin. Kot smo zapisali v teoretičnem delu, je integracija dvosmerni proces. Zanj ne zadostuje le prilagodljivost priseljencev, v našem primeru manjšine, ampak tudi odprtost in toleranca večinske družbe (prim. s Varlič Christensen 2002). Nič manj ni pomembna večinska percepcija. V teoretičnem delu smo poudarili, da ljudje delujejo v skladu z lastno percepcijo (Zvonarević 1989). Pri tem so jim pri percepciji drugega zagotovo na pomoč karakteristike skupine, ki ji ta pripada

(Forgas 1985). Torej je za manjšinske pripadnike pomembno, kako člani večine percipirajo njihovo skupino. Glede lestvic dodajmo, da čeprav so enostransko poimenovane, se zavedamo, da gre za kontinuum (od več do manj, npr. naklonjenost do ciljnih manjšin). V nadaljevanju besedila bomo pri vseh lestvicah izpustili izraz zaznava oz. percepcija.

Razen lestvic smo v vprašalniku oblikovali novo vprašanje, ki se je nanašalo na percepcijo številčnosti posameznih manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ ter v času analize na podlagi fakultet udeležencev tudi spremenljivko družboslovje–naravoslovje. Za lestvice smo opravili teste normalnosti in smo jih enako kot vprašanje o percepcijah številčnosti posameznih manjšin preizkusili s testom notranje konsistentnosti na celotnem in večinskem vzorcu (glej tabeli Č.2 in Č.3 v prilogah Č.2. in Č.3). Rezultati Kolmogorov-Smirnovega testa in Shapiro-Wilkinsonovega testa so pokazali, da se lestvice ne porazdeljujejo normalno. Ker smo pri vključenih spremenljivkah izločili odgovor »ne vem«, smo pri lestvicah opravili test konsistentnosti za dihonomne spremenljivke (KR-20), kjer smo dobili relativno visoke vrednosti.

3.2.3 Raziskovalni načrt in način obdelave podatkov

Po študiju literature smo opredelili cilje in hipoteze disertacije ter samostojno prevedli in prilagodili vprašalnik o odnosu do manjšinskih skupin. Ker je bila pomembna značilnost našega vzorca pripadnost večinskemu narodu v RS ter po možnosti tudi rojstvo v samostojni RS, smo v ta namen v vprašalnik vključili nadzorna vprašanja. Hkrati smo opravili raziskavo populacije, njeno število ter seznam fakultet posameznih univerz. Vprašalnik smo objavili na portalu EnklikAnketa ter navezali stik s posameznimi fakultetami univerz in jih zaprosili za sodelovanje oz. naj svojim študentom posredujejo povezavo do anonimne ankete. Čeprav smo bili ugodno presenečeni z odzivom študentov in pripravljenostjo fakultet na sodelovanje ter se jim ob tej priložnosti tudi zahvaljujemo, ocenjujemo, da pridobljen vzorec popolnoma ne odseva dejanskega številčnega razmerja med univerzami, saj v našem vzorcu prevladuje Univerza v Ljubljani (78,4 %). Po poteku raziskave smo začeli z urejevanjem. Oblikovali smo skupine, v katere smo združili podatke, kot tudi nove spremenljivke in lestvice, potrebne za analizo. Preverili smo zanesljivost oblikovanih vprašanj in distribucijo normalnosti posameznih spremenljivk. Pri urejanju podatkov smo ugotovili, da lahko pridobljeni vzorec

razvrstimo v dve skupini: rojeni pred letom 1991 in rojeni po tem letu. Zaradi tega smo se odločili, da bomo na podlagi naše raziskave odgovorili na zastavljena vprašanja oz. da bomo preverjanje vseh hipotez opravili na podlagi naše analize. Statistično obdelavo in analizo podatkov smo opravili v programu SPSS. Pridobljene rezultate smo na koncu interpretirali.

V povezavi z raziskovalnim dizajnom lahko povzamemo, da je naš raziskovalni načrt empirično neeksperimentalen, delno korelacijski in temelječ na anketni metodi. Pri obdelavi podatkov smo upoštevali, glede na distribucijo sestavljenih vrednosti obravnavanih spremenljivk, univariatne in bivariantne metode, večinoma neparametrične. V določenih primerih smo opravili kontingenčne analize.

3.3 Rezultati in interpretacija

Hipoteza 1.a.: Udeleženci in udeleženke, ki so vključeni v večinsko skupino, izražajo do pripadnikov posamičnih etničnih skupin, ki prihajajo iz območja nekdanje SFRJ, negativnejše evalvacije, kot jih izražajo skupine, ki se samokategorizirajo drugače²⁸¹.

Nenaklonjenost smo razumeli z vidika medskupinskih odnosov – nestrpnost oz. zavračanje druge skupine zaradi njene različnosti od lastne skupine (Pettigrew 1982). Izhajali smo iz dejstva, da skupine ne živijo v »socialnem vakuumu«, ampak so vključene v pester medskupinske odnose (Simon in Klandermans 2004; Abrams in Hogg 2001). To nakazuje tudi razlaga Ringerja in Lawlesseve (1989), omenjena v poglavju *Skupine in pomen medskupinskih odnosov*. O etnični skupini obstajata dve definiciji: ena, ki jo ima skupina sama, in druga, ki jo ima o njej širša družba. Med definicijami lahko obstajajo razlike, saj si lahko med drugim prepričanja njunih nosilcev nasprotujejo in se ne ujemajo z resničnostjo. Ne le nasprotujoča si prepričanja, ampak tudi različni standardi presojanja, ki jih družba in etnična skupina izbirata, kažejo na dinamičen odnos, ki je pomemben dejavnik v določanju življenjskih okoliščin etnične skupine (Ringer in Lawless 1989).

V analizo prve variante hipoteze 1 je bilo vključenih 912 respondentov, ki smo jih glede na lastno samokategorizacijo oz. odgovor na vprašanje o doživetju lastne narodne pripadnosti²⁸² razdelili v tri skupine: večinsko oz. manjšinsko narodno skupino ter skupino, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela 3. 1: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus glede na tri skupine udeležencev raziskave

	Doživetje lastne narodne pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	Večinska narodna skupina	764	443,36
	Manjšinska narodna skupina	88	526,23
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	60	521,54
	Skupaj	912	

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 9 postavk.

** Neodvisna spremenljivka – večinska skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika narodne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

²⁸¹ Prva varianta hipoteze 1 je spremenjena. Prej se je glasila: Za odnos večinske skupine do skupin pripadnikov s področja držav nekdanje SFRJ je značilna nenaklonjenost.

²⁸² V vprašalniku smo povprašali po občutku, vendar smo se v nalogi zaradi lažjega razumevanja odločili, da besedo občutek zamenjamo z doživetjem.

V tabeli 3.1 povprečni rang narašča od večinske narodne skupine prek skupine, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini, do manjšinske narodne skupine. V tej smeri naj bi naraščala nenaklonjenost. Vrednost hi-kvadrata (glej tabelo D.3. v prilogi Č.1) je $\chi^2(2) = 11,831$, $p = 0,003$ in lahko s tveganjem, manjšim od 5 %, trdimo, da so srednje vrednosti rangov za nenaklonjenost med analiziranimi skupinami pomembno različne. Torej, med analiziranimi skupinami verjetno obstaja pomembna razlika v izražanju negativnih evalvacij do etničnih skupin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ.

Hipoteza 1.b.: Pri udeležencih in udeleženkah iz večinske skupine pričakujemo pomembne razlike glede na tri nivoje odgovorov na posamične postavke (ne veliko; precej, vendar ne preveč; in preveč), ki izražajo različne vidike nenaklonjenosti do posamičnih etničnih skupin, ki prihajajo iz območja nekdanje SFRJ²⁸³.

Drugi del analize smo omejili na večinsko narodno skupino in analizirali udeležence, ki so podali lastno percepcijo številčnosti posameznih manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ v RS oz. ki so odgovorili, da je v RS ne veliko ali precej, vendar ne preveč, ali pa preveč članov omenjenih skupin. Ugotovili smo, da pri večinski percepciji albanske, bošnjaške, muslimanske in srbske manjšinske skupine (glej tabelo D.4. v prilogi D.2) nenaklonjenost narašča s strani tistih, ki zaznavajo preveliko število pripadnikov teh manjšin, prek tistih, ki imajo to število za ne veliko, pa do tistih, ki menijo, da jih je v RS precej, vendar ne preveč. V primeru omenjene percepcije črnogorske, hrvaške in makedonske skupine smer naraščanja nenaklonjenosti poteka od tistih, ki imajo število članov teh skupin za preveliko, prek tistih, ki menijo, da je to precejšnje, vendar ne preveliko, pa do tistih, ki ga imajo za ne veliko. Hi-kvadrat je v vseh primerih pomemben (glej tabelo D.5. v prilogi D.2) ((alb. m. s.: $\chi^2(2, N = 651) = 45,534$, $p = 0,000$), (bošnj. m. s.: $\chi^2(2, N = 667) = 105,815$, $p = 0,000$), (črnog. m. s.: $\chi^2(2, N = 620) = 49,417$, $p = 0,000$), (hr. m. s.: $\chi^2(2, N = 675) = 23,261$, $p = 0,000$), (mak. m. s.: $\chi^2(2, N = 635) = 52,551$, $p = 0,000$), (musl. m. s.: $\chi^2(2, N = 654) = 81,538$, $p = 0,000$), (srb. m. s.: $\chi^2(2, N = 672) = 95,640$, $p = 0,000$))²⁸⁴ in lahko s tveganjem, manjšem od 5 %, trdimo, da srednje vrednosti rangov za nenaklonjenost med analiziranimi skupinami pomembno niso enake. Torej lahko sprejmemo drugo varianto prve

²⁸³ Druga varianta hipoteze je spremenjena. Prej se je glasila: Hkrati se stopnja večinske skupine razlikuje glede na različne narode z območja nekdanje SFRJ.

²⁸⁴ Alb. – albanska; bošnj. – bošnjaška, črnog. – črnogorska, hr. – hrvaška, mak. – makedonska, musl. – muslimanska, srb. – srbska, m. s. – manjšinska skupina.

hipoteze, saj je analiza odkrila, da pri večinski percepciji številčnosti ciljnih manjšin obstaja pomembna razlika oz. dva »toka« naraščanja nenaklonjenosti.

Hipoteza 1.c.: Pri isti večinski skupini obstajajo pomembne razlike v posamičnih percepcijah različnih etničnih skupin, ki prihajajo iz nekdanje Jugoslavije²⁸⁵.

Percepcija pomembno vpliva na posameznikovo delovanje, saj se on, kljub njeni selektivnosti in morebitni napačnosti, do tarče ravna v skladu z njo. Posledice tega lahko občutijo tudi tarčni sočlani (Zvonarević 1989; Healey 2006). Sledi, da v primeru, ko se socialne percepcije večinskega naroda do posameznikove kolektivne identitete kot pripadnika enega od izbranih manjšinskih skupin razlikujejo glede na narod, ki mu posameznik pripada, bo on glede na večinsko percepcijo njegove narodne pripadnosti deležen drugačne obravnave članov večine, kar lahko povratno vpliva na njegovo osebno in socialno življenje. V anketi smo povprašali o percepciji številčnosti posameznih manjšinskih skupin. Udeleženci so lahko izbrali eden izmed naslednjih odgovorov: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; (3) preveč; in (4) ne vem. Analizo tretjega dela prve hipoteze smo omejili na tiste, ki so na vprašanje o lastni narodni skupinski pripadnosti odgovorili, da pripadajo večinski skupini in so pri percepcijah številčnosti posameznih manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ odgovorili, da je v RS ne veliko ali precej, vendar ne preveč, ali pa preveč članov omenjenih skupin. S tem smo vzorec analize omejili na 524 respondentov. Domnevamo, da čim bolj kot se pripadnik manjšine prilagodi večinski skupini, tem manjša je verjetnost, da ga bodo pripadniki večine v javnih odnosih percipirali kot člana manjšine. Toda, ker analizirane manjšine prihajajo iz območja nekdanje skupne države, je tudi vprašanje, ali jih večinska skupina uvršča vse v eno ali v več kategorij. V analizi smo ugotovili, da v pogledu številčnosti večinska narodna skupina razlikuje med posameznimi narodnimi skupinami z območja nekdanje SFRJ (glej tabelo D.6 v prilogi D.3), kar je potrdila vrednost hi-kvadrata ($\chi^2(6, N = 524) = 628,320, p = 0,000$). Na podlagi tega lahko v vidiku večinske percepcije številčnosti manjšinskih skupin za našo raziskavo sprejemamo zastavljeno tretjo varianto prve hipoteze. Da bi podrobneje ugotovili, kje so morebitne razlike v večinski številčni percepciji manjšin, smo opravili Wilcoxonov test parov ($N = 581 - 651$). Ta (tabele D.7 do D. 13 v prilogi D.3) je ugotovil, da v raziskavi verjetno niso obstajale pomembne razlike med večinsko percepcijo številčnosti

²⁸⁵ Prvotno smo to hipotezo označili kot hipotezo 3, ki se je glasila: Izbrane socialne percepcije večinske skupine do posameznikove kolektivne identitete kot pripadnika enega od narodov s področja SFRJ se razlikuje glede na narod, katerega pripadnik je posameznik.

bošnjaške in srbske manjšine ($p = 0,225$), večinsko percepcijo albanske in muslimanske manjšine ($p = 0,229$) ter večinsko percepcijo črnogorske in makedonske manjšinske skupine ($p = 0,172$) (glej tabelo D.14 v prilogi D.3).

Hipoteza 2.a.: Obstajajo pomembne razlike v izražanju odnosa (ki ga lahko pogojno poimenujemo kot etnična distanca) do skupin pripadnikov z območja nekdanje SFRJ med tremi skupinami udeležencev raziskave, ki se prištevajo k narodni večini ali narodni manjšini ali pa se samokategorizirajo drugače²⁸⁶.

Ker se skupina oblikuje na podlagi konfrontacije s tujci oz. nečlani, zahteva oblikovanje skupinskih meja dvojno določanje: določanje članov in nečlanov. Čeprav je včasih etničnost relativno nepomembna, nakazujeta samoidentifikacija etnične skupine in njena kategorizacija od drugih kot različne kategorije obstoj situacij, v katerih prav etničnost omogoča »argument« za vključevanje in izključevanje drugih. Torej so lahko medetnični odnosi določeni z medetničnimi mejami in v njih obstaja etnična distanca (Weber 1978; Worchel 1998; Barth 1969; Eriksen 1993; Kovačev 1997; 1999). Zdi se, da velja naslednje razmerje: čim večja je etnična distanca večinske skupine do manjšine, tem bolj so trdne etnične meje med njimi, kar za člane manjšinske skupine hkrati pomeni težji prehod v večino. Zanimalo nas je, ali obstajajo razlike v morebitni etnični distanci do skupin pripadnikov z območja nekdanje SFRJ glede na samokategorizacijo udeležencev raziskave. V prvi varianti druge hipoteze smo v analizo vključili udeležence, ki so podali odgovor glede lastne narodne samokategorizacije. Na ta način smo zajeli 918 oseb.

Tabela 3. 2: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave

	Doživetje lastne narodne pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica etnične distance*	Večinska narodna skupina	763	446,92
	Manjšinska narodna skupina	88	513,84
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	60	486,60
	Skupaj	911	

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

** Neodvisna spremenljivka – večinska skupina: udeležence in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska skupina: udeleženci in udeležence, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeležence, ki z vidika narodne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

²⁸⁶ Prva varianta hipoteze je spremenjena. Prej se je glasila: Za odnos večinske skupine do skupin pripadnikov s področja držav nekdanje SFRJ je značilna etnična distanca oziroma etnično izključevanje. Glede na pridobljene rezultate te hipoteze ne bi mogli sprejeti.

Zaznava etnične distance (glej tabelo 3.2) narašča od večinske narodne skupine prek skupine, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini, do manjšinske skupine. Čeprav je vrednost hi-kvadrat na meji (glej tabelo D.17 v prilogi D.4) ($\chi^2(2) = 6,051$, $p = 0,049$), je še vedno pomembna in nam omogoča, da lahko s tveganjem, manjšem od 5 %, trdimo, da so srednje vrednosti rangov za etnično distanco med analiziranimi skupinami pomembno različne. Torej lahko prvo varianto druge hipoteze potrdimo.

Hipoteza 2.b.: Pričakujemo tudi razlike v etnični distanci glede na samopercepcijo zadovoljstva z življenjem ter glede na percepcijo primerjave in družbenih razmer prej in zdaj oz. pričakovanja njihovega razvoja v prihodnosti²⁸⁷.

Drugo varianto druge hipoteze smo omejili le na pripadnike večinske narodne skupine iz prvega dela ter smo opravili analizo glede na (2b.1.) njihovo zadovoljstvo z življenjem, (2b.2.) njihovo oceno primerjave lastne sedanje situacije s tisto pred 3 leti ter (2b.3.) njihova pričakovanja glede njihove osebne situacije v prihodnjih petih letih.

Pri zadovoljstvu z življenjem (glej tabelo D.18 v prilogi D.5) smo ugotovili, da zaznava etnične distance narašča s strani tistih, ki so z življenjem dokaj zadovoljni, čez tiste, ki so zelo in ne zelo zadovoljni, do tistih, ki z njim sploh niso zadovoljni. Pri primerjavi sedanje situacije s tisto pred 3 leti oz. pričakovanj glede prihodnosti (glej tabeli D.19 in D.20 v prilogi D.5) je nekako drugače. Tisti, ki so ocenjevali, da se je njihova sedanja situacija v primerjavi s tisto pred tremi leti poslabšala, naj bi imeli manjšo etnično distanco kot tisti, ki so sedanjo situacijo ocenjevali kot približno enako ali celo boljše. Enak rang etnične distance smo ugotovili tudi pri pričakovanjih za naslednje petletno obdobje. Kljub temu v analizi nismo odkrili pomembnih razlik v etnični distanci med analiziranimi skupinami pri 5-odstotnem tveganju (glej tabelo D.21 v prilogi D.5) (*zadovoljstvo z življenjem*: $\chi^2(3, N = 756) = 0,693$, $p = 0,875$), (*pred tremi leti*: $\chi^2(2, N = 742) = 1,324$, $p = 0,516$), (*naslednjih 5l*: $\chi^2(2, N = 702) = 3,679$, $p = 0,159$)) ter druge variante druge hipoteze ne moremo sprejeti.

Hipoteza 3²⁸⁸ in vprašanje 6.: Pri pripadnikih večinske narodne skupine (rojenih pred in po samostojnosti) obstajajo pomembne razlike v izbranih socialnih percepcijah oz. evalvacijah pripadnikov manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ. Gre za

²⁸⁷ Druga varianta hipoteze je spremenjena. Prej se je glasil: Pričakujem tudi razlike v etnični distanci glede na družbeni kontekst in politične razmere v državi.

²⁸⁸ Prvotno se je 4. hipoteza glasila: Odnos pripadnikov večinskega naroda, rojenih v samostojni Republiki Sloveniji, se razlikuje od odnosa pripadnikov večinskega naroda, rojenih pred samostojnostjo.

spremenljivke, izražene v seštevni vrednosti: (3.a.) ogroženost; (3.b.) nenaklonjenost; (3.c.) etnična distanca; (3.č.) medskupinsko sprejemanje; (3.d.) izbrane negativne socialne zaznave.

Ali obstajajo razlike v odnosu do manjšinskih skupin med pripadniki večinskega naroda, ki so rojeni v samostojni Sloveniji, in pripadniki večinskega naroda, ki so rojeni v času nekdanje SFRJ?

Obstoj razlik smo analizirali z neparametrični testi na vzorcu, ki smo ga omejili na udeležence in udeleženke, ki so na vprašanje o lastni narodni skupinski pripadnosti odgovorili, da pripadajo večinski narodni skupini. Te udeležence in udeleženke smo naprej razdelili glede na letnico rojstva v dve skupini: rojeni pred l. 1991 in rojeni v in po tem letu.

Tabela 3. 3: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve večinski skupini udeležencev

	Rojeni pred ali po 1991**	N	Srednji rangi	Seštevek rangov
Lestvica ogroženosti*	po ali v 1991	473	362,19	171315,50
	pred 1991	287	410,68	117864,50
	Skupaj	760		
Lestvica nenaklonjenosti*	po ali v 1991	475	370,56	176017,50
	pred 1991	289	402,12	116212,50
	Skupaj	764		
Lestvica etnične distance*	po ali v 1991	474	362,45	171802,50
	pred 1991	289	414,06	119663,50
	Skupaj	763		
Lestvica medskupinskega sprejetja*	po ali v 1991	473	358,95	169785,50
	pred 1991	287	416,01	119394,50
	Skupaj	760		
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	po ali v 1991	474	362,06	171615,50
	pred 1991	289	414,71	119850,50
	Skupaj	763		

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka je razdeljena glede na l. 1991.

Pri vseh oblikovanih lestvicah (glej tabelo 3.3) bi lahko odnos skupine, rojene po ali v l. 1991, do manjšin ocenili za bolj pozitiven kot odnos skupine, rojene pred l. 1991, ki je v analizi kazala večji občutek ogroženosti, manjšo naklonjenost, večjo etnično distanco, manj medskupinskega sprejemanja in manj pozitivnih zaznav manjšin z območja nekdanje SFRJ v Sloveniji. Pri vseh izračunih razen pri nenaklonjenosti, se je razlika med analiziranimi skupinami kazala kot pomembna (og.: $Z = -2,996$, $p = 0,003$; nenak.: $Z = -1,926$, $p = 0,054$; e.

d.: $Z = -3,158$, $p = 0,002$; m. s.: $Z = -3,524$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -3,225$, $p = 0,001$)²⁸⁹ (glej tabelo D.23 v prilogi D.6). Na podlagi pridobljenih rezultatov lahko trdimo, da se razen v primeru nenaklonjenosti analizirani skupini pomembno razlikujeta v odnosu do manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ.

Hipoteza 4: Udeleženci raziskave se pomembno razlikujejo v izbranih posameznih percepcijah oz. evalvacijah manjšin z območja nekdanje SFRJ glede na posamične izbrane demografske oz. socialno-kulturne statuse: (4.a.) raso; (4.b.) narod; (4.c.) vero, (4.č.) kulturo; (4.d.) letnico rojstva²⁹⁰.

Pri preverjanju 4 hipoteze smo glede na raso, narod, vero in kulturo udeležence razdelili v tri skupine: večinsko, manjšinsko in skupino, ki glede na izbrano socialno-kulturno značilnost doživlja, da ne pripada nobeni skupini. Opozarjamo, da je pri narodni samokategorizaciji analiza opravljena na treh lestvicah, saj smo etnično distanco in nenaklonjenosti analizirali v sklopu prve in druge hipoteze. V primeru demografske značilnosti smo udeležence razdelili glede na letnico rojstva oz. ali so rojeni pred l. 1991 ali pa v oz. po tem letu.

Tabela 3. 4: Srednje rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev z vidika narodne samokategorizacije

	Doživetje lastne narodne pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica ogroženosti*	Večinska narodna skupina	760	446,71
	Manjšinska narodna skupina	88	497,11
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	59	483,66
	Skupaj	907	
Lestvica medskupinskega sprejetja*	Večinska narodna skupina	760	448,39
	Manjšinska narodna skupina	88	484,20
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	60	488,28
	Skupaj	908	
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	Večinska narodna skupina	763	441,50
	Manjšinska narodna skupina	88	535,42
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	60	523,94
	Skupaj	911	

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka – večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika narodne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

²⁸⁹ Og. – l. (lestvica). ogroženosti ; nenak. – l. nenaklonjenosti, e. d. – l. etnične distance, m. s. – l. medskupinskega sprejetja, zaz. – l. izbranih socialnih zaznav.

²⁹⁰ Dodana hipoteza.

Analize so kazale na različne tokove naraščanja lestvic. Tako pri rasni samokategorizaciji vse lestvice naraščajo od manjšinske rasne skupine prek skupine, ki z vidika rase doživlja, da ne pripada nobeni skupini, do večinske rasne skupine (glej tabelo D.24 v prilogi D). Narodna samokategorizacija (glej tabelo 3.4) ima dva toka naraščanja, ki se začenjata pri večinski, končujeta pa pri manjšinski narodni skupini (ogroženost in izbrane socialne zaznave) oz. skupini, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini (lestvica medskupinskega sprejetja. Enoten tok naraščanja lestvic je pri verski samokategorizaciji, in sicer od večinske verske skupine, prek skupine, ki z vidika vere doživlja, da ne pripada nobeni skupini, do manjšinske verske skupine (glej tabelo D.28 v prilogi D.7). Rezultati za kulturno samokategorizacijo so podobnim narodnim oz. se delijo dva toka. Prvi se začne pri večinski in se konča pri manjšinski kulturni skupini. Ta tok velja za etnično distanco in izbrane socialne zaznave. Drugi poteka od večinske kulturne skupine do skupine, ki z vidika kulture doživlja, da ne pripada nobeni skupini. Slednji velja za ogroženost, nenaklonjenost in medskupinsko sprejetje (glej tabelo D.30 v prilogi D.7). Če povzamemo, imamo 3 toke naraščanja: enega pri rasi, drugega pri veri, ogroženosti (narod), izbranih socialnih zaznavah (narod in kultura) in etnični distanci (kultura) ter tretjega pri medskupinskem sprejetju (narod in kultura), nenaklonjenosti in ogroženosti (kultura) Kar zadeva starostno ločitev, naj bi podobno kot pri tretji hipotezi skupina, rojena po ali v l. 1991, imela pozitivnejše zaznave manjšin z območja nekdanje SFRJ (glej tabelo D.32 v prilogi D7). Torej naj bi skupina, rojena pred l. 1991, občutila večjo ogroženost zaradi omenjenih manjšin, do njih čutila manjšo naklonjenost in večjo etnično distanco ter do njih kazala manj medskupinskega sprejemanja in več negativnih zaznav. Pri rasi je vrednost hi-kvadrata pomembna le pri ogroženosti (glej tabelo D.25 v prilogi D.7) (og.: $\chi^2(2, N = 915) = 8,779, p = 0,012$; enak.: $\chi^2(2, N = 921) = 4,486, p = 0,106$; e. d.: $\chi^2(2, N = 920) = 1,036, p = 0,596$; m. s.: $\chi^2(2, N = 917) = 5,507, p = 0,064$; zaz.: $\chi^2(2, N = 919) = 3,521, p = 0,172$). Torej lahko le pri njej trdimo, da se srednje vrednosti rangov med analiziranimi skupinami pomembno razlikujejo oz. lahko glede na rasno samokategorizacijo 4. hipotezo potrdimo le pri občutku ogroženosti zaradi manjšin. Pri doživetju lastne narodne pripadnosti je hi-kvadrat pomemben (glej tabelo D.27 v prilogi D.7) (og.: $\chi^2(2, N = 907) = 3,843, p = 0,146$; m. s.: $\chi^2(2, N = 908) = 2,615, p = 0,270$; zaz.: $\chi^2(2, N = 911) = 14,552, p = 0,001$) le pri zaznavah. Torej lahko pri narodni samokategorizaciji 4. hipotezo potrdimo le v primeru izbranih socialnih zaznav ter nenaklonjenosti (hipoteza 1) in etnični distanci (hipoteza 2). Obstoj razlik med analiziranimi skupinami oz. 4. hipotezo lahko v celoti potrdimo pri verski samokategorizaciji. Vrednost hi-kvadrata (glej tabelo D.29 v prilogi D.7) (og.: $\chi^2(2, N = 861) = 10,977, p = 0,004$; enak.: $\chi^2(2, N = 866) = 17,675, p =$

0,000; e. d.: $\chi^2 (2, N = 865) = 23,866, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2 (2, N = 862) = 19,701, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2 (2, N = 865) = 15,970, p = 0,000$) je bila v teh analizah statistično pomembna, kar nam omogoča, da s tveganjem, manjšim od 5 %, trdimo, da so med analiziranimi skupinami srednje vrednosti rangov za nenaklonjenost, etnično distanco, negativne zaznave in negativno medskupinsko sprejetje manjšin ter ogroženost zaradi manjšin pomembno različne. 4. hipoteze hi-kvadrat ne potrjuje v pogledu kulturne samokategorizacije (glej tabelo D.31 v prilogi D.7) (og.: $\chi^2 (2, N = 853) = 2,476, p = 0,290$; nenak.: $\chi^2 (2, N = 857) = 2,744, p = 0,254$; e. d.: $\chi^2 (2, N = 856) = 3,271, p = 0,195$; m. s.: $\chi^2 (2, N = 854) = 3,126, p = 0,210$; zaz.: $\chi^2 (2, N = 857) = 4,042, p = 0,133$), medtem ko nam značilnost testne statistike omogoča potrditev obstoja razlik med analiziranimi skupinami oz. 4. hipoteze pri letnici rojstva (og.: $Z = -3,086, p = 0,002$; nenak.: $Z = -2,369, p = 0,018$; e. d.: $Z = -3,798, p = 0,000$; m. s.: $Z = -3,462, p = 0,001$; zaz.: $Z = -3,427, p = 0,001$) (glej tabelo D.33 v prilogi D.7).

Hipoteza 5: Pričakujemo pomembne pozitivne in relativno visoke povezanosti med oblikovanimi spremenljivkami²⁹¹.

Morebitne korelacije med lestvicami smo preverili na celotnem vzorcu; vzorcu udeležencev, ki so se narodno samokategorizirali kot večina ali manjšina oz. so povedali, da doživljajo, da ne pripadajo nobeni narodni skupini; skupini, rojeni pred l. 1991 oz. po ali v tem letu (celotni in večinski vzorec). V vseh analizah je Spearmanov rho koeficient nakazoval na obstoj značilne srednje do zelo močne pozitivne korelacije med lestvicami (glej tabele D.34 – D41 v prilogi D.8). Na podlagi teh lahko potrdimo 5. hipotezo.

Hipoteza 6: Pričakujemo pomembne razlike v številu oz. deležu udeležencev in udeleženk, ki študirajo naravoslovje oz. družboslovje glede na to, kako percipirajo številčno prisotnost izbranih posamičnih manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ v Sloveniji: (6.a.) pripadnikov albanske manjšinske skupine; (6.b.) pripadnikov bošnjaške manjšinske skupine; (6.c.) pripadnikov črnogorske manjšinske skupine; (6.č.) pripadnikov hrvaške manjšinske skupine; (6.d.) pripadnikov makedonske manjšinske skupine; (6.e.) pripadnikov muslimanske manjšinske skupine; in (6.f.) pripadnikov srbske manjšinske skupine.²⁹²

²⁹¹ Dodana hipoteza.

²⁹² Dodana hipoteza.

Za analizo te hipoteze smo udeležence in udeleženke na podlagi njihove pripadnosti fakultetam razdelili v dve skupini: na študente naravoslovja in študente družboslovja (v nad. družboslovci in naravoslovci). Da bi preverili možnost potrditve 6. hipoteze smo iz spremenljivk percepcij številčnosti posameznih manjšinskih skupin izločili odgovor »ne vem«, saj nam je bilo pomembna, da udeleženci, ki jih bomo vključili v analizo, zaznavajo prisotnost posameznih manjšin. Analizo smo opravili na celotnem kot tudi na večinsko narodnem vzorcu (vzorcu udeležencev in udeleženek, ki so se narodno samokategorizirali kot večinska narodna skupina). Vse tabele rezultatov so podane v prilogi D.9. V nadaljevanju podajamo le rezultate.

- Celotni vzorec

Obe skupini se najbolj nagibajo k percepciji precejšnjega, vendar ne prevelikega števila Bošnjakov v RS. Ta usmeritev je vidnejša pri družboslovcih kot pri naravoslovcih, ki imajo v primerjavi z družboslovci pogosteje velikost te manjšine za ne veliko oz. preveliko (glej tabelo D.45 v prilogi D.9). Družboslovci nekako pogosteje percipirajo ne veliko število Albancev v RS (glej tabelo D.42 v prilogi D.9) kot naravoslovci. Za percepcijo prevelikega števila velja obratno. Čeprav obe skupini najpogosteje število Črnogorcev nimajo za veliko, je ta percepcija pogostejša pri družboslovcih, medtem ko je percepcija preveč kljub nizki pogostosti bolj vidna pri naravoslovcih (glej tabelo D.48 v prilogi D.9). Med skupinami je pri percepciji številčnosti Hrvatov najbolj opazna le nekaj odstotna razlika pri odgovorih »precej, vendar ne preveč«, ki so ga v večji meri izbrali družboslovci, in »preveč«, ki je bil bolj pogost pri naravoslovcih (glej tabelo D.51 v prilogi D.9). Razlika v pogostosti odgovora »ne veliko«, ki je bil bolj zastopan pri družboslovcih, in odgovora »preveč«, ki so ga pogosteje izbirali naravoslovci (ti so tudi bili največ usmerjeni na odgovor »ne veliko«), je tudi značilna za percepcijo številčnosti makedonske skupine (glej tabelo D.54 v prilogi D.9). Pri percepciji številčnosti Muslimanov so družboslovci bolj pogosto izbirali odgovor »precej, vendar ne preveč« in tudi malo pogosteje odgovor »ne veliko«. Odgovor »preveč« je bil pogostejša izbira naravoslovcev (glej tabelo D.57 v prilogi D.9). Število Srbov kot preveliko ali ne veliko so pogosteje ocenjevali naravoslovci. Družboslovci so se bolj nagibali k temu, da je njihovo število precejšnje, vendar ne preveliko (glej tabelo D.60 v prilogi D.9). V analizi smo ugotovili pomembne razlike v deležu oz. frekvencah med vključenimi skupinami (glej tabele D.43, D.46, D.49, D.52, D.55, D.58, D.61 v prilogi D.9) (Test hi-kvadrata – 0 % celic, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5; minimalna pričakovana vrednost se je gibala od 31,63

do 89,32) ter lahko v vseh primerih potrdimo 6. hipotezo. Omenimo, da so se nam razlike med analiziranimi skupinami pri percepciji številčnosti hrvaške skupine zdele dokaj majhne ter da je vrednost χ^2 pri percepciji Albancev in Hrvatov iznašala $\chi^2 (2, N = 798) = 4,435^a$, $p = 0,109$ oz. $\chi^2 (2, N = 824) = 5,850^a$, $p = 0,054$.

- Večinski vzorec

Številčnost Albancev v RS družboslovci pogosteje ocenjujejo za ne veliko in tudi za precejšnje, vendar ne preveliko kot naravoslovci, ki imajo to število pogosteje za preveliko (glej tabelo D.63 v prilogi D.9). Odgovora »ne veliko« in »preveč« so pri percepciji številčnosti Bošnjakov pogosteje izbirali naravoslovci. Družboslovci pa so pri tej percepciji pogosteje izbirali odgovor »precej, vendar ne preveč« (glej tabelo D.66 v prilogi D.9). Tudi pri percepciji številčnosti Črnogorcev so naravoslovci pogosteje kot družboslovci izbirali odgovor »preveč«. Druga dva odgovora sta bili pogostejša izbira družboslovcev (glej tabelo D.69 v prilogi D.9). Pri oceni številčnosti Hrvatov je najbolj opazna razlika med analiziranimi skupinami, da so družboslovci pogosteje izbirali odgovor »precej, vendar ne preveč«, naravoslovci pa odgovor »preveč« (glej tabelo D.72 v prilogi D.9). Oceno ne velikega števila Makedoncev so pogosteje izražali družboslovci, drugi dve pa naravoslovci, kljub splošno večji usmerjenosti k zaznavi ne velikega števila te manjšine (glej tabelo D.75 v prilogi D.9). Število Muslimanov so družboslovci pogosteje kot naravoslovci imeli za ne veliko ali precejšnje, vendar ne preveliko. Zaznava prevelikega števila te skupine je bila pogostejša pri naravoslovcih (glej tabelo D.78 v prilogi D.9). Številčnost Srbov so imeli naravoslovci pogosteje kot družboslovci za ne veliko ali preveliko. Odgovoru »precej, vendar ne preveč« so bili bolj nagnjeni družboslovci (glej tabelo D.81 v prilogi D.9). V analizi smo ugotovili pomembne razlike v deležu oz. frekvencah med vključenimi skupinami (glej tabele: D.64, D.67, D.70, D.73, D.76, D.79, D.82 v prilogi D.9) (Test razlike – 0 % celic, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5; minimalna pričakovana vrednost se je gibala od 27,09 do 73,83) ter lahko v vseh primerih potrdimo 6. hipotezo. Omenimo, da je vrednost χ^2 pri percepciji številčnosti Albancev, Črnogorcev in Hrvatov iznašala $\chi^2 (2, N = 650) = 2,221^a$, $p = 0,329$ oz. $\chi^2 (2, N = 619) = 5,688^a$, $p = 0,058$ oz. $\chi^2 (2, N = 673) = 4,860^a$, $p = 0,088$.

Hipoteza 7.: Pripadniki večinske skupine se pomembno razlikujejo v posamičnih vidikih odnosa ((H7.1.) ogroženosti, (H7.2.) nenaklonjenosti, (H7.3.) etnični distanci, (H7.4.) medskupinskem sprejetju, (H7.5.) izbranih socialnih zaznavah) do pripadnikov manjšin

z območja nekdanje SFRJ glede na to, ali imajo ali ne starše oz. stare starše z različnim kulturnim statusom²⁹³: drugačne narodnosti (7a1-7a5), drugačne rase (7b1-7b5), drugačne vere (7c1-7c5) in drugačne kulture (7č1-7č5).

V posamezne analize smo vključili udeležence in udeleženke raziskave, ki so se samokategorizirali kot pripadniki večinskega naroda in so nam zaupali, ali so njihovi starši oz. stari starši nosilci različnega kulturnega statusa. Numerus analiz se je gibal od 726 do 757. Ugotovili smo, da naj bi člani večinske narodne skupine, ki nimajo starša ali starega starša drugačne narodnosti, občutili manjšo ogroženost zaradi manjšin z območja nekdanje SFRJ, do njihovih pripadnikov imeli manjšo nenaklonjenost in etično distanco ter naj bi izražali več medskupinskega sprejetja in pozitivnih zaznav. Enako naj bi veljalo za njihove sočlane, ki nimajo starša ali starega starša drugačne vere ali kulture. Pri staršu oz. starem staršu drugačne rase pa naj bi bile izbrane negativne socialne zaznave in ogroženost zaradi manjšin manj značilne za pripadnike večinske narodne skupine, ki imajo takšnega starša. Nenaklonjenost, etnično distanco in negativno medskupinsko sprejetje pa naj bi manj izražali njihovi sočlani, ki nimajo starša oz. starega starša drugačne rase (glej tabelo D.84 v prilogi D.10). Kot je opazno grede rezultati opravljenih analiz v smeri, da člani večinske narodne skupine, ki imajo starša ali starega starša drugačne narodnosti, vere ali kulture, občutijo večjo ogroženost zaradi manjšin z območja nekdanje SFRJ, imajo do njihovih pripadnikov večjo nenaklonjenost in etično distanco ter kažejo manj medskupinskega sprejetja in pozitivnih zaznav (glej tabelo 3.24, 3.28 in 3.30). Razen v primeru lestvice ogroženosti pri analizi narodnosti (og.: $Z = -1,884$, $p = 0,060$; nenak.: $Z = -3,127$, $p = 0,002$; e. d.: $Z = -3,041$, $p = 0,002$; m. s.: $Z = -2,086$, $p = 0,037$; zaz.: $Z = -2,945$, $p = 0,003$) (glej tabelo D.85 v prilogi D.10) so bile vrednosti Mann-Whitneyevega testa (*vera*: og.: $z = -2,469$, $p = 0,014$; nenak.: $Z = -4,672$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -4,561$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -3,234$, $p = 0,001$; zaz.: $Z = -4,057$, $p = 0,000$; in *kultura*: og.: $Z = -3,638$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -3,369$, $p = 0,001$; e. d.: $Z = -2,979$, $p = 0,003$; m. s.: $Z = -3,385$, $p = 0,001$; zaz.: $Z = -3,671$, $p = 0,000$) (glej tabelo D.87 in D.88 v prilogi D.10) pomembne in lahko sprejmemo 7. hipotezo oz. da med pripadniki večine, ki imajo ali nimajo starša ali starega starša drugačne narodnosti (izjemoma pri ogroženosti), vere oz. kulture, obstajajo pomembne razlike na lestvicah odnosa do manjšin z območja nekdanje SFRJ. Razlike pri staršu oz. starem staršu drugačne rase so pestrejše, vendar 7. hipoteze o obstoju pomembnih razlik v teh analizah ne moremo potrditi (og.: $Z = -0,111$, $p = 0,912$; nenak.: $Z = -$

²⁹³ Dodana hipoteza.

0,485, $p = 0,628$; e. d.: $Z = -0,716$, $p = 0,474$; m. s.: $Z = -0,213$, $p = 0,832$; zaz.: $Z = -0,031$ $p = 0,000$) (glej tabelo D.86 v prilogi D.10)). Verjetno zaradi majhnega števila pripadnikov večinske narodne skupine, ki imajo starše druge rase.

Hipoteza 8: Obstaja pomembna razlika v številu oz. deležu pripadnikov večinskega oz. manjšinskega naroda glede na posamične vidike odnosa, ki izražajo naklonjenosti oz. nenaklonjenost.

Večinsko, manjšinsko skupino ter skupino, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini, smo oblikovali na podlagi narodne samokategorizacije udeležencev. Za potrebe preverjanja 8. hipoteze smo pri posamičnih vidikih odnosa, ki kažejo nenaklonjenost oz. naklonjenost do manjšin, upoštevali tudi odgovor »ne vem«. Rezultate podajamo v nadaljevanju, tabele pa si lahko ogledate v prilogi D.11.

Večinska narodna skupina se bolj pogosto kot manjšinska in skupina, ki doživlja, da z vidika naroda ne pripada nobeni skupini, strinja s Q14a (*V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.*) (glej tabelo D.89 v prilogi D.11) in Q14c (*Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.*) (D.93 v prilogi D.11). S trditvijo Q14j (*Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.*) se večji del večine ne strinja, vendar se v celoti večinska narodna skupina v primerjavi z ostalima dvema skupinama bolj nagiba k strinjanju (glej tabelo D.101 v prilogi D.11). Enako bi lahko sklepali glede trditve Q14o (*Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.*), s katero se večinska narodna skupina v splošnem ne strinja, vendar je njen odstotek strinjanja večji kot pri ostalih dveh skupinah (glej tabelo D.105 v prilogi D.11). Podobno velja za trditev Q14f (*Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.*). Z njo se strinja polovica večinske narodne skupine, toda v celoti večina hkrati izraža pogostejše nestrinjanje ali izbira odgovor »ne vem« kot drugi dve skupini (glej. tabelo D.109 v prilogi D.11). Enako kot drugi dve skupini tudi večinska narodna skupina zelo podpira trditve Q14i (*Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.*), vendar je ta podpora manjša (glej tabelo D.113 v prilogi D.11). Nekaj podobnega bi lahko sklepali tudi za spremenljivko Q14p (*Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.*), kjer je večinsko nagibanje k

strinjanju vidno, vendar obenem manjše kot nagibanje drugih dveh skupin. Hkrati je nestrinjanje s trditvijo Q14p pri večinski narodni skupini pogostejše (glej tabelo D.117 v prilogi D.11). Test hi-kvadrata potrjuje ugotovljene razlike za omenjene spremenljivke nenaklonjenosti (glej tabele D.90, D.94, D.102, D.106, D.110, D.114, D.118 v prilogi D.11) (0 % celic, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5; minimalna pričakovana vrednost se je gibala od 6,38 do 13,14) in pri teh vidikih lahko potrdimo 8. hipotezo. Potrditev hipoteze ne pomeni hkrati povezanosti med analiziranimi spremenljivkami. Testna statistika jo nakazuje zgolj pri spremenljivkah *Q14c*, *Q14o* in *Q14p* (χ^2 (4, N = 910) = 22,212^a, p = 0,000 oz. χ^2 (4, N = 909) = 15,003^a, p = 0,005 oz. χ^2 (4, N = 909) = 12,191^a, p = 0,016) (glej tabele D.94, D.106, D.118 v prilogi D.11) in ta naj bi bila precej oz. zelo šibka (glej tabele D.95, D.96, D.107, D.108, D.119, D.120 v prilogi D.11). Pri spremenljivkah *Q14a*, *Q14j*, *Q14f* in *Q14i* vrednost testne statistike ne nakazuje na povezanost med analiziranimi spremenljivkami (χ^2 (4, N = 913) = 7,449^a, p = 0,114 oz. χ^2 (4, N = 910) = 4,322^a, p = 0,364 oz. χ^2 (4, N = 912) = 8,278^a, p = 0,082 oz. χ^2 (4, N = 910) = 4,180^a, p = 0,382) (glej tabelo D.90, D.102, D.110, D.114 v prilogi D.11). Pri zadnjih dveh vidikih nenaklonjenosti je očitno enako nagibanje treh skupin. Vse bolj izražajo nestrinjanje s trditvijo Q14g (*Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja*) (glej tabelo D.97 v prilogi D.11) in strinjanje s trditvijo Q18a (*Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani Slovenije.*) (glej tabelo D.121 v prilogi D.11). Test hi-kvadrata je za ti dve spremenljivki nezanesljiv (Q14g oz. Q18a – 1 celica, katere pričakovana vrednost je manjša od 5; minimalni pričakovane vrednosti sta bili 3,44 oz. 3,78) (glej tabeli D.98 in D.122 v prilogi D.11) in 8. hipoteze pri tem vidiku odnosa ne moremo sprejeti. Torej v tem primeru ne obstaja tudi povezanost med analiziranimi spremenljivkami (χ^2 (4, N = 908) = 3,782^a, p = 0,436 oz. χ^2 (4, N = 905) = 1,748^a, p = 0,782). V nadaljevanju si bomo ogledali, ali bi 8. hipotezo lahko preverili pri vidikih ostalih lestvic, ki jih nismo vključili v analizo nenaklonjenosti.

1. Ogroženost

Čeprav večinska narodna skupina bolj odklanja, kot sprejema trditev Q17h (*Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.*), je bila ta nagnjenost pri drugih dveh skupinah pogostejša (glej tabelo D.125 v prilogi D.11). Te razlike podpira tudi zanesljivost hi-kvadrata (0 % celic, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5; minimalna pričakovana vrednost je bila 12,67) (glej tabelo D.126 v prilogi D.11) kar nam

omogoča, da pri tem vidiku ogroženosti sprejmemo hipotezo 8. Z druge strani rezultat vrednostne statistike (glej tabeli D.126 v prilogi D.11) ne nakazuje nobene povezanosti med analiziranimi spremenljivkami (χ^2 (d4, N = 902) = 6,942^a, p = 0,139).

2. Zaznava etnične distance

Večina od vseh skupin zagovarja trditve 17c (*Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo*) (glej tabelo D.141 v prilogi D.11). To je najbolj vidno pri manjšinski, najmanj pri večinski narodni skupini, ki se s trditvijo Q17c v več kot četrtini primerov ne strinja. Skupine se približno v enakem odstotku strinjajo s trditvijo Q17b. Četrtna večinske narodne skupine se s trditvijo Q17b (*Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.*) ne strinja, ostali dve skupini pa pogosteje kot večina izbirata odgovor »ne vem« (glej tabelo D.137 v prilogi D.11). Opazno nestrinjanje vseh skupin je vidno pri trditvi Q17k (*Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.*) (glej tabelo D.153 v prilogi D.11), pri čemer najbolj izstopa skupina, ki doživlja, da z vidika naroda ne pripada nobeni skupini. Skupina, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini, najbolj izstopa tudi pri trditvi Q17g (*Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.*), pri kateri lahko opazimo tudi razlike med manjšino in večino. Podpora trditvi Q17g je močnejša pri večinski, njeno zavračanje pa pri manjšinski narodni skupini (glej tabelo D.149 v prilogi D.11). Pri teh vidikih obravnavane lestvice je analiza ugotovila pomembne razlike v deležih (0 % celic, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5; minimalna pričakovana vrednost se je gibala med 5,63 in 8,52) (glej tabele D.138, D.142, D.150 in D.154 v prilogi D.11) in lahko pri teh vidikih etnične distance sprejmemo 8. hipotezo. Test vrednostne statistike nakazuje na povezanost pri spremenljivkah Q17c in Q17g (χ^2 (d4, N = 900) = 19,872^a, p = 0,001 oz. χ^2 (d4, N = 904) = 10,194^a, p = 0,037) (glej tabele D.142, D.150 v prilogi D.11), in sicer na šibko oz. zelo šibko (glej tabelo D.143, D.144, D.151, Č.152 v prilogi D.11). Povezanosti pa ne kaže pri spremenljivkah Q17b in Q17k (χ^2 (d4, N = 901) = 4,719^a, p = 0,317 oz. χ^2 (d4, N = 900) = 4,415^a, p = 0,353) (glej tabelo D.138 in D.154 v prilogi D.11). Vse tri skupine močno izpostavljajo strinjanje s trditvijo Q14m (*Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.*) (glej tabelo Č.129 v prilogi D.11). Zagovarjajo tudi trditve Q17a (*Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.*) (glej tabelo D.133 v tabeli D.11), čeprav je ta nagnjenost najmanj

očitna pri večinski narodni skupini. Tudi pri trditvi Q17d (*Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin opustiti svojo lastno kulturo*) je najmanj izrazito nestrinjanje večinske narodne skupine, vendar enako kot drugi dve skupini zelo vidno izraža svoje nestrinjanje z omenjeno trditvijo (glej tabelo D.145 v prilogi D.11). Očitno, da pri zadnjih vidikih lestvice analiza ni ugotovila pomembnih razlik (Q14m – 4 celice, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5, Q17a in Q17d – 1 celica, katere pričakovana vrednost je manjša od 5; minimalna pričakovana vrednost se je gibala od 0,59 do 3,87) (glej tabele D.130, D.134, D.146 v prilogi D.11) ter za te vidike etnične distance ne moremo sprejeti 8. hipoteze. Se pravi, da v teh primerih tudi ni povezanosti (χ^2 (d4, N = 909) = 3,456^a, p = 0,485; χ^2 (d4, N = 903) = 6,412^a, p = 0,170 oz. χ^2 (d4, N = 899) = 8,412^a, p = 0,078).

3. Izbrane socialne zaznave

Čeprav so vse skupine pogosto pri trditvi Q14n (*Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.*) izbirale odgovor »ne vem«, se večinska narodna skupina bolj očitno s trditvijo ne strinja, medtem ko je usmerjenost manjšinske drugačna (glej tabelo D.157 v prilogi D.11). Hi-kvadrat je zanesljiv (0 % celic, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5; minimalna pričakovana vrednost je bila 16,37) (glej tabelo D.157 v prilogi D.11) in sprejemamo 8. hipotezo za ta vidik zaznav. Vrednost testne statistike nakazuje šibko oz. zelo šibko povezavo med analiziranimi spremenljivkami (χ^2 (4, N = 911) = 11,223^a, p = 0,024) (glej tabele D.158, D.159, D.160 v prilogi D.11).

Odgovori na vprašanja

1. Kateri problemi se pojavljajo v povezavi z različnimi stopnjami odprtosti manifestacije lastne etnične pripadnosti?

Stopnje odprtosti manifestacije etnične pripadnosti skupin smo oblikovali z vidika večinske narodne skupine, saj je ta dominantna v družbi in njena percepcija pomembno vpliva na sprejem manjšinskih narodov. Pri oblikovanju stopenj smo izhajali iz mnenja, da lahko večja stopnja manifestacije manjšinske identitete pri večini ustvari večjo percepcijo številčnosti posamezne manjšine. Ta del raziskave smo omejili na udeležence, ki so se v vidiku narodne pripadnosti samokategorizirali v večinsko skupino. Posamezne analize smo opravili na vzorcu

večinske narodne skupine, ki nam je glede posameznih manjšin zaupala svojo percepcijo številčnosti. Percepcija »ne velikega« števila predstavlja prvo, »precejšnjega, vendar ne prevelikega« drugo in »prevelikega« tretjo stopnjo odprtosti manifestacije etnične pripadnosti. Povedano nam nakazuje, da zastavljeno vprašanje lahko preoblikujemo v hipotezo, in sicer: pričakujemo pomembne razlike v lestvicah posamične obravnave spremenljivk glede na večinsko percepcijo, ali je pripadnikov določene manjšine ((1) Albancev, (2) Bošnjakov, (3) Črnogorcev, (4) Hrvatov, (5) Makedoncev, (6) Muslimanov in (7) Srbov) premalo ali preveč. Numerus se je gibal od 649 do 650.

Analiza je ugotovila, da možnost morebitnega soočanja albanske in bošnjaške manjšine z večinskim občutkom, da so vir ogroženosti, večinsko etnično distanco in nenaklonjenostjo, večinskim negativnim sprejetjem in zaznavami (glede na rang) narašča od tretje stopnje naprej. Pojava teh problemov (glede na rang) naj bi bila najbolj verjetna na drugi oz. prvi stopnji (za ogroženost) (glej tabelo D.161 v prilogi D.12). Ker je nadaljnja analiza pokazala, da so razlike na stopnjah statistično pomembne (glej tabelo D.162 v prilogi D.12) (alb. m. s. - og.: $\chi^2(2, N = 649) = 23,054, p = 0,000$; nenak.: $\chi^2(2, N = 651) = 45,534, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 651) = 41,861, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 649) = 37,650, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 650) = 30,849, p = 0,000$); bošnj. m. s. - og.: $\chi^2(2, N = 665) = 56,044, p = 0,000$; nenak.: $\chi^2(2, N = 667) = 105,815, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 667) = 69,229, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 665) = 64,747, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 666) = 70,327, p = 0,000$), lahko s tveganjem, manjšim od 5 %, trdimo, da se v obeh primerih srednje vrednosti rangov lestvic na stopnjah pomembno razlikujejo. Za črnogorsko in makedonsko manjšino lahko na podlagi vrednosti srednjih rangov sklepamo, da se vsi analizirani problemi najbolj pogosto pojavljajo na prvi, najmanj pa na tretji stopnji odprtosti manifestacije lastne etnične identitete njunih članov (glej tabelo D.161. v prilogi D.12). V obeh primerih so bile ugotovljene razlike statistično pomembne (glej tabelo D.162 v tabeli D.12) (črnog. m. s. - og.: $\chi^2(2, N = 618) = 29,217, p = 0,000$; nenak.: $\chi^2(2, N = 620) = 49,417, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 620) = 37,744, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 618) = 38,460, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 619) = 30,570, p = 0,000$); mak. m. s. - og.: $\chi^2(2, N = 634) = 39,583, p = 0,000$; nenak.: $\chi^2(2, N = 635) = 52,551, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 635) = 51,982, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 634) = 45,478, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 635) = 40,482, p = 0,000$)) in lahko s tveganjem, manjšim od 5 %, sklepamo, da se po stopnjah srednje vrednosti rangov pri posameznih problemih pomembno razlikujejo. Za hrvaško manjšino srednji rangi naraščajo od tretje proti drugi (večinske negativne zaznave) oz. prvi stopnji. V tej smeri narašča tudi morebitno soočanje Hrvatov z analiziranimi problemi (glede na rang) (glej tabelo D.161. v prilogi D.12). Ker rezultati kažejo, da med stopnjami

manifestacije obstajajo pomembne razlike (glej tabelo D.162 v prilogi D.12) (og.: $\chi^2(2, N = 674) = 12,104, p = 0,002$; nenak.: $\chi^2(2, N = 675) = 23,261, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 675) = 26,499, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 674) = 24,792, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 675) = 14,065, p = 0,001$), lahko s tveganjem, manjšim od 5 %, trdimo, da se po stopnjah srednje vrednosti rangov pri posameznih problemih pomembno razlikujejo. V primeru srbske in muslimanske manjšine srednji rangi naraščajo od tretje proti drugi stopnji. V tej smeri naj bi naraščala tudi verjetnost njihovega morebitnega soočanja z analiziranimi problemi (glej tabelo D.161 v prilogi D.12). Zaradi ugotovljenih razlik (glej tabelo D.162 v prilogi D.12) (musl. m. s. - og.: $\chi^2(2, N = 653) = 56,710, p = 0,000$; nenak.: $\chi^2(2, N = 654) = 81,538, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 654) = 66,878, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 653) = 64,433, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 654) = 61,139, p = 0,000$); srb. m. s. - og.: $\chi^2(2, N = 671) = 49,977, p = 0,000$; nenak.: $\chi^2(2, N = 672) = 95,640, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 672) = 63,305, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 671) = 64,472, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 672) = 64,868, p = 0,000$) je možnost, da se na prikazanih stopnjah srednje vrednosti rangov analiziranih lestvic pomembno ne razlikujejo, manjša od 5 %.

Iz povedanega, lahko ugotovimo, da obstajajo številne pomembne razlike v odvisnih spremenljivkah, ki jih izražajo lestvice ogroženosti, nenaklonjenosti, etnične distance, medskupinskega sprejetja in izbranih socialnih zaznav glede na to, ali respondenti zaznavajo ali pa ne člane določene manjšinske skupine kot premalo ali preveč številčne. Na podlagi analize sklepamo, da se verjetnost pojava posameznih problemov za manjšine razlikuje, vendar je soočanje manjšin z večinsko percepcijo, da so vir ogroženosti, večinsko etnično distanco, nenaklonjenostjo, negativnim sprejetjem in zaznavami najmanj verjetno na tretji stopnji odprtosti manifestacije manjšinske etnične identitete (glede na range).

2. Kateri so kriteriji evalvacije posamičnih manjšinskih skupin?

Pri iskanju odgovora na drugo vprašanje smo se usmerili na tri lestvice, in sicer: nenaklonjenost, ogroženost in izbrane socialne zaznave. Torej, katera od teh lestvic je pogostejša pri evalvaciji posameznih etničnih manjšin. Da bi na to odgovorili, smo se v analizi omejili na tiste udeležence in udeleženke, ki so se glede na narod samokategorizirali v večinsko narodno skupino ter so nam hkrati zaupali svojo številčno percepcijo posamične manjšine, saj nam slednje sporoča, da pripadnik večinske narodne skupine percipira obstoj posamezne manjšine v RS. Vzorci posameznih analiz so znašali od 668 do 795 respondentov.

Pridobljeni srednji rangi in rezultati Friedmanovega neparametričnega testa (glej tabeli D.163 in D.164 v prilogi D.13) (alb. m. s.: $\chi^2(2, N = 749) = 1441,572, p = 0,000$; bošnj. m. s.: $\chi^2(2, N = 794) = 1530,137, p = 0,000$; črnog. m. s.: $\chi^2(2, N = 668) = 1285,836, p = 0,000$; hr. m. s.: $\chi^2(2, N = 769) = 1478,305, p = 0,000$; mak.: $\chi^2(2, N = 696) = 1335,028, p = 0,000$; musl. m. s.: $\chi^2(2, N = 763) = 1467,914, p = 0,000$; srb. m. s.: $\chi^2(2, N = 795) = 1527,713, p = 0,000$) nakazujejo podoben sklep za vse večinske evalvacije manjšin. S signifikanco ,000 se analizirani srednji rangi v primeru večinskih evalvacij manjšin z območja nekdanje SFRJ pomembno razlikujejo. V vseh primerih poteka srednji rang od kriterija nenaklonjenosti prek izbranih negativnih socialnih zaznav do kriterija ogroženosti.

3. Kakšen vpliv ima etnična pripadnost ciljnih manjšin na posameznikovo etnično izključenost?

Zanimal nas je vpliv večinskih percepcij številčnosti manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ na lestvico etnične distance. Posamezne analize smo omejili na udeležence in udeleženke, ki so se samokategorizirali kot pripadniki večinske narodne skupine, in so nam hkrati za določeno skupino zaupali svojo percepcijo številčnosti (v analizi smo izločili ponujeni odgovor »ne vem«). Zaradi te omejitve, se je vzorec analize gibal med 620 in 675 respondentov. V vseh analizah nismo ugotovili pomembne razlike v deležih (10–17 celic, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5) (glej tabelo D.165 v prilogi D.14) posamičnih večinskih percepcij manjšin. Kljub tem so bile vrednosti testne statistike značilne (alb. m. s.: $\chi^2(26, N = 651) = 82,599^a, p = 0,000$; bošnj. m. s.: $(26, N = 667) = 90,063^a, p = 0,000$; črnog. m. s.: $(26, N = 620) = 66,076^a, p = 0,000$; hr. m. s.: $(24, N = 675) = 52,369^a, p = 0,001$; mak. m. s.: $(24, N = 635) = 78,367^a, p = 0,000$; musl. m. s.: $(24, N = 654) = 94,063^a, p = 0,000$; srb. m. s.: $(24, N = 672) = 80,351^a, p = 0,000$) ter smo si ogledali vrednost ete (glej tabelo D.166 v prilogi D.14). Na podlagi te vrednosti lahko sklepamo, da obstaja verjetnost, da ima večinska percepcija številčnosti posamezne manjšinske skupine z območja nekdanje SFRJ določen, in sicer zelo šibek ali šibek vpliv na etnično distanco oz. etnično izključenost posameznega pripadnika.

4. Kako pripadniki večinskega naroda, rojeni v samostojni Sloveniji, zaznavajo pripadnike manjšinskih skupin? Ali so te zaznave povezane z zaželenimi vedenjskimi vzorci?

Analiza tretje hipoteze je pokazala, da sodelujoči iz večinske narodne skupine, ki so rojeni po ali v letu 1991, manj negativno zaznavajo člane manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ kot njihovi sočlani, rojeni pred l. 1991 (glej tabeli D.22 in D.23 v prilogi D.6). Zdaj nas je zanimalo, ali so zaznave večinske narodne skupine, rojene po ali v l. 1991, povezane z zaželenimi vedenjskimi vzorci? Da bi to ugotovili, smo si ogledali, ali je v primeru omenjenega dela večinske narodne skupine lestvica izbranih socialnih zaznav povezana s spremenljivko Q17k – *Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo*²⁹⁴. Rezultat testa korelacije je iznašal: $\rho = 0,252$, $p = 0,000$ ($N = 409$). Torej test nakazuje na obstoj verjetnosti, da so zaznave pripadnikov večinske narodne skupine, ki so rojeni po ali v letu 1991, o članih ciljnih manjšin šibko povezane z zaželenimi vedenjskimi vzorci.

5. Kakšni statusni položaj pripadnikom manjšinskih skupin podajajo člani večinskega naroda, rojeni v samostojni Sloveniji?

V tem delu analize nas je zanimalo, ali so se udeleženci in udeleženke raziskave, ki so se v vidiku naroda samokategorizirali kot večinska skupina in so bili rojeni po ali v l. 1991, pretežno strinjali ali ne strinjali s trditvami, ki kažejo na delovni in socialni položaj pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ. V analizo smo vključili naslednje trditve:

- Q14b – Razlog, da imajo pripadniki teh manjšinskih skupin slabše stanovanjske pogoje, je predvsem diskriminacija.
- Q14c – Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.
- Q14d – Brez pripadnikov teh manjšinskih skupin bi bila Slovenija manj uspešna v mednarodnem športu.
- Q14e – Oblasti bi se morale prizadevati, da izboljšajo življenjske pogoje pripadnikov teh manjšin.
- Q14h – Pripadniki teh manjšinskih skupin prispevajo več v naš sistem socialne varnosti kot iz njega dobijo.
- Q14i – Pripadniki teh manjšinskih skupin opravljajo dela, ki jih drugi nočejo.

²⁹⁴ Pri spremenljivki Q17k ni bil upoštevan odgovor »ne vem«.

- Q14n – Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.
- Q14p – Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.

Skoraj polovica večinske narodne skupine, rojene po ali v l. 1991, ocenjuje, da so pripadniki manjšin z območja nekdanje SFRJ diskriminirani na trgu delovne sile. Obenem dve tretjini ocenjujeta, da opravljajo tudi dela, ki jih drugi nočejo. Dela, ki jih opravljajo, pa za nekaj več kot tretjino niso hkrati dela, ki omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva. Brez članov teh manjšin bi bila RS po oceni skoraj tretjine manj uspešna v mednarodnem športu. Morebitne vzroke slabših stanovanjskih pogojev pripadnikov teh manjšin več kot tri petine večinske narodne skupine, rojene po ali v l. 1991, ne bi predvsem pripisalo diskriminaciji, vendar se hkrati polovica strinja, da bi si oblasti morale prizadevati za izboljšanje življenjskih pogojev članov teh manjšin. Po oceni več kot treh petin omenjenega dela večinske narodne skupine prispevki teh manjšin v sistem socialne varnosti niso večji od koristi, ki ga iz njega dobijo. Več kot dve petini pa jih tudi meni, da te manjšine izkoriščajo sistem socialnih podpor (glej tabelo D.167 v prilogi D.15) (Pri zajemanju odstotkov so bili upoštevani tudi redki neodgovori).

4 Razprava

V predstavljeni raziskavi smo poskušali preveriti pričakovanja, ki smo jih povzeli v posameznih hipotezah glede morebitnega obstoja nekaterih značilnosti odnosa večinske narodne skupine do članov manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ. Gre za odnos udeležencev raziskave, ki so doživljali pripadnost večinski narodni skupini v RS (v nad. večinski narod oz. večinska narodna skupina oz. večina), do naslednjih manjšin v RS: Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Muslimanov in Srbov (v nad. manjšine). Torej nas je vodilo raziskovalno vprašanje, katere so značilnosti odnosa večinskega naroda do omenjenih manjšin? Da bi odgovorili na to vprašanje, smo na podlagi vsebine in vsebinskih podatkov javno dostopnega vprašalnika o odnosu do manjšin identificirali postavke, ki so tvorile pet relativno zaključenih celot. V tem postopku smo poskušali zajeti naslednje elemente medskupinskega življenja, ki smo jih na osnovi prebrane literature identificirali za pomembne, in sicer: ogroženost, nenaklonjenost, etnična distanca, medskupinsko sprejetje in socialne zaznave. Zakaj prav ti elementi medskupinskega življenja? Kot smo pojasnili v podpoglavju *Uporabljeni instrumenti in način zbiranja podatkov*, pozitivne zaznave druge skupine, pripravljenost na njihovo sprejemanje ter neobstoje etnične distance, nenaklonjenosti in občutka ogroženosti obenem pomeni boljši odnos do članov te skupine. Ker smo želeli, da do vključenih postavk udeleženci nimajo nevtralnega mnenja, smo odgovor »ne vem« pri teh postavkah izločili. Odgovora »pretežno se strinjam«/»pretežno se ne strinjam« smo pred seštevkom obrnili in so imele vse postavke v posamezni lestvici enoznačno določeno valenco. KR-20 za vse lestvice je bil zadostno velik, torej primeren za analizo večinskega odnosa do manjšin. Z analizo korelacije smo ugotovili, da seštevne lestvice (lestvica ogroženosti, lestvica nenaklonjenosti, lestvica etične distance, lestvica medskupinskega sprejetja in lestvica socialnih zaznav) pomembno korelirajo na več vzorcih, in sicer: celotnem, treh vzorcih narodne samokategorizacije in dveh starostnih vzorcih (analiza opravljena na celotnem in narodno večinskem vzorcu). Ker smo pri oblikovanju lestvic izločili odgovor »ne vem«, smo v nadaljevanju preverili, ali v našem vzorcu obstajajo pomembne razlike na posamičnih vidikih odnosa do manjšin, ki so jih izražale seštevne lestvice glede na posameznikovo narodno samokategorizacijo. V teh analizah smo pri posameznih postavkah upoštevali tudi odgovor »ne vem«. Ugotovili smo, da v eni od štirih postavk lestvice ogroženosti ni pomembnih razlik v deležih med analiziranimi skupinami. Pri lestvici nenaklonjenosti so rezultati pokazali, da v dveh od devetih postavk ni pomembnih

razlik v deležih med analiziranimi skupinami. V treh od osmih postavk etnične distance je analiza ugotovila neobstoj razlik v deležih med analiziranimi skupinami. Na neobstoj razlik v deležih med analiziranimi skupinami je analiza tudi pokazala pri dveh od petih postavk lestvice medskupinskega sprejetja in eni od šestih postavk lestvice izbranih socialnih zaznav.

V analizi smo večkrat poudarili posameznikovo doživetje narodne pripadnosti (v raziskavi smo povprašali po občutku – možen je bil tudi odgovor »ne vem«, katerega pogostost je bila 1,5 %), na podlagi katerega smo vzorec razdelili na večinsko in manjšinsko narodno skupino ter skupino, ki (je) doživlja(la), da z vidika naroda ne pripada nobeni skupini. V teoretičnem delu smo ugotovili, da je narodna identiteta le ena od posameznikovih identitet ter da opaznost oz. pomembnost posamezne njegove identitete prebuja kontekst, v katerem se nahaja. Se pravi, da so naša vprašanja morala pri udeležencih poudariti njihovo narodno pripadnost. Uspeh tega poskusa je težko oceniti in moramo sprejeti možnost, da je lahko bila v času izpolnjevanja vprašalnika za nekatere udeležence opazna neka druga socialna ali osebna identiteta. V analizi je doživetje narodne pripadnosti pokazalo na morebiten obstoj pomembnih razlik v srednjih rangih med analiziranimi skupinami (večinska narodna skupina, manjšinska narodna skupina in skupina, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini) na lestvicah nenaklonjenosti, etnične distance in izbranih socialnih zaznav. Torej bi lahko glede na rezultate pričakovali, da naj bi posameznik ne glede na lastno doživetje narodne pripadnosti verjetno občutil enako ogroženost zaradi manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, in naj bi do njih izražal enako sprejetje. Njegovo doživetje narodne pripadnosti naj bi se kazalo na vidikih odnosa do omenjenih manjšin, ki ga izražajo lestvice nenaklonjenosti, etnične distance in izbranih socialnih zaznav.

Od teh treh lestvic smo v analizi precejšnji pomen podali lestvici nenaklonjenosti. Nenaklonjenost smo razumeli kot posameznikovo zavračanje pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ zaradi njegove percepcije ali mnenja, da se njihove skupine razlikujejo od njegove. Da ne bi bilo pomote – pri tem nismo mislili na ksenofobijo, ampak bolj na nestrpnost. Ksenofobija, kot vemo, vključuje strah in odpor do vseh, ki jih ima posameznik za drugačne in tujce (Pettigrew 1982). Domnevali smo, da se bo pri morebitnem pojavu večinska nenaklonjenost razlikovala glede na etnično manjšino z območja nekdanje SFRJ, do katere se izraža. Da bi to ugotovili, smo za oblikovanja treh nivojev lestvice nenaklonjenosti uporabili večinsko percepcijo številčnosti posameznih manjšin, o kateri bomo kasneje povedali nekaj več. Rezultati so pokazali na morebiten obstoj dveh »tokov« večinske nenaklonjenosti do

manjšin. Prvega naj bi bili deležni pripadniki albanske, bošnjaške, muslimanske in srbske manjšine, drugega pa člani črnogorske, hrvaške in makedonske manjšine.

Večinsko percepcijo številčnosti smo oblikovali na podlagi vprašanja, pri katerem smo respondente vprašali, ali je po njihovi oceni teh manjšin »ne veliko«, »precej, vendar ne preveč« ali »preveč«. Eden od možnih odgovorov je bil tudi »ne vem«. Zakaj se nam je ta percepcija zdela tako pomembna? Na splošno je percepcija pomembna za človeške odnose, saj posameznik do drugih ravna v skladu z njo (Zvonarević 1989). Domnevali smo, da na odnos pripadnikov večine do članov manjšine vpliva tudi njihova percepcija o manjšini, saj v začetni percepciji in v nekaterih kontekstih skupinska pripadnost drugega za posameznika ni nepomembna (Turner 1991; Smith in Bond 1998). Torej naj bi se večinska obravnava manjšinskih pripadnikov razlikovala glede na večinsko percepcijo posamezne manjšine. V teoretičnem delu smo videli, da vsako sobivanje, tako tudi medskupinsko, zahteva določeno stopnjo prilagajanja. Lahko smo opazili, da rezultati *SJM* kažejo, kako je v 80. in na začetku 90. let prejšnjega stoletja večina pričakovala določeno stopnjo prilagoditve delavcev iz drugih republik SFRJ, ki so dalj čas živeli v Sloveniji. Sicer bi lahko rekli, da ta pričakovanja niso nič nenavadnega, saj je v večinsko-manjšinskem odnosu večja verjetnost, da se bo morala manjšina prilagoditi večini kot pa večina manjšini. Nadalje smo predvidevali, da obstaja manjša verjetnost, da bo večinski narod manjšinske člene, ki so uspešnejši v izpolnjevanju njegovih zahtev po prilagoditvi, v javnih odnosih obravnaval kot pripadnike manjšine. Kaj to pomeni za posameznega manjšinskega člana? Na splošno naj bi bili ljudje bolj sodelovalni in zaupljivi ter bolj pripravljeni na pomoč sočlanom kot pa članom druge skupine (Geartner, Dovidio in Houlette 2010). Torej se zdi, da je v osebni interesu posameznega pripadnika manjšine prilagoditev večini. Naše predvidevanje bi lahko dopolnili celo s tem, da čim večje število pripadnikov manjšin se prilagodi večini, tem manjša naj bi bila večinska percepcija te manjšine. Mogoče se zdi, da s tem hkrati domnevamo, da se lahko z večinsko percepcijo številčnosti meri morebitna uspešnost manjšinske prilagoditve večinski družbi. To ni bil naš namen niti domneva. Ker manjšine z območja nekdanje SFRJ prihajajo iz držav nekdanje skupne države, nas je zanimalo, ali v številčnem pomenu večinska narodna skupina razlikuje manjšine oz. ali jih uvršča v eno ali več kategorij? S Friedmanovim testom smo ugotovili pomembne razlike v srednjih vrednostih rangov oz. razlike med večinskimi percepcijami številčnosti omenjenih manjšin. Torej večina v tem pomenu razlikuje manjšine, vendar je Wilcoxonov test parov pokazal na morebitni neobstoj razlik med njeno percepcijo številčnosti bošnjaške in srbske manjšine, albanske in muslimanske manjšine ter črnogorske in makedonske manjšine.

Na podlagi večinske percepcije številčnosti manjšinskih skupin smo oblikovali tudi stopnje odprtosti manifestacije etnične pripadnosti manjšin. Izhajali smo iz predpostavke, da lahko pri večini večja stopnja manifestacije manjšinske identitete ustvari večjo percepcijo prisotnosti posamezne manjšine. Večinska percepcija ne velikega števila je pomenila prvo, percepcija precejšnjega drugo in prevelikega tretjo stopnjo odprtosti manifestacije. V analizi smo ugotavljali, ali se pojav morebitnih problemov, s katerim se lahko pripadniki manjšin soočijo (večinska nenaklonjenost, etnična distanca, negativne socialne zaznave, občutek večinske ogroženosti in večinsko negativno sprejetje), razlikuje glede na oblikovane stopnje. Za vse manjšine so rezultati pokazali, da se stopnje vrednosti rangov razlikujejo oz. da obstajajo pomembne razlike po stopnjah odprtosti manifestacije manjšinske etnične identitete. Čeprav je analiza kazala, da se verjetnost pojava posameznih problemov razlikuje glede na manjšino, naj bi se te (glede na range) na tretji stopnji odprtosti manifestacije lastne etnične identitete najmanj verjetno soočale z večinsko nenaklonjenostjo, etnično distanco, negativnim sprejetjem in zaznavami ter večinsko percepcijo, da so vir ogroženosti. Ali lahko razložimo ta mogoče nepričakovan izid analize? Lahko si domnevamo, da se posameznik, ki meni, da je pripadnikov določene skupine v družbi preveč, hkrati poskuša izogniti interakciji z njenimi člani. Ni nujno, da čuti do njenih pripadnikov antipatijo ali sovražnost. Kot smo zapisali že prej – naša zaželena predstava o sebi večinoma vključuje lastnosti, kot so poštenost, pravičnost, uvidevnost itn. Hkrati nočemo, da nas imajo drugi za predsodkovne, saj to ogroža našo zaželeno predstavo in idejo, da smo nepredsodkovni (Crocker in Gracia 2006; Dijker in Koomen 2007). Ko pa se prej omenjeni posameznik interakciji s pripadnikom manjšine ne more izogniti, se poskuša vesti primerno oz. da drugi njegovega vedenja ne morejo pripisati predsodkom. Kljub temu lahko v medskupinskih interakcijah njegova morebitna zaskrbljenost z nepredsodkovnim vedenjem, kot smo videli, povzroči neskladje med njegovim verbalnim in neverbalnim vedenjem (Richeson in Shelton 2010). V analizi smo se tudi vprašali – v primeru morebitnega obstoja percepcije nenaklonjenosti, občutka ogroženosti zaradi manjšin in izbranih (negativnih) socialnih zaznav – kateri od teh kriterijev je pogostejši v večinski evalvaciji manjšin? Rezultat analiz za vse večinske evalvacije obravnavanih manjšin je bil enak in ga lahko glede na range lestvice zvrstimo takole: nenaklonjenost – izbrane socialne zaznave – ogroženost.

Naslednja lestvica, ki smo ji namenili precej pozornosti, je bila lestvica etnične distance. Zakaj? »Veliki del socialnega življenja gre za to, koga vključujemo, koga izključujemo in kaj si vsi mislimo o tem« (Abrams, Hogg in Marques 2005, 2). Ali bo odziv na posameznika

vključevanje ali izključevanje, je odvisno tudi od tega, ali gre za sočlana ali za člana tuje skupine, kot tudi ali njegovo vedenje slabi ali potrjuje prepisane norme skupine. Čeprav obstajajo izjeme, recimo, ko je nekdo izključen iz nezaželenih odnosov ali skupine, je učinek izključevanja skoraj v celoti negativen (Abrams, Ransley de Moura, Hutchison in Viki 2005; Abrams, Hogg in Marques 2005) in to izkušnjo običajno spremljajo negativna čustva, kot je žalost, osamljenost, jeza, sram, aneksija in ljubosumje (Major in Eccleston 2005). Prej smo omenili, da na lestvici etnične distance obstajajo razlike v srednjih vrednostih ranga med skupinami udeležencev, ki smo jih oblikovali na podlagi njihovega doživetja lastne narodne pripadnosti. Ta ugotovitev nas je opogumila, da gremo korak naprej in si zastavimo vprašanje, ali obstajajo pomembne razlike v odnosu, ki smo ga v analizi poimenovali etnična distanca do pripadnikov manjšin z območja nekdanje Jugoslavije med pripadniki večinske narodne skupine glede na njihovo zadovoljstvo z lastnim življenjem, primerjavo sedanje situacije s tisto pred tremi leti in pričakovanja glede njenega petletnega razvoja v prihodnosti? Čeprav bi pričakovali, da bodo tisti, ki so nezadovoljni z lastnim življenjem oz. ocenjujejo poslabšanje lastne življenjske situacije ali pa pričakujejo, da bodo v prihodnje izgubili trenutne prednosti, do pripadnikov manjšin izražali večjo etnično distanco, naša analiza v teh vidikih ni ugotovila pomembnih razlik. Tudi ko smo večinsko narodno skupino razdelili glede na njeno percepcijo številčnosti posameznih manjšin, nismo pri izražanju etnične distance do posameznih manjšin ugotovili nobenih pomembnih razlik v deležih med analiziranimi skupinami. Kljub temu je ta analiza pokazala na morebitni obstoj verjetnosti, da ima prav večinska percepcija posameznih manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ zelo šibek ali šibek vpliv na etnično distanco.

Naša naloga je usmerjena na narod, vendar smo danes priče primerom, da lahko tudi rasa, vera in kultura ustvarijo ločnice med ljudmi. Naše udeležence smo na podlagi njihove lastne rasne, verske in kulturne samokategorizacije razdelili v večinsko rasno oz. versko oz. kulturno skupino, manjšinsko rasno oz. versko oz. kulturno skupino in skupino, ki v teh vidikih doživlja, da ne pripada nobeni skupini (v raziskavi smo vprašali po občutku). Pri vseh vprašanjih je bila možna tudi izbira odgovora »ne vem«, katerega pogostost se je gibala med 1 in 7,5 %. Zanimalo nas je, ali se udeleženci glede na lastno versko, kulturno in rasno samokategorizacijo razlikujejo v evalvacijah manjšin z območja nekdanje SFRJ. Največ ugotovljenih razlik smo ugotovili pri verski samokategorizaciji, in sicer na vseh petih analiziranih lestvicah (nenaklonjenost, ogroženost, medskupinsko sprejemanje, etnična distanca ter izbrane socialne zaznave). Rasna samokategorizacija je kazala pomembne razlike

le pri ogroženosti, medtem pa pri kulturni samokategorizaciji analiza ni ugotovila obstoja razlik.

Posamezniki se medsebojno ne razlikujejo le glede na narodno, rasno, versko ali kulturno pripadnost, ampak tudi v številnih drugih značilnostih, med katerimi je zagotovo zelo opazna starost. Na podlagi te značilnosti smo udeležence razdelili v skupino, rojeno po ali v letu 1991, in skupino, rojeno pred letom 1991. Pogosto se vzroki stigme in predsodkov razlagajo s pomanjkanjem medskupinskega stika (Dijker in Koomen 2007). Kot smo videli v teoretičnem delu, se kot pozitivni učinki stika pogosto navajajo spremembe v prepričanjih in stereotipih, možnosti za oblikovanje medskupinskega prijateljstva, zmanjševanje disonance, krepitev občutka empatije itn. (Dijker in Koomen 2007). Danes nam je zahvaljujoč tehnološkem razvoju družbe vzpostavljanje stika z drugim skupinam veliko lažje kot v preteklosti. Na voljo imamo številne možnosti za spoznavanje njihove kulture in pridobivanje informacij o njih, vendar je vprašanje, ali smo pripravljeni svoj čas nameniti tem. V analizi nas je zanimalo, ali obstajajo pomembne razlike v odnosu do manjšin med skupino, rojeni pred letom 1991, in skupino rojeno po ali v tem letu? Pri tem so nam v analizi, ki smo jo opravili na celotnem kot tudi vzorcu večinske narodne skupine, pomagale prej omenjene lestvice. V celotnem vzorcu sta se skupini pomembno razlikovali na vseh petih analiziranih lestvicah, na večinskem pa analiza ni ugotovila razlike le na lestvici nenaklonjenosti. Čeprav meja ločitve oz. l. 1991 napeljuje na razlago ugotovljenih razlik s posameznikovim odraščanjem v SFRJ oz. v samostojni RS, tega z našimi podatki ne moremo potrditi, saj so v raziskavi prevladovali udeležence in udeleženci, ki so bili rojeni med l. 1988 (5,8 %) in l. 1993 (21,9 %) oz. pri večinskem vzorcu med l. 1988 (4,9 %) in l. 1993 (23 %). Skupini pripadata enaki generaciji, toda kljub nezmožnosti podajanja zadostne razlage za ugotovljene razlike lahko omenimo, da se skupini razlikujeta v kraju oz. državi rojstva – značilnosti, ki jo lahko označimo za pripisani status, ki ga ni možno spremeniti. Ali ta znotrajskupinska ločitev ali pa zavedanje o lastni državi rojstva vpliva na odnos do omenjenih manjšin, zaradi omejitev raziskave ne moremo potrditi ali zanikati. Glede na vrednosti srednjih rangov je v celotnem kot tudi vzorcu večinske narodne skupine analiza kazala, da naj bi skupina, rojena po ali v l. 1991, imela pozitivnejši odnos do manjšin z območja nekdanje SFRJ. Ker je tema naše disertacije usmerjena na odnos večinskega naroda do omenjenih manjšin, nas je zanimalo, ali so na večinskem vzorcu te pozitivne zaznave skupine, rojene po ali v l. 1991, povezane z zaželenimi vedenjskimi vzorci? Te vzorce je v analizi izražala spremenljivka (Q17k) *Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v*

*slovensko družbo*²⁹⁵. To spremenljivko smo izbrali, ker je vsebinsko kazala na družbene norme, ki uravnavajo vedenje pripadnikov družbe. Tisti, ki jih sprejema, naj bi lahko pričakoval socialni sprejem od drugih, medtem ko tisti, ki jih brez upravičenih razlogov ne upošteva, pa negativno evalvacijo (prim. s Turner 1991; Forsyth 1996)²⁹⁶. Test korelacije oz. Spearmanov rho je kazal na morebiten obstoj šibke povezanosti med lestvico izbranih socialnih zaznav in spremenljivko Q17k na vzorcu večinske skupine, rojene po ali v l. 1991. Drugače povedano – obstajala naj bi morebitna šibka povezanost med zaznavami pripadnikov večinske narodne skupine, rojenih po ali v l. 1991, o manjšinah z območja nekdanje SFRJ in zaželenimi vedenjskimi vzorci tega dela večine.

Nekatera mnenja pravijo, da pripadniki manjšine pogosto potrebujejo za razvoj pozitivne socialne identitete in občutka pravilnosti, ki je na neki način za člane večine samodejen, aktivne strategije prenašanja. Razen omenjene neoprijemljive ocene validacije prinaša večinski položaj posamezniku tudi znatne otipljive koristi (Prislin in Christensen 2009). Zdi se, da je medskupinska primerjava z večinsko skupino za pripadnika manjšine lahko neugodna, saj lahko ugotovi, da je njegova skupina prikrajšana na številnih dimenzijah. V teoretičnem delu smo omenili, da se je v naši raziskavi večinska narodna skupina bolj nagibala k mnenju, da je položaj pripadnikov manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, dokaj neugoden. V analizi nas je zanimalo, kakšen statusni položaj pripadnikom manjšin podajajo člani večinske narodne skupine, rojeni po ali v l. 1991, saj je bila njihova zaznava teh manjšin, kot smo prej omenili, šibko povezana z zaželenimi vedenjskimi vzorci. V splošnem se je skupina, rojena po ali v l. 1991, bolj nagibala k oceni, da so pripadniki teh manjšin diskriminirani na trgu delovne sile in da opravljajo dela, ki jih drugi nočejo. Ali so to po oceni tega dela večinske narodne skupine tudi dela, ki omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva, je težko določiti, vendar je večji delež ocenil, da niso. Ta del večinske narodne skupine se je tudi nekako bolj nagibal k mnenju, da bi bila RS brez teh manjšin enako uspešna v mednarodnem športu, da te manjšine izkoriščajo sistem socialnih podpor ter da v sistem socialne varnosti ne prispevajo več, kot iz njega dobijo. Čeprav se je skupina, rojena po ali v l. 1991, bolj usmerjala k oceni, da morebitni slabši stanovanjski pogoji teh manjšin niso zgolj posledica diskriminacije, se je hkrati nagibala k mnenju, da bi si oblasti morale prizadevati za izboljšanje življenjskih pogojev manjšinskih pripadnikov.

²⁹⁵ Pri spremenljivki ni bil upoštevan odgovor »ne vem«.

²⁹⁶ V The Blackwell encyclopedia of social psychology (1996).

V empiričnem delu smo lahko večkrat opazili, da se nekateri naši udeleženci samokategorizirajo kot pripadniki manjšinske narodne, rasne, verske ali kulturni skupine. To nas opozarja, da v naši družbi obstajajo tudi mešani zakoni, ki so del družbene integracije, katera pa se dogaja nekaj generacij po kulturni integraciji (Esman 2008). Te zakone lahko imamo za kazalec, da različne etnične pripadnosti posameznika niso več dojete kot družbena in kulturna razlika. Ni pa nujno, da bodo izboljšali medetnične odnose v celotni populaciji (Medvešek 2007). Lahko domnevamo, da napeti medskupinski odnosi, še posebej, ko so spremljani z nasiljem in vojno, kot je to bilo na prostorih nekdanje SFRJ po njenem razpadu, neugodno vplivajo na odnose narodno mešanih družin. Kot smo videli, obstajajo o potomcih iz teh zakonov različna mnenja. Medtem ko imajo eni njihovo življenje za negotovo, saj naj bi se ti otroci soočali s številnimi identitetnimi vprašanji, socialnimi in psihološkimi tendencami ter konflikti, imajo drugi njihovo dvojno etnično identiteto za prednost, ki otrokom omogoča boljšo pripravljenost na različne situacije ter možnost razvoja bikulturalne ali integrativne orientacije (Verkuyten 2005). V analizi smo se vprašali, ali se udeleženci raziskave, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinskega naroda, razlikujejo v odnosu do članov manjšin z območja nekdanje SFRJ glede na to, ali imajo oz. nimajo starša ali starega starša drugačne vere, kulture, narodnosti ali rase. V primeru rase analiza ni ugotovila obstoja pomembnih razlik med srednjimi vrednostmi rangov analiziranih skupin (domnevamo, da zaradi premajhnega števila članov večinske narodne skupine, ki imajo starša oz. starega starša drugačne rase). Pri drugih kulturnih statusih je analiza razen v primeru ogroženosti pri vidiku drugačne narodnosti starša oz. starega starša pokazala na morebitni obstoj pomembnih razlik med srednjimi vrednostmi rangov analiziranih skupin. Torej naj bi se večinski odnos do manjšin z območja nekdanje SFRJ razlikoval glede na to, ali posamezni pripadniki večinske narodne skupine imajo ali nimajo starša oz. starega starša drugačne narodnosti, vere oz. kulture. Tisti, ki imajo starša ali starega starša drugačne vere ali kulture, naj bi se počutili bolj ogroženi zaradi manjšin z območja nekdanje SFRJ, izražali naj bi večjo nenaklonjenost, etnično distanco in več negativnih zaznav do njihovih članov ter naj bi bili manj pripravljeni na njihovo sprejemanje. Odnos do omenjenih manjšin večinskih pripadnikov, ki imajo starša oz. starega starša drugačne narodnosti, naj bi bil bolj nenaklonjen, z več negativnih zaznav in etnične distance ter z manj pripravljenosti na sprejemanje kot enak odnos njihovih sočlanov, ki ne izvirajo iz takšnih družin. Ali ne bi pričakovali, da bodo izidi analize drugačni? Lahko predpostavimo, da so starši oz. stari starši, ki imajo drugačni družbeni status od svojih otrok, pravzaprav nosilci manjšinskega družbenega statusa. Zaradi tega lahko domnevamo, da mogoče njihovi otroci, ki se sicer čutijo kot del večine, občutijo na določenih dimenzijah

določeno podobnost z manjšinsko skupino svojega starega starša ali starša. Podobnost druge skupine pa lahko predstavlja grožnjo socialni identiteti, kar lahko po SIT okrepi favorizacijo lastne skupine (Johnston in Hewstone 1990; Mummendey in Wenzel 1999).

Vzorec naše raziskave so bili študenti slovenskih univerz. Čeprav je vzorec zadovoljeval razvojno-psihološke razlage oz. je zaključil obdobje srednjega in vstopil v obdobje poznega mladostništva, je bil nereprezentativen. Zaradi dejstva, da gre za študente, ne moremo mimo vprašanj, kot so npr. ali višja izobrazba znižuje etnično distanco ali predsodke. Sicer številne raziskave res niso ugotovile razlike v predsodkih glede na posameznikovo izobrazbo, toda, kot pravita Dijker in Koomen (2007), je zelo malo raziskav, ki kažejo, da ljudi z manjšo izobrazbo izražajo manj predsodkov kot tisti z višjo. Pantićeva raziskava (1967), ki je bila opravljena na reprezentativnem vzorcu državljanov nekdanje SFRJ, je med drugim ugotovila manjše distanciranje pri izobraženih udeležencih. Morebitno pomembno interakcijo med izobrazbo in etnično distanco je ugotovila tudi raziskava JJM90, kjer je bilo npr. skoraj dvakrat več slovenskih anketirancev z višjo izobrazbo »brez distance«, kot pa njihovih sočlanov z osnovno izobrazbo (Pantić 1991). Morebitno povezanost med zmanjševanjem predsodkov in višjo izobrazbo so pokazale tudi nekatere evropske raziskave. V treh kazalcih etničnih predsodkov in pri različnih tarčah etničnih skupin so bolj izobraženi v raziskavi Urlicha Wagnerja in Andreasa Zicka (1995 v Dijker in Koomen 2007), ki sta na sedmih reprezentativnih vzorcih iz štirih evropskih držav (Zahodna Nemčija, Nizozemska, Velika Britanija in Francija) raziskovala odnos med izobrazbo in predsodki do etničnih manjšin, kazali na manjše zavračanje manjšin. Ali lahko trdimo, da višja izobrazba znižuje predsodke? Po nekaterih mnenjih tudi, ko se izobrazba in predsodki spreminjajo v času in so statistično povezani, ne moremo trditi, da eno vpliva na spremembo drugega. Vzrok zmanjševanja očitnih in odkritih predsodkov je možno razložiti tudi drugače kot z izobrazbo (npr. subtilna ali posredna oblika predsodkov ali da v raziskavi javnega mnenja posamezniki prikrivajo svoja dejanska čustva, saj so predsodki povezani z možnostjo socialne stigme). Razen tega imajo posamezniki različna stališča o določenem subjektu in lahko različne situacije sprožijo različne vrste stališč (Healey 2006; Dijker in Koomen 2007).

Udeležence smo na podlagi fakultete, ki (so) jo obiskujejo (obiskovali), razdelili na študente družboslovja in študente naravoslovja (v nad. družboslovci in naravoslovci). Pri tej razdelitvi nas je zanimalo, ali obstajajo pomembne razlike med njimi v številčni percepciji manjšin. V analizi smo izločili odgovor »ne vem«, saj nam je bilo pomembno, da nam udeleženci podajo svojo številčno percepcijo posamezne manjšine. Z izjemo ocene številčnosti Črnogorcev in

Makedoncev, katerih število se je najpogosteje zaznavalo kot »ne veliko«, sta obe skupini v celotnem vzorcu in vzorcu večinske narodne skupine število manjšin najpogosteje ocenjevali kot precejšnje, vendar ne preveliko. Kljub temu so se pri vseh percepcijah posameznih manjšin pokazale pomembne razlike v deležu med analiziranimi skupinami (Test razlike – 0 % celic, katerih pričakovana vrednost je manjša od 5). Torej bi lahko na podlagi teh rezultatov pričakovali, da bo naravoslovec ocenil število Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Muslimanov in Srbov v RS drugače kot družboslovec. Ugotovljeni rezultati so nas spodbudili k nadaljnji analizi, ki je pokazala, da v raziskavi obstaja med družboslovci in naravoslovci več pomembnih razlik, ki zadevajo analizirani odnos do manjšin. Te rezultate prikazujemo prvič, saj niso bili vključeni v hipoteze ali vprašanja. Kot prikazuje tabela E.1 (v prilogi E), se pri večinskem narodnem vzorcu naravoslovci in družboslovci pomembno razlikujejo na vseh seštevnihih lestvicah, s katerim smo preverjali odnos do manjšin. Iz tabele lahko opazimo, da so naravoslovci dosegali nižje srednje vrednosti rangov na vseh lestvicah kot družboslovci. Podobno smo ugotovili tudi pri analizi celotnega vzorca, kar podajamo v tabeli E.3 (v prilogi E). Te razlike je potrdila tudi vrednost z statistike (celotni vzorec: (og.: $z = -7,398$, $p = 0,000$; nenak.: $z = -7,363$, $p = 0,000$; e. d.: $z = -6,961$, $p = 0,000$; m. s.: $z = -6,837$, $p = 0,000$; zaz.: $z = -7,965$, $p = 0,000$) večinsko narodni vzorec: (og.: $z = -6,479$, $p = 0,000$; nenak.: $z = -6,134$, $p = 0,000$; e. d.: $z = -5,573$, $p = 0,000$; m. s.: $z = -6,037$, $p = 0,000$; zaz.: $z = -7,359$, $p = 0,000$)) (glej tabeli E.2 in E.4 v prilogi E). Ali res kažejo naravoslovci v svojem odnosu do manjšin manj ogroženosti, nenaklonjenosti in etnične distance ter več medskupinskega sprejetja in pozitivnih socialnih zaznav? Zavedamo se, da na podlagi naše raziskave ne moremo ugotoviti podrobnejših razlik in sklepati o morebitnih vzrokih, vendar se zdi, da verjetno obstaja razlika med družboslovci in naravoslovci v njihovem odnosu do manjšin.

Pri oblikovanju seštevnihih lestvic smo iz vključenih postavk izločili odgovor »ne vem«, zato je prav, da odgovorimo tudi na vprašanje, ali bi lestvice bile zanesljive, če tega ne bi naredili? Da bi odgovorili na to vprašanje, smo vključene postavke recodirali s ciljem, da se odgovor »ne vem« nahaja med odgovori »pretežno se strinja« in »pretežno se ne strinjam«. Na ta način smo dobili lestvico ter smo lahko zanesljivost merili z vrednostjo Cronbach alfe, ki se giblje na intervalu med 0 in 1. Ta je pri lestvici ogroženosti kazala na sprejemljivo zanesljivost (0,612) pri celotnem (C) in slabo pri večinsko narodnem vzorcu (V) (0,588). Z izjemo lestvice nenaklonjenosti, ki je imela dobro zanesljivost (0,729 – C in 0,713 – V), so vse ostale lestvice kazale na sprejemljivo zanesljivost (lestvica etnične distance: 0,699 – C in 0,694 – V; lestvica

medskupinskega sprejetja: 0,644 – C in 0,628 – V; ter lestvica izbranih socialnih zaznav: 0,670 – C in 0,644 – V). Tudi v tem primeru se lestvice niso normalno porazdeljevale (glej tabelo E.5 v prilogi E). Da bi bil odgovor popolnejši, nas je zanimalo, ali bi pri vključitvi odgovora »ne vem« ostajale pomembne razlike med oblikovanimi skupinami v njihovem odnosu do manjšin z območja nekdanje SFRJ, ki smo ga izrazili s seštevničnimi lestvicami. V primeru narodne samokategorizacije so se pomembne razlike pokazale še bolj, in sicer na vseh petih lestvicah (og: $\chi^2(2, N = 912) = 12,141, p = 0,002$; nenak.: $\chi^2(2, N = 914) = 21,658, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 912) = 15,155, p = 0,001$; m. s.: $\chi^2(2, N = 912) = 9,592, p = 0,008$; zaz.: $\chi^2(2, N = 913) = 23,624, p = 0,000$). Se pravi, da sta v tem primeru tudi lestvici ogroženosti in medskupinskega sprejetja kazali na pomembne razlike med vključenimi skupinami. Pri rasni samokategorizaciji smo dobili enake rezultate kot v primeru, ko smo iz lestvic izločili »ne vem« (og: $\chi^2(2, N = 920) = 6,924, p = 0,031$; nenak.: $\chi^2(2, N = 923) = 1,693, p = 0,429$; e. d.: $\chi^2(2, N = 921) = 0,775, p = 0,679$; m. s.: $\chi^2(2, N = 920) = 3,505, p = 0,173$; zaz.: $\chi^2(2, N = 921) = 2,054, p = 0,358$). Torej so se pomembne razlike med skupinami kazale le na lestvici ogroženosti. Tudi verska samokategorizacija je kazala na enake rezultate kot v prehodni analizi oz. so se pomembne razlike kazale na vseh analiziranih lestvicah (og: $\chi^2(2, N = 866) = 29,881, p = 0,000$; nenak.: $\chi^2(2, N = 868) = 30,644, p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 866) = 31,545, p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 866) = 27,891, p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 867) = 34,798, p = 0,000$). Več pomembnih razlik smo ugotovili pri kulturni samokategorizaciji. Pri izločitvi odgovora »ne vem« pomembnih razlik ni bilo, zdaj pa so se kazale na lestvicah etnične distance, nenaklonjenosti in izbranih socialnih zaznav (og: $\chi^2(2, N = 858) = 5,335, p = 0,069$; nenak.: $\chi^2(2, N = 859) = 7,780, p = 0,020$; e. d.: $\chi^2(2, N = 857) = 8,653, p = 0,013$; m. s.: $\chi^2(2, N = 858) = 4,899, p = 0,086$; zaz.: $\chi^2(2, N = 859) = 9,185, p = 0,010$) (glej tabelo E.6. v prilogi E). Analiza je tudi pri letnici rojstva kazala na drugačne rezultate kot v prehodnih analizah, kjer smo na celotnem vzorcu ugotovili obstoj pomembnih razlik na vseh lestvicah, pri narodno večinskem pa se pomembne razlike niso kazale le na lestvici nenaklonjenosti. Zdaj so rezultati na celotnem vzorcu kazali na obstoj pomembnih razlik, z izjemo lestvice nenaklonjenosti (og.: $Z = -2,422, p = 0,015$; nenak.: $Z = -1,761, p = 0,078$; e. d.: $Z = -3,369, p = 0,001$; m. s.: $Z = -3,072, p = 0,002$; zaz.: $Z = -2,617, p = 0,009$), pri večinskem pa so razlike obstajale le na lestvici etnične distance in lestvici medskupinskega sprejetja (og.: $Z = -1,954, p = 0,051$; nenak.: $Z = -0,910, p = 0,363$; e. d.: $Z = -2,527, p = 0,012$; m. s.: $Z = -2,820, p = 0,005$; zaz.: $Z = -1,963, p = 0,050$). Lestvica ogroženosti pa je glede na signifikanco bila na meji ($p = 0,051$). Kar zadeva ločitev družboslovje/naravoslovje, je z uvrstitvijo odgovora »ne vem« število pomembnih razlik med analiziranimi skupinami na

celotnem (og.: $Z = -7,179$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -7,024$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -6,359$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -7,052$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -7,950$, $p = 0,000$) in vzorcu večinske skupine (og.: $Z = -5,994$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -5,483$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -4,667$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -5,932$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -6,727$, $p = 0,000$) ostalo enako. Torej so pomembne razlike obstajale na vseh lestvicah. V analizah, kjer smo preverjali morebiten obstoj razlik v večinskem odnosu do manjšin glede na kulturni status starša oz. starega starša, smo dobili enake rezultate (drugačna narodnost: (og.: $Z = -1,855$, $p = 0,064$; nenak.: $Z = -3,310$, $p = 0,001$; e. d.: $Z = -3,745$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -2,397$, $p = 0,017$; zaz.: $Z = -3,394$, $p = 0,001$); drugačna rasa: (og.: $Z = -0,499$, $p = 0,618$; nenak.: $Z = -0,431$, $p = 0,666$; e. d.: $Z = -0,122$, $p = 0,903$; m. s.: $Z = -0,674$, $p = 0,500$; zaz.: $Z = -0,182$, $p = 0,856$); drugačna vera: (og.: $Z = -3,789$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -5,970$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -5,060$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -3,892$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -5,365$, $p = 0,000$); drugačna kultura: (og.: $Z = -3,948$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -4,151$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -3,578$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -3,439$, $p = 0,001$; zaz.: $Z = -4,694$, $p = 0,000$)). Torej v primeru drugačne rase pomembnih razlik med analiziranimi skupinami ni bilo, medtem pa so se one pri drugačni veri, kulturi in narodnosti (izjema lestvica ogroženosti) pokazale na vseh lestvicah (glej tabelo E.7. v prilogi E). Preverili smo tudi, ali bi z vključitvijo odgovora »ne vem« pri večinski narodni skupini odkrili pomembne razlike v njeni etnični distanci do manjšin glede na zadovoljstvo z življenjem, primerjavo lastne sedanje situacije s tisto pred tremi leti ter glede na pričakovanja njenega petletnega razvoja. Kot je razvidno iz tabele E.8. v prilogi E, tudi pri vključitvi odgovora »ne vem« v lestvico etnične distance nismo odkrili pomembnih razlik v etnični distanci med analiziranimi skupinami večinskega vzorca ($\chi^2(3, N = 757) = 0,256$, $p = 0,968$), ($\chi^2(2, N = 743) = 2,403$, $p = 0,301$), ($\chi^2(2, N = 703) = 4,897$, $p = 0,089$)).

Na koncu bomo izpostavili, kaj štejemo za pomanjkljivosti in prednosti oz. za prispevek naše raziskave. Nekatere pomanjkljivosti smo omenili že v razpravi. Prvo pomanjkljivost vidimo v nereprezentativnosti vzorca. Tudi s kriterijem starosti oz. letnico rojstva, na podlagi katere smo razdelili naš vzorec, ne menimo (tudi če bi vzorec bil reprezentativen), da nam je uspelo ugotoviti morebitne razlike med posamezniki, ki so rojeni v samostojni RS, in posamezniki, ki so bili rojeni v nekdanji SFRJ, saj je bila starostna razlika med našimi udeleženci premajhna. Domneva o pripisanem statusu (državi rojstva) kot dejavniku, ki vpliva na posameznikov odnos do manjšin, pa zahteva nadaljnje raziskovanje. Naslednja pomanjkljivost je po naši oceni dejstvo, da smo analizo v veliki meri temeljili na posameznikovem občutku narodne, verske, kulturne in rase pripadnosti. Kot smo zapisali že

prej, to zahteva opaznost te socialne identitete v času izpolnjevanja vprašalnika. Ker pravzaprav ne vemo, ali nam je uspelo ustvariti takšen kontekst, ne vemo, ali je pri odgovarjanju na vprašanja posamezni udeleženec o sebi res razmišljal kot o pripadniku določene narodne, verske, kulturne ali rasne skupine. Ne smemo pozabiti niti na vpliv nepričakovanih dejavnikov in morebitno podajanje družbeno zaželenih odgovorov. Kot prednost naše raziskave vidimo metrično dodano vrednost. Na podlagi posamičnih postavk vprašalnika nam je uspelo sestaviti seštevne lestvice, za katere je metrična analiza pokazala, da tvorijo vsebinsko celoto. Menimo, da te lestvice oz. oba modela v Sloveniji še niso bili uporabljeni.

5 Zaključek

V disertaciji smo poskušali ugotoviti nekatere značilnosti odnosa večinske narodne skupine do manjšinskih skupin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ (v nad. manjšin). Lahko bi rekli, da je bila njena širša tematika medskupinski odnosi. Razdelili smo jo na teoretičen in empiričen del. V teoretičnem delu smo preučevali dosedanja spoznanja o medskupinskih odnosih. Začeli smo z obravnavo konceptov, ki so po našem mnenju zelo pomembni za razumevanje omenjenih odnosov. Kot smo zapisali v disertaciji, je osnova zaznavnega procesa naša percepcija in do drugega ravnamo v skladu z njo. Pri tem njegovala skupinska pripadnost za nas ni nepomembna. Pri percepciji drugega smo redko nepristranski oz. naša obstoječa čustva in stališča vplivajo na našo oceno. Stališča pa predstavljajo našo mentalno pripravljenost na delovanje oz. odziv na drugo osebo. Lahko so pod vplivom naše skupine, ki pa ureja posamezne segmente našega življenja. Pri njenem razumevanju smo izhajali iz Brownove (1988), po kateri ta obstaja, ko dva ali več posameznikov sebe definirata kot za njene člane in drugi sprejemajo njihov obstoj. Moč pripisovanja članstva v manjšinski skupini smo podali posamezniku ali njegovemu okolju. Znotraj skupine obstaja diferenciacija in pripadniki se razlikujejo v vlogah, količini moči, položajih in dostopu do informacij ter nadzoru nad sočlani. Od vseh pa se pričakuje, da se bodo prilagodili skupinskim normam. Te pa vodijo in ovirajo njihovo vedenje. Tistim, ki jih neupravičeno ne upoštevajo ali jih kršijo, grozijo skupinske sankcije, sovraštvo ali pa so lahko deležni zahtev za spremembo. Torej je skupina lahko kruta do svojih članov in jih lahko celo izključi iz svojega članstva. Vsak posameznik ima potrebo po pripadnosti, ki jo zadovoljuje s članstvom v velikih ali malih skupinah. K nekaterim pristopa prostovoljno, v druge pa je umeščen neprostovoljno. Te skupine zadovoljujejo več ali manj njegovih potreb, mu prinašajo otipljive in neotipljive koristi ter v zameno od njega pričakujejo lojalnost, poslušnost in primarnost svojih potreb. Na nekatera svoja članstva je posameznik ponosen, medtem ko druga zavrača. Njegovo zavračanje pa za družbo ne pomeni veliko, če ga ta kategorizira za pripadnika te skupine. To sociopsihološko in kognitivno sredstvo ljudje redno uporabljajo, saj jim pomaga v smiselnem urejanju okolja in jim omogoča prevzemanja številnih oblik družbenega delovanja, vendar lahko tudi pripelje v favorizacijo lastne skupine in številne druge kognitivne pristranskosti (npr. homogenost druge skupine, napake v pripisovanju itn.). Medskupinski odnosi lahko kažejo tudi druge negativne plati. Skupini se lahko znajdeta v konfliktu, ki ga je treba rešiti. V disertaciji smo omenili več načinov, ki jih na tem mestu ne bomo podrobneje navajali. Na

podlagi do sedaj uporabljenih spoznanj bi lahko rekli, da lahko vsak način prispeva k zaželenemu cilju, vendar ker gre za človeške skupine, torej združenja ljudi, ki imajo svoje percepcije, vrednote, izkušnje, želje ter kulturno in družbeno ozadje, je treba pri izbiri strategije reševanja upoštevati tudi te dejavnike, saj ti lahko vplivajo na končni izid (oz. uspešnost reševanja konflikta). Negativne plati medskupinskih odnosov se lahko med drugim kažejo tudi v:

- diskriminaciji, ki ima lahko, kot smo opazili v disertaciji, več oblik;
- stigmatizaciji oz. procesu, ki ga je deležen posameznik, kateremu se pripisuje identiteta, ki je v kontekstu razvrednotena;
- negativnih stereotipih oz. skupinsko zasnovanih negativnih presojah o posameznikih;
- negativnih predsodkih, ki jih lahko razumemo kot obliko družbene antipatije do posameznikov, ki je zasnovana na njihovi pripadnosti skupini;
- ksenofobiji ali strahu in zavračanju ljudi, ki jih ima posameznik za drugačne;
- sovražnosti, ki lahko, kot smo v besedilu opozorili, uspeva kljub intimni zvezi med posameznimi pripadniki dveh sovražnih skupin;
- nasilnemu dejanju do druge skupine;
- dehumanizaciji oz. procesu, ki drugemu posamezniku odvzame človečnost;
- genocidu ali iztrebljenju druge skupine.

Med medskupinske odnose lahko uvrstimo odnos med večino in manjšino. Ta odnos lahko izraža asimetričen odnos moči. Pri tem je večinska oz. dominantna skupina »referent«, med tem pa je manjšina oblikovana kot različna od »referenta« oz. »več« ali »manj«, nikoli pa referenčni pojem. Obe svojim članom omogočata socialno identiteto. Socialna oz. etnična identiteta sta bila pomembna koncepta teoretičnega dela disertacije, pri razlagi katerega smo se največ opirali na pristop socialne identitete. Ker socialne identitete definirajo, evalvirajo in predpisujejo, kdo posameznik je in kako naj bi razmišljal, čutil in deloval, ljudje želijo ohraniti ali oblikovati evalvacijsko premoč lastne skupine glede na relevantno tujo skupino. To dosežejo z medskupinsko komparacijo, v kateri iščejo pozitivne značilnosti lastne skupine in na primerjalnih dimenzijah primerjajo njen položaj s položajem relevantne druge skupine. Ta proces se dogaja, ko kontekst poudari posameznikovo skupinsko pripadnost, zaradi česar ima sebe bolj za člana skupine in manj za edinstvenega posameznika.

Čeprav smo v uvodu poudarili, da v disertaciji nimamo namena odgovoriti na vprašanje, zakaj je razpadala SFRJ, kar ne bomo niti v tem zaključku, ocenjujemo, da moramo ob koncu te disertacije podati vsaj nekaj sklepov oz. misli v povezavi z nekaterimi obravnavanimi

teoretičnimi koncepti, ki so se nam pojavili v času raziskovanja in pisanja celotnega besedila. Ocenjujemo, da naš teoretični del podpira dosedanja spoznanja, da so se v zgodovini nekdanje jugoslovanske skupine razvijale ločeno. Torej so v drugo Jugoslavijo, ki je bila področje našega raziskovalnega interesa, vstopile z že razvito lastno skupinsko identiteto. V teoretičnem delu smo omenili mnenje nekaterih teoretikov, da je SFRJ poskušala ustvariti skupno identiteto, a kljub ugodnim osnovam neuspešno. Na podlagi nam znanih spoznanj bi ta poskus označili kot rekategorizacijo, in sicer v eno skupino. Torej ni šlo za ustvarjanje dvojne identitete oz. oblike rekategorizacije, v kateri sta skupna in podskupinska identiteta sočasno pomembni, ampak za poskus brisanja medskupinskih mej, pri čemer naj bi se razločnost vsake skupine izgubila znotraj nove skupne identitete. Slednje podpira oblikovanje identitete Jugoslovan v 60. letih prejšnjega stoletja, ki je po nekaterih mnenjih imela namen zamenjati vse narodne in narodnostne identitete, vendar so te identitete ostale močne. Ena od težav rekategorizacije v eno skupino je ta, da lahko skupna identiteta skupinam, ki jim je proces namenjen, predstavlja grožnjo razločnosti in njihovi identiteti. Kot smo zapisali v teoretičnem delu, je skupno identiteto možno doseči ne le z vpeljavo superordinalne pripadnosti, ampak tudi z vpeljavo dejavnikov, ki so percipirani kot deljeni. Eden od takšnih dejavnikov so skupni cilji, ki si jih vse skupine želijo in morajo za njihovo uresničevanje delati skupaj. V nekdanji SFRJ so bili ti vsaj na začetku (npr. poveljna obnova države) uspešni v ohranjanju bolj ali manj pozitivnih odnosov med skupinami. Kot smo videli v teoretičnem delu, je težava pri skupnih ciljih ta, da morajo biti uresničeni. V nasprotnem lahko skupina krivdo za napake pripiše drugi skupini. Kot enega od skupnih ciljev v času nekdanje Jugoslavije bi lahko označili enakost skupin. Povedali smo, da je druga Jugoslavija obljubila enakost, a so se njene manj kot tudi bolj razvite enote počutile izkoriščene. Se pravi da ta skupni cilj ni bil dosežen. Iz do zdaj povedanega bi lahko sklepali, da se lahko skupinska identiteta uporabi tudi kot sredstvo za doseganje skupinske enotnosti, kar je bilo tudi razvidno na območju nekdanje SFRJ. Ko se v okolju poudarja skupinska identiteta, se ustvari kontekst, v katerem pripadnost za posameznika postane pomembna ter on sebe, če se ozremo na SCT, samostereotipizira oz. se bolj definira za skupinskega člana v odnosu do drugih skupin in manj za edinstvenega posameznika. Skupina mu postane merilo za vse ter ima njene interese za želene in koristne. Ko občuti, da druga skupina ogroža obstoj ali položaj njegove skupine (se pravi tudi njegov), je mogoče pripravljen na dejanja, ki odsevajo negativno plat medskupinskih odnosov. Se pravi: ksenofobna, sovražna, diskriminatorna in nasilna dejanja do članov druge skupine, njihovo stigmatizacijo in dehumanizacijo ter mogoče celo na genocidna dejanja.

Slednje nas opozarja, da lahko posledice medetničnih odnosov latentno in manifestno vplivajo na življenje pripadnikov posameznih etnij. Družbe in države postajajo danes vse bolj etnično heterogene. Kljub etnični pripadnosti imajo njihovi člani v splošnem zase enake cilje in želje, ki se kažejo kot ustvarjanje družine in pridobivanje optimalne zaposlitve, ki jim bo omogočila, da primerno skrbijo zase in za svoje družinske člane. Te cilje vsak od nas uresničuje posamezno, vendar nam mora podlago podati družba. Torej gre za rezultat, ki ga morajo večina in manjšine uresničiti skupaj. Brez te podlage oz. družbene stabilnosti so naši naporji kot naporji posameznikov v številnih primerih zaman. Naša etnična identiteta nas povezuje z drugimi, do katerih čutimo naklonjenost, čeprav z njimi včasih ne delimo ničesar skupnega. Lahko nam je v pomoč pri uresničevanju prej omenjenih ciljev, saj nam lahko, kot smo videli v disertaciji, prinaša vsakodnevne nevidne koristi. Pri tem velja omeniti, da pri tem nismo mislili, da, recimo, vsi pripadniki večine uživajo enako količino ali intenziteto teh koristi. Kljub enaki etnični pripadnosti se člani večinskega naroda medsebojno razlikujejo v družbenem statusu in družbeni moči ostalih skupin, ki jim pripadajo. Etnična identiteta nam prinaša številne psihološke koristi, saj zadovoljuje našo potrebo po pripadnosti, vendar lahko ob le na etnični osnovi družbeno razlaganih težavah, ki nastajajo pri uresničevanju prej omenjene podlage, do članov drugih etnij čutimo nenaklonjenost. To družbeno razlago velikokrat odprto sprejemamo, saj je za nas osebno sprejemljiva. Povedano bomo poskušali razložiti na primeru zaposlitve. Recimo, da je bil na delovno mesto, ki si ga želimo in smo nanj aplicirali, sprejet pripadnik druge etnične skupine. V primeru, da smo člani etnične večine, si to lahko razložimo tako, da pripadniki te manjšine zavzemajo naša delovna mesta in da so deležni družbenih privilegijev. Kot pripadniki manjšine si lahko neuspešno aplikacijo oz. sprejem člana večine na zaželeno delovno mesto pojasnimo kot primer diskriminacije. Torej smo v obeh primerih neuspeh razložili z lastno etnično identiteto, kot vir svojega razočaranja označili drugo skupino, medtem pa so naše delovne kompetence in sposobnosti ostale ne vprašljive. Ker gre za zaključek, preden nadaljujemo z razlago primera, si bomo dovolili umestno vprašanje – ali bi za nas bilo boljše, da je zaželeno delovno mesto dobil naš sočlan (neodvisno od tega, ali smo člani etnične večine ali manjšine)? Odgovor žal bolj kaže na ne, saj tudi v tem primeru naša sredstva, da optimalno skrbimo zase in svojo družino, ostajajo enaka. S sprejetim kandidatom delimo etnično pripadnost, vendar ne tudi druga skupinska članstva, kar omogoča, da lasten neuspeh upravičeno ali ne razložimo na medskupinski ravni (npr. družinske ali prijateljske vezi). Tudi, če ga osebno dobro poznamo, je ta razlaga za nas zelo uporabna, ko nam je ta domena (domena zaposlitve) pomembna za našo samoevalvacijo. Razen razlage prijateljevega uspeha s srečo lahko v tem primeru s

ciljem zaščite lastne samoevalvacije zmanjšamo bližino našega prijateljskega odnosa ali pomembnost domene za našo samoevalvacijo²⁹⁷. S temi primeri nismo želeli povedati, da je etnična pripadnost slaba, da skupinska pripadnost včasih ni ključna za uspeh ali da moramo pri vsakem neuspehu postaviti pod vprašaj lastne sposobnosti in obupati nad nadaljnjimi poskusi. Verjetno se vsak od nas zaveda lastnih sposobnosti in česa vsega je zmožen. Naše skupinske pripadnosti bodo verjetno tudi v prihodnje prispevale k našim individualnim uspehom in neuspehom ter od tega po vsej verjetnosti ne bomo mogli zbežati. Dejstvo, da naša družba postaja vsak dan vse bolj etnično heterogena, hkrati pomeni, da postaja vse bolj bogata in dinamična ter svojim članom prinaša več možnost za osebni razvoj. S primeri smo želeli pokazati, da ob razlaganju težav na medetnični ravni, s katerimi se kot družba soočamo pri uresničevanju podlage, ki je nujna za to, da kot posamezniki dosežemo svoje cilje, pravzaprav ne le mečemo problem pod preprogo, ampak hkrati potenciramo ustvarjanje hudih medskupinskih napetosti, zaradi katerih lahko osebno trpijo člani naše družbe. Ni težava v tem, da je delovno mesto dobil član etnične večine ali manjšine, ampak v tem, da ni dela za oba; ni težava v tem, da je socialno stanovanje dobil pripadnik večine ali manjšine, ampak v tem, da socialnih stanovanj ni dovolj oz. da oba nimata dovolj sredstev, da si sama priskrbita topel dom; ni težava v tem, da je le nujno zdravilo člana večine ali manjšine na seznamu brezplačnih zdravil, ampak dejstvo, da nista oba; itn. Torej gre za superordinalne cilje, ki se lahko dosežejo le, ko vse skupine delajo skupaj. Ni jih lahko uresničiti, vendar so za nas ključni. Ko malo razmislimo, ljudje zunaj naše države na nas gledajo ne kot na člane etnične večine ali manjšine, ampak kot na državljane Slovenije. Torej če želimo doseči njihovo gospodarsko raven oz. razvijati našo družbo naprej, v korist vseh njenih članov, moramo delati skupaj in hkrati spoštovati etnično pripadnost drugega.

Za našo disertacijo smo opravili raziskavo na internetu med študenti štirih slovenskih univerz. Pri odgovarjanju na vprašalnik o odnosu do manjšin, ki smo ga glede na potrebe disertacije prilagodili, smo udeležencem zagotovili anonimnost. V raziskavi je sodelovalo 939 študentov. Ta vzorec smo razdelili na podlagi različnih značilnosti in jih v nadaljevanju primerjali na številnih odvisnih spremenljivkah, ki se nanašajo na odnos do manjšin z območja nekdanje SFRJ. Velik pomen smo podali posameznikovemu doživetju narodne pripadnosti, kasneje tudi verske, kulturne in rasne. Pri teh kulturnih značilnostih smo se ravnali glede na vprašanja, kjer smo udeležence povprašali glede njihovega občutka lastne narodne oz. rasne, verske ali kulturne pripadnosti. Dobili smo naslednja razmerja: narod (918): 83,8 % večinska narodna

²⁹⁷ Omenjeno je podobno oz. povzeto po Tesserjevem modelu vzdrževanja samoevalvacije (Tesser 1985; 2000).

skupina, 9,7 % manjšinska narodna skupina in 8,5 % skupina, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini; rasa (927): 92,4 % večinska rasna skupina, 1,2 % manjšinska rasna skupina in 6,4 % skupina, ki z vidika rase doživlja, da ne pripada nobeni skupini; vera (871): 56,9 % večinska verska skupina, 13 % manjšinska verska skupina in 30,1 % skupina, ki z vidika vere doživlja, da ne pripada nobeni skupini; ter kultura (861): 72,8 % večinska kulturna skupina, 14,6 % manjšinska kulturna skupina in 12,5 % skupina, ki z vidika kulture doživlja, da ne pripada nobeni skupini. Opozorimo, da smo pri oblikovanju teh skupin domnevali, da nam je v času izpolnjevanja vprašalnika pri respondentu uspelo ustvariti kontekst, ki je poudaril njihovo skupinsko, predvsem narodno identiteto. Ker tega ne moremo ne potrditi in ne zanikati, puščamo možnosti, da je lahko bila v času izpolnjevanja vprašalnika za nekatere udeležence pomembna kakšna druga socialna ali osebna identiteta. Naslednja razdelitev vzorca se je nanašala na starost respondentov. Kot mejo smo izbrali l. 1991 oz. leto, ko je Slovenija razglasila neodvisnost, ter smo vzorec razdelili na skupino, rojeno po ali v l. 1991, in skupino, rojeno pred l. 1991. Na podlagi tega kriterija smo znotraj vzorca 938 respondentov dobili naslednje razmerje: 60,7 % rojenih po ali v l. 1991 in 39,3 % rojenih pred l. 1991. Razmerje znotraj večinsko narodnega vzorca je bilo naslednje: 62,3 % rojenih po ali v l. 1991 in 37,7 % rojenih pred l. 1991. Vzorec smo razdelili tudi na podlagi fakultet, in sicer (934): na 57,8 % študentov družboslovja in 42,2 % študentov naravoslovja. Pri večinski narodni skupini smo dobili naslednje razmerje (766): 56,8 % študenti družboslovja in 43,2 % študenti naravoslovja. Zanimale so nas tudi razlike v večinski narodni skupini glede na:

- starša ali starega starša z drugačnim kulturnim statusom: (a) narodnosti (758): 15 % da in 85 % ne; (b) rase (761): 0,3 % da in 99,7 % ne; (c) vere (748): 18,3 % da in 81,7 % ne; ter (d) kulture (733): 10,1 % da in 89,9 % ne;

- zadovoljstvo z življenjem (762): 27,7 % zelo zadovoljni, 63,3 % dokaj zadovoljni, 7,9 % ne zelo zadovoljni in 1,2 % sploh nezadovoljni;

- primerjavo sedanje lastne situacije s tisto pred tremi leti (748): 41,2 % se je izboljšala, 39,2 % ostala približno enaka in 19,7 % se je poslabšala;

- pričakovanja glede petletnega razvoja lastne situacije (708): 64,5 % se bo izboljšala, 26,6 % bo ostala približno enaka in 8,9 % se bo poslabšala.

Da bi analizirali posamezne hipoteze in odgovorili na raziskovalna vprašanja, smo na podlagi analize vsebine in vsebinskih podatkov poskušali identificirati postavke vprašalnika, ki tvorijo relativno zaključene vsebinske celote, torej jih je mogoče obravnavati kot stališčne lestvice. Identificirali smo pet seštevnihi lestvice: ogroženost, nenaklonjenost, etnično distanco, medskupinsko sprejetje in izbrane socialne zaznave. Pred seštevkom da/ne odgovorov smo

obrnili odgovore, tako da so imele vse postavke v isti lestvici enoznačno določeno valenco. Torej smo pri posameznih lestvicah izločili odgovor »ne vem«. Za lestvice smo opravili test notranje konsistentnosti. Koeficienti KR-20, ki smo jih pridobili, so bili relativno visoki, kar nam je omogočilo, da postavke uporabljamo kot seštevne lestvice. V analizi smo tudi ugotovili, da na izbranih preizkušanih vzorcih, ki smo jih oblikovali na podlagi prej omenjenih kriterijev, seštevne lestvice pomembno korelirajo (H5).

Z oblikovanimi hipotezami smo poskušali preveriti pričakovanja o obstoju razlik v odnosu do manjšin glede na posameznikovo doživljanje lastne narodne pripadnosti kot tudi pričakovanja o razlikah v večinskem odnosu do manjšin (odnosu udeležencev, ki so doživljali pripadnost večinskemu narodu) glede na posamične percepcije in značilnosti. Podrobneje smo pričakovali, da v primerjavi s skupinami, ki se narodno samokategorizirajo drugače, izraža večinska narodna skupina (večina) do manjšin negativnejše evalvacije (H1a) in da se njeni člani pomembno razlikujejo glede na tri nivoje odgovorov postavk, ki izražajo različne vidike nenaklonjenosti do posamičnih manjšin (H1b), ter hkrati tudi pomembne razlike v njeni številčni percepciji posameznih manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ (H1c). Med narodno večino, narodno manjšino in skupino, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini, smo pričakovali obstoj pomembnih razlik v izražanju odnosa do omenjenih manjšin, ki smo ga pogojno poimenovali kot etnična distanca (H2a). Pri večinski narodni skupini smo pričakovali tudi pomembne razlike v etnični distanci do manjšin glede na percepcijo primerjave in družbenih razmer prej in zdaj oz. anticipacijo njihovega razvoja v prihodnosti (H2b). Ne le v etnični distanci, ampak tudi v drugih izbranih socialnih evalvacijah oz. percepcijah (ogroženosti, nenaklonjenosti, medskupinskem sprejetju in izbranih negativnih socialnih zaznavah) manjšin smo pričakovali obstoj pomembnih razlik med člani večinske narodne skupine glede na starost oz. letnico rojstva (H3). V teh evalvacijah smo pričakovali tudi pomembne razlike med udeleženci glede na izbrane demografske oz. socialno-kulturne statuse (H4). Ogroženost, nenaklonjenost, etnična distanca, medskupinsko sprejetje in izbrane negativne socialne zaznave so bili v analizi izraženi kot seštevne lestvice in smo pričakovali, da so pomembno pozitivno in relativno visoko povezane (H5). Pri percepcijah številčnosti posameznih manjšin v RS smo pričakovali pomembne razlike med študenti naravoslovja in študenti družboslovja (H6), pri seštevni lestvici pa pomembne razlike med člani večinske narodne skupine glede na kulturni status njihovega starša ali starega starša (H7). Na koncu smo pri posameznih postavkah nenaklonjenosti pričakovali pomembne razlike med večinsko in manjšinsko narodno skupino (H8). V analizi smo zastavili tudi naslednja vprašanja:

- V 1: Kateri problemi se pojavljajo v povezavi z različnimi stopnjami odprtosti manifestacije lastne etnične pripadnosti?
- V 2: Kateri so kriteriji evalvacije posamičnih manjšinskih skupin?
- V 3: Kakšen vpliv ima etnična pripadnost ciljnih manjšin na posameznikovo etnično izključenost?
- V 4: Kako pripadniki večinskega naroda, rojeni v samostojni Sloveniji, zaznavajo pripadnike manjšinskih skupin? Ali so te zaznave povezane z zaželenimi vedenjskimi vzorci?
- V 5: Kakšni statusni položaj pripadnikom manjšinskih skupin podajajo člani večinskega naroda, rojeni v samostojni Sloveniji?
- V 6: Ali obstajajo razlike v odnosu do manjšinskih skupin med pripadniki večinskega naroda, ki so rojeni v samostojni Sloveniji, in pripadniki večinskega naroda, ki so rojeni v času nekdanje SFRJ?

Rezultati so kazali, da je med skupinami, ki smo jih oblikovali na podlagi posameznikovega doživetja lastne narodne pripadnosti, obstajala pomembna razlika v izražanju negativnih evalvacij do manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ ($\chi^2(2, N=912) = 11,831, p = 0,003$) (H1.a.). Med omenjenimi skupinami smo svojo pozornost usmerili na večinsko narodno skupino (v nad. večina) in se vprašali, ali se v primeru pojava njene morebitne nenaklonjenosti ta razlikuje glede na etnično manjšino, do katere je usmerjena. V tem delu analize smo razen lestvice nenaklonjenosti uporabili za potrebe raziskave oblikovane postavke, ki so izražale percepcijo številčnosti posameznih etničnih manjšin v RS. Ker je analiza ugotovila dva morebitna »toka« večinske nenaklonjenosti, smo tudi hipotezo 1.b. potrdili ((alb. m. s.: $\chi^2(2) = 45,534, p = 0,000$), (bošnj. m. s.: $\chi^2(2) = 105,815, p = 0,000$), (črnog. m. s.: $\chi^2(2) = 49,417, p = 0,000$), (hr. m. s.: $\chi^2(2) = 23,261, p = 0,000$), (mak. m. s.: $\chi^2(2) = 52,551, p = 0,000$), (musl. m. s.: $\chi^2(2) = 81,538, p = 0,000$), (srb. m. s.: $\chi^2(2) = 95,640, p = 0,000$)). Srednji rangi za večinske številčne percepcije posamičnih manjšin so se razlikovali, kar nam je omogočilo tudi potrditev hipoteze 1.c. ($\chi^2(6, N = 524) = 628,320, p = 0,000$). Z nadaljnjo analizo večinskih številčnih percepcij manjšin smo ugotovili, da v raziskavi verjetno niso obstajale razlike med naslednjimi večinskimi percepcijami manjšin: med večinsko percepcijo številčnosti bošnjaške in srbske manjšine ($p = 0,225$), albanske in muslimanske manjšine ($p = 0,229$) ter črnogorske in makedonske manjšinske skupine ($p = 0,172$). Poglejmo dejanski delež teh skupin v celotnem prebivalstvu RS. Popis prebivalstva iz l. 2002 je te manjšine glede na strukturni delež zvrstil takole; Srbi (1,98 %), Hrvatje (1,81 %),

Bošnjaki (1,10 %), Muslimani (0,53 %), Albanci (0,31 %), Makedonci (0,20 %) in Črnogorci (0,14 %) (Statistični urad RS 2002b). To nam kaže, da so si z izjemo Bošnjakov in Srbov skupine, za katere je analiza kazala, da jih večina v številčnem pomenu pomembno ne razlikuje, l. 2002 v številčnosti sledile (H1c). Večinske percepcije številčnosti posameznih manjšin so predstavljale tudi podlago za oblikovanje treh stopenj odprtosti manifestacije manjšinske etnične identitete. V analizi so v vzorcih večinske narodne skupine, ki je podala svojo oceno številčnosti posameznih manjšin, obstajale pomembne razlike v lestvicah, ki izražajo izbrane vidike odnosa do manjšin glede na večinsko percepcijo številčnosti posameznih manjšin. Rezultati so kazali, da se po stopnjah srednje vrednosti rangov analiziranih lestvic pomembno razlikujejo ter da je manjšinsko soočanje z večinskim občutkom ogroženost zaradi manjšin, večinsko etnično distanco, nenaklonjenostjo, negativnim sprejetjem in zaznavami najmanj verjetno na tretji stopnji odprtosti manifestacije manjšinske etnične identitete (glede na range) (V 1). V nadaljnji analizi smo pri izbranih evalvacijskih kriterijih za vse večinske evalvacije manjšin pridobili podoben rezultat. Srednji rangi analiziranih kriterijev (občutka ogroženosti, nenaklonjenosti in izbranih zaznav) so se pri vseh večinskih evalvacijah manjšin pomembno razlikovali (alb. m. s.: $\chi^2(2, N = 749) = 1441,572, p = 0,000$; bošnj. m. s.: $\chi^2(2, N = 794) = 1530,137, p = 0,000$; črnog. m. s.: $\chi^2(2, N = 668) = 1285,836, p = 0,000$; hr. m. s.: $\chi^2(2, N = 769) = 1478,305, p = 0,000$; mak.: $\chi^2(2, N = 696) = 1335,028, p = 0,000$; musl. m. s.: $\chi^2(2, N = 763) = 1467,914, p = 0,000$; srb. m. s.: $\chi^2(2, N = 795) = 1527,713, p = 0,000$) (V 2).

S seštevno lestvico etnične distance smo izrazili različne percepcije, ki so podobne situacijam, značilnim za etnično distanco. Rezultati analize, v kateri smo uporabili to lestvico, so kazali na morebitni obstoj razlik v srednjih vrednostih rangov med skupinami, ki smo jih oblikovali na podlagi lastnega doživetja narodne pripadnosti ($\chi^2(2, N = 911) = 6,051, p = 0,049$) (H2a), vendar ne tudi obstoj pomembnih razlik v izražanju etnične distance do manjšin znotraj večinske narodne skupine z vidika posameznikovega zadovoljstva z življenjem, njegovih prihodnjih petletnih pričakovanj ali njegovega primerjanja sedanje situacije s tisto pred tremi leti ($\chi^2(3, N = 756) = 0,693, p = 0,875$), ($\chi^2(2, N = 742) = 1,324, p = 0,516$), ($\chi^2(2, N = 702) = 3,679, p = 0,159$) (H2b). Lestvico etnične distance smo povezali tudi s posameznimi večinskimi percepcijami številčnosti manjšin. Čeprav v tem primeru nismo ugotovili nobenih pomembnih razlik v deležih omenjenih večinskih zaznav, je analiza ugotovila morebiten zelo šibek ali šibek vpliv teh percepcij na lestvico etnične distance ((alb. m. s.: $\chi^2(26, N = 651) = 82,599^a, p = 0,000$; bošnj. m. s.: $(26, N = 667) = 90,063^a, p = 0,000$; črnog. m. s.: $(26, N = 620) = 66,076^a, p = 0,000$; hr. m. s.: $(24, N = 675) = 52,369^a, p = 0,001$; mak. m. s.: $(24, N =$

635) = 78,367^a, p = 0,000; musl. m. s.: (24, N = 654) = 94,063^a, p = 0,000; srb. m. s.: (24, N = 672) = 80,351^a p = 0,000)) (V 3).

Kot smo zapisali prej, so pri razdelitvi vzorca na podlagi posameznikovega doživetja narodne pripadnosti obstajale pomembne razlike med skupinami v srednjih vrednostih rangov na lestvicah nenaklonjenosti in etnične distance. V nadaljnji analizi smo pri tej ločitvi ugotovili tudi pomembne razlike v srednjih rangih med skupinami z vidika izbranih socialnih zaznav (χ^2 (2, N = 911) = 14,552, p = 0,001), ne pa pri ogroženosti (χ^2 (2, N = 907) = 3,843, p = 0,146) in medskupinskemu sprejetju (χ^2 (2, N = 908) = 2,615, p = 0,270). Pri ogroženosti (χ^2 (2, N = 915) = 8,779, p = 0,012) smo pomembne razlike v srednjih vrednostih rangov ugotovili, ko smo vzorec razdelili na podlagi posameznikovega doživetja lastne rasne pripadnosti. Ta razdelitev pa ni nakazala na obstoj pomembnih razlik v drugih vidikih odnosa do manjšin (nenak.: χ^2 (2, N = 921) = 4,486, p = 0,106; e. d.: χ^2 (2, N = 920) = 1,036, p = 0,596; m. s.: χ^2 (2, N = 917) = 5,507, p = 0,064; zaz.: χ^2 (2, N = 919) = 3,521, p = 0,172). Nobenih pomembnih razlik med skupinami v srednjih vrednostih rangov nismo ugotovili pri kulturni samokategorizaciji (og.: χ^2 (2, N = 853) = 2,476, p = 0,290; nenak.: χ^2 (2, N = 857) = 2,744 p = 0,254; e. d.: χ^2 (2, N = 856) = 3,271, p = 0,195; m. s.: χ^2 (2, N = 854) = 3,126, p = 0,210; zaz.: χ^2 (2, N = 857) = 4,042, p = 0,133). Nasprotno ugotovitev oz. obstoj pomembnih razlik med skupinami na vseh izbranih vidikih odnosa pa je podala analiza, ki smo jo opravili za doživetje lastne verske pripadnosti (og.: χ^2 (2, N = 861) = 10,977, p = 0,004; nenak.: χ^2 (2, N = 866) = 17,675, p = 0,000; e. d.: χ^2 (2, N = 865) = 23,866, p = 0,000; m. s.: χ^2 (2, N = 862) = 19,701, p = 0,000; zaz.: χ^2 (2, N = 865) = 15,970, p = 0,000) in letnico rojstva (og.: Z = -3,086, p = 0,002; nenak.: Z = -2,369, p = 0,018; e. d.: Z = -3,798, p = 0,000; m. s.: Z = -3,462, p = 0,001; zaz.: Z = -3,427, p = 0,001) (H4). Tudi, ko smo analizo usmerili le na večinsko narodno skupino, ki smo jo razdelili glede na letnico rojstva, smo ugotovili pomembne razlike med skupinami na vseh seštevnihih lestvicah, z izjemo lestvice nenaklonjenosti (og.: Z = -2,996, p = 0,003; nenak.: Z = -1,926, p = 0,054; l. e. d.: Z = -3,158, p = 0,002; l. m. s.: Z = -3,524, p = 0,000; zaz.: Z = -3,225, p = 0,001) (H3 in V 6). Pri večinski narodni skupini, rojeni po ali v l. 1991, pa je bila lestvica izbranih socialnih zaznav šibko povezana s spremenljivko Q17k. *Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo*, s katero smo označili zaželene vedenjske vzorce ($\rho = 0,252$, p = 0,000 (N = 474) (V 4). Nadalje nas je zanimala usmerjenost tega dela večinske narodne skupine do trditev, ki kažejo na delovni in socialni položaj pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ v RS. Ugotovili smo, da skoraj polovica meni,

da so pripadniki manjšin z območja nekdanje SFRJ diskriminirani na trgu delovne sile in da po dvotretjinski oceni tudi opravljajo dela, ki jih drugi nočejo. Dela članov teh manjšin za nekaj več kot tretjino respondentov iz te skupine niso tudi dela, ki omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva. Po mnenju skoraj tretjine bi bila RS brez teh manjšin manj uspešna v mednarodnem športu. Čeprav več kot tri petine večinske narodne skupine, rojene po ali v l. 1991, morebitne vzroke slabših stanovanjskih pogojev pripadnikov teh manjšin ne bi pripisalo zgolj diskriminaciji, jih polovica meni, da bi si oblasti morale prizadevati za izboljšanje manjšinskih življenjskih pogojev. Hkrati jih tri petine ocenjuje, da manjšinski prispevki v sistem socialne varnosti niso večji od koristi, ki jo manjšine iz njega dobijo, več kot dve petini pa jih tudi meni, da te manjšine izkoriščajo sistem socialnih podpor (V 5).

Pri večinskem narodnem vzorcu smo ugotovili tudi obstoj pomembnih razlik glede na to, ali je posamezni udeleženec imel ali ne starša ali starega starša drugačne narodnosti, vere ali kulture. V tem vidiku smo (z izjemo ogroženosti pri analizi drugačne narodnosti) ugotovili pomembne razlike v srednjih vrednostih rangov na lestvicah odnosa do pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ ((vera: og.: $Z = -2,469$, $p = 0,014$; nenak.: $Z = -4,672$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -4,561$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -3,234$, $p = 0,001$; zaz.: $Z = -4,057$, $p = 0,000$) kulture (og.: $Z = -3,638$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -3,369$, $p = 0,001$; e. d.: $Z = -2,979$, $p = 0,003$; m. s.: $Z = -3,385$, $p = 0,001$; zaz.: $Z = -3,671$, $p = 0,000$); narodnosti (og.: $Z = -1,884$, $p = 0,060$; nenak.: $Z = -3,127$, $p = 0,002$; e. d.: $Z = -3,041$, $p = 0,002$; m. s.: $Z = -2,086$, $p = 0,037$; zaz.: $Z = -2,945$, $p = 0,003$)). Kot smo že pojasnili v razpravi: v primeru, da domnevamo, da lahko potomci, ki občutijo pripadnost večini, hkrati na določenih dimenzijah čutijo podobnost s skupino svojega starša ali starega starša, bi mogoče lahko pridobljene rezultate razložili prav z omenjeno podobnostjo. Pri drugačni rasni pripadnosti starša ali starega starša analiza ni ugotovila obstoja pomembnih razlik (og.: $Z = -0,111$, $p = 0,912$; nenak.: $Z = -0,485$, $p = 0,628$; e. d.: $Z = -0,716$, $p = 0,474$; m. s.: $Z = -0,213$, $p = 0,832$; zaz.: $Z = -0,031$, $p = 0,975$). Predvidevamo, da si lahko ta rezultat razložimo z majhnim številom respondentov, ki so imeli starša ali starega starša drugačne rase (H7). Na obstoj pomembnih razlik med udeleženci je kazala tudi ločitev na podlagi fakultetne pripadnosti respondentov, pri kateri smo udeležence razdelili na študente družboslovja in študente naravoslovja. Ta ločitev je pokazala, da na celotnem kot tudi večinskem vzorcu obstajajo med omenjenimi skupinami pomembne razlike v deležih posameznih percepcij številčnosti manjšin, ki prihajajo z območja SFRJ (H6). Nadaljnje analize so kazale, da med družboslovci in naravoslovci obstajajo tudi pomembne razlike na lestvicah, s katerimi smo preverjali odnos do manjšin, in sicer na celotnem (og.: Z

= -7,398, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -7,363$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -6,961$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -6,837$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -7,965$, $p = 0,000$) kot tudi narodno večinskem vzorcu (og.: $Z = -6,479$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -6,134$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -5,573$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -6,037$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -7,359$, $p = 0,000$).

Ker smo pri oblikovanju seštevnihi lestvic izločili odgovor »ne vem«, smo preverili, ali pri vključenih postavkah v našem vzorcu obstajajo pomembne razlike glede na doživetje lastne narodne pripadnosti. Ugotovili smo, da v eni od štirih postavk lestvice ogroženosti, dveh od devetih postavk lestvice nenaklonjenosti, treh od osmih postavk etnične distance, dveh od petih postavk lestvice medskupinskega sprejetja in eni od šestih postavk lestvice izbranih socialnih zaznav ni pomembnih razlik v deležih analiziranih skupin (H8). Kljub temu se je naš model, kot smo omenili v diskusiji, pokazal kot sprejemljivo oz. dobro zanesljiv tudi v primeru vključitve odgovorov »ne vem«. Z vključitvijo odgovora »ne vem« smo ugotovili obstoj večjega števila pomembnih razlik v primeru ločitve na podlagi narodne, in sicer na vseh petih lestvicah (og: $\chi^2(2, N = 912) = 12,141$, $p = 0,002$; nenak.: $\chi^2(2, N = 914) = 21,658$, $p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 912) = 15,155$, $p = 0,001$; m. s.: $\chi^2(2, N = 912) = 9,592$, $p = 0,008$; zaz.: $\chi^2(2, N = 913) = 23,624$, $p = 0,000$), ter kulturne samokategorizacije (og: $\chi^2(2, N = 858) = 5,335$, $p = 0,069$; nenak.: $\chi^2(2, N = 859) = 7,780$, $p = 0,020$; e. d.: $\chi^2(2, N = 857) = 8,653$, $p = 0,013$; m. s.: $\chi^2(2, N = 858) = 4,899$, $p = 0,086$; zaz.: $\chi^2(2, N = 859) = 9,185$, $p = ,010$). Enako število razlik smo ugotovili v primeru rasne (og: $\chi^2(2, N = 920) = 6,924$, $p = 0,031$; nenak.: $\chi^2(2, N = 923) = 1,693$, $p = 0,429$; e. d.: $\chi^2(2, N = 921) = 0,775$, $p = 0,679$; m. s.: $\chi^2(2, N = 920) = 3,505$, $p = 0,173$; zaz.: $\chi^2(2, N = 921) = 2,054$, $p = 0,358$) in verske samokategorizacije (og: $\chi^2(2, N = 866) = 29,881$, $p = 0,000$; nenak.: $\chi^2(2, N = 868) = 30,644$, $p = 0,000$; e. d.: $\chi^2(2, N = 866) = 31,545$, $p = 0,000$; m. s.: $\chi^2(2, N = 866) = 27,891$, $p = 0,000$; zaz.: $\chi^2(2, N = 867) = 34,798$, $p = 0,000$) ter pri ločitvah, opravljenih na podlagi fakultet (celotni vzorec ((og.: $Z = -7,179$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -7,024$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -6,359$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -7,052$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -7,950$, $p = 0,000$)); narodno večinski vzorec: (og.: $Z = -5,994$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -5,483$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -4,667$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -5,932$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -6,727$, $p = 0,000$) in kulturnega statusa starša oz. starega starša članov večinske narodne skupine (drugačna narodnost: (og.: $Z = -1,855$, $p = 0,064$; nenak.: $Z = -3,310$, $p = 0,001$; e. d.: $Z = -3,745$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -2,397$, $p = 0,017$; zaz.: $Z = -3,394$, $p = 0,001$); drugačna rasa: (og.: $Z = -,499$, $p = 0,618$; nenak.: $Z = -,431$, $p = 0,666$; e. d.: $Z = -,122$, $p = 0,903$; m. s.: $Z = -,674$, $p = 0,500$; zaz.: $Z = -,182$, $p = 0,856$); drugačna vera: (og.: $Z = -3,789$, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -5,970$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -5,060$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -3,892$, $p = 0,000$; zaz.: $Z = -5,365$, $p = 0,000$); drugačna kultura: (og.: $Z =$

-3,948, $p = 0,000$; nenak.: $Z = -4,151$, $p = 0,000$; e. d.: $Z = -3,578$, $p = 0,000$; m. s.: $Z = -3,439$, $p = 0,001$; zaz.: $Z = -4,694$, $p = 0,000$). Manj ugotovljenih razlik pa so v tem primeru kazale analize, opravljene na podlagi starosti oz. letnice rojstva (narodno večinski vzorec (og.: $Z = -1,954$, $p = 0,051$; nenak.: $Z = -,910$, $p = 0,363$; e. d.: $Z = -2,527$, $p = 0,012$; m. s.: $Z = -2,820$, $p = 0,005$; zaz.: $Z = -1,963$, $p = 0,050$); celotni vzorec (og.: $Z = -2,422$, $p = 0,015$; nenak.: $Z = -1,761$, $p = 0,078$; e. d.: $Z = -3,369$, $p = 0,001$; m. s.: $Z = -3,072$, $p = 0,002$; zaz.: $Z = -2,617$, $p = 0,009$)).

Če na kratko povzamemo rezultate analize, lahko rečemo, da so v naši raziskavi obstajale pomembne razlike med skupinami udeležencev, oblikovanih na podlagi posameznikovega doživetja lastne narodne pripadnosti, v izražanju evalvacij do manjšin, ki smo jih združili v naslednje seštevne lestvice: nenaklonjenost, etnična distanca in izbrane socialne zaznave. Kot še bolj pomemben dejavnik razlikovanja manjšinskega odnosa sta se v našem modelu pokazala verska samokategorizacija, starost oz. ločitev na podlagi letnice 1991, ter ločitev na podlagi fakultetne pripadnosti. Glede na posameznikovo rasno samokategorizacijo naj bi se odnos do manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, pomembno razlikoval le v doživljanju ogroženosti zaradi teh manjšin.

Čeprav smo v analizi večinskega odnosa do manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, ugotovili, da ta številčno razlikuje omenjene manjšine, so obstajale izjeme v njeni percepciji številčnosti Bošnjakov in Srbov, Albancev in Muslimanov ter Črnogorcev in Makedoncev. Hkrati je analiza ugotovila morebiten obstoj dveh tokov večinske nenaklonjenosti do manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, ne pa tudi razlike v večinski etnični distanci, vsaj kar zadeva posameznikovo zadovoljstvo z življenjem, njegovo primerjavo lastne trenutne situacije s tisto pred tremi leti in njegova pričakovanja glede njenega petletnega razvoja. Izbrani večinski kriteriji evalvacije so se v analizi razlikovali. Možnost morebitnega pojava problemov (soočanje z občutkom večinske ogroženosti, večinsko etnično distanco, nenaklonjenostjo, negativnim medskupinskim sprejemom in izbranimi socialnimi zaznavami) na različnih stopnjah odprtosti manifestacije manjšinske etnične pripadnosti naj bi se za posamezne manjšine razlikovala. Na večinsko etnično distanco oz. etnično izključevanje manjšinskega pripadnika naj bi zelo šibko vplivala večinska percepcija številčnosti manjšine, katere pripadnik je posameznik.

Percepcija številčnosti posameznih manjšin naj bi se razlikovala glede na to, ali je posamezni udeleženec študent naravoslovja ali družboslovja. Te razlike se lahko kažejo na celotnem kot tudi narodno večinskem vzorcu.

Pomembne razlike na oblikovanih lestvicah, s katerim smo merili odnos do manjšin, so se v večinsko narodnem odnosu kazale v kontekstu starosti in posameznih kulturnih značilnostih starša oz. starega starša. Ugotovili smo, da se člani večinske narodne skupine lahko pomembno razlikujejo pri izbranih vidikih odnosa do manjšin glede na to, ali imajo starša ali starega starša drugačne vere, kulture ali narodnosti (izjema se je kazala pri ogroženosti) kot tudi glede na to, ali so rojeni pred oz. po ali v l. 1991 (z izjemo nenaklonjenosti). Zaznave večinske narodne skupine, rojene po ali v l. 1991, pa naj bi bile tudi šibko povezane z zaželenimi vedenjskimi vzorci. Skoraj polovica tega dela večinske narodne skupine meni, da so člani manjšin z območja nekdanje SFRJ diskriminirani na trgu delovne sile, še več pa, da opravljajo dela, ki jih drugi nočejo. Sicer pa dela manjšine za nekaj več kot tretjino teh respondentov niso tudi dela, ki omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva. Mednarodna športna uspešnost RS bi bila brez teh manjšin po mnenju skoraj tretjine manjša, morebitni slabši stanovanjski pogoji teh manjšin pa po oceni več kot treh petin niso zgolj posledica diskriminacije. Kljub temu bi si oblasti po mnenju polovice morale prizadevati za izboljšanje manjšinskih življenjskih pogojev. Za več kot tri petine večinske narodne skupine, rojene po ali v l. 1991, te manjšine ne prispevajo več v sistem socialne varnosti, kot pa iz njega dobijo. Za več kot dve petini teh respondentov izkoriščajo sistem socialnih podpor.

V našem modelu smo pri vključenih postavkah izločili odgovor »ne vem«, vendar smo ugotovili, da bi bil sprejemljivo oz. dobro zanesljiv tudi, če tega ne bi naredili. Sicer bi v tem primeru, kot smo prej omenili, dobili pri določenih hipotezah drugačne rezultate. Pri rasni in verski samokategorizaciji, ločitvi na podlagi fakultet ter razdelitvah večinskega narodnega vzorca na podlagi kulturnega statusa bližnjega prednika so rezultati obeh modelov kazali na enako število pomembnih razlik med analiziranimi skupinami. Iz podanih rezultatov lahko opazimo, da smo v obeh modelih z versko samokategorizacijo, ločitvijo na podlagi fakultet ter razdelitvijo večinskega narodnega vzorca glede na narodno in še bolj versko oz. kulturno pripadnost starša oz. starega starša ugotovili največ razlik v odnosu analiziranih skupin do članov manjšin, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ. Kljub temu, ko gledamo posamezno, je bil pri določenih razdelitvah en model uspešnejši od drugega. V modelu, kjer smo izločili »ne vem«, je to bila starost udeležencev oz. ločitev na podlagi l. 1991, s katero smo na celotnem vzorcu ugotovili pomembne razlike na vseh seštevnihih lestvicah, medtem ko je na vzorcu večinske narodne skupine izjemo predstavljala lestvica nenaklonjenosti. Žal teh razlik trenutno ne moremo pojasniti zaradi prej omenjene premajhne starostne razlike znotraj vzorca, lahko pa še enkrat ponovimo domnevo iz diskusije. Vzemimo za primer večinsko

narodno skupino, v kateri je bilo 86,5 % udeležencev rojenih med letoma 1989 in 1993. Ko jo razdelimo na podlagi letnice 1991, ugotovimo, da je bilo 97,9 % skupine, rojene po ali v l. 1991, rojene med letoma 1991 in 1993, medtem ko je bilo 81 % skupine, rojene pred l. 1991, rojene med letoma 1988 in 1990. Pri tem je 43,8 % skupine, rojene pred l. 1991, rojene v l. 1990. Torej se zdi možnost, da ugotovljene razlike razložimo z odraščanjem v dveh različnih družbenih sistemih, manj prepričljiva. Tisto, po čem se te dve skupini, ki sicer pripadata enaki generaciji, razlikujeta in kar je povezano z ločitvijo na podlagi l. 1991, je država rojstva. Ta pa velja za pripisan status, ki ga ni možno spremeniti. Lahko ga prikritimo, vendar se ga zavedamo. Država rojstva nas, ki smo rojeni pred samostojnostjo, je SFRJ, tistih, ki so bili rojeni po tem, pa RS. V tej nalogi lahko le domnevamo, vendar ne moremo trditi, da zavedanje o tem statusu vpliva na odnos do manjšin. To vprašanje zahteva nadaljnje raziskave.

Oblika našega modela, v katerem je bil vključen odgovor »ne vem«, je ugotovila več pomembnih razlik med analiziranimi skupinami, oblikovanimi na podlagi posameznikove narodne in kulturne samokategorizacije. Narodni samokategorizaciji smo na začetku pripisali največji pomen. V disertaciji nas je zanimalo, kako to doživljanje vpliva na medskupinske odnose. Hkrati je to doživljanje povezovalo številne empirične ugotovitve, ki smo jih predstavili v tej nalogi. Torej lahko narodno samokategorizacijo označimo za ključno delitev empirije, saj smo na podlagi nje ugotovili morebiten obstoj pomembnih razlik znotraj večinske narodne skupine. Razen tega nam je omogočila, da z glavnim modelom ugotovimo obstoj pomembnih razlik med udeleženci na treh seštevnihi lestvicah. Dodatni model pa nas je opozoril, da se lahko te med njimi pojavijo tudi na lestvici ogroženosti in medskupinskega sprejetja.

Naš model vsebuje pet seštevnihi lestvic, ki izražajo različne evalvacije, katere so po naši oceni pomembne za medskupinske odnose. V podpoglavju »Uporabljeni inštrumenti in način zbiranja podatkov« smo izpostavili njihov pomen za medskupinske odnose. Ko si ogledamo analizo, bi mogoče lestvico nenaklonjenosti ocenili kot ključno, saj kljub temu, da v določenih delitvah ni kazala na razlikovanje med analiziranimi skupinami, smo jo v analizi pogosto uporabljali in na podlagi nje prišli do zanimivih ugotovitev (npr. razlikovanje v odnosu do manjšin glede na narodno, versko samokategorizacijo posameznika, kulturni status starša, fakultetno pripadnost, dva toka nenaklonjenosti itn.). Čeprav smo v tej nalogi podali veliki pomen procesu socialne identitete in smo poudarili posledice, ki ga lahko ima za medskupinske odnose, pozitivno vrednotenje lastne skupine nujno ne pomeni nenaklonjenosti do druge skupine. Kot smo zapisali v teoretičnem delu, vse skupine oblikujejo prepričanja o

drugih skupinah, ki pa ne upoštevajo znotrajskupinske razlike. Med temi prepričanji pa bodo le nekatera v družbi pridobila dovolj moči, zaradi česar bodo tisti, ki so v njih označeni kot različni, občutili posledice. Kljub temu menimo, da vsi člani skupine, ki jo družbeno močna skupina označuje za različno, ne bodo občutili enakih posledic, v našem primeru enako stopnjo nenaklonjenosti, saj na njihovo življenje vplivajo tudi znotrajskupinske razlike. Razen tega znotrajskupinske razlike obstajajo tudi v večinski skupini. Enako kot člani manjšine se tudi pripadniki večine medsebojno razlikujejo v ekonomskih, družbenih, individualnih resursih in lastnostih ter izkušnjah, pričakovanjih, željah, percepcijah itn. Torej lahko eni občutijo nenaklonjenost do manjšin in to izražajo, drugi pa to nenaklonjenost zaradi osebnih ali družbenih razlogov zavirajo. Tretji so do manjšin naklonjeni in to javno izražajo, medtem ko četrti tega javno ne izkazujejo.

Če upoštevamo oba modela, je sintetična oz. ključna ugotovitev raziskave, da se odnos do manjšin udeležencev pomembno razlikuje glede na njihovo doživetje skupinske pripadnosti, fakultetno pripadnost (smer) in glede na to, ali so bili rojeni po ali v oz. pred l. 1991. Odnos večinske narodne skupine se hkrati pomembno razlikuje tudi glede na kulturni status starša ali starega starša. Ta številčno razlikuje manjšine, ki pa so lahko deležne dveh oblik njene nenaklonjenosti in se lahko na različnih stopnjah manifestacije svoje etnične pripadnosti soočijo z večinsko ogroženostjo, etnično distanco, nenaklonjenostjo ter negativnim sprejetjem in zaznavami. Pri pridobljenih rezultatih moramo biti pozorni, saj naš vzorec ni bil reprezentativen in smo analizo zasnovali na posameznikovem občutku pripadnosti. Ta kriterij pa je zahteval, da se v času izpolnjevanja vprašalnika ustvari kontekst, ki bo pri posamezniku poudaril njegovo skupinsko identiteto. Na podlagi kriterija starosti oz. letnice rojstva nam je uspelo ugotoviti razlike v celotnem vzorcu kot tudi znotraj večinske narodne skupine. Kot smo pojasnili, se nam zdi starostna razlika med udeleženci premajhna, da bi lahko sklepali, da so razlike posledica zgodnjega odraščanja v dveh različnih družbenih sistemih. Čeprav bi lahko ločitev na podlagi letnice rojstva označili za ločitev na podlagi pripisanega statusa oz. države rojstva, moč in morebiten obstoj vpliva posameznikovega zavedanja o tem neprostovoljnem statusu na odnos do manjšin z območja nekdanje SFRJ zahteva nadaljnje raziskovanje. Razen omenjenih omejitev moramo upoštevati tudi vpliv nepričakovanih dejavnikov in dejstvo, da v anketah vedno obstaja možnost podajanja družbeno zaželenih odgovorov. Kljub temu menimo, da so naši rezultati dobra osnova za nadaljnjo analizo in orientacijo za raziskovanje odnosa mlajših pripadnikov večine do manjšin. V teoretičnem delu kot omejitev vidimo dvostransko subjektivnost. Prva izhaja iz dejstva, da podatki, ki smo jih

vključili v teoretični del disertacije, niso bili pripravljene za njen namen. Druga pa vključuje naše percepcije, znanje in razumevanje vira, ki so bili podlaga presojanja zbranih informacij. Na dvostransko subjektivnost lahko navežemo tudi naslednji omejitvi: razlikovanje med narodom in nacijo, saj smo uporabljali tudi tujo strokovno literaturo, in dejstvo, da pri obravnavi nekdanjih jugoslovanskih skupin nismo mogli omeniti vseh dogodkov. Slednje pomeni, da smo morali podrobno izbrati tiste dogodke, ki so se ujemali s ciljem in namenom disertacije. Kljub našemu prizadevanju po čim večji objektivnosti se moramo zavedati, da je bila presoja in interpretacija narejena na podlagi našega znanja ter razumevanja virov in dogodkov.

Ocenjujemo, da ima naša disertacija tudi prednosti. Menimo, da teoretičen del z obravnavo dosedanjih spoznanj poudarja pomembnost vključenih konceptov v resničnem svetu in hkrati podaja konkretne primere. Prispevek znanosti pa še bolj po naši oceni izhaja iz empirične analize oz. iz seštevnihi lestvic. Kot smo že povedali, smo na podlagi analize vsebine in vsebinskih podatkov identificirali postavke, za katere je metrična analiza ugotovila, da tvorijo vsebinsko celoto. Kljub temu, da smo se odločili, da pri gradnji modela izločimo odgovor »ne vem«, smo pokazali, da je model zanesljiv tudi takrat, ko se ta odgovor v njem ohrani. Menimo, da te lestvice v RS še niso bile uporabljene.

6. Seznam literature

- 24ur.com. 2005a. Izbrisane povabili v DZ. Ljubljana, 22. februar. Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/izbrisane-povabili-v-dz.html> (12. december 2013).
- 2005b. Ne sistemskemu zakonu o izbrisanih. Šentilj, 14. julij. Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/ne-sistemskemu-zakonu-o-izbrisanih.html> (12. december 2013).
- 2006. Mesić: »Nevihta v skladu s pravili«. Zagreb, 5. avgust. Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/svet/mesic-nevihta-v-skladu-s-pravili.html> (6. avgust 2015).
- 2017a: FOTO: V Kosovski Mitrovici porušili zid, ki je ločeval srbski in albanski del mesta. Kosovska Mitrovica, 05. februar. Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/svet/foto-v-kosovski-mitrovici-porusili-zid-ki-je-loceval-srbski-in-albanski-del-mesta.html> (10. februar 2017).
- 2017b. V Prištini na nogah: po 18 letih proti Kosovu zapeljal srbski vlak z napisom Kosovo je Srbija. Beograd/Priština 15. januar. Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/svet/v-pristini-na-nogah-po-18-letih-proti-kosovu-zapeljal-srbski-vlak-z-napisom-kosovo-je-srbija.html> (10. februar 2017).
- Abrams, Dominic. 1992. Processes of Social Identification. V *Social Psychology of Identity and Self Concept*, ur. Glynis M. Breakwell, 57-99. London (itn.): Surrey University Press.
- Abrams, Dominic in Michael A. Hogg. 1990. An introduction to the social identity approach. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, ur. Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 1-9. New York in London: Harvester Wheatsheaf.
- 2001. Comments on the Motivational Status of Self-Esteem in Social Identity and Intergroup Discrimination. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur. Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 232-244. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.
- 2010. Social Identity and Self-Categorization. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 179-193. Los Angeles (itn.): Sage.
- Abrams, Dominic in Barbara Masser. 1998. Context and Social Self-Regulation of Stereotyping: Perception, Judgment and Behavior. V *Stereotype Activation and Inhibition*, ur. Robert S. Wyer jr., 53-67. Mahwah, N.J. in London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Abrams, Dominic, Margaret Wetherell, Sandra Cochrane, Michael A. Hogg in John C. Turner. 2001. Knowing What to Think by Knowing Who You Are: Self-Categorization and

the Nature of Norm Formation, Conformity and Group Polarization. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 270–288. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.

Abrams, Dominic, Michael A. Hogg in José M. Marques. 2005. A Social Psychological Framework for Understanding Social Inclusion and Exclusion. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 1–23. New York in Hove: Psychology Press.

Abrams, Dominic, Georgina Randsley de Moura, Paul Hutchison in G. Tendayi Viki. 2005. Why Social Exclusion Is Not Based on Difference. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 161–189. New York in Hove: Psychology Press.

Agencija za statistiku BiH. 2008. *Demografija*. Dostopno prek:

http://www.bhas.ba/tematskibilteni/dmg_002_000-bh.pdf (23. december 2011).

Agencija za ispitivanje javnog mnjenja »Damir« - Podgorica. 2013. *Rezultati istraživanja »Odnos građana prema diskriminaciji u Crnoj Gori«*. Dostopno prek:

<http://www.mmp.gov.me/biblioteka/istrazivanja> (28. maj 2016).

--- 2015. *Rezultati istraživanja »Odnos građana prema diskriminaciji u Crnoj Gori«*. Dostopno prek: <http://www.mmp.gov.me/biblioteka/istrazivanja> (28. maj 2016).

Aljazeera Balkan. 2014. Okončan okršaj demonsternata i policije u Mitrovici. *Balkan*, 22. junij. Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/okoncan-okrsaj-demonsternata-i-policije-u-mitrovici> (19. marec 2016).

--- 2015. Albanci Preševske doline – žrtve Prištine i Beograda. *Balkan*, 23. oktobar. Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/albanci-presevske-doline-zrtve-pristine-i-beograda> (17. maj 2015).

--- 2016a: Dodik: Srebrenica je dio RS-a i to niko neće promijeniti. *Balkan*, 12. avgust). Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/dodik-srebrenica-je-dio-rs-i-niko-nece-promijeniti> (14. avgust 2016).

--- 2016b. Džamija u Ljubljani dobila minaret. *Svijet*, 20. maj. Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/dzamija-u-ljubljani-dobila-minaret> (25. maj 2016).

Allport, Gordon W. 1991. *Sklop i razvoj ličnosti*. Bugojno: Katarina.

Ambasada republike Srbije. 2012. *Savezi*. Dostopno prek:

<http://ljubljana.mfa.gov.rs/lat/index.php> (20. maj 2016).

Anderson, Alan B. 2001. The Complexity of Ethnic Identities: A Postmodern Reevaluation. *Identity: An International Journal of Theory and Research* 1(3): 209–223.

- Anderson, Benedict. 2007. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Apter, Michael. J. 2003. Motivational Styles and Positioning Theory. V *The Self and Others: positioning individuals and groups in personal, political, and cultural context*, ur. Rom Harré and Fathali Moghaddam, 15–27. Westport (Conn.) in London: Praeger.
- Arnejčič Beno. 2008. *Izbrana poglavja iz psihologije množic, vojaške in vojne psihologije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ashmore, Richard D., Lee Jussim, David Wilder in Jessica Heppen. 2001. Conclusion: Toward a Social Identity Framework for Intergroup Conflict. V *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ur. Richard A. Ashmore, Lee Jussim in David Wilder, 213–249. Oxford in New York: University Press.
- Augoustinos, Martha. 1998. Social representations and ideology: towards the study of ideological representations. V *The Psychology of the Social*, ur. Uwe Flick, 156–169. Cambridge: Cambridge University Press.
- Augoustinos, Martha in Katherine J. Reynolds. 2006. Prejudice, Racism and Social Psychology. V *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, ur. Martha Augoustinos and Katherine J. Reynolds, 1–23. London, Thousand Oaks in New Delhi: SAGE.
- Babić, Dragutin. 2006. Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnome, ratnom i poslijeratnom razdoblju. *Migracijske i etničke teme* 22 (4): 379–397. Dostopno prek: <http://www.hrcak.srce.hr/file/14929> (1. maj. 2014).
- Baćević, Ljiljana. 1991a. Jugoslavija između prošlosti i budućnosti. V *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, ur. Ljiljana Baćević, Štefica Bahtijarević, Vladimir Goati, Goran Milas, Milan Miljević, dr Stojmen Mihajlovski, Dimitar Mirčev, Dragomir Pantić, Nikola Poplašen, Niko Toš in Mirjana Vasović, 281–300. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja i javno mnenje.
- 1991b. Metodološka rešenja. V *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, ur. Ljiljana Baćević, Štefica Bahtijarević, Vladimir Goati, Goran Milas, Milan Miljević, dr Stojmen Mihajlovski, Dimitar Mirčev, Dragomir Pantić, Nikola Poplašen, Niko Toš in Mirjana Vasović, 33–36. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja i javno mnenje.
- 1991c. Okvir za istraživanje. V *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, ur. Ljiljana Baćević, Štefica Bahtijarević, Vladimir Goati, Goran Milas, Milan Miljević, dr Stojmen Mihajlovski, Dimitar Mirčev, Dragomir Pantić, Nikola Poplašen, Niko Toš in Mirjana Vasović, 11–27. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja i javno mnenje.

- Bahtijarević, Štefica i Goran Milas. 1991. Mnijenja i stavovi o aktualnim društvenim problemima. V *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, ur. Ljiljana Baćević, Štefica Bahtijarević, Vladimir Goati, Goran Milas, Milan Miljević, dr Stojmen Mihajlovski, Dimitar Mirčev, Dragomir Pantić, Nikola Poplašen, Niko Toš in Mirjana Vasović, 28-31. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja i javno mnjenje.
- Bajt, Veronika. 2005. Contemporary Slovenia and the »other«. V *Nation-states and xenophobias: in the ruins of former Yugoslavia*, ur: Mojca Pajnik in Tonči Kuzmanić, 43–59. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- BalkanInsight (Balkanska tranziciona pravda)*. 2013. Makedonija: Međuetnička napetost i doček ratnog zločinca, 05. avgust. Dostopno prek: <http://www.balkaninsight.com/rs/article/makedonija-me%C4%91uetni%C4%8Dka-napetost-i-do%C4%8Dek-ratnog-zlo%C4%8Dinca1> (21. avgust 2013).
- 2014. Makedonija: 2014 u znaku etničnih nemira (29. december). Dostopno prek: <http://www.balkaninsight.com/rs/article/makedonija-2014-u-znaku-etni%C4%8Dkih-nemira> (2. februar 2015).
- Baltiće, Admir. 2002. Predsodki »Neslovencev« do Slovencev. V *Časopis za kritiko znanosti, letnik 30 (209/210)*: 161–180.
- 2010. Integracija bošnjaške skupnosti. V *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica, Goran Lukič in Milan Bufon, 147–157. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Banac, Ivo. 2001. *Raspad Jugoslavije: eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*. Zagreb: Durieux.
- Bar-Tal, Daniel. 1998. Group Belief as an Expression of Social Identity. V *Social Identity. International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 93–113. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Barfield, Thomas. 2004. *The Dictionary of Anthropology*. Oxford, Malden in Carlton: Blackwell.
- Baron, Robert A. 1977. *Human Aggression*. New York in London: Plenum Press.
- Barreto, Manuela in Naomi Ellemers. 2009. Multiple identities and the paradox of social inclusion. V *Coping with Minority Status: Responses to Exclusion and Inclusion*, ur. Fabrizio Butera in John M. Levine, 269–292. New York: Cambridge University Press.
- Barrett, Martyn (in collaboration with Luciano Arcuri et al.). 2007. *Children's knowledge, beliefs and feelings about nations and national groups*. Hove in New York: Psychology Press.

- Barth, Fredrik. 1969. Introduction. V *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, ur. Fredrik Barth, 9–38. Bergen-Oslo in London: Universites Forlaget; London: Gorge Allen & Unwin.
- 1996. Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity. V *The anthropology of ethnicity: Beyond »Ethnic Groups and Boundaries«*, ur. Hans Vermeulen in Cora Govers, 11–32. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Bartulović, Alenka. 2010. »S Turkom star račun imamo«. V *Kulturna dediščina in identiteta*, ur. Božidar Jezernik, 57–108. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Bennett, Christopher. 1995. *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*. London: C. Hurst & Co.
- Berger, Peter L. in T. Luckmann. 1967. *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. New York [etc.]: Anchor Books: Doubleday.
- Berishaj, Martin. 2014. Albanci v Sloveniji kot „čekajoči subjekt“. V *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*, ur. Vera Kržnišnik-Bukić, 41–52. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.
- Berkowitz, Leonard. 1993. *Aggression: its causes, consequences, and control*. New York (itn.): McGraw-Hill.
- Berry, J.W. 2001. A Psychology of Immigration. *Journal of Social Issue* 57 (3). Dostopno prek: <http://estrellagualda.es/descargas/migrations/15berry01.pdf> (31. oktober 2013).
- 2011. Immigration, Settlement and Policy: Social and Psychological Analyses. V *Social Psychological Dynamics*, ur. Derik Chadee in Aleksandra Kostelić, 307–322. Kingston in Jamaica: University of the West Indies Press.
- Bešić, Miloš. 2011. *Istraživanje diskriminacije manjinskih naroda i marginalizovanih društveni skupina*. Dostopno prek: <http://www.mmp.gov.me/biblioteka/istrazivanja> (28. maj 2016).
- Bešter, Romana, M. Hafner-Fink, M. Komac, F. Medved, M. Medvešek, P. Roter in N. Vrečer. 2006. Ugotavljanje stališča prebivalcev naselij Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči o metodah in poteh ohranjanja etno-kulturne dediščine »uskoških teritorij«. V *Percepcije slovenske integracijske politike : uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev : zaključno poročilo*, ur. Miran Komac in Mojca Medvešek, 6–72. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Dostopno prek: http://www.inv.si/DocDir/projekti/percepcija_slo_int_pol_Bela_krajina_koncni_2.pdf (14. januar 2015).

- Bettelheim, Bruno in Morris Janowitz. 1964. *Social change and prejudice including Dynamics of Prejudice*. New York: Free Press of Glencoe.
- Bigportal.ba. 2016. Referendum o izdvajanju Srebrenice iz Republike Srpske neizvodljiv (14. avgust). Dostopno prek: <http://www.bigportal.ba/referendum-o-izdvajanju-srebrenice-iz-republike-srpske-neizvodljiv/> (14. avgust 2016).
- Bilandžić, Dušan. 1985. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985*. Zagreb: Školska knjiga.
- 1986. *Jugoslavija poslije Tita (1980-1985)*. Zagreb: Globus.
- Billig, Michael. 1976. *Social Psychology and intergroup relations*. London, New York in San Francisco: European Association of Experimental Social Psychology: Academic Press.
- Bird, Brain. 1957. A Consideration of the Etiology of Prejudice. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 5: 490–513. Dostopno prek: <http://apa.sagepub.com/content/5/3/490.full.pdf> (30 avgust 2012).
- Bizman, Aharon in Yoel Yinon. 2003. Social Self-Discrepancies and Group-Based Emotional Distress. V *From Prejudice to Intergroup Emotions: Differentiated Reactions to Social Groups*, ur. Diane M. Mackie in Eliot R. Smith, 13–30. New York; Hove: Psychology Press.
- Blic. 2013. Srbi u Ljubljani najavili protest u subotu, 29. avgust. Dostopno prek: <http://www.blic.rs/vesti/politika/srbi-u-ljubljani-najavili-protest-u-subotu/w1qkd94> (10. avgust 2016).
- 2016. U tužilaštvu BIH uskoro saslušanja zbog referenduma u Srpskoj, 26. september. Dostopno prek: <http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/u-tuzilastvu-bih-uskoro-saslusanja-zbog-referenduma-u-srpskoj/56d442w> (30. september 2016).
- Bodenhausen, Galen V. in C. Neil Macrae. 1998. Stereotype Activation and Inhibition. V *Stereotype Activation and Inhibition*, ur. Robert S. Wyer, jr, 1–52. Mahwah, N.J. in London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bogosavljević, Srđan. 1992. Bosna – ogledalo istine. V *Bosna i Hercegovina ogledalo razuma: izbor članaka, odlomaka i ilustracija*, ur. David Atlagić, 64–66. Beograd: IGC Borba.
- Bohner, Gerd. 2003. Stavovi. V *Uvod u socijalnu psihologiju: europske perspektive*, ur. Miles Hewstone in Wolfgang Stroebe, 196–234. Zagreb: Naklada slap.
- Bojić, Mehmedialija. 1992. Struktura stanovništva Bosne i Hercegovine od dolaska Turaka do danas. Purivatra, Atif in M. Hadžijahić 1992. Ustanak bosanskih Muslimana 1878. V *Bosna i Hercegovina ogledalo razuma: izbor članaka, odlomaka i ilustracija*, ur. David Atlagić, 41–42. Beograd: IGC Borba.

- Bond, George Clement in Angela Gilliam. 1997. Introduction. V *Social Construction of the Past. Representation as power*, ur. Georg Clement Bond in Angela Gilliam, 1–22. London in New York: Routledge.
- Borak, Neven. 2002. *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.
- Bosanac, Milan, Oleg Mandić in Stanko Petković. 1997. *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Zagreb: Informator.
- Bosna i Hercegovina. Federacija Bosne i Hercegovine. Federalno ministarstvo raseljenih osoba i izbjeglica. 2011. *Informacija o stanju raseljenih osoba i povratnika u Federaciji Bosne i Hercegovine, iskazanim potrebama i mjerama*. Dostopno prek: https://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/upload/file/dokumenti/Informacija_o_stanju_raseljenih_osoba_FBiH.pdf (23. februar. 2014).
- Bošnjaška kulturna zveza Slovenije*. Dostopno prek: <http://sokultura.si/wp/> (17. maj 2017).
- Bottomore, Tom. 2014. *Elite in družba*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bowman, Glen. 1996. Xenophobia, Fantasy and the Nation: The Logic of Ethnic Violence in Former Yugoslavia. V *The Anthropology of Europe: identity and boundaries in conflict*, ur. Victoria A. Goddard, Josep R. Llobera in Chris Shore, 143–171. Oxford; Washington: Berg.
- Bratko, Ivan. 1987a. Manjšine, narodi Jugoslavije in svet. V *Slovenska Drugačnost*. 39-69. Trst: Založništvo tržaškega tiska (v Gorici : Grafica Goriziana).
- 1987b. Slovenske manjšine in slovenski narod. V *Slovenska Drugačnost*. 11-37. Trst: Založništvo tržaškega tiska (v Gorici : Grafica Goriziana).
- Brewer, Marilynn B. 2001a. Ingroup Identification and Intergroup Conflict: When Does Intergroup Love Become Outgroup Hate? V *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ur. Richard A. Ashmore, Lee Jussim in David Wilder, 17–41. Oxford in New York: University Press.
- 2001b. The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. V *Intergroup Relations: Essential readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 245–153. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.
- 2008. Social Identity and Close Relationships. V *Social Relationships: Cognitive, Affective, and Motivational Process*, ur. Joseph P. Forgas in Julie Fitness, 167–183. New York in London: Psychology Press.
- Brewer, Marilynn B. in Cynthia L. Pickett. 2003. The Social Self and Group Identification. Inclusion and Distinctiveness Motives in Interpersonal and Collective Identities. V *The Social*

- Self: cognitive, interpersonal, and intergroup perspectives*, ur. Joseph P. Forgas in Kipling D. Williams, 255–271. New York, London in Hove: Psychology.
- Brislin, Richard. 2000. *Understanding Culture's Influence on Behavior*. Fort Worth (TX) [etc.]: Harcourt College Publishers.
- Brown, Rupert. 1988. *Group processes: Dynamics within and between groups*. Oxford in New York: B. Blackwell.
- 1995. *Prejudice Its Social Psychology*. Oxford in Cambridge: Blackwell.
- 1996. Intergroup Relations. V *Introduction to Social Psychology: A European Perspective*, ur. Miles Hewstone, Wolfgang Stroebe, Jean-Paul Codol in Geoffrey M. Stephenson, 381–410. Oxford in Cambridge: Blackwell.
- 2003. Međugrupni odnosi. V *Uvod u socijalnu psihologiju: europske perspektive*, ur. Miles Hewstone in Wolfgang Stroebe, 428–455. Zagreb: Naklada slap.
- Burke, Peter J. in Jan E. Stets. 2009. *Identity theory*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Butera, Fabrizio, John M. Levine in Jean-Pierre Vernet. 2009. Influence without credit: How successful minorities respond to social cryptomnesia. V *Coping with Minority Status: Responses to Exclusion and Inclusion*, ur. Fabrizio Butera in John M. Levine, 311–332. New York: Cambridge University Press.
- Cajnko, Zvonko. 1990. *Osnove sociologije s politologijo*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Canetti, Elias. 1984. *Masa i moć*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Castells, Manuel. 2010. *The Power of Identity*. Malden, Oxford in Chichester: Wiley-Blackwell.
- Ceglar, Miha. 1999. Balkan scena. V *Urbana plemena. Subkulture v devetdesetih*, ur. Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 75–82. Ljubljana: ŠOU-Študentska založba.
- Chiswick, Barry R. 2008. Are immigrants Favorably Self-Selected? An Economic Analysis. V *Migration Theory: Talking across Disciplines*, ur. Caroline B. Brettell in James F. Hollified, 63–82. New York: Routledge.
- Cohen, Anthony P. 1985. *The Symbolic construction of community*. London in New York: Routledge.
- Condor, Susan. 1990. Social stereotypes and social identity. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 230–249. New York in London: Harvester Wheatsheaf.
- Cooper, Joel in Michael Hogg. 2003. Dissonance Arousal and the Collective Self. Vicarious Experience of Dissonance Based on Shared Group Membership. V *The Social Self: cognitive,*

- interpersonal, and intergroup perspectives*, ur. Joseph P. Forgas in Kipling D. Williams, 327–341. New York, London in Hove: Psychology.
- Crisp, Richard J. 2010. Prejudice and Perceiving Multiple Identities. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 508–525. Los Angeles (itn.): Sage.
- Crocker, Jennifer in Brenda Major. 1989. Social Stigma and Self-Esteem: The Self Protective Properties of Stigma. *Psychological Review* 96 (4): 608–630. Dostopno prek: <http://www.atkinson.yorku.ca/~jsteele/files/04082317043617968.pdf> (1. september 2012).
- Crocker, Jennifer in Julie A. Garcia. 2006. Stigma and the Social Basis of the Self: A Synthesis. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 287–308. Mahwah in London: L. Erlbaum.
- 2010. Internalized Devaluation and Situational Threat. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 395–409. Los Angeles (itn.): Sage.
- Curticepean, Alina. 2008. “Are you Hungarian or Romanian?” On the Study of National and Ethnic Identity in Central and Eastern Europe. V *Identities, Nations and Politics after Communism*, ur. Roger E. Kanet, 5–21. Abingdon in New York: Routledge.
- Čepič, Zdenko. 2010a. Jugoslovanske reforme v šestdesetih let. V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 41-64. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- 2010b. Kriza-reforma, Jugoslavija-Slovenija, 1968-1988. V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 5-12. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Černigoj, Matej. 2007. *Jaz in Mi: raziskovanje temeljev socialne psihologije*. Ljubljana: IPSA, Inštitut za integrativno psihoterapijo in svetovanje.
- Čirković, Sima M.. 2009. *Srbska Zgodovina*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica.
- Danas. 2017. INCKO: Dodik će snositi posledice, 10. januar. Dostopno prek: http://www.danas.rs/politika.56.html?news_id=336135&title=INCKO%3A+Dodik+%C4%87e+snositi+posledice (2. februar 2017).
- Davies, James C. 1962: Toward a theory of revolution. *American sociological review* 27 (1): 5–19. Dostopno prek: <https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/computational-social-science-dam/documents/education/Fall2009/simulation/davies62.pdf> (15. februar 2017)

- Davis, James A. 1959. *A Formal Interpretation of the Theory of Relative Deprivation*. Dostopno prek: <https://www.scribd.com/document/153055514/A-Formal-Interpretation-of-the-Theory-of-Relative-Deprivation> (15. februar 2017).
- De Vos, George. 1982. Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation. V *Ethnic identity: cultural continuities and change: with a new introduction*, ur. George De Vos in Lola Romanucci-Ross, 5–41. Chicago in London: University of Chicago Press.
- De Vos, George in Lola Romanucci-Ross. 1982. Ethnicity: Vessel of Meaning and Emblem of Contrast. V *Ethnic identity: cultural continuities and change: with a new introduction*, ur. George De Vos in Lola Romanucci-Ross, 369–390. Chicago in London: University of Chicago Press.
- Deaux, Kay. 1992. Personalizing Identity and Socializing Self. V *Social Psychology of Identity and Self Concept*, ur. Glynis M. Breakwell, 9–33. London [itn.]: Surrey University Press.
- Debeljak, Aleš. 2004. *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Dedić, Jasminka. 2003. Kronologija izbrisa. V *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn, 141–143. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- 2014. Presečišče etničnosti in spola pri pripadnikih narodnih manjšin iz nekdanje Jugoslavije ter bošnjaška skupnost v Sloveniji. V *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*, ur. Vera Kržnišnik-Bukić, 53–72. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.
- Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. 1967*. Dostopno prek: <http://www.matica.hr/kolo/314/Deklaracija%20o%20nazivu%20i%20polo%C5%BEaju%20hrvatskog%20knji%C5%BEevnog%20jezika/> (4. april 2012).
- Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji*. Ur. 1 7/2011. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=20117&stevilka=210> (12. maj. 2016).
- Dekleva, Bojan in Špela Razpotnik, ur. 2002. *Čefurji so bili rojeni tu. Življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Delo.si*. 2013. Anketa Dela: Izbrisani še delijo javnost (25. november). Dostopno prek: <http://www.delo.si/novice/politika/anketa-dela-izbrisani-se-delijo-javnost.html> (12. december 2013).
- 2015. Spopad v Makedoniji končan, mrtvih 14 teroristov (10. maj). Dostopno prek:

<http://www.delo.si/svet/evropa/v-makedoniji-napeto-tudi-danes-mrtvih-ze-osem-policistov.html> (1. junij 2015).

Demokracija. 2016a. Pristranski Amnesty International: do Slovenije kritični zaradi vprašanj beguncev, izbrisanih in Romov (24. februar). Dostopno prek:

<http://www.demokracija.si/slovenija/pristranski-amnesty-international-do-slovenije-kriticni-zaradi-vprasanj-beguncev-izbrisanih-in-romov> (18. april 2016).

--- 2016b. Svet Evrope: Slovenija zadostila zahtevam sobe ESČP v primeru izbrisanih (25. maj). Dostopno prek: <http://www.demokracija.si/tujina/svet-evrope-slovenija-zadostila-zahtevam-sodbe-escp-v-primeru-izbrisanih> (2. junij 2016).

Desai, Manisha. 2010. From This Bridge Called My Back to This Bridge We Call Home: Collective Identities And Social Movements. V *The SAGE Handbook of Identities*, ur. Margaret Wetherell in Chandra Talpade Mohanty, 422–436. Los Angeles [etc.]: Sage.

Deschamps, Jean-Claude in Thierry Devos. 1998. Regarding the Relationship Between Social Identity and Personal Identity. V *Social Identity: International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 1–12. London: Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

Deutsch, Morton in Harold B. Gerard. 1955. A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 51: 629–635. Dostopno prek: <http://web.comhem.se/u68426711/8/deutsch55.pdf> (30. avgust 2012).

Devetak, Silvo. 1999. *Pravica do različnosti: pravno varstvo manjšin v Evropi*. Maribor: ECERS.

Diekman, Amanda B., Alice H. Eagly in Amanda M. Johnston. 2010. Social Structure. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 209–224. Los Angeles (itn.): Sage.

Dijker, Anton J. in Willem Koomen. 2007. *Stigmatization, Tolerance and Repair: an Integrative Psychological Analysis of Responses to Deviance*. Cambridge in New York: Cambridge University Press.

Dimitrievski, Ilija. 2014. Ob desetletnici delovanja Exyumaka in Makedonci v Sloveniji, ur. Vera Kržnišnik-Bukić, 15–24. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.

DNEVNIK.hr. 2016a. »Nije ovaj referendum samo Dodikovo dijete, ono ima mnogo više kumova«. *Svijet*, 26. september. Dostopno prek: <http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/referendum-u-rs-je-nezakonit-suzdrzite-se-da-ne-dodje-do-eskalacije---451537.html> (30. spetember 2016).

- 2016b. Heroj Domovinskog rata o incidentu u Kninu: »Pravi ratnici ne pale zastave. Hrvatska, 5. avgust. Dostopno prek: <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/obljetnica-oluje-na-glavnom-kninskom-trgu-culo-se-i-za-dom-spremni---445673.html> (6. avgust 2016).
- Doise, Willem. 1998. Social Representations in Personal Identity. V *Social Identity. International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 13–23. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Dollard, John, Neal E. Miller, Leonard W. Doob in O. H. Mowrer (v sod. s Clellan S. Ford, Carl Iver Hovland in Richard T. Sollenberger). 1947. *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Doob, Christopher Bates. 2000. *Sociology: an introduction*. Fort Worth [itn.]: Harcourt.
- Dovidio. John F., Samuel L. Gaertner, Gordon Hodson, Melissa A. Houlette in Kelly M. Johnson. 2005. Social Inclusion and Exclusion: Recategorization and the Perception of Intergroup Boundaries. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 245–264. New York in Hove: Psychology Press.
- Dovidio, John F, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses. 2010. Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 3–28. Los Angeles (etc): Sage.
- Dozier, Jr. Rush W. 2003. *Zašto mrzimo*. Zagreb: Neretva.
- Dragoš, Srečo. 2004. Islamofobija na Slovenskem. V *Poroči se, kdor se more*, ur. Tomaž Trplan, Sabina Autor in Roman Kuhar, 10–27. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Drigotas, Stephen M., Chester Insko in John Schopler. 1998. Mere Categorization and Competition: A Closer Look at Social Identity Theory and Discontinuity Effect. V *Social Identity. International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 180–198. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.izbrisani.org/index.htm> (15. maj 2016).
- Državni zbor Republike Slovenije. 2017. *Poslanica predsednika Državnega zbora ob 25-letnici nastanka t. i. "izbrisanih"*, 27. februar. Dostopno prek: https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/mediji/danesVDrzavnemZboru/dogodek/2b814d3a-bc81-499e-8f93-e7363231dc6e!/ut/p/z1/tZRdb8IgFIb_Sm-8bIBiKlx2Ltn8aJpMu1pulrag4gZoxbr568eym33E1cWUGwI5z_uec8gBMLAATBeNXBVWGl28uHPOwqfJKJnRGxTBJEa3cEQTOkVjAmESgux7wN1DP4AjNKHzaTxFcIAAu4a_-

cH_lv_k4ZkVwTb-

ETDAKm23dg1yfvK4qQ5KaLvQSW43Mge5IUWe6_xeH0qGi2UdypNfXD3ZmX4swsISo
L6HBd-WRHk9ykVPIIS7IsBDnGAEa9C8WGzrSQH-

UXRWVvf2d9V544fnOUDDLJGiiNIitamVe-bZP9O7b3OYoSsdWuRxp_IB7FY-6Fb-
2t6P24bW_Qpys9uxyI2O0Va8WrDocnacX1DHw3jlyijs2pd6acDiInSr0jRVBL_5-
bg5HudLNSzJly0j--gdVf4Vjw!!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/ (28. februar 2017).

Duckitt, John. 2003. Prejudice and Intergroup Hostility. V *Oxford Handbook of Political Psychology*, ur. David O. Sears, Leonie Huddy in Robert Jervis, 559–600. Oxford: Oxford University Press.

Duijzings, Ger. 2005. *Religija i identitet na Kosovu*. Beograd: Biblioteka XX vek: Krug.

Durkheim, Emile. 1999. *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.

--- 2008. *Elementarni oblici religijskog života: totemistički sustav u Australiji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.

Đokić, Dejan. 2003. Unutareničko pomirenje i nacionalna homogenizacija: diskursi o pomirenju u Srbiji i Hrvatskoj krajem 80-ih i početkom 90-ih. *Reč 70/16*: 109–126. Dostopno prek: <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/70/109.pdf> (2. marec 2012).

Đonlić, Hazemina in Vesna Črnivec. 2003. *Deset let samote. Izkušnje bosansko-hercegovskih begunk in beguncev v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo Kulturni vikend.

Eder, Klaus, Bernd Giesen, Oliver Schmidtke in Damian Tambini. 2002. *Collective Identities in Action: a sociological approach to ethnicity*. Aldershot in Burlington: Ashgate.

Edwards, John. 1992. Language in Group and Individual Identity. V *Social Psychology of Identity and Self Concept*, ur. Glynis M. Breakwell, 129–146. London [itn.]: Surrey University Press.

Ellemers, Naomi in Colette Van Laar. 2010. Individual Mobility. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 561–576. Los Angeles (itn.): Sage.

Eriksen, Thomas Hylland. 1993. *Ethnicity and nationalism. Anthropological Perspectives*. London in Boulder: Pluto.

--- 2001. Ethnic Identity, National Identity, and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences. V *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ur. Richard A. Ashmore, Lee Jussim in David Wilder, 42–68. Oxford in New York: University Press.

- Erikson, Kai T. 2008. On the Sociology of Deviance. V *Deviant Behavior: A Text-Reader in the Sociology of Deviance*, ur. Edward J. Clarke, 95–102. New York: Worth Publishers.
- Esman, Milton J. 2008. *An Introduction to Ethnic Conflict*. Cambridge in Malden: Polity.
- Esses, Victoria M., John F. Dovidio, Antoinette H. Semanya in Lynne M. Jackson. 2005. Attitudes toward Immigrants and Immigration: The Role of National and International Identity. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 317–337. New York; Hove: Psychology Press.
- Ethier, Kathleen in K. Deaux. 2001. Negotiating Social Identity When Contexts Change: Maintaining Identification and Responding to Threat. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 254–265. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.
- Farley, John E. 2010. *Majority-minority relations*. Boston: Prentice Hall.
- Feldman, Stanley. 2003. Values, Ideology, and the Structure of Political Attitudes. V *Oxford Handbook of Political Psychology*, ur. David O. Sears, Leonie Huddy in Robert Jervis, 477–508. Oxford: Oxford University Press
- Fernandez-Armesto, Filipe, ur. (ur. hrvatske izdaje: Nikša Staničić). 1997. *Narodi Europe*. Zagreb: Naklada Zadro.
- Festinger, Leon. 1954. A theory of social comparison processes. *Human relations* 7: 117–140. Dostopno prek: <http://www2.psych.ubc.ca/~schaller/528Readings/Festinger1954.pdf> (20. april 2017).
- Fićović, Maja. 2016. Uklonjen „Park mira“ na mostu u Mitrovici. *Radio Slobodna Evropa*, 14. avgust. Dostopno prek: <http://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-pocelo-uklanjanje-parka-mira/27920387.html> (14. avgust 2016).
- Fiske, Susan T. in Ann Marie Russell. 2010. Cognitive Processes. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 115–130. Los Angeles (itn.): Sage.
- Fisher, Roger in William Ury (Bruce Patton, ur.). 1996. *Getting to yes: Negotiating an agreement without giving in*. London: Random Century.
- Flere, Sergej. 2000. *Sociologija*. Maribor: Pravna Fakulteta.
- Forgas, Joseph P. 1985. *Interpersonal behaviour: The Psychology of Social Interaction*. Sydney (etc): Pergamon.
- Freud, Sigmund. 2000. *Očrt psihoanalize: (1938)*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- 2007. *Spisi o religiji in družbi*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

- Fulcher, James in John Scott. 2011. *Sociology*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Gaertner, Samuel L, John F Dovidio in Melissa A. Houlette. 2010. Social Categorization. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 526–543. Los Angeles (itn.): Sage.
- Galbraith, John Kenneth. 1987. *Anatomija moći*. Zagreb: Stvarnost.
- Geary, Patrick J. 2005. *Mit narodov: srednjeveški izviri Evrope*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Geen, Russell G. 2001. *Human Aggression*. Buckingham in Philadelphia: Open University Press.
- Gergen, Kenneth J. 1973. Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology* 26 (2): 309–320. Dostopno prek: http://www.swarthmore.edu/Documents/faculty/gergen/soc_psych.pdf (2. maj 2012).
- Giddens, Anthony. 2007. *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus d.o.o.
- Glamočanin, Milan. 2010. Organiziranje pripadnikov srbske skupnosti v kulturna društva v Sloveniji. *Folklornik* (7): 124–127. Dostopno prek: https://www.jskd.si/folklorna-dejavnost/zaloznistvo/folklornik/revija_folklornik/2010.html (14. marec 2016).
- Glas Slavonije*. 2014. Nema referendumu o ćirilici, ali ni prisilnog postavljanja dvojezičnih ploča u Vukovaru (12. avgust). Dostopno prek: <http://www.glas-slavonije.hr/243864/1/Nema-referenduma-o-cirilici-ali-ni-prisilnog-postavljanja-dvojezicnih-ploca-u-Vukovaru> (14. avgust 2014).
- Goffman, Erving. 2008. *Stigma zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
- Goldstein, Ivo. 2009. Jugoslavija u šezdesetim godinama 20 stoljeća – dileme i rješenja (s posebnim obzirom na Hrvatsku). V *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova*, ur. Husnija Kamberović, 39–58. Sarajevo: Institut za historiju.
- Goričar, Jože. 1980. *Temelji obče sociologije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Govorijo prebivalci Kosova. 1989. V *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
- Grafenauer, Niko, ur. 1987. *Nova revija 1987 mesečnik za kulturo. Prispevki za slovenski nacionalni program VI (57)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Grandits, Hannes. 2009. Ambivalentnosti u socijalističkoj nacionalnoj politici Bosne i Hercegovine u Kasnim 1960-im i u 1970-im: perspektive odozgo i odozdo. V *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova*, ur. Husnija Kamberović, 15–38. Sarajevo: Institut za historiju.

Gumperz, John j. in Jenny Cook-Gumperz. 1982. Introduction: language and the communication of social identity. V *Language and social identity*, ur. John J. Gumperz, 1–21. Cambridge [itn.]: Cambridge University Press.

Haralambos, Michael in M. Holborn. 1999. *Sociologija. Teme in pregledi*. Ljubljana: DZS.

Haslam, Alexander S, Naomi Ellemers, Stephen D. Reicher, Katherine J. Reynolds in Michael T. Schmitt. 2010a. The Social Identity Perspective Today: An Overview of its Defining Ideas. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 341–356. New York in Hove: Psychology.

--- 2010b. The Social Identity Perspective Tomorrow: Opportunities and Avenues for Advance. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 357–379. New York in Hove: Psychology.

Haslam, Alexander S., Stephen D. Reicher in Michael Platow. 2011. *The new psychology of leadership: identity, influence and power*. Hove in New York: Psychology.

Healey, Joseph F. 2006. *Race, Ethnicity, Gender, and Class: the sociology of group conflict and change*. Thousand Oaks, London in New Delhi: Pine Forge.

Hechter, Michael. 2000. *Containing nationalism*. Oxford [itn.]: Oxford University Press.

HercegBosna. Hrvati Bosne i Hercegovine. *Kronologija hrvatsko-muslimanskog sukoba* Dostopno prek: <http://www.hercegbosna.org/povijest/kronologija-hrvatsko-muslimanskog-sukoba/kronologija-hrvatsko-muslimanskog-sukoba-91.html> (1.marec 2012).

Hewstone, Miles in Rupert Brown. 1986. Contact is not Enough: An Intergroup Perspective on the »Contact Hypothesis«. V *Contact and Conflict in Intergroup Encounters*, ur. Miles Hewstone and Rupert Brown, 1–44. Oxford in New York: B. Blackwell.

Hinkle, Steve in Rupert Brown. 1990. Intergroup comparisons and social identity: some links and lacunae. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 48–70. New York in London: Harvester Wheatsheaf.

Hinkle, Steve, Laurie A. Taylor, Lee Fox-Cardamone in Pamela G. Ely. 1998. Social Identity and Aspects of Social Creativity: Shifting to New Dimensions of Intergroup Comparison. V *Social Identity: International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 166–179. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

Hodson, Randy, Duško Sekulić in Garth Massey. 2004. Nacionalna tolerancija u bivšoj Jugoslaviji. V *Sukobi i Tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*, ur. Duško Sekulić, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey in Josip Županov, 59–83. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

- Hogg, Michael A. 1992. *The Social Psychology of Group Cohesiveness: from Attraction to Social Identity*. New York [itn.]: Harvester Wheatsheaf.
- 2001. A Social Identity Theory of Leadership. *Personality and Social Psychology Review* 3 (5): 184–200. Dostopno prek: http://home.ubalt.edu/tmitch/642/E%20articles/judge%20bono%20erez%20locke%20Core%20self%20eval%20and%20job%20sat%202005_files/hogg%20social%20id%20theory%20ldrship%20JPSP.pdf (1. september 2012).
- 2006. Social identity theory. V *Contemporary social psychological theories*, ur. Peter J. Burke, 111–128. Stanford: Stanford Social Sciences.
- Hogg, Michael A. in Dominic Abrams. 1990. Social motivation, self esteem and social identity. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 28–47. New York in London: Harvester Wheatsheaf.
- 2001. Intergroup Relations: An Overview. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 1–14. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.
- Hogg, Michael A. in S. C. Hains. 2001. Intergroup Relations and Group Solidarity: Effect of Group Identification and Social Beliefs on Depersonalized Attraction. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 110–128. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.
- Hogg, Michael A., Kelly S. Fielding in John Darley. 2005. Fringe Dwellers: Processes of Deviance and Marginalization in Group. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 191–210. New York in Hove: Psychology Press.
- Hogg, Michael A. in G.M. Vaughan. 2005. *Social Psychology*. Harlow [itn.]: Pearson Education: Prentice Hall.
- Horboken, Victor. 2004. Ethnic Communications. V *Social Identities: multidisciplinary approaches*, ur. Gary Taylor in Steven Spencer, 199–217. London in New York: Routledge.
- Horvat, Branko. 1989. *Kosovsko pitanje*. Zagreb: Globus.
- Hribar, Tine. 1995. *Slovenci kot nacija. Soočanja s sodobniki*. Ljubljana: Enotnost.
- HRT. 2016a. *Crnogorska oporba osporava rezultate i podupire nacionalne stranke*. 19. oktober. Dostopno prek: <http://vijesti.hrt.hr/356969/crnogorska-oporba-osporava-rezultate-i-podupire-nacionalne-stranke> (20. oktober 2016).
- 2016b. *Dodik poručio Bruxellesu: Uvedite li sankcije odustat ćemo od EU*. 21. oktober. Dostopno prek: <http://vijesti.hrt.hr/357306/dodik-uputio-poruku-bruxellesu> (21. oktober 2016).

--- 2016c. *Đukanovićev DPS pobjednik izbora u Crnoj Gori- procjena*. 16. oktober. Dostopno prek: <http://vijesti.hrt.hr/356419/otvorena-biralista-u-crnoj-gori-izbori-referendum-za-ili-protiv-nato-a-i-eu-a> (17. oktober 2016).

--- 2016č. *Osude paljenja zastave i neprimjernog skandiranja u Kninu*. 6. avgust. Dostopno prek: <http://vijesti.hrt.hr/346653/incident-u-kninu-ustaski-pozdravi-i-ometanje-prometa-u-kninu> (6. avgust 2016).

--- 2016d. *Sporazum Beograda i Prištine: od siječnja promet mostom preko Ibera*. 14. avgust. Dostopno prek: <http://vijesti.hrt.hr/347853/sporazum-beograda-i-pristine-od-sijecnja-promet-mostom-preko-ibra> (14. avgust 2016).

--- 2016e. *U Crnoj Gori uhićeno 20 osoba - planirali niz terorističkih napada*. 16. oktober. Dostopno prek: <https://vijesti.hrt.hr/356456/u-crnoj-gori-uhiceno-20-osoba-planirali-niz-teroristickih-napada> (17. oktober 2016).

Hrvatski svjetski kongres. Dostopno prek: <http://hsk.hr/> (12. maj 2016).

Hrvatsko Društvo Ljubljana. Dostopno prek: <http://www.hdl.si/o-drustvu/> (30. avgust 2016).

Imamović, Mustafa. 1992. Državnost i granice Bosne i Hercegovine. V *Bosna i Hercegovina ogledalo razuma: izbor članaka, odlomaka i ilustracija*, ur. David Atlagić, 38–40. Beograd: IGC Borba.

Inzlicht, Michael in Catherine Good. 2006. How Environments Can Threaten Academic Performance, Self-Knowledge and Sense of Belonging. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 129–150. Mahwah in London: L. Erlbaum.

Inzlicht, Michael, Joshua Aronson in Rodolfo Mendoza- Denton. 2009. On Being the Target of Prejudice: Educational Implications. V *Coping with Minority Status: Responses to Exclusion and Inclusion*, ur. Fabrizio Butera in John M. Levine, 13–37. New York: Cambridge University Press.

Islam, Mir Rabiul in Miles Hewstone. 2001. Dimensions of Contacts as Predictors of Intergroup Anxiety, Perceived Out-Group Variability, and Out-Group Attitude: An Integrative Model. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 383–401. Philadelphia, Pa.in Hove: Psychology Press.

Islami, Hivzi.1989. Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje. V *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*, ur. Slavko Gaber in Tonči Kuzmanić, 39–66. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.

Islamska skupnost v Sloveniji. 2016. Dostopno prek: <http://www.islamska-skupnost.si/> (27. marec 2016).

- Ismajli, Rexep. 1989. Albanski jezik u Jugoslaviji. V *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*, ur. Slavko Gaber in Tonči Kuzmanić, 81–100. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
- Ivanjko, Šime. 2014. Novodobne manjšine, ki niso manjšine. V *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*, ur. Vera Kržnišnik-Bukić, 25–40. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.
- Izbrisani informacije in projekti*. Dostopno prek: <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/o-projektu/> (15. maj 2016).
- Izjava o dobrih namenih (1990)*. Dostopno prek: www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-0U5MYW8C/0ed748f0-2608-4d11.../PDF (20. september 2017).
- Jambrešić Kirin. Renata. 2002. Jugoslovanstvo osamdesetih: kriza večstrukih identitet ali kriza kulture dijaloga. V *Religija, društvo i politika: kontroverzna tumačenja i približavanje*, ur. Thomas Bremer, 64–81. Bonn: Deutsche Kommission Justitia et Pax.
- Jandt, Fred E. 2004. *An Introduction to Intercultural Communication. Identities in a Global Community*. Thousand Oaks, London in New Delhi: Sage Publications
- Janičijević, Milosav. 1997. Opšti metodološki pristup i socijalne osebenosti društvenih slojeva. V *Društveni slojevi i društvena svest: sociološko istraživanje interesa, stilova života, klasne svesti i vrednostno-ideoloških orijentacija društvenih slojeva*, ur. Mihailo V. Popović, Silvano Bolčić, Vesna Pešić, Milosav Janičijević in Dragomir Pantić, 42–64. Beograd: Centar za sociološka istraživanja, Institut društvenih nauka.
- Jelavich, Charles. 1992. *Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavenstvo ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Zagreb: Globus nakladni zavod.
- Jenkins, Richard. 2008a. *Rethinking ethnicity*. Los Angeles: Sage.
- 2008b. *Social identity*. London, New York : Routledge
- Jerotić, Vladeta. 1990. *Čovek i njegov identitet. Psihološki problemi savremenog čoveka*. Gornji Milanovac: Dečje novine; Beograd in Zagreb: Medicinska knjiga.
- Johnston, Lucy in Miles Hewstone. 1990. Intergroup contact: Social identity and social cognition. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, ur. Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 185–210. New York in London: Harvester Wheatsheaf.
- Joseph, John E. 2004. *Language and Identity. National, Ethnic, Religious*. Basingstoke in New York: Palgrave Macmillan.
- Jost, J. T., Diana Burgess in Cristina O. Mosso. 2001. Conflicts of Legitimation among Self, Group, and System. The Integrative Potential of System Justification Theory. V *The Psychology of Legitimacy. Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup*

Relations, ur. John T. Jost in Brenda Major, 363–388. Cambridge: Cambridge University Press. Dostopno tudi prek:

<http://www.psych.nyu.edu/jost/Jost,%20Burgess,%20&%20Mosso%20%282001%29%20Conflicts%20of%20Legitimation%20among%20self,%20group,%20and%20system1.pdf>

(30. avgust 2012).

Jost, John T. in Mahzarin R. Banaji. 2004. The Role of Stereotyping in System-Justification and the Production of False Consciousness. . V *Political Psychology: Key Readings*, ur. John T. Jost in Jim Sidanius, 294–314. New York: Psychology Press.

Jović, Dejan. 2003. *Jugoslavija država koja je odumirala*. Zagreb: Prometej.

Jović, Nikola. 2015. Istraživanja etničke distance na Kosovu. V *Perspektive multietničkog društva na Kosovu*, ur. Jovan Teokarević, Bekim Baliqi in Stefan Surlić, 9–18. Beograd in Priština: Inicijativa mladih za ljudska prava. Dostopno prek: <http://www.recom.link/wp-content/uploads/2015/07/Perspektive-multietni%C4%8Dkog-dru%C5%A1tva-na-Kosovu-web.pdf> (1. februar 2016).

Jussim, Lee, Richard D. Ashmore in David Wilder. 2001. Introduction: Social Identity and Intergroup Conflict. V *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ur. Richard A. Ashmore, Lee Jussim in David Wilder, 3–14. Oxford in New York: University Press.

Jutarnji list. 2013. FOTO: »Milanoviću, ne testirajte i ne izazivaj Vukovarske branitelje!«. Poručili premijeru sa skupa protiv ćirilici, (2. februar). Dostopno prek: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/foto-milanovicu-ne-testiraj-i-ne-izazivaj-vukovarske-branitelje-porucili-premijeru-sa-skupa-protiv-cirilice/1191440/> (1. marec 2013).

Juzbašić, Živko. 2009. *Srpsko pitanje i hrvatska politika: svjedočanstva i dokumenti 1990-2000*. Zagreb: Prometej.

Južnič, Stane. 1978. *Socialna in politična antropologija: splošni del*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

--- 1993. *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kaiser, Cheryl R. 2006. Dominant Ideology Threat and the Interpersonal Consequences of Attributions to Discrimination. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 45–64. Mahwah in London: L. Erlbaum.

Kalalargainfo. 2016. Kristalna noć Na dan ubojstva Franka Lisice Bibinjci prestrašili Srbe i JNA u Zadru (2. maj). Dostopno prek: <http://www.kalalargainfo.hr/kristalna-noc-na-dan-ubojstva-franka-lisice-bibinjci-prestrasili-srbe-i-jna-u-zadru/> (6. julij 2016).

Kalmus, Veronika. 2003. »Is interethnic integration possible in Estonia?»: ethno-political

- discourse of two ethnic groups. *Discourse and Society*, 14 (6): 667–697. Dostopno prek: <http://das.sagepub.com/cgi/content/abstract/14/6/667> (10. marec. 2010).
- Kamberović, Husnija. 2009. Bošnjaci 1968: politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta. V *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova*, ur. Husjina Kamberović, 59–81. Sarajevo: Institut za historiju.
- Katunarić Vjeran. 1997. Prijatelji so daleč: eksotično videnje drugih na Hrvaškem. V *Zbornik referatov mednarodnega znanstvenega simpozija Strpnost do manjšin*, ur. Zlatko Tišljar in mag. Alojz Širec, 37–57. Maribor: Pedagoška fakulteta: Inter-kulturo.
- 2003. *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.
- Kelman, Herbert C. in Ronald J. Fisher. 2003. Conflict Analysis and Resolution. V *Oxford Handbook of Political Psychology*, ur. David O. Sears, Leonie Huddy in Robert Jervis, 315–353. Oxford: Oxford University Press.
- Kerševan, Marko. 1992. Émile Durkheim, sociologija in samomor (spremna beseda). V *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri, Émile Durkheima*, 139–155. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Klanjšek, Rudi. 2013. 20 Years Later: (Socio) Economic Development after the Breakup of Yugoslavia. V *20 years later: Problems and prospects of countries of former Yugoslavia*, ur. Sergej Flere, 95–130. Maribor: Center for the Study of Post-Yugoslav Societies, Faculty of Arts.
- Klinar, Peter. 1991. Slovenija in jugoslovanski etnični konflikti. V *Teorija in praksa* 28 (10 – 11): 1201–1211.
- 1993. O beguncih v Sloveniji. V *Teorija in praksa* 30 (1–2): 75–84.
- 1994. O nacionalni identiteti in etnonacionalizmih. V *Slovenski izziv II. Rezultati raziskav javnega mnenja 1992-1993*, ur. Niko Toš, 31–51. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klinar, Peter in Rudi Rizman. 1979. Etnične skupine in narod. V *Uvod v sociologijo. Druga Knjiga. Oblike združevanja in kulture*, ur. Peter Jambreč, 68–118. Ljubljana: Dopolna delavska univerza – Univerzum.
- Klopčič, Vera. 2003. Mednarodno pravne razsežnosti manjšinskega varstva v Republiki Sloveniji. V *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, ur. Vera Kržišnik-Bukić, 137–190. Dostopno prek: http://www.inv.si/DocDir/Publikacije-PDF/Raziskovalna%20porocila/Raziskava_Polozaj_in_status_pripadnikov_narodov_nekdanje_Jugoslavije_v_RS.pdf (05. april 2010).

- Kobolt, Alenka. 2002. *Zdej smo tu – a smo Čefurji?* Ljubljana: 12.
- Komac, Miran. 2003. »Nove« narodne skupnosti. V *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, ur. Vera Kržišnik-Bukić, 38–136. Dostopno prek: http://www.inv.si/DocDir/Publikacije-PDF/Raziskovalna%20porocila/Raziskava_Polozaj_in_status_pripadnikov_narodov_nekdanje_Jugoslavije_v_RS.pdf (05. april 2010).
- 2016. Priseljenci: večni tujek ali konstitutivni del slovenske družbe? V *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*, ur. Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnök, 74–98. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran, Mojca Medvešek in Petra Roter. 2007. *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!? Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Komac Miran et al. 2009. *Percepcije slovenske integracijske politike*, 2003. Datoteka podatkov. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/psip03/> (13. september 2017)
- Kos, Drago. 2013. Analiza umeščanja ljubljanske džamije. V *Teorija in praksa* 50 (3-4): 603–621.
- Kosanović, Saša. 2010. Zadar donio odluku o uklanjanju »ratnih ruševina«. *Novosti*, 8. januar. Dostopno prek: <http://arhiva.portalnovosti.com/2010/01/zadar-donio-odluku-o-uklanjanju-ratnih-rusevina/> (6. julij 2016).
- Kovačev, Asja Nina. 1997a. *Govorica telesa: izraznost roke med naravo in kulturo*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- 1997b. *Individualna in kolektivna identiteta*. Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo.
- 1999. Etnična identiteta – njeno oblikovanje, ohranjevanje in zatiranje. *Anthropos* 31 (1–3): 217–232.
- Kovačič, Gorazd. 2005. Zagate z nacijo. V *Nacionalizem. Teorija, ideologija, zgodovina*, Anthony D Smith, 213-233. Ljubljana: Krtina.
- Kristan, Ivan. 1982. Jugoslovanski federalizem. V *Nacionalno vprašanje in graditev jugoslovanske federacije*, ur. Rudi Rizman, Kristan Ivan, Škerjanec Janez in Ernest Perič, 5–23. Ljubljana: Republiška konferenca SZDL Slovenije (Maribor: Dravska tiskarna).
- 2010. Ustava SFRJ 1974 – generator krize Jugoslavije? V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 257–259. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Krivec, Matevž. 2003 Post Scriptum. V *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn, 145–151. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Križar, Žiga. 2015. Napad v Kumanovu naročila makedonska vlada? *Svet24*, 11. maj. Dostopno prek: <http://svet24.si/clanek/novice/svet/5550a9e2e3eb8/makedonija-je-zaradi-spopada-v-kumanovem-na-robu-izrednih-razmer-prebivalci-pa-krivca-vidijo-v-vladi-ki-se-bori-za-obstanek> (01. junij 2015).

Kržišnik-Bukić, Vera. 1996. *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

--- 2003a. Narodnostno samoorganiziranje Albancev, Bošnjakov/Muslimanov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Sloveniji. V *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, ur. Vera Kržišnik-Bukić, 191–321.

Dostopno prek: http://www.inv.si/DocDir/Publikacije-PDF/Raziskovalna%20porocila/Raziskava_Polozaj_in_status_pripadnikov_narodov_nekdanje_Jugoslavije_v_RS.pdf (05. april 2010).

--- 2003b. Uvod. V *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, ur. Vera Kržišnik-Bukić, 7–37. Dostopno prek:

http://www.inv.si/DocDir/Publikacije-PDF/Raziskovalna%20porocila/Raziskava_Polozaj_in_status_pripadnikov_narodov_nekdanje_Jugoslavije_v_RS.pdf (05. april 2010).

--- 2008. Narodnomanjšinsko vprašanje v Sloveniji po razpadu Jugoslavije: O družbeni upravičenosti priznanja statusa narodnih manjšin Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem in Srbom v Republiki Sloveniji s predlogi za urejanje njihovega narodnomanjšinskega položaja. V *Razprave in gradiva* (56–57): 121–153.

--- 2014. Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi kot neustavne narodne manjšine v Republiki Sloveniji na začetku 21. stoletja. V *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*, ur. Vera Kržišnik-Bukić, 151–178. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.

Kučan, Ana. 1998. *Krajina kot nacionalni simbol*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Kukić, Slavko. 2001. *Demografske promjene i položaj manjina u Bosni i Hercegovini*. Maribor: ISCOMET.

Kullashi, Muhamedin. 1989. Kosovska kriza i kriza Jugoslavije. V *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*, ur. Slavko Gaber in Tonči Kuzmanić, 17–24. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.

Lamovec, Tanja. 1978. Psihologija agresivnosti. V *Agresivnost*, Tanja Lamovec in Ana Rojnik, 11–156. Ljubljana: Univerzum.

- Le Bon, Gustave. 1989. *Psihologija gomila*. Zagreb: Globus: Pravni fakultet sveučilišta, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom.
- Le Bras, Hervé. 2003. *Kri in Gruda. Pregled teorij migracij v XX. stoletju*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Lenček, Rado L. 1978. *O jeziku in zavesti narodnega porekla*. New York: Columbia University.
- Levine, John M. in Richard L. Moreland. 2002. Group reactions to Loyalty and Disloyalty. V *Group cohesion, trust and solidarity*, ur. Shane R. Thye, Edward J. Lawler in Theresa H. Woodhouse, 203–228. Amsterdam (itn.): JAI: Elsevier Science.
- Lewis, Gail in Ann Phoenix. 2004. »Race«, »ethnicity« and identity. V *Questioning identity: gender, class, ethnicity*, ur. Kath Woodard, 115–150. London in New York: Routledge in association with The Open University.
- Leyens, Jacques-Philippe in Benoit Dardenne. 2003. Temeljni koncepti i pristupi u području socijalne kognicije. V *Uvod u socijalnu psihologiju: europske perspektive*, ur. Miles Hewstone in Wolfgang Stroebe, 99-122. Zagreb: Naklada slap.
- Leyens, Jacques-Philippe in Stéphanie Demoulin. 2010. Ethnocentrism and Group Realities. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 194–208. Los Angeles (itn.): Sage.
- Liebertson, Stanley. 1971. A Societal Theory of Race and Ethnic Relations. V *Majority and Minority: the dynamics of racial and ethnic relations*, ur. Norman R. Yetman in C. Hoy Steele, 51–64. Boston: Allyn and Bacon.
- Liebkind, Karmela. 1992. Ethnic Identity-Challenging the Boundaries of Social Psychology. V *Social Psychology of Identity and Self Concept*, ur. Glynis M. Breakwell, 146–185. London [itn.]: Surrey University Press.
- Lindholm, Helena. 1991. Nationalist movements: The Palestinian Intifada and Kosovo compared. V *Focus: Nation-building and Social Identity*, ur. Josef Binter, 5–48. Schlaining: European University Center for Peace Studies.
- Link, Bruce in Jo C. Phelan. 2008. Conceptualizing Sigma. V *Deviant Behavior: A Text-Reader in the Sociology of Deviance*, ur. Edward J. Clarke, 264–287. New York: Worth Publishers.
- Locke, Vance in Lucy Johnston. 2006. Stereotyping and Prejudice: A Social Cognitive Approach. V *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, ur. Martha Augoustinos and Katherine J. Reynolds, 107–125. London, Thousand Oaks in New Delhi: SAGE.

- Lopasic, Alexander. 2001. Islam in the Balkans: the Bosnian Case. V *Religious Quest and National Identity in the Balkans*, ur: Celia Hawkesworth, Muriel Heppell in Harry Norris, 141–157. Basingstoke: Palgrave in association with School of Slavonic and East European Studies, University College London.
- Lorenzi-Cioldi, Fabio in Willem Doise. 1990. Levels of analysis and social identity. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 71–88. New York in London: Harvester Wheatsheaf.
- Lorenčič, Aleksander. 2010. Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968-1988: na poti v razpad. V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 261–278. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Lukšič-Hacin, Marina. 1995. *Ko tujina postane dom. Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lusa, Stefano. 2010. Slovenska demokratizacija v osemdesetih letih. V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 331–346. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Maalouf, Amin. 2002. *U ime identiteta: nasilje i potreba za pripadnošću*. Zagreb: Prometej.
- Mackie, Diane M. in Eliot R. Smith. 2003. Intergroup Emotions and the Social Self. Prejudice Reconceptualized as Differentiated Reactions to Outgroups. V *The Social Self: cognitive, interpersonal, and intergroup perspectives*, ur. Joseph P. Forgas in Kipling D. Williams, 309–326. New York, London in Hove: Psychology.
- Mackie, Diane M., Eliot R. Smith in Devin G. Ray 2008. Intergroup Emotions and Intergroup Relations. *Social and Personality Psychology Compass* (2/5): 1866–1880. Dostopno prek: <http://www.indiana.edu/~smithlab/articles/IETCompass.pdf> (1. december 2012).
- Magaš, Branka. 1993. *The Destruction of Yugoslavia. Tracking the Break-up 1980-92*. London in New York: Verso.
- Maior, Gregory R., Geoffrey Haddock, Antony S. R. Manstead in Russell Spears. 2010. Attitudes and Intergroup Relations. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 261–275. Los Angeles (itn.): Sage.
- Major, Brenda. 2006. New Perspectives on Stigma and Psychological Well-Being. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 193–210. Mahwah in London: L. Erlbaum.

- Major, Brenda in Collette P. Eccleston. 2005. Stigma and Social Exclusion. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José Marques, 63–87. New York; Hove: Psychology Press.
- Major, Brenda in Townsend Sarah S. M. 2010. Coping with Bias. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 410–425. Los Angeles (itn.): Sage.
- Malim, Tony and Ann Birch. 1989. *Social Psychology*. Basingstoke: Macmillan Education.
- Malešević, Siniša. 2004. *The sociology of ethnicity*. London in Thousand Oaks: SAGE.
- Mandelc, Damjan. 2011. *Na mejah nacije. Teorije in prakse nacionalizma*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Manstead, Antony S. in Miles Hewstone, ur. 1996. *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*. Cambridge in Oxford: Blackwell.
- Marczewska-Rytko, Maria. 2002. The Problem of Xenophobia in the Context of Populism and European Enlargement. V *Xenophobia and Post-socialism*, ur. Mojca Pajnik, 73–87. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Marjanovič Umek, Ljubica in Maja Zupančič, ur. 2004. *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Marković, Predrag J. 2002. Višestruki identitet u bivšoj Jugoslaviji: slučaj istorije mešovitih brakova. V *Religija, društvo i politika: kontroverzna tumačenja i približavanje*, ur. Thomas Bremer, 54–63. Bonn: Deutsche Kommission Justitia et Pax.
- Marović, Marija, Filip Ejodus in Ivan Kostić. 2012. *Sukob percepcija? Bezbednost na jugu Srbije*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i suradnju in Balkanski centar za Bliski Istok. Dostopno tudi prek: <http://media.balkanskicentrazabliskiistok.com/2013/04/Sukob-percepcija-SRB.pdf> (23. februar 2015).
- Marques, José M. 1990. The black-sheep effect: Out-group homogeneity in social comparison settings. . V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 28–47. New York in London: Harvester Wheatsheaf.
- Marques, José M., Vincent Yzerbyt in Jacques-Philippe Leyens. 1988. The black-sheep effect: Extremity of judgments towards ingroup members as a function of group identification. *European Journal of Social Psychology* 18: 1–16. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/227806163_The_Black_Sheep_Effect_Extremity_of_Judgments_towards_Ingroup_Members_as_a_Function_of_Group_Identification (20. avgust 2012).

- Marques, José M., Darío Páez in Dominic Abrams. 1998. Social Identity and Intragroup Differentiation as Subjective Social Control. V *Social Identity. International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 124–141. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Marvasti, Amir. 2008. Being Middle Eastern American: Identity Negotiation in the Context of the War and Terror. V *Deviant Behavior: A Text-Reader in the Sociology of Deviance*, ur. Edward J. Clarke, 648–671. New York: Worth Publishers.
- Massey, Garth, Randy Hodson in Duško Sekulić. 2004. Nacionalizam, liberalizam i liberalni nacionalizam u poslijeratnoj Hrvatskoj. V *Sukobi i Tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*, ur. Duško Sekulić, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey in Josip Županov, 225–255. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Matković, Hrvoje. 1998. *Povijest Jugoslavije (1918-1991): hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- McGarty, Craig. 1999. *Categorization in Social Psychology*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- McGraw, Kathleen. 2003. Political Impressions. Formation and Management. V *Oxford Handbook of Political Psychology*, ur. David O. Sears, Leonie Huddy in Robert Jervis, 394–432. Oxford: Oxford University Press.
- McLaughlin-Volpe, Tracy. 2006. Understanding Stigma From the Perspective of the Self-Expansion Model. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 213–234. Mahwah in London: L. Erlbaum.
- McLaughlin-Volpe, Tracy, Art Aron, Stephen C. Wright in Gary W. Lewandowski jr. 2005. Exclusion of the Self by Close Others and by Groups: Implications of the Self-Expansion Model. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 113–134. New York in Hove: Psychology Press.
- Medica, Karmen. 2010. Sodobni integracijski procesi in kontroverznost krožnih migracij. V *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica, Goran Lukič in Milan Bufon, 37–56. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Medkulturni.si*. Dostopno prek: <http://medkulturni.si/> (20. maj 2016).
- Medvešek, Mojca. 2007. Kdo so potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije. V *Razprave in gradivo*. (53-54) 28-67.
- Medvešek, Mojca in Romana Bešter. 2010. Migrantski otroci v slovenskem šolskem sistemu. V *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica, Goran Lukič in

- Milan Bufon, 97–126 Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Meier, Viktor. 1996. *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Melik, Vasilij. 1987. Slovenci skozi čas. V *Na pragu tretjega tisočletja*, ur. Jože Strgar, 8 – 28. Celje: Mohorjeva družba.
- Memorandum SANU*. 1986. Dostopno prek: <http://www.miljenko.info/osobno/read/560> (16. oktober 2013).
- Mesić, Milan. 1992. *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske.
- Miller, Carol T. in Kaiser, Cheryl R. 2001. »A Theoretical perspective on coping with stigma«. *Journal of Social Issues* 47 (1): 73–92. Dostopno prek: [https://depts.washington.edu/silab/Documents/Miller%20&%20Kaiser%20\(2001\).pdf](https://depts.washington.edu/silab/Documents/Miller%20&%20Kaiser%20(2001).pdf) (12. 10. 2017)
- Mills, Charles Wright. 1965. *Elita oblasti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije. 2012. *Klubovi i udruženja dijaspora*. Dostopno prek: <http://mfa.rs/sr/index.php/konzularni-poslovi/dijaspora/klubovi-iz-dijaspora/101-dijaspora-klubovi/10639-slovenia-dis?lang=lat> (20. maj 2014).
- Mirčeta, Vanja. 2010. Za “Složnu braću” država nam nudi sedam puta manji objekt. *Zadarski list*, 16. avgust. Dostopno prek: <http://www.zadarskilist.hr/clanci/16082010/za-sloznu-bracu-drzava-nam-nudi-sedam-puta-manji-objekt> (7. julij 2016).
- Mlinar, Franc. 2006. Pripombe in sugestije pripadnikov ustavno „nepriznanih“ in „priznanih“ etničnih skupnosti v Sloveniji. V *Diskriminacija na etnični in verski osnovi v Sloveniji*, ur. Silvo Devetak, 13–22. Maribor: ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije.
- Mojzes, Paul. 1994. *Yugoslavian inferno: ethnoreligious warfare in the Balkans*. New York: Continuum.
- Moghaddam, Fathali M., Donald M. Taylor in Stephen C. Wright. 1993. *Social Psychology in Cross-Cultural Perspective*. New York: Freeman.
- Monaghan, John in Peter Just. 2008. *Socialna in kulturna antropologija: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
- Mondo*. 2016. Evo konačnih rezultata referenduma RS (26. september). Dostopno prek: <http://mondo.rs/a942333/Info/Ex-Yu/Konacni-rezultati-referenduma-u-RS.html> (30. september 2016).

- Moore, Stephen. 1997. *Sociologija. Ključni pojmi in dejstva*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Moscovici, Serge. 1976. *Social Influence and Social Change*. London in New York: European Association of Experimental Social Psychology: Academic Press.
- 1985. *The age of crowd: a historical treatise on mass psychology*. Cambridge (itn.): Cambridge University Press; Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- 1994. Three concepts: minority, conflict, and behavioral style. V *Minority influence*, ur. Serge Moscovici, Angelica Mucchia-Faina in Anne Maass, 223–251. Chicago : Nelson-Hall.
- Moscovici, Serge in W. Doise. 1994. *Conflict and Consensus: A General Theory of Collective Decisions*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Moscovici, Serge in Bernard Personnaz. 2001. Studies in Social Influence: Minority Influence and Conversion Behavior in a Perceptual Task. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 289-297. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.
- Moscovici, Serge in Juan A. Pérez. 2009. A New Representation of Minorities as Victims. V *Coping with Minority Status: Responses to Exclusion and Inclusion*, ur. Fabrizio Butera in John M. Levine, 82–103. New York: Cambridge University Press.
- Moya, Miguel. 1998. Social Identity and Interpersonal Relationships. V *Social Identity. International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 154–165. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Mucchi-Faina, Angelica. 2009. Prominority Policies and Cultural Change: A Dilemma for Minorities. V *Coping with Minority Status: Responses to Exclusion and Inclusion*, ur. Fabrizio Butera in John M. Levine, 293–310. New York: Cambridge University Press.
- Mummendey, Amélie. 1996. Aggressive Behaviour. V *Introduction to Social Psychology: A European Perspective*, ur. Miles Hewstone, Wolfgang Stroebe, Jean-Paul Codol in Geoffrey M. Stephenson, 263–287. Oxford in Cambridge: Blackwell.
- Mummendey, Amélie in Wenzel Michael. 1999. Social Discrimination and Tolerance in Intergroup Relations: Reactions to Intergroup Difference. *Personality and Social Psychology Review* 3 (2): 158–174. Dostopno prek: [http://dtserv2.compsy.uni-jena.de/ss2009/sozpsy_uj/86956663/content.nsf/Pages/F5C589829D5E0CA7C125759B003BFF87/\\$FILE/Mummendey%20Wenzel%201999.pdf](http://dtserv2.compsy.uni-jena.de/ss2009/sozpsy_uj/86956663/content.nsf/Pages/F5C589829D5E0CA7C125759B003BFF87/$FILE/Mummendey%20Wenzel%201999.pdf) (2. junij 2012).
- Musek, Janek. 1994. *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 1997. Psihološke prvine narodne identitete in analiza slovenske samopodobe. V: *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas : Lipica, 29. maj - 1. junij 1996, Die Slowenische nationale Identität im Wandel: Lipica, 29. Mai - 1. Juni 1996*, (Historia), ur. Dušan Nečak, 174–203. Ljubljana Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete. Musek, Janek in Vid Pečjak. 1997. *Psihologija*. Ljubljana: Educy.

Musil Bojan. 2010 *Sociokulturna psihologija*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelek za slovanske jezike in književnost.

Nečak, Dušan. 1997. Avstrija. Jugoslavija. Slovenija, Slovenska naroda identiteta skozi čas. V: *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas : Lipica, 29. maj - 1. junij 1996, Die Slowenische nationale Identität im Wandel : Lipica, 29. Mai - 1. Juni 1996*, (Historia), ur. Dušan Nečak, 19–24. Ljubljana Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.

Neubeck, Kenneth J. in Davita Silfen Glasberg. 1996. *Sociology. A critical approach*. New York ... [itn.] : McGraw-Hill.

Nikolić-Ristanović, Vesna. 2003. Društvena promena, rod i nasilje u postkomunističkim i ratom pogodenim društvima. *Reč* 70 (16): 268–323. Dostopno prek: <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/70/267.pdf> (3. marec 2012).

Noel, Donald L. 1971. A Theory of the Origin of Ethnic Stratification. V *Majority and Minority: the dynamics of racial and ethnic relations*, ur. Norman R Yetman in C. Hoy Steele, 32–50. Boston: Allyn and Bacon.

Nohlen, Dieter, ur. 2001. *Politološki rječnik. Država i politika*. Osijek, Zagreb in Split: Pan Liber.

Norris, David. 2002. *Balkanski mit: pitanja identiteta i modernosti*. Beograd: Geopolitika.

NOVA24TV. 2016a. *Kaj se danes dogaja z džamijo?* Slovenija, 23. januar. Dostopno prek: <http://nova24tv.si/slovenija/ljudje/foto-dzamija-v-ljubljani/> (9. april 2016).

--- 2016b. *Srbska diaspora protestira pred ministrstvom za kulturo in zahteva sestanek s Cerarjem*. Slovenija, 29. julij. Dostopno prek: <http://nova24tv.si/slovenija/srbska-diaspora-protestira-pred-ministrstvom-za-kulturo-in-zahteva-sestanek-s-cerarjem/> (10. avgust 2016).

Novosadski dogovor. 1954. Dostopno prek: http://govori.tripod.com/novosadski_dogovor.htm (4. april 2012).

Novosti. 2014. Makedonija: Proglašena albanska republika »Ilirida« (18. september). Dostopno prek: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:510846-Makedonija-Proglasena-albanska-republika-Ilirida> (23. oktober 2014).

Oakes, Penelope J., S. Alexander Haslam in John C. Turner. 1994. *Stereotyping and Social Reality*. Oxford in Cambridge: Blackwell.

--- 1998. The Role of Prototypicality in Group Influence and Cohesion: Contextual Variation in the Graded Structure of Social Categories. V *Social Identity: International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 75–92. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

Oakes, Penelope J. in S. A. Haslam. 2006. Categorization on Trial for Inciting Intergroup Hatred. V *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, ur. Martha Augoustinos and Katherine J. Reynolds, 179–194. London, Thousand Oaks in New Delhi: SAGE.

Ohridski okvirni sporazum. 2001. Dostopno prek:
https://peaceaccords.nd.edu/sites/default/files/accords/Macedonia_framework_agreement.pdf
 (23. avgust 2016).

Omerzu, Mojca. 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti. Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970 – 1998*. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov.

Operario, Don, Stephanie A. Goodwin in Susan T. Fiske. 1998. Power Is Everywhere: Social Control and Personal Control Both Operate at Stereotype Activation, Interpretation and Response. V *Stereotype Activation and Inhibition*, ur. Robert S. Wyer, jr, 163–175. Mahwah, N.J. in London: Lawrence Erlbaum Associates.

Oskamp, Stuart in P. W. Schultz. 1998. *Applied Social Psychology*. Upper Saddle River in NJ: Prentice Hall.

Otten, Sabine. 2003. I Am Positive and So Are We. The Self as Determinant of Favoritism toward Novel Ingroups. V *The Social Self: cognitive, interpersonal, and intergroup perspectives*, ur. Joseph P. Forgas in Kipling D. Williams, 273–291. New York, London in Hove: Psychology.

Otten, Sabine, A. Mummendey in Mathias Blanz. 2001. Intergroup Discrimination in Positive and Negative Outcome Allocations: Impact of Stimulus Valence, Relative Group Status, and Relative Group Size. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 188–204. Philadelphia, Pa.in Hove: Psychology Press.

Oyserman, Daphna in Hazel Rose Markus. 1998. Self as social representation. V *The Psychology of the Social*, ur. Uwe Flick, 107–125. Cambridge: Cambridge University Press.

Páez, Darío, Cristina Martínez-Taboada, Juan José Arrópide, Patricia Insúa in Sabino Ayestarán. 1998. Constructing Social Identity; The Role of Status, Collective Values, Collective Self-Esteem, Perception and Social Behavior. V *Social Identity: International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 211–229. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

- Pajnik, Mojca. 2002. Introduction: Towards the others and those different. V *Xenophobia and Post-socialism*, ur. Mojca Pajnik, 7–16. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pantić, Dragomir. 1977. Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva. V *Društveni slojevi i društvena svest: sociološko istraživanje interesa, stilova života, klasne svesti i vrednostno-ideoloških orijentacija društvenih slojeva*, ur. Mihailo V. Popović, Silvano Bolčić, Vesna Pešić, Milosav Janičijević in Dragomir Pantić, 269–406. Beograd: Centar za sociološka istraživanja, Institut društvenih nauka.
- 1991. Nacionalna distanca građana Jugoslavije. V *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, ur. Ljiljana Baćević, Štefica Bahtijarević, Vladimir Goati, Goran Milas, Milan Miljević, dr Stojmen Mihajlovski, Dimitar Mirčev, Dragomir Pantić, Nikola Poplašen, Niko Toš in Mirjana Vasović, 168–186. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja i javno mnenje.
- Pavelić, Boris. 2010. Grad Zadar odustaje od čišćenja ruševina. *Zadarski list*, (12. avgust). Dostopno prek: <http://www.zadarskolist.hr/clanci/12082010/grad-zadar-odustaje-od-ciscenja-rusevina> (6. julij 2016).
- Pavlović, Mirjana. 2010. Srbi u Sloveniji. Manjinske organizacije. V *Traditiones* 39 (1): 71–81. Dostopno prek: www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-KB7Y5VUU/...bc19.../PDF (27. avgust 2016).
- Pečjak, Vid. 1990. *Kako se je podrl komunizem: psihosocialna analiza dogodkov v nekdanjih in sedanjih socialističnih deželah*. Ljubljana: Samozaložba.
- Pehrson, Samuel, Vivian L. Vignoles in Rupert Brown. 2009. National Identification And Anti-Immigrant Prejudice: Individual And Contextual Effects Of National Definitions. *Social Psychology Quarterly* 72 (1): 24–38. Dostopno prek: <http://spq.sagepub.com/content/72/1/24.full.pdf+html> (1. september 2012).
- Pérez, Juan A. in Gabriel Mugny. 1990. Minority influence, manifest discrimination and latent influence. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 152–168. New York in London: Harvester Wheatsheaf.
- 1998. Categorization and Social Influence. V *Social Identity. International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 142–153. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Perič, Ernest. 1982. Enakopravnost narodnosti. V *Nacionalno vprašanje in graditev jugoslovanske federacije*. ur. Rudi Rizman, Kristan Ivan, Škerjanec Janez in Ernest Perič, 58–67. Ljubljana: Republiška konferenca SZDL Slovenije (Maribor: Dravska tiskarna).

- Perica, Vjekoslav. 2006a. *Balkanski idoli 1. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Beograd: Biblioteka XX vek: Knjižara Krug.
- 2006b. *Balkanski idoli 2. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Beograd: Biblioteka XX vek: Knjižara Krug.
- Petrović, Ruža. 1987. *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt (prema kartama Zorana Tošića)*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Pettigrew, Thomas F. 1982. Prejudice. V *Prejudice: Dimensions of Ethnicity*, ur. Thomas F. Pettigrew, George M. Fredrickson, Dele T. Knobel, Nathan Glazer in Reed Ueda, 1–29. Cambridge, Mass.: Belknap Press.
- 1998. Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology* 49: 65–85. Dostopno prek: <http://www.students.unimarburg.de/~Nauj/downloads/03.%20Semester/expra/annurev.psych.49.1.65.pdf> (1. september 2012).
- 2001. The Ultimate Attribution Error: Extending Allport's Cognitive Analysis of Prejudice. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 162–173. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.
- Pickett, Cynthia L. in Marilyn B. Brewer. 2005. The Role of Exclusion in Maintaining Ingroup Inclusion. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 89–111. New York in Hove: Psychology Press.
- Pinel, Elizabeth C. 1999. Stigma Consciousness: The Psychological Legacy of Social Stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology* 76 (1): 114–128. Dostopno prek: http://www.uvm.edu/~psych/graduate/gen_exp/social/papers/scq.pdf (1. junij 2012).
- Polič, Marko. 1992. Psihološka skica vojne: primer Jugoslavija. V *Teorija in Praksa* 29 (11-12): 1187–1197.
- 1998. Komunikacija in prepričevanje: vplivanje na stališča in vedenje. V *Javnost in nesreče: obveščanje, opozarjanje, vplivanje*, ur. Mihael Kline, Marko Polič in Vlasta Zabukovec, 61–93. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Poverentik za zaštitu ravnopravnosti. 2012. *Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja. „Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji“*. Dostopno prek: http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/izvestaj_diskriminacija__cpe_cesid_undp_decembar_2012.pdf (18. maj 2015).
- 2013. *Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja. „Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji“*. Dostopno prek: http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/izvestaj_diskriminacija_cesid_undp_poverenik_2013_v__21_02_2014_final_sajt.pdf (18. maj 2015).

Praprotnik, Tadej. 1999. *Ideološki mehanizmi produkcije identitet: od identitete k identifikaciji*. Ljubljana: ISH - Fakulteta za podiplomski humanistični študij: ŠOU - Študentska založba.

Pravilnik o dopolnitvi pravilnika o načinu vodenja sodnega registra. Ur 1 3/1997. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=19973&stevilka=170> (17. maj 2016).

Prinčič, Jože. 2010. Vlada Staneta Kovačiča in njena gospodarska politika. V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 121–141. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Prislin, Radmila in P. Niels Christensen. 2009. Influence and Its Aftermath: Motives for Agreement Among Minorities and Majorities. V *Coping with Minority Status: Responses to Exclusion and Inclusion*, ur. Fabrizio Butera in John M. Levine, 333–353. New York: Cambridge University Press.

Puhalo, Srđan. 2003. Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše Jugoslavije. V *Psihologija* 36(2):141-152. Dostopno prek: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0048-5705/2003/0048-57050302141P.pdf>(22. november 2014).

--- 2009. *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung. Dostopno prek: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06799.pdf> (22. november 2014).

Puhar, Alenka. 1992. *Slovenski avtoportret 1918-1991*. Ljubljana: Nova revija.

Purivatra, Atif in Muhamed Hadžijahić 1992. Ustanak bosanskih Muslimana 1878. V *Bosna i Hercegovina ogledalo razuma: izbor članaka, odlomaka i ilustracija*, ur. David Atlagić, 36-37. Beograd: IGC Borba.

Quinn, Diane M. 2006. Concealable Versus Conspicuous Stigmatized Identities. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 83–103. Mahwah in London: L. Erlbaum.

Radio Slobodna Evropa, Most. 2013. *Preti li asimilacija Srbima u Hrvatskoj i Hrvatima u Srbiji*, 9. junij. Dostopno prek: <http://www.slobodnaevropa.org/a/most-preti-li-asimilacija-srbima-u-hrvatskoj-i-hrvatima-u-srbiji/25011237.html> (19. oktober 2015).

Ramet, Sabrina P. 2001. *Čija demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989. godine*. Zagreb: „Alinea“.

--- 2005. *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Zagreb: Alinea.

Razpotnik, Špela. 2004. *Preseki odvečnosti: nevidne identitete mladih priseljenk v družbo tranzicijskih vic*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Register političnih strank. Dostopno prek: <http://mrrsp.gov.si/rduobjave/ps/index.faces> (28. avgust 2016).

Repe, Božo. 2010a. Slovenski „liberalizem“ šestdesetih let in vloga Staneta Kavčiča. V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 109–120. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

--- 2010b. Zgodovinske okoliščine, v katerih je bil preprečen »miting resnice« v Ljubljani. V *Varstvoslovje* 12 (1): 7–12.

Republika Hrvatska. Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. *Hrvatske manjine u Republici Sloveniji*. Dostopno prek: <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatska-manjina-u-republici-sloveniji/13> (30. avgust 2016).

Republika Slovenija. Ministrstvo za notranje zadeve. *Državljanstvo*. Dostopno prek: http://www.mnz.gov.si/si/mnz_zasvas/tujci_vsloveniji/drzavljanstvo/ (1. maj. 2012).

Republika Srpska. Vlada. 2012. *Informacija o ostvarivanju prava izbjeglica, raseljenih lica i povratnika*. Dostopno prek: <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mirl/Documents/informacija%20o%20ostvarivanju%20prava%20izbjeglica-lat.pdf> (28. april 2016).

Reicher, Stephen D. 2001. The St. Pauls' Riot: An Explanation of the Limits of Crowd Action in Terms of a Social Identity Model. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur. Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 302–315. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.

Reicher, Stephen in Nick Hopkins. 2001. *Self and Nation; Categorization, Contestation and Mobilization*. London, Thousand Oaks, Calif., in New Delhi: SAGE.

Reicher, Stephen, Russell Spears in S. Alexandar Haslam. 2010. The Social Identity Approach in Social Psychology. V *The SAGE Handbook of Identities*, ur. Margaret Wetherell in Chandra Talpade Mohanty, 45–62. Los Angeles (etc.): Sage.

Reynolds, Katherine J. in J. C. Turner. 2006. Prejudice as a Group Process: The Role of Social Identity. V *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, ur. Martha Augoustinos and Katherine J. Reynolds, 160–178. London, Thousand Oaks in New Delhi: SAGE.

Ribičič, Ciril. 2014. Interes in odgovornost večinskega naroda za sožitje z manjšinami: novodobne narodne manjšine in osamosvojitve Slovenije. V *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*, ur. Vera Kržnišnik-Bukić, 179–204. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.

- Richeson Jennifer A. in J. Nicole Shelton. 2010. Intergroup Dyadic Interactions. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 277–293. Los Angeles (itn.): Sage.
- Ringer, Benjamin Bernard in Elinor R. Lawless. 1989. *Race-Ethnicity and Society*. New York: Routledge.
- Rizman Rudi 1991. Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 15–37. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- Rogers, Anissa. 2006. *Human Behavior in the Social Environment*. New York: McGraw-Hill.
- Rokeach, Milton. 1960. *The open and closed mind: investigations into the nature of belief systems and personality systems*. New York: Basic Books.
- Rosenberg, Morris in Howard B. Kaplan. 1982. Introduction. V *Social Psychology of the Self-Concept*, ur. Morris Rosenberg in Howard B. Kaplan, 212, 174–178, 210–223, 338–348, 436–438, 510–513. Arlington Heights in Illinois: Harlan Davidson.
- Rot, Nikola. 1968. *Psihologija osebnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 1987. *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Roter, Petra. 2009. *Narodne manjšine v mednarodnih odnosih*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rothschild, Joseph. 1991. Etničnost in država. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 165–190. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- RTL. 2013. *Trgu deseci tisuća ljudi: »Ćirilica predstavlja nastavak srpske agresije«*. Zagreb, 7. april. Dostopno prek: <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/717584/na-trgu-deseci-tisuca-ljudi-cirilica-predstavlja-nastavak-srpske-agresije/> (8. april 2013).
- 2015. *Vijeće Europe ogorčeno odlukom Hrvatske o zabrani dvojezičnih tabli u Hrvatskoj*. 22. avgust. Dostopno prek: <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/1729674/vijece-europe-ogorceno-odlukom-hrvatske-o-zabrani-dvojezicnih-tabli-u-vukovaru/> (22.08.2015).
- RTS. 2014. *Mitrovica nemiri zbog Parka mira*. 22. junij. Dostopno prek: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1629885/Mitrovica%2C+nemiri+zbog+Park+a+mira.html> (19. marec 2015).
- RTV SLO, MMC. 2004. *Na Kosovu vre, svet zgrožen*. Kosovska Mitrovica/Beograd, 18. marec. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/na-kosovu-vre-svet-zgrozen/16832> (23. avgust 2014).
- 2008a. *Čigavo je Kosovi – kaj pravi zgodovina*. Ljubljana, 15. februar. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/cigavo-je-kosovo-kaj-pravi-zgodovina/83353> (23 avgust 2014).

- 2008b. *Kosovo je razglasilo neodvisnost*. Priština, 17. februar. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/kosovo-je-razglasilo-neodvisnost/83415> (23. avgust 2014).
- 2010. *Različno število izbranih zaradi neuskklajenih evidenc?* Ljubljana, 6. maj. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/slovenija/razlicno-stevilo-izbranih-zaradi-neuskklajenih-evidenc/229541> (9. maj 2014).
- 2014. *Etnični Albanci še vedno protestirajo*. Skopje, 11. julij. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/eticni-albanci-v-makedoniji-se-vedno-protestirajo/341763> (15. julij 2014).
- 2015. *Izvajalec del izbran, čez tri leta bo v Ljubljani stala džamija*. Ljubljana, 17. april. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/slovenija/izvajalec-del-izbran-cez-tri-leta-bo-v-ljubljani-stala-dzamija/363090> (25. maj 2015).
- 2016. *Protesta zveze srbske diaspore se ni udeležil nihče*. Ljubljana, 29. julij. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/kultura/drugo/protesta-zveze-srbske-diaspore-se-ni-udelezil-nihce/399154> (10. avgust 2016).
- Rubesova, Anna in Jan Havlicek Jan. 2011. Facial Appearance and Personality Judgements. V *Social Psychological Dynamics*, ur. Derik Chadee in Aleksandra Kostelić, 113–144. Kingston in Jamaica: University of the West Indies Press.
- Rus, Velko S. 1994. *Socialna psihologija: teorije, empirija, eksperiment, uporaba I*. Ljubljana: Davean d.o.o.
- 1999. *Sociopsihologija kot sodobna paradigma socialne psihologija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2000. *Socialna in societalna psihologija (obrisi sociopsihologije)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2011. *Socialna, societalna in socio-psiho-logija // psiho-sociologija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Sachdev, Itesh in Richard Y. Bourhis. 1990. Language and social identification. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, Dominic Abrams in Michael A. Hogg, 211–229. New York in London: Harvester Wheatsheaf.
- Salazar, José Miguel. 1998. Social Identity and National Identity. V *Social Identity. International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 114–123. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Savez nacionalnih manjina Republike Srpske. 2011. *O savez*. Dostopno prek: <http://www.snm.rs.ba/index.php?idsek=227> (30. juni 2016).

Schmader, Toni in Brian Lickel. 2006. Stigma and Shame: Emotional Responses to the Stereotypic Actions of One's Ethnic Ingroup. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 261–285. Mahwah in London: L. Erlbaum.

Schultz, Wesley P. in Stuart Oskamp. 2000. *Social Psychology: an Applied Perspective*. Upper Saddle River in NJ: Prentice Hall.

Sekulić, Duško. 2004. Nacionalizam protiv demokracije: naslijeđa marksizma. V *Sukobi i Tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*, ur. Duško Sekulić, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey in Josip Županov, 33-53. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Sekulić, Duško in Željka Šporer. 2004. Podrška režimu u Hrvatskoj. Odrednice podrške režima u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. V *Sukobi i Tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*, ur. Duško Sekulić, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey in Josip Županov, 287–325. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Sekulić, Duško, Garth Massey in Randy Hodson. 2004. Tko su bili Jugoslaveni? Propali izvori zajedničkog identiteta u bivšoj Jugoslaviji? V *Sukobi i Tolerancija: društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*, ur. Duško Sekulić, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey in Josip Županov, 175-199. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Serino, Carmencita. 1998. The Personal-Social Interplay: Social-Cognitive Prospects on Identity and Self-Others Comparison. V *Social Identity, International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 24–43. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

Shala, Blerim. 1990. *Kosovo, krv i suze*. Ljubljana: Založba alternativnega tiska, Ljudska pravica.

Shelton, Nicole J., Jennifer A. Richeson, Jessica Salvatore in Diana M. Hill. 2006. Silence Is Not Golden: The Intrapersonal Consequences of Not Confronting Prejudice. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 65–81. Mahwah in London: L. Erlbaum.

Sherif, Muzafer. 2001. Superordinate Goals in the Reduction of Intergroup Conflict. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur. Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 64–70. Philadelphia, Pa. in Hove : Psychology Press.

Sidanius, Jim in F. Pratto. 2001. *Social Dominance: an Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.

Silber, Laura in Allan Little. 1996. *Smrt Jugoslavije*. Opatija: »Otokar Keršovani«.

Simon, Bernd. 2004. *Identity in Modern Society: A Social Psychological Perspective*. Malden in Oxford: Blackwell.

Simon, Bernd in Bert Klandermans. 2004 Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis. V *Political Psychology: Key Readings*, ur. John T. Jost in Jim Sidanius, 449– 465. New York: Psychology Press.

Siol.net. 2008. Izbrisani z mirnim protestom znova opozorili nase (6. marec). Dostopno prek: <https://siol.net/novice/slovenija/izbrisani-z-mirnim-protestom-znova-opozorili-nase-354234> (20. marec 2005).

Sirotković, Hodimir in Lujo Margetić. 1988. *Povijest država i prava naroda Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga.

Slobodna Dalmacija. 2009. A koliko je gradnja Rušenje ruševina 80 tisuća kuna (15.oktober). Dostopno prek: <http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/zadar/clanak/id/71706/a-koliko-je-gradnja-rusenje-rusevine-80-tisuca-kuna> (6. julij 2016).

--- 2010. Ratne ruševine ruše mir u zadru (14. januar). Dostopno prek: <http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/zadar/clanak/id/84501/ratne-rusevine-ruse-mir-u-zadru> (6. julij 2016).

--- 2016. Grad Zadar uklanja osam miniranih srpskih kuća – vlasnici najavili spor (9. februar). Dostopno prek: <http://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/zadar/clanak/id/301649/grad-zadar-uklanja-osam-miniranih-srpskih-kuca--vlasnici-najavili-spor> (6. julij 2016).

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.

Slovenske novice. 2015. FOTO in VIDEO: Grabus in Janković simbolično obeležila začetek gradnje džamije (6. maj). Dostopno prek: <http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/foto-video-grabus-jankovic-simbolicno-obelezila-zacetek-gradnje-dzamije> (7. maj 2015).

Skale, Oto. 2006. Hrvaško-bošnjaški konflikt. Diplomaska naloga, Univerza v Ljubljani, FDV. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Skale-Oto.PDF> (1.april. 2012).

Skok, Urška. 2007. Komentarji in priporočila mednarodnih pogodbenih teles glede implementacije standardov o pravicah človeka in prepovedi diskriminacije v Sloveniji. V *Zgodba o uspehu s priokusom grenkobe – diskriminacija v Sloveniji: publikacija mednarodnega projekta „Vzgoja in izobraževanje za borbo proti diskriminaciji v Sloveniji*, ur. Silvo Devetak, 80–90. Maribor: ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije.

- Skoko, Božo. 2009. *Država kao brend. Upravljanje nacionalnim identitetom*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Smith, Anthony D. 1988. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford in New York: Basil Blackwell.
- 2000. *Nations and nationalism in a global era*. Cambridge: Polity.
- 2005. *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
- Smith, Peter B. in Michael Harris Bond. 1998. *Social Psychology across cultures*. London [itn.]: Prentice Hall Europe.
- Smith, Eliot R. in Diane M. Mackie. 2000. *Social Psychology*. Philadelphia: Psychology Press.
- 2008. Intergroup Emotions. V *Handbook of emotions*, ur. Michael Lewis, Jeannette M. Haviland-Jones in Lisa Feldman Barrett, 428–439. New York in London: The Guilford Press.
- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Savezni zavod za Statistiku. 1981. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1981*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Statistični urad Republike Slovenije (popis 2002). 2002a. *Prebivalstvo po materinem jeziku*
Dostopno preko: <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/SaveShow.asp> (22. september 2017).
- 2002b. *Prebivalstvo po narodni pripadnost, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002*. Dostopno prek:
http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=7 (9. marec 2010).
- 2002c. *Prebivalstvo po pogovornem jeziku*. Dostopno preko:
<http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/SaveShow.asp> (22. september 2017).
- Sofradžija, Halima. 2005. Xenophobia as political fact: Contemplating xenophobia in a political philosophy framework. V *Nation-states and xenophobias: in the ruins of former Yugoslavia*, ur: Mojca Pajnik in Tonči Kuzmanić, 35–42. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Sokolović, Džemal. 2006. *Nacija protiv naroda: Bosna je samo jedan slučaj*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Son Hing, Leanne S in Mark P. Zanna. 2010. Individuale Differences. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 163–178. Los Angeles (itn.): Sage.
- Sowell, Thomas. 1996. *Migrations and cultures: a world view*. New York: BasicBooks.
- STA. 2013. Zveza srbske diaspore s protestom zahtevala enakopravno obravnavo pri dodeljevanju evropskih sredstev (31. avgust). Dostopno: <https://www.sta.si/1921381/zveza-srbske-diaspore-s-protestom-zahtevala-enakopravno-obravnavo-pri-dodeljevanju-evropskih-sredstev> (10. avgst 2016).

- Staub, Ervin. 2001. Individual and Group Identities in Genocide and Mass Killing. V *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ur. Richard A. Ashmore, Lee Jussim in David Wilder, 159–184. Oxford in New York: University Press.
- Staub, Ervin in Daniel Bar-Tal. 2003. Genocide, Mass Killing, and Intractable Conflict. Roots, Evolution, Prevention, and Reconciliation. V *Oxford Handbook of Political Psychology*, ur. David O. Sears, Leonie Huddy in Robert Jervis, 710–751. Oxford: Oxford University Press.
- Steele, Claude M. i Joshua Aronson. 1995. Stereotype Threat and Intellectual Test Performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76 (1): 797–811. Dostopno prek: http://users.nber.org/~sewp/events/2005.01.14/Bios+Links/Good-rec2-Steele_&_Aronson_95.pdf (11. oktober 2017).
- Suárez-Orozco, Carola. 2004. Immigrant Families and Their Children: Adoption and Identity Formation. V *The Blackwell Companion to Sociology*, ur. Judith R. Blue, 128–139. Malden in MA: Blackwell.
- Supek, Rudi. 1973. *Društvene predrasude: socijalno-psihološka razmatranja*. Beograd: Radnička štampa.
- Susič, Emidio in Danilo Sedmak. 1983. *Tiha asimilacija: psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Svet24.si. 2016a. Evropsko sodišče. Odškodnine izbrisanim so ustrezno urejene (17. november). Dostopno prek: <http://svet24.si/clanek/novice/slovenija/582da447a450f/evropsko-sodisce-za-clovekove-pravice-odskodnine-izbrisanim-so-ustrezno-urejene> (23. november 2016).
- 2016b. Na gradbišču džamije v Ljubljani spet svinjske glave (1. februar). Dostopno prek: <http://svet24.si/clanek/novice/slovenija/56af2ffa8fcf8/spet-svinjske-glave-na-gradbiscu-dzamije-v-ljubljani> (8. november 2016).
- Šabec, Ksenija. 2006. *Homo Europeanus. Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Štih, Peter. 2005. Nacionalizem kot zgodovinski nesporazum. V *Mit narodov: srednjeveški izviri Evrope*. Patrick J. Geary, 221–237. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Štulhofer, Aleksandar. 1993. Testirajući teorijo etničkog sukoba: occamova oštrica i početak rata u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja* 2 (4–5): 365–382 Dostopno prek: <http://www.hrca.hr/file/51771> (18. maj 2013).
- Štulhofer, Aleksandar in Davorka Matić. 1992. Sociologija medetničnih odnosov: skica nekega strela v prazno. *Družboslovne razprave* 14: 82–93 Dostopno prek:

<http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr14Stulhofer-Matic.PDF> (25. april 2011).

Švab, Alenka, Tjaša Žakelj, Romana Kuhar, Veronika Bajt, Mateja Sedmak, Ana Kralj, Živa Humer in Ružica Boškić. 2008. *Ciljno-raziskovalni projekt "Posledice diskriminacije na družbeno, politično in socialno vključenost mladih v Sloveniji: analiza glede na spol, spolno usmerjenost, ter etnično pripadnost" v okviru Ciljnega raziskovalnega programa (CRP) "Konkurenčnost Slovenije 2006-20013 [i.e. 2013]": Zaključno poročilo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede in Mirovni inštitut, Koper: Univerza na Primorskem in Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Povzeto s strani:

www.dlib.si/v2/StreamFile.aspx?URN=URN:NBN:SI:DOC...id...

ali

<http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/KnjigaNediskriminacija.pdf>

(1. maj 2011).

Tajfel, Henri. 1978. *The Social Psychology of Minorities*. London: Minority Rights Group.

--- 2001a. Experiments in Intergroup Discrimination. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 178–187. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.

--- 2001b. Social Stereotypes and Social Groups. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur: Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 132-145. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.

--- 2010a. Individuals and Groups in Social Psychology. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 65–73. New York; Hove: Psychology.

--- 2010b. Interindividual Behaviour and Intergroup Behaviour. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 97–117. New York in Hove: Psychology.

--- 2010c. Social Categorization, Social Identity and Social Comparison. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 119 –128. New York in Hove: Psychology.

--- 2010č. Social Identity and Intergroup Behavior. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 77–96. New York in Hove: Psychology.

D

--- 2010d. The Achievement of Group Differentiation. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 129–142. New York in Hove: Psychology.

Tajfel, Henri in J. Turner. 1986. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. V *Psychology of Intergroup Relations*, ur. Stephen Worchel in William G. Austin, 7–24. Chicago: Nelson-Hall Publishers. Dostopno tudi prek:
<http://faculty.kent.edu/updegraffj/gradsocial/readings/tajfel.pdf> (1. junij 2012).

--- 2001. An Integrative Theory of Intergroup Conflict. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur. Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 94–109. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.

Tajfel, Henri in A. L. Wilkes (1963/2011). Classification in quantitative judgment. *British Journal of Psychology* 54 (2): 101–114. Dostopno prek:
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.2044-8295.1963.tb00865.x/pdf> (3. junij 2012).

Tanjug. 2016. Bošnjaci iniciraju izdvajanje Srebrnice iz RS (12. avgust). Dostopno prek:
<http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=263809> (14. avgust 2016).

Tausch, Nicole in Miles Hewstone. 2010 Intergroup contact. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 543–560. Los Angeles (itn.): Sage.

Tavzes, Miloš, ur. 2002. *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Telegram. 2015. *Vijeće na burnoj sjednici izmijenilo statut, ukinulo ćirilicu* (17. avgust). Dostopno prek: <http://www.telegram.hr/politika-kriminal/gradsko-vijece-nakon-burne-sjednice-odlucilo-ukinuti-table-na-cirilici-u-vukovaru/> (17. avgust 2015).

Temeljna listina Slovenije. 1989. Dostopno prek:
<https://fototekamnzs.files.wordpress.com/2016/01/11-temeljna-listina-slovenije-1989.jpg>
 (09. avgust 2016).

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. 1991. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG74> (20. september 2017).

Tesser, Abraham. 1985. *Toward a Self-Evaluation Maintenance: model of social behavior*. Prispevek predstavljen na Annual Convention of the American Psychological Association, 23.–27. avgust 1985, v Los Angelesu, ZDA. Dostopno preko:
<http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED267303.pdf> (27. junij 2017).

--- 2000. On Confluence of Self-Esteem Maintenance Mechanisms. *Personality and Social Psychology Review* 4 (4): 290–299. Dostopno preko:
https://www.researchgate.net/publication/247759095_On_the_Confluence_of_Self-Esteem_Maintenance_Mechanisms (30. junij 2017).

Thalhammer Eva, Vlasta Zucha, Edith Enzenhofer, Brigitte Salfinger in Günther Ogris. 2001. *Attitudes towards minority groups in the European Union*. Dostopno prek:

<http://www.fudepa.org/Biblioteca/recursos/ficheros/BMI20060000083/attitudes.pdf>
(1.marec 2011).

Thoits, Peggy A. in Lauren K. Virshup. 1997. Me's and We's: Forms and Functions of Social Identities. V *Self and Identity: fundamental issues*, ur: Richard D. Ashmore in Lee Jussim, 106–133. New York in Oxford: Oxford University Press.

Tilly, Charles. 2007. *Identities, Boundaries and Social Ties*. Boulder in London: Paradigm.

Tišljar, Zlatko. 2012. Identitete. V *Identiteta, etničnost, nacionalnost*, ur. Andrej Naterer in Andrej Fištravec, 10–36. Maribor: Subkulturni azil.

Todorov, Tzvetan. 1991. Narod in nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 145–164. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.

Todorova, Maria N.. 2001. *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Tomašić, Dinko. 1938. *Politički razvitak Hrvata*. Zagreb: Hrvatska književna naklada neovisnih književnika.

Tomc, Gregor. 1993. Slovenski etnični značaj. V *Nova revija* 12 (134–135): 729–752.

--- 1997. Rasa/etnične skupine. V *Sociologija: ključni pojmi in Dejstva*. Stephen Moore, 158–161. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Toplak, Cirila. 2011. Etnične skupnosti, narodi in nacije. V *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*, ur. Marina Lukšič – Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik in Mitja Sardoč, 15 – 22. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Toš, Niko, ur. 1997. *Vrednote v prehodu I. Slovensko javno mnenje 1968-1990*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.

--- 1999. *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990-1998*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.

--- 2004. *Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999-2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV - CJMMK.

--- 2009. *Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004-2009*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.

Trenholm, Sarah in Arthur Jensen. 1992. *Interpersonal Communication*. Belmont (Cal.): Wadsworth.

Tropp, Linda R. 2006. Stigma and Intergroup Contact Among Members of Minority and Majority Status Groups. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 171–191. Mahwah in London: L. Erlbaum.

- Tropp, Linda R. in Stephen C. Wright. 2001. Ingroup Identification as the Inclusion of Ingroup in the Self. *Personality and Social Psychology Bulletin* 5 (27): 508–600. Dostopno prek: <http://www.sfu.ca/psyc/faculty/wrights/publications/PSPB2001.pdf> (2. september 2012).
- Trstenjak, Anton. 1983. Sprema beseda. V *Tiha asimilacija. Psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja*, Emidio Susič in Danilo Sedmak. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Turner, John C. 1991. *Social influence*. Buckingham in Bristol: Open University.
- 2010a. Social Categorization and the Self-Concept: A Social Cognitive Theory of Group Behavior. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 243–272. New York in Hove: Psychology.
- 2010b. Towards a Cognitive Redefinition of the Social Group. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 209–224. New York in Hove: Psychology.
- Turner, John C. in Katherine J. Reynolds. 2010. The Story of Social Identity. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 13–32. New York in Hove: Psychology.
- Turner, John C. in Penelope J. Oakes. 1989. Self-Categorization Theory and Social Influence. V *Psychology of Group Influence*, ur. Paul B. Paulus, 233–275. Hillsdale (New Jersey), Hove in London: Lawrence Erlbaum.
- 2010a. The Significance of the Social Identity Concept for Social Psychology with Reference to Individualism, Interactionism and Social Influence. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 225–240. New York in Hove: Psychology.
- 2010b. The Socially Structured Mind. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 301–313. New York in Hove: Psychology.
- Turner, John C., P. J. Oakes, S. A. Haslam in C. McGarty. 2010. Self and Collective: Cognition and Social Context. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 287–299. New York in Hove: Psychology.
- Turner, John C. in Rina S. Onorato. 2010. Social Identity, Personality, and the Self-Concept: A Self-Categorization Perspective. V *Rediscovering Social Identity: Key Readings*, ur. Tom Postmes in Nyla R. Branscombe, 315–339. New York in Hove: Psychology.
- Twenge, Jean M. in Roy F. Baumeister. 2005. Social Exclusion Increases Aggression and Self-Defeating Behavior while Reducing Intelligent Thought and Prosocial Behavior. *Social*

Psychology of Inclusion and Exclusion, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 27–46. New York in Hove: Psychology Press.

Uprava za dijasporu. Adresar dijaspore.

Dostopno prek: <http://www.dijaspora.mvpei.gov.me/naslovna> (20. maj 2014).

Urbančič, Ivan. 2002. Veliki prehod. Teze o naciji, nacionalnem interesu, državi, državnih oblasti in slovenstvu. V *Nova revija* 21 (239–240): 1–15.

Ured predsjednice RH. 2016. *Potpisana Deklaracija o unapređivanju odnosa i rješavanju otvorenih pitanja*, 20. junij. Dostopno prek: <http://predsjednica.hr/objava/1/1/1006> (8. avgust 2016).

Ustav Crne Gore. Službeni list Crne Gore, br. 1/2007. Dostopno prek: <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf> (15. avgust 2016).

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine Federacije BiH, br. 1/94. Dostopno prek: http://www.ads.gov.ba/v2/attachments/1952_Ustav%20Federacije%20BiH%20sa%20amandmanima.pdf (14. april 2014).

Ustav Republike Hrvatske. N.N. br. 85/10. Dostopno prek: <http://www.sabor.hr/ustav-republike-hrvatske> (8. avgust 2016).

Ustav Republike Kosova sa amandmanima I-XXIV. Službeni list Republike Kosova br. 25 (9. april. 2008). 2015. Dostopno prek: <http://www.kuvendikosoves.org/?cid=3,1058> (24. julij 2016).

Ustava Republike Makedonije. Dostopno prek: <http://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia.nspix> (23. avgust 2016).

Ustava Republike Slovenije. Ur. list RS, št. 33/91-I. Dostopno prek: <http://www.us-rs.si/0-sodiscu/pravna-podlaga/ustava/> (11. avgust 2016).

Ustav Republike Srbije. Sl. glasnik RS", br. 98/2006. Dostopno prek: http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php (12. julij 2016).

Ustav Republike Srpske. „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03 in 115/05. Dostopno prek: http://www.ads.gov.ba/v2/attachments/1953_ustav_republike_srpske%20latinica.pdf (14. april 2014).

Ustavni sud Bosne i Hercegovine. 2017. *Bakir Izetbegović, član Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Šefik Džaferović, prvi zamjenik predsjedavajućeg Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, Safet Softić, predsjedavajući Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i drugi* (U-10/16), sprejeta 1. decembra 2016. Dostopno prek: <http://www.ccbh.ba/odluke/#> (2. februar 2017)

Ustavno sodišče Republike Slovenije. 1995. *Zahteva za razpis referendumu 40. čl. Zakona o državljanstvu RS* (Ur. list RS, št. 1/91-I, 30/91-I, 38/92 in 13/94) (ZDRS), sprejeta 20. novembra 1995. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US17603> (16.maj 2016).

Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina. NN 155/02. Dostopno prek: <http://www.sabor.hr/ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina> (8. avgust 2016).

Valentinčič, Dejan. 2014. Pravice narodnih manjšin – primerjalni ustavnopravni, mednarodnopravni in državoznanstveni pogled. V *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*, ur. Vera Kržnišnik-Bukić, 129–150. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.

Van Laar, Colette in Shana Levin. 2006. The Experience of Stigma: Individual, Interpersonal and Situational Influences. V *Stigma and group inequality: social psychological perspective*, ur. Shana Levin in Colette van Laar, 1–17. Mahwah in London: L. Erlbaum.

Van Lange, Paul A. M. in Carsten K. W. De Dreu. 2003. Socijalna interakcija: suradnja i natjecanje. V *Uvod u socijalnu psihologiju: europske perspektive*, ur. Miles Hewstone in Wolfgang Stroebe, 291–315. Zagreb: Naklada slap.

Van Meijl, Toon. 2010. Anthropological Perspectives on Identity: From Sameness to Difference. V *The SAGE Handbook of Identities*, ur. Margaret Wetherell in Chandra Talpade Mohanty, 63–81. Los Angeles [itn.]: Sage.

Varuh človekovih pravic. 2012. *Obrezovanje fantkov iz nemedicinskih razlogov je kršitev otrokovih pravic*, 3. februar. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/medijsko-sredisce/aktualni-primeri/novice/detajl/obrezovanje-fantkov-iz-nemedicinskih-razlogov-je-krsitev-otrokovih-pravic/?cHash=7364092ccb> (28. marec 2016).

Vasović, Mirjana. 1991. Vrednosna opredeljenja Jugoslovena. V *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, ur. Ljiljana Baćević, Štefica Bahtijarević, Vladimir Goati, Goran Milas, Milan Miljević, dr Stojmen Mihajlovski, Dimitar Mirčev, Dragomir Pantić, Nikola Poplašen, Niko Toš in Mirjana Vasović, 197–233. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja i javno mnenje.

Vec, Tomaž. 1999. Socialne in kolektivne predstave. *Anthropos* 1-3 (1.31): 247–268.

--- 2007. Teoriji socialne identitete in samokategorizacije. *Psihološka obzorja* 16 (1): 75–89. Dostopno prek: <http://psy.ff.uni-lj.si/iGuests/Obzorja/Vsebina1/Vol16-1/vec.pdf> (5. maj 2011).

Večernji list. 2013a. Gradsko vijeće proglasilo Vukovar mjestom posebnog pijeteta, 4. november. Dostopno prek: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/gradsko-vijece-odlucilo-kraj-dvojezicnosti-u-vukovaru-900943> (5. november 2013).

--- 2013b. Prosvjednici čekićima razbili ćirilicne ploče u Vukovaru, 2 september. Dostopno prek: <http://www.vecernji.hr/neredi-u-vukovaru/prosvjednici-cekicima-razbili-cirilicne-ploce-u-vukovaru-606963> (4.september 2013).

--- 2013c. Stožer prikupio 650.000 potpisa za referendum o ćirilici, 6. december. Dostopno prek: <http://www.vecernji.hr/referendum-cirilica/stozer-prikupio-650000-potpisa-za-referendum-o-cirilici-907134> (7. december 2013).

--- 2014. Linta: »Vlada omogućila lokalnim vlastima da uklanjaju srpske ruševine bez suglasnosti vlasnika« (10. oktober). Dostopno prek: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/vlada-omogucila-lokalnim-vlastima-da-uklanjaju-srpske-rusevine-bez-suglasnosti-vlasnika-966398> (6. julij 2016).

--- 2016. Bauk srušio antićirilicni Statut Grada Vukovara. (22. januar. 2016) Dostopno prek: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/bauk-srusio-anticirilicni-statut-grada-vukovara-1054103> (23. januar 2016).

Velikonja, Mitja. 1998. *Bosanski religijski mozaiki: religija in nacionalne mitologije v zgodovini Bosne in Hercegovine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 2001. Sharpened Minds: Religious and Mythological Factors in the Creation of the National Identities in Bosnia Herzegovina. V *Religious Quest and National Identity in the Balkans*, ur: Celia Hawkesworth, Muriel Heppell in Harry Norris, 218–230. Basingstoke: Palgrave in association with School of Slavonic and East European Studies, University College London.

Verdery, Katherine. 1996. Ethnicity, nationalism, and state-making. Ethnic groups and boundaries: past and future. V *The anthropology of ethnicity: Beyond »Ethnic Groups and Boundaries«*, ur. Hans Vermeulen in Cora Govers, 33–58. Amsterdam: Het Spinhuis.

Verkuyten, Maykel. 2005. *The Social Psychology of Ethnic Identity*. Hove (UK) in New York: Psychology Press.

Verlič Christensen, Barbara. 2002. *Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vermeulen, Hans in Cora Govers. 1996. Introduction. V *The anthropology of ethnicity: Beyond »Ethnic Groups and Boundaries«*, ur. Hans Vermeulen in Cora Govers, 1–9. Amsterdam: Het Spinhuis.

Vežić, Gordan. 2010. Zadarsko rušenje ruševina. *Radio Slobodna Europa*, 15. januar. Dostopno prek: http://www.slobodnaevropa.org/a/zadar_uklanjanje_rusevina_vlasnistvo/1930507.html (7. julij 2016).

Vižintin, Marijanca Ajša. 2010. Otroci priseljencev: zakonodaja in prve izkušnje. V *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica, Goran Lukič in Milan Bufon, 221–239. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Vlada Republike Slovenije. 2000. *Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane Zvezne republike Jugoslavije z območja Kosova in njihovi vrnitvi v domovino*, sprejet 9. marca 2000. Ur. l. RS 24/2000. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=24415#!>/Sklep-o-prenehanju-zacasnega-zatocisca-za-drzavljanje-Zvezne-republike-Jugoslavije-z-obmocja-Kosova-in-njihovi-vrnitvi-v-domovino (14. marec 2015).

--- 2003. *Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane Bosne in Hercegovine in njihovi vrnitvi v domovino*, sprejet 12. junija 2003 Ur. l. RS 57/03. Dostopno prek:<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=SKLE3991> (14. marec 2015).

Vladislavljević, Neboljša. 2003. Nacionalizam, teorija društvenih pokreta i pokret Srba s Kosova 1985 – 1988. *Reč* 70/16: 83-107 . Dostopno prek: <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/70/83.pdf> (2. marec 2012).

Vodopivec, Peter. 2001. O Evropi, Balkanu in metageografiji. V *Imaginarij Balkana*, Maria N. Todorova, 381–401. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

--- 2010. Od poskusov demokratizacije (1986-1972) do agonije in katastrofe (1988–1991). V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 12-27. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Vujević Hećimović, Gordana, Senka Brajović in Ksenija Ilin. 2010. Socijalna distanca građana Hrvatske prema narodima s područja bivše Jugoslavije s obzirom na vrijeme i neka socio-demografska obilježja. V *Suvremene psihologija* 13 (1): 137–154. Dostopno prek: <http://hrcak.srce.hr/83031> (14. junij 2016).

Wagner, Ulrich, Oliver Christ in Wilhelm Heitmeyer. 2010. Anti-Immigration Bias. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, ur. John F. Dovidio, Miles Hewstone, Peter Glick in Victoria M. Esses, 360–376. Los Angeles (itn.): Sage.

Walker, Ian in Thomas F. Pettigrew. 1984. Relative deprivation theory: An overview and conceptual critique. V *British Journal of Social Psychology* 23: 301–310. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/229622127_Relative_Deprivation_Theory_An_Overview_and_Conceptual_Critique (1. marec 2017).

Wallerstein, Immanuel. 1991 (2011). The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity. V *Race, Nation, Class Ambiguous Identities*, ur. Etienne Balibar in Immanuel Wallerstein, 71–85. London in New York: Verso.

- Weber, Max. 1978. *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- 1999. *Vlast i politika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.
- Weeks, Dudley. 1994. *The eight essential steps to conflict resolution: preserving relationships at work, at home, and in the community*. New York: Jeremy P. Tarcher/Putnam.
- Wetherell, Margaret. 2010. The Field of Identity Studies. V *The SAGE Handbook of Identities*, ur. Margaret Wetherell in Chandra Talpade Mohanty, 3–26. Los Angeles [itn.]: Sage.
- Whitley, Bernard E. in Mary E. Kite. 2010. *The psychology of prejudice and discrimination*. Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- Wilder, David A. 2001. Intergroup Contact: The Typical Member and the Expectation of the Rule. V *Intergroup Relations: Essential Readings*, ur. Michael A. Hogg in Dominic Abrams, 370–382. Philadelphia, Pa. in Hove: Psychology Press.
- Wilke, Henk in Ad Van Knippenberg. 1996. Group Performance. V *Introduction to Social Psychology: A European Perspective*, ur. Miles Hewstone, Wolfgang Stroebe, Jean-Paul Codol in Geoffrey M. Stephenson, 315–349. Oxford in Cambridge: Blackwell.
- Williams, Kipling D. in Cassandra L. Govan. 2005. Reacting to Ostracism: Retaliation or Reconciliation? V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ur. Dominic Abrams, Michael A. Hogg in José M. Marques, 47–62. New York in Hove: Psychology Press.
- Williams, Kipling D. in Adrienne R. Carter- Sowell. 2009. Marginalization Through Social Ostracism: Effects of Being Ignored and Excluded. V *Coping with Minority Status: Responses to Exclusion and Inclusion*, ur. Fabrizio Butera in John M. Levine, 104–122. New York: Cambridge University Press.
- Winter, Elke. 2007. How does the nation become pluralist? *Ethnicities* 7 (4): 483–515. Dostopno prek: http://elkewinter.com/publications/Winter_2007_Pluralist%20Nation.pdf. (1. april 2011).
- Woodward, Kath. 2004. Questions of identity. V *Questioning identity: gender, class, ethnicity*, ur. Kath Woodard, 5–41. London in New York: Routledge in association with The Open University.
- Worchel, Stephen. 1998. A Developmental View of the Search for Group Identity. V *Social Identity. International Perspectives*, ur. Stephen Worchel, J. Francisco Morales, Darío Páez in Jean-Claude Deschamps, 53–74. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Wright, Stephen C., Art Aron in Linda R. Tropp. 2003. Including Others (and Groups) in the Self. Self-Expansion and Intergroup relations. V *The Social Self: cognitive, interpersonal, and*

intergroup perspectives, ur. Joseph P. Forgas in Kipling D. Williams, 343–363. New York, London in Hove: Psychology.

Yetman, Norman R. in C. Hoy Steele. 1971a. Introduction. V *Majority and Minority: the dynamics of racial and ethnic relations*, ur. Norman R Yetman in C. Hoy Steele, 3–15. Boston: Allyn and Bacon.

--- 1971b. Introduction. V *Majority and Minority: the dynamics of racial and ethnic relations*, ur. Norman R Yetman in C. Hoy Steele, 359–367. Boston: Allyn and Bacon.

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS – UPB2). Ur. 1. RS. 24/2007. Dostopno prek: <https://www.uradni-list.si/1/content?id=79103> (12. september 2016).

Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor. NN RH 19/15. Dostupno prek:

<http://www.zakon.hr/z/355/Zakon-o-izborima-zastupnika-u-Hrvatski-sabor> (8. avgust 2016).

Zakon o manjinskim pravima i slobodama. Službeni list Crne Gore br. 031/71 Dostopno prek: [file:///C:/Users/Viki/Downloads/Zakon%20o%20manjinskim%20pravima%20i%20slobodama%202017%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Viki/Downloads/Zakon%20o%20manjinskim%20pravima%20i%20slobodama%202017%20(1).pdf) (2. december 2017).

Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva (ZPŠOIRSP). Ur. list RS, št. 99/13. Dostopno prek:

<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6723> (17.02.2014).

Zakon o privremenom preuzimanju i upravljanju određenom imovinom. N.N. RH 73/1995. Dostopno prek:

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1995_09_73_1228.html (11.ferbruar 2012).

Zakon o ratifikaciji sporazuma između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crni Gori. Sl. list SCG, br. 3/2005. Dostopno prek:

<http://www.hnv.org.rs/docs/Sporazum%20o%20zastiti%20manjina.pdf#page=1&zoom=auto,-61,792> (8. avgust 2016).

Zakon o ratifikaciji sporazuma između Srbije i Crne Gore i Republike Makedonije o zaštiti srpske i crnogorske nacionalne manjine u Republici Makedoniji i makedonske nacionalne manjine u Srbiji i Crni Gori. Sl. list SCG, br. 6/2005. Dostopno prek:

<http://www.pravamanjina.rs/attachments/ZAKON%20o%20ratifikaciji%20sporazuma%20iz%20medju%20SCG%20i%20R.%20Makedonije.pdf> (23. avgust 2016).

Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republici Sloveniji (ZUSDDD). Ur. RS, št. 76/10. Dostopno prek:

<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1586> (17.02. 2014).

Zakon o vlasništvu i drugim stvarima. NN RH 91/1996.

Dostopno prek: <http://www.zakon.hr/z/241/Zakon-o-vlasni%C5%A1tvu-i-drugim-stvarnim-pravima> (7. julij 2016).

Zakon o zabrani diskriminacije. Službeni list Crne gore 018/14. Dostopno prek:

<http://www.mmp.gov.me/biblioteka/zakoni> (15. avgust 2016).

Zakon o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika u Republici Kosovo 2008. Službeni list Republike Kosovo br. 28. Dostopno prek:

http://www.minoritycentre.org/sites/default/files/zastita_zajednica_kosovo.pdf

<http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Zakon%20o%20izmen%20zakona%20o%20zastiti%20prava%20zajednica.pdf> (24. julij 2016).

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Sl. list SRJ, br. 11/2002. Dostopno prek:

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html (12. julij 2016).

Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina. Službeni glasnik: 2/04. Dostopno prek:

http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Zakon_o_zastiti_prava_nacionalnih_manjina1.pdf (30. juni 2006).

Zakonom o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine. "Službeni glasnik BiH", br. 12/03. Dostopno prek:

<http://bhric.ba/dokumenti/BHS%202%20Zakon%20o%20manjinama.pdf> (20. juni 2006)

Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Službene novine Federacije BiH, br. 56/08. Dostopno prek:

http://www.sogfbih.ba/uploaded/pravni_okvir/Relevantni%20zakoni%20za%20JLS/Zakon%20o%20za%C5%A1titi%20prava%20pripadnika%20nacionalnih.pdf (30. juni 2016).

Zalta, Anja. 2007. Odnos slovenskega prebivalstva do Islama. V *Zgodba o uspehu s priokusom grenkobe – diskriminacija v Sloveniji: publikacija mednarodnega projekta*

„Vzgoja in izobraževanje za borbo proti diskriminaciji v Sloveniji, ur Silvo Devetak, 70–79.

Maribor: ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije.

Zavod za zaposlovanje Republike Slovenije. *Veljavna delovna dovoljenja za zaposlitev po državljanstvu 2010-2016.* Dostopno prek:

http://www.ess.gov.si/trg_dela/trg_dela_v_stevilkah/zaposlovanje_tujcev (20. maj 2016).

Zimbardo, Philip G.. 2009. *The Lucifer Effect. How Good People Turn Evil.* London [itn.]: Rider.

--- 2011. *Transforming Good People into Perpetrators of Evil: Can We Reverse the Process?*

V *Social Psychological Dynamics*, ur. Derik Chadee in Aleksandra Kostelić, 3–31. Kingston in Jamaica: University of the West Indies Press.

- Zorn, Jelka. 2003. Politike izključevanja v nastajanju slovenske državnosti. V *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn, 85–139. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije. *Zveza črnogorskih društev Slovenije*. Dostopno prek: <https://zvezacds.weebly.com/> (1. december 2017).
- Zveza hrvaških društev v Sloveniji*. Dostopno prek: <http://www.shds.si/> (20. maj 2016).
- Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije. 2014. *20 let uspešnega delovanja Zveze makedonskih kulturnih društev Slovenije*. Ljubljana: Zveza makedonskih društev Slovenije. Dostopno prek: <http://www.mkd-kim.si/monografija/zveza/slo.pdf> (16. maj 2016).
- Zveza srbske diaspore Slovenije*. Dostopno prek: <http://srpska-dijaspora.org/> (20. maj 2016).
- Zveza srbskih društev Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.ssds.si/> (20. maj 2016).
- Zvonarević, Mladen. 1989. *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Žagar, Igor Ž. 2002. Xenophobia and Slovenian media: How the image of the other is constructed (and what it looks like). V *Xenophobia and Post-socialism*, ur. Mojca Pajnik, 37–44. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Žagar, Mitja, 2010. Ustava SFRJ in ustavi sistem 1974: povzročitelj krize ali mehanizem za njeno razreševanje. V *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 231–256. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Žikić, Biljana. 2014. Mediji in narodne skupnosti nekdanje SFRJ ter Srbi v Sloveniji. V *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*, ur. Vera Kržnišnik-Bukić, 73–88. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.
- Žitnik-Serafin, Jana. 2008. *Večkulturna Slovenija. Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: ZRC, ZRC, SAZU.
- Županov, Josip. 1985. *Samoupravljanje i društvena moć*. Zagreb: Globus.
- Županov, Josip, Duško Sekulić in Željka Šporer. 2004. Slom civilnog poretka: balkansko krvoproliće. V *Sukobi i Tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*, ur. Duško Sekulić, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey in Josip Županov, 109–133. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Stvarno in imensko kazalo

- Abrams, D., 59, 67, 98
agresija, 261–265, 267
agresivnost, 256, 261, 262, 264, 266
akulturacija, 239, 240
akulturacijski stres, 227
Albanci, 13, 151, 153–155, 195–200, 205, 206, 210–217, 219, 326
Allport, G., 98, 144
APNS²⁹⁸, 132, 135
Aron, A., 33
asimilacija, 241
atribucijska teorija, 262
avtostereotipi, 88, 118
Babić, D., 123, 131
Bačević, Lj., 134
Balkan, 251
Baltić, A., 132, 243
Banac, I., 175
Banaji, M. R., 117
Bandura, A., 264
Barfield, T., 172
Baron, R. S., 37
Barth, F., 79
begunci, 230–235
begunstvo, 232
Berkowitz, L., 268
Berry, J. W., 239
Bettelheim, B., 257
BiH, 13, 152, 156–158, 188–193
Bilandžić, D., 12, 200
Billig, M., 136
Bogosavljević, S., 189
Borak, N., 176
Bošnjaki, 156, 158, 189–191, 193, 326
Brewer, M., 57, 59, 93, 95, 96
Brown, R., 1, 4, 30, 45, 51, 57, 72, 94, 100, 108, 124, 266, 269, 318
Bruner, J. S., 67
Burgess, D., 63
Burnstein, E., 37
Butera, F., 53
Campbell, D. T., 117
Canetti, E., 45
Ceglar, M., 252
cikel manjšin, 172
Crocker, J., 144, 145, 148
Černigoj, M., 55
Čopić, Z., 177
Črna gora, 158, 159, 207–209
Črnivec, V., 230, 231
Črnogorci, 151, 159, 185, 207, 209, 211, 215, 326
Davies, J. C., 268
Davis, J. A., 268
Daytonski sporazum, 184, 190, 216
Dedić, J., 131
dehumanizacija, 257
dekategorizacija, 97
Deklaracija RS o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS, 153
Dekleva, B., 103
depersonalizacija, 68
Deutsch, M., 50, 90
Devetak, S., 151, 180
Dijker, A. J., 147, 313
diskriminacija, 11, 126, 127, 136, 138
Djukić, U., 132
Dollard J. in sod., 265, 266
Dovidio, J. F., 96
Dozier Jr., R. W., 257, 261
državljanstvo, 245, 248
Duckitt, J., 94
Duijzings, G., 178, 195, 210, 215
Durheim, E., 27
džamija, 254, 256
Đokić, D., 201
Đonlić, H., 230, 231
Eccleston, C. P., 139
Edwards, J., 76
Egipčani, 195
Ejdus, F., 205
elita, 173
Enzenhofer, E., 278
Eriksen, T. H., 56, 80, 84, 92, 188
etnična identifikacija, 75
etnična identiteta, 73, 74
etnična skupina (etniija, etničnost) 42, 73–77
etnocentrizem, 81, 238
etnokulturološka teorija Dinka Tomašića, 91
Farley, 242
favorizacija, 58
Federacija BiH, 190, 191
Festinger, L., 23, 54, 57, 109
Fisher, R., 101
Flere, S., 84
Freud, S., 45, 264
Fromm, E., 263
frustracija, 264, 265, 267
frustracijska teorija, 264, 265
Gaertner, S. L., 96
Garcija, A. J., 148
Geen, R., 268
genocid, 258, 260
Gerard, H. B., 50
Gergen, K. J., 14
Giddens, A., 59, 117
Goffman, E., 139, 140
Goldstein, I., 182
Gross, M., 161
Gurr, T. R., 267
Haslam, A. S., 121
Healey, J. F., 123
Hechter, M., 55
heterostereotipi, 118
Hewstone, M., 99, 100
hipoteza stika, 98
hipoteze, 272, 273
Hodson, G., 96
Hodson, R., 83, 84
Hogg, M. A., 30, 50, 98
homogenost, 41, 58
Horvat, B., 202, 212
Houlette, M. A., 96
Hoyt, M. F., 136
Hrvaška (RH), 13, 161, 162, 175, 176, 181–184, 186
Hrvati, 80, 151, 160–163, 181, 183–186, 189–191, 215
implicitna teorija osebnosti, 19, 20
integracija, 242, 243
integrativni model optimalnega stika, 99
interakcija, 416
ISI²⁹⁹, 85, 129
Islam, M. E., 99
Ivanjko, Š., 153, 241
izbrisani, 245, 247
Izjava o dobrih namenih, 223
izključenost, 139
izobraževalni programi, 100
Jambrešić Kirin, R., 84
Janowitz, M., 257
Jenkins, R., 80
Jerotić, V., 264
Jugoslovansko javno mnenje (1990), 134, 313
Johnson, K. M., 96
Jones, 14
Joseph, J. E., 14, 385
Jost, J. T., 63, 117
Jović, D., 213, 221, 222
Jugoslavija (Federacija SFRJ), 11, 13, 80, 82–83, 89–92, 101, 123, 151–153, 160, 162, 164, 166, 167, 174, 176–179, 180, 181, 188, 195, 200, 202, 203, 211, 212, 220, 222, 224, 302
Jugoslovan, 82–84, 320
Juzbašić, Ž., 183, 184
Južnič, S., 77, 228, 258
Kaiser, C. R., 144
katarza, 266
Kim, Y. Y., 237, 240
Klinar, P., 76, 83, 89, 91, 92, 232, 233, 234, 249
kognitivna kompleksnost, 20
kolektivne predstave, 27
Komac, M., 79
komparacija, 57
komunikacijske vezi, 106

²⁹⁸ Raziskava o predsodkih »Neslovencev« do Slovencev.

²⁹⁹ Anketa o položaju priseljencev, njihovih potomcev in njihovih kultur v RS.

- končna napaka pripisovanja, 119
konflikt, 27, 89 – 95, 100
konformizem, 54
Koomen, W., 147, 313
Kos, 254
Kosovo, 154, 175, 200 – 219
Kostić, I., 205
Kovačev, A. N., 76, 78, 226, 239
kriptomezija, 53
Kržišnik-Bukić, V., 153, 156, 157, 165, 171, 188
ksenofobija, 256
Kučan, A., 76
Kukić, S., 191
kulturni šok, 237
kvantitativna študija ljubljanskih mladostnikov³⁰⁰, 103, 115, 135, 269
Lamovec, T., 267
Latané, B., 51
Lawless, E. R., 41
Le Bon, G., 45
Levine, J. M., 53
Levine, R. A., 117
Liebkind, K., 46
Link, B., 140
Lippmann, W., 116
Little, A., 178, 203
Lopasic, A., 189
Lukšič-Hacin, M., 79
Maalouf, A., 226
Major, N., 139, 144, 145
Makedonci, 13, 151, 163, 164, 195 – 199, 326
Makedonija, 163, 164, 195, 196 – 200
Malešević, S., 190
Mandelc, D., 230, 246
manjšina (manjšinska skupina), 41, 46, 47, 49 – 53, 169 – 171, 208
Marczewski-Rytko, M., 81
Margetić, L., 159, 161
marginalizacija, 113
Marković, P., 82
Marović, M., 205
Massey, G., 83, 84
Matković, H., 174 – 176
McGarty, C., 71, 111
Medica, K., 243
medskupinski odnos, 38, 50
medskupinsko vedenje, 39
Meier, V., 189, 214
Mesić, M., 232, 233, 235
mešani zakoni, 81, 243
metakontrast, 70
meta-stereotipi, 118
metoda, 273
metodologija, 275
middleman manjšine, 172
migracije, 225, 226
Miller, C. T., 144
- Mills, C. W., 173
minimalna skupinska paradigma, 136
množica, 44
moč, 110, 111
model, 281, 331 – 333
model »črne ovce«, 113
model množičnega vedenja, 46
model širjenja selfa, 33, 34
Moghoddam, F. M., 237, 239
Mojzes, P., 13, 183
Mosce, G., 173
Moscovici, S., 28, 45, 51, – 53
Mosso, C. O., 63
Mucchi-Faina, A., 53
Mugny, G., 52, 53
Mummendey, A., 60
Musek, J., 89, 120
Muslimani, 151, 156, 157, 189, 190, 326
nacija, 14, 15, 77, 78, 79
narod, 14, 15, 77, 78, 79
nasilje (agresivno dejanje), 262, 264
navidezna korelacija, 117
nestigmatizirani, 147, 148
norme, 111, 112
Norris, D., 165, 251
Nova revija, 221, 222
Novela Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav članic naslednic nekdanje SFRJ, 247
Oakes, P., 121
obratna teorija, 25
Ogris, G., 278
Ohridski okvirni sporazum, 198, 199
osebna identiteta, 56, 64, 69
Pajnik, M., 256
Pašić, A., 254
percepcija, 18, 19, 48
percepcijska pripravljenost, 69
perceptualni procesi, 95
Pérez, J. A., 53
personalizacija, 97
Petersen, W., 225
Petrović, 82, 224
Pettigrew, T. F., 99, 119, 127
Phelan, J. C., 140
Pinel, E. C., 141
pogajanje, 100, 101
polarizacija, 36, 38
Polič, M., 22, 258
posredovanje tretje strani, 102
poučene osebe, 143
Pratto, F., 59
pedsodki, 121 – 123, 125 – 128
prepričanja, 109, 110
preusmerjena agresija, 266
prikrita stigma, 146
prilagoditev, 236, 237, 239
pripadnost, 34, 35, 80
pripisovanje predsodkom, 144, 145
priseljenc, 226, 227, 237, 239
priseljivanje, 227, 228, 244
pristop ego-upravičevanja, 117
- pristop skupinskega upravičevanja, 117
pristop upravičevanja sistemov, 117
pristranskost, 40
projekt Posledice diskriminacije³⁰¹, 104, 114
prototip, 35, 36, 71
prototipnost, 35, 36
PSIP³⁰², 85, 105, 129, 130, 132, 134, 149, 150, 256
Ramet, S., 184, 190, 195, 196, 198, 201, 203, 207, 210, 212, 214, 215
Razpotnik, Š., 103, 138
razvojna teorija, 90
referenčna skupina, 44
Reicher, S., 46
rekatégorizacija, 96, 97
relativna deprivacija, 268, 269
reprezentacija, 27
Republika Srbska, 190, 191, 193, 194
Ringer, B. B., 41
Rizman, R., 15, 76, 77, 171, 174
Roter, P., 170
Rothschild, J., 178, 256
Salfinger, B., 278
Salient categorization model, 100
samoizpolnjujoča se napoved, 120
samokategorizacija, 69
Sanders, G., 37
Schreiber, H.-J., 60
Sekulić, D., 83, 84, 184
selektivno primerjanje, 144
selektivno razvrednotenje, 144, 145
Serino, C., 34
seštevne lestvice, 3, 275, 278, 281, 305, 314, 317, 324
Shala, B., 215
Sherif, M., 92
Sidanius, J., 59
Silber, L., 178, 203
Sirotković, H., 159, 161
sistem prepričanj–neprepričanj, 109
Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane BiH in njihovi vrnitvi v domovino, 232
Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane ZRJ z območja Kosova in njihovi vrnitvi v domovino, 232
skupina, 30 – 32, 42, 43
Slovar slovenskega knjižnega jezika, 78
Slovenci, 86 – 89, 151, 152

³⁰⁰ Kvantitativna študija pojavnosti nasilja ter z njim povezanih dejavnikov in okoliščin v življenju 15 let starih mladostnikov in mladostnic v Ljubljani.

³⁰¹ Projekta Posledice diskriminacije na družbeno, politično in socialno vključenost mladih v RS: analiza glede na spol, spolno usmerjenost ter etnično pripadnost.

³⁰² Raziskava Percepcije slovenske integracijske politike.

- Slovenija (RS), 11, 13, 151 – 153, 158, 163, 167, 175, 176, 220 – 225, 228, 234, 243, 245, 248, 254, 325
- Slovensko javno mnenje (SJM), 103, 105, 228 – 230, 235, 236, 244, 248 – 250, 253, 254
- Smith, A. D., 73
- socialna identifikacija, 32
- socialna identiteta, 2, 5, 40, 54, 55 – 57, 64, 68
- socialna kategorizacija, 58, 65, 66, 70, 72
- socialna klima, 106
- socialna komparacija (primerjava), 58, 60
- socialna kreativnost, 62
- socialna mobilnost, 61, 62
- socialna privlačnost, 35
- socialna sprememba, 62
- socialna kategorija, 66, 67
- socialne reprezentacije (predstave), 28
- socialno tekmovanje, 62
- Sokolović, Dž., 76, 91
- soočanja ali ignoriranje predsodkov, 145
- sovraštvo, 256 – 258, 260, 261
- Srbi, 13, 80, 151, 165 – 167, 183 – 191, 195, 201, 203, 206, 210 – 213, 215 – 217, 219, 325
- Srbija, 156, 165, 166, 175, 176, 195, 200 – 205
- stališče, 21 – 24
- status, 108, 109
- Staub, E., 259, 260
- stereotipi, 11, 116 – 118, 121, 123, 140
- stereotipizacija, 119
- stereotipna grožnja, 119
- stigma, 139, 141, 144
- stigmatizacije, 139, 140, 143, 146, 147
- stigmatizirani (nosilec stigme), 140, 141, 147, 148
- stik, 97 – 100
- stratifikacija (etnička), 47
- Sumner, W., 81
- superordinalni cilj, 92, 93
- Šabec, K., 129
- Šporer, Z., 184
- Štih, P., 77
- Tajfel, H., 2, 5, 38, 48, 56, 66, 170
- Taylor, D. M., 237, 239
- Temeljna listina Slovenije, 223
- teorija dejanskega konflikta, 92, 94, 121
- teorija etničnega tekmovanja, 91
- teorija instinktov, 264
- teorija kognitivne disonance, 23
- teorija o »zrnu resnice«, 117
- teorija o avtoritarni osebnosti, 124
- teorija o pojavu in začetni stabilizaciji etnične stratifikacije, 47
- teorija optimalne razločnosti, 57
- teorija pripisovanja, 80
- teorija reaktivne etničnosti, 91
- teorija samokategorizacije (SCT), 35, 39, 50, 52, 64, 67 – 69, 228
- teorija self-razhajanja, 127
- teorija socialne komparacije, 37, 57, 108
- teorija Socialnega identiteta (SIT), 30, 33, 40, 56 – 60, 63, 67, 97, 121, 144, 228, 313
- teorija učenja, 264
- Thalhammer, E., 278
- Tišljar, Z., 114
- Tropp, L., 33
- Trstenjak, A., 171
- Turner, J. C., 46, 50, 111, 121
- ujemanje, 69, 70
- U-krivulja, 237
- umik, 146
- upravičevanje sistema, 63
- Ury, W., 101
- Ustav Crne gore, 208
- Ustav Republike Srbije, 205
- Ustava iz leta 1974, 13, 177
- Ustava Republike Hrvaške, 182
- Ustava Republike Kosovo, 218
- Ustava Republike Makedonije, 197
- Ustava Republike Slovenije, 224
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, 183
- večina, 46, 49, 51, 54, 266
- Verdery, K., 84, 85
- Verent, J-P., 53
- Verkuyten, M., 56, 240
- Vinokur, A., 37
- Vladislavljević, N., 210
- vloga, 107, 108
- Vodopivec, P., 251
- vpliv, 50, 51, 54
- vrednote, 24 – 26
- vrednotna orientacija, 25
- vrednotni sistem, 25
- vtis, 19, 20
- vzorec, 276, 277
- Waldmann, P., 173
- Walters, R. H., 264
- Weber, M., 38, 77
- Wetherell, M., 37
- Wirth, L., 171
- Wolf, S., 51
- Wright, S. C., 33, 237, 239
- Zakon o manjinskim pravima i slobodama, 208
- Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva, 247
- Zakon o ratifikaciji sporazuma između Srbije i Crne gore i RH o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u RH i hrvatske manjine u Srbiji i Crni Gori, 185
- Zakon o ratifikaciji sporazuma između Srbije i Crne Gore i Republike Makedonije o zaštiti srpske i crnogorske nacionalne manjine u Republici Makedoniji i makednoske nacionalne manjine u Srbiji i Crni Gori, 199
- Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic SFRJ v RS, 246
- Zakon o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika u Republici Kosovo, 218
- Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, 191
- Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Republika Srbska, 192
- Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u Federaciji BiH, 192
- zasebni konstrukt, 20
- zdravljenje, 101
- Zorn, J., 246, 251
- Zvezna Republika Jugoslavija (ZRJ), 160, 204
- Zucha, V., 278
- Žikić, V., 130
- Žitnik Serafin, J., 132
- Županov, J., 184

Priloge

Priloga A: Primeri za teoretični del

Kazalo

Priloga A.1.1: Socialne percepcije	392
Priloga A.1.2: Evalvacije	393
Priloga A.1.3: Stališča	393
Priloga A.1.4: Socialne vrednote	395
Priloga A.1.5: Socialne reprezentacije	396
Priloga A.2: Skupine in pomen medskupinskih odnosov	397
Priloga A.2.1: Različne vrste skupin	398
Priloga A.2.2: Skupina z vidika večine in manjšine	400
Priloga A.2.3: Skupine kot socialne/skupinske identitete	402
Priloga A.2.4: Pomen kategorizacije za medskupinske odnose	402
Priloga A.2.5: Etnična/narodnostna identiteta	403
Priloga A.2.6: Napetosti in konflikti ter načini razreševanja	404
Priloga A.3: Vidiki skupinskih napetosti	404
Priloga A.4.1: Stereotipi	405
Priloga A.4.2: Predsodki	406
Priloga A.5.1: Diskriminacija	408
Priloga A.5.2: Stigmatizacija	409
Priloga A.6: Manjšinske skupine, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, v RS	409
Priloga A.7: Različni koncepti obravnavanja manjšin	410
Priloga A.8: Manjšine v prerezu zgodovine	411
Priloga A.8.1: Omenjeni problematiki na področju nekdanje Jugoslavije	412
Priloga A.8.2: Manjšinska problematika v Sloveniji	413
Priloga A.9.1: Ksenofobija	413
Priloga A.9.2: Množično nasilje	415
Priloga A.9.3: Agresija	416

Priloga A.1.1: Socialne percepcije

Po Titovi smrti se je SFRJ znašla v hudi gospodarski krizi. Že kazalci iz l. 1979 so kazali na popolni zastoj proizvodnje, saj Federacija ni bila zmožna plačati uvoza nafte, opreme in surovin. Stagnacija proizvodnje je posledično vplivala na zmanjšanje produktivnosti dela, ekonomska kriza pa na padec življenjskega standarda in odpiranje proces socialnega razslojevanja. Veliki padec standarda na začetku 80. let odpira politično in hkrati sociološko vprašanje, zakaj takrat ni bilo nemirov. Tudi stavk ni bilo nič več kot po navadi (Bilandžić 1986; Matković 1998). Jović (2003) meni, da moramo odgovor iskati v percepcijah, ki so bile razvite v družbi predvsem s pomočjo ideologije. Delavci naj bi bili prepričani, da je nova družba oz. socialistično samoupravljanje v njihovem interesu. Videli naj bi, da imajo zdaj bolj kot prej večji vpliv na proces odločanja o delu. Sistem naj bi jih privilegiral institucionalno, medtem ko naj bi jim kaotičnost omogočala, da se izognejo delavnim in drugim obveznostim do sistema. Ko so protestirali, njihov namen naj bi bil prisiliti sistem, da izpolni tisto, kar jim je obljubil. Z liberalno demokracijo niso imeli neposredne izkušnje. O njej naj bi razvili nerealistično podobo, pozitivno ali negativno. Bližji jim je bil državni socializem, o katerem naj bi imeli različne percepcije (Jović 2003). Po mnenju Jovića (2003) so delavci in veliki del ostalega prebivalstva protestirali proti socialnim in drugim razlikam in zagovarjali večjo enakost, ki jo je jugoslovanski socializem obljubil, vendar obljube ni izpolnil. Razlike med federativnimi enotami ter tudi med različnimi OZD³⁰³ in sektorji proizvodnje so se okrepile in ne zmanjšale. Le mere, ki so spodbujale enakost, naj bi bile spremenljive, dokler se niso pojavile izjeme od pravila (Jović 2003). Se pravi, da ni težava, ko sem ob torkih in četrkih v stanovanju brez elektrike, vse dokler sem prepričan, da je sosed v sosednji stavbi brez elektrike ob ponedeljkih in sredah. Ko opazim, da v sosednji stavbi gori žarnica v času, ko so oni na vrsti za redukcijo, potem sem pripravljen na upor proti državi (Županov v Jović 2003)³⁰⁴.

³⁰³ Organizacija združenega dela

³⁰⁴ Županov (1983 v Jović 2003) govori o sindromu delavskega egalitarizma. Meni (1985 v Bilandžić 1986), da do nemirov takrat ni prišlo zaradi dveh razlogov. Prvega smo zagotovo slišali že večkrat – upanje, da po deževju prihaja sonce. Drugi vzrok naj bi bili številni ventili za »izpust« nezadovoljstva v takratnem družbenem sistemu (npr. bolniška, »siva ekonomija«, neplačevanje položnic), ki so po Županovu preprečevali eksplozijo. Eksplozija predpostavlja koncentracijo nezadovoljstva, polarizacijo interesov ter kolektivno akcijo. Institucionalni sistem ni dopuščal avtonomne akcije in je zmanjševal pripravljenost na kolektivno akcijo (Županov 1985 v Bilandžić 1986). Po Bilandžiću (1986) omenjenim dejavnikom lahko dodamo še nekatere, kot je npr. strah pred vrnitvijo stare oblike družbenega sistema, upanje in zaupanje v možnost prevladovanja zastoja in stagnacije samoupravljanja.

Priloga A.1.2: Evalvacije

V 90. letih prejšnjega stoletja (SJM 93/1) je 49,1 % anketirancev Slovenskega javnega mnenja (SJM) za soseda izbralo Muslimane, imigrante oz. priseljence iz nekdanje SFRJ pa 55,6%. Od priseljencev so za sosede bili bolj zaželeni alkoholiki, odvisniki od drog, homoseksualci, ljudje z aidsom, pripadniki romske skupine, čustveno nestabilni ljudje, desni in levi politični skrajneži³⁰⁵. Leto kasneje (SJM 94/2) 30,7 % anketirancem ne bi bilo prijetno imeti za soseda Muslimane, 40,5 % pa priseljence oz. begunce ali delavce iz drugih republik. Hkrati je takrat v zadnjem času 29,2 % imelo osebni stik z Muslimani in 32,8 % s priseljenci oz. begunci ali delavci iz drugih republik. V primerjavi z ostalimi ponujenimi skupinami sta bili omenjeni skupini med bolj zaželenimi. Ko te rezultate primerjamo s tistimi s konca 90. let (SJM 98/2) in naslednjega desetletja (SJM 00/1; SJM 00/2; SJM 01/1; SJM 05/3; SJM 08/1) opazimo zmanjševanje deleža tistih, ki si za soseda ne želijo Muslimana ali priseljenca (33,7 % oz. 28,2 % oz. 27,5 % oz. 26,4 % oz. 21,8 % oz. 28,4 % Muslimane; 28,3 % oz. 28,2 % oz. 20,6 % oz. 22,6 % oz. 17,6 % oz. 27,8 % priseljence oz. tuje delavce). Hkrati je vidna okrepitev večinske distance do omenjenih skupin v l. 2008 (čas gospodarske krize) L. 2008 je tudi začetek globalne ekonomske krize, kar pomeni tudi ekonomske negotovosti posameznika, kar je verjetno vplivalo na spremembo smeri distance (njeno okrepitev) (Vrednote v prehodu II 1999; Vrednote v prehodu III 2004; Vrednote v prehodu IV 2009).

Priloga A.1.3: Stališča

V času 90. letih 20. stoletja so srbsko družbo doleteli štiri dogodki, ki so po Nikolić-Ristanovićevi (2003) imeli dolgotrajne posledice in so spremenili dotedanjo identiteto družbe: zlom socialističnega samoupravljanja, razpad Federacije, ustvarjanje Zvezne Republike Jugoslavije (ZRJ) ter medetnična trenja in vojne³⁰⁶ na teritoriju nekdanje SFRJ. L. 1992 je Varnostni svet proti takratni ZRJ uvedel sankcije in jih naslednje leto poostril. Zaradi vojn, ekonomskih sankcij in mednarodne izolacije so bili prebivalci Srbije deležni upočasnjene in v določenem času tudi blokirane družbene transformacije. Posledice vojne so se kazale v družbenem in ekonomskem statusu prebivalstva (drastični padec življenjskega standarda,

³⁰⁵ Ne po tem vrstnem redu.

³⁰⁶ Vojne so spremljale tudi imigracije in emigracije prebivalstva (Nikolić-Ristanović 2003). Nikolić-Ristanovićeva (2003) omenja Dankovića, ki pravi, da so bili mladi v Srbiji, ki so nasprotovali Miloševićevemu režimu, v težki situaciji. Imeli so na izbiro emigracijo ali služenje denarja na črnem trgu.

pomanjkanje zdravil, omejena svoboda govora in zbiranja, zadušitev alternativnih medijev itn). Analiza revščine iz l. 1999 je pokazala osiromašenje vseh socioekonomskih kategorij. Številni strokovnjaki so opozorili na nastanek, lahko bi rekli, novih bogatašev. Do diferenciacije je prišlo tudi med begunci³⁰⁷. Junija 1996 je ZN ZRJ ukinil embargo na orožje. Oktobra so bile uradno ukinjene ostale sankcije (Nikolić-Ristanović 2003; Ramet 2001; 2005). Po Daytonu (Kosovo) so kosovski Albanci, pravi Banac (2001), začeli odklanjati metodo miroljubne »paralelne države« Ibrahima Rugove. Konec l. 1997 je gibanje Osvobodilna vojska Kosova (OVK) izvedlo (teroristične)³⁰⁸ akcije proti srbski policiji in v začetku l. 1998 objavilo vstajo, ki je vplivala na vpliv Rugove, ki je ostal zvest politiki miroljubnih pogajanj. Kmalu po ponovnem embargu na orožje je Beograd na Kosovu okrepil vojno moč. Poleti l. 1998 so bili prebivalci albanskih vasi deležni napadov. Kljub NATO-vim napadom na njene vojaške objekte v Srbiji, Črni gori in na Kosovu je srbska kopenska vojska nadaljevala z napadi na albanske civiliste. Po 78 dneh bombardiranja so mednarodne sile vstopile v Kosovo. Beograd je kapituliral, vendar se je nasilje nadaljevalo. Albanci so se maščevali svojim srbskim sosedom. Maščevanje se je razširilo tudi na srbska mesta na meji s Kosovom, kjer so bili Albanci večinska skupina. Srbi so bežali, pritisk pa so občutili tudi Albanci. V tem času so krožile govorice o policijskih preiskavah in fizičnih pregonih Albancev (Ramet 2005). V Srbiji se niso vsi strinjali s postopki politike na Kosovu, za kar po Rametovi (2005) obstajajo dokazi v postopkih režima, ki je l. 1998 odvzel frekvence zasebnim medijem, ki so bili kritični do nje³⁰⁹, začasno zaprl tri neodvisne časnike in sprejel ukaz o javnem informiranju, s katerim je razglasil, da je protizakonito v javnosti širiti »zaskrbljenost, paniko in defetizem«. Odpuščeni so bili tudi nekateri vladni uradniki. Kmalu so številni policisti, ki so zavrnilo premestitev v pokrajino, dobili odpoved. Iz jugoslovanskih odredov na Kosovu so dezertirali vojaki (Ramet 2005). Tudi Duijzingsove izkušnje (2005) kažejo, da so bili številni

³⁰⁷ V prvem valu migracije so običajno prihajali ljudje, ki so bili ekonomsko sposobni za nakup ali najem stanovanja, kar je vplivalo na zvišanje cen ali najemnin stanovanj in posledično tudi na stanovanjsko situacijo prebivalcev Srbije. Sicer je večina beguncev v Srbiji in Makedoniji bila nastanjena pri ljudeh na robu revščine, ki niso prijemale nobene denarne pomoči. Zaradi naraščanja števila beguncev je bila ekonomska situacija sprejemnih družin posebno težavna in so se begunci morali soočiti z zmanjšanjem ekonomskih zmožnosti in življenjskega standarda njihovih domačinov (Nikolić-Ristanović 2003). Zaradi bolj ostrih ekonomskih sankcij ter poglobljanja ekonomske krize so bili begunci po Nikolić-Ristanovićevi (2003) skupina, ki je posledice občutila bolj kot domače prebivalstvo. Begunci niso bili nastanjeni le pri prebivalcih Srbije, številni so živeli v begunskih centrih, kar je včasih pripeljalo do izgube zasebnosti in družinskih vlog. Nekateri pa so postali brezdomci (Nikolić-Ristanović 2003).

³⁰⁸ Beseda terorističen je v oklepaju, saj nočemo pripadnikov nobene skupine označevati kot negativce.

³⁰⁹ Zaradi ekonomske situacije so bili prebivalci Srbije po Rametovi (2001) pod vplivom beograjske radio-televizije, ki je bila pod nadzorom oblasti. L. 1996 je oblast ukinila neodvisno televizijsko postajo Studio B, ki je redno predvajala intervjuje z opozicijskimi politiki, ki se niso strinjali z režimom. Takrat srbski zakon o javnem informiranju je bil bolj oster kot tisti iz časa Federacije. Po tem zakonu iz l. 1993 je lahko Ministrstvo za notranje zadeve po treh sodnih prepovedih ukinilo določeni medij (Ramet 2001).

Srbi v Srbiji ravnodušni do »sporočil« kosovskega mita in so bili bolj zaposleni z vsakdanjim bojem za preživetje ter jih ni preveč skrbelo, kaj bo s Kosovom. Edino, kar so vedeli, je bilo to, da se nočejo iti tam vojskovati. Gnev zaradi srbskih žrtev je obstajal. Avgusta so mediji objavili reportažo o nasilju, ki naj bi ga OKV naredil na srbskih civilistih. Zanimali so albanske podatke o številu beguncev ter zahodne novinarje obtoževali za neresničnost zgodb o pokolu na Albancih in ropih, ki naj bi jih izvedla srbska vojska. Izpostavljali so, da OKV ne zakriva svojega cilja - neodvisno Kosovo, ki se bo mogoče v prihodnosti združil z Albanijo (Duijzings 2005; Ramet 2005).

Priloga A.1.4: Socialne vrednote

V raziskavi »Jugoslovensko javno mnenje 1990³¹⁰« je bila nacionalna diferenciacija vidna tudi v vrednotnih preferencah usmeritve družbenega razvoja. Po rezultatih je povsod razen na Kosovu (23 %) prevladoval materialistični vrednotni tip, ki je bil največji v Črni gori (76 %), Vojvodini (70 %) in ožji Srbiji (69 %). Sledila jim je BiH. V ostalih enotah je bil manjši od 50 % (Bačević 1991a; Vasović 1991). Vasovičeva (1991) pojasnjuje, da je vzrok lahko v tem, da so anketiranci ciljem pripisovali različne pomene, ki so bili odvisni od tedanje družbene in politične situacije njihove republike oz. od takratnega sistema medskupinskih odnosov, katerega so oni opazovali in razlagali z vidika skupinske pripadnosti. Različne razlage družbene in politične situacije niso bile značilne le za družbeno-politične skupnosti (regije) v celoti, ampak tudi za posamezne etnije oz. narode znotraj posameznih regij in so bili v vidiku stopnje dominacije in politične moči različno umeščeni v takratni sistem medskupinskih odnosov. Umeščajoč vrednotne izbire v širši socialni kontekst (kontekst političnega in družbenega sistema) so bile osnovne determinante izbire societalni (makro družbeni) dejavniki, ki določajo pomen skupinskih stališč, vrednot in vedenja. Povezanost med narodno (etnično) pripadnostjo in tipom vrednotnega prioriteta je kazala, da je bil »materializem« najbolj zastopan pri Črnogorcih, potem med Srbi. Sledili so samo-opredeljeni kot Jugoslovani in Muslimani. Pri Albancih je bil najbolj razširjen »postmaterializem«. To je bila edina skupina v raziskavi, pri kateri je ta tip vrednot prevladoval. »Postmaterializem« so izpostavljali tudi Hrvati, Slovenci in Makedonci. Anketiranci posameznih skupin, ki so živeli v

³¹⁰ Raziskava je bila opravljena na reprezentativnem vzorcu jugoslovanskih državljanov, starejših od 18 let. Realizirani vzorec je iznašal 4232 (BIH 676; Črna gora 403; Hrvaška 718; Makedonija 405; Slovenija 405; Ožja Srbija 816; Kosovo 405; Vojvodina 405). Raziskava je bila opravljena med 20. 5. in 26. 6. 1. 1990 (Bačević 1991b).

različnih federativnih enotah, so se v neki meri razlikovali v dveh vrednotnih tipih. To je posebej veljalo za Albance in Srbe ter delno Hrvate (Vasović 1991). Na splošno so bili oni bolj podobni anketirancem iz federativnih enot, v katerih so bili nastanjeni, kot svojim sočlanom³¹¹, kar po domnevi Vasovičeve (1991) kaže na stopnjo politične ali vrednotne asimilacije posameznih skupin v domicilno območje. V raziskavi je bil občutek identifikacije s širšo politično skupnostjo (jugoslovansko) bolj značilen za »materialiste«, z ožjo (republiška ali pokrajinska) pa za »postmaterialiste« (Vasović 1991).

Priloga A.1.5: Socialne reprezentacije

Zgodovina Kosova je zelo pestra. Od 10. do 15. st. so na tem območju živeli večinoma Slovani. Kosovo je bilo v oblasti Samuilova, dukaljanskih vladarjev, Nemanjičev, srbskih despotov in od l. 1455 Turkov (Horvat 1989). Po balkanskih vojnah (1912) je postalo del Kraljevine Srbije (Metohija je pripadla Črni gori). S koncem prve svetovne vojne je sestavni del Jugoslavije (najprej dveh Kraljevin, potem SFRJ in l. 1992 ZRJ). L. 2008 je razglasilo neodvisnost in štiri leta kasneje (l. 2012) pridobilo polno suverenost. Te kratke črtice kosovske zgodovine ne povejo ničesar o tem, zakaj je Kosovo pomembno za narodno zavest Albancev in Srbov. Odgovor naj bi bil tudi v zgodovini. Kosovo je bilo središče srbske države v srednjem veku (Priština, Prizren in Vučitrn so bile prestolnice cesarja Dušana in Uroša, kralja Milutina in Vuka Brankovića). Na Kosovskem polju se je zgodil osrednji dogodek srbske zgodovine srednjega veka: poraz v bitki s Turki. Ne smemo pozabiti niti na prve eparhije (v Prizanu in Lipljanu), stare samostane, ki so bili nosilci srbske kulture, ter pečko patrijaršijo, ki je imela pomembno vlogo v ohranjanju srbske identitete v času turske okupacije. Pečka patrijaršija je po nekaterih mnenjih v času otomanske oblasti postala »prestolnica« srbske države. Pečki patriarh je tudi vodil prvo množično preseljevanje Srbov na sever in nekaj nadaljnjih selitev na območje takratne Habsburške monarhije. S Kosova tudi izvirajo številni svetniki srbske pravoslavne cerkve. Sčasoma so Srbi zapustili Kosovo, Metohijo in Makedonijo, na njihovo področje so se naselili Albanci, ki so se spreobrili na islam (Horvat 1989; Perica 2006a). O Kosovu se včasih govori, pravi Perica (2006), kot o

³¹¹ Npr. Albanci zunaj Kosova in Makedonije so izražali močnejšo materialistično orientacijo; Hrvati iz Vojvodine so bili bližje vprašanim iz Vojvodine kot sočlanom iz Hrvaške, Muslimani iz Črne gore so bili bolj materialistično usmerjeni kot njihovi sočlani iz BiH. Srbi iz Hrvaške so sicer izražali večjo materialistično usmerjenost kot Hrvati, a je bila manjša kot pri njihovih sočlanih s Kosova ali ožje Srbije. Za Srbe iz Hrvaške je bilo hkrati značilno, da so v tem pogledu za razliko od svojih sočlanov bolj pogosto izražali ambivalentnost (Vasović 1991).

»srbskem Sionu« ali »srbskem Jeruzalemu«. Primerjavo med Kosovom in Jeruzalemom ter med pripadnikom srbskega in izraelskega naroda naj bi lahko zasledili v narodni poeziji 15. stoletja. Fraza »srbski Jeruzalem« se je spet pojavila v političnem diskurzu Jugoslavije v 30. letih, potem pa v 60., 70., 80. in 90. letih prejšnjega stoletja. Zgodovina opozarja tudi na pomembnost Kosova za Albance, saj se je tudi njim na tem območju zgodil središčni dogodek v zgodovini novega veka. L. 1878 je bila na Kosovu ustanovljena Prizrenska liga³¹², s katero se je začelo oblikovanje moderne albanske nacije. Prav Prizrenski ligi so številni pripisovali panislamski značaj in ustvarjanje ideologije o Veliki Albaniji. Od takrat ima Kosovo glavno vlogo v oblikovanju suverene albanske nacije in države. Tudi ključna vstaja proti Turkom l. 1912 se je zgodila na Kosovu (Horvat 1989; Perica 2006).

Različni družbeni rituali nam kažejo, da je navezanost na ozemlje več kot teritorialna. Zgodovinski kraji so pomembni za posebno identificiranje, med drugim tudi narodno. Družbena predstava o kakšnem krajinskem območju je produkt komunikacije med družbo in potrošnikom. Družba proizvaja predstavo, posameznik pa je potrošnik. Pri tem je pomembna socializacija in inkulturacija (Kučan 1998). Družbena predstava o prostoru je lahko podvržena »spremenjeni zaznavi in pomenljivosti za potrebe trenutnega samospoštovanja in projekcije tega v bodočnosti« (Kučan 1998, 60). To bi se lahko zgodilo v času dejanske ali percipirane ogroženosti identitete, nacionalne ali narodne. Takrat se aktivirajo simboli in rituali, ki bodo povečali skupino v odnosu do drugih skupin (Kučan 1998).

Priloga A.2: Skupine in pomen medskupinskih odnosov

L. 1987 je bil v »Novi reviji« objavljen slovenski nacionalni program. Dejanje je režim označil kot odgovor na Memorandum Srbske akademije nauka in umetnosti. Konec l. 1987 so slovenski politiki prvič blokirali sprejemanje zveznega proračuna (za l. 1988), kar je razjezilo nerazvite dele Federacije in JNA. Slovenija je hkrati nasprotovala ustavnim spremembam in kritizirala Zvezno vlado na do takrat za kodeks komuniciranja med organi federativnih enot neznan način. Slovenski mediji, še posebej revija »Mladina«, so začeli kritizirati Armijo prvič zaradi prodaje orodja neuvrščnim deželam v vojnah in potem zaradi angažiranja vojakov JNA v gradnji vile v Opatiji za zveznega sekretarja narodne obrambe Branka Mamulu. Na spodbudo Beograda je slovensko tožilstvo podalo obtožbo proti glavnim urednikom

³¹² Po uničenju Prizrenske lige je bil vpeljan policijski teror, ki je trajal tri desetletja. L. 1899 so Kosovarji oblikovali Pečku ligo kot obnovo Prizrenske lige (Horvat 1989).

»Mladine« in časopisa »Teleks«³¹³. Začela se je medijska vojna med »Mladino« in »Narodno armijo«, glasilom JNA, katerem se je pridružil vojvodinski »Dnevnik«. Maja je »Mladina« objavila članek »Noč dolgih nožev«³¹⁴, ki je temeljil na seji CK Jugoslavije. Čeprav je bila čez nekaj dni ta številka revije umaknjena s prodaje, je članek izzval senzacijo in so se v Ljubljani pojavile novice o načrtovanem vojnem udaru. Aretacija ljubljanske četvorke³¹⁵ (Janeza Janše, Francija Zavrla, narednika JNA Ivana Borštenerja in novinarja »Mladine« Davida Tasića) naj bi bila katalizator, ki je spodbudil slovensko gibanje. Pred ljubljanskimi kasarnami so potekale demonstracije. Sto tisoč ljudi, ne le iz Slovenije, je podprlo peticijo za osvoboditev aretiranih. Oblikoval se je Odbor za varstvo človekovih pravic, ki ga je sprejel predsednik Slovenije, Janez Stanovnik, in s tem sporočil Beogradu, da slovensko vodstvo podpira četvorko. Ne upoštevajoč slovenske zakone je sojenje v Ljubljani potekalo v srbohrvaščini. Četvorka je bila obsojena. Sojenje naj bi še bolj združilo slovenski narod in ga še bolj oddaljilo od Federacije (Sibler in Little 1996; Jović 2003; Ramet 2005).

Priloga A.2.1: Različne vrste skupin

Kosovski Srbi so v začetku 80-ih let protestirali znotraj Partije in drugih režimskih institucij, vendar njihove zahteve niso bile upoštevane. L. 1985 se je na Kosovem Polju začela mobilizacija Srbov s ciljem, da oblast njihove zahteve dojamе resno. Ob koncu oktobra tega leta je vodstvo Srbije in SFRJ dobilo peticijo, v kateri so kosovski Srbi³¹⁶ protestirali zaradi zastraševanja in diskriminacije ter zahtevali zaščito človeških pravic in vzpostavitev zakona v pokrajini (Vladislavljević 2003), »vrnitev srbskih migrantov na Kosovo, ukinitve zastave albanske narodnosti, rehabilitacijo politikov, izključenih iz politike zaradi opozarjanja na kosovski problem, uporabo srbskega zakona o jeziku v pokrajini, odklanjanje »velikoalbanskih šovinistov« in »srbskih oportunistov« iz kosovske administracije,

³¹³ »Leto kasneje bo primer prevzelo zvezno tožilstvo z argumentom, da ga slovensko sodstvo ni vzelo v postopek« (Silber in Little 1996, 39).

³¹⁴ Gre za reportažo o vojni intervenciji, v kateri je pisalo, da je Armija sestavila popis oseb, ki jih namerava ujeti (Sibler in Little 1996).

³¹⁵ Civiliste je aretirala vojna policija. Sojenje je bilo v srbohrvaščini. Dokumenti, zaradi katerih se je aretacija zgodila, naj bi bili predvidevani za uporabo vojske proti legalnim organom oblasti v Sloveniji. Da bi pojasnila, za kaj se gre, je uradna retorika uporabljala fraze, kot sta »antikomunizem« in »kontrarevolucija« (Jović 2003). Po besedah Siblejeve in Little (1996) je JNA v sojenju še bolj uničila svojo podobo v slovenski javnosti: razen, da je potekalo v srbohrvaščini, je bilo sojenje zaprto za javnost in obtoženim niso odobrili njihovih odvetnikov.

³¹⁶ Za ustvarjanje končne ocene želimo bralcu omogočiti čim več mnenj. Zaradi tega moramo dodati, da Vladislavljević (2003) opozarja, da so namere in delovanje organizatorjev in aktivistov gibanja pogosto narobe tolmačene in razlagane izključno skozi represivno Miloševićevo politiko nasproti Albancev l. 1989. Več glej Vladislavljević (2003).

deportacijo »vseh 260 000³¹⁷ albanskih imigrantov« iz pokrajine ter razveljavljanje kupoprodajnih pogodb med albanskimi kupci in srbskimi prodajalci na področju pokrajine« (Jović 2003, 356). Zahteve niso bile sprejete. Zaradi decentralizacije, ki je bila v SFRJ izpeljana ob koncu 60. in 70. let, sta Kosovo in Vojvodina dobili status, zelo podoben republikam. Protestniki so menili, da se lokalni in pokrajinski voditelji zavestno izogibajo zakonom ter so zahtevali njihove odpovedi, v nasprotnem se bodo izselili. Menili so, da jih ti voditelji nočejo oz. ne morejo zaščititi in naj bi bilo najboljše, da se Kosovo vrne pod pristojnost srbskih organov. Njihove zahteve naj bi zajele tudi neko vrsto konsocialnega političnega aranžmaja, ki naj bi manjšini omogočil večje sodelovanje v pokrajinskem upravljanju. Kosovski Srbi so maja 1988 poslali drugo peticijo in delegacijo v zvezno in republiško skupščino. Zahtevali so izboljšanje položaja, v nasprotnem se bodo izselili. Poleti so s podporo politične strukture organizirali mitinge po celi Srbiji z namenom zbuditi druge Srbe in člane ostalih skupin za boj proti »birokratizmu«. Julija je miting resnice prišel v Vojvodino. Kljub poskusu policije, da jih loči od udeležencev mitinga, so se številni prebivalci Novega Sada pridružili zahtevam za spremembo pokrajinskega vodstva. Organizatorje naj bi javno nepodpiranje vodstva spodbudilo na nove proteste³¹⁸ v Vojvodini, a naj bi tudi prebivalci pokrajine prevzeli iniciativo in usmerili pozornost članov srbskega naroda na lastno nezadovoljstvo z vodstvom. Milošević naj bi bil bolj priljubljen od vojvodinskih politikov in naj bi v tej pokrajini imel dokaj veliko podporo prebivalstva. Dodatno podporo so dali srbski mediji, ki so bili pod njegovim nadzorom. 5. 10. 1988 je v Novem Sadu Vojvodina doživela »jogurt revolucijo«, s katero je bilo odstranjeno vodstvo in ukinjena njena avtonomija. Namesto nekdanjega glasu proti Srbiji v zveznih institucijah je postala dodatni srbski glas. Za večino v Predsedstvu je Milošević potreboval še tri glasove. 7. 10. 1988 se je v Titogradu pred vladinim poslopjem zgodil miting, na katerem je množica zahtevala odstop

³¹⁷ Po podatkih ministrstva notranjih zadev je med l. 1948 in 1981 iz Albanije na Kosovo emigriralo 5 587 oseb. Od tega je l. 1986 na Kosovu živelo le 1391. Število 260 000 domnevnih »ilegalnih priseljencev« je kmalu narasla na 350 000 (Jović 2003).

³¹⁸ Vojvodinske demonstracije so razdelile jugoslovanski partijski vrh. Vojvodinski funkcionarji so iskali zaščito zveznih političnih organizacij. Podporo so dobili od slovenskega vodstva, ki je opozorilo, da sta pokrajini ne le deli Srbije, ampak po ustavi tudi konstitutivni deli jugoslovanskega federalizma. Kosovski funkcionarji so zahtevali, da morata Srbija in Jugoslavija enako obravnavati demonstracije Albancev na Kosovu in Srbov zunaj Kosova ter da se albanske ne morejo šteti za »kontrarevolucijo«, med tem ko srbske za »revolucijo«. Na Hrvaškem in v BiH se je pojavila bojazen, da se mitingi ne razširijo na njuna območja, kar bi ogrozilo medetnične odnose v teh republikah. Zvezni politični vrh je od srbskega političnega vodstva zahteval ukrepanje in preprečitev takšnih demonstracij ter kanaliziranje nezadovoljstva meščanov skozi institucije. Milošević je zahtevo odklonil ter septembra 1988 razglasil, da so javni protesti izraz demokracije in se ne morejo enačiti tisti, ki so za Jugoslavijo in socializem, s tistimi, ki tem nasprotujejo (Jović 2003). Po oceni Jovića (2003) naj bi se srbsko vodstvo z odklanjanjem zahtev zveznega vodstva umestilo v edinstveni in z vidika politične strategije zelo ugodni položaj, saj je hkrati bilo oblast in opozicija ureditvi, kar naj bi Miloševiću pomagalo, da se pojavi kot alternativa institucijam, ki so izgubile podporo, in ne kot predstavnik sistema.

črnogorskega vodstva. Vodstvo se je branilo in dobilo podporo zveznega partijskega vodstva. Januarja naslednjega leta je demonstratorjem uspelo, saj so vodilni v Titogradu odstopili. Uspeli napad na Črno goro so v Federaciji doživeli kot šok. V republikah so bile Miloševićeve poteze negativno sprejete, vendar se on na kritike ni preveč oziral. Zahteval je ustavne spremembe, ki niso mogle biti preprečene, in Zvezna skupščina je novembra sprejela amandmaje, ki so utrli pot novi srbski ustavi. Uradni srbski mediji so delili Albance na »separatiste« in »častne«. Milošević je v slednji skupini izbral tri posameznike. 20. 2. 1989 so trepčanski rudarji odklonili izstopiti iz svojih jam. Med drugi so zahtevali zamenjavo kosovskih funkcionarjev, ki jih je postavil Milošević. Stavke so zajele celotno Kosovo. Milošević je zahteval razglasitev izrednega stanja in je vztrajal pri ustavnih spremembah. Ko so kosovski funkcionarji, ki jih je postavil Milošević, dali odpoved, so rudarji prekinili stavko, vendar jih je več kot 150 končalo v bolnišnici. Zvezno predsedstvo je za Kosovo sprejelo »izredne ukrepe« in je lahko takoj nastopila vojska. Naslednji dan so pred skupščino srbski demonstranti zahtevali preklic odstopov kosovskih funkcionarjev. Miting se je končal z Miloševićevo obljubo, da bodo organizatorji rudarske stavke aretirani. Srbski oblasti je uspelo razglasiti novo ustavo. Kosovska skupščina jo je ratificirala in izglasovala ukinitve kosovske avtonomije (Meier 1996; Siblinger in Little 1996; Jović 2003; Vladislavljević 2003). Po nekaterih mnenjih naj bi mitingi imeli tudi svojo socialno-psihološko funkcijo, ki je bila vidna v ustvarjanju čustva medsebojne solidarnosti, utapljanju posameznika v kolektiv, »prepuščanju eni volji in spojitvi v en glas« (Čolović 1995 v Duijzings 2005, 259).

Priloga A.2.2: Skupina z vidika večine in manjšine

Bratko (1987a) omenja dve misli o nacionalnih manjšinah, ki naj bi obstajale v nekdanji SFRJ. Po titovski naj bi bile manjšine most, po drugi pa ovira za boljše meddržavne odnose Jugoslavije. Po mnenju Edvarda Kardelja (1976) (v Bratko 1987b) se je takratno stališče jugoslovanske nacionalne politike glasilo, da je treba nacionalnim manjšinam kot kompaktnem etničnem telesu in kolektivnem subjektu zagotoviti nacionalno in demokratično enakopravnost z večinskim narodom. Razlika med narodom in narodnostjo naj bi bila v tem, da so narodnosti oz. narodne manjšine že imele svoje nacionalne države zunaj Federacije in so svojo samoodločbo znotraj Jugoslavije uresničevale v obliki avtonomnih pokrajin (AP), ki so bile sestavni del republike. Za področje celotne Federacije bi glede na številnost težko določili večinsko skupino, saj je bil delež največje skupine v celotnem prebivalstvu manj kot

polovica celotnega prebivalstva. Gledano številčno, jugoslovanske federalne enote oz. socialistične republike in socialistične AP niso bile narodnostno homogene. Še najbolj je bila homogena Slovenija. To pomeni, da so se posamezni narodi na enem teritorialnem območju našli v položaju večine, vendar, če bi gledali celotno državo ali kašno njeno drugo območje, bi bila ta ista skupina v položaju manjšine. Vzemimo primer: Srbi so predstavljali večino v Srbiji, vendar so na Kosovu bili manjšina. Albanci so bili večina na Kosovu, vendar so v Jugoslaviji predstavljali manjšino. Očitno, da je na celem območju obstajalo razmerje med manjšino in večino. Zaradi samoupravne organiziranosti jugoslovanske družbe po l. 1963 naj ne bi bilo več možno vsaj v pogledu odnosa med pripadniki slovanskih in neslovanskih narodov govoriti o odnosu med manjšino in večino. Po tem letu se je izraz »narodna manjšina« pričel nadomeščati z izrazom »narodnost«, kar naj bi pomenilo, da ne gre več za odnos manjšina–večina, ampak za družbeni položaj, saj so člani narodnosti v okviru samoupravnega sistema soodločali o vseh družbenih zadevah. S tem naj bi se tudi kazalo, da ne gre za smisel in realnost, ki sta povezana z močjo (Kristan 1982; Petrič 1982; Petrović 1987; Ismajli 1989).

Priloga A.2.3: Skupine kot socialne/skupinske identitete

Tabela A. 1: Prebivalstvo Jugoslavije po etnični pripadnosti

Prebivalstvo Jugoslavije po etnični pripadnosti					
	1948	1953	1961	1971	1981
Skupaj	15 772 098	16 935 291	18 549 291	20 522 972	22 427 585
Črnogorci	425 703	466 093	513 832	508 843	579 043
Hrvatje	3 784 353	3 975 550	4 293 809	4 526 782	4 428 043
Makedonci	810 126	893 247	1 045 516	1 194 784	1 341 598
Muslimani	808 921	998 698	972 960	1 729 932	1 999 890
Slovenci	1 415 432	1 487 100	1 589 211	1 678 032	1 753 571
Srbi	6 541 117	7 065 923	7 806 152	8 143 246	8 140 507
Albanci	750 431	754 245	914 733	1 309 523	1 730 878
Bolgari	61 140	61 708	62 624	58 627	36 189
Čehi	39 015	34 517	30 331	24 620	19 624
Italijani	79 575	35 874	25 615	21 791	15 132
Madžari	496 492	502 175	504 369	477 274	426 867
Nemci	55 337	60 536	20 015	12 785	8 712
Romi	72 736	84 713	31 674	78 485	168 197
Romuni	64 095	60 364	60 862	58 570	54 955
Rusini	37 140	37 353	38 619	24 640	23 286
Slovaki	83 626	84 999	86 433	83 656	80 334
Turki	97 954	259 535	182 964	127 920	101 291
Vlasi	102 953	36 728	9 463	21 990	32 071
Niso se opredelili	-	-	-	32 744	46 701
Jugoslovani	-	-	317 124	273 077	1 219 024
Regionalno	-	-	-	15 002	25 730
Ostalo	39 952	30 916	28 793	53 381	32 397
Neznano	X	6 389	14 182	67 139	153 545

Vir: R. Petrović (1987): Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt (prema kartama Zorana Tošića). Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.

Izvor: Statistički bilten br. 1295. SZS Beograd

Opombe:

1) 1948. »Neopredeljeni muslimani«, 1953. »Jugoslovani-neopredeljeni«. 1961. kot »Muslimani - etična pripadnost«

2) 1948, 1953. i 1961. skupaj z Ukrajinci

x) Priključeno u »ostale«

3) Številčnost Jugoslovanov se lahko ugotavlja od leta 1961 (Petrović 1987).

Priloga A.2.4: Pomen kategorizacije za medskupinske odnose

V 70. letih se je zdelo, da je nacionalno vprašanje rešeno. L. 1971 so Muslimani postali narodnost, Ustava iz l. 1974 pa jih je uvrstila med narode. Razlog za spreminjanje statusa naj bi vključeval številne dejavnike (npr. izkušnje Muslimanov v drugi svetovni vojni). V tem kot v primeru Makedoncev naj bi bil razviden proces kategorizacije s strani avtoritete, ki je bila upoštevana za legitimno. Ta oblika kategorizacije lahko spodbudi etnično zavest skupine (Kržišnik-Bukić 1996; Lopasic 2001; Malešević 2004). Po besedah Maleševića (2004) omenjeni skupini nista oblikovale etnično skupino ex nihilo, ampak je kategorizacija s strani avtoritet pomagala pri institucionalizaciji definicije etnične realnosti, ki artikulira in krepi notranjo samodefincijo (Malešević 2004).

Priloga A.2.5: Etnična/narodnostna identiteta

Ena od značilnosti druge Jugoslavije je bil splet nacionalnega in razrednega, ki sta bila po mnenju Čepiča (2010) tudi bistvena elementa revolucije oz. prevzema oblasti s strani komunistov. Po vojni je bila Jugoslavija federativno urejena (Puhar 1992). Vsak njen član je imel, pravi Puharjeva (1992), »ožjo« in »širšo« domovino, vendar je bila pomembna pripadnost delavskemu razredu. Ostalo je bilo sekundarno in bolj ali manj nezaželeno. Narodna pripadnost je veljala za nekaj staromodnega in njeno poudarjanje ali izražanje je bilo lahko uporabljeno kot dokaz izpovedovanja »nebratskih« čustev (Puhar 1992). Tudi Titu je bilo razredno, ocenjuje Matković (1998), bolj pomembno kot nacionalno. »Nacionalno vprašanje je bilo zanj vedno taktično vprašanje za realizacijo razredne zmage« (Matković 1998, 382). Nacionalni dejavnik je imel odločilno vlogo v vojni in je bil ključen za nastanek države: priznavanje nacionalnosti in uvedba federalnosti na podlagi načela samoodločbe naroda. Ideja federalizma naj bi bila način reševanja nacionalnega vprašanja. Ko so komunisti prevzeli oblast, je večjo vlogo dobil razredni dejavnik, ki naj bi bil skupni imenovalc države in družbe (Čepič 2010). Številne reforme so poskušale nacionalno prenesti v razredno, vendar so po Čepiču (2010) v celotnem obstoju druge Jugoslavije obstajali prehodi iz nacionalnega v razredno in obratno (npr. razredno je dobilo veljavo z uvedbo samoupravljanja in se je z imenom države Socialistična federativna republika Jugoslavija pokazalo v Ustavi iz l. 1963, ki je kot edino merilo posameznikovega družbenega in materialnega položaja razglasila delo), ki sicer navadnim državljanom niso bili vidni (Matković 1998; Čepič 2010). Razredna enotnost naj bi presegala vse nacionalne razlike in »je bila nekakšno nadomestilo za nacionalni unitarizem, ki je zaznamoval prvo Jugoslavijo« (Čepič 2010, 42). Čepič (2010) pravi, da je razredni unitarizem poudarjal breznacionalnost. Cilj socialistične družbe naj bi bila odprava vseh pojavov družbene neenakosti. Marxova teorija razrednega boja vključuje vidik, po katerem je razvoj razredne zavesti določen z zgodovinskimi dejstvi in po katerem bodo dolgoročno delavci zamenjali svojo etnično lojalnost z razredno. V tem primeru so etnični konflikti le skriti razredni konflikti in z reševanjem razrednih neenakosti naj bi etničnost kot dejavnik družbenega antagonizma izginila. Razredna in etnična linija se včasih prekrivata, vendar ne vedno (Klinar 1979³¹⁹; Malešević 2004) »Zaradi razmerja med obema načeloma, na katerih je temeljila druga

³¹⁹ V Klinar in Rizman (1979).

Jugoslavija, zlasti še, ko so nacionalno začeli bolj poudarjati kot razredno, je politični sistem socialistične demokracije zašel v krizo in je začel razpadati» (Čepič 2010, 43).

Priloga A.2.6: Napetosti in konflikti ter načini razreševanja

Kolaps komunističnega sistema, dezintegracija nekdanje Federacije, ekonomske in družbene spremembe posameznih jugoslovanskih republik ter globalizacija so vplivali na življenja pripadnikov obravnavanih narodov (Nikolić-Ristanović 2003). Ob koncu prejšnjega stoletja kot tudi začetku novega tisočletja je medskupinske odnose narodov nekdanje SFRJ zaznamovalo sovraštvo, diskriminacija, predsodki, ksenofobija, stigmatizacija, konflikti, ki so imeli fizične posledice, in nasilje, ki se je v nekaterih primerih končalo z genocidom. Številni pripadniki obravnavanih narodov so omenjene »koncepte« zaradi ali ideologije ali zaradi tega, ker so bili člani druge oz. sovražne skupine, doživeli na lastni koži.

Priloga A.3: Vidiki skupinskih napetosti

Oseba je lahko član več skupin. V SFRJ so bili nekateri pripadniki posameznih narodnih skupin tudi člani Zveze Komunistov Jugoslavije (ZKJ), iz česar lahko sklepamo, da je bila večnarodnostna struktura Federacije razvidna tudi iz članstva ZK (partije), ki je bilo največje v letu Titove smrti. V celotnem prebivalstvu je članstvo v ZKJ imelo delež od 9 %. Po podatkih o članstvu in sodelovanju v ZK je bil delež nekaterih narodnih skupin večji kot drugih. Več naj bi bilo Jugoslovanov, Črnogorcev, Srbov in Makedoncev (Bilandžić 1985; Sekulić in Šporer 2004). Prav članstvo ali nečlanstvo v ZK naj bi bil po oceni Janićijevića (1977) en od pomembnih takratnih faktorjev opredeljevanja mišljenja in stališča posameznikov. Sicer moramo pri tem gledati širše, saj so kot v vsaki skupini, tudi med člani ZK obstajale razlike. V zadnjih letih skupne države naj bi se sovraštvo v ZK krepilo. Prepirali so se o vsem, celo o tem, s katero pesmijo bodo odprli 14. kongres ZKJ (z Internacionalo ali državno himno »Hej Slaveni« ali pesmijo »Jugoslavijo«). Na tem kongresu so se tudi izkazale različne koncepcije glede Partije. Hrvaški in slovenski komunisti so zahtevali njeno postopno transformacijo v zvezo republiških partij, kar je bilo v nasprotju s stališčem srbskih komunistov, ki so predlagali obnovo enotnosti. Do kompromisa ni prišlo. Kongres je najprej zapustila slovenska delegacija, sledila ji je hrvaška (Sibler in Little 1996; Janićijević 1997;

Matković 1998). Nadaljevanje kongresa se ni nikoli zgodilo, zaradi česar Matković (1998) označuje 14. kongres kot končni razpad ZKJ, ki je v nekdanjem sistemu predstavljala glavno kohezijsko moč jugoslovanske skupnosti in osnovo za funkcioniranje partijske države. Obenem je njen razpad omogočil tudi vpeljavo večstrankarskega sistema oz. političnega pluralizma, kateremu naj bi uspelo uresničiti enega od osnovnih ciljev komunističnega monizma – homogenizacijo različnih socialnih slojev na ravni zavesti (Bačević 1991a; Matković 1998).

Priloga A.4.1: Stereotipi

V času jugoslovanske vojne sta po besedah Norrisa (2002) Slovenija in Hrvaška sebe propagandno predstavljale kot prave evropske narode po lastni zgodovini, v povezavi s katoliško cerkvijo in po tem, ker so v bistvu pluralistične družbe z enakimi demokratičnimi tradicijami, ki so obstajale tudi v centralni Evropi. »Po drugi strani so Srbe predstavljale kot polaziatski narod, ki je nagnjen despotskim oblikam oblasti in je izključen iz evropskih tradicij, ker »Evropa« ne pojmuje ne pravoslavne cerkve, ne »bizantinske« kulture in Balkana«³²⁰ (Norris 2002, 29). Todorova (2001) pojasnjuje, da naj bi bil za Slovenca Srb »vzhodnjak«. Za Srba pa naj bi bil Bosanec »vzhodnjak«, čeprav je ta geografsko doma bolj proti zahodu. V shemi Zahod–Vzhod je svet razdeljen na dva dela: na Zahod in vse ostalo, kar kar ni Zahod oz. Vzhod, ki je sinonim za ne-Zahod. Ta shema nema nikakršne zveze z dejansko fizično geografijo (Vodopivec 2001).

³²⁰ Del citata je avtor povzel od M. Thompsona (1992, 26).

Priloga A.4.2: Predsodki

Tabela A. 2: Manifestna in latentna distanca do pripadnikov drugih narodnih skupin glede na potencialni odnos v odvisnosti od narodne pripadnosti (JIM90)

Manifestna in latentna distanca ter sprejemanje pripadnikov drugih narodnosti / nacionalnosti glede na potencialni odnos v odvisnosti od nacionalne / narodne pripadnosti anketiranca												
Narod, do katerega se (ne) izraža distanca		Narodnost anketiranca										
		Albanci	Črnogorci	Hrvati	Jugoslovani	Madžari	Makedonci	Muslimani	Slovenci	Srbi	Ostali	Skupaj
Albanec	+	95	27	41	49	43	17	52	27	27	41	41
	-	3	53	42	31	36	75	28	57	57	49	44
Črnogorec	+	17	94	52	76	64	72	53	30	78	47	60
	-	60	3	32	11	23	23	28	54	12	38	26
Hrvat	+	35	46	94	76	74	62	52	46	52	49	60
	-	42	33	2	11	13	31	24	38	32	39	26
Jugoslovan	+	20	68	68	93	79	70	67	41	75	70	65
	-	55	13	19	2	4	21	15	41	12	12	21
Madžar	+	24	49	58	70	91	53	46	32	57	43	51
	-	52	25	27	12	2	35	30	51	29	41	32
Makedonec	+	19	56	53	73	53	98	50	32	64	51	55
	-	58	22	30	11	25	0	28	51	23	33	28
Musliman	+	46	33	47	66	45	23	93	26	39	46	45
	-	31	46	36	18	28	68	2	59	45	41	39
Slovenec	+	42	42	68	70	60	57	52	92	47	51	57
	-	34	34	17	12	21	34	25	2	38	37	27
Srb	+	16	90	56	80	76	78	52	31	94	57	67
	-	60	4	29	9	9	15	27	53	2	30	22

Vir: Pantić 1991 (JIM90)

Opomba: Podatki v tabeli se nanašajo na odstotke anketirancev določene narodnosti / nacionalnosti (bere se po stolpcih), ki sprejemajo (oznaka +) ali odklanjajo (oznaka -) osebo določene narodnosti /

Tabela prikazuje rezultate raziskave »Jugoslovensko javno mnenje 1990« glede etnične distance³²¹ (glede na hipotetičen odnos zakona), s katero merimo odnos do drugih etničnih skupin (Tomc 1997). Rezultati so kazali na obstoj absolutne sprejetosti skoraj vseh pripadnikov všteti narodov, razen Muslimanov (prosto-večinska sprejetost) in Albancev (razdeljenost odziva ostalih), kot možnih zakonskih partnerjev kot tudi na favorizacijo lastne narodne skupine, toda v tem primeru so nekateri anketiranci (do 3 %) odklanjali sočlane kot možne zakonske partnerje. Največjo manifestirano distanco so izrazili Albanci. Večje sprejemanje kot odklanjanje so izrazili le do Muslimanov in Slovencev. Največjo odprtost so izrazili samoopredeljeni Jugoslovani, le da so Albance bolj kot oni sprejemali Muslimani. V povprečju so samoopredeljeni Jugoslovani ponujene skupine sprejemali v 70 % primerov, Srbi in Hrvati v 55 %, Makedonci v 54 %, Muslimani v 53 %, Črnogorci v 51 %, Slovenci v 33 % in Albanci v 27 % primerov. Člane drugih narodov je v povprečju odklanjala okrog polovica Slovencev in Albancev, približno dve petini Makedoncev, okrog tri desetine Srbov,

³²¹ Socialna distanca je stopnja intimnosti, v kateri je posameznik pripravljen sprejeti člane druge skupine (Healey 2006). Sociolog R. E. Park (v Pantić 1991) jo je opredelil kot različne stopnje razumevanja in čutenja, ki obstajajo med skupinami in pojasnjujejo naravo precejšnjega dela njihovih interakcij ter nakazujejo na značilnost družbenih odnosov.

Hrvatov in Črnogorcev, dobra četrtnina Muslimanov in več kot desetina Jugoslovanov. Ugotovljena je bila opazna odbojnost Makedoncev do Albancev in Muslimanov. Medtem ko so Albanci večinoma odklanjali Makedonce, so bili Muslimani bolj naklonjeni k njihovemu sprejemanju. Slovenci so se kar izenačeno distancirali od drugih, le da je večina njih sprejemala Hrvate in imela razdeljeni odnos do Jugoslovanov. Srbi in Črnogorci so se v veliki meri distancirali od Albancev in dokaj od Muslimanov. Hrvati so se bolj nagibali k sprejemanju vseh razen Albancev, do katerih so bili razdeljeni. Največje število anketirancev je bilo na ekstremih oz. so se močno distancirali ali ne distancirali od potencialnih zakonskih partnerjev. Indeks sprejemanja je bil v visoki korelaciji z indeksom tolerance. Se pravi da (ne)nagnjenost k etničnemu distanciranju ni bila le refleks zgodovinskih, ekonomskih, kulturnih, situacijskih dejavnikov in lastnosti narodov (kakor jih vidijo drugi), ampak tudi del širših vrednostnih orientacij in lastnosti osebnosti posameznika³²² (Pantić 1991). Glede na kombinacijo nacionalne oz. narodne in teritorialni pripadnosti anketirancev so se kot najbolj odprti pokazali (Pantić 1991): samoopredeljeni Jugoslovani iz Vojvodine ali BiH, potem Muslimani in Srbi iz BiH, Hrvati iz Vojvodine itn. Kot najbolj zaprti pa (Pantić 1991): Albanci s Kosova in Makedonije ter Slovenci. Hrvati iz BiH so bili bolj zaprti kot njihovi sočlani iz drugih delov Federacije. Med Muslimani so bili najbolj zaprti tisti iz Črne gore, med Srbi pa tisti s Kosova. V primerjavi z l. 1966³²³ je omenjena raziskava kazala na krepitev nacionalne distance glede na družbeni odnos zakona v petih okoljih (Črna gora, Hrvaška, Makedonija, Slovenija in ožja Srbija). Sicer so ostajale določene izjeme (manjša distanca do Srbov in Madžarov v Črni gori, manjša distanca Slovencev do Srbov in manjša distanca Srbov do Makedoncev, Črnogorcev in Madžarov). V vseh okoljih se je okrepila distanca do Muslimanov in Albancev, kar je posebej veljalo za Makedonijo in Hrvaško. Opazno se je tudi okrepila distanca Srbov in Črnogorcev do Hrvatov in Slovencev ter obratno (Pantić 1991). Čeprav se zdi se, da so takratna dogajanja vplivala na etnično distanciranje, Pantić (1991) opozarja, da ne v meri, kot bi se lahko sklepalo na osnovi »odslikave realnosti« in medijske ocene o njej. Omenimo še nekaj raziskav, opravljenih pred l. 1990. V 60. letih je Pantić (1967) na reprezentativnem vzorcu državljanov SFRJ ugotovil, da tri petine anketirancev ni manifestiralo etnične distance (Pantić 1991). Najmanj so se distancirali Madžari, potem Hrvati in Srbi, nadpovprečno distanciranje pa je bilo zabeleženo v Sloveniji, Makedoniji in

³²² Interakcija lastnosti anketiranca je bila v nekaterih primerih pomembna, npr. skoraj dvakrat več je bilo »brez distance« Slovencev z višjo izobrazbo kot njihovih sočlanov z osnovno izobrazbo. Srbi s Kosova so se izrazito distancirali od Hrvatov in Slovencev; religiozne Makedonke pa od Albancev in Muslimanov; Albanke, še posebej starejše, so se pokazale kot zaprte do vseh drugih narodov itn. (Pantić 1991).

³²³ Podatki iz te raziskave (Pantić 1967) niso zajeli odnosa do lastne narodnosti/nacionalnosti in niso izraženi v vseh delih Federacije oz. niso bili vključeni v analizo (Pantić 1991).

Kosovu, kar je po Pantiću (1991) kazalo na pomen jezikovnega dejavnika. Raziskava o zaposlenih v družbenem sektorju (l. 1985) je ugotovila, da so se glede na hipotetičen odnos prijateljstva zaposleni v družbenem sektorju zanemarljivo malo distancirali od članov drugih narodov, a se je manifestirana distanca glede na hipotetični zakon lahko identificirala, še posebej od Romov in Albancev, potem od Muslimanov, Madžarov ter Italijanov. Opažen je bil tudi fenomen povratnih in nepovratnih simpatij. Najmanjša distanca je bila ugotovljena med narodi, katerih jezik je bil srbohrvaščina (Pantić 1991). V raziskavi o mladini Jugoslavije l. 1989 je bila v primerjavi z enako raziskavo iz 60. let ugotovljena krepitev etničnega distanciranja. Ohranjene so bile standardne oblike narodnega sprejemanja in nesprejemanja, ki so bile značilne za pripadnike posameznih narodnih skupin kot tudi vzajemno sprejemanje Slovencev (Bačević 1990 v Pantić 1991).

Priloga A.5.1: Diskriminacija

Še pred neodvisnostjo Makedonije so predstavniki Albancev s peticijami zaman zahtevali odpiranje albanskih kulturnih in izobraževalnih ustanov ter vrnitev suspendiranih profesorjev, ki naj bi indoktrinirali študente z albanskimi nacionalističnimi idejami (Ramet 2005). Oblast je pribežala tokenizmu, obliki diskriminacije. Gre za mala ali trivialno pozitivna popuščanja manjšinski skupina v cilju odklanjanja obtožb za predsodke in diskriminacijo (Hogg in Vaughan 2005). Zaposleni na Skopski univerzi pa se niso strinjali s predlogom oblasti, naj se vpelje albanska kvota. Koncem l. 1994 je skupščina mesta Tetova sprejela pobudo o ustanovitvi univerze v Makedoniji, na kateri naj bi predavanja potekala v albanščini. Albanska skupina je bila hitrejša in je februarja naslednjega leta razglasila ustanovitev javne Univerze v Tetovu, za katere začetno delovanje so bila uporabljena zasebna sredstva. Albansko odločitev makedonske oblasti niso sprejele in so istega meseca poslale policijo, da zruši objekt in razžene demonstrante. V nemirih je bil ubit en Albanec (Ramet 2005;). Na koncu je Albancem uspelo ponovno ustanoviti Univerzo, ki so jo sami financirali, vendar je oblasti niso priznale, zaradi česar so, pravi Rametova (2005), prvi diplomati ostali brez priznanih diplom za delo v javni službi. Diskriminacija na področju izobrazbe ali dela lahko ovira posameznika v pridobivanju zaželenega položaja v družbi. Za vsak narod so lastne izobraževalne institucije velikega pomena. Šola je eden izmed najpomembnejših agensov socializacije, ki prenaša kulturo, ki prevladuje v določenem času, prostoru in sistemu. Šole mladim generacijam narodne skupine posredujejo v materinščini kulturo,

znanost, zgodovino naroda; ponujajo splošno in strokovno izobrazbo: na materinščini jih učijo posredovanja čustva in misli; in jih usposabljaajo za življenjske naloge iz zornega kota skupine, ki ji pripadata učitelj in učenec oz. šola (Susič in Sedmak 1983; Dijker in Koomen 2007).

Priloga A.5.2: Stigmatizacija

L. 1987 je bil v višjih razredih srednjih šol v nekaterih makedonskih občinah ukinjen pouk v albanščini in je v narodno mešane razrede vpeljana le makedonščina. V Kumanovu so albanskim učiteljem ponudili poučevanje v makedonščini, na kar oni niso pristali (razlog naj bi bil neznanje strokovne makedonske terminologije). Učitelji so bili obtoženi nacionalizma, 13 jih je izgubilo službo, zaradi česar je ostalo premalo število albanskih učiteljev ter so uporabili predpis, po katerem se v takšnih primerih poučuje le v makedonščini. Oglasili so se učenci, ki so odklonili spremljati pouk in so na demonstracijah zahtevali svoj jezik in svoje učitelje. Sledile so partijske in disciplinske kazni. Nekateri učenci so se poskušali vpisati šolo v najbližjem mestu oz. v Preševu na območju Srbije, vendar so tam sprejeli odločitev, da ne bodo sprejemali učencev s kumovsko izpisnico. Iz Makedonije se je v prvi polovici šolskega leta preselilo 464 dijakov. Pokrajinski komite ZK je poslal makedonskemu CK informacijo o dogodkih, Makedonci pa so informacijo ocenili kot napad in so Kosovare obtožili za paternalizem. V tem času so v Prištini črnogorski in srbski dijaki zapustili pouk in na demonstracijah v mestu zahtevali novo ustavo Srbije. Spodbudo so dobili tudi od člana Odbora za organizacijo protestnih zborov, ki jim je prek medijev svetoval, naj s stavkom nadaljujejo, dokler se njihove zahteve ne realizirajo. Politične obsodbe ni bilo (Horvat 1989).

Priloga A.6: Manjšinske skupine, ki prihajajo z območja nekdanje SFRJ, v Sloveniji

Kdo so bili Jugoslovani?

Predvsem so bili državljani SFRJ, se pravi, da je ta identiteta imela politični karakter (Sokolović 2006), vendar je po Sokoloviću (2006) ne moremo omejiti le na to raven oz. naj ne bi le pomenila biti državljani SFRJ. Oblikovala in obstajala naj bi še pred oblikovanjem države Južnih Slovanov. Prve jugoslovanske ideje so se pojavile pri Hrvatih v 19. stoletju. Jugoslovanska identiteta in jugoslovanska država naj ne bi imeli enakega izvira (Sokolović

2006). Ta identiteta je po Sokoloviću (2006) nastala kot rezultat razvoja hrvaške in v manjši količini tudi slovenske identitete. Jugoslovanstvo naj bi se oblikovalo kot odziv hrvatstva na madžarski in avstrijski nacionalizem in delno tudi kot rezultat hrvaške etnične identitete in hrvaškega nacionalnega gibanja. Pri zvezi s slovanskim jugovzhodom naj bi šlo za iskanja neke širše identitete, na katero naj bi se hrvaško nacionalno gibanje opiralo (Sokolović 2006). Obenem je to bilo po Sokoloviću (2006) tudi potreba po skupnih koreninah in identiteti. V tem pogledu naj bi imela jugoslovanska identiteta predvsem etnični karakter. Zaradi takratnega političnega položaja Sokolović (2006) ocenjuje slovenstvo kot etnično gibanje. Ne glede na prvenstveno vlogo hrvatstva in slovenstva v oblikovanju jugoslovanstva, Sokolović (2006) ne trdi, da je jugoslovanstvo le hrvaško-slovenska ideja. Na začetku naj bi bila v jugoslovanstvu poudarjena etnična dimenzija. To naj bi izhajalo iz volje posameznikov in skupin za oblikovanje skupnega življenja in identitete. Kasneje naj bi pridobilo nacionalne unitaristične ali separatistične aspiracije. Korenine ideje o jugoslovanski državi, ki se je kasneje razvila, naj bi bile drugačne (Sokolović 2006). Jugoslovanska identiteta je imela po oceni Sokolovića (2006) od začetka dihotomen in zelo protisloven karakter. Šlo naj bi za identiteto, v kateri naj bi nekatere skupine videle rešitev svojega takratnega kulturnega, ekonomskega in političnega položaja (Sokolović 2006), vendar naj bi imelo od začetka jugoslovanstvo

kot odziv na madžarski, avstrijski ali turski nacionalizem tudi nacionalni karakter. Nosilci te strani jugoslovanske identitete so bili predvsem srbski, hrvaški in slovenski nacionalizmi. Jugoslavija kot država in jugoslovanska nacionalna identiteta sta nastali kot rezultat tega procesa. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev /.../ je bila rezultat razvoja teh treh nacionalizmov in jugoslovanska identiteta, ki je bila posledica tega, nikoli ni uspela pridobiti dominantnega etničnega karakterja /.../ Seveda razen neizpodbitnega dejstva, da prva skupna država južnoslovanskih narodov ni bila izraz volje oziroma suverenosti teh narodov, celo narodov, ki so nominalno sodelovali v konstruiranju njene suverenosti, se ne more trditi, da /.../ ideja jugoslovanstva kot številnih etničnih skupin, pa tudi neslovanskih etničnih skupin, ni imela etničnega karakterja (Sokolović 2006, 239–340).

Priloga A.7: Različni koncepti obravnavanja manjšin

Nekdanja Jugoslavija ni imela »državne nacije« niti »državnega jezika« in je imela pestro etnično strukturo (Petrović 1987). V njej so živele naslednje skupine: »jugoslovanski narodi: Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Slovenci in Srbi; skupnosti pod odredbo »narodnosti« – Albanci, Madžari, Italijani, Bolgari, Romuni, Slovaki; pripadniki etničnih

skupin (po ustavni določitvi) – Vlaha in Romi; pripadniki drugih evropskih skupin – Grki, Nemci, Poljaki; prebivalci, ki so se opredeljevali kot Jugoslovani, ter tisti, ki se niso opredelili» (Petrović 1987, 29). Etnična struktura je lahko etnično monolitna in etnično heterogena. Stopnja etnične heterogenosti je lahko visoka ali nizka in z različnimi odnosi (Petrović 1987). Številne primere različne etnične heterogenosti lahko najdemo prav v Jugoslaviji (Petrović 1987): unimodalna z nizko (Slovenija) ali z visoko stopnjo heterogenosti (Srbija brez avtonomnih pokrajin (a. p.)), bimodalna (Makedonija), trimodalna (BiH) in plurimodalna (Vojvodina). Očitno, da je bila po etnični sestavi nekdanja SFRJ zelo heterogena in dinamična, k čemer je prispevala tudi vpeljava kategorije Jugoslovan (l. 1961). Pri tem je bil delež največje skupine manjši od polovice celotnega prebivalstva. Delež številnih skupin v celotnem prebivalstvu (Hrvati, Makedonci, Muslimani, Slovenci, Srbi, Albanci in Jugoslovani) je bil večji od 5 % (Petrović 1987).

Tabela A. 3: Delež najbolj številčnih skupin v prebivalstvu

Število pripadnikov ostalih skupin glede na 1000 pripadnikov najbolj številčne skupine					
Delež najbolj številčne skupine v prebivalstvu v %					
	1948	1953	1961	1971	1981
Slovenija	30	36	45	63	105
Črna gora	102	194	228	488	464
Hrvaška	262	256	245	258	331
Srbija	335	355	340	404	506
brez SAP	96	90	79	117	170
Kosovo	459	540	488	356	291
Vojvodina	976	956	821	661	841
Makedonija	459	515	404	443	492
BiH	1275*	1252*	1331*	1525	1531

Vir: Petrović (1987)

*leta 1948, 1953 in 1961 najbolj številčna skupina so bili Srbi, leta 1971 in 1981 Muslimani.

Priloga A.8: Manjšine v prerezu zgodovine

Kaj so/naj bi narodne skupine pridobile z obnovo Jugoslavije po drugi svetovni vojni? Srbskemu narodu naj bi obnova zagotovila, da vsi njegovi pripadniki živijo v eni državi. Hrvatje so dobili republiko in naj bi bili zavarovani pred obnovo monarhistične Jugoslavije in povezovanja z usodo NDH. Slovenci in Makedonci so prvič v zgodovini dobili lastne republike. Črnogorci so po 27 letih deloma obnovili svojo republiko. Ustanovljena je bila tudi BiH, s čim naj bi se blokirale pretenzije Srbije in Hrvaške po njenem teritoriju (Goldstein 2009). Integracija prej ločenih skupin v skupne ekonomske in politične sisteme omogoča, da po možni komparaciji med skupinami postanejo vidne tudi neenakosti (Eriksen 2001).

Priloga A.8.1: Omenjeni problematiki na področju nekdanje Jugoslavije

V 90. letih prejšnjega stoletja je bilo na Hrvaškem najprej z ozemlja samooklicane Republike srbske krajine (to ozemlja so do l. 1995 nadzorovali Srbi) pregnano vse hrvaško prebivalstvo. Sledilo pa je izseljevanje Srbov³²⁴. Delež Srbov v skupnem številu prebivalcev Hrvaške je l. 1991 znašal 12–13 %, l. 1998 pa 2–3 %. (Devetak 1999). V tem času, pravi Devetak (1999), se je več tisoč hrvaških Srbov izselilo iz Hrvaške ali pa so jih pregnali v vojaških akcijah hrvaške vojske³²⁵. Sredi 80. let so izprašanci na Hrvaškem kazali nizko stopnjo socialne distance. Hkrati jih je manjše število izrazilo etnocentrične nazore. Ti so določeno netoleranco izrazili do Albancev, Muslimanov in Romov, ne pa do Srbov in Hrvatov. Netoleranca Hrvatov do Srbov (Črnogorcev) naj bi se okrepila kot posledica vojne v začetku 90. let. Čeprav so bili ti v največji meri postavljeni na zadnjo stopnjo Bogardusove lestvice socialne distance (»ne jim dovoliti vstopa v našo državo«), je hkrati 30 % oz. 40 % (Čulig 1992 in Mesić 1992) izprašancev še vedno želelo imeti Srbe za someščane, sosede ali (delovne) kolege v svoji državi³²⁶ (Katunarić 1997). Po oceni Katunarića (1997) ti podatki verjetno izhajajo iz percepcije izprašancev na osnovi relacijske identitete. Katunarić (1997) domneva, da so ti izprašanci verjetno ločevali Srbe, ki so takrat živeli na neokupiranem teritoriju Hrvaške, od tistih, ki so živeli na okupiranem delu, ali vsaj njihovih vodij.

³²⁴ O zgodovini prisotnosti Srbov na Hrvaškem glej Ramet 2001.

³²⁵ Septembra l. 1995 je Zastopniški dom Sabora sprejel Zakon o privremenom preuzimanju i upravljanju određenom imovinom, po katerem je Hrvaška začasno prevzela v posest in uporabo naslednja premoženja: (1) ki so se prej nahajala na okupiranem in takrat na teritoriju RH in ki so jih lastniki zapustili in jih več ne uporabljajo; (2) ki so na teritoriju RH in so njihovi lastniki zapustili Hrvaško po 17. 8. 1990 ali se nahajajo (prebivajo) na okupiranem območju RH, teritoriju ZRJ (Srbije in Črne Gore) ali okupiranem teritoriju BiH ter od dneva, ko so zapustili Hrvaško, te lastnine ne uporabljajo več; in (3) na teritoriju RH, ki so lastništvu državljanov ZRJ (Srbije in Črne Gore), vendar jih ti več ne uporabljajo (Zakon o privremenom preuzimanju i upravljanju određenom imovinom 1995, 2. čl.).

³²⁶ V raziskavi »Genealogija in transfer modela interkulturalizma«, v kateri je bilo izprašanih 2712 dijakov srednjih šol v 19 hrvaških mestih, so bili Srbi, Črnogorci, Romi in Rusi najmanj preferirane in najbolj oddaljene skupine. 58,6 % izprašanih je želelo izključiti Srbe iz svoje države (sedma stopnja Bogardusove lestvice), drugi, v majhnem številu, si tega niso želeli (Katunarić 1997). Tudi v tem primeru je bila po mnenju Katunarića (1997) percepcija drugih delno razbita zaradi težnje izprašancev po razločevanju članov drugih skupin. Raziskovalci so dijakom dopustili možnost, da pri izpolnjevanju vprašalnika obkrožijo vse stopnje omenjene lestvice, za katere so mislili, da so bolj relevantne za posamezne skupine. V tem primeru so dobili Srbi mesto zaželenih sosedov in celo prijateljev, hkrati so bili tudi tisti, ki naj bi jim preprečili vstop v Hrvaško. Ko primerjamo dve hrvaški regiji, Istro in Slavonijo (gre za regiji, ki sta bili neenako prizadeti z vojno), ugotovimo, da so dijaki v Istri (45,5 % in 28,2 %) v manjši meri izključevali Srbe in Črnogorce kot dijaki v Slavoniji (71,0 % in 54,3 %) (Katunarić 1997).

Priloga A.8.2: Manjšinska problematika v Sloveniji

Tabela A. 4: Prebivalstvo po narodni pripadnosti v RS (SUR5)

Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in 2002		1953	1961	1971	1981	1991	2002	
Število	Slovenci	1.415.448	1.522.248	1.578.963	1.668.623	1.689.657	1.631.363	
	Albanci	169	282	1.266	1.933	3.534	6.186	
	Bošnjaki	21.542	
	Črnogorci	1.356	1.384	1.950	3.175	4.339	2.667	
	Hrvatje	17.978	31.429	41.556	53.882	52.876	35.642	
	Makedonci	640	1.009	1.572	3.227	4.371	3.972	
	Muslimani	1.617	465	3.197	13.339	26.577	10.467	
	Srbi	11.225	13.609	20.209	41.695	47.401	38.964	
	Narodno neopredeljeni	-	2.784	12.280	32.400	25.978	22.141	
	Opredelili so se kot Jugoslovani	-	2.784	6.616	25.615	12.075	527	
	Opredelili so se kot Bosanci	8.062	
	Drugi neopredeljeni	-	-	3.012	2.853	8.716	12.085	
	Niso želeli odgovoriti	48.588	
	Neznano	211	1.154	2.678	5.301	42.355	126.325	
	Strukturni deleži (%)	Slovenci	96,52	95,65	94,04	90,77	88,31	83,06
		Albanci	0,01	0,02	0,08	0,11	0,18	0,31
Bošnjaki		1,10	
Črnogorci		0,09	0,09	0,12	0,17	0,23	0,14	
Hrvatje		1,23	1,97	2,47	2,93	2,76	1,81	
Makedonci		0,04	0,06	0,09	0,18	0,23	0,20	
Muslimani		0,11	0,03	0,19	0,73	1,39	0,53	
Srbi		0,77	0,86	1,20	2,27	2,48	1,98	
Narodno neopredeljeni		-	0,17	0,73	1,76	1,36	1,13	
Opredelili so se kot Jugoslovani		-	0,18	0,39	1,39	0,63	0,03	
Opredelili so se kot Bosanci		0,41	
Drugi neopredeljeni		-	-	0,18	0,16	0,46	0,62	
Niso želeli odgovoriti		2,47	
Neznano		0,01	0,07	0,16	0,29	2,21	6,43	

Opombe:

Narodna pripadnost Bošnjaki - opredelitev za Bošnjaka kot narod je bila v Ustavo Federacije Bosne in Hercegovine vpeljana leta 1994.

Narodna pripadnost Muslimani - vključene so osebe, ki so se opredelile za Muslimane v smislu etnične in ne verske pripadnosti.

Narodna pripadnost opredelili so se kot Bosanci - v rezultatih preteklih popisov so bili tisti, ki so se opredelili za Bosance, uvrščeni med regionalno opredeljene.

Narodna pripadnost drugi neopredeljeni - vključene so tiste osebe, ki so izjavile/oznabile, da so narodno neopredeljene.

Leto 1971 - podatki so preračunani po metodologiji Popisa 2002 tako, da so odšteti t. i. zdomci. Ob popisih 1953 in 1961 kategorija oseb zdomci ni obstajala.

Leto 1981 - podatki so preračunani po metodologiji Popisa 2002 tako, da so odšteti t. i. zdomci. Ob popisih 1953 in 1961 kategorija oseb zdomci ni obstajala.

Leto 1991 - podatki so preračunani po metodologiji Popisa 2002 tako, da so odšteti t. i. zdomci. Ob popisih 1953 in 1961 kategorija oseb zdomci ni obstajala.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002b.

Priloga A.9.1: Ksenofobija

Po nekaterih mnenjih naj bi bila postavitev džamije v Ljubljani dojeta kot nadaljevanje osmanske ekspanzije in trajni poskus islamizacije slovenskih dežel in Evrope (Bartulović 2010). »Razumevanje muslimanov je močno obremenjeno z diskurzom o Drugosti, zato je pri nasprotnikih džamije islam ostal determiniran z militantsko naravnostjo, ki izvira tako iz spomina na osmanske vpade kot tudi iz močno popačenih medijskih in političnih interpretacij terorizma« (Bartulović 2010, 94). V Sloveniji so se prvi postopki za pridobitev lokacije začeli

ob koncu 60. let 20. st. Sčasoma je bilo podanih več predlogov, kje naj se izgradi³²⁷ (Dragoš 2004; Kos 2013). Na zavlačevanje pri pridobivanju potrebnih urbanističnih dokumentov so se odzvale tudi nevladne organizacije, ki so opozarjale, da »neovirana pravica izražanja verske pripadnosti v primernem objektu ni zgolj pravica večinske populacije, ampak vseh prebivalcev Slovenije« (Dragoš 2004, 16). L. 2003 je poročilo Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) na več mestih opozorilo na problem kratenja pravic muslimanski skupnosti in na odgovornost oblasti (Dragoš 2004). Dragoš (2004) meni, da lahko zaplet okrog džamije razdelimo na tri obdobja: (1) od vložitve prvega zahtevka za izgradnjo džamije (l. 1969) do prvih eksplicitnih zavrnitev oblasti (2001) v neprikriti ksenofobni obliki, ki naj ne bi bila več maskirana z uradnimi procedurami iskanja »primerne« lokacije; (2) od l. 2001 do 2003 (nekateri značilnosti tega obdobja naj bi bile: eksplicitno nasprotovanje, nestrpnost, ki se je iz organov oblasti delno preselila tudi na ulice, kjer se je javno mnenje o džamiji prvič polariziralo); (3) od 2003 naprej (nekateri značilnosti tega obdobja naj bi bile: množenje argumentov proti džamiji, brez bistvene spremembe tipologije; sklicevanje na islamski fundamentalizem; sovražni govor kot značilnost javnega diskurza). Za prvo obdobje naj bi bila značilna latentna ksenofobija, za drugo eksplicitna, medtem naj bi v tretjem obdobju ksenofobija prevzela obliko islamofobije (Dragoš 2004). V Ljubljani se je gradnja islamskega kulturnega centra z džamijo začela maja 2015. Ves objekt naj bi se končal v dveh ali treh letih (Slovenske novice 2015, 6. maj). Tudi izgradnja džamije v Reki (RH) se ni izognila nestrpnim odzivom. L. 1998 so ob predlogu, da bi na reškem Zametu zgradili džamije, trije nekdanji hrvaški borci zagrozili, »da se bodo v tem primeru javno sežgali pred stavbo mestne vlade; protestno pismo je bilo podpisano z Zamečani – domačini, pripravljene na smodnik in klanje; naslovljeno pa na islamsko-romsko-albanski smrdljiv gnoj; minaret naj bi razglašal, da je Evropa izkoreninjena s tega območja ipd.« (Velikonja 1998, 328). L. 2013 je Reka dobila prvo džamijo. Tudi v Zagrebu izgradnja džamije ni šla brez težav. Septembra l. 1987 je bila zgrajena nova džamija³²⁸, na katero so Muslimani čakali šest let, saj je tri leta po pridobitvi dovoljenja skoraj dokončana džamija zgorela v požaru. Možnost islamizacije republike zaradi pridobitve dovoljenja naj bi l. 1981 zaskrbelo Hrvate in Srbe (Ramet 2005). Takšen strah naj bi po Rametovi (2005) vplival na slabšanje mednacionalnih odnosov v BiH in zaostрил razpravo o statusu BiH v Federaciji. Tri narodi naj bi imeli različne želje in mnenja o usodi republike. Muslimani naj bi govorili o razglasitvi

³²⁷ V tem besedilu ne bomo navajali vseh predloženih lokacij za izgradnjo džamije v Ljubljani. Za več informacij, glej Dragoš 2004.

³²⁸ Prejšnja je bila zaprta po drugi svetovni vojni (Ramet 2005).

Bosne kot »muslimanske republike«. Druga dva naroda pa naj bi razmišljala o njeni razdelitvi med Hrvaško in Srbijo kot o možni najboljši rešitvi. Obstajalo je še eno mnenje, ki je menilo, da je Jugoslavija najboljša pot, saj naj bi posledica poskusa razdelitve BiH izzvala le nasilje med njenimi narodi (Ramet 2005).

Priloga A.9.2: Množično nasilje

Kot primer etničnega čiščenja³²⁹ brez odprtega spopada Siblingerjeva in Little (1996) navajata vas Orašac (l. 1992) v BiH, ki jo je srbska paravojaška skupina zavzela v manj kot enem dnevu. Orašac se nahaja južno od Bihača. Odpor mesta je bil simboličen. Paravojaki so ljudi izgnali na ulico in ločili moške od ostalega prebivalstva. Ko so pobrali denar in dragocenosti, so ženske in otroke pustili, da gredo proti Bihaču. Moške so dva dni zadrževali v vaški šoli. Hiše so oropali in minirali. Po dveh dnevih so naključno izbrali enega moškega, ki je moral pokazati na ugledne vaške Muslimane, katerih ime je bilo zapisano na papirju. Ti moški so bili ločeni od skupine. Obstoj takšnih popisov naj bi številne spodbudil k begu pred napadom. V Orašancu so ostale moške razdelili v manjše skupine. En del so do premestitve v koncentracijsko taborišče internirali v tovarno v Ripaču, kjer so bili deležni zlorab. Vsi, ki so zlorabljali, niso bili popolni tujci, nekateri naj bi bili celo nekdanji sosede. Drugje je bilo etnično čiščenje spremljano z množičnimi umori (Siblinger in Little 1996). Včasih tudi »s poniževanjem, terorjem in mentalno okrutnostjo. Ujetnikom so povedali, da jih bodo naslednji dan ubili. V zoro so jih, prepričane, da jih bodo ubili, odpeljali le zato, da bi jih premestili v drugo taborišče. Da bi se izognili fizični zlorabi, so pod prisilo peli srbske nacionalistične pesmi. Govorili so jim, da so njihove soproge posiljene in umorjene, otroci pa mrtvi. Pogosto so jih z grožnjo smrti prisiljevali k medsebojni zlorabi: telesnem in spolnem pohabljanju ter umoru. Ujetniki so morali kopati masovne grobove, zbirati in zakopavati trupla svojih rojakov in sosedov. Včasih bi kopače teh grobov ubili in jih vrgli na vrh gomile teles« (Siblinger in Little 1996, 242). Cilj omenjene metode naj bi bil po Siblingerjevi in Littlu (1996) etnično čisto območje ter ustvarjanje sovraštva in strahu, zaradi katerega ne bodo zmogli Muslimani in Srbi nikoli več živeti v miru. Etnično čiščenje je bilo težje izvedljivo v mestu kot v vaseh, saj so člani vseh treh narodov živeli eden ob drugem. Zaradi tega naj bi bilo pripadnikom nesrbskega naroda onemogočeno normalno življenje (Siblinger in Little 1991). »Izgubili so službo, maltretirani so bili na ulicah, njihove hiše so bile napadane in trgovine ponoči

³²⁹ »Izraz »etnično čiščenje« je bil prvič uporabljen v srbskih obtožbah o namerah Albancev« (Banac 2001, 120).

uničene. Na nekaterih območjih je veljala stroga omejitev gibanja nesrbov« (Sibler in Little 1996, 243). Kakšne so bile te omejitve, lahko razberemo iz primera občine Čelinca, ki se nahaja v bližini Prijedora. Muslimanom je bila prepovedana vožnja avtomobila. Telefonirali so lahko le iz pošte. Prepovedano jim je bilo tudi zbiranje v skupinah, večjih od treh oseb. Avgusta so se na balkonih muslimanskih hiš začele pojavljati bele zastave, ki so pomenile njihovo pripravljenost na miren odhod. V severnobosanskih mestih so se odprli »uradi za zamenjavo ljudstva«. Šlo naj bi za etnično čiščenje z možno privolitvijo, vendar naj bi večina Hrvatov in Muslimanov dobila dovoljenje za odhod šele po tem, ko so podpisali dokumente, s katerim so se odpovedali vseh pravic do osebne lastnine. Zaradi strahu pred smrtjo naj bi bili ljudje pripravljene odpovedati se ne le imetju, ampak tudi plačati pristojbino, da jih oropajo in preženejo iz mesta (Sibler in Little 1996).

Priloga A.9.3: Agresija

1. 5. 1991 so na Hrvaškem prebivalci Borova Sela v središču mesta izobesili jugoslovansko zastavo. Ker na barikadah ni bilo čuvarjev, so štiri hrvaški policisti vstopili v naselje z namenom zamenjati jugoslovansko zastavo s hrvaško, a mesto ni bilo brez čuvarjev. Dva policista sta pobegnila, dva pa sta bila ranjena in zajeta. Policista, ki jim je uspelo zbežati, sta se vrnila v Osijek.. Zjutraj so se hrvaški policisti v večjem številu vrnili, da bi rešili svoje kolege. Dočakala jih je številčna srbska paravojska (Sibler in Little 1996). Dogodki v Borovem Selu so spremenili hrvaško javno mnenje. »Hrvaški mediji so začeli kampanjo, ki je ugajala najhujšim skrajnostim hrvaške »srbofobije«. Hrvaški radio in televizija sta redno poročala o slavonskih Srbih kot o »četnikih« in »teroristih«. Hrvaška televizija je prikazala posnetke dvajsetih mrtvih teles z dokazi avtopsije, da so bili mučeni in pohabljeni. Časniki niso varčevali z besednjakom groze, poudarjali so, da so policisti umrli od »zverskih četniških rok«. Pred smrtjo so jim izkopalni oči in jim prerezali goltanec. Neki zagrebški časnik je absurdno trdil, da so hrvaški policisti žrtve nekdanje zloglasne romunske državne tajne policije Securitate« (Sibler in Little 1996, 133). Na RTB se je Vojislav Šešelj pohvalil, da so njegovi četniki sodelovali pri dogodkih v Borovem Selu (Sibler in Little 1996).

Priloge B: Teoretične priloge konceptov

Kazalo

Tabela B. 1: Motivacijske vrste vrednot (Schwartz)	417
Tabela B. 2: Etnične situacije	418
Schema B. 1: Le bonov model množice	418
Schema B. 2: Princip meta kontrasta	419

Priloga B.1: Motivacijske vrste vrednot po Schwartzu

Tabela B. 1: Motivacijske vrste vrednot (Schwartz)

Motivacijske vrste vrednot po Schwartzu		
Opredelitev	primer vrednot	Vir
Moč: družbeni status, prestiž, nadzor ali dominacija nad ljudmi in viri	Avtoriteta družbene moči, bogastvo	Medsebojno delovanje, skupina
Uspeh: osebni uspeh s prikazovanjem tekmovanja, skladno z družbenimi standardi	Uspešne zmožne ambicije	Medsebojno delovanje, skupina
Hedonizem: veselje in čutna zadovoljitev samega sebe	Veselje, uživanje življenja	Organizem (univerzalne potrebe posameznikov kot bioloških organizmov)
Spodbuda: razburjenje, novosti, izziv življenja	Smelost, različno življenje, vznemirljivo ustvarjalno življenje	Organizem
Samousmeritev: neodvisnost skozi dejavnost-izbiranje, ustvarjanje, odkrivanje	Ustvarjalnost, prefinjene svoboščine	Organizem, interakcija
Univerzalizem: razumevanje, vrednotenje, toleranca, zaščita blaginje vseh ljudi in narave	Široki um, družbena privlačnost, enakost	Skupina, organizem
Dobrohotnost: zaščita in povečanje blaginje ljudi, s katerimi je nekdo v osebnem stiku	Uslužnost, čas, oproščanje	Organizem, interakcija, skupina
Tradicija: upoštevanje, obveza in sprejemanje navad in idej, ki jih zagotavlja tradicionalna kultura in religija	Ponižanost, pobožno sprejemanje mojega deleža življenja	Skupina
Konformnost: omejevanje dejavnost, naklonjenosti in impulzi, ki verjetno vznemirijo ali škodijo drugim in kršijo družbena pričakovanja ali norme	Vljudnost, poslušno spoštovani starši in starejši	Medsebojno delovanje, skupina
Varnost: varovanje, harmonija in trdnost družbe, odnosov in samega sebe	Nacionalna varnost, družbeni red, čistost (snažnost)	Organizem, medsebojno delovanje, skupina

Vir: Arnejčič (2008 107).

V prvem stolpcu se nahaja deset vrst motivacijskih vrednot. Drugi stolpec vsebuje primere posebnih vrednot, ki predstavljajo posamezno vrsto vrednot. Iz tega stolpca je tudi vidno, kdaj posameznik deluje v izražanju posebnih vrednot in kdaj jih poskuša pridobiti. Vsak stolpec tudi promovira osrednji cilj posamezne vrednote. V tretjem stolpcu so navedeni viri, kje posamezna vrednota deluje oz. kje najdemo splošne zahteve človeškega obstoja, iz katerega je bila vrednota izpeljana (Arnejčič 2008).

Priloga B.2: Oblike etničnih situacij

Tabela B. 2: Etnične situacije

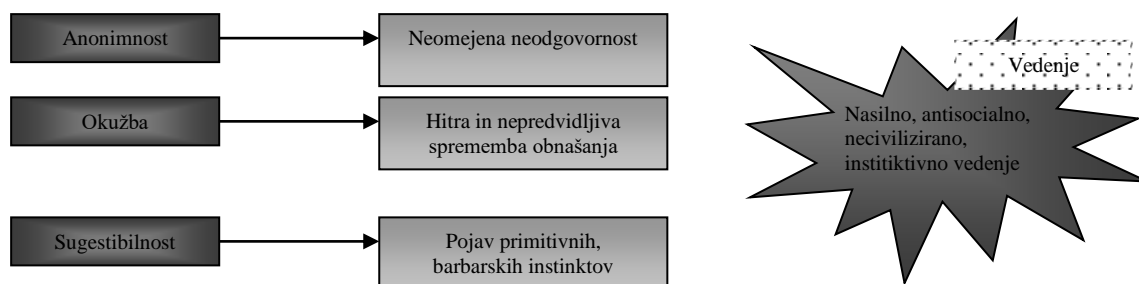
<i>Oblike etničnih situacij, ki so definirane z notranjimi in zunanji definicijami značilnosti</i>		
<i>Definicija etične skupine »Mi«</i>	<i>Družbena določitev »oni«</i>	
	<i>Da</i>	<i>Ne</i>
<i>Visoka</i>	(1)	(3)
<i>Slaba</i>	(2)	(4)

Vir: Ringer in Lawless (1989)

V prvi celici (1) obstaja soglasje o značilnostih etnične skupine, kar pomeni jasen občutek etnične skupine in jasno določitev s strani širše družbe. Za drugo celico (2) je značilno, da ima širša družba jasno določitev kategorije ljudi kot »oni«, vendar etnična skupina vsaj sprva nima občutek o definiciji »mi«. Celica tri (3) kaže na odklonilno obliko situacije, v kateri si kljub družbenemu naporu, da etično skupino ne uvrsti v kategorijo »oni«, skupina prizadeva z ohranjanjem lastne kohezije in definicije »mi«. Zunaj etnične situacije se nahaja celica štiri (4), saj ne širša družba in ne etnična skupina ne ohranjata občutek značilnosti skupine. V tem primeru je etična skupina prenehala obstajati kot razločna entiteta in se je absorbirala v širšo nacionalno identiteto (Ringer in Lawless 1989).

Priloga B.3: Le Bonov model množice

Shema B. 1: Le bonov model množice

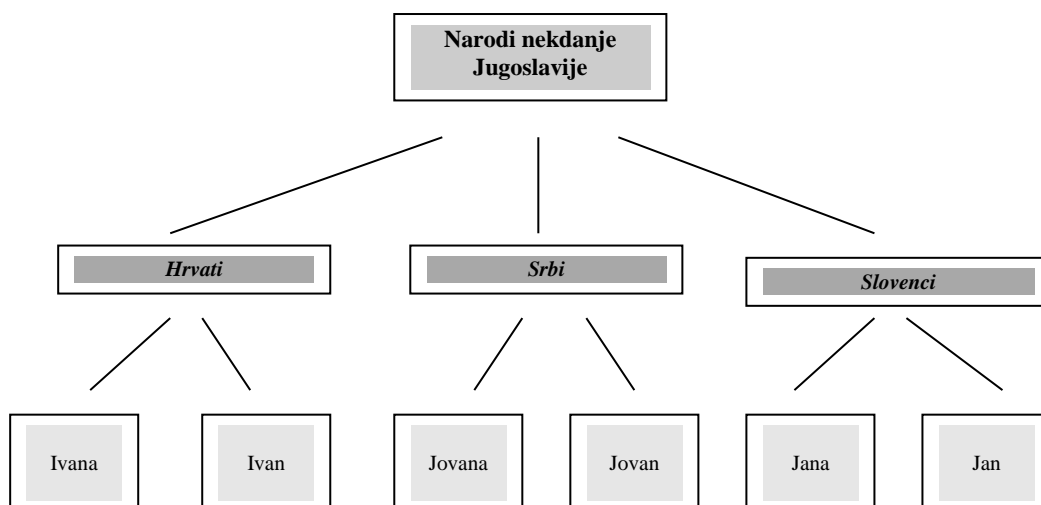

Vir: (Hogg 1992)

V množici postane posameznik po Le Bonu (1908 v Hogg 1992) barbar zaradi naslednjih učinkov, ki jih proizvaja množica: (1) anonimnost članov množice, ki izgubljajo osebni občutek odgovornosti za lastna dejanja; (2) hitro in nepredvidljivo širjenje idej in mnenj s procesom okužbe; (3) osvoboditev nezavestnih antisocialnih motivov skozi sugestijo.

Priloga B.4: Princip meta kontrasta

Shema B. 2: Princip meta kontrasta

Vir: Oakes, Haslam in Turner 1994 97³³⁰

Iz sheme je razvidno, da sta Ivan in Ivana lahko kategorizirana kot »Hrvati«, ko so v trenutnem komparativnem kontekstu razlike med njimi manjše kot razlike med npr. Srbi in Hrvati. Opazna kategorija bi bila lahko »narodi nekdanje Jugoslavije«. V tem primeru so razlike med narodi nekdanji SFRJ manjše kot razlike med narodi, ki so živeli, in narodi, ki niso živeli v nekdanji Federaciji. Shemo lahko prikazemo tudi z meta-kontrast razmerjem: povprečna percipirana razlika med Hrvati in Srbi/povprečna percipirana razlika med Hrvati. Čim večje je razmerje, tem bolj bosta Ivan in Ivana percipirana glede na identiteto lastne skupine. Shema tudi opozarja, da trditi, da se dve zadevi razlikujeta, nakazuje, da si delita višjo raven identitete, zaradi katere je primerjava možna. Se pravi, da lahko le z iskanjem skupne kategorije opravimo komparacijo. Spomnimo se predvidevanja SCT, da je samokategorizacija del hierarhičnega sistema klasifikacije, tako da je vsaka nižja raven kategorije popolnoma vključena v eno od višjih kategorij. To pomeni, da so dražljaji lahko dojeti kot podobni na eni od bolj abstraktnih ravni in se po SCT kategorije pokrivajo na enaki ravni abstrakcije. Pri tem moramo opozoriti, da imamo lahko spodnje elemente kategorije za enake le v obsegu, v katerem delijo kategorijo višje ravni. Recimo, da je Jan po religijski opredelitvi protestant. Posameznik, ki si prizadeva razlikovati od njega, naj bi poudarjal percipirane razlike med lastnim selfom in Janom na način, da Janu pripiše kategorije, ki ne vključujejo njegovega selfa. Za Ivana, ki je recimo protestant, je to kategorija Slovenec. Za

³³⁰ Prilagojeno za potrebe disertacije.

npr. Tomaža, ki je Slovenec, je to lahko kategorija protestant, če je on katolik. Odziv osebe, ki se poskuša povezati z Janom, pa bo drugačen. Ta bo Janu pripisoval manj abstraktne kategorije, ki vključujejo njegovo self. V tem primeru bo Tomaž Janu pripisal kategorijo Slovenec, Ivan pa mu bo pripisal kategorijo protestant (Oakes, Haslam in Turner 1994; McGarty 1999). Problem s to strukturo je po mnenju McGartyja (1999) pokrivanje med kategorijami, zaradi katerih je raven vključenosti teh kategorij nejasna, prav tako pa tudi večpomenskost razlikovanja vključenosti teh kategorij.

Priloga C: Preglednice raziskav za teoretičen del

Kazalo

<i>Priloga C.1: Mnenja pripadnikov manjšin o etnični pripadnosti (ugotovitve PSIP-a).....</i>	<i>423</i>
Tabela C. 1: Pomembnost etnične pripadnosti (PSIP)	423
Tabela C. 2: Vrednotenje etnične pripadnosti (PSIP)	423
Tabela C. 3: Kateri etnični skupini čutite, da pripadate? (PSIP).....	423
Tabela C. 4: Opredelitev za Slovence (PSIP)	424
Tabela C. 5: Dejavniki vključevanja v slovensko družbo (PSIP)	424
<i>Priloga C.2: Podatki o jeziki v RS, večinsko mnenje o manjšinskih organizacijah in pravici do političnega predstavnitva (ugotovitve drugih raziskav) ter večinsko mnenje o manjšinskem položaju na trgu dela in stanovanjskem področju (raziskava naloge).....</i>	<i>424</i>
Tabela C. 6: Prebivalstvo po maternem jeziku (2002) (SURs)	424
Tabela C. 7: Prebivalstvo po pogovornem jeziku (2002) (SURs)	424
Tabela C. 8: Ogroženosti slovenskega jezika (SJM 87).....	425
Tabela C. 9: Položaj manjšin na trgu delovne sile in stanovanjskem področju	425
Tabela C. 10: Ustanavljanje kulturnih in političnih društev ter organizacij (SJM 90).....	425
Tabela C. 11: Zagotavljanje pravice do političnega predstavnitva (PSIP)	425
<i>Priloga C.3: Večinsko mnenje o sprejemanju manjšin (lastna raziskava) in mnenje o zaupanju etniji in delovnem kolektivu (PSIP).....</i>	<i>426</i>
Tabela C. 12: Mnenje o večinskem sprejemanju manjšin	426
Tabela C. 13: Zaupanje v lastno etnično skupino in delovni kolektiv (PSIP).....	426
<i>Priloga C.4: Mnenja o etnični nestrpnosti, odnosu večine do manjšin, percepcija večine (PSIP).....</i>	<i>426</i>
Tabela C. 14: Etnična nestrpnost in problemi pri navezovanju stikov z večino (PSIP).....	426
Tabela C. 15: Ocena etnične nestrpnosti (PSIP)	426
Tabela C. 16: Prikrivanje etnične identitete (PSIP)	427
Tabela C. 17: Ocena večinskega odnosa do pripadnikov manjšin (PSIP).....	427
Tabela C. 18: Sprememba imena ali priimka v bolj slovensko zvončega (PSIP).....	427
Tabela C. 19: Percepcija o večinski skupini (PSIP).....	427
Tabela C. 20: Etnična distanca (PSIP)	428
Tabela C. 21: Zakonec (PSIP).....	428
<i>Priloga C.5: Vpliv etnične pripadnosti na situacijo ter posameznikov delovni napredek; način pridobitve zaposlitve, delovni položaj in delovni kolektiv, prijatelji in soseščina; mnenje o RS in dvojnem državljanstvu (PSIP).....</i>	<i>429</i>
Tabela C. 22: Odkar živite v Sloveniji, ali ste se zaradi svoje etnične/narodne pripadnosti soočili s/z (PSIP):.....	429
Tabela C. 23: Lestvica strinjanja s trditvami (PSIP)	429
Tabela C. 24: Družbena lestvica (PSIP).....	429
Tabela C. 25: Način pridobivanja trenutne zaposlitve (PSIP).....	429
Tabela C. 26: Struktura delovnega kolektiva (PSIP)	430
Tabela C. 27: Položaj na delovnem mestu (PSIP)	430
Tabela C. 28: Etnična pripadnost kot razlog finančnih težav (PSIP).....	430
Tabela C. 29: Dežela za bivanje (PSIP)	430
Tabela C. 30: Dežela za bivanje (PSIP)	430
Tabela C. 31: Dvojno državljanstvo (PSIP).....	431
Tabela C. 32: Etnična struktura soseščine (PISP).....	431
Tabela C. 33: Prijatelji drugačne etnične pripadnosti (PSIP).....	431
Tabela C. 34: Etnična struktura prijateljskega kroga (PSIP).....	431
<i>Priloga C.6: Medrepubliški migranti in rezultati SJM-ja.....</i>	<i>432</i>
Tabela C. 35: Medrepubliški migranti po narodnosti v Sloveniji	432
Tabela C. 36: Mnenje o priseljevanju (SJM)	432
Tabela C. 37: Mnenje o zaposlovanju (SJM 80).....	433
Tabela C. 38: Mnenje o zaposlovanju glede na starost, izobrazbo, naselje in narodnost (SJM 80).....	433
Tabela C. 39: Mnenje o omogočanju zaposlovanja (SJM 81/82)	433

Tabela C. 40: Mnenje o zaposlovanju glede na izobrazbo, tip naselja in narodnost (SJM 81/82)	434
Tabela C. 41: Mnenje o ogroženosti (SJM)	434
Tabela C. 42: Mnenje o večinskem zavračanju priseljevanja delavcev iz drugih jugoslovanskih enot (SJM 88)	435
Tabela C. 43: Ali priseljevanje NK delavcev iz drugih jugoslovanskih enot prizadeva Slovence in Slovenijo (SJM 87)	435
Tabela C. 44: Mnenje o prihodnjem priseljevanju glede na izobrazbo (SJM 83)	435
Tabela C. 45: Mnenje o priseljevanju glede na izobrazbo, vir dohodka in narodnost (SJM)	435
Tabela C. 46: Pojav negativnega nacionalizma glede na izobrazbo in položaj (SJM 83)	436
Tabela C. 47: Ustanavljanje društev (SJM 90)	436
Tabela C. 48: Prestrukturiranje (SJM 90)	436
Tabela C. 49: Prestrukturiranje glede na izobrazbo, položaj, vir dohodka, tip naselja in narodnost (SJM 90)	437
Tabela C. 50: Prihodnost odnosov med narodi (SJM 88)	437
<i>Priloga C.7: Mnenje o gradnji džamije (PSIP)</i>	438
Tabela C. 51: Gradnja džamije (PSIP)	438

Priloga C.1: Mnenja pripadnikov manjšin o etnični pripadnosti (ugotovitve PSIP-a)

Tabela C. 1: Pomembnost etnične pripadnosti (PSIP)

Vsi pripadamo različnim družbenim skupinam. Prosimo vas, da vsako navedeno skupino označite v kolikšni meri je za vas pomembna. (V vsaki vrstici obkrožite eno številko.) (etnična pripadnost v PSIP v %)

	Sploh ni pomembna	Ni pomembna	Niti pomembna niti nepomembna	Pomembna	Zelo pomembna	Skupaj	Manjkajoče vrednosti (B.O.)	Skupaj
Frekvenca	199	263	345	207	103	1117	46	1163
%	17,1	22,6	29,7	17,8	8,9	96,0	4,0	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 2: Vrednotenje etnične pripadnosti (PSIP)

Kako vrednotite svojo etnično/narodno pripadnost? (PSIP v %)

	Vedno sem bil ponosen	Le včasih sem ponosen	Neopredeljen	Noja etnična pripadnost me moti	Skupaj	Manjkajoče vrednosti (b.o)	Skupaj
%	50,8	11,3	32,1	3,5	97,7	2,3	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 3: Kateri etnični skupini čutite, da pripadate? (PSIP)

Kateri etnični/narodni skupnosti čutite, da pripadate? (PSIP v %)

slovenski	24,8
hrvaški	11,9
srbski	10,5
bošnjaški	4,2
albanski	0,7
muslimanski	3,4
makedonski	0,5
neopredeljen	5,7
črnogorski	0,6
b.o.	23,6
Slo_drugi	4,5
relig_opredeljen	5,1
neznano	3,0
ostalo	1,3
Jugoslovan	0,3
Skupaj	100

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 4: Opredelitev za Slovence (PSIP)

Nekateri ljudje pravijo, da so spodaj naštetá dejstva pomembna za to, da se posameznik opredeli kot Slovenec. Drugi pravijo, da niso pomembna. Kateri dejavniki so po vašem mnenju zelo pomembni, precej pomembni, ne preveč pomembni, sploh niso pomembni pri opredeljevanju posameznikov kot Slovencev? (PSIP v %)

	Sploh ni pomembno	Ne preveč pomembno	Precej pomembno	Zelo pomembno	b.o.	Skupaj
Da je rojeni v Sloveniji	27,6	26,8	21,9	20,3	3,4	100
Da ima slovensko državljanstvo	9,1	13,2	31,4	43,6	2,7	100
Da večino življenja živi u Sloveniji	11,2	23,4	35,8	26,7	3	100
Da govori slovenski jezik	5,1	8,4	28,6	54,3	3,6	100
Da je katolik	55,7	23	7,9	8,6	4,7	100
Da spoštuje slovenske politične institucije in zakone	7,3	10,7	31,5	47,5	3	100
Da se čuti Slovenca	12,6	15,7	27,1	41,9	2,7	100
Da je vsaj eden od staršev Slovencev	38,3	22,9	19,9	15,7	3,1	100

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 5: Dejavniki vključevanja v slovensko družbo (PSIP)

V kolikšni meri so po vašem mnenju pomembni naslednji dejavniki za vključevanje v slovensko družbo? (PSIP v %)

	Sploh ni pomembno	Ni pomembno	Niti pomembno niti nepomembno	Dokaj pomembno	Zelo pomembno	b.o.	Skupaj
Znanje slovenskega jezika	0,3	0,8	3,7	22,7	71	1,5	100
Zaposlitev	1,6	2,6	10,8	41	41,3	2,7	100
Poroka s Slovencem/Slovenko	12,1	21,4	34	18,7	10,2	3,5	100
Pridobitev slovenskega državljanstva	2,3	5,3	12,6	27,3	48,9	3,4	100
Prijatelji slovenske narodnosti	5,6	12,9	28,3	34,1	14,9	4,2	100
Politična aktivnost	23,6	35,6	24,8	9,2	2,8	4,1	100
Katoliška veroizpoved	35	29,8	18,6	8,5	4,3	3,9	100

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Priloga C.2: Podatki o jezikih v RS, večinsko mnenje o manjšinskih organizacijah in pravicah do političnega predstavnštva (ugotovitve drugih raziskav) ter večinsko mnenje o manjšinskem položaju na trgu dela in stanovanjskem področju (raziskava naloge)

Tabela C. 6: Prebivalstvo po maternem jeziku (2002) (SUR5)

Prebivalstvo po MATERINEM JEZIKU 2002 (izbrani v %)								
Materni jezik	Skupaj	Albanski	Bosanski	Črnogorski	Hrvaški	Makedonski	Srbski	Srbsko-hrvaški
%	8,43	0,37	1,60	0,02	2,75	0,24	1,60	1,85

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002a.

Tabela C. 7: Prebivalstvo po pogovornem jeziku (2002) (SUR5)

Prebivalstvo po: POGOVORNIEM JEZIKU 2002 (izbrani v %)											
Pogovorni jeziki	Skupaj	Albanski	Bosanski	Hrvaški	Makedonski	Srbski	Srbsko-hrvaški	Slovenski in bosanski	Slovenski in hrvaški	Slovenski in srbski	Slovenski in srbsko-hrvaški
%	4,49	0,12	0,36	0,19	0,04	0,22	0,22	0,88	0,81	0,80	0,85

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002c.

Tabela C. 8: Ogroženosti slovenskega jezika (SJM 87)

ALI MENITE, DA JE SLOVENSKI JEZIK OGRÖŽEN, ALI NI OGRÖŽEN? (SJM 87 v %)			
Da	Ne	Ne vem, neodločen	Skupaj
65,5	25,2	9,3	100

Vir: Omerzu 2011

Tabela C. 9: Položaj manjšin na trgu delovne sile in stanovanjskem področju

	Pretežno se strinjam	Pretežno se ne strinjam	Ne vem	Ni odgovoril	Skupaj
Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.	45,6	31,1	22,4	0,9	100
Pripadniki teh manjšinskih skupin opravljajo dela, ki jih drugi nočejo.	65,0	27,7	6,1	1,2	100
Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	36,0	45,9	17,0	1,0	100
Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	45,6	36,2	17,4	0,8	100
Razlog, da imajo pripadniki teh manjšinskih skupin slabše stanovanjske pogoje, je predvsem diskriminacija.	28,0	64,5	6,9	0,7	100
Oblasti bi se morale prizadevati, da izboljšajo življenjske pogoje pripadnikov teh manjšin.	50,5	35,1	13,7	0,8	100

Tabela C. 10: Ustanavljanje kulturnih in političnih društev ter organizacij (SJM 90)

ALI JE PO VAŠI OCENI PRAV ALI NI PRAV, DA DELAVCI IZ DRUGIH REPUBLIK V SLOVENIJI USTANAVLJAJO SVOJA KULTURNA IN POLITIČNA DRUŠTVA IN ORGANIZACIJE? (SJM 90 v %)	
Prav je da ustanavljajo oboje	16,6
Prav je, da ustanavljajo kulturna društva, ni prav za politična	45,9
Sploh ni prav, da ustanavljajo svoja društva	23,9
Ne vem, neodločen, mi je vseeno	13,6
Skupaj	100,0

Tabela C. 11: Zagotavljanje pravice do političnega predstavnštva (PSIP)

NA KAKŠEN NAČIN BI PO VAŠEM MNENJU MORALI IMETI SLOVENSKI DRŽAVLJANI, PRIPADNIKI DRUGIH ETNIČNIH/NARODNIH SKUPNOSTI V RS, ZAGOTOVLJENO PRAVICO POLITIČNEGA PREDSTAVNIŠTVA? (PSIP v %)	DA	NE	B.O.
Etnične/ narodne skupnosti bi morale imeti skupnega poslanca v DZ.	34,0	45,8	20,1
Vsaka etnična/narodna skupnost bi morala imeti svojega poslanca v DZ.	35,9	45,1	19,0
Etnične/narodne skupnosti bi morale imeti skupno politično stranko.	16,4	61,4	22,2
Vsaka etnična/narodna skupnost bi morala imeti svojo politično stranko.	16,0	60,6	23,4
Obstoječe politične stranke bi morale v svojih programih v večji meri zastopati interese drugih etničnih/narodnih skupnosti.	50,4	28,2	21,4
Etnične/narodne skupnosti bi morale imeti svoje organizacije, ki bi bile sogovornice vlade in bi skrbele za uresničevanje njihovih pravic ter uveljavljanje njihovih interesov, tako kot jih imata madžarska in italijanska narodna skupnost.	54,3	26,7	19,0
Obstoječi Urad za narodnosti RS bi moral zastopati tudi interese etničnih/narodnih skupnosti.	71,0	12,4	16,6

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Priloga C.3: Večinsko mnenje o sprejemanju manjšin (lastna raziskava) in mnenje o zaupanju etniji in delovnem kolektivu (PSIP)

Tabela C. 12: Mnenje o večinskem sprejemanja manjšin

	Pretežno se strinjam	Pretežno se ne strinjam	Ne vem	Ni odgovoril	Skupaj
V času dveh do treh generacij bodo pripadniki teh manjšinskih skupin postali enaki vsem drugim pripadnikom družbe.	35,5	42,9	20	1,6	100
Vsi pripadniki teh manjšinskih skupin ne želijo v celoti postati člani slovenske družbe	82,2	7,4	8,5	2	100
Od tega kateri od manjšinski skupin pripadajo je odvisno, ali bodo pripadniki teh manjšin v celoti sprejeti s strani večinskega naroda družbe.	50,7	28,7	20,5	1,8	100
Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	17	70	10,9	2,1	100

Tabela C. 13: Zaupanje v lastno etnično skupino in delovni kolektiv (PSIP)

LJUDJE MORAMO NEKOMU ZAUPATI IN IMETI OBČUTEK, DA SE LAHKO NANJ ZANESEMO. V KAKŠNI MERI VI ZAUPATE NAŠTETIM (PSIP v %):							
	Nič	Malo	Precej	V celoti	Ne vem	B.o.	Skupaj
ljude, ki pripadajo vaši etnični skupnosti	13,9	43,5	21,1	2,8	16,6	2,1	100
kolegom pri delu	6,1	34,7	43,6	4,9	6,4	4,1	100

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Priloga C.4: Mnenja o etnični nestrpnosti, odnosu večine do manjšin, percepcija večine (PSIP)

Tabela C. 14: Etnična nestrpnost in problemi pri navezovanju stikov z večino (PSIP)

ODKAR ŽIVITE V SLOVENIJI, ALI STE SE ZARADI SVOJE ETNIČNE/NARODNE PRIPADNOSTI SOOČILI S/Z (PSIP v %)					
	Nikoli	Redko	Pogosto	Ne vem	Skupaj
problemi pri navezovanju stikov s pripadniki večinskega naroda	59,9	29,4	5	5,7	100
etnično nestrpnostjo	49,9	29,5	9,6	11,1	100

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 15: Ocena etnične nestrpnosti (PSIP)

ALI SE VAM ZDI, DA JE DANES, V PRIMERJAVI Z OBDOBJEM PRED OSAMOSVOJITVIJO SLOVENIJE, MED LJUDMI V SLOVENIJI VEČ, MANJ ALI PRIBLIŽNO ENAKO ETNIČNE NESTRPNOSTI? (PSIP v %)						
	Več	Enako	Manj	Ne vem	B.o.	Skupaj
%	40,2	29,3	13,1	16,7	0,7	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 16: Prikrivanje etnične identitete (PSIP)

ALI STE SE KDAJ ZNAŠLI V SITUACIJI, KO SE VAM JE ZDELO BOLJE, DA PRIKRIJETE VAŠO ETNIČNO/NARODNO PRIPADNOST? (PSIP v %)						
	Nikoli	Včasih	Pogosto	Skupaj	Manjkajoče vrednosti (b.o.)	Skupaj
%	57,8	36,3	5,0	99,1	0,9	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 17: Ocena večinskega odnosa do pripadnikov manjšin (PSIP)

V KOLIKŠNI MERI SE STRINJATE ALI NE STRINJATE Z NASLEDNJIMI TRDITVAMI (PSIP v %):							
	Sploh se ne strinjam	V glavnem se strinjam	Niti se strinjam niti se ne strinjam	V glavnem se strinjam	Popolnoma se strinjam	b.o.	Skupaj
Slovinci se do priseljencev obnašajo vzvišeno.	4,9	15,5	30,3	32,1	14,1	3,2	100
Slovinci se zaradi priseljencev počutijo ogrožene.	10,9	20,3	27,3	28	10,7	2,8	100
Slovinci so očitno nestrpni do priseljencev.	7,1	23,6	35,6	21,5	8,9	3,4	100
Slovinci so prikrito nestrpni do priseljencev.	5,8	17,9	27,9	31,6	13,3	3,5	100
Slovinci so do priseljencev prijazni, vendar jih ne sprejemajo kot enakopravne.	3,8	13	30,2	36,5	14,4	2,1	100
Slovinci sprejemajo priseljence kot sebi enakopravne	17,7	29,7	34,8	12,9	2,3	2,6	100

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 18: Sprememba imena ali priimka v bolj slovensko zvončega (PSIP)

ALI STE KDAJ POMISLILI, DA BI VAM BILO BOLJE, ČE BI SPREMENILI IME OZ. PRIIMEK V BOLJ SLOVENSKO ZVENEČEGA? (PSIP v %)						
	Nikoli	Včasih	Pogosto	Skupaj	Manjkajoče vrednosti (b.o.)	SKUPAJ
%	83,2	12,8	3,0	99,1	0,9	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 19: Percepcija o večinski skupini (PSIP)

NAVEDLI VAM BOMO NEKAJ ZNAČAJSKIH LASTNOSTI POVPREČNEGA SLOVENCA, VI PA NAM POVEJTE S KATERIMI LASTNOSTMI SE V CELOTI STRINJATE, STRINJATE, NITI STRINJATE NITI NE STRINJATE, NE STRINJATE ALI SPLOH NE STRINJATE. (PSIP v %)								
	Sploh se ne strinjam	Ne strinjam se	Niti se strinjam niti se ne strinjam	Strinjam se	V celoti se strinjam	Ne vem	b.o.	Skupaj
Pametni	0,8	4,7	45,1	36,6	7,1	3,5	2,1	100
Zanesljivi	1,7	8,8	42,6	36,5	5,5	2,7	2,3	100
Iskreni	3,9	15,2	53,7	17,6	3,4	3,8	2,3	100
Delavni	0,8	2,9	17,9	49	26,1	1,6	1,7	100
Pogumni	3,4	13,2	43,6	27	7,1	3	2,8	100
Natančni	0,7	3,4	29,1	45,7	15	3,3	2,8	100
Zaprti	2,2	8,2	26	34,7	22,4	3,5	2,9	100
Individualisti	1,2	6,9	32,9	30,5	15,1	8,4	4,9	100
Skopuški	2,2	13,8	36,2	25,8	15	4	2,9	100
Hladni	3,6	15,2	34,9	26,7	12,1	4,9	2,6	100
Bahavi	4,5	18,2	36,4	22,2	10	5,7	3,1	100
Nepošteni	15,3	35,4	33,9	3,7	2,3	6,5	2,8	100

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 20: Etnična distanca (PSIP)

ALI NAM LAHKO POVESTE, KAKO TESNO BI SE BILI PRIPRAVLJENI POVEZATI S PRIPADNIKI NASLEDNJIH NARODOV, S KATERIMI ŽIVITE V ISTEM OKOLJU? (V VSAKI VRSTICI OBKROŽITE ENO ŠTEVILKO. (PSIP v %))									
	Poročil	Prijateljski stiki	Sosede	Sodelavce	Nič skupnega	Ne bi bilo v okolju	b.o.	Skupaj	
Albanci	4,2	22,6	23,9	16,2	18,5	8,3	6,3	100	
Avstrijci	12	35,3	31,3	10,7	2,8	0,9	7	100	
Bošnjaki	13,1	31,3	25,5	15	5,3	2,6	7,4	100	
Črnogorci	10,7	31,9	27,2	12,6	6,6	3	7,9	100	
Hrvati	21,8	33,9	23,7	9,6	4	1	6	100	
Italijani	14,3	34,5	31	8,7	3,8	1,4	6,4	100	
Mažžari	8,3	31,6	34,7	10,5	5,7	1,6	7,5	100	
Makedonci	8,8	32,6	29,7	13,5	5,7	2,5	7,3	100	
Muslimani	10,9	28	23,5	14,1	9,7	6,4	7,4	100	
Romi	4	20,8	20,6	13	22,4	11,2	8,2	100	
Slovenci	48,8	30,3	14	2,9	0,2	0,2	3,7	100	
Srbi	19,8	30,3	21,6	11	6,3	5,1	6	100	

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 21: Zakonec (PSIP)

KAKŠNA JE ETNIČNA/NARODNA PRIPADNOST VAŠEGA ZAKONCA? (PSIP v %)	%
slovenska	55,2
hrvaška	6,5
srbska	6,1
bošnjaška	3,5
makedonska	0,7
muslimanska	2,5
albanska	0,8
črnogorska	0,2
religijska opredelitev	5,6
slo_drugi	0,6
neopredeljen	0,6
neznano	0,3
ostalo	0,9
b.o.	16,4
Skupaj (N=864)	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Priloga C.5: Vpliv etnične pripadnosti na situacijo ter posameznikov delovni napredek; način pridobitve zaposlitve, delovni položaj in delovni kolektiv, prijatelji in soseščina; mnenje o RS in dvojnem državljanstvu (PSIP)

Tabela C. 22: Odkar živite v Sloveniji, ali ste se zaradi svoje etnične/narodne pripadnosti soočili s/z (PSIP):

ODKAR ŽIVITE V SLOVENIJI, ALI STE SE ZARADI SVOJE ETNIČNE/NARODNE PRIPADNOSTI SOOČILI S/Z (PSIP v %)					
	Nikoli	Redko	Pogosto	Ne vem	Skupaj
Neenaka obravnava otroka v vrtcu ali šoli	59,4	18,7	8,2	13,7	100
Neenaka obravnava s strani sodelavcev	50,7	30,8	10,1	8,3	100
Neenaka obravnava pri iskanju zaposlitve	56,6	18,6	12	12,8	100
Težave pri urejanju zadev v javni upravi	65,2	18,8	6,4	9,6	100
Neenaka obravnava s strani policije	68,9	12,9	7	11,3	100
Neenakosti pri možnosti politične participacije	57,4	11,5	4,3	26,7	100
Strahom, da izgubite delovno mesto	61	16,9	10,2	11,8	100
Težave pri reševanju stanovanjske problematike (nakup ali najem stanovanja)	62,1	14,2	9,5	14,2	100

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 23: Lestvica strinjanja s trditvami (PSIP)

V KOLIKŠNI MERI SE STRINJATE ALI NE STRINJATE Z NASLEDNJIMI TRDITVAMI? (PSIP v %)								
	Sploh se ne strinjam	V glavnem se ne strinjam	Niti se strinjam niti nestrinjam	V glavnem strinjam	Popolnoma se strinjam	Ne vem	Manjkajoče vrednosti (b.o.)	Skupaj
Imam enake možnosti za zaposlitev kot ostali Slovenci.	4,0	8,3	16,9	36,2	28,8	3,3	2,4	100,0
Na delovnem mestu imam enake možnosti za napredovanje kot ostali Slovenci.	5,2	6,9	19,9	32,6	28,7	3,7	3,0	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 24: Družbena lestvica (PSIP)

PRIKAZANA JE DRUŽBENA LEŠTVICA, NA KATERI POMENI DESET (10) NJEN VRH IN NIČ(0) NJENO DNO. KAKO VISOKO SE PO VAŠEM MNENJU NA TAKŠNI LEŠTVICI V SLOVENSKE DRUŽBI LAHKO POVPNEJO PRIPADNIKI NAVEDENIH SKUPNOSTI? (V vsakem stolpcu obkrožite eno številko.) (PSIP v o%)													
Lestvica	0 dno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 vrh	Manjkajoče vrednosti (B.O.)	Skupaj
Slovenci	0,3	0,2	0,1	0,4	0,5	1,6	2,6	4,0	5,8	20,3	55,5	8,7	100,0
Osebe s prostora nekdanje SFRJ in njihovi potomci	1,1	2,0	3,2	6,4	7,7	15,2	9,3	10,9	10,4	9,7	15,9	8,2	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 25: Način pridobivanja trenutne zaposlitve (PSIP)

ALI NAM LAHKO POVESTE, NA KAKŠEN NAČIN STE NAŠLI SVOJO TRENUTNO ZAPOSILITEV? (PSIP v %)									
	Samozaposlitev	Javni razpis	Zavod za zaposlovanje	Prijatelji, sorodniki	Drugo	Štipendist	Nisem zaposlen	Manjkajoče vrednosti (b.o.)	Skupaj
%	6,7	22,4	8,2	14,9	4,4	1,3	37,0	5,2	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 26: Struktura delovnega kolektiva (PSIP)

KAKO BI OPISALI ETNIČNO/NARODNO STRUKTURO DELOVNEGA KOLEKTIVA, KJER STE ZAPOSLENI? (Z DELOVNIM KOLEKTIVOM MISLIMO LJUDI, S KATERIMI SE DNEVNO SREČUJETE NA DELOVNEM MESTU) (PSIP v %)							
	Delam sam	Večinoma Slovenci	Enak delež Slo/drugih	Večinoma drugi	Nisem zaposlen	Manjkajoče vrednosti (b.o.)	Skupaj
%	3,7	33,3	19,4	4,7	37,2	1,6	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 27: Položaj na delovnem mestu (PSIP)

KAKŠEN JE VAŠ POLOŽAJ NA DELOVNEM MESTU? (PSIP v %)							
OD KDAJ ŽIVITE V RS	Count						
	% within v83 od kdaj živite v Sloveniji						
	Vodilni položaj	Vodstveni položaj	Nadzora delavce	Brez vodstvenega položaja	Nisem zaposlen	Upokojenec	Skupaj
OD ROJSTVA	10	25	21	115	101	15	287
	3,5%	8,7%	7,3%	40,1%	35,2%	5,2%	100,0%
	38	52	68	345	95	248	846
PRISELIL	4,5%	6,1%	8,0%	40,8%	11,2%	29,3%	100,0%
SKUPAJ	48	77	89	460	196	263	1133
	4,2%	6,8%	7,9%	40,6%	17,3%	23,2%	100,0%

a. 0 cells (0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,16.

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 28: Etnična pripadnost kot razlog finančnih težav (PSIP)

NEKATERI IMAJO FINANČNE TEŽAVE, KATERI SO PO VAŠEM MNENJU BOLJ ALI MANJ POMEMBNI RAZLOGI ZA FINANČNE TEŽAVE DRUŽIN OZ. GOSPODINJSTEV? (ETNIČNA PRIPADNOST) (PSIP v %)								
	Nepomemben	Niti pomemben niti nepomemben	Dokaj pomemben	Pomemben	Skupaj	Manjkajoče vrednosti		Skupaj
						Ne vem	B.o.	
%	40,8	31,7	9,7	1,4	83,6	8,9	7,6	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 29: Dežela za bivanje (PSIP)

ČE BI IMELI MOŽNOST IZBRATI DEŽELO, V KATERI BI ŽIVELI, KATERO OD NAVEDENIH BI IZBRALI? (Izberite le eno.) (PSIP v %)													
	Avstrija	BiH	ME	RH	Italija	Kosovo	MK	Nemčija	RS	Srbija	drugo	Manjkajoče vrednosti (B.O.)	Skupaj
%	2,9	3,3	0,7	4,7	2,4	0,2	0,1	7,7	53,4	1,8	16,9	5,8	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 30: Dežela za bivanje (PSIP)

ČE BI IMELI MOŽNOST IZBRATI DEŽELO, V KATERI BI ŽIVELI, KATERO OD NAVEDENIH BI IZBRALI? (Izberite le eno.) (PSIP v %)										
	Švica	Švedska	Avstralija	ZDA	Francija	Nova Zelandija	drugo	Manjkajoče vrednosti (B.O.)	Skupaj	
%	4,1	1,9	2,2	1,4	0,9	0,9	5,4	83,1	100,0	

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 31: Dvojno državljanstvo (PSIP)

ČE BI MED DRŽAVAMI NASLEDNICAMI JUGOSLAVIJE PRIŠLO DO SKUPNEGA DOGOVORA O ODPRAVI DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA, KATERO DRŽAVLJANSTVO BI ŽELELI OHRANILI? (PSIP v %)								
	Slovensko	Druge države naslednice	Ne vem	Oba_vse	Ostalo	Imam samo slo	B.o	Skupaj
%	64,7	4,6	4,2	1,6	2,2	7,1	15,6	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 32: Etnična struktura soseščine (PISP)

KAKO BI OPISALI ETNIČNO STRUKTURO BLIŽNJE SOSEŠČINE, V KATERI ŽIVITE? (MOŽEN JE SAMO EN ODGOVOR. (PISP v %))					
	Večinoma Slovenci	Enak delež Slov. in prip.et.skup	Večinoma pripad et./nar. sk	Manjkajoče vrednosti (b.o.)	Skupaj
%	55,8	37,2	5,6	1,4	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 33: Prijatelji drugačne etnične pripadnosti (PSIP)

ALI IMATE V SLOVENIJI PRISTNE PRIJATELJE, KI SO DRUGAČNE ETNIČNE/NARODNE PRIPADNOSTI KOT VI? (PSIP v %)					
	Da, veliko	Da, malo	Ne, nimam	B.o.	Skupaj
%	53,0	33,9	10,8	2,3	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Tabela C. 34: Etnična struktura prijateljskega kroga (PSIP)

GLEDE SVOJIH PRIJATELJEV BI REKLI, DA ... (Možen je en odgovor.) (PISP v %)						
	Večina iste etničnosti kot vi	Večina druge etničnosti ne Slovenci	Enak delež Slo in drugih	Večina Slovencev	B.o.	Skupaj
%	7,0	3,2	45,5	41,7	2,7	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Priloga C.6: Medrepubliški migranti in rezultati SJM-ja

Tabela C. 35: Medrepubliški migranti po narodnosti v Sloveniji

Narodnost	Medrepubliški migranti po narodnosti, Slovenija					
	Število priseljenih			Število izseljenih		
	1961	1971	1981	1961	1971	1981
Skupaj	58 397	83 201	111 911	62 546	81 089	57 570
Črnogorska	747	1 240	1 820	1 305	59 269	1 264
Hrvaška	21 437	32 982	35 127	14 121	15 607	2 233
Makedonska	567	935	1 898	649	787	965
Muslimanska	383	774	8 728	302	2 059	1 308
Slovenska	27 244	28 472	22 178	32 378	25 655	20 029
Srbska	7 424	12 056	26 147	11 388	11 778	11 517
Albanska	175	812	1 311	104	239	322
Bolgarska	78	56	48	38	41	27
Madžarska	374	468	175	607	507	400
Romska	5	16	209	4	17	39
Romunska	31	18	64	19	22	46
Slovaška	42	32	85	63	78	64
Turska	48	35	62	115	28	16
Jugoslovanska	1 754	2 262	709	670	3 356	8 027

Vir: Petrović (1987/84)

Izvor: Dokumentacioni material PS-1981. i Knjiga I popisa 1961 i 1971 godine.

Tabela C. 36: Mnenje o priseljevanju (SJM)

V ZADNJIH LETIH PRIHAJA VSE VEČ LJUDI IZ DRUGIH REPUBLIK NA DELO V SLOVENIJO. ALI SE VAM ZDI TO V GLAVNEM DOBRO ALI V GLAVNEM SLABO? (v %)										
Izobrazba	V glavnem dobro		Kakor kdaj		V glavnem slabo		Ne vem		Skupaj	
	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72
OŠ (ali manj)	24,3	26,4	16,3	27,7	47,8	37,1	11,5	8,9	100	100
Strokovna, poklicna šola	31,9	29,3	21,3	33,6	41	34	5,8	3,1	100	100
Srednja šola	35,8	28,8	26,4	42,7	32,6	25,9	5,2	2,6	100	100
Višja, visoka ali več	43,5	34,2	27,8	47,5	23,1	17,5	5,6	0,8	100	100
Položaj	V glavnem dobro		Kakor kdaj		V glavnem slabo		Ne vem		Skupaj	
	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72
Vodilni, vodstveni položaj	40,7	33,1	22,8	41,5	34	23,3	2,6	2,1	100	100
Zaposleni, ni vodilen	27,4	24,9	21,6	34,6	43,5	35,8	7,5	4,7	100	100
Brezposeln	26,2	29,5	16,3	27,9	44,8	33,8	12,6	8,7	100	100
Vir dohodka	V glavnem dobro		Kakor kdaj		V glavnem slabo		Ne vem		Skupaj	
	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72	SJM 70/71	SJM 72
Izključno kmetijstvo	22,4	24,6	13,5	29,8	47,1	34,6	17	11	100	100
Kmetijska in nekmetijska dejavnost	24,4	22,2	14,5	25,5	49,4	42,4	11,7	9,9	100	100
Izključno nekmetijska dejavnost	30,6	29,5	21,7	34,6	40,4	31,5	7,3	4,5	100	100
Starost	V glavnem dobro		Kakor kdaj		V glavnem slabo		Ne vem		Skupaj	
	SJM 72									
1 do 25 let	24,7		28,6		40,7		6		100	
25 do 30 let	23,1		43		31,2		2,7		100	
31 do 40 let	26,5		34,7		32,4		6,3		100	
41 do 50 let	30,7		34,1		30,9		4,4		100	
51 do 60 let	27		31,5		36,1		5,5		100	
61 in več let	31,8		23,5		33,4		11,3		100	

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 37: Mnenje o zaposlovanju (SJM 80)

KAJ MENITE, ALI JE ZAPOSLOVANJE DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK KORISTNO ZA RAZVOJ SLOVENIJE, ALI NE? (SJM 80) (v %)				
Ni koristno	Ne ve	Je koristno	B.o.	Skupaj
24,4	22,1	53,3	0,1	100

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 38: Mnenje o zaposlovanju glede na starost, izobrazbo, naselje in narodnost (SJM 80)

KAJ MENITE, ALI JE ZAPOSLOVANJE DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK KORISTNO ZA RAZVOJ SLOVENIJE, ALI NE? (SJM 80) (v %)				
	Ni koristno	Ne ve	Je koristno	Skupaj
		Starost		
1 do 25 let	27,6	25,6	46,7	100
25 do 30 let	18,6	27,2	54,2	100
31 do 40 let	26,1	17,9	56	100
41 do 50 let	23,8	21,2	55	100
51 do 60 let	27,3	21,3	51,4	100
61 in več	22,2	25,4	52,4	100
		Izobrazba		
OŠ (ali manj)	26,6	23,9	49,5	100
Strokovna, poklicna šola	21,5	24,6	54	100
Srednja šola	24,3	17,3	58,5	100
Višje, visoka ali več	19,4	15,2	65,5	100
		Tip naselja		
Mestno	21,9	19,2	58,9	100
Primestno	23,5	20,9	55,6	100
Vaško	27,5	25,1	47,4	100
		Narodnost		
Slovenska	25,9	22,6	51,3	100
Drugi (bivši) jugoslovanski narodi	4,2	12,6	83,2	100
Drugo	33,3	25	41,7	100

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 39: Mnenje o omogočanju zaposlovanja (SJM 81/82)

ALI NAJ BI V SLOVENIJI TUDI V BODOČE OMOGOČALI ZAPOSLOVANJE DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK, ALI NE? (SJM 81/82 v %)		
Ne	Da	Ne vem, neodločen, b.o.
48,6	28,9	22,5

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 40: Mnenje o zaposlovanju glede na izobrazbo, tip naselja in narodnost (SJM 81/82)

ALI NAJ BI V SLOVENIJI TUDI V BODOČE OMOGOČALI ZAPOSLOVANJE DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK, ALI NE? (SJM 81/82 v %)				
	Ne	Da	Ne vem, neodločen, b.o	Skupaj
Izobrazba				
OŠ (ali manj)	53	23,8	23,2	100
Strokovna, poklicna šola	53,9	27,7	18,4	100
Srednja šola	40,8	33,9	25,3	100
Višje, visoka ali več	28,3	49,7	21,9	100
Tip naselja				
Mestno	40,8	37,9	21,3	100
Primestno	49,3	29,5	21,1	100
Vaško	54,9	20,8	23,4	100
Narodnost				
Slovenska	51	26,1	23	100
Drugi (bivši) jugoslovanski narodi	20,4	62,3	17,3	100
Drugo	51,5	24,2	24,2	100

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 41: Mnenje o ogroženosti (SJM)

NEKATERI MENIJO, DA PRISELJEVANJE DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK OGROŽA SLOVENCE. ALI SE S TEM STRINJATE? (v %)												
Izobrazba	Ne			Ne vem			Da			Skupaj		
	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90
OŠ (ali manj)	43	35,5	26,7	17,9	26,5	20,7	39,1	38	52,6	100	100	100
Strokovna, poklicna šola	52,2	35,9	28,8	14,6	19,6	15,2	32,2	44,5	56,1	100	100	100
Srednja šola	54,8	46,1	30,2	11,5	18,2	16,5	33,8	35,6	53,3	100	100	100
Višja, visoka ali več	69,1	56,2	29,6	9,7	11,2	24,1	21,2	32,6	46,3	100	100	100
Položaj	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90
Vodilni, vodstveni položaj	56,3	56,1	36,2	8,6	10,4	15,8	35,1	33,5	48	100	100	100
Zaposleni ni vodilni	49,6	40	29,9	15,1	21	17,9	35,3	39	52,2	100	100	100
Ni zaposlen	45,9	33,6	24,1	18,5	27,8	20,4	35,5	38,6	55,5	100	100	100
Vir dohodka	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90
Izključno kmetijsko	41,3	/	16,9	20	/	18,1	38,8	/	65,1	100	/	100
Kmetijska in nekmetijska dejavnost	44	/	23,2	17,5	/	20	38,5	/	56,8	100	/	100
Izključno nekmetijska dejavnost	51	/	30,4	14,5	/	18,2	34,5	/	51,4	100	/	100
Tip naselja	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90
Mestno	53,7	47,2	24,2	14,8	16	18,3	31,4	36,9	57,5	100	100	100
Primestno	47,3	36,4	66,7	13,2	24	21,4	39,5	39,5	11,9	100	100	100
Vaško	46	35,4	32	16,6	25,8	16	37,4	38,8	52	100	100	100
Narodnost	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90	SJM 80	SJM 83	SJM 90
Slovenska	46,7	37,1	24,2	15,9	22,3	18,3	37,4	40,6	57,5	100	100	100
Drugi (bivši) jugoslovanski narodi	82,5	70,2	66,7	8,4	16,6	21,4	9,1	13,2	11,9	100	100	100
Drugo	45,8	50	32	12,5	20	16	41,7	30	52	100	100	

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 42: Mnenje o večinskem zavračanju priseljevanja delavcev iz drugih jugoslovanskih enot (SJM 88)

NAVEDLI VAM BOMO NEKAJ TRDITEV O SLOVENCIH, VI PA POVEJTE, ALI SO RESNIČNE IN VERNO IZRAŽAJO RAZMERE V SLOVENIJI, ALI NISO RESNIČNE (Slovenci zavračajo priseljevanje delavcev iz drugih republik) (SJM 88 v %)				
Slovenci zavračajo priseljevanje delavcev iz drugih republik	V celoti ustreza resnici	Delno ustreza resnici	Sploh ne ustreza resnici	Ne ve, neodločen
	18,8%	39,1%	34,8%	7,3%

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 43: Ali priseljevanje NK delavcev iz drugih jugoslovanskih enot prizadeva Slovence in Slovenijo (SJM 87)

OCENITE NAVEDENE VIDIKE, PROBLEME GLEDE NA TO, ALI HUDO PRIZADENEJO SLOVENCE IN SLOVENIJO, ALI SPLOH NE PRIZADENEJO (priseljevanje NK delavcev iz drugih republik in pokrajin v Slovenijo) (SJM 87 v %)						
priseljevanje NK delavcev iz drugih republik in pokrajin v Slovenijo	Zelo hudo prizadenejo	Hudo prizadenejo	Ne ve, neodločen	Ne prizadenejo	Sploh ne prizadenejo	Srednja vrednost
	27,8%	42,4%	16,6%	12,1%	1,1%	2,16

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 44: Mnenje o prihodnjem priseljevanju glede na izobrazbo (SJM 83)

KAJ MENITE O PRIHODNJEM PRISELJEVANJU DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK IN POKRAJIN V SLOVENIJO? ALI MORAMO (po izobrazbi v %) (SJM 83):							
izobrazba	... onemogočiti zaposlitev delavcev iz drugih republik in pokrajin	... z vlaganjem sredstev nadomestiti potrebo po zaposlovanju	..omejiti nadaljnje zaposlovanje od drugod	...preprečiti vsako nadaljnje zaposlovanje od drugod	drugo	Ne vem, neodločen	Skupaj
OŠ (ali manj)	11,5	16,1	42	9,8	1,1	19,5	100
Strokovna, poklicna pola	9,5	23,2	48,9	10,8	0,7	6,8	100
Srednja šola	10,7	28,8	45,3	5,2	3	7,1	100
Višja, visoka ali več	13,5	41	33,7	3,4	3,9	4,5	100

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 45: Mnenje o priseljevanju glede na izobrazbo, vir dohodka in narodnost (SJM)

KAJ MENITE O PRIHODNJEM PRISELJEVANJU DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK V SLOVENIJO? (v %)												
	Priseljevanje je treba povsem zaustaviti		Priseljevanje je treba omejiti		...nadaljevati, ker slovensko gospodarstvo potrebuje te delavce		Priseljevanje nadomestiti z vlaganjem v območja, od koder prihajajo delavci iz drugih republik		Ne vem, neodločen		Skupaj	
	SJM86	SJM 88	SJM 86	SJM 88	SJM 86	SJM 88	SJM 86	SJM 88	SJM 86	SJM 88	SJM 86	SJM 88
Izobrazba												
OŠ (ali manj)	15,9	29,5	44,4	41,1	14,4	7,6	9,2	6,7	16,1	15,1	100	100
Strokovna, poklicna pola	10,8	31,6	54	47	11,9	5,5	12,6	8,7	10,8	7,2	100	100
Srednja šola	10,5	24	49,8	54,5	11,3	4,7	18,1	12,5	10,3	4,3	100	100
Višja, visoka ali več	4,2	15,7	44	53	12	5,5	33	22	6,8	3,8	100	100
Vir dohodka												
Izključno kmetijstvo	22,4	44,6	39,7	38,6	17,2	6	1,7	1,2	19	9,6	100	100
Kmetijska in nekmetijska dejavnost	11,3	29,2	49,5	46,9	9,7	5,5	12,1	6,2	17,5	12,2	100	100
Izključno nekmetijska dejavnost	12,2	25,5	47,7	47,8	13,5	6,3	15,2	11,9	11,4	8,5	100	100
Narodnosti												
Slovenska	13,4	28,6	49,9	48,5	11,3	4,7	14,1	9,9	11,4	8,2	100	100
Drugi (bivši) jugoslovanski narodi	4,4	9,1	25,1	30,9	30,1	21,8	18	16,4	22,4	21,8	100	100
Drugo	4,2	12,5	54,2	75	8,3	12,5	/	0,0	33,3	0,0	100	100

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 46: Pojav negativnega nacionalizma glede na izobrazbo in položaj (SJM 83)

ALI SODITE, DA SE POJAVI NEGATIVNEGA NACIONALIZMA (npr. ...) KAŽEJO TUDI V SLOVENIJI? (SJM 83) (v %)					
	Da	Ne	Neodločen	Ne ve, kaj je nacionalizem	Skupaj
	Izobrazba				
OŠ (ali manj)	8,7	7,9	5,2	78,2	100
Strokovna, poklicna pola	21,8	19,6	10	48,7	100
Srednja šola	33,3	23,4	13,3	30	100
Višja, visoka ali več	52,8	27	9,6	10,7	100
	Položaj				
Vodilni, vodstveni položaj	43	25,3	10	21,7	100
Zaposlen, ni vodilen	20,8	16,5	9,3	53,4	100
Ni zaposlen	12,6	9,8	6	71,6	100

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 47: Ustanavljanje društev (SJM 90)

ALI JE PO VAŠI OCENI PRAV ALI NI PRAV, DA DELAVCI IZ DRUGIH REPUBLIK V SLOVENIJI USTANAVLJAJO SVOJA KULTURNA IN POLITIČNA DRUŠTVA IN ORGANIZACIJE? (SJM 90) (v %)					
	Prav je da ustanavljajo oboje	Prav je, da ustanavljajo kulturna društva, ni prav za politična... vir dohodka	Sploh ni prav, da ustanavljajo svoja društva	Ne vem, neodločen, mi je vseeno	Skupaj
izključno kmetijstvo	10,8	33,7	41	14,5	100
kmetijska in nekmetijska dejavnost	13,7	35,8	33,2	17,4	100
izključno nekmetijska dejavnost	17,6	48,9	20,8	12,7	100
	tip naselja				
mestno	20,1	50,8	17,4	11,7	100
primestno	17,4	49,6	20,9	12,1	100
vaško	13	39,7	31,3	1,9	100
	narodnost				
slovenska	15,6	45,8	25,3	13,3	100
drugi (bivši) jugoslovanski narodi	24,4	48,3	13,4	13,9	100
drugo	32	28	8	32	100

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 48: Prestrukturiranje (SJM 90)

ZARADI PRESTRUKTURIRANJA GOSPODARSTVA IN REŠEVANJA KRIZA SE OBETA V PRIHODNJE V SLOVENIJI ODPUŠČANJE DELAVCEV. KAKO BI PO VAŠEM MNENJU KAZALO RAVNATI PRI ODPUŠČANJU DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK? (SJM 90 v %)						
Odpustiti odvečne delavce ne glede na narodno pripadnost	Najprej odpustiti delavce iz drugih republik potem šele Slovence	Najprej odpustiti domače delavce, potem neslovence...	Drugo	Ne vem	Skupaj	
42	45,4	1,5	3,2	7,9	100	

Vir: Omerzu 2001.

Tabela C. 49: Prestrukturiranje glede na izobrazbo, položaj, vir dohodka, tip naselja in narodnost (SJM 90)

ZARADI PRESTRUKTURIRANJA GOSPODARSTVA IN REŠEVANJA KRIZA SE OBETA V PRIHODNJE V SLOVENIJI ODPUŠČANJE DELAVCEV. KAKO BI PO VAŠEM MNENJU KAZALO RAVNATI PRI ODPUŠČANJU DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK? (SJM 90 v %)						
	Odpustiti odvečne delavce ne glede na narodno pripadnost	Najprej odpustiti delavce iz drugih republik potem šele Slovence	Najprej odpustiti domače delavce, potem neslovence...	Drugo	Ne vem	Skupaj
starost						
roj. 1901 – 1910	100	0	0	0	0	100
roj. 1911 – 1920	45,5	22,7	4,5	4,5	22,7	100
roj. 1921 – 1930	33,6	49,3	1,5	4	11,7	100
roj. 1931 – 1940	37,2	49,4	0,3	3,6	9,5	100
roj. 1941 – 1950	44,9	43,3	1,4	3,8	6,6	100
roj. 1951 – 1960	47,2	40,8	1,9	2,5	7,6	100
roj. 1961 – 1970	42,8	47,3	1,3	2,8	5,8	100
roj. 1971 – 1980	36,8	52,6	10,5	0	0	100
izobrazba						
OŠ (ali manj)	30,8	52,8	1,8	3,1	11,6	100
Strokovna, poklicna šola	40	48,1	1,5	2,8	7,6	100
Srednja šola	52,5	37,8	1,3	3,8	4,6	100
Višja, visoka ali več	58,6	33,5	1	2,5	4,4	100
položaj						
vodilni, vodstveni položaj	58,2	32,8	1,1	4	4	100
zaposleni, ni vodilni	44,1	44,4	1,3	2,9	7,2	100
ni zaposlen	34,4	50,3	1,9	3,4	10,1	100
vir dohodka						
izključno kmetijstvo	22,9	67,5	1,2	1,2	7,2	100
kmetijska in nekmetijska dejavnost	28,2	60	1,1	1,6	9,2	100
izključno nekmetijska dejavnost	46,4	40,7	1,6	3,7	7,6	100
tip naselja						
mestno	51,6	36,3	1,6	3,1	7,5	100
primestno	44,2	41,6	0,5	5,1	8,6	100
vaško	32,4	55,5	1,8	2,2	8,1	100
narodnost						
slovenska	38,5	49,2	1,5	3,2	7,6	100
drugi (bivši) jugoslovanski narodi	71,6	12,9	2	3	10,4	100
drugo	60	28	0	4	8	100

Vir: Omerzu 2001.
Tabela C. 50: Prihodnost odnosov med narodi (SJM 88)

KAJ MISLITE, KAKŠNI BODO ODNOSI MED NAŠIMI NARODI V PRIHODNOSTI? (narodnost) (SJM 88) (v %)	Odnosi se bodo izboljšali	Odnosi se bodo poslabšali	Odnosi bodo ostali nespremenjeni	Ne vem, neodločen	Skupaj
Slovenska	6,4	52,4	16,7	24,5	100
Drugi (bivši) jugoslovanski narodi	22,4	33,3	15,8	28,5	100
Drugo	12,5	62,5	12,5	12,5	100

Vir: Omerzu 2001.

Priloga C.7: Mnenje o gradnji džamije (PSIP)

Tabela C. 51: Gradnja džamije (PSIP)

ZGRADITEV MOŠEJE (PSIP v %)					
	Morali bi zgraditi mošejo	Mošeja ne sodi v RS	Ne vem	B.o.	Skupaj
%	38,9	28,7	30,8	1,6	100,0

Vir: Komac Miran et al. Percepcije slovenske integracijske politike [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja [izdelava], 2003. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2009. ADP - IDNo: PSIP03.

Priloga Č : Rezultati metodologije

Kazalo

Tabela Č. 1: Pogostost odgovora "ne vem" in neodgovorov za posamične postavke (v %) ...	440
Tabela Č. 2 Rezultati Kolmogorov- Smirnova testa in Shapiro-Wilk testa normalnosti distribucije za obravnavane spremenljivke oz. pripadajoče vrednosti seštevnihi lestvic za celotni vzorec in vzorec večinske narodne skupine	441
Tabela Č. 3: Velikosti uporabljenih koeficientov notranje konsistentnosti (KR-20 in Cronbachova alfa)	441
<i>Priloga Č.1: Pogostost odgovora »ne vem«</i>	440
Tabela Č. 1: Pogostost odgovora "ne vem" in neodgovorov za posamične postavke (v %) ...	440
<i>Priloga Č.2: Rezultati Kolmogorov-Smirnovnega testa in Shapiro-Wilkinsonovega testa</i>	441
Tabela Č. 2 Rezultati Kolmogorov- Smirnova testa in Shapiro-Wilk testa normalnosti distribucije za obravnavane spremenljivke oz. pripadajoče vrednosti seštevnihi lestvic za celotni vzorec in vzorec večinske narodne skupine	441
<i>Priloga Č.3: Testi notranje konsistentnosti za lestvice in percepcijo številčnosti</i>	441
Tabela Č. 3: Velikosti uporabljenih koeficientov notranje konsistentnosti (KR-20 in Cronbachova alfa).....	441

Priloga Č.1: Pogostost odgovora »ne vem«

Tabela Č. 1: Pogostost odgovora "ne vem" in neodgovorov za posamične postavke (v %)

Postavka	Ne vem	Ni odgovoril
Q7 Fakulteta		0,4
Q9 zadovoljstvo z življenjem	0,5	0,7
Q10 primerjava situacije s tisto pred 3 l.	1,9	0,6
Q11 pričakovanje v naslednjih 5 l.	7,7	0,5
Q12a doživetje rasne pripadnosti	1,0	0,3
Q12b doživetje narodne pripadnosti	1,5	0,7
Q12c doživetje verske pripadnosti	6,4	0,9
Q12d doživetje kulturne pripadnosti	7,5	0,9
Q13a (st.) starši/narod	1,3	0,5
Q13b (st.) starši/rasa	0,5	1,0
Q13c (st.) starši/vera	2,2	1,0
Q13d (st.) starši/kultura	4,3	1,0
Q14a V solah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.	11,4	0,7
Q14b Razlog, da imajo pripadniki teh manjšinskih skupin slabše stanovanjske pogoje, je predvsem diskriminacija.	7,1	1,0
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	16,4	1,2
Q14d Brez pripadnikov teh manjšinskih skupin bi bila Slovenija manj uspešna v mednarodnem športu.	16,4	1,2
Q14e Oblasti bi se morale prizadevati, da izboljšajo življenjske pogoje pripadnikov teh manjšin.	12,7	1,1
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	10,6	1,0
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	5,8	1,4
Q14h Pripadniki teh manjšinskih skupin prispevajo več v naš sistem socialne varnosti kot iz njega dobijo	29,7	1,5
Q14i Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.	12,2	1,2
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	21,2	1,2
Q14k Oblasti pripadnike teh manjšinskih skupin obravnavajo bolje kot ostale.	15,4	1,6
Q14l Pripadniki teh manjšinskih skupin opravljajo dela, ki jih drugi nočejo.	6,7	1,4
Q14m Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.	1,0	1,3
Q14n Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.	28,5	1,1
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji	16,9	1,3
Q14p Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.	21,6	1,3
Q14r Diskriminaciji na trgu delovne sile na podlagi posameznikove rase, vere in kulture bi morala biti kazniva.	7,5	1,4
Q15a Percepcija številčnosti albanske manjšine	13,2	1,6
Q15b Percepcija številčnosti bošnjaške manjšine	11,8	1,8
Q15c Percepcija številčnosti črnogorske manjšine	17,1	1,9
Q15d Percepcija številčnosti hrvaške manjšine	10,0	1,8
Q15e Percepcija številčnosti makedonske manjšine	14,4	2,1
Q15f Percepcija številčnosti muslimanske manjšine	13,2	2,3
Q15g Percepcija številčnosti srbske manjšine	11,0	2,1
Q17a Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.	6,1	1,8
Q17b Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.	9,7	2,1
Q17c Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.	14,2	2,2
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	6,5	2,3
Q17e Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki teh manjšinskih skupin opustiti tiste dele svoje vere in kulture, ki so lahko v nasprotju z zakonom.	9,9	1,8
Q17f V času dveh do treh generacij bodo pripadniki teh manjšinskih skupin postali enaki vsem drugim pripadnikom družbe.	19,1	1,8
Q17g Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.	12,5	1,8
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	21,4	2,0
Q17i Vsi pripadniki teh manjšinskih skupin ne želijo v celoti postati člani slovenske družbe.	9,3	2,1
Q17j Od tega kateri od manjšinski skupin pripadajo je odvisno, ali bodo pripadniki teh manjšin v celoti sprejeti s strani večinskega naroda družbe.	18,7	2,0
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	11,2	2,2
Q18a Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani Slovenije.	6,3	1,6
Q18b Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti pravico v Slovenijo pripeljati svoje najozje družinske člane.	10,0	2,0
Q18c Zakonite priseljence, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali poslati nazaj v njihovo državo, če so bili obsojeni resnih prekrškov.	9,8	1,8
Q18d Zakonite priseljence, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali poslati nazaj v njihovo državo, če so brezposelni.	15,0	2,1

Priloga Č.2: Rezultati Kolmogorov-Smirnovega testa in Shapiro-Wilkinsonovega testa

Tabela Č. 2 Rezultati Kolmogorov- Smirnova testa in Shapiro-Wilk testa normalnosti distribucije za obravnavane spremenljivke oz. pripadajoče vrednosti števnih lestvic za celotni vzorec in vzorec večinske narodne skupine

Lestvica	Kolmogorov-Smirnova			Shapiro-Wilk		
	Statika	Df	Sig.	Statistika	Df	Sig.
CELOTNI VZOREC						
Ogroženosti*	,151	924	,000	,929	924	,000
Nenaklonjenosti*	,106	924	,000	,965	924	,000
Etnične distance*	,126	924	,000	,941	924	,000
Medskupinskega sprejetja*	,167	924	,000	,914	924	,000
Izbranih socialnih zaznave*	,119	924	,000	,962	924	,000
VEČINSKA NARODNA SKUPINA						
Ogroženosti*	,148	759	,000	,934	759	,000
Nenaklonjenosti*	,101	759	,000	,968	759	,000
Etnične distance*	,125	759	,000	,944	759	,000
Medskupinskega sprejetja*	,161	759	,000	,922	759	,000
Izbranih socialnih zaznave*	,115	759	,000	,966	759	,000

Opomba:

* Seštevane vrednosti, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Priloga Č.3: Testi notranje konsistentnosti za lestvice in percepcijo številčnosti

Tabela Č. 3: Velikosti uporabljenih koeficientov notranje konsistentnosti (KR-20 in Cronbachova alfa)

	Celotni vzorec	Večinska narodna skupina
Lestvica ogroženosti*	0,662	0,645
Lestvica nenaklonjenosti*	0,766	0,753
Lestvica etnične distance*	0,719	0,716
Lestvica medskupinskega sprejetja*	0,678	0,671
Lestvica izbranih socialnih zaznave*	0,697	0,669
Percepcija številčnosti izbranih manjšin**	0,878	0,876

Opombi:

* Seštevane vrednosti, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

- Test notranje konsistentnosti za lestvico ogroženosti (celotni vzorec)

		N	%	KR-20	N of Items
Cases	Valid	515	54,8	,662	4
	Excluded ^a	424	45,2		
	Skupaj	939	100,0		

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	1,83	,372	515
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	1,68	,466	515
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	1,59	,493	515
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	1,58	,494	515

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	4,85	1,178	,440	,604
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	5,00	1,068	,402	,622
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v RS.	5,10	,969	,474	,573
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	5,10	,970	,471	,575

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
6,69	1,671	1,293	4

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico nenaklonjenosti (celotni vzorec)*

	N	%
Cases Valid	403	42,9
Excluded ^a	536	57,1
Skupaj	939	100,0

KR-20	N of Items
,766	9

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14a V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.	1,55	,498	403
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	1,50	,501	403
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	1,85	,361	403
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	1,68	,468	403
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	1,56	,497	403
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	1,58	,495	403
Q14i Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.	1,81	,390	403
Q14p Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.	1,58	,494	403
Q18a Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja EU, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani RS.	1,79	,410	403

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14a V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.	13,33	4,680	,483	,738
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	13,38	4,540	,553	,726
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	13,03	5,078	,468	,743
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	13,20	5,013	,352	,758
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	13,33	4,583	,535	,729
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	13,31	4,685	,486	,738
Q14i Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.	13,07	5,028	,453	,744
Q14p Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.	13,30	5,033	,313	,766
Q18a Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja EU, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani RS.	13,09	5,061	,402	,751

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
14,88	5,971	2,444	9

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico etnične distance (celotni vzorec)*

	N	%
Cases Valid	509	54,2
Excluded ^a	430	45,8
Skupaj	939	100,0

KR-20	N of Items
,719	8

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14m Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.	1,93	,257	509
Q17a Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.	1,82	,387	509
Q17b Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.	1,72	,452	509
Q17c Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.	1,70	,460	509
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	1,79	,406	509
Q17g Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.	1,31	,464	509
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	1,56	,496	509
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	1,79	,408	509

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14m Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.	11,69	3,550	,231	,720
Q17a Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.	11,80	2,944	,562	,662
Q17b Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.	11,90	3,160	,296	,716
Q17c Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.	11,92	2,763	,566	,655
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	11,83	3,082	,415	,690
Q17g Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.	12,30	3,145	,291	,718
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	12,05	2,739	,519	,665
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	11,83	3,076	,417	,690

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
13,62	3,839	1,959	8

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico medskupinskega sprejetja (celotni vzorec)*

		N	%
Cases	Valid	524	55,8
	Exclueda	415	44,2
	Skupaj	939	100,0

KR-20	N of Items
,678	5

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	1,86	,351	524
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	1,69	,463	524
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	1,80	,398	524
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	1,59	,493	524
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	1,80	,398	524

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	6,88	1,472	,428	,633
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	7,05	1,309	,412	,638
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	6,94	1,401	,424	,631
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	7,15	1,194	,485	,604
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	6,94	1,398	,429	,629

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
8,74	1,959	1,400	5

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico izbranih socialnih zaznav (celotni vzorec)*

		N	%
Cases	Valid	429	45,7
	Exclueda	510	54,3
	Skupaj	939	100,0

KR-20	N of Items
,697	6

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	1,48	,500	429
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	1,82	,382	429
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	1,66	,476	429
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	1,55	,498	429
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	1,55	,498	429
Q14n Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.	1,50	,501	429

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	8,09	2,249	,510	,628
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	7,75	2,587	,432	,659
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	7,91	2,532	,334	,686
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	8,01	2,261	,505	,630
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	8,02	2,310	,467	,644
Q14n Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.	8,07	2,486	,334	,688

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
9,57	3,265	1,807	6

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico ogroženosti (večinska narodna skupina)*

		N	%
Cases	Valid	429	55,8
	Exclueda	340	44,2
	Skupaj	769	100,0

KR-20	N of Items
,645	4

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	1,83	,380	429
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	1,66	,476	429
Q14o- Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	1,56	,497	429
Q17h - Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	1,56	,497	429

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	4,77	1,185	,418	,588
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	4,94	1,067	,388	,602
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	5,04	,985	,450	,558
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	5,04	,980	,456	,554

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
6,60	1,675	1,294	4

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico nenaklonjenosti (večinska narodna skupina)*

		N	%
Cases	Valid	333	43,3
	Excludeda	436	56,7
	Skupaj	769	100,0

KR-20	N of Items
,753	9

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14a V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.	1,52	,500	333
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	1,44	,498	333
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	1,85	,361	333
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	1,65	,476	333
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	1,53	,500	333
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	1,55	,498	333
Q14i Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.	1,80	,402	333
Q14p Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.	1,55	,498	333
Q18a Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja EU, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani RS	1,78	,416	333

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14a V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.	13,16	4,632	,450	,727
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	13,23	4,499	,523	,714
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	12,83	5,026	,430	,732
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	13,02	4,945	,321	,748
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	13,15	4,493	,523	,714
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	13,13	4,574	,483	,721
Q14i Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.	12,88	4,871	,462	,727
Q14p Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.	13,13	5,004	,269	,758
Q18a Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja EU, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani RS.	12,90	4,849	,452	,728

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
14,68	5,851	2,419	9

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico etnične distance (večinska narodna skupina)*

		N	%
Cases	Valid	424	55,1
	Excludeda	345	44,9
	Skupaj	769	100,0

KR-20	N of Items
,716	8

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14m Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.	1,92	,264	424
Q17a Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.	1,80	,401	424
Q17b Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.	1,71	,454	424
Q17c Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.	1,66	,475	424
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	1,77	,424	424
Q17g Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.	1,29	,456	424
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	1,55	,498	424
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	1,78	,413	424

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14m Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.	11,56	3,623	,239	,716
Q17a Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.	11,68	2,992	,563	,657
Q17b Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.	11,77	3,225	,308	,710
Q17c Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.	11,83	2,806	,567	,650
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	11,72	3,140	,409	,687
Q17g Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.	12,19	3,269	,276	,717
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	11,94	2,845	,500	,666
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	11,70	3,170	,404	,689

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
13,48	3,934	1,983	8

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico medskupinskega sprejetja (večinska narodna skupina)*

	N	%
Cases Valid	434	56,4
Exclueda	335	43,6
Skupaj	769	100,0

KR-20	N of Items
,671	5

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	1,85	,362	434
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	1,66	,475	434
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	1,77	,419	434
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	1,56	,496	434
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	1,79	,406	434

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	6,79	1,533	,412	,628
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	6,98	1,348	,417	,624
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	6,86	1,431	,426	,619
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	7,07	1,267	,465	,601
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	6,84	1,463	,414	,624

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
8,64	2,033	1,426	5

- *Test notranje konsistentnosti za lestvico izbranih socialnih zaznav (večinska narodna skupina)*

	N	%
Cases Valid	356	46,3
Exclueda	413	53,7
Skupaj	769	100,0

KR-20	N of Items
,669	6

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

	Povprečje	Stand. odklon	N
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	1,44	,497	356
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	1,82	,385	356
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	1,63	,483	356
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	1,53	,500	356
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	1,53	,500	356
Q14n Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.	1,47	,500	356

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	7,99	2,166	,479	,597
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	7,60	2,488	,392	,632
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	7,79	2,454	,281	,667
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	7,90	2,133	,499	,589
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	7,89	2,185	,459	,605
Q14n Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.	7,95	2,400	,298	,663

Povprečje	Varianca	Stand. odklon	N of Items
9,42	3,112	1,764	6

- Test zanesljivost za percepcije številčnosti (celotni vzorec)

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,875	,878	7

	N	%
Cases Valid	903	96,2
Exkludeda	36	3,8
Skupaj	939	100,0

	Q15a članov alb.m.s.	Q15b članov bošnj.m.s.	Q15c članov črnog.m.s.	Q15d članov hr.m.s	Q15e članov mak.m.s.	Q15f članov musl.m.s	Q15g članov srb.m.s.
Q15a članov alb.m.s.	1,000	,519	,502	,393	,534	,493	,452
Q15b članov bošnj.m.s.	,519	1,000	,542	,416	,497	,518	,604
Q15c članov črnog.m.s.	,502	,542	1,000	,494	,593	,437	,529
Q15d članov hr.m.s.	,393	,416	,494	1,000	,544	,427	,495
Q15e članov mak.m.s.	,534	,497	,593	,544	1,000	,547	,526
Q15f članov musl.m.s.	,493	,518	,437	,427	,547	1,000	,568
Q15g članov srb.m.s.	,452	,604	,529	,495	,526	,568	1,000

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q15a članov alb.m.s.	12,99	19,024	,626	,410	,861
Q15b članov bošnj.m.s.	12,80	19,863	,672	,487	,856
Q15c članov črnog.m.s.	13,23	17,892	,676	,479	,855
Q15d članov hr.m.s.	13,25	19,733	,597	,380	,864
Q15e članov mak.m.s.	13,32	17,822	,715	,524	,849
Q15f članov musl.m.s	12,96	19,243	,644	,449	,858
Q15g članov srb.m.s.	12,87	19,837	,689	,510	,854

- Test zanesljivosti za večinsko percepcijo številčnosti

	N	%
Cases Valid	740	96,2
Exkludeda	29	3,8
Skupaj	769	100,0

a. Listwise deletion based on all variables in the procedur

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,876	,879	7

	Q15a članov alb.m.s.	Q15b članov bošnj.m.s.	Q15c članov črnog.m.s.	Q15d članov hr.m.s	Q15e članov mak.m.s.	Q15f članov musl.m.s	Q15g članov srb.m.s.
Q15a članov alb.m.s.	1,000	,533	,515	,396	,556	,487	,457
Q15b članov bošnj.m.s.	,533	1,000	,544	,423	,487	,520	,599
Q15c članov črnog.m.s.	,515	,544	1,000	,497	,588	,449	,532
Q15d članov hr.m.s.	,396	,423	,497	1,000	,551	,445	,502
Q15e članov mak.m.s.	,556	,487	,588	,551	1,000	,555	,518
Q15f članov musl.m.s.	,487	,520	,449	,445	,555	1,000	,562
Q15g članov srb.m.s.	,457	,599	,532	,502	,518	,562	1,000

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Q15a članov alb.m.s.	13,07	19,235	,637	,429	,862
Q15b članov bošnj.m.s.	12,90	20,192	,670	,487	,858
Q15c članov črnog.m.s.	13,29	18,191	,679	,480	,857
Q15d članov hr.m.s.	13,33	19,894	,605	,392	,865
Q15e članov mak.m.s.	13,38	18,009	,717	,532	,851
Q15f članov musl.m.s	13,07	19,524	,648	,449	,860
Q15g članov srb.m.s.	12,95	20,233	,685	,503	,857

Priloga D: Rezultati analize

Kazalo

<i>Priloga D.1: Rezultati za hipotezo 1.a.</i>	452
Tabela D. 1: Tabela opisne statistike	452
Tabela D. 2: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave	452
Tabela D. 3: Hi-kvadrat a,b.....	452
<i>Priloga D.2: Rezultati za hipotezo 1.b.</i>	453
Tabela D. 4: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave v povezavi s posameznimi manjšinami	453
Tabela D. 5: Hi-kvadrat a,b.....	454
<i>Priloga D.3: Rezultati za hipotezo 1.c.</i>	454
Tabela D. 6: Srednji rangi posamičnih postavk za Friedmanov neparametrični test ponovljenih meritev	454
Tabela D. 7: Wilcoxonov test rangov za vidik albanske manjšinske skupine	455
Tabela D. 8: Wilcoxonov test rangov za vidik bošnjaške manjšinske skupine	455
Tabela D. 9: Wilcoxonov test rangov za vidik črnogorske manjšinske skupine	456
Tabela D. 10: Wilcoxonov test rangov za vidik hrvaške manjšinske skupine	456
Tabela D. 11: Wilcoxonov test rangov za vidik makedonske manjšinske skupine	457
Tabela D. 12: Wilcoxonov test rangov za vidik muslimanske manjšinske skupine	457
Tabela D. 13: Wilcoxonov test rangov za vidik srbske manjšinske skupine	458
Tabela D. 14: Rezultati Wilcoxonova preizkusa	458
<i>Priloga D.4: Rezultati za hipotezo 2.a.</i>	459
Tabela D. 15: Tabela opisne statistike	459
Tabela D. 16: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave	459
Tabela D. 17: Hi-kvadrat a,b.....	459
<i>Priloga D.5: Rezultati za hipotezo 2.b.</i>	459
Tabela D. 18: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na štiri večinske skupine udeležencev raziskave v aspektu zadovoljstva z življenjem.....	459
Tabela D. 19: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev raziskave z vidika primerjave sedanje situacije s tisto pred 3. l.....	459
Tabela D. 20: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev raziskave z vidika pričakovanj za obdobje 5. l.	460
Tabela D. 21: Hi-kvadrat a,b.....	460
<i>Priloga D.6: Rezultati za hipotezo 3 in vprašanje 6.</i>	460
Tabela D. 22: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve večinski skupini udeležencev raziskave	460
Tabela D. 23: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa ^a	461
<i>Priloga D.7: Rezultati za hipotezo 4.</i>	461
Tabela D. 24: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave z vidika rasne samokategorizacije	461
Tabela D. 25: Hi-kvadrat a,b (rasna samokategorizacija)	461
Tabela D. 26: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave z vidika narodne samokategorizacije	462
Tabela D. 27: Hi-kvadrat a,b (narodna samokategorizacija).....	462

Tabela D. 28: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave z vidika verske samokategorizacije	462
Tabela D. 29: Hi-kvadrat a,b (verska samokategorizacija)	463
Tabela D. 30: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus glede na tri skupine udeležencev raziskave z vidika kulturne samokategorizacije.....	463
Tabela D. 31: Hi-kvadrat a,b (kulturna samokategorizacija)	463
Tabela D. 32: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve skupini udeležencev raziskave z vidika letnice rojstva	464
Tabela D. 33: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa ^a	464
<i>Priloga D.8: Rezultati hipoteze 5.</i>	464
Tabela D. 34: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavami spremenljivkami za celotni vzorec	464
Tabela D. 35: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavami spremenljivkami za večinsko narodno skupino.....	465
Tabela D. 36: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za manjšinsko narodno skupino.....	465
Tabela D. 37: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za skupino, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini.....	466
Tabela D. 38: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za vzorec skupine, rojeni po ali v l. 1991	466
Tabela D. 39: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za vzorec skupine, rojeni pred l. 1991	467
Tabela D. 40: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za vzorec večinske narodne skupine, rojeni po ali v l. 1991.....	467
Tabela D. 41: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za vzorec večinske narodne skupine, rojeni pred l. 1991	468
<i>Priloga D.9: Rezultati hipoteze 6.</i>	468
Tabela D. 42: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti albanske manjšine na celotnem vzorcu	469
Tabela D. 43: Hi-kvadrat (celotni vzorec - albanska manjšina).....	469
Tabela D. 44: Vrednost ete (celotni vzorec - albanska manjšina).....	469
Tabela D. 45: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti bošnjaške manjšine na celotnem vzorcu.....	469
Tabela D. 46: Hi-kvadrat (celotni vzorec - bošnjaška manjšina)	470
Tabela D. 47: Vrednost ete (celotni vzorec – bošnjaška manjšina)	470
Tabela D. 48: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti črnogorske manjšine na celotnem vzorcu.....	470
Tabela D. 49: Hi-kvadrat (celotni vzorec - črnogorska manjšina)	470
Tabela D. 50: Vrednost ete (celotni vzorec - črnogorska manjšina)	470
Tabela D. 51: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti hrvaške manjšine na celotnem vzorcu.....	471
Tabela D. 52: Hi-kvadrat (celotni vzorec - hrvaška manjšina)	471
Tabela D. 53: Vrednost ete (celotni vzorec - hrvaška manjšina)	471
Tabela D. 54: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti makedonske manjšine na celotnem vzorcu	471
Tabela D. 55: Hi-kvadrat (celotni vzorec - makedonska manjšina).....	472
Tabela D. 56: Vrednost ete (celotni vzorec - makedonska manjšina)	472
Tabela D. 57: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti muslimanske manjšine na celotnem vzorcu	472
Tabela D. 58: Hi- kvadrat (celotni vzorec - muslimanska manjšina).....	472
Tabela D. 59: Vrednost ete (celotni vzorec - muslimanska manjšina).....	472
Tabela D. 60: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti srbske manjšine na celotnem vzorcu	473
Tabela D. 61: Hi-kvadrat (celotni vzorec - srbska manjšina).....	473
Tabela D. 62: Vrednost ete (celotni vzorec - srbska manjšina).....	473
Tabela D. 63: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti albanske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine	473

Tabela D. 64: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - albanska manjšina)	474
Tabela D. 65: Vrednost ete (večinska narodna skupina - albanska manjšina)	474
Tabela D. 66: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti bošnjaške manjšine na vzorcu večinske narodne skupine	474
Tabela D. 67: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - bošnjaška manjšina)	474
Tabela D. 68: Vrednost ete (večinska narodna skupina - bošnjaška manjšina).....	474
Tabela D. 69: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti črnogorske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine	475
Tabela D. 70: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - črnogorska manjšina).....	475
Tabela D. 71: Vrednost ete (večinska narodna skupina - črnogorska manjšina).....	475
Tabela D. 72: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti hrvaške manjšine na vzorcu večinske narodne skupine	475
Tabela D. 73: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - hrvaška manjšina).....	476
Tabela D. 74: Vrednost ete (večinska narodna skupina - hrvaška manjšina).....	476
Tabela D. 75: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti makedonske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine	476
Tabela D. 76: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - makedonska manjšina)	476
Tabela D. 77: Vrednost ete (večinska narodna skupina - makedonska manjšina)	476
Tabela D. 78: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti muslimanske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine	477
Tabela D. 79: Hi kvadrat (večinska narodna skupina - muslimanska manjšina).....	477
Tabela D. 80: Vrednost ete (večinski vzorec - muslimanska manjšina)	477
Tabela D. 81: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti srbske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine.....	477
Tabela D. 82: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - srbska manjšina).....	478
Tabela D. 83: Vrednost ete (večinska narodna skupina - srbska manjšina)	478
<i>Priloga D.10: Rezultati za hipotezo 7.</i>	<i>478</i>
Tabela D. 84: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve večinski skupini udeležencev z vidika narodne, rasne, verske in kulturne pripadnosti njihovih staršev oz. starih staršev	479
Tabela D. 85: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (drugačna narodnost) ^a	479
Tabela D. 86: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (drugačna rasa) ^a	480
Tabela D. 87: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (drugačna vera) ^a	480
Tabela D. 88: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (drugačna kultura) ^a	480
<i>Priloga D.11: Rezultati za hipotezo 8.</i>	<i>481</i>
Tabela D. 89: Kontingenčna tabela med dvema obravnavnima spremenljivkama (14a in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	481
Tabela D. 90: Hi-kvadrat (14a in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	481
Tabela D. 91: Vrednost ete (Q14a in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	481
Tabela D. 92: Vrednost CV (Q14a in doživetje lastne narodne pripadnosti)	481
Tabela D. 93: Kontigenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14c in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	482
Tabela D. 94: Hi-kvadrat (14c in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	482
Tabela D. 95: Vrednost ete (14c in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	482
Tabela D. 96: Vrednost CV (14c in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	482
Tabela D. 97: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14g in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	483
Tabela D. 98: Hi-kvadrat (14g in doživetje lastne narodne pripadnosti)	483
Tabela D. 99: Vrednost ete (14g in doživetje lastne narodne pripadnosti)	483
Tabela D. 100: Vrednost CV (14g in doživetje lastne narodne pripadnosti)	483
Tabela D. 101: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (14j in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	484
Tabela D. 102: Hi-kvadrat (Q14j in doživetje lastne narodne pripadnosti)	484
Tabela D. 103: Vrednost ete (Q14j in doživetje lastne narodne pripadnosti)	484
Tabela D. 104: Vrednost CV (Q14j in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	484
Tabela D. 105: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14o in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	485
Tabela D. 106: Hi-kvadrat (Q14o in doživetje lastne narodne pripadnosti)	485
Tabela D. 107: Vrednost ete (14o in doživetje lastne narodne pripadnosti)	485

Tabela D. 156: Vrednost CV (17k in doživetje lastne narodne pripadnosti)	497
Tabela D. 157: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14n in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	498
Tabela D. 158: Hi kvadrat (Q14n in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	498
Tabela D. 159: Vrednost ete (q14n in doživetje lastne narodne pripadnosti)	498
Tabela D. 160: Vrednost CV (Q14n in doživetje lastne narodne pripadnosti).....	498
<i>Priloga D.12: Rezultati za vprašanje 1.</i>	<i>499</i>
Tabela D. 161: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev raziskave v povezavi s posameznimi manjšinami.....	499
Tabela D. 162: Vrednosti Kruskal Wallisovega testa a,b.....	500
<i>Priloga D.13: Rezultati za vprašanje 2.</i>	<i>501</i>
Tabela D. 163: Srednji rangi posamičnih postav za Friedmanov neparametrični test ponovljenih meritev	501
Tabela D. 164: Vrednosti Friedmanovega testa a	501
<i>Priloga D.14: Rezultati za vprašanje 3.</i>	<i>502</i>
Tabela D. 165: Tabela hi-kvadrata.....	502
Tabela D. 166: Vrednost ete	502
<i>Priloga D.15: Rezultati za vprašanje 5.</i>	<i>503</i>
Tabela D. 167: Tabela frekvenc glede mnenj o statusnem položaju (v%).....	503

Priloga D.1: Rezultati za hipotezo 1.a. Udeleženci in udeleženke, ki so vključeni v večinsko skupino, izražajo do pripadnikov posamičnih etničnih skupin, ki prihajajo iz območja nekdanje SFRJ, negativnejše evalvacije, kot jih izražajo skupine, ki se samokategorizirajo drugače.

Tabela D. 1: Tabela opisne statistike

	N	Povprečje	Stand. odklon	Minimum	Maksimum
Lestvica nenaklonjenosti*	931	12,9689	3,23225	2,00	18,00
Doživetje narodne pripadnosti	918	1,23	,554	1	3

Opomba:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 9 postavk.

Tabela D. 2: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave

	Doživetje lastne narodne pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	Večinska narodna skupina	764	443,36
	Manjšinska narodna skupina	88	526,23
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	60	521,54
	Skupaj	912	

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 9 postavk.

** Neodvisna spremenljivka – večinska skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika narodne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 3: Hi-kvadrat a,b

	Lestvica naklonjenosti*
Chi-Square	11,831
Df	2
Asymp. Sig.	,003

Opomba:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 9 postavk.

a. Kruskal Wallis Test

b Neodvisna spremenljivka – večinska skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika narodne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini

Priloga D.2: Rezultati za hipotezo 1.b. Pri udeležencih in udeleženkah iz večinske skupine pričakujemo pomembne razlike glede na tri nivoje odgovorov na posamične postavke (ne veliko, precej vendar ne preveč, in preveč), ki izražajo različne vidike nenaklonjenosti do posamičnih etničnih skupin, ki prihajajo iz območja nekdanje SFRJ.

Tabela D. 4: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave v povezavi s posameznimi manjšinami

Kruskal Wallisov preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev in udeleženek raziskave v zvezi z albansko manjšinsko manjšino			
	Percepcija številčnosti albanske manjšine**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	1 Ne veliko	195	351,30
	2 Precej, vendar ne preveč	284	358,56
	3 Preveč	172	243,55
	Skupaj	651	
Kruskal Wallisov preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev in udeleženek raziskave v zvezi z bošnjaško manjšino			
	Percepcija številčnosti bošnjaške manjšine**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	1 Ne veliko	69	383,99
	2 Precej, vendar ne preveč	383	387,15
	3 Preveč	215	223,27
	Skupaj	667	
Kruskal Wallisov preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev in udeleženek raziskave v zvezi s črnogorsko manjšino			
	Percepcija številčnosti črnogorsko manjšine**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	1 Ne veliko	305	339,39
	2 Precej, vendar ne preveč	251	311,94
	3 Preveč	64	167,19
	Skupaj	620	
Kruskal Wallisov preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev in udeleženek raziskave v zvezi z hrvaško manjšino			
	Percepcija številčnosti hrvaške manjšine**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	1 Ne veliko	243	351,45
	2 Precej, vendar ne preveč	358	350,09
	3 Preveč	74	235,36
	Skupaj	675	
Kruskal Wallisov preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev in udeleženek raziskave v zvezi z makedonsko manjšino			
	Percepcija številčnosti makedonske manjšine**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	1 Ne veliko	344	352,92
	2 Precej, vendar ne preveč	224	306,04
	3 Preveč	67	178,71
	Skupaj	635	
Kruskal Wallisov preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev in udeleženek raziskave v zvezi z muslimansko manjšinsko skupino			
	Percepcija muslimanske manjšinske skupine**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	1 Ne veliko	157	342,01
	2 Precej, vendar ne preveč	344	373,32
	3 Preveč	153	209,58
	Skupaj	654	
Kruskal Wallisov preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev in udeleženek raziskave v zvezi s srbsko manjšino			
	Percepcija srbske manjšinske skupine**	N	Srednji rangi
Lestvica nenaklonjenosti*	1 Ne veliko	68	365,24
	2 Precej, vendar ne preveč	414	384,89
	3 Preveč	190	220,78
	Skupaj	672	

Opombi:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 9 postavk.

** Percepcije številčnosti so izražene v obliki odgovorov: »ne veliko«, »precej, vendar ne preveč« in »preveč«.

Tabela D. 5: Hi-kvadrat a,b

Lestvica nenaklonjenosti*	
Percepcija številčnosti albanske manjšine	
N	651
Chi-Square	45,534
Df	2
Asymp. Sig.	,000
Percepcija številčnosti bošnjaške manjšine	
N	667
Chi-Square	105,815
Df	2
Asymp. Sig.	,000
Percepcija številčnosti črnogorske manjšine	
N	620
Chi-Square	49,417
Df	2
Asymp. Sig.	,000
Percepcija številčnosti hrvaške manjšine	
N	675
Chi-Square	23,261
Df	2
Asymp. Sig.	,000
Percepcija številčnosti makedonske manjšine	
N	635
Chi-Square	52,551
Df	2
Asymp. Sig.	,000
Percepcija številčnosti muslimanske manjšine	
N	654
Chi-Square	81,538
Df	2
Asymp. Sig.	,000
Percepcija številčnosti srbske manjšine	
N	672
Chi-Square	95,640
Df	2
Asymp. Sig.	,000

Opombe:

*Odvizna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 9 postavk.

a. Kruskal Wallis Test

b. Neodvisna spremenljivka – percepcije številčnosti so izražene v obliki odgovorov: »ne veliko«, »precej, vendar ne preveč« in »preveč«.

Priloga D.3: Rezultati za hipotezo 1.c. Pri isti večinski skupini obstajajo pomembne razlike v posamičnih percepcijah različnih etničnih skupin, ki prihajajo iz nekdanje Jugoslavije.

Tabela D. 6: Srednji rangi posamičnih postavk za Friedmanov neparametrični test ponovljenih meritev

Percepcija številčnosti manjšine*	Srednji rangi
Albanske manjšinske skupine	4,11
Bošnjaške manjšinske skupine	4,90
Črnogorske manjšinske skupine.	3,18
Hrvaške manjšinske skupine	3,66
Makedonske manjšinske skupine.	3,01
Muslimanske manjšinske skupine	4,33
Srbske manjšinske skupine	4,81

Opomba:

*Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 7: Wilcoxonov test rangov za vidik albanske manjšinske skupine

		N	Srednji rang	Seštevek rangov
Bošnj m. s.* - alb.m.s.*	Negativni rangi	88 ^a	140,91	12400,00
	Pozitivni rangi	216 ^b	157,22	33960,00
	Ties	322 ^c		
	Skupaj	626		
črnog.m.s.* - alb.m.s.*	Negativni rangi	217 ^d	149,77	32501,00
	Pozitivni rangi	68 ^e	121,38	8254,00
	Ties	306 ^f		
	Skupaj	591		
hr.m.s.* - alb.m.s. j*	Negativni rangi	219 ^e	184,66	40440,50
	Pozitivni rangi	131 ^h	160,19	20984,50
	Ties	273 ⁱ		
	Skupaj	623		
mak.m.s.* - alb.m.s. *	Negativni rangi	236 ^l	144,98	34215,00
	Pozitivni rangi	50 ^k	136,52	6826,00
	Ties	320 ^l		
	Skupaj	606		
musl.m.s.* - alb.m.s.*	Negativni rangi	118 ^m	134,65	15889,00
	Pozitivni rangi	144 ⁿ	128,92	18564,00
	Ties	347 ^o		
	Skupaj	609		
srb.m.s.* - alb.m.s.*	Negativni rangi	102 ^p	148,81	15178,50
	Pozitivni rangi	211 ^q	160,96	33962,50
	Ties	312 ^r		
	Skupaj	625		

Opomba:

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 8: Wilcoxonov test rangov za vidik bošnjaške manjšinske skupine

		N	Srednji rang	Seštevek rangov
alb.m.s.* - bošnj.m.s. *	Negativni rangi	216 ^a	157,22	33960,00
	Pozitivni rangi	88 ^b	140,91	12400,00
	Ties	322 ^c		
	Skupaj	626		
črnog.m.s.* - bošnj.m.s.*	Negativni rangi	313 ^d	165,73	51872,50
	Pozitivni rangi	16 ^e	150,78	2412,50
	Ties	269 ^f		
	Skupaj	598		
hr.m.s.* - bošnj.m.s.*	Negativni rangi	282 ^e	163,18	46018,00
	Pozitivni rangi	40 ^h	149,62	5985,00
	Ties	317 ⁱ		
	Skupaj	639		
mak.m.s.* - bošnj.m.s. *	Negativni rangi	360 ^j	196,49	70736,00
	Pozitivni rangi	28 ^k	168,93	4730,00
	Ties	219 ^l		
	Skupaj	607		
Musl.m.s.* - bošnj.m.s. *	Negativni rangi	171 ^m	116,58	19935,00
	Pozitivni rangi	58 ⁿ	110,34	6400,00
	Ties	395 ^o		
	Skupaj	624		
srb.m.s.* - bošnj.m.s. č*	Negativni rangi	98 ^p	89,89	8809,50
	Pozitivni rangi	81 ^q	90,13	7300,50
	Ties	460 ^r		
	Skupaj	639		

Opomba:

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč .

Tabela D. 9: Wilcoxonov test rangov za vidik črnogorske manjšinske skupine

		N	Srednji rang	Seštevek rangov
alb.m.s.* - črnog.m.s. *	Negativni rangi	68 ^a	121,38	8254,00
	Pozitivni rangi	217 ^b	149,77	32501,00
	Ties	306 ^c		
	Skupaj	591		
bošnj.m.s.* - črnog.m.s. *	Negativni rangi	16 ^d	150,78	2412,50
	Pozitivni rangi	313 ^e	165,73	51872,50
	Ties	269 ^f		
	Skupaj	598		
hr.m.s.* - črnog.m.s. *	Negativni rangi	100 ^g	144,82	14482,50
	Pozitivni rangi	185 ^h	142,01	26272,50
	Ties	321 ⁱ		
	Skupaj	606		
mak.m.s.* - črnog.m.s. *	Negativni rangi	106 ^j	90,51	9594,00
	Pozitivni rangi	80 ^k	97,46	7797,00
	Ties	395 ^l		
	Skupaj	581		
musl.m.s.* - črnog.m.s. *	Negativni rangi	68 ^m	150,34	10223,00
	Pozitivni rangi	254 ⁿ	164,49	41780,00
	Ties	268 ^o		
	Skupaj	590		
srb.m.s.* - črnog.m.s. *	Negativni rangi	24 ^p	153,56	3685,50
	Pozitivni rangi	315 ^q	171,25	53944,50
	Ties	264 ^r		
	Skupaj	603		

Opomba:

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 10: Wilcoxonov test rangov za vidik hrvaške manjšinske skupine

		N	Srednji rang	Seštevek rangov
alb.m.s.* - hr.m.s. *	Negativni rangi	131 ^a	160,19	20984,50
	Pozitivni rangi	219 ^b	184,66	40440,50
	Ties	273 ^c		
	Skupaj	623		
bošnj.m.s.* - hr.m.s. *	Negativni rangi	40 ^d	149,62	5985,00
	Pozitivni rangi	282 ^e	163,18	46018,00
	Ties	317 ^f		
	Skupaj	639		
črnog.m.s.* - hr.m.s. *	Negativni rangi	185 ^g	142,01	26272,50
	Pozitivni rangi	100 ^h	144,82	14482,50
	Ties	321 ⁱ		
	Skupaj	606		
mak.m.s.* - hr.m.s. *	Negativni rangi	196 ^j	136,51	26756,00
	Pozitivni rangi	82 ^k	146,65	12025,00
	Ties	344 ^l		
	Skupaj	622		
musl.m.s.* - hr.m.s. *	Negativni rangi	100 ^m	158,26	15826,00
	Pozitivni rangi	228 ⁿ	167,24	38130,00
	Ties	302 ^o		
	Skupaj	630		
srb.m.s.* - hr.m.s. *	Negativni rangi	39 ^p	138,35	5395,50
	Pozitivni rangi	269 ^q	156,84	42190,50
	Ties	343 ^r		
	Skupaj	651		

Opomba:

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 11: Wilcoxonov test rangov za vidik makedonske manjšinske skupine

		N	Srednji rang	Seštevek rangov
alb.m.s.* - mak.m.s. *	Negativni rangi	50 ^a	136,52	6826,00
	Pozitivni rangi	236 ^b	144,98	34215,00
	Ties	320 ^c		
	Skupaj	606		
Bošnj.m.s.* - mak.m.s. *	Negativni rangi	28 ^d	168,93	4730,00
	Pozitivni rangi	360 ^e	196,49	70736,00
	Ties	219 ^f		
	Skupaj	607		
Črnog.m.s.* - mak.m.s. *	Negativni rangi	80 ^g	97,46	7797,00
	Pozitivni rangi	106 ^h	90,51	9594,00
	Ties	395 ⁱ		
	Skupaj	581		
hr.m.s.* - mak.m.s. *	Negativni rangi	82 ^j	146,65	12025,00
	Pozitivni rangi	196 ^k	136,51	26756,00
	Ties	344 ^l		
	Skupaj	622		
musl.m.s.* - mak.m.s.*	Negativni rangi	29 ^m	136,24	3951,00
	Pozitivni rangi	256 ⁿ	143,77	36804,00
	Ties	320 ^o		
	Skupaj	605		
srb.m.s.* - mak.m.s. *	Negativni rangi	31 ^p	172,23	5339,00
	Pozitivni rangi	348 ^q	191,58	66671,00
	Ties	237 ^r		
	Skupaj	616		

Opomba:

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 12: Wilcoxonov test rangov za vidik muslimanske manjšinske skupine

		N	Srednji rang	Seštevek rangov
alb.m.s.* - musl. m.s. *	Negativni rangi	144 ^a	128,92	18564,00
	Pozitivni rangi	118 ^b	134,65	15889,00
	Ties	347 ^c		
	Skupaj	609		
bošnj.m.s.* - musl.m.s. *	Negativni rangi	58 ^d	110,34	6400,00
	Pozitivni rangi	171 ^e	116,58	19935,00
	Ties	395 ^f		
	Skupaj	624		
črnog.m.s.* - musl.m.s. *	Negativni rangi	254 ^g	164,49	41780,00
	Pozitivni rangi	68 ^h	150,34	10223,00
	Ties	268 ⁱ		
	Skupaj	590		
hr.m.s.* - musl.m.s. *	Negativni rangi	228 ^j	167,24	38130,00
	Pozitivni rangi	100 ^k	158,26	15826,00
	Ties	302 ^l		
	Skupaj	630		
mak.m.s.* - musl.m.s.*	Negativni rangi	256 ^m	143,77	36804,00
	Pozitivni rangi	29 ⁿ	136,24	3951,00
	Ties	320 ^o		
	Skupaj	605		
srb.m.s.* - musl.m.s. *	Negativni rangi	74 ^p	110,11	8148,00
	Pozitivni rangi	163 ^q	123,04	20055,00
	Ties	398 ^r		
	Skupaj	635		

Opomba:

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 13: Wilcoxonov test rangov za vidik srbske manjšinske skupine

		N	Srednji rang	Seštevek rangov
alb.m.s.* - srb.m.s.*	Negativni rangi	211 ^a	160,96	33962,50
	Pozitivni rangi	102 ^b	148,81	15178,50
	Ties	312 ^c		
	Skupaj	625		
bošnj.m.s.* - srb.m.s.*	Negativni rangi	81 ^d	90,13	7300,50
	Pozitivni rangi	98 ^e	89,89	8809,50
	Ties	460 ^f		
	Skupaj	639		
črnog.m.s.* - srb.m.s.*	Negativni rangi	315 ^g	171,25	53944,50
	Pozitivni rangi	24 ^h	153,56	3685,50
	Ties	264 ⁱ		
	Skupaj	603		
hr.m.s.* - srb.m.s.*	Negativni rangi	269 ^j	156,84	42190,50
	Pozitivni rangi	39 ^k	138,35	5395,50
	Ties	343 ^l		
	Skupaj	651		
mak.m.s.* - srb.m.s.*	Negativni rangi	348 ^m	191,58	66671,00
	Pozitivni rangi	31 ⁿ	172,23	5339,00
	Ties	237 ^o		
	Skupaj	616		
musl.m.s.* - srb.m.s.*	Negativni rangi	163 ^p	123,04	20055,00
	Pozitivni rangi	74 ^q	110,11	8148,00
	Ties	398 ^r		
	Skupaj	635		

Opomba:

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 14: Rezultati Wilcoxonova preizkusa

Percepcija številčnosti...*	Kombinacija manjšin					
	članov alb.m.s. – članov alb.m.s.	članov bošnj.m.s. – članov bošnj.m.s.	članov črnog.m.s. – članov črnog.m.s.	članov hr.m.s. – članov hr.m.s.	članov mak.m.s. – članov mak.m.s.	članov srb.m.s. – članov srb.m.s.
Albanske manjšine						
Z	-7,709 ^a	-9,305 ^b	-5,585 ^b	-10,515 ^b	-1,203 ^a	-6,390 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,229	,000
Bošnjaške manjšine						
Z	-7,709 ^a	-15,574 ^a	-12,836 ^a	-16,145 ^a	-7,342 ^a	-1,213 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,225
Črnogorske manjšine						
Z	-9,305 ^a	-15,574 ^a	-4,720 ^a	-1,366 ^b	-10,282 ^a	-15,181 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,172	,000	,000
Hrvaške manjšine						
Z	-5,585 ^a	-12,836 ^a	-4,720 ^b	-6,107 ^b	-7,103 ^a	-12,666 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Makedonske manjšine						
Z	-10,515 ^a	-16,145 ^a	-1,366 ^a	-6,107 ^a	-12,818 ^a	-15,581 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,172	,000	,000	,000
Muslimanske manjšine						
Z	-1,203 ^a	-7,342 ^b	-10,282 ^a	-7,103 ^a	-12,818 ^a	-6,113 ^b
Asymp. Sig. (2-tailed)	,229	,000	,000	,000	,000	,000
Srbske manjšine						
Z	-6,390 ^a	-1,213 ^b	-15,181 ^a	-12,666 ^a	-15,581 ^a	-6,113 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,225	,000	,000	,000	,000

Opombe:

a. Zasnovano na pozitivnem rangju.

b. Zasnovano na negativnem rangju.

c. Wilcoxon Signed Ranks Test

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Priloga D.4: Rezultati za hipotezo 2.a. Obstajajo pomembne razlike v izražanju odnosa (ki ga lahko pogojno poimenujemo kot etnična distanca) do skupin pripadnikov s območja nekdanje SFRJ med tremi skupinami udeležencev raziskave, ki se prištevajo k narodni večini ali narodni manjšini ali pa se samokategorizirajo drugače.

Tabela D. 15: Tabela opisne statistike

	N	Povprečje	Stand. odklon	Minimum	Maksimum
Lestvica etnične distance*	930	12,1548	2,78696	1,00	16,00
Doživetje narodne pripadnosti	918	1,23	,554	1	3

Opomba:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

Tabela D. 16: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave

	Doživetje lastne narodne pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica etnične distance*	Večinska narodna skupina	763	446,92
	Manjšinska narodna skupina	88	513,84
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	60	486,60
	Skupaj	911	

Opombi:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

** Neodvisna spremenljivka – večinska skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika narodne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 17: Hi-kvadrat a,b

	Lestvica etnične distance*
Chi-Square	6,051
Df	2
Asymp. Sig.	,049

Opombe:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

a. Kruskal Wallis Test

b. Neodvisna spremenljivka – večinska skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika narodne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Priloga D.5: Rezultati za hipotezo 2.b. Pričakujemo tudi razlike v etnični distanci glede na samopercepcijo zadovoljstva z življenjem ter glede na percepcijo primerjave in družbenih razmer prej in zdaj oz. pričakovanja njihovega razvoja v prihodnosti.

Tabela D. 18: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na štiri večinske skupine udeležencev raziskave v aspektu zadovoljstva z življenjem

	Zadovoljstvo z življenjem	N	Srednji rangi
Lestvica etnične distance*	zelo zadovoljen	210	384,88
	dokaj zadovoljen	478	373,83
	ne zelo zadovoljen	59	389,47
	sploh nezadovoljen	9	405,50
	Skupaj	756	

Opomba:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

Tabela D. 19: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev raziskave z vidika primerjave sedanje situacije s tisto pred 3. l.

	Primerjava situacije s tisto pred 3 leti	N	Srednji rangi
Lestvica etnične distance*	se izboljšala	306	381,34
	ostala približno enaka	291	367,91
	se poslabšala	145	357,94
	Skupaj	742	

Opomba:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

Tabela D. 20: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbrane odvisne spremenljivke za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev raziskave z vidika pričakovanj za obdobje 5. l.

Pričakovanja glede lastne situacije za naslednje petletno obdobje		N	Srednji rangi
Lestvica etnične distance*	se izboljšala	455	362,05
	ostala približno enaka	186	334,73
	se poslabšala	61	323,96
Skupaj		702	

Opomba:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

Tabela D. 21: Hi-kvadrat a,b

	lestvica etnične distane*		
	zadovoljstvo z življenjem	pred 3. l.	naslednjih 5. l.
Chi-Square	0,693	1,324	3,679
Df	3	2	2
Asymp. Sig.	,875	,516	,159

Opombe:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

a. Kruskal Wallis Test

b. Neodvisna spremenljivka: zadovoljstvo z življenjem oz. primerjava situacije s tisto pred 3 leti oz. pričakovanje v naslednjih 5. l.

Priloga D.6: Rezultati za hipotezo 3 in vprašanje 6. Pri pripadnikih večinske narodne skupine (rojenih pred in po samostojnosti) obstajajo pomembne razlike v izbranih socialnih percepcijah oz. evalvacijah pripadnikov manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ. Gre za spremenljivke, izražene v seštevni vrednostih: (3.a.) ogroženost; (3.b.) nenaklonjenost; (3.c.) etnična distanca; (3.č.) medskupinsko sprejemanje; (3.d.) izbrane negativne socialne zaznave. Ali obstajajo razlike v odnosu do manjšinskih skupin med pripadniki večinskega naroda, ki so rojeni v samostojni Sloveniji, in pripadniki večinskega naroda, ki so rojeni v času nekdanje SFRJ?

Tabela D. 22: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve večinski skupini udeležencev raziskave

	Rojeni pred ali po 1991**	N	Srednji rangi	Seštevek rangov
Lestvica ogroženosti*	po ali v 1991	473	362,19	171315,50
	pred 1991	287	410,68	117864,50
	Skupaj	760		
Lestvica nenaklonjenosti*	po ali v 1991	475	370,56	176017,50
	pred 1991	289	402,12	116212,50
	Skupaj	764		
Lestvica etnične distance*	po ali v 1991	474	362,45	171802,50
	pred 1991	289	414,06	119663,50
	Skupaj	763		
Lestvica medskupinskega sprejetja*	po ali v 1991	473	358,95	169785,50
	pred 1991	287	416,01	119394,50
	Skupaj	760		
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	po ali v 1991	474	362,06	171615,50
	pred 1991	289	414,71	119850,50
	Skupaj	763		

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka je razdeljena glede na l. 1991.

Tabela D. 23: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa^a

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Mann-Whitney U	59214,500	62967,500	59227,500	57684,500	59040,500
Wilcoxon W	171315,500	176017,500	171802,500	169785,500	171615,500
Z	-2,996	-1,926	-3,158	-3,524	-3,225
Asymp. Sig. (2-tailed)	,003	,054	,002	,000	,001

Opombi

a. Neodvisna spremenljivka: rojeni pred ali po 1991. Spremenljivka je razdeljena glede na l. 1991.

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Priloga D.7: Rezultati za hipotezo 4. Udeleženci raziskave se pomembno razlikujejo v izbranih posameznih percepcijah oz. evalvacijah manjšin z območja nekdanje SFRJ glede na posamične izbrane demografske oz. socialno-kulturne statuse: (4.a.) raso; (4.b.) narod; (4.c.) vero, (4.č.) kulturo; (4.d.) letnico rojstva.

1. rasa

Tabela D. 24: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave z vidika rasne samokategorizacije

	Doživetje lastne rasne pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica ogroženosti*	Večinska rasna skupina	847	463,57
	Manjšinska rasna skupina	11	253,00
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	57	414,81
	Skupaj	915	
Lestvica nenaklonjenosti*	Večinska rasna skupina	851	465,70
	Manjšinska rasna skupina	11	332,05
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	59	417,25
	Skupaj	921	
Lestvica etnične distance*	Večinska rasna skupina	850	462,01
	Manjšinska rasna skupina	11	382,32
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	59	453,37
	Skupaj	920	
Lestvica medskupinskega sprejetja*	Večinska rasna skupina	848	462,17
	Manjšinska rasna skupina	11	278,68
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	58	446,91
	Skupaj	917	
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	Večinska rasna skupina	850	464,37
	Manjšinska rasna skupina	11	359,73
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	58	414,97
	Skupaj	919	

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** ** Neodvisna spremenljivka – večinska rasna skupina: udeležence in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske rasne skupine; manjšinska rasna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske rasne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika rasne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini

Tabela D. 25: Hi-kvadrat a,b (rasna samokategorizacija)

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Chi-Square	8,779	4,486	1,036	5,507	3,521
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,012	,106	,596	,064	,172

Opombe:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

a. Kruskal Wallis Test

b. Neodvisna spremenljivka :Doživetje lastne rasne pripadnosti

2. narod

Tabela D. 26: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave z vidika narodne samokategorizacije

	Doživetje lastne narodne pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica ogroženosti*	Večinska narodna skupina	760	446,71
	Manjšinska narodna skupina	88	497,11
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	59	483,66
	Skupaj	907	
Lestvica medskupinskega sprejetja*	Večinska narodna skupina	760	448,39
	Manjšinska narodna skupina	88	484,20
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	60	488,28
	Skupaj	908	
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	Večinska narodna skupina	763	441,50
	Manjšinska narodna skupina	88	535,42
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	60	523,94
	Skupaj	911	

Opombe:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka – večinska narodna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika narodne pripadnosti doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 27: Hi-kvadrat a,b (narodna samokategorizacija)

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Chi-Square	3,843	2,615	14,552
Df	2	2	2
Asymp. Sig.	,146	,270	,001

Opombe:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

a. Kruskal Wallis Test

b. Neodvisna spremenljivka: Doživetje lastne narodne pripadnosti

3. vera

Tabela D. 28: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri skupine udeležencev raziskave z vidika verske samokategorizacije

	Doživetje lastne verske pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica ogroženosti*	Večinska verska skupina	489	406,88
	Manjšinska verska skupina	112	463,85
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	260	462,22
	Skupaj	861	
Lestvica nenaklonjenosti*	Večinska verska skupina	492	403,24
	Manjšinska verska skupina	112	491,49
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	262	465,54
	Skupaj	866	
Lestvica etnične distance*	Večinska verska skupina	492	397,56
	Manjšinska verska skupina	112	494,87
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	261	473,27
	Skupaj	865	
Lestvica medskupinskega sprejetja*	Večinska verska skupina	490	399,27
	Manjšinska verska skupina	111	479,88
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	261	471,43
	Skupaj	862	
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	Večinska verska skupina	491	403,93
	Manjšinska verska skupina	112	483,13
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	262	466,04
	Skupaj	865	

Opombe:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka – večinska verska skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske verske skupine; manjšinska verska skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske verske skupine; in udeleženci in udeleženke, ki iz vidika vere doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 29: Hi-kvadrat a,b (verska samokategorizacija)

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Chi-Square	10,977	17,675	23,866	19,701	15,970
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,004	,000	,000	,000	,000

Opombe:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

a. Kruskal Wallis Test

b. Neodvisna spremenljivka: Doživetje lastne verske pripadnosti

4. kultura

Tabela D. 30: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus glede na tri skupine udeležencev raziskave z vidika kulturne samokategorizacije

	Doživetje lastne kulturne pripadnosti**	N	Srednji rangi
Lestvica ogroženosti*	Večinska kulturna skupina	621	419,44
	Manjšinska kulturna skupina	125	439,76
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	107	455,99
	Skupaj	853	
Lestvica nenaklonjenosti*	Večinska kulturna skupina	624	420,48
	Manjšinska kulturna skupina	125	451,44
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	108	452,25
	Skupaj	857	
Lestvica etnične distance*	Večinska kulturna skupina	623	419,22
	Manjšinska kulturna skupina	125	454,30
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	108	452,14
	Skupaj	856	
Lestvica medskupinskega sprejetja*	Večinska kulturna skupina	622	419,07
	Manjšinska kulturna skupina	124	441,12
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	108	460,42
	Skupaj	854	
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	Večinska kulturna skupina	624	418,99
	Manjšinska kulturna skupina	125	463,04
	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	108	447,44
	Skupaj	857	

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka – večinska kulturna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske kulturne skupine; manjšinska kulturna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske kulturne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika kulture doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 31: Hi-kvadrat a,b (kulturna samokategorizacija)

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Chi-Square	2,476	2,744	3,271	3,126	4,042
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,290	,254	,195	,210	,133

Opombe:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

a. Kruskal Wallis Test

b. Neodvisna spremenljivka: Doživetje lastne kulturne pripadnosti

5. letnica rojstva

Tabela D. 32: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve skupini udeležencev raziskave z vidika letnice rojstva

	Rojeni pred ali po 1991**	N	Srednji rangi	Seštevek rangov
Lestvica ogroženosti*	po ali v 1991	559	441,40	246740,00
	pred 1991	366	496,00	181535,00
	Skupaj	925		
Lestvica nenaklonjenosti*	po ali v 1991	563	449,20	252897,00
	pred 1991	368	491,71	180949,00
	Skupaj	931		
Lestvica etnične distance*	po ali v 1991	562	438,61	246498,00
	pred 1991	368	506,57	186417,00
	Skupaj	930		
Lestvica medskupinskega sprejetja*	po ali v 1991	560	439,28	245997,50
	pred 1991	366	500,56	183203,50
	Skupaj	926		
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	po ali v 1991	561	440,75	247260,50
	pred 1991	368	501,97	184724,50
	Skupaj	929		

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka je razdeljena glede na l. 1991.

Tabela D. 33: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa^a

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Mann-Whitney U	90220,000	94131,000	88295,000	88917,500	89619,500
Wilcoxon W	246740,000	252897,000	246498,000	245997,500	247260,500
Z	-3,086	-2,369	-3,798	-3,462	-3,427
Asymp. Sig. (2-tailed)	,002	,018	,000	,001	,001

Opombi:

a. Neodvisna spremenljivka: rojeni pred ali po 1991. Spremenljivka je razdeljena glede na l. 1991.

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Priloga D.8: Rezultati hipoteze 5. Pričakujemo pomembne pozitivne in relativno visoke povezanosti med oblikovanimi spremenljivkami.

Tabela D. 34: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavami spremenljivkami za celotni vzorec

		Lestvica ogroženosti***	Lestvica naklonjenosti***	Lestvica etnične distance***	Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica izbranih socialnih zaznav*	
Spearman's rho	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	1,000				
		Sig. (2-tailed)	.				
		N	925				
Lestvica nenaklonjenosti***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,759**	1,000			
		Sig. (2-tailed)	,000	.			
		N	925	931			
Lestvica etnične distance***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,644**	,603**	1,000		
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	.		
		N	925	930	930		
Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,837**	,678**	,794**	1,000	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	
		N	924	926	926	926	
Lestvica izbranih socialnih zaznav****	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,789**	,857**	,549**	,660**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.
		N	925	929	928	926	929

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Opombe:

* p < 0.05

** p < 0.01

***Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela D. 35: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavami spremenljivkami za večinsko narodno skupino

			Lestvica ogroženosti***	Lestvica naklonjenosti***	Lestvica etnične distance***	Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica izbranih socialnih zaznav***
Spearman's rho	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	1,000				
		Sig. (2-tailed)	.				
		N	760				
Lestvica nenaklonjenosti***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,750**	1,000			
		Sig. (2-tailed)	,000	.			
		N	760	764			
Lestvica etnične distance***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,635**	,607**	1,000		
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	.		
		N	760	763	763		
Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,829**	,667**	,796**	1,000	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	
		N	759	760	760	760	
Lestvica izbranih socialnih zaznav***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,788**	,849**	,561**	,655**	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.
		N	760	763	762	760	763

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Opombe:

* p < 0.05

** p < 0.01

***Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela D. 36: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za manjšinsko narodno skupino

			Lestvica ogroženosti***	Lestvica nenaklonjenosti** *	Lestvica etnične distance***	Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica izbranih socialnih zaznav***
Spearman's rho	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	1,000				
		Sig. (2-tailed)	.				
		N	88				
Lestvica nenaklonjenosti***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,849**	1,000			
		Sig. (2-tailed)	,000	.			
		N	88	88			
Lestvica etnične distance***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,642**	,589**	1,000		
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	.		
		N	88	88	88		
Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,879**	,794**	,780**	1,000	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	
		N	88	88	88	88	
Lestvica izbranih socialnih zaznav***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,840**	,888**	,515**	,762**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.
		N	88	88	88	88	88

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Opombe:

* p < 0.05

** p < 0.01

***Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela D. 37: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za skupino, ki z vidika naroda doživlja, da ne pripada nobeni skupini

			Lestvica ogroženosti***	Lestvica nenaklonjenosti** *	Lestvica etnične distance***	Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica izbranih socialnih zaznav***
Spearman's rho	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	1,000				
		Sig. (2-tailed)	.				
		N	59				
Lestvica nenaklonjenosti***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,711**	1,000			
		Sig. (2-tailed)	,000	.			
		N	59	60			
Lestvica etnične distance***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,686**	,524**	1,000		
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	.		
		N	59	60	60		
Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,844**	,612**	,797**	1,000	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	
		N	59	60	60	60	
Lestvica izbranih socialnih zaznav***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,692**	,836**	,442**	,554**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.
		N	59	60	60	60	60

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Opombe:

* p < 0.05

** p < 0.01

***Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: L. ogroženosti – 4 postavk; L. nenaklonjenosti – 9 postavk; L. etnične distance – 8 postavk; L. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter L. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela D. 38: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za vzorec skupine, rojeni po ali v l. 1991

			Lestvica ogroženosti***	Lestvica nenaklonjenosti** *	Lestvica etnične distance***	Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica izbranih socialnih zaznav***
Spearman's rho	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	1,000				
		Sig. (2-tailed)	.				
		N	559				
Lestvica nenaklonjenosti***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,772**	1,000			
		Sig. (2-tailed)	,000	.			
		N	559	563			
Lestvica etnične distance***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,637**	,603**	1,000		
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	.		
		N	559	562	562		
Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,837**	,697**	,799**	1,000	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	
		N	559	560	560	560	
Lestvica izbranih socialnih zaznav***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,804**	,855**	,548**	,677**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.
		N	559	561	560	560	561

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Opombe:

* p < 0.05

** p < 0.01

***Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: L. ogroženosti – 4 postavk; L. nenaklonjenosti – 9 postavk; L. etnične distance – 8 postavk; L. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter L. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela D. 39: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za vzorec skupine, rojeni pred l. 1991

			Lestvica ogroženosti***	Lestvica nenaklonjenosti** *	Lestvica etnične distance***	Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica zaznave***
Spearman's rho	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	1,000				
		Sig. (2-tailed)	.				
		N	366				
Lestvica nenaklonjenosti***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,727**	1,000			
		Sig. (2-tailed)	,000	.			
		N	366	368			
Lestvica etnične distance***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,637**	,592**	1,000		
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	.		
		N	366	368	368		
Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,832**	,633**	,777**	1,000	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	
		N	365	366	366	366	
Lestvica izbranih socialnih zaznav***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,756**	,856**	,536**	,619**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.
		N	366	368	368	366	368

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Opombe:

* p < 0.05

** p < 0.01

***Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela D. 40: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za vzorec večinske narodne skupine, rojeni po ali v l. 1991

			Lestvica ogroženosti***	Lestvica nenaklonjenosti** *	Lestvica etnične distance***	Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica izbranih socialnih zaznav***
Spearman's rho	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	1,000				
		Sig. (2-tailed)	.				
		N	473				
Lestvica nenaklonjenosti***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,753**	1,000			
		Sig. (2-tailed)	,000	.			
		N	473	475			
Lestvica etnične distance***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,627**	,596**	1,000		
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	.		
		N	473	474	474		
Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,827**	,681**	,801**	1,000	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	
		N	473	473	473	473	
Lestvica pomembnih socialnih zaznav***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,800**	,846**	,558**	,670**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.
		N	473	474	473	473	474

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Opombe:

* p < 0.05

** p < 0.01

***Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela D. 41: Spearmanov rho koeficient korelacije med obravnavanimi spremenljivkami za vzorec večinske narodne skupine, rojeni pred l. 1991

			Lestvica ogroženosti***	Lestvica nenaklonjenosti** *	Lestvica etnične distance***	Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica izbranih socialnih zaznav***
Spearman's rho	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	1,000				
		Sig. (2-tailed)	.				
		N	287				
Lestvica nenaklonjenosti***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,732**	1,000			
		Sig. (2-tailed)	,000	.			
		N	287	289			
Lestvica etnične distance***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,627**	,616**	1,000		
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	.		
		N	287	289	289		
Lestvica medskupinskega sprejetja***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,823**	,626**	,774**	1,000	
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	
		N	286	287	287	287	
Lestvica izbranih socialnih zaznav***	Lestvica ogroženosti***	Correlation Coefficient	,754**	,850**	,547**	,608**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.
		N	287	289	289	287	289

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Opombe:

* p < 0.05

** p < 0.01

***Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Priloga D.9: Rezultati hipoteze 6. Pričakujemo pomembne razlike v številu oz. deležu udeležencev in udeleženk, ki študirajo naravoslovje oz. družboslovje glede na to, kako percipirajo številčno prisotnost izbranih posamičnih manjšinskih skupin z območja nekdanje SFRJ v Sloveniji: (6.a.) pripadnikov albanske manjšinske skupine; (6.b.) pripadnikov bošnjaške manjšinske skupine; (6.c.) pripadnikov črnogorske manjšinske skupine; (6.č.) pripadnikov hrvaške manjšinske skupine; (6.d.) pripadnikov makedonske manjšinske skupine; (6.e.) pripadnikov muslimanske manjšinske skupine; in (6.f.) pripadnikov srbske manjšinske skupine.

A. celotni vzorec

1. Percepcija številčnosti albanske manjšinske skupine

Tabela D. 42: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti albanske manjšine na celotnem vzorcu

Percepcija številčnosti albanske manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		Skupaj
			družboslovje	naravoslovje	
		Count	150	92	242
		% within Q15a članov alb.m.s.	62,0%	38,0%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	32,1%	27,9%	30,3%
		% of Skupaj	18,8%	11,5%	30,3%
Precej, vendar ne preveč		Count	204	136	340
		% within Q15a članov alb.m.s.	60,0%	40,0%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	43,6%	41,2%	42,6%
		% of Skupaj	25,6%	17,0%	42,6%
Preveč		Count	114	102	216
		% within Q15a članov alb.m.s.	52,8%	47,2%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	24,4%	30,9%	27,1%
		% of Skupaj	14,3%	12,8%	27,1%
Skupaj		Count	468	330	798
		% within Q15a članov alb.m.s.	58,6%	41,4%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	58,6%	41,4%	100,0%

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti albanske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 43: Hi-kvadrat (celotni vzorec - albanska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,435a	2	,109
Likelihood Ratio	4,411	2	,110
Linear-by-Linear Association	3,879	1	,049
N of Valid Cases	798		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 89,32.

Tabela D. 44: Vrednost ete (celotni vzorec - albanska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti albanske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,070
			,075

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti albanske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

2. Percepcija številčnosti bošnjaške manjšinske skupine

Tabela D. 45: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti bošnjaške manjšine na celotnem vzorcu

Percepcija številčnosti bošnjaške manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		Skupaj
			družboslovje	naravoslovje	
		Count	40	41	81
		% within Q15b članov bošnj.m.s.	49,4%	50,6%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	8,4%	12,5%	10,0%
		% of Skupaj	5,0%	5,1%	10,0%
Precej, vendar ne preveč		Count	307	164	471
		% within Q15b članov bošnj.m.s.	65,2%	34,8%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	64,1%	49,8%	58,3%
		% of Skupaj	38,0%	20,3%	58,3%
Preveč		Count	132	124	256
		% within Q15b članov bošnj.m.s.	51,6%	48,4%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	27,6%	37,7%	31,7%
		% of Skupaj	16,3%	15,3%	31,7%
Skupaj		Count	479	329	808
		% within Q15b članov bošnj.	59,3%	40,7%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	59,3%	40,7%	100,0%

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti bošnjaške manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 46: Hi-kvadrat (celotni vzorec - bošnjaška manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	16,397a	2	,000
Likelihood Ratio	16,363	2	,000
Linear-by-Linear Association	1,908	1	,167
N of Valid Cases	808		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 32,98.

Tabela D. 47: Vrednost ete (celotni vzorec – bošnjaška manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti bošnjaške manjšinske skupine * Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,049
			,142

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti bošnjaške manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

3. Percepcija številčnosti črnogorske manjšinske skupine

Tabela D. 48: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti črnogorske manjšine na celotnem vzorcu

Percepcija številčnosti črnogorske manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		Skupaj
			družboslovje	naravoslovje	
		Count	245	148	393
		% within Q15c članov črnog..m.s.	62,3%	37,7%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	54,4%	48,2%	51,9%
		% of Skupaj	32,4%	19,6%	51,9%
Precej, vendar ne preveč		Count	174	112	286
		% within Q15c članov črnog..m.s.	60,8%	39,2%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	38,7%	36,5%	37,8%
		% of Skupaj	23,0%	14,8%	37,8%
Preveč		Count	31	47	78
		% within Q15c članov črnog..m.s.	39,7%	60,3%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	6,9%	15,3%	10,3%
		% of Skupaj	4,1%	6,2%	10,3%
Skupaj		Count	450	307	757
		% within Q15c članov črnog..m.s.	59,4%	40,6%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	59,4%	40,6%	100,0%

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti črnogorske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 49: Hi-kvadrat (celotni vzorec - črnogorska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,156a	2	,001
Likelihood Ratio	13,868	2	,001
Linear-by-Linear Association	8,719	1	,003
N of Valid Cases	757		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 31,63.

Tabela D. 50: Vrednost ete (celotni vzorec - črnogorska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnost črnogorske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,107
			,137

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti črnogorske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

4. Percepcija številčnosti hrvaške manjšinske skupine

Tabela D. 51: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti hrvaške manjšine na celotnem vzorcu

			družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
Percepcija številčnosti hrvaške manjšine*	Ne veliko	Count	177	122	299
		% within Q15d članov hr.m.s.	59,2%	40,8%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	36,5%	36,0%	36,3%
		% of Skupaj	21,5%	14,8%	36,3%
	Precej, vendar ne preveč	Count	266	170	436
		% within Q15d članov hr.m.s.	61,0%	39,0%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	54,8%	50,1%	52,9%
		% of Skupaj	32,3%	20,6%	52,9%
	Preveč	Count	42	47	89
		% within Q15d članov hr.m.s.	47,2%	52,8%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	8,7%	13,9%	10,8%
		% of Skupaj	5,1%	5,7%	10,8%
Skupaj	Count	485	339	824	
	% within Q15d članov hr.m.s.	58,9%	41,1%	100,0%	
	% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Skupaj	58,9%	41,1%	100,0%	

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti hrvaške manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 52: Hi-kvadrat (celotni vzorec - hrvaška manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,850a	2	,054
Likelihood Ratio	5,762	2	,056
Linear-by-Linear Association	1,601	1	,206
N of Valid Cases	824		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 36,62.

Tabela D. 53: Vrednost ete (celotni vzorec - hrvaška manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti hrvaške manjšinske skupine* Odvisna	Vrednost
		Družboslovje ali naravoslovje Odvisna	,084

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti hrvaške manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

5. Percepcija številčnosti makedonske manjšinske skupine

Tabela D. 54: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti makedonske manjšine na celotnem vzorcu

			družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
Percepcija številčnosti makedonske manjšine*	Ne veliko	Count	273	157	430
		% within Q15e članov mak.m.s.	63,5%	36,5%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	60,0%	48,2%	55,1%
		% of Skupaj	35,0%	20,1%	55,1%
	Precej, vendar ne preveč	Count	151	116	267
		% within Q15e članov mak.m.s.	56,6%	43,4%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	33,2%	35,6%	34,2%
		% of Skupaj	19,3%	14,9%	34,2%
	Preveč	Count	31	53	84
		% within Q15e članov mak.m.s.	36,9%	63,1%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	6,8%	16,3%	10,8%
		% of Skupaj	4,0%	6,8%	10,8%
Skupaj	Count	455	326	781	
	% within Q15e članov mak.m.s.	58,3%	41,7%	100,0%	
	% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Skupaj	58,3%	41,7%	100,0%	

Opomba:

* Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti makedonske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 55: Hi-kvadrat (celotni vzorec - makedonska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	20,906a	2	,000
Likelihood Ratio	20,710	2	,000
Linear-by-Linear Association	18,606	1	,000
N of Valid Cases	781		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 35,06.

Tabela D. 56: Vrednost ete (celotni vzorec - makedonska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti makedonske manjšine skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,154
			,164

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti makedonske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

6. Percepcija številčnosti muslimanske manjšinske skupine

Tabela D. 57: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti muslimanske manjšine na celotnem vzorcu

Percepcija številčnosti muslimanske manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
Precej, vendar ne preveč	Precej, vendar ne preveč	Count	115	69	184
		% within Q15f članov musul.m.s.	62,5%	37,5%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	24,8%	21,2%	23,3%
		% of Skupaj	14,6%	8,7%	23,3%
Preveč	Preveč	Count	259	160	419
		% within Q15f članov musul.m.s.	61,8%	38,2%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	55,9%	49,1%	53,1%
		% of Skupaj	32,8%	20,3%	53,1%
Skupaj	Skupaj	Count	89	97	186
		% within Q15f članov musul.m.s.	47,8%	52,2%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	19,2%	29,8%	23,6%
		% of Skupaj	11,3%	12,3%	23,6%
Skupaj	Skupaj	Count	463	326	789
		% within Q15f članov musul.m.s.	58,7%	41,3%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	58,7%	41,3%	100,0%

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti muslimanske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 58: Hi- kvadrat (celotni vzorec - muslimanska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,803a	2	,003
Likelihood Ratio	11,672	2	,003
Linear-by-Linear Association	8,221	1	,004
N of Valid Cases	789		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 76,03.

Tabela D. 59: Vrednost ete (celotni vzorec - muslimanska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti muslimanske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,102
			,122

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti muslimanske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

7. Percepcija številčnosti srbske manjšinske skupine

Tabela D. 60: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti srbske manjšine na celotnem vzorcu

Percepcija številčnosti srbske manjšine	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		Skupaj
			družboslovje	naravoslovje	
		Count	43	43	86
		% within Q15g članov srb.m.s.	50,0%	50,0%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	9,0%	12,9%	10,6%
		% of Skupaj	5,3%	5,3%	10,6%
Precej, vendar ne preveč		Count	319	190	509
		% within Q15g članov srb.m.s.	62,7%	37,3%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	66,6%	57,1%	62,7%
		% of Skupaj	39,3%	23,4%	62,7%
Preveč		Count	117	100	217
		% within Q15g članov srb.m.s.	53,9%	46,1%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	24,4%	30,0%	26,7%
		% of Skupaj	14,4%	12,3%	26,7%
Skupaj		Count	479	333	812
		% within Q15g članov srb.m.s.	59,0%	41,0%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	59,0%	41,0%	100,0%

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti srbske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 61: Hi-kvadrat (celotni vzorec - srbska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,034a	2	,018
Likelihood Ratio	7,991	2	,018
Linear-by-Linear Association	,157	1	,692
N of Valid Cases	812		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 35,27.

Tabela D. 62: Vrednost ete (celotni vzorec - srbska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti srbske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,014
			,099

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti srbske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

B. večinska narodna skupina

1. Percepcija številčnosti albanske manjšinske skupine

Tabela D. 63: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti albanske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine

Percepcija številčnosti albanske manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		Skupaj
			družboslovje	naravoslovje	
		Count	116	79	195
		% within Q15a članov alb.m.s.	59,5%	40,5%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	31,3%	28,3%	30,0%
		% of Skupaj	17,8%	12,2%	30,0%
Precej, vendar ne preveč		Count	165	118	283
		% within Q15a članov alb.m.s.	58,3%	41,7%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	44,5%	42,3%	43,5%
		% of Skupaj	25,4%	18,2%	43,5%
Preveč		Count	90	82	172
		% within Q15a članov alb.m.s.	52,3%	47,7%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	24,3%	29,4%	26,5%
		% of Skupaj	13,8%	12,6%	26,5%
Skupaj		Count	371	279	650
		% within Q15a članov alb.m.s.	57,1%	42,9%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	57,1%	42,9%	100,0%

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti albanske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 64: Hi-kvadrat (većinska narodna skupina - albanska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	2,221a	2	,329
Likelihood Ratio	2,212	2	,331
Linear-by-Linear Association	1,844	1	,174
N of Valid Cases	650		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 73,83.

Tabela D. 65: Vrednost ete (većinska narodna skupina - albanska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti albanske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje	Vrednost
			,053
			,058

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti albanske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

2. Percepcija številčnosti bošnjaške manjšinske skupine

Tabela D. 66: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti bošnjaške manjšine na vzorcu večinske narodne skupine

Percepcija številčnosti bošnjaške manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
		Count	34	34	68
		% within Q15b članov bošnj.m.s.	50,0%	50,0%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	8,9%	12,1%	10,2%
		% of Skupaj	5,1%	5,1%	10,2%
Precej, vendar ne preveč		Count	241	142	383
		% within Q15b članov bošnj.m.s.	62,9%	37,1%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	62,8%	50,4%	57,5%
		% of Skupaj	36,2%	21,3%	57,5%
Preveč		Count	109	106	215
		% within Q15b članov bošnj.m.s.	50,7%	49,3%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	28,4%	37,6%	32,3%
		% of Skupaj	16,4%	15,9%	32,3%
Skupaj		Count	384	282	666
		% within Q15b članov bošnj.m.s.	57,7%	42,3%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	57,7%	42,3%	100,0%

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti bošnjaške manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 67: Hi-kvadrat (većinska narodna skupina - bošnjaška manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,251a	2	,006
Likelihood Ratio	10,242	2	,006
Linear-by-Linear Association	1,554	1	,213
N of Valid Cases	666		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 28,79.

Tabela D. 68: Vrednost ete (većinska narodna skupina - bošnjaška manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti bošnjaške manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje	Vrednost
			,048
			,124

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti bošnjaške manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

3. Percepcija številčnosti črnogorske manjšinske skupine

Tabela D. 69: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti črnogorske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine

Percepcija številčnosti črnogorske manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
		Count	180	125	305
		% within Q15c članov črnog.m.s.	59,0%	41,0%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	50,4%	47,7%	49,3%
		% of Skupaj	29,1%	20,2%	49,3%
Precej, vendar ne preveč		Count	149	101	250
		% within Q15c članov črnog.m.s.	59,6%	40,4%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	41,7%	38,5%	40,4%
		% of Skupaj	24,1%	16,3%	40,4%
Preveč		Count	28	36	64
		% within Q15c članov črnog.m.s.	43,8%	56,2%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	7,8%	13,7%	10,3%
		% of Skupaj	4,5%	5,8%	10,3%
Skupaj		Count	357	262	619
		% within Q15c članov črnog.m.s.	57,7%	42,3%	100,0%
		% within družb.naravo družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	57,7%	42,3%	100,0%

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti črnogorske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 70: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - črnogorska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,688a	2	,058
Likelihood Ratio	5,611	2	,060
Linear-by-Linear Association	2,514	1	,113
N of Valid Cases	619		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 27,09.

Tabela D. 71: Vrednost ete (večinska narodna skupina - črnogorska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti črnogorske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,064
			,096

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti črnogorske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

4. Percepcija številčnosti hrvaške manjšinske skupine

Tabela D. 72: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti hrvaške manjšine na vzorcu večinske narodne skupine

Percepcija številčnosti hrvaške manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
		Count	141	102	243
		% within Q15d članov hr.m.s.	58,0%	42,0%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	36,3%	35,8%	36,1%
		% of Skupaj	21,0%	15,2%	36,1%
Precej, vendar ne preveč		Count	213	143	356
		% within Q15d članov hr.m.s.	59,8%	40,2%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	54,9%	50,2%	52,9%
		% of Skupaj	31,6%	21,2%	52,9%
Preveč		Count	34	40	74
		% within Q15d članov hr.m.s.	45,9%	54,1%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	8,8%	14,0%	11,0%
		% of Skupaj	5,1%	5,9%	11,0%
Skupaj		Count	388	285	673
		% within Q15d članov hr.m.s.	57,7%	42,3%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	57,7%	42,3%	100,0%

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti hrvaške manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 73: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - hrvaška manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,860a	2	,088
Likelihood Ratio	4,802	2	,091
Linear-by-Linear Association	1,364	1	,243
N of Valid Cases	673		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 31,34.

Tabela D. 74: Vrednost ete (večinska narodna skupina - hrvaška manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti hrvaške manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,045
			,085

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti hrvaške manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

5. Percepcija številčnosti makedonske manjšinske skupine

Tabela D. 75: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti makedonske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine

Percepcija prisotnosti makedonske manjšine*		Count	družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
Ne veliko	Count	207	137	344	
	% within Q15e članov mak.m.s.	60,2%	39,8%	100,0%	
	% within družboslovje ali naravoslovje	58,0%	49,5%	54,3%	
	% of Skupaj	32,6%	21,6%	54,3%	
Precej, vendar ne preveč	Count	124	99	223	
	% within Q15e članov mak.m.s.	55,6%	44,4%	100,0%	
	% within družboslovje ali naravoslovje	34,7%	35,7%	35,2%	
	% of Skupaj	19,6%	15,6%	35,2%	
Preveč	Count	26	41	67	
	% within Q15e članov mak.m.s.	38,8%	61,2%	100,0%	
	% within družboslovje ali naravoslovje	7,3%	14,8%	10,6%	
	% of Skupaj	4,1%	6,5%	10,6%	
Skupaj	Count	357	277	634	
	% within Q15e članov mak.m.s.	56,3%	43,7%	100,0%	
	% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Skupaj	56,3%	43,7%	100,0%	

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti makedonske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 76: Hi-kvadrat (večinska narodna skupina - makedonska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,477a	2	,005
Likelihood Ratio	10,418	2	,005
Linear-by-Linear Association	8,764	1	,003
N of Valid Cases	634		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 29,27.

Tabela D. 77: Vrednost ete (večinska narodna skupina - makedonska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti makedonske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,118
			,129

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti makedonske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

6. Percepcija številčnosti muslimanske manjšinske skupine

Tabela D. 78: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti muslimanske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine

Percepcija številčnosti muslimanske manjšine	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
		Count	95	62	157
		% within Q15f članov musul.m.s.	60,5%	39,5%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	25,6%	22,1%	24,1%
		% of Skupaj	14,6%	9,5%	24,1%
Precej, vendar ne preveč		Count	203	139	342
		% within Q15f članov musul.m.s.	59,4%	40,6%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	54,7%	49,5%	52,5%
		% of Skupaj	31,1%	21,3%	52,5%
Preveč		Count	73	80	153
		% within Q15f članov musul.m.s.	47,7%	52,3%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	19,7%	28,5%	23,5%
		% of Skupaj	11,2%	12,3%	23,5%
Skupaj		Count	371	281	652
		% within Q15f članov musul.m.s.	56,9%	43,1%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	56,9%	43,1%	100,0%

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti muslimanske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 79: Hi kvadrat (večinska narodna skupina - muslimanska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,942a	2	,031
Likelihood Ratio	6,893	2	,032
Linear-by-Linear Association	5,110	1	,024
N of Valid Cases	652		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 65,94.

Tabela D. 80: Vrednost ete (večinski vzorec - muslimanska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti muslimanske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,089
			,103

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti muslimanske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

7. Percepcija številčnosti srbske manjšinske skupine

Tabela D. 81: Kontingenčna tabela odnosov med deleži različnih študijskih smeri in zaznave prisotnosti srbske manjšine na vzorcu večinske narodne skupine

Percepcija številčnosti srbske manjšine*	Ne veliko	Count	družboslovje ali naravoslovje		
			družboslovje	naravoslovje	Skupaj
		Count	31	37	68
		% within Q15g članov srb.m.s.	45,6%	54,4%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	8,1%	13,0%	10,1%
		% of Skupaj	4,6%	5,5%	10,1%
Precej, vendar ne preveč		Count	251	160	411
		% within Q15g članov srb.m.s.	61,1%	38,9%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	65,2%	56,1%	61,3%
		% of Skupaj	37,5%	23,9%	61,3%
Preveč		Count	103	88	191
		% within Q15g članov srb.m.s.	53,9%	46,1%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	26,8%	30,9%	28,5%
		% of Skupaj	15,4%	13,1%	28,5%
Skupaj		Count	385	285	670
		% within Q15g članov srb.m.s.	57,5%	42,5%	100,0%
		% within družboslovje ali naravoslovje	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	57,5%	42,5%	100,0%

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti srbske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Tabela D. 82: Hi-kvadrat (većinska narodna skupina - srbska manjšina)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	7,088a	2	,029
Likelihood Ratio	7,044	2	,030
Linear-by-Linear Association	,030	1	,862
N of Valid Cases	670		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 28,93.

Tabela D. 83: Vrednost ete (većinska narodna skupina - srbska manjšina)

Nominal by Interval	Eta	Percepcija številčnosti srbske manjšinske skupine* Odvisna družboslovje ali naravoslovje Odvisna	Vrednost
			,007
			,103

Opomba:

*Postavka izraža stopnjo percepcije velikosti srbske manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Priloga D.10: Rezultati za hipotezo 7. Pripadniki večinske skupine se pomembno razlikujejo v posamičnih vidikih odnosa ((H7.1.) ogroženosti, (H7.2.) nenaklonjenosti, (H7.3.) etnični distanci, (H7.4.) medskupinskem sprejetju, (H7.5.) izbranih socialnih zaznavah) do pripadnikov manjšin z območja nekdanje SFRJ glede na to, ali imajo ali ne starše oz. stare starše z različnim kulturnim statusom: drugačne narodnosti (7a1-7a5), drugačne rase (7b1-7b5), drugačne vere (7c1-7c5) in drugačne kulture (7č1-7č5).

Tabela D. 84: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve večinski skupini udeležencev z vidika narodne, rasne, verske in kulturne pripadnosti njihovih staršev oz. starih staršev

Lestvica*	Drugačni kulturni status starša/st. starša**	Srednji rangi	Seštevek rangov
Drugačna narodnost starša/starega starša			
ogroženosti (N= 750)	Da	410,54	45981,00
	Ne	369,35	235644,00
nenaklonjenosti (N= 754)	Da	436,31	49302,50
	Ne	367,13	235332,50
etnične distance (N= 753)	Da	434,29	48640,50
	Ne	366,99	235240,50
medskupinskega sprejetja (N= 750)	Da	414,33	46405,00
	Ne	368,68	235220,00
izbranih socialnih zaznav (N= 753)	Da	432,12	48829,50
	Ne	367,27	235051,50
Drugačna rasa starša/starega starša			
ogroženosti (N= 754)	Da	360,75	721,50
	Ne	377,54	283913,50
nenaklonjenosti (N= 757)	Da	453,50	907,00
	Ne	378,80	285996,00
etnične distance (N= 756)	Da	488,25	976,50
	Ne	378,21	285169,50
medskupinskega sprejetja (N= 754)	Da	409,75	819,50
	Ne	377,41	283815,50
izbranih socialnih zaznav (N= 757)	Da	374,25	748,50
	Ne	379,01	286154,50
Drugačna vera starša/starega starša			
ogroženosti (N= 741)	Da	411,35	55943,50
	Ne	361,93	218967,50
nenaklonjenosti (N= 744)	Da	449,62	61598,50
	Ne	355,09	215541,50
etnične distance (N= 743)	Da	447,37	60842,50
	Ne	355,11	215553,50
medskupinskega sprejetja (N = 742)	Da	424,46	57726,00
	Ne	359,62	217927,00
izbranih socialnih zaznav (N = 744)	Da	439,27	60180,00
	Ne	357,43	216960,00
Drugačna kultura starša/starega starša			
ogroženosti (N= 726)	Da	446,97	32629,00
	Ne	354,17	231272,00
nenaklonjenosti (N= 729)	Da	442,82	32769,00
	Ne	356,21	233316,00
etnične distance (N= 728)	Da	433,58	31651,50
	Ne	356,80	233704,50
Medskupinskega sprejetja (N= 726)	Da	441,20	32207,50
	Ne	354,81	231693,50
izbranih socialnih zaznav (N= 729)	Da	449,55	33266,50
	Ne	355,45	232818,50

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: I. ogroženosti – 4 postavk; I. nenaklonjenosti – 9 postavk; I. etnične distance – 8 postavk; I. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter I. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** / a. Neodvisna spremenljivka: da – vključeni udeleženci iz večinske narodne skupine, ki imajo starša ali starega drugačnega kulturnega statusa; ne – vključeni udeleženci iz večinske narodne skupine, ki nimajo starša ali starega starša drugačnega kulturnega statusa.

Tabela D. 85: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (drugačna narodnost) ^a

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Mann-Whitney U	31803,000	29571,500	29479,500	31379,000	29931,500
Wilcoxon W	235644,000	235332,500	235240,500	235220,000	235051,500
Z	-1,884	-3,127	-3,041	-2,086	-2,945
Asymp. Sig. (2-tailed)	,060	,002	,002	,037	,003

Opombi:

a. Neodvisna spremenljivka: da - vključeni udeleženci in udeleženke, ki imajo starša ali starega starša drugačne narodnosti; ne - vključeni udeleženci in udeleženke, ki nimajo starša ali starega starša drugačne narodnosti.

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: I. ogroženosti – 4 postavk; I. nenaklonjenosti – 9 postavk; I. etnične distance – 8 postavk; I. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter I. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk

Tabela D. 86: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (drugačna rasa) ^a

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Mann-Whitney U	718,500	606,000	534,500	687,500	745,500
Wilcoxon W	721,500	285996,000	285169,500	283815,500	748,500
Z	-,111	-,485	-,716	-,213	-,031
Asymp. Sig. (2-tailed)	,912	,628	,474	,832	,975

Opombi:

a. Neodvisna spremenljivka: da - vključeni udeleženci in udeležence, ki imajo starša ali starega starša drugačne rase; ne - vključeni udeleženci in udeleženci, ki nimajo starša ali starega starša drugačne rase.

*Odvizna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti - 4 postavk; l. nenaklonjenosti - 9 postavk; l. etnične distance - 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja - 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav - 6 postavk .

Tabela D. 87: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (drugačna vera) ^a

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Mann-Whitney U	35652,500	31013,500	31025,500	34006,000	32432,000
Wilcoxon W	218967,500	215541,500	215553,500	217927,000	216960,000
Z	-2,469	-4,672	-4,561	-3,234	-4,057
Asymp. Sig. (2-tailed)	,014	,000	,000	,001	,000

Opombi:

a. Neodvisna spremenljivka: da - vključeni udeleženci in udeležence, ki imajo starša ali starega starša drugačne vere; ne - vključeni udeleženci in udeleženci, ki nimajo starša ali starega starša drugačne vere.

*Odvizna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti - 4 postavk; l. nenaklonjenosti - 9 postavk; l. etnične distance - 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja - 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav - 6 postavk .

Tabela D. 88: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (drugačna kultura) ^a

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Mann-Whitney U	17741,000	18476,000	18864,500	18162,500	17978,500
Wilcoxon W	231272,000	233316,000	233704,500	231693,500	232818,500
Z	-3,638	-3,369	-2,979	-3,385	-3,671
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,001	,003	,001	,000

Opombi:

a. Neodvisna spremenljivka: da - vključeni udeleženci in udeležence, ki imajo starša ali starega starša drugačne kulture; ne - vključeni udeleženci in udeleženci, ki nimajo starša ali starega starša drugačne kulture.

*Odvizna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti - 4 postavk; l. nenaklonjenosti - 9 postavk; l. etnične distance - 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja - 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav - 6 postavk .

Priloga D.11: Rezultati za hipotezo 8. Obstaja pomembna razlika v številu oz. deležu pripadnikov večinskega oz. manjšinskega naroda glede na posamične vidike odnosa, ki izražajo naklonjenosti oz. nenaklonjenost.

Nenaklonjenost

Q14a - V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.

Tabela D. 89: Kontingenčna tabela med dvema obravnavnima spremenljivkama (14a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14a**	Pretežno se strinjam	Count	313	29	16	358
		% within Q14a	87,4%	8,1%	4,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	40,9%	33,0%	26,7%	39,2%
		% of Skupaj	34,3%	3,2%	1,8%	39,2%
2 Pretežno se ne strinjam		Count	370	50	34	454
		% within Q14a	81,5%	11,0%	7,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	48,4%	56,8%	56,7%	49,7%
		% of Skupaj	40,5%	5,5%	3,7%	49,7%
3 (Ne vem)		Count	82	9	10	101
		% within Q14a	81,2%	8,9%	9,9%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	10,7%	10,2%	16,7%	11,1%
		% of Skupaj	9,0%	1,0%	1,1%	11,1%
Skupaj		Count	765	88	60	913
		% within Q14a	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%

Opombi:

** Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.

Tabela D. 90: Hi-kvadrat (14a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	7,449a	4	,114
Likelihood Ratio	7,509	4	,111
Linear-by-Linear Association	5,925	1	,015
N of Valid Cases	913		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,64.

Tabela D. 91: Vrednost ete (Q14a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q14a Odvisna	,081
		Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,084

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina - udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 92: Vrednost CV (Q14a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,090	,114
	Cramer's V	,064	,114
	Contingency Coefficient	,090	,114
	N of Valid Cases	913	

Q14c - Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.

Tabela D. 93: Kontigenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14c in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14c **	Pretežno se strinjam	Count	351	26	18	395
		% within Q14c	88,9%	6,6%	4,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	46,0%	29,9%	30,0%	43,4%
		% of Skupaj	38,6%	2,9%	2,0%	43,4%
2 Pretežno se ne strinjam	2 Pretežno se ne strinjam	Count	278	50	34	362
		% within Q14c	76,8%	13,8%	9,4%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	36,4%	57,5%	56,7%	39,8%
		% of Skupaj	30,5%	5,5%	3,7%	39,8%
3 (Ne vem)	3 (Ne vem)	Count	134	11	8	153
		% within Q14c	87,6%	7,2%	5,2%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	17,6%	12,6%	13,3%	16,8%
		% of Skupaj	14,7%	1,2%	,9%	16,8%
Skupaj	Skupaj	Count	763	87	60	910
		% within Q14c	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.

Tabela D. 94: Hi-kvadrat (14c in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,212a	4	,000
Likelihood Ratio	21,784	4	,000
Linear-by-Linear Association	2,699	1	,100
N of Valid Cases	910		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,09.

Tabela D. 95: Vrednost ete (14c in doživetje lastne narodne pripadnosti)

				Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q14c Odvisna	Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,058
				,145

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 96: Vrednost CV (14c in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,156	,000
	Cramer's V	,110	,000
	Contingency Coefficient	,154	,000
	N of Valid Cases	910	

Q14g - Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.

Tabela D. 97: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14g in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14g **	Pretežno se strinjam	Count	102	13	3	118
		% within Q14g	86,4%	11,0%	2,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	13,4%	14,8%	5,0%	13,0%
		% of Skupaj	11,2%	1,4%	,3%	13,0%
2 Pretežno se ne strinjam	2 Pretežno se ne strinjam	Count	615	70	53	738
		% within Q14g	83,3%	9,5%	7,2%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	80,9%	79,5%	88,3%	81,3%
		% of Skupaj	67,7%	7,7%	5,8%	81,3%
3 (Ne vem)	3 (Ne vem)	Count	43	5	4	52
		% within Q14g	82,7%	9,6%	7,7%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	5,7%	5,7%	6,7%	5,7%
		% of Skupaj	4,7%	,6%	,4%	5,7%
Skupaj	Skupaj	Count	760	88	60	908
		% within Q14g	83,7%	9,7%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,7%	9,7%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

**Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.

Tabela D. 98: Hi-kvadrat (14g in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,782a	4	,436
Likelihood Ratio	4,670	4	,323
Linear-by-Linear Association	1,628	1	,202
N of Valid Cases	908		

a. 1 cells (11,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,44.

Tabela D. 99: Vrednost ete (14g in doživetje lastne narodne pripadnosti)

Nominal by Interval	Eta	Q14g Odvisna Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	Vrednost
			,056
			,048

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 100: Vrednost CV (14g in doživetje lastne narodne pripadnosti)

Nominal by Nominal		Vrednost	Approx. Sig.
	Phi	,065	,436
	Cramer's V	,046	,436
	Contingency Coefficient	,064	,436
	N of Valid Cases	908	

Q14j - Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.

Tabela D. 101: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (14j in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14j**	Pretežno se strinjam	Count	189	14	11	214
		% within Q14j	88,3%	6,5%	5,1%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	24,8%	15,9%	18,6%	23,5%
		% of Skupaj	20,8%	1,5%	1,2%	23,5%
2 Pretežno se ne strinjam	Count	414	53	34	501	
	% within Q14j	82,6%	10,6%	6,8%	100,0%	
	% within Q12b narod doživetje pripadnosti	54,3%	60,2%	57,6%	55,1%	
	% of Skupaj	45,5%	5,8%	3,7%	55,1%	
3 (Ne vem)	Count	160	21	14	195	
	% within Q14j	82,1%	10,8%	7,2%	100,0%	
	% within 12b narod doživetje pripadnosti	21,0%	23,9%	23,7%	21,4%	
	% of Skupaj	17,6%	2,3%	1,5%	21,4%	
Skupaj	Count	763	88	59	910	
	% within Q14j	83,8%	9,7%	6,5%	100,0%	
	% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Skupaj	83,8%	9,7%	6,5%	100,0%	

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.

Tabela D. 102: Hi-kvadrat (Q14j in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,322a	4	,364
Likelihood Ratio	4,613	4	,329
Linear-by-Linear Association	2,401	1	,121
N of Valid Cases	910		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,64.

Tabela D. 103: Vrednost ete (Q14j in doživetje lastne narodne pripadnosti)

Nominal by Interval	Eta	Q14j Odvisna	Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	Vrednost
				,059
				,059

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 104: Vrednost CV (Q14j in doživetje lastne narodne pripadnosti)

Nominal by Nominal		Vrednost	Approx. Sig.
	Phi	,069	,364
	Cramer's V	,049	,364
	Contingency Coefficient	,069	,364
	N of Valid Cases	910	

Q14o - Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.

Tabela D. 105: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14o in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14o **	Pretežno se strinjam	Count	277	22	13	312
		% within Q14o	88,8%	7,1%	4,2%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	36,4%	25,0%	21,7%	34,3%
		% of Skupaj	30,5%	2,4%	1,4%	34,3%
2 Pretežno se ne strinjam	2 Pretežno se ne strinjam	Count	353	56	32	441
		% within Q14o	80,0%	12,7%	7,3%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	46,4%	63,6%	53,3%	48,5%
		% of Skupaj	38,8%	6,2%	3,5%	48,5%
3 (Ne vem)	3 (Ne vem)	Count	131	10	15	156
		% within Q14o	84,0%	6,4%	9,6%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	17,2%	11,4%	25,0%	17,2%
		% of Skupaj	14,4%	1,1%	1,7%	17,2%
Skupaj	Skupaj	Count	761	88	60	909
		% within Q14o	83,7%	9,7%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,7%	9,7%	6,6%	100,0%

.Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.

Tabela D. 106: Hi-kvadrat (Q14o in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,003a	4	,005
Likelihood Ratio	15,240	4	,004
Linear-by-Linear Association	5,630	1	,018
N of Valid Cases	909		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,30.

Tabela D. 107: Vrednost ete (14o in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q14o Odvisna	,082
		Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,098

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 108: Vrednost CV (Q14o in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,128	,005
	Cramer's V	,091	,005
	Contingency Coefficient	,127	,005
	N of Valid Cases	909	

Q14f - Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije

Tabela D. 109: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (14f in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14f**	Pretežno se strinjam	Count	383	54	39	476
		% within Q14f	80,5%	11,3%	8,2%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	50,1%	61,4%	65,0%	52,2%
		% of Skupaj	42,0%	5,9%	4,3%	52,2%
2 Pretežno se ne strinjam	2 Pretežno se ne strinjam	Count	296	27	16	339
		% within Q14f	87,3%	8,0%	4,7%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	38,7%	30,7%	26,7%	37,2%
		% of Skupaj	32,5%	3,0%	1,8%	37,2%
3 (Ne vem)	3 (Ne vem)	Count	85	7	5	97
		% within Q14f	87,6%	7,2%	5,2%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	11,1%	8,0%	8,3%	10,6%
		% of Skupaj	9,3%	,8%	,5%	10,6%
Skupaj	Skupaj	Count	764	88	60	912
		% within Q14f	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.

Tabela D. 110: Hi-kvadrat (14f in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,278a	4	,082
Likelihood Ratio	8,405	4	,078
Linear-by-Linear Association	6,375	1	,012
N of Valid Cases	912		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,38.

Tabela D. 111: Vrednost ete (14f in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q14f Odvisna	,086
			Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna
			,093

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 112: Vrednost CV (Q14f in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,095	,082
	Cramer's V	,067	,082
	Contingency Coefficient	,095	,082
	N of Valid Cases	912	

Q14i - Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.

Tabela D. 113: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (14i in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14i **	Pretežno se strinjam	Count	552	68	48	668
		% within Q14i	82,6%	10,2%	7,2%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	72,4%	77,3%	80,0%	73,4%
		% of Skupaj	60,7%	7,5%	5,3%	73,4%
2 Pretežno se ne strinjam	Count	Count	116	10	4	130
		% within Q14i	89,2%	7,7%	3,1%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	15,2%	11,4%	6,7%	14,3%
		% of Skupaj	12,7%	1,1%	,4%	14,3%
3 (Ne vem)	Count	Count	94	10	8	112
		% within Q14i	83,9%	8,9%	7,1%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	12,3%	11,4%	13,3%	12,3%
		% of Skupaj	10,3%	1,1%	,9%	12,3%
Skupaj	Count	Count	762	88	60	910
		% within Q14i	83,7%	9,7%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,7%	9,7%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.

Tabela D. 114: HI-kvadrat (14i in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,180a	4	,382
Likelihood Ratio	4,805	4	,308
Linear-by-Linear Association	,877	1	,349
N of Valid Cases	910		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,38.

Tabela D. 115: Vrednost ete (Q14i in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q14i Odvisna	,032
		Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,067

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 116: Vrednost CV (14i in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,068	,382
	Cramer's V	,048	,382
	Contingency Coefficient	,068	,382
	N of Valid Cases	910	

Q14p - Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.

Tabela D. 117: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14p in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14p**	Pretežno se strinjam	Count	351	48	40	439
		% within Q14p	80,0%	10,9%	9,1%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	46,1%	55,2%	66,7%	48,3%
			38,6%	5,3%	4,4%	48,3%
2 Pretežno se ne strinjam		Count	239	23	9	271
		% within Q14p	88,2%	8,5%	3,3%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	31,4%	26,4%	15,0%	29,8%
			26,3%	2,5%	1,0%	29,8%
3 (Ne vem)		Count	172	16	11	199
		% within Q14p	86,4%	8,0%	5,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	22,6%	18,4%	18,3%	21,9%
			18,9%	1,8%	1,2%	21,9%
Skupaj		Count	762	87	60	909
		% within Q14p	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
			83,8%	9,6%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.

Tabela D. 118: Hi-kvadrat (Q14p in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,191a	4	,016
Likelihood Ratio	12,762	4	,013
Linear-by-Linear Association	7,054	1	,008
N of Valid Cases	909		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 13,14.

Tabela D. 119: Vrednost ete (14p in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q14p Odvisna	,088
			Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna
			,114

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 120: Vrednost CV (14p in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,116	,016
	Cramer's V	,082	,016
	Contingency Coefficient	,115	,016
N of Valid Cases		909	

Q18a - Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani Slovenije.

Tabela D. 121: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q18a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q18a **	Pretežno se strinjam	Count	584	72	46	702
		% within Q18a	83,2%	10,3%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	77,0%	81,8%	78,0%	77,6%
		% of Skupaj	64,5%	8,0%	5,1%	77,6%
2 Pretežno se ne strinjam	2 Pretežno se ne strinjam	Count	125	10	10	145
		% within Q18a	86,2%	6,9%	6,9%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	16,5%	11,4%	16,9%	16,0%
		% of Skupaj	13,8%	1,1%	1,1%	16,0%
3 (Ne vem)	3 (Ne vem)	Count	49	6	3	58
		% within Q18a	84,5%	10,3%	5,2%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	6,5%	6,8%	5,1%	6,4%
		% of Skupaj	5,4%	,7%	,3%	6,4%
Skupaj	Skupaj	Count	758	88	59	905
		% within Q18a	83,8%	9,7%	6,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,8%	9,7%	6,5%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani Slovenije.

Tabela D. 122: Hi-kvadrat (Q18a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,748a	4	,782
Likelihood Ratio	1,891	4	,756
Linear-by-Linear Association	,316	1	,574
N of Valid Cases	905		

a. 1 cells (11,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,78.

Tabela D. 123: Vrednost ete (18a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q18a Odvisna	,024
		Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,020

Opomba:

*Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 124: Vrednost CV (18a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,044	,782
	Cramer's V	,031	,782
	Contingency Coefficient	,044	,782
	N of Valid Cases	905	

Ogroženost

Q17h - Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.

Tabela D. 125: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q17h in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q17h **	Pretežno se strinjam	Count	281	23	16	320
		% within Q17h	87,8%	7,2%	5,0%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	37,2%	26,1%	27,6%	35,5%
		% of Skupaj	31,2%	2,5%	1,8%	35,5%
2 Pretežno se ne strinjam		Count	310	45	30	385
		% within Q17h	80,5%	11,7%	7,8%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	41,0%	51,1%	51,7%	42,7%
		% of Skupaj	34,4%	5,0%	3,3%	42,7%
3 (Ne vem)		Count	165	20	12	197
		% within Q17h	83,8%	10,2%	6,1%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	21,8%	22,7%	20,7%	21,8%
		% of Skupaj	18,3%	2,2%	1,3%	21,8%
Skupaj		Count	756	88	58	902
		% within Q17h	83,8%	9,8%	6,4%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,8%	9,8%	6,4%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.

Tabela D. 126: Hi-kvadrat (Q17h in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,942a	4	,139
Likelihood Ratio	7,085	4	,131
Linear-by-Linear Association	1,860	1	,173
N of Valid Cases	902		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,67

Tabela D. 127: Vrednost ete (Q17h in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q17h Odvisna	,053
		Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,081

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 128: Vrednost CV (Q17h in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,088	,139
	Cramer's V	,062	,139
	Contingency Coefficient	,087	,139
	N of Valid Cases	902	

Zaznava etnične distance

Q14m - Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.

Tabela D. 129: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (14m in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q14m **	Pretežno se strinjam	Count	712	83	59	854
		% within Q14m	83,4%	9,7%	6,9%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	93,4%	95,4%	98,3%	93,9%
		% of Skupaj	78,3%	9,1%	6,5%	93,9%
2 Pretežno se ne strinjam		Count	41	4	1	46
		% within Q14m	89,1%	8,7%	2,2%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	5,4%	4,6%	1,7%	5,1%
		% of Skupaj	4,5%	,4%	,1%	5,1%
3 (Ne vem)		Count	9	0	0	9
		% within Q14m	100,0%	,0%	,0%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	1,2%	,0%	,0%	1,0%
		% of Skupaj	1,0%	,0%	,0%	1,0%
Skupaj		Count	762	87	60	909
		% within Q14m	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,8%	9,6%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.

Tabela D. 130: Hi-kvadrat (14m in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,456a	4	,485
Likelihood Ratio	5,377	4	,251
Linear-by-Linear Association	3,078	1	,079
N of Valid Cases	909		

a. 4 cells (44,4%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,59.

Tabela D. 131: Vrednost ete (14m in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q14m Odvisna	,058
		Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,058

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 132: Vrednost CV (Q14m in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,062	,485
	Cramer's V	,044	,485
	Contingency Coefficient	,062	,485
	N of Valid Cases	909	

Q17a - Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.

Tabela D. 133: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q17a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q17a **	Pretežno se strinjam	Count	587	74	49	710
		% within Q17a	82,7%	10,4%	6,9%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	77,4%	85,1%	84,5%	78,6%
		% of Skupaj	65,0%	8,2%	5,4%	78,6%
2 Pretežno se ne strinjam	2 Pretežno se ne strinjam	Count	124	9	4	137
		% within Q17a	90,5%	6,6%	2,9%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	16,4%	10,3%	6,9%	15,2%
		% of Skupaj	13,7%	1,0%	,4%	15,2%
3 (Ne vem)	3 (Ne vem)	Count	47	4	5	56
		% within Q17a	83,9%	7,1%	8,9%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	6,2%	4,6%	8,6%	6,2%
		% of Skupaj	5,2%	,4%	,6%	6,2%
Skupaj	Skupaj	Count	758	87	58	903
		% within Q17a	83,9%	9,6%	6,4%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,9%	9,6%	6,4%	100,0%

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Q17a Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.

Tabela D. 134: Hi-kvadrat (Q17a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,412a	4	,170
Likelihood Ratio	7,197	4	,126
Linear-by-Linear Association	1,360	1	,244
N of Valid Cases	903		

a. 1 cells (11,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,60.

Tabela D. 135: Vrednost ete (Q17a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q17a Odvisna	,050
		Doivetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,077

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženci, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 136: Vrednost CV (Q17a in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,084	,170
	Cramer's V	,060	,170
	Contingency Coefficient	,084	,170
	N of Valid Cases	903	

Q17b - Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.

Tabela D. 137: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q17b in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Doživetje lastne narodne pripadnosti*				
		Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj	
Q17b**	Pretežno se strinjam	Count	496	59	39	594
		% within Q17b	83,5%	9,9%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	65,8%	67,0%	66,1%	65,9%
		% of Skupaj	55,0%	6,5%	4,3%	65,9%
2 Pretežno se ne strinjam	Count	192	17	12	221	
		% within Q17b	86,9%	7,7%	5,4%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	25,5%	19,3%	20,3%	24,5%
		% of Skupaj	21,3%	1,9%	1,3%	24,5%
3 (Ne vem)	Count	66	12	8	86	
		% within Q17b	76,7%	14,0%	9,3%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	8,8%	13,6%	13,6%	9,5%
		% of Skupaj	7,3%	1,3%	,9%	9,5%
Skupaj	Count	754	88	59	901	
		% within Q17b	83,7%	9,8%	6,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,7%	9,8%	6,5%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.

Tabela D. 138: Hi-kvadrat (Q17b in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,719a	4	,317
Likelihood Ratio	4,535	4	,338
Linear-by-Linear Association	,422	1	,516
N of Valid Cases	901		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,63.

Tabela D. 139: Vrednost ete (Q17b in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	
Nominal by Interval	Eta	Q17b Odvisna	,022
		Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,066

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 140: Vrednost CV (17b in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,072	,317
	Cramer's V	,051	,317
	Contingency Coefficient	,072	,317
	N of Valid Cases	901	

Q17c - Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.

Tabela D. 141: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q17c in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			Skupaj
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	
Q17c**	Pretežno se strinjam	Count	427	69	38	534
		% within Q17c	80,0%	12,9%	7,1%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	56,6%	79,3%	64,4%	59,3%
		% of Skupaj	47,4%	7,7%	4,2%	59,3%
2 Pretežno se ne strinjam		Count	215	11	10	236
		% within Q17c	91,1%	4,7%	4,2%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	28,5%	12,6%	16,9%	26,2%
		% of Skupaj	23,9%	1,2%	1,1%	26,2%
3 (Ne vem)		Count	112	7	11	130
		% within Q17c	86,2%	5,4%	8,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	14,9%	8,0%	18,6%	14,4%
		% of Skupaj	12,4%	,8%	1,2%	14,4%
Skupaj		Count	754	87	59	900
		% within Q17c	83,8%	9,7%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,8%	9,7%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeleženci in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne narodna skupine; manjšinska skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

**Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.

Tabela D. 142: Hi-kvadrat (17c in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	19,872a	4	,001
Likelihood Ratio	21,428	4	,000
Linear-by-Linear Association	3,876	1	,049
N of Valid Cases	900		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,52.

Tabela D. 143: Vrednost ete (Q17c in doživetje lastne narodne pripadnosti)

Nominal by Interval	Eta	Q17c Odvisna Doživetje narodne pripadnosti* Odvisna	Vrednost
			,119
			,108

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 144: Vrednost CV (Q17c in doživetje lastne narodne pripadnosti)

Nominal by Nominal		Vrednost	Approx. Sig.
	Phi	,149	,001
	Cramer's V	,105	,001
	Contingency Coefficient	,147	,001
	N of Valid Cases	900	

Q17d - Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske) opustiti svojo lastno kulturo.

Tabela D. 145: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q17d in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			Skupaj
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	
Q17d**	Pretežno se strinjam	Count	147	11	4	162
		% within Q17d	90,7%	6,8%	2,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	19,5%	12,5%	6,8%	18,0%
		% of Skupaj	16,4%	1,2%	,4%	18,0%
2 Pretežno se ne strinjam		Count	556	72	50	678
		% within Q17d	82,0%	10,6%	7,4%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	73,9%	81,8%	84,7%	75,4%
		% of Skupaj	61,8%	8,0%	5,6%	75,4%
3 (Ne vem)		Count	49	5	5	59
		% within Q17d	83,1%	8,5%	8,5%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	6,5%	5,7%	8,5%	6,6%
		% of Skupaj	5,5%	,6%	,6%	6,6%
Skupaj		Count	752	88	59	899
		% within Q17d	83,6%	9,8%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,6%	9,8%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.

Tabela D. 146: Hi-kvadrat (Q17d in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,412a	4	,078
Likelihood Ratio	9,811	4	,044
Linear-by-Linear Association	5,959	1	,015
N of Valid Cases	899		

a. 1 cells (11,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,87.

Tabela D. 147: Vrednost ete (Q17d in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Eta	Q17d Odvisna Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	Vrednost
Nominal by Interval			,082
			,095

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 148: Vrednost CV (17d in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,097	,078
	Cramer's V	,068	,078
	Contingency Coefficient	,096	,078
	N of Valid Cases	899	

Q17g - Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.

Tabela D. 149: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (17g in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q17g**	Pretežno se strinjam	Count	492	54	27	573
		% within Q17g	85,9%	9,4%	4,7%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	65,0%	61,4%	45,8%	63,4%
		% of Skupaj	54,4%	6,0%	3,0%	63,4%
2 Pretežno se ne strinjam	Count	171	25	20	216	
	% within Q17g	79,2%	11,6%	9,3%	100,0%	
	% within Q12b narod doživetje pripadnosti	22,6%	28,4%	33,9%	23,9%	
	% of Skupaj	18,9%	2,8%	2,2%	23,9%	
3 (Ne vem)	Count	94	9	12	115	
	% within Q17g	81,7%	7,8%	10,4%	100,0%	
	% within 12b narod doživetje pripadnosti	12,4%	10,2%	20,3%	12,7%	
	% of Skupaj	10,4%	1,0%	1,3%	12,7%	
Skupaj	Count	757	88	59	904	
	% within Q17g	83,7%	9,7%	6,5%	100,0%	
	% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Skupaj	83,7%	9,7%	6,5%	100,0%	

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.

Tabela D. 150: Hi-kvadrat (Q17g in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,194a	4	,037
Likelihood Ratio	9,799	4	,044
Linear-by-Linear Association	6,165	1	,013
N of Valid Cases	904		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,51.

Tabela D. 151: Vrednost ete (Q17g in doživetje lastne narodne pripadnosti)

Nominal by Interval	Eta	Q17g Odvisna Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	Vrednost
			,094
			,094

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 152: Vrednost CV (17g in doživetje lastne narodne pripadnosti)

Nominal by Nominal	Phi	Vrednost	Approx. Sig.
		,106	,037
	Cramer's V	,075	,037
	Contingency Coefficient	,106	,037
	N of Valid Cases	904	

Q17k - Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.

Tabela D. 153: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q17k in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Doživetje lastne narodne pripadnosti*			
			Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj
Q17k**	Pretežno se strinjam	Count	131	12	5	148
		% within Q17k	88,5%	8,1%	3,4%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	17,4%	13,6%	8,5%	16,4%
		% of Skupaj	14,6%	1,3%	,6%	16,4%
2 Pretežno se ne strinjam	2 Pretežno se ne strinjam	Count	538	64	45	647
		% within Q17k	83,2%	9,9%	7,0%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	71,4%	72,7%	76,3%	71,9%
		% of Skupaj	59,8%	7,1%	5,0%	71,9%
3 (Ne vem)	3 (Ne vem)	Count	84	12	9	105
		% within Q17k	80,0%	11,4%	8,6%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	11,2%	13,6%	15,3%	11,7%
		% of Skupaj	9,3%	1,3%	1,0%	11,7%
Skupaj	Skupaj	Count	753	88	59	900
		% within Q17k	83,7%	9,8%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,7%	9,8%	6,6%	100,0%

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.

Tabela D. 154: Hi-kvadrat (Q17k in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,415a	4	,353
Likelihood Ratio	4,856	4	,302
Linear-by-Linear Association	4,119	1	,042
N of Valid Cases	900		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,88.

Tabela D. 155: Vrednost ete (Q17k in doživetje lastne narodne pripadnosti)

				Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q17k Odvisna	Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,068
				,070

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 156: Vrednost CV (17k in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,070	,353
	Cramer's V	,050	,353
	Contingency Coefficient	,070	,353
	N of Valid Cases	900	

Q14n Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.

Tabela D. 157: Kontingenčna tabela med dvema obravnavanima spremenljivkama (Q14n in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Doživetje lastne narodne pripadnosti*				
		Večinska narodna skupina	Manjšinska narodna skupina	Doživljam, da ne pripadam nobeni skupini	Skupaj	
Q14n**	Pretežno se strinjam	Count	263	42	30	335
		% within Q14n	78,5%	12,5%	9,0%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	34,5%	47,7%	50,0%	36,8%
		% of Skupaj	28,9%	4,6%	3,3%	36,8%
2 Pretežno se ne strinjam	2	Count	282	25	15	322
		% within Q14n	87,6%	7,8%	4,7%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	37,0%	28,4%	25,0%	35,3%
		% of Skupaj	31,0%	2,7%	1,6%	35,3%
3 (Ne vem)	3	Count	218	21	15	254
		% within Q14n	85,8%	8,3%	5,9%	100,0%
		% within 12b narod doživetje pripadnosti	28,6%	23,9%	25,0%	27,9%
		% of Skupaj	23,9%	2,3%	1,6%	27,9%
Skupaj		Count	763	88	60	911
		% within Q14n	83,8%	9,7%	6,6%	100,0%
		% within Q12b narod doživetje pripadnosti	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Skupaj	83,8%	9,7%	6,6%	100,0%

Opombi:

* Večinska narodna skupina: udeležene in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

** Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva

Tabela D. 158: Hi kvadart (Q14n in doživetje lastne narodne pripadnosti)

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,223a	4	,024
Likelihood Ratio	11,026	4	,026
Linear-by-Linear Association	5,892	1	,015
N of Valid Cases	911		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 16,73.

Tabela D. 159: Vrednost ete (q14n in doživetje lastne narodne pripadnosti)

			Vrednost
Nominal by Interval	Eta	Q14n Odvisna	,085
		Doživetje lastne narodne pripadnosti* Odvisna	,107

Opomba:

* Večinska narodna skupina: udeleženke in udeleženci, ki se samokategorizirajo kot pripadniki večinske narodne skupine; manjšinska narodna skupina: udeleženci in udeleženke, ki se samokategorizirajo kot člani manjšinske narodne skupine; in udeleženci in udeleženke, ki z vidika naroda doživljajo, da ne pripadajo nobeni skupini.

Tabela D. 160: Vrednost CV (Q14n in doživetje lastne narodne pripadnosti)

		Vrednost	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,111	,024
	Cramer's V	,078	,024
	Contingency Coefficient	,110	,024
	N of Valid Cases	911	

Odgovori na vprašanja

Priloga D.12: Rezultati za vprašanje 1. Kateri problemi se pojavljajo v zvezi z različnimi stopnjami odprtosti manifestacije lastne etnične pripadnosti ?

Tabela D. 161: Srednji rangi in pripadajoči numerusi izbranih odvisnih spremenljivk za Kruskal Wallisov neparametrični preizkus razlik glede na tri večinske skupine udeležencev raziskave v povezavi s posameznimi manjšinami

		<i>Albanci</i>	<i>Bošnjaki</i>	<i>Črnogorci</i>	<i>Hrvati</i>	<i>Makedonci</i>	<i>Muslimani</i>	<i>srbi</i>
<i>N</i>		649 - 651	665 - 667	618 - 620	674 / 675	634 / 635	653 / 654	671 / 672
<i>lestvice*</i>	<i>Percepcija številčnosti manjšine**</i>	Vrednosti srednjih rangov						
<i>ogroženosti</i>	Ne veliko	349,92	371,42	333,77	352,29	349,71	341,31	351,96
	Precej, vendar ne preveč	342,88	370,73	307,18	342,36	302,47	363,90	371,27
	Preveč	267,04	253,27	203,26	265,51	202,86	229,45	253,63
<i>nenaklonjenosti</i>	Ne veliko	351,30	383,99	339,39	351,45	352,92	342,01	365,24
	Precej, vendar ne preveč	358,56	387,15	311,94	350,09	306,04	373,32	384,89
	Preveč	243,55	223,27	167,19	235,36	178,71	209,58	220,78
<i>etnične distance</i>	Ne veliko	347,00	376,20	336,50	367,88	353,83	346,06	362,33
	Precej, vendar ne preveč	359,16	376,58	310,59	338,88	303,62	366,83	375,41
	3 Preveč	247,43	244,61	186,25	235,59	182,10	220,03	242,46
<i>medskupinskega sprejetja</i>	Ne veliko	343,35	368,94	338,19	359,00	351,49	345,33	360,01
	Precej, vendar ne preveč	356,89	374,52	305,56	344,24	302,64	365,18	375,22
	Preveč	251,21	247,27	188,62	234,57	193,17	222,48	242,08
<i>izbranih socialnih zaznav</i>	Ne veliko	343,74	372,39	328,14	347,36	346,99	337,77	335,66
	Precej, vendar ne preveč	353,66	376,85	317,34	348,09	310,73	367,86	379,33
	Preveč	257,94	243,38	194,91	258,43	193,45	226,21	243,47

Opombi:

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: I. ogroženosti – 4 postavk; I. nenaklonjenosti – 9 postavk; I. etnične distance – 8 postavk; I. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter I. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Percepcija številčnosti je izražena v obliki odgovorov: »ne veliko«, »precej, vendar ne preveč« in »preveč«.

Tabela D. 162: Vrednosti Kruskal Wallisovega testa a,b

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Albanske manjšinska skupina					
N	649	651	651	649	650
Chi-Square	23,054	45,534	41,861	37,650	30,849
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,000	,000	,000	,000
Bošnjaška manjšinska skupina					
N	665	667	667	665	666
Chi-Square	56,044	105,815	69,229	64,747	70,327
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,000	,000	,000	,000
Črnogorska manjšinska skupina					
N	618	620	620	618	619
Chi-Square	29,217	49,417	37,744	38,460	30,570
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,000	,000	,000	,000
Hrvaška manjšinska skupina					
N	674	675	675	674	675
Chi-Square	12,104	23,261	26,499	24,792	14,065
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,002	,000	,000	,000	,001
Makedonska manjšinska skupina					
N	634	635	635	634	635
Chi-Square	39,583	52,551	51,982	45,478	40,482
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,000	,000	,000	,000
Muslimanska manjšinska skupina					
N	653	654	654	653	654
Chi-Square	56,710	81,538	66,878	64,433	61,139
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,000	,000	,000	,000
Srbska manjšinska skupina					
N	671	672	672	671	672
Chi-Square	49,977	95,640	63,305	64,472	64,868
Df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,000	,000	,000	,000

Opombe:

a. Kruskal Wallis Test

b. Neodvisne spremenljivke: Percepcije številčnosti posameznih manjšin, in sicer: albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske in srbske.

*Odvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Priloga D.13: Rezultati za vprašanje 2. Kateri so kriteriji evalvacije posamičnih manjšinskih skupin?

Tabela D. 163: Srednji rangi posamičnih postav za Friedmanov neparametrični test ponovljenih meritev

	Srednji rangi
Albanska manjšina	
Lestvica ogroženosti*	1,04
Lestvica nenaklonjenosti*	2,99
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	1,97
Bošnjaška manjšina	
Lestvica ogroženosti*	1,04
Lestvica nenaklonjenosti*	2,99
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	1,97
Črnogorska manjšina	
Lestvica ogroženosti*	1,05
Lestvica nenaklonjenosti*	2,99
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	1,96
Hrvaška manjšina	
Lestvica ogroženosti*	1,05
Lestvica nenaklonjenosti*	2,99
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	1,96
Makedonska manjšina	
Lestvica ogroženosti*	1,05
Lestvica nenaklonjenosti*	2,99
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	1,96
Muslimanska manjšina	
Lestvica ogroženosti*	1,04
Lestvica nenaklonjenosti*	2,99
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	1,97
Srbska manjšina	
Lestvica ogroženosti*	1,05
Lestvica nenaklonjenosti*	2,99
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	1,96

Opomba:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: 1. ogroženosti – 4 postavk; 1. nenaklonjenosti – 9 postavk; 1. ter 1. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela D. 164: Vrednosti Friedmanovega testa a

Albanska manjšina*	
N	749,000
Chi-Square	1441,572
Df	2,000
Asymp. Sig.	,000
Bošnjaška manjšina*	
N	794,000
Chi-Square	1530,137
Df	2,000
Asymp. Sig.	,000
Črnogorska manjšina*	
N	668,000
Chi-Square	1285,836
Df	2,000
Asymp. Sig.	,000
Hrvaška manjšina*	
N	769,000
Chi-Square	1478,305
Df	2,000
Asymp. Sig.	,000
Makedonska manjšina*	
N	696,000
Chi-Square	1335,028
Df	2,000
Asymp. Sig.	,000
Muslimanska manjšina*	
N	763,000
Chi-Square	1467,914
Df	2,000
Asymp. Sig.	,000
Srbska manjšina*	
N	795,000
Chi-Square	1527,713
Df	2,000
Asymp. Sig.	,000

Opombi:

a. Friedman Test

* Posamične postavke izražajo stopnjo velikosti posamične etnične manjšine: (1) ne veliko; (2) precej, vendar ne preveč; in (3) preveč.

Priloga D.14: Rezultati za vprašanje 3. Kakšen vpliv ima etnična pripadnost ciljnih manjšin na posameznikovo etnično izključenost?

Tabela D. 165: Tabela hi-kvadrata

Percepcija številčnosti manjšinske skupine*	Število celic, katerih je pričakovana vrednost manjša od 5	Pearson Chi-Square			Asymp. Sig. (2-sided)
		minimalna pričakovana vrednost	Vrednost	Df	
Albanske manjšinske skupine (N = 651)	15 celic (35,7%)	0,26	82,599	26	,000
Bošnjaške manjšinske skupine (N = 667)	15 celic (35,7%)	0,10	90,063	26	,000
Črnogorske manjšinske skupine (N = 620)	17 celic (40,5%)	0,10	66,076	26	,000
Hrvaške manjšinske skupine (N = 675)	13 celic (33,3%)	0,44	52,369	24	,001
Makedonske manjšinske skupine (N = 635)	13 celic (33,3%)	0,53	78,367	24	,000
Muslimanske manjšinske skupine (N = 654)	10 celic (25,6%)	0,94	94,063	24	,000
Srbske manjšinske skupine (N = 672)	12 celic (30,8%)	0,40	80,351	24	,000

Opomba:

* Percepcija številčnosti je izražena v obliki odgovorov: »ne veliko«, »precej, vendar ne preveč« in »preveč«.

Tabela D. 166: Vrednost ete

Percepcija številčnosti manjšinske skupine**	Vrednost ete	
	Lestvica etnične distance* Odvisna	Percepcija številčnosti posamezne manjšine** Odvisna
Albanske manjšinske skupine	,232	,275
Bošnjaške manjšinske skupine	,298	,311
Črnogorske manjšinske skupine	,232	,260
Hrvaške manjšinske skupine	,170	,243
Makedonske manjšinske skupine	,275	,304
Muslimanske manjšinske skupine	,301	,255
Srbske manjšinske skupine	,298	,279

Opombi:

*Vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

** Percepcija številčnosti je izražena v obliki odgovorov: »ne veliko«, »precej, vendar ne preveč« in »preveč«.

Priloga D.15: Rezultati za vprašanje 5. Kakšni statusni položaj pripadnikom manjšinskih skupin podajajo člani večinskega naroda rojeni v samostojni Sloveniji?

Tabela D. 167: Tabela frekvenc glede mnenj o statusnem položaju (v%)

Spremenljivka	Pretežno se strinjam	Pretežno se ne strinjam	Ne vem	Ni odgovoril	Skupaj
<i>Razlog, da imajo pripadniki teh manjšinskih skupin slabše stanovanjske pogoje, je predvsem diskriminacija.</i>	29,4	62,8	6,7	1,0	100,0
<i>Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.</i>	45,7	34,2	18,8	1,3	100,0
<i>Brez pripadnikov teh manjšinskih skupin bi bila RS manj uspešna v mednarodnem športu.</i>	30,3	53,2	15,7	0,8	100,0
<i>Oblasti bi se morale prizadevati, da izboljšajo življenjske pogoje pripadnikov teh manjšin.</i>	50,9	33,4	14,6	1,0	100,0
<i>Pripadniki teh manjšinskih skupin prispevajo več v naš sistem socialne varnosti kot iz njega dobijo.</i>	7,5	62,4	28,6	1,5	100,0
<i>Pripadniki teh manjšinskih skupin opravljajo dela, ki jih drugi nočejo.</i>	66,6	25,9	5,8	1,7	100,0
<i>Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.</i>	31,1	37,0	30,9	1,0	100,0
<i>Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.</i>	47,2	27,8	23,8	1,3	100,0

Priloga E: Dodatni rezultati

Kazalo tabel

Tabela E. 1: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve večinski skupini udeležencev raziskave z vidika porazdelitve na podlagi fakultete	505
Tabela E. 2: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (družboslovje / naravoslovje - večinska narodna skupina) ^a	505
Tabela E. 3: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve skupini udeležencev raziskave z vidika porazdelitve na podlagi fakultet	505
Tabela E. 4: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (družboslovje / naravoslovje - celotni vzorec) ^a	506
Tabela E. 5: Rezultati Kolmogorov-Smirnova testa in Shapiro-Wilk testa normalnosti distribucije za obravnavane spremenljivke oz. pripadajoče vrednosti seštevnihi lestvic za celotni vzorec in večinsko narodno skupino (vključen odgovor "ne vem")	506
Tabela E. 6: Hi-kvadrat za Kruskal Wallisove neparametrične preizkuse glede na tri skupine udeležencev raziskave	506
Tabela E. 7: Rezultati Mann-Whitneyevih preizkusov	507
Tabela E. 8: Hi-kvadrati za Kruskal Wallisove neparametrične preizkuse razlik glede na tri oz. štiri skupine udeležencev iz večinske narodne skupine	507

Tabela E. 1: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve večinski skupini udeležencev raziskave z vidika porazdelitve na podlagi fakultete

	družboslovje ali naravoslovje**	N	Srednji rangi	Seštevek rangov
Lestvica ogroženosti*	družboslovje	430	423,25	181998,50
	naravoslovje	327	320,81	104904,50
	Skupaj	757		
Lestvica nenaklonjenosti*	družboslovje	433	423,35	183310,00
	naravoslovje	328	325,09	106631,00
	Skupaj	761		
Lestvica etnične distance*	družboslovje	432	418,91	180970,00
	naravoslovje	328	329,91	108210,00
	Skupaj	760		
Lestvica medskupinskega sprejetja*	družboslovje	430	420,25	180706,50
	naravoslovje	327	324,76	106196,50
	Skupaj	757		
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	družboslovje	432	431,18	186268,50
	naravoslovje	328	313,75	102911,50
	Skupaj	760		

Opombi:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka: družboslovje – udeleženci iz večinske narodne skupine, ki so bili na podlagi fakultete vključeni v skupino študenti družboslovja; naravoslovje - udeleženci iz večinske narodne skupine, ki so bili na podlagi fakultet vključeni v skupino študenti naravoslovja.

Tabela E. 2: Rezultati Mann-Whitneyeva preizkusa (družboslovje / naravoslovje - večinska narodna skupina) ^a

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Mann-Whitney U	51276,500	52675,000	54254,000	52568,500	48955,500
Wilcoxon W	104904,500	106631,000	108210,000	106196,500	102911,500
Z	-6,479	-6,134	-5,573	-6,037	-7,359
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000

a. Neodvisna spremenljivka: družboslovje – udeleženci iz večinske narodne skupine, ki so bili na podlagi fakultete vključeni v skupino študenti družboslovja; naravoslovje - udeleženci iz večinske narodne skupine, ki so bili na podlagi fakultet vključeni v skupino študenti naravoslovja.

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela E. 3: Srednji rangi, vsote rangov in pripadajoči numerusi za Mann-Whitney neparametrični test razlik izbranih odvisnih spremenljivk glede na dve skupini udeležencev raziskave z vidika porazdelitve na podlagi fakultet

	družboslovje ali naravoslovje**	N	Srednji rangi	Seštevek rangov
Lestvica ogroženosti*	družboslovje	534	515,37	275209,00
	naravoslovje	387	385,97	149372,00
	Skupaj	921		
Lestvica nenaklonjenosti*	družboslovje	538	518,81	279122,00
	naravoslovje	389	388,19	151006,00
	Skupaj	927		
Lestvica etnične distance*	družboslovje	537	515,23	276676,50
	naravoslovje	389	392,09	152524,50
	Skupaj	926		
Lestvica medskupinskega sprejetja*	družboslovje	535	511,72	273768,50
	naravoslovje	387	392,08	151734,50
	Skupaj	922		
Lestvica izbranih socialnih zaznav*	družboslovje	537	522,04	280334,00
	naravoslovje	388	381,29	147941,00
	Skupaj	925		

Opombi:

*Ovisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: l. ogroženosti – 4 postavk; l. nenaklonjenosti – 9 postavk; l. etnične distance – 8 postavk; l. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter l. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka: družboslovje – udeleženci raziskave, ki so bili na podlagi fakultete vključeni v skupino študenti družboslovja; naravoslovje - udeleženci raziskave, ki so bili na podlagi fakultet vključeni v skupino študenti naravoslovja.

Tabela E. 4: Rezultati Mann-Witneyeva preizkusa (družboslovje / naravoslovje - celotni vzorec) ^a

	Lestvica ogroženosti*	Lestvica nenaklonjenosti*	Lestvica etnične distance*	Lestvica medskupinskega sprejetja*	Lestvica izbranih socialnih zaznav*
Mann-Whitney U	74294,000	75151,000	76669,500	76656,500	72475,000
Wilcoxon W	149372,000	151006,000	152524,500	151734,500	147941,000
Z	-7,398	-7,363	-6,961	-6,837	-7,965
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000

a. Neodvisna spremenljivka: družboslovje – udeleženci raziskave, ki so bili na podlagi fakultet evključeni v skupino študenti družboslovja; naravoslovje – udeleženci raziskave, ki so bili na podlagi fakultet vključeni v skupino študenti naravoslovja.

*Odsvisna vrednost je izražena kot seštevna vrednost, in sicer: 1. ogroženosti – 4 postavk; 1. nenaklonjenosti – 9 postavk; 1. etnične distance – 8 postavk; 1. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter 1. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

Tabela E. 5: Rezultati Kolmogorov-Smirnova testa in Shapiro-Wilk testa normalnosti distribucije za obravnavane spremenljivke oz. pripadajoče vrednosti seštevni lestvic za celotni vzorec in večinsko narodno skupino (vključen odgovor "ne vem")

Lestvica	Kolmogorov-Smirnova			Shapiro-Wilk		
	Statistika	Df	Sig.	Statistika	Df	Sig.
CELOTNI VZOREC						
Ogroženosti*	,161	929	,000	,921	929	,000
Nenaklonjenosti*	,119	929	,000	,951	929	,000
Etnične distance*	,146	929	,000	,930	929	,000
Medskupinskega sprejetja*	,170	929	,000	,898	929	,000
Izbranih socialnih zaznav*	,120	929	,000	,952	929	,000
VEČINSKA NARODNA SKUPINA						
Ogroženosti*	,157	763	,000	,927	763	,000
Nenaklonjenosti*	,114	763	,000	,956	763	,000
Etnične distance*	,139	763	,000	,938	763	,000
Medskupinskega sprejetja*	,168	763	,000	,906	763	,000
Izbranih socialnih zaznav*	,122	763	,000	,958	763	,000

Opombe:

* Seštevane vrednosti, in sicer: 1. ogroženosti – 4 postavk; 1. nenaklonjenosti – 9 postavk; 1. etnične distance – 8 postavk; 1. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter 1. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

a. Lilliefors Significance Correction

Tabela E. 6: Hi-kvadrat za Kruskal Wallisove neparametrične preizkuse glede na tri skupine udeležencev raziskave

Kruskal Wallisov neparametrični preizkus glede na tri skupine udeležencev in udeležencev raziskave					
	lestvica ogroženosti*	lestvica nenaklonjenosti *	lestvica etnične distance*	lestvica medskupinskega sprejetja*	lestvica izbranih socialnih zaznav*
narodna samokategorizacija**					
Chi-Square	12,141	21,658	15,155	9,592	23,624
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,002	,000	,001	,008	,000
rasna samokategorizacija***					
Chi-Square	6,924	1,693	,775	3,505	2,054
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,031	,429	,679	,173	,358
verska samokategorizacija****					
Chi-Square	29,881	30,644	31,545	27,891	34,798
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,000	,000	,000	,000
kulturna samokategorizacija*****					
Chi-Square	5,335	7,780	8,653	4,899	9,185
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,069	,020	,013	,086	,010

Opombe:

* Seštevane vrednosti, in sicer: 1. ogroženosti – 4 postavk; 1. nenaklonjenosti – 9 postavk; 1. etnične distance – 8 postavk; 1. medskupinskega sprejetja – 5 postavk ter 1. izbranih socialnih zaznav – 6 postavk.

** Neodvisna spremenljivka: Doživetje narodne pripadnosti.

*** Neodvisna spremenljivka: Doživetje rasne pripadnosti.

**** Neodvisna spremenljivka: Doživetje verske pripadnosti.

***** Neodvisna spremenljivka: Doživetje kulturne pripadnosti.

Tabela E. 7: Rezultati Mann-Whitneyevih preizkusov

Rezultati Mann-Whitnejeva preizkusa					
	lestvica ogroženosti*	lestvica nenaklonjenosti *	lestvica etnične distance*	lestvica medskupinskega sprejetja*	lestvica izbranih socialnih zaznav*
starostni skupini (celotni vzorec)**					
Z	-2,422	-1,761	-3,369	-3,072	-2,617
Asymp. Sig. (2-tailed)	,015	,078	,001	,002	,009
starostni skupini (večinski vzorec)**					
Z	-1,954	-,910	-2,527	-2,820	-1,963
Asymp. Sig. (2-tailed)	,051	,363	,012	,005	,050
družboslovje / naravoslovje (celotni vzorec) ***					
Z	-7,179	-7,024	-6,359	-7,052	-7,950
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
družboslovje / naravoslovje**** (večinski vzorec)					
Z	-5,994	-5,483	-4,667	-5,932	-6,727
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
starši/st. starši drugačne narodnosti (večinski vzorec)*****					
Z	-1,855	-3,310	-3,745	-2,397	-3,394
Asymp. Sig. (2-tailed)	,064	,001	,000	,017	,001
starši/stari starši drugačne rase (večinski vzorec)*****					
Z	-,499	-,431	-,122	-,674	-,182
Asymp. Sig. (2-tailed)	,618	,666	,903	,500	,856
starši/stari starši drugačne vere (večinski vzorec)*****					
Z	-3,789	-5,970	-5,060	-3,892	-5,365
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
starši/st. starši drugačne kulture (večinski vzorec)*****					
Z	-3,948	-4,151	-3,578	-3,439	-4,694
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,001	,000

Opombe:

* Seštevane vrednosti, in sicer: 1. ogroženosti – 4 postavk; 1. nenaklonjenosti – 9 postavk; 1. etnične distance – 8 postavk; 1. medskupinskega sprejetja – 5 postavk

** Neodvisna spremenljivka: rojeni pred ali po 1991. Spremenljivka razdeljena glede na 1.1991.

*** Neodvisna spremenljivka: družboslovje – udeleženci, ki so bili na podlagi fakultete vključeni v skupino študenti družboslovja; naravoslovje - udeleženci, ki so bili na podlagi fakultet vključeni v skupino študenti naravoslovja.

**** Neodvisna spremenljivka: družboslovje – udeleženci iz večinske narodne skupine, ki so bili na podlagi fakultete vključeni v skupino študenti družboslovja; naravoslovje - udeleženci iz večinske narodne skupine, ki so bili na podlagi fakultet vključeni v skupino študenti naravoslovja.

***** Neodvisna spremenljivka: da - vključeni udeleženci in udeleženke, ki imajo starša ali starega starša drugačnega kulturnega statusa; ne – vključeni udeleženci in udeleženke, ki nimajo starša ali starega starša drugačnega kulturnega statusa.

Tabela E. 8: Hi-kvadrati za Kruskal Wallisove neparametrične preizkuse razlik glede na tri oz. štiri skupine udeležencev iz večinske narodne skupine

Rezultati za lestvico etnične distance*	zadovoljstvo z življenjem **	Primerjava situacije s tisto pred 3. l.***	Pričakovanja v naslednjih petih letih ****
Chi-Square	,256	2,403	4,897
df	3	2	2
Asymp. Sig.	,968	,301	,086

Opombe:

*Odvina vrednost je izražena kot seštevna vrednost 8 postavk.

** Neodvisna spremenljivka: Zadovoljstvo z življenjem.

*** Neodvisna spremenljivka: Primerjava situacije s tisto pred tremi leti.

**** Neodvisna spremenljivka: Pričakovanja v naslednjih petih letih .

Priloga F: Objavljen vprašalnik

Odnos do manjšin z območja bivše SFRJ

Pozdravljeni! Hvala, ker ste si vzeli nekaj minut časa za anketo o odnosu do pripadnikov manjšin z območja nekdanje Jugoslavije. Prosimo, da s klikom na gumb Naslednja stran pričnete z izpolnjevanjem ankete.

Q1 - Leto rojstva

Q2 - Spol

- Q2a moški
 Q2b ženski

Q3 - Državljanstvo

Q4 - Narodnost

Q5 - Letnik študija

Q6 - Smer študija

Q7 - Fakulteta

Q8 - Univerza

- Q8a Univerza v Ljubljani

- Q8b Univerza v Mariboru
- Q8c Univerza na Primorskem
- Q8d Univerza v Novi Gorici

Q9 - Na splošno, ali ste zelo zadovoljni / dokaj zadovoljni / ne zelo zadovoljno / ali sploh nezadovoljni s vašim življenjem? Ali bi rekli?

- 1. zelo zadovoljen
- 2. dokaj zadovoljen
- 3. ne zelo zadovoljen
- 4. sploh nezadovoljen
- 8. (ne vem)

Q10 - Če primerjate svojo sedanjo situacijo s tisto pred tremi leti, bi rekli da se je izboljšala / ostala približno enaka/ ali se poslabšala?

- 1. se izboljšala
- 2. ostala približno enaka
- 3. se poslabšala
- 8. (ne vem)

Q11 - Ali pričakujete, da se bo v prihodnjih petih letih vaša osebna situacija izboljšala / ostala približno enaka/ ali se poslabšala?

- 1. se izboljšala
- 2. ostala približno enaka
- 3. se poslabšala
- 8. (ne vem)

Q12 - Ali imate občutek, da pripadate eni od večinskih skupin ali eni od manjšinskih skupin v Sloveniji, kar zadeva raso, narod, vero in kulturo?

	Večinski skupini	Manjšinski skupini	Imam občutek, da ne pripadam nobeni skupini	(Ne vem)
Q12a ... kar zadeva raso	☐	☐	☐	☐
Q12b ... kar zadeva narod	☐	☐	☐	☐
Q12c ... kar zadeva vero	☐	☐	☐	☐
Q12d ... kar zadeva kulturo	☐	☐	☐	☐

Q13 - Imate ali ste imeli starša ali starega starša drugačne: a.) narodnosti kot je vaša, ali ne?; b) kaj pa drugačne rase? c.) drugačne veroizpovedi d.) drugačne kulture?

	Da	Ne	(Ne vem)
Q13a drugačne narodnosti.	☐	☐	☐
Q13b drugačne rase	☐	☐	☐
Q13c drugačne vere	☐	☐	☐
Q13d drugačne kulture	☐	☐	☐

Q14 - Za vsako od naslednjih trditev prosim povejte, ali se nagibate k strinjanju ali k nestrinjanju? Navodilo: Termin manjšinske skupine se nanaša na naslednje manjšinske skupine: albansko narodno skupino, bošnjaško narodno skupino, črnogorsko narodno skupino, hrvaško narodno skupino, makedonsko narodno skupino, muslimansko skupino in srbsko narodno skupino.

	Pretežno se strinjam	Pretežno se ne strinjam	(Ne vem)
Q14a V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.	☐	☐	☐
Q14b Razlog, da imajo pripadniki teh manjšinskih skupin slabše stanovanjske pogoje, je predvsem diskriminacija.	☐	☐	☐
Q14c Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.	☐	☐	☐
Q14d Brez pripadnikov teh manjšinskih skupin bi bila Slovenija manj uspešna v mednarodnem športu.	☐	☐	☐
Q14 Oblasti bi se morale prizadevati, da izboljšajo življenjske pogoje pripadnikov teh manjšin.	☐	☐	☐
Q14f Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.	☐	☐	☐
Q14g Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja.	☐	☐	☐
Q14h Pripadniki teh manjšinskih skupin prispevajo več v naš sistem socialne varnosti kot iz njega dobijo.	☐	☐	☐
Q14i Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.	☐	☐	☐
Q14j Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.	☐	☐	☐
Q14k Oblasti pripadnike teh manjšinskih skupin obravnavajo bolje kot ostale.	☐	☐	☐
Q14l Pripadniki teh manjšinskih skupin opravljajo dela, ki jih drugi nočejo.	☐	☐	☐
Q14m Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.	☐	☐	☐
Q14n Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.	☐	☐	☐
Q14o Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.	☐	☐	☐
Q14p Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.	☐	☐	☐
Q14r Diskriminaciji na trgu delovne sile na podlagi posameznikove rase, vere in kulture bi morala biti kazniva.	☐	☐	☐

Q15 - Še enkrat, ko govorimo o pripadnikih naslednjih manjšinskih skupin: albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske, ali menite, da jih v Sloveniji živi: ne veliko, precej, vendar ne preveč ali preveč...

	Ne veliko	Precej, vendar ne preveč	Preveč	(Ne vem)
Q15a pripadnikov albanske manjšinske skupine	☐	☐	☐	☐
Q15b pripadnikov bošnjaške manjšinske skupine	☐	☐	☐	☐
Q15c pripadnikov črnogorske manjšinske skupine	☐	☐	☐	☐
Q15d pripadnikov hrvaške manjšinske skupine	☐	☐	☐	☐
Q15e pripadnikov makedonske manjšinske skupine	☐	☐	☐	☐
Q15f pripadnikov muslimanske manjšinske skupine	☐	☐	☐	☐
Q15g pripadnikov srbske manjšinske skupine	☐	☐	☐	☐

Q16 - Kaj menite, da bi bilo treba storiti v Sloveniji za izboljšanje odnosov med pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur? (Možni so največ trije odgovorovi)

Možnih je največ 3 odgovora

- 01 Sodno preganjati ljudi, ki javno spodbujajo sovraštvo ali nestrpnost do pripadnikov narodnih manjšin.
- 02 V šolah spodbujati učenje medsebojnega sožitja in spoštovanja.
- 03 Kazensko preganjati diskriminacijo manjšinskih skupin.
- 04 Spodbujati objektivno poročanje v časopisih, na radiu in televiziji.
- 05 Spodbujati ustanavljanje organizacij, v katerih sodelujejo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.
- 06 Spodbujati enake možnosti na vseh področjih družbenega življenja.
- 07 Spodbujati razumevanje različnih kultur in načinov življenja.
- 08 Dati večjo vlogo (pomen) organizacijam, ki že imajo izkušnje v boju proti diskriminaciji.
- 09 Spodbujati sodelovanje pripadnikov teh manjšinskih skupin v političnem življenju Slovenije.
- 10 Spodbuditi sindikate in cerkev naj naredijo več proti diskriminaciji teh manjšin.
- 11 Nič ni potrebno storiti.
- 88 (Ne vem).

Q17 - Za vsako od naslednjih trditev prosim povejte, ali se nagibate k strinjanju ali k nestrinjanju?

Navodilo: Termin manjšinske skupine se nanaša na naslednje manjšinske skupine: albansko narodno skupino, bošnjaško narodno skupino, črnogorsko narodno skupino, hrvaško narodno skupino, makedonsko narodno skupino, muslimansko skupino in srbsko narodno skupino.

	Pretežno se strinjam	Pretežno se ne strinjam	(Ne vem)
Q17a Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.	☐	☐	☐
Q17b Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.	☐	☐	☐
Q17c Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.	☐	☐	☐
Q17d Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.	☐	☐	☐
Q17e Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki teh manjšinskih skupin opustiti tiste dele svoje vere in kulture, ki so lahko v nasprotju z zakonom.	☐	☐	☐

	Pretežno se strinjam	Pretežno se ne strinjam	(Ne vem)
Q17f V času dveh do treh generacij bodo pripadniki teh manjšinskih skupin postali enaki vsem drugim pripadnikom družbe.	☐	☐	☐
Q17g Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.	☐	☐	☐
Q17h Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.	☐	☐	☐
Q17i Vsi pripadniki teh manjšinskih skupin ne želijo v celoti postati člani slovenske družbe.	☐	☐	☐
Q17j Od tega kateri od manjšinski skupin pripadajo je odvisno, ali bodo pripadniki teh manjšin v celoti sprejeti s strani večinskega naroda družbe.	☐	☐	☐
Q17k Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.	☐	☐	☐

Q18 - Za konec še za vsako od naslednjih trditev prosim povejte ali se nagibate k strinjanju ali nestrinjanju?

	Pretežno se strinjam	Pretežno se ne strinjam	Ne vem
Q18a Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani Slovenije.	☐	☐	☐
Q18b Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti pravico v Slovenijo pripeljati svoje najožje družinske člane.	☐	☐	☐
Q18c Zakonite priseljence, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali poslati nazaj v njihovo državo, če so bili obsojeni resnih prekrškov.	☐	☐	☐
Q18d Zakonite priseljence, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali poslati nazaj v njihovo državo, če so brezposelni.	☐	☐	☐

Odgovorili ste na vsa vprašanja v anketi. Najlepša hvala za sodelovanje!

Priloga G: Sumarnik

Kazalo

Tabela G. 1: Tabela frekvence za spremenljivko leto rojstva	515
Tabela G. 2: Tabela frekvence za spremenljivko spol	515
Tabela G. 3: Tabela frekvence za spremenljivko državljanstvo.....	515
Tabela G. 4: Tabela frekvence za spremenljivko narodnost	516
Tabela G. 5: Tabela frekvence za spremenljivko letnik študija	516
Tabela G. 6: Tabela frekvence za spremenljivko smer študija.....	517
Tabela G. 7: Tabela frekvence za spremenljivko fakulteta	518
Tabela G. 8: Tabela frekvence za spremenljivko univerza	518
Tabela G. 9: Tabela frekvence za spremenljivko zadovoljstvo z življenjem	518
Tabela G. 10: Tabela frekvence za spremenljivko primerjava situacije s tisto pred 3. l.	519
Tabela G. 11: Tabela frekvence za spremenljivko pričakovanja (v naslednjih 5. l.)	519
Tabela G. 12: Tabela frekvence za spremenljivko doživetje lastne rasne pripadnosti	519
Tabela G. 13: Tabela frekvence za spremenljivko doživetje lastne narodne pripadnosti.....	520
Tabela G. 14: Tabela frekvence za spremenljivko doživetje lastne verske pripadnosti	520
Tabela G. 15: Tabela frekvence za spremenljivko doživetje lastne kulturne pripadnosti	520
Tabela G. 16: Tabela frekvence za spremenljivko (st.) starš drugačne narodnosti	521
Tabela G. 17: Tabela frekvence za spremenljivko (st.) starš drugačne rase	521
Tabela G. 18: Tabela frekvence za spremenljivko (st.) starš drugačne vere	521
Tabela G. 19: Tabela frekvence za spremenljivko (st.) starš drugačne kulture	521
Tabela G. 20: Tabela frekvence za spremenljivko Q14a	522
Tabela G. 21: Tabela frekvence za spremenljivko Q14b	522
Tabela G. 22: Tabela frekvence za spremenljivko 14c	522
Tabela G. 23: Tabela frekvence za spremenljivko Q14d	523
Tabela G. 24: Tabela frekvence za spremenljivko Q14e	523
Tabela G. 25: Tabela frekvence za spremenljivko 14f.....	523
Tabela G. 26: Tabela frekvence za spremenljivko Q14g	524
Tabela G. 27: Tabela frekvence za spremenljivko 14h	524
Tabela G. 28: Tabela frekvence za spremenljivko Q14i	524
Tabela G. 29: Tabela frekvence za spremenljivko Q14j	525
Tabela G. 30: Tabela frekvence za spremenljivko 14k	525
Tabela G. 31: Tabela frekvence za spremenljivko 14l.....	525
Tabela G. 32: Tabela frekvence za spremenljivko 14m	525
Tabela G. 33: Tabela frekvence za spremenljivko Q14n	526
Tabela G. 34: Tabela frekvence za spremenljivko Q14o	526
Tabela G. 35: Tabela frekvence za spremenljivko 14p	526
Tabela G. 36: Tabela frekvence za spremenljivko Q14r.....	527
Tabela G. 37: Tabela frekvence za spremenljivko Q15a	527
Tabela G. 38: Tabela frekvence za spremenljivko Q15b	527
Tabela G. 39: Tabela frekvence za spremenljivko Q15c	528
Tabela G. 40: Tabela frekvence za spremenljivko Q15d	528
Tabela G. 41: Tabela frekvence za spremenljivko 15e	528
Tabela G. 42: Tabela frekvence za spremenljivko Q15f.....	528
Tabela G. 43: Tabela frekvence za spremenljivko 15g.....	529
Tabela G. 44: Tabela frekvence za vprašanje 16	529
Tabela G. 45: Tabela frekvence za spremenljivko Q17a	530
Tabela G. 46: Tabela frekvence za spremenljivko 17b	530
Tabela G. 47: Tabela frekvence za spremenljivko Q17c	530
Tabela G. 48: Tabela frekvence za spremenljivko Q17d	531
Tabela G. 49: Tabela frekvence za spremenljivko 17e	531
Tabela G. 50: Tabela frekvence za spremenljivko Q17f.....	531
Tabela G. 51: Tabela frekvence za spremenljivko Q17g	532
Tabela G. 52: Tabela frekvence za spremenljivko Q17h	532
Tabela G. 53: Tabela frekvence za spremenljivko 17i.....	532
Tabela G. 54: Tabela frekvence za spremenljivko Q17j	533

Tabela G. 55: Tabela frekvence za spremenljivko Q17k	533
Tabela G. 56: Tabela frekvence za spremenljivko 18a	533
Tabela G. 57: Tabela frekvence za spremenljivko 18b	534
Tabela G. 58: Tabela frekvence za spremenljivko Q18c	534
Tabela G. 59: Tabela frekvence za spremenljivko Q18d	534
Tabela G. 60: Tabela frekvence za spremenljivko rojeni pred ali po oz. v l. 1991	534
Tabela G. 61: Tabela frekvenc za spremenljivko družboslovje ali naravoslovje	535

Q1 - Leto rojstva

Tabela G. 1: Tabela frekvenca za spremenljivko leto rojstva

leto rojstva	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1991	176	18,7	18,8	18,8
1986	17	1,8	1,8	20,6
1985	5	0,5	0,5	21,1
1984	6	0,6	0,6	21,7
1983	6	0,6	0,6	22,4
1982	7	0,7	0,7	23,1
1981	3	0,3	0,3	23,5
1980	3	0,3	0,3	23,8
1973	1	0,1	0,1	23,9
1967	1	0,1	0,1	24,0
1992	176	18,7	18,8	42,8
1993	206	21,9	22,0	64,7
1994	10	1,1	1,1	65,8
1995	1	0,1	0,1	65,9
1990	149	15,9	15,9	81,8
1989	86	9,2	9,2	90,9
1988	54	5,8	5,8	96,7
1987	31	3,3	3,3	100,0
Skupaj	938	99,9	100,0	
Manjkajoče vrednosti	1	0,1		
Skupaj	939	100,0		

Q2 - Spol

Tabela G. 2: Tabela frekvenca za spremenljivko spol

Spol	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Moški	345	36,7	36,7	36,7
Ženski	594	63,3	63,3	100,0
Skupaj	939	100,0	100,0	

Q3 - Državljanstvo

Tabela G. 3: Tabela frekvenca za spremenljivko državljanstvo

Državljanstvo	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Slovensko	921	98,1	98,4	98,4
Hrvaško	6	0,6	0,6	99,0
BiH	2	0,2	0,2	99,3
Makedonsko	2	0,2	0,2	99,5
Slovensko in nemško	1	0,1	0,1	99,6
Slovensko in bosansko	1	0,1	0,1	99,7
Slovensko in hrvaško	3	0,3	0,3	100,0
Skupaj	936	99,7	100,0	
Manjkajoče vrednosti	3	,3		
Skupaj	939	100,0		

Q4 - Narodnost

Tabela G. 4: Tabela frekvenca za spremenljivko narodnost

Narodnost	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Slovenska	846	90,1	90,8	90,8
Makedonska in črnogorska	1	0,1	0,1	90,9
Slovenska in bosanska	2	0,2	0,2	91,1
Bosanska in srbska	1	0,1	0,1	91,2
Bosanska in hrvaška	1	0,1	0,1	91,3
Slovenska in hrvaška	4	0,4	0,4	91,7
Slovenska in črnogorska	1	0,1	0,1	91,8
Hrvaška in srbska	3	0,3	0,3	92,2
srbska, hrvaška in bosanska	1	0,1	0,1	92,3
Jugoslovanska	1	0,1	0,1	92,4
Jugoslovanska (srbska)	1	0,1	0,1	92,5
hrvaška	17	1,8	1,8	94,3
Madžarska in slovenska	1	0,1	0,1	94,4
Sbska in ukrajinska	1	0,1	0,1	94,5
BiH	3	0,3	0,3	94,8
Madžarska	1	0,1	0,1	95,0
Nemška	1	0,1	0,1	95,1
Nizozemska	1	0,1	0,1	95,2
Italijanska	1	0,1	0,1	95,3
Nobena	2	0,2	0,2	95,5
Neopredeljena	4	0,4	0,4	95,9
Srbska	17	1,8	1,8	97,7
Makedonska	3	0,3	0,3	98,1
Bosanska	5	0,5	0,5	98,6
Bošnjaška	7	0,7	0,8	99,4
Albanska	2	0,2	0,2	99,6
Črnogorska	2	0,2	0,2	99,8
Muslimanska	2	0,2	0,2	100,0
Skupaj	932	99,3	100,0	
Manjkajoča vrednost	7	.7		
Skupaj	939	100,0		

Q5 - Letnik študija

Tabela G. 5: Tabela frekvenca za spremenljivko letnik študija

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Prvi letnik	288	30,7	31,2	31,2
Zaključen študij	3	0,3	0,3	31,5
Drugi letnik	211	22,5	22,8	54,3
Tretji letnik	217	23,1	23,5	77,8
Četrty letnik	97	10,3	10,5	88,3
Peti letnik	4	0,4	0,4	88,7
Šesti letnik	4	0,4	0,4	89,2
Absolventi	98	10,4	10,6	99,8
Dokončanje magistrskega študija	1	0,1	0,1	99,9
Podiplomski študij	1	0,1	0,1	100,0
Skupaj	924	98,4	100,0	
Manjkajoče vrednosti	15	1,6		
Skupaj	939	100,0		

Q6 - Smer študija

Tabela G. 6: Tabela frekvence za spremenljivko smer študija

Smer študija	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Aplikativna kineziologija	1	0,1	0,1	0,1
Sociologija	91	9,7	9,9	10,0
Strojništvo	63	6,7	6,8	16,8
Kmetijstvo - agronomija in hotikultura	7	0,7	0,8	17,6
Kmetijstvo – agronomija	26	2,8	2,8	20,4
Kmetijstvo – zootehnika	16	1,7	1,7	22,2
Kmetijstvo – živinoreja	1	0,1	0,1	22,3
Komunikologija	68	7,2	7,4	29,7
Mikrobiologija	28	3,0	3,0	32,7
Splošna medicina	24	2,6	2,6	35,3
Živilstvo in prehrana	31	3,3	3,4	38,7
Biologija	49	5,2	5,3	44,0
GING – strojništvo	5	0,5	0,5	44,6
Krajinska arhitektura	16	1,7	1,7	46,3
Lesarstvo	6	0,6	0,7	47,0
Turizem	13	1,4	1,4	48,4
Gospodarska in tehniška logistika	19	2,0	2,1	50,4
Logistika sistemov	13	1,4	1,4	51,8
Konstrukterstvo in gradnja strojev	5	0,5	0,5	52,4
Oblikovanje in tekstilni materiali	5	0,5	0,5	52,9
Proizvodno strojništvo	7	0,7	0,8	53,7
Mehatronika	14	1,5	1,5	55,2
Biotehnologija	28	3,0	3,0	58,3
Tehniško varstvo okolja	4	0,4	0,4	58,7
Arhitektura	1	0,1	0,1	58,8
Arhitektura in sociologija	1	0,1	0,1	58,9
Matematika	1	0,1	0,1	59,0
Mediacija v turizmu	3	0,3	0,3	59,3
Management turističnih destinacij	1	0,1	0,1	59,5
Hotelirstvo in turizem	1	0,1	0,1	59,6
Energetika in procesno strojništvo	1	0,1	0,1	59,7
Tuji jeziki	1	0,1	0,1	59,8
Grafika	2	0,2	0,2	60,0
Kulturologija	33	3,5	3,6	63,6
Management	1	0,1	0,1	63,7
Tehnologije tekstilnega oblikovanja	12	1,3	1,3	65,0
Tehnologije lesa in vlaknatih kompozitov	4	0,4	0,4	65,4
Gozdarstvo	20	2,1	2,2	67,6
Gozdarstvo in obnovljivi gozdni viri	10	1,1	1,1	68,7
Novinarstvo	45	4,8	4,9	73,6
Politologija	123	13,1	13,4	87,0
Pravo	120	12,8	13,0	100,0
Skupaj	920	98,0	100,0	
Manjkajoče vrednosti	19	2,0		
Skupaj	939	100,0		

Q7 - Fakulteta

Tabela G. 7: Tabela frekvenca za spremenljivko fakulteta

Fakulteta	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
FDV	362	38,6	38,7	38,7
F. za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Mb (Feri)	7	0,7	0,7	39,5
Fakulteta za strojništvo Maribor	110	11,7	11,8	51,2
Medicinska fakulteta Mb	24	2,6	2,6	53,8
Fakulteta za management UP	1	0,1	0,1	53,9
Fakulteta za turistične študije-Turistica U. na Primorska	7	0,7	0,7	54,7
F. za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije UP (FAMNIT)	2	0,2	0,2	54,9
FDV in Fakulteta za arhitekturo	1	0,1	0,1	55,0
FDV in Fakulteta za varnostne vede	1	0,1	0,1	55,1
Fakulteta za strojništvo in FERi	3	0,3	0,3	55,4
Pravna fakulteta	122	13,0	13,0	68,4
Filozofska fakulteta	1	0,1	0,1	68,6
Biotehniška fakulteta	245	26,1	26,2	94,8
NTF	2	0,2	0,2	95,0
Fakulteta za arhitekturo	1	0,1	0,1	95,1
Ekonomsko-poslovna fakulteta	1	0,1	0,1	95,2
Fakulteta za logistiko	34	3,6	3,6	98,8
Fakulteta za turizem Brežice	11	1,2	1,2	100,0
Skupaj	935	99,6	100,0	
Manjkajoče vrednosti	4	0,4		
Skupaj	939	100,0		

Q8 - Univerza

Tabela G. 8: Tabela frekvenca za spremenljivko univerza

Univerza	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Univerza v Ljubljani	736	78,4	78,4	78,4
Univerza v Mariboru	192	20,4	20,4	98,8
Univerza na Primorskem	10	1,1	1,1	99,9
Univerza v Novi Gorici	1	0,1	0,1	100,0
Skupaj	939	100,0	100,0	

Q9 - Na splošno, ali ste zelo zadovoljni / dokaj zadovoljni / ne zelo zadovoljno / ali sploh nezadovoljni s vašim življenjem? Ali bi rekli?

Tabela G. 9: Tabela frekvenca za spremenljivko zadovoljstvo z življenjem

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Zelo zadovoljen	258	27,5	27,7	27,7
Dokaj zadovoljen	576	61,3	61,8	89,5
Ze zelo zadovoljen	82	8,7	8,8	98,3
Sploh nezadovoljen	11	1,2	1,2	99,5
(Ne vem)	5	0,5	0,5	100,0
Skupaj	932	99,3	100,0	
Manjkajoče vrednosti - ni odgovoril	7	0,7		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje		1,85		
Standardni odklon		0,662		

Q10 - Če primerjate svojo sedanjo situacijo s tisto pred tremi leti, bi rekli da se je izboljšala / ostala približno enaka/ ali se poslabšala?

Tabela G. 10: Tabela frekvence za spremenljivko primerjava situacije s tisto pred 3. l.

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Se izboljšala	373	39,7	40,0	40,0
Ostala približno enaka	354	37,7	37,9	77,9
Se poslabšala	188	20,0	20,2	98,1
(Ne vem)	18	1,9	1,9	100,0
Skupaj	933	99,4	100,0	
Manjkajoče vrednosti - ni odgovoril	6	0,6		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,84	
Standardni odklon			0,808	

Q11 - Ali pričakujete, da se bo v prihodnjih petih letih vaša osebna situacija izboljšala / ostala približno enaka/ ali se poslabšala?

Tabela G. 11: Tabela frekvence za spremenljivko pričakovanja (v naslednjih 5. l.)

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Se izboljšala	562	59,9	60,2	60,2
Pstala približno enaka	223	23,7	23,9	84,0
Se poslabšala	77	8,2	8,2	92,3
(ne vem)	72	7,7	7,7	100,0
Skupaj	934	99,5	100,0	
Manjkajoče vrednosti - ni odgovoril	5	0,5		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,63	
Standardni odklon			0,927	

Q12 - Ali imate občutek, da pripadate eni od večinskih skupin ali eni od manjšinskih skupin v Sloveniji, kar zadeva raso, narod, vero in kulturo?

Q12a - rasa doživetje pripadnosti

Tabela G. 12: Tabela frekvence za spremenljivko doživetje lastne rasne pripadnosti

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Večinska skupina	857	91,3	91,6	91,6
Manjšinska skupina	11	1,2	1,2	92,7
Imam občutek, da ne pripadam nobeni skupini	59	6,3	6,3	99,0
(Ne vem)	9	1,0	1,0	100,0
Skupaj	936	99,7	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	3	0,3		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,17	
Standardni odklon			0,568	

Q12b - narod doživetje pripadnosti

Tabela G. 13: Tabela frekvence za spremenljivko doživetje lastne narodne pripadnosti

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Večinska skupina	769	81,9	82,5	82,5
Manjšinska skupina	89	9,5	9,5	92,1
Imam občutek, da ne pripadam nobeni skupini (Ne vem)	60	6,4	6,4	98,5
Skupaj	932	99,3	100,0	100,0
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	7	0,7		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,27	
Standardni odklon			0,645	

Q12c - vera doživetje pripadnosti

Tabela G. 14: Tabela frekvence za spremenljivko doživetje lastne verske pripadnosti

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Večinska skupina	496	52,8	53,3	53,3
Manjšinska skupina	113	12,0	12,1	65,4
Imam občutek, da ne pripadam nobeni skupini (Ne vem)	262	27,9	28,1	93,6
Skupaj	931	99,1	100,0	100,0
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	8	0,9		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,88	
Standardni odklon			1,029	

Q12d - kultura doživetje pripadnosti

Tabela G. 15: Tabela frekvence za spremenljivko doživetje lastne kulturne pripadnosti

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Večinska skupina	627	66,8	67,3	67,3
Manjšinska skupina	126	13,4	13,5	80,9
Imam občutek, da ne pripadam nobeni skupini (Ne vem)	108	11,5	11,6	92,5
Skupaj	931	99,1	100,0	100,0
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	8	0,9		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,59	
Standardni odklon			0,962	

Q13 - Imate ali ste imeli starša ali starega starša drugačne: a.) narodnosti kot je vaša, ali ne?; b) kaj pa drugačne rase? c.) drugačne veroizpovedi d.) drugačne kulture?

Q13a - drugačna narodnost starša/st. starša

Tabela G. 16: Tabela frekvence za spremenljivko (st.) starš drugačne narodnosti

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Da	166	17,7	17,8	17,8
Ne	756	80,5	80,9	98,7
(Ne vem)	12	1,3	1,3	100,0
Skupaj	934	99,5	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	5	0,5		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,84	
Standardni odklon			0,404	

Q13b – drugačna rasa starša/st. starša

Tabela G. 17: Tabela frekvence za spremenljivko (st.) starš drugačne rase

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Da	3	0,3	0,3	0,3
Ne	922	98,2	99,1	99,5
(Ne vem)	5	0,5	0,5	100,0
Skupaj	930	99,0	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	9	1,0		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			2,00	
Standardni odklon			0,093	

Q13c – drugačna vera starša/st. starša

Tabela G. 18: Tabela frekvence za spremenljivko (st.) starš drugačne vere

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Da	176	18,7	18,9	18,9
Ne	733	78,1	78,8	97,7
(Ne vem)	21	2,2	2,3	100,0
Skupaj	930	99,0	100,0	
Manjkajoča vrednost - Ni odgovoril	9	1,0		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,83	
Standardni odklon			0,429	

Q13d – drugačna kultura starša/st. starša

Tabela G. 19: Tabela frekvence za spremenljivko (st.) starš drugačne kulture

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
Da	112	11,9	12,0	12,0
Ne	778	82,9	83,7	95,7
(Ne vem)	40	4,3	4,3	100,0
Skupaj	930	99,0	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	9	1,0		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,92	
Standardni odklon			0,397	

Q14 - Za vsako od naslednjih trditev prosim povejte, ali se nagibate k strinjanju ali k nestrinjanju?

Navodilo: Termin manjšinske skupine se nanaša na naslednje manjšinske skupine: albansko narodno skupino, bošnjaško narodno skupino, črnogorsko narodno skupino, hrvaško narodno skupino, makedonsko narodno skupino, muslimansko skupino in srbsko narodno skupino.

Q14a - V šolah, kjer je preveč otrok iz manjšinskih skupin (albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska, muslimanska, srbska), trpi kakovost izobraževanja.

Tabela G. 20: Tabela frekvence za spremenljivko Q14a

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	364	38,8	39,1	39,1
2 Pretežno se ne strinjam	461	49,1	49,5	88,5
3 (Ne vem)	107	11,4	11,5	100,0
Skupaj	932	99,3	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	7	0,7		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,72	
Standardni odklon			0,656	

Q14b - Razlog, da imajo pripadniki teh manjšinskih skupin slabše stanovanjske pogoje, je predvsem diskriminacija.

Tabela G. 21: Tabela frekvence za spremenljivko Q14b

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	284	30,2	30,5	30,5
2 Pretežno se ne strinjam	579	61,7	62,3	92,8
3 (Ne vem)	67	7,1	7,2	100,0
Skupaj	930	99,0	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	9	1,0		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,77	
Standardni odklon			0,569	

Q14c - Pripadniki teh manjšinskih skupin izkoriščajo sistem socialnih podpor.

Tabela G. 22: Tabela frekvence za spremenljivko 14c

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	402	42,8	43,3	43,3
2 Pretežno se ne strinjam	372	39,6	40,1	83,4
3 (Ne vem)	154	16,4	16,6	100,0
Skupaj	928	98,8	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	11	1,2		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,73	
Standardni odklon			0,727	

Q14d - Brez pripadnikov teh manjšinskih skupin bi bila Slovenija manj uspešna v mednarodnem športu.

Tabela G. 23: Tabela frekvence za spremenljivko Q14d

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	286	30,5	30,8	30,8
2 Pretežno se ne strinjam	488	52,0	52,6	83,4
3 (Ne vem)	154	16,4	16,6	100,0
Skupaj	928	98,8	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	11	1,2		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,86	
Standardni odklon			0,674	

Q14e - Oblasti bi se morale prizadevati, da izboljšajo življenjske pogoje pripadnikov teh manjšin.

Tabela G. 24: Tabela frekvence za spremenljivko Q14e

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	497	52,9	53,5	53,5
2 Pretežno se ne strinjam	313	33,3	33,7	87,2
3 (Ne vem)	119	12,7	12,8	100,0
Skupaj	929	98,9	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	10	1,1		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,59	
Standardni odklon			0,706	

Q14f - Pripadniki teh manjšinskih skupin bogatijo kulturno življenje Slovenije.

Tabela G. 25: Tabela frekvence za spremenljivko 14f

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	485	51,7	52,2	52,2
2 Pretežno se ne strinjam	345	36,7	37,1	89,2
3 (Ne vem)	100	10,6	10,8	100,0
Skupaj	930	99,0	100,0	
Manjkajoča vrednost -mi odgovoril	9	1,0		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,59	
Standardni odklon			0,677	

Q14g - Verski obredi in običaji pripadnikov teh manjšinskih skupin ogrožajo naš način življenja

Tabela G. 26: Tabela frekvence za spremenljivko Q14g

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	121	12,9	13,1	13,1
2 Pretežno se ne strinjam	751	80,0	81,1	94,2
3 (Ne vem)	54	5,8	5,8	100,0
Skupaj	926	98,6	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	13	1,4		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,93	
Standardni odklon			0,429	

Q14h- Pripadniki teh manjšinskih skupin prispevajo več v naš sistem socialne varnosti kot iz njega dobijo.

Tabela G. 27: Tabela frekvence za spremenljivko 14h

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	95	10,1	10,3	10,3
2 Pretežno se ne strinjam	551	58,7	59,6	69,8
3 (Ne vem)	279	29,7	30,2	100,0
Skupaj	925	98,5	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	14	1,5		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			2,20	
Standardni odklon			0,604	

Q14i - Kadar se šole potrudijo, lahko prisotnost otrok iz teh manjšinskih skupin obogati izobraževanje ostalih otrok.

Tabela G. 28: Tabela frekvence za spremenljivko Q14i

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	681	72,5	73,4	73,4
2 Pretežno se ne strinjam	132	14,1	14,2	87,6
3 (Ne vem)	115	12,2	12,4	100,0
Skupaj	928	98,8	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	11	1,2		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,39	
Standardni odklon			0,697	

Q14j - Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin je vir negotovosti.

Tabela G. 29: Tabela frekvence za spremenljivko Q14j

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	217	23,1	23,4	23,4
2 Pretežno se ne strinjam	512	54,5	55,2	78,6
3 (Ne vem)	199	21,2	21,4	100,0
Skupaj	928	98,8	100,0	
Manjkajoče vrednosti - ni odgovoril	11	1,2		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,98	
Standardni odklon			0,670	

Q14k - Oblasti pripadnike teh manjšinskih skupin obravnavajo bolj kot ostale.

Tabela G. 30: Tabela frekvence za spremenljivko 14k

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	168	17,9	18,2	18,2
2 Pretežno se ne strinjam	611	65,1	66,1	84,3
3 (Ne vem)	145	15,4	15,7	100,0
Skupaj	924	98,4	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	15	1,6		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,98	
Standardni odklon			0,582	

Q14l - Pripadniki teh manjšinskih skupin opravljajo dela, ki jih drugi nočejo.

Tabela G. 31: Tabela frekvence za spremenljivko 14l

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	614	65,4	66,3	66,3
2 Pretežno se ne strinjam	249	26,5	26,9	93,2
3 (Ne vem)	63	6,7	6,8	100,0
Skupaj	926	98,6	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	13	1,4		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,40	
Standardni odklon			0,614	

Q14m - Pri zaposlovanju bi morali delodajalci upoštevati samo usposobljenost kandidata, ne glede na raso, vero, kulturo ali narodno pripadnost.

Tabela G. 32: Tabela frekvence za spremenljivko 14m

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	869	92,5	93,7	93,7
2 Pretežno se ne strinjam	49	5,2	5,3	99,0
3 (Ne vem)	9	1,0	1,0	100,0
Skupaj	927	98,7	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	12	1,3		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,07	
Standardni odklon			0,294	

Q14n Pripadniki teh manjšin omogočajo delovanje celih sektorjev slovenskega gospodarstva.

Tabela G. 33: Tabela frekvence za spremenljivko Q14n

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	338	36,0	36,4	36,4
2 Pretežno se ne strinjam	323	34,4	34,8	71,2
3 (Ne vem)	268	28,5	28,8	100,0
Skupaj	929	98,9	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	10	1,1		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,92	
Standardni odklon			0,805	

Q14o - Prisotnost pripadnikov teh manjšinskih skupin povečuje nezaposlenost v Sloveniji.

Tabela G. 34: Tabela frekvence za spremenljivko Q14o

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	320	34,1	34,5	34,5
2 Pretežno se ne strinjam	448	47,7	48,3	82,8
3 (Ne vem)	159	16,9	17,2	100,0
Skupaj	927	98,7	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	12	1,3		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,83	
Standardni odklon			0,698	

Q14p - Pripadniki teh manjšinskih skupin so diskriminirani na trgu delovne sile.

Tabela G. 35: Tabela frekvence za spremenljivko 14p

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	449	47,8	48,4	48,4
2 Pretežno se ne strinjam	275	29,3	29,7	78,1
3 (Ne vem)	203	21,6	21,9	100,0
Skupaj	927	98,7	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	12	1,3		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,73	
Standardni odklon			0,796	

Q14r - Diskriminaciji na trgu delovne sile na podlagi posameznikove rase, vere in kulture bi morala biti kazniva.

Tabela G. 36: Tabela frekvence za spremenljivko Q14r

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	750	79,9	81,0	81,0
2 Pretežno se ne strinjam	106	11,3	11,4	92,4
3 (Ne vem)	70	7,5	7,6	100,0
Skupaj	926	98,6	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	13	1,4		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,27	
Standardni odklon			0,589	

Q15 - Še enkrat, ko govorimo o pripadnikih naslednjih manjšinskih skupin: albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske, ali menite, da jih v Sloveniji živi: ne veliko, precej, vendar ne preveč ali preveč...

Q15a - pripadnikov albanske manjšinske skupine

Tabela G. 37: Tabela frekvence za spremenljivko Q15a

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Ne veliko	242	25,8	26,2	26,2
2 Precej, vendar ne preveč	341	36,3	36,9	63,1
3 Preveč	217	23,1	23,5	86,6
4 (Ne vem)	124	13,2	13,4	100,0
Skupaj	924	98,4	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	15	1,6		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			2,24	
Standardni odklon			0,988	

Q15b - pripadnikov bošnjaške manjšinske skupine

Tabela G. 38: Tabela frekvence za spremenljivko Q15b

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Ne veliko	82	8,7	8,9	8,9
2 Precej, vendar ne preveč	472	50,3	51,2	60,1
3 Preveč	257	27,4	27,9	88,0
4 (Ne vem)	111	11,8	12,0	100,0
Skupaj	922	98,2	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	17	1,8		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			2,43	
Standardni odklon			0,815	

Q15c - pripadnikov črnogorske manjšinske skupine

Tabela G. 39: Tabela frekvence za spremenljivko Q15c

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Ne veliko	394	42,0	42,8	42,8
2 Precej, vendar ne preveč	287	30,6	31,2	73,9
3 Preveč	79	8,4	8,6	82,5
4 (Ne vem)	161	17,1	17,5	100,0
Skupaj	921	98,1	100,0	
Manjkajoča vrednost – ni odgovoril	18	1,9		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			2,01	
Standardni odklon			1,102	

Q15d - pripadnikov hrvaške manjšinske skupine

Tabela G. 40: Tabela frekvence za spremenljivko Q15d

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Ne veliko	299	31,8	32,4	32,4
2 Precej, vendar ne preveč	439	46,8	47,6	80,0
3 Preveč	90	9,6	9,8	89,8
4 (Ne vem)	94	10,0	10,2	100,0
Skupaj	922	98,2	100,0	
Manjkajoča vrednost – ni odgovoril	17	1,8		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,98	
Standardni odklon			0,911	

Q15e - pripadnikov makedonske manjšinske skupine

Tabela G. 41: Tabela frekvence za spremenljivko 15e

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Ne veliko	430	45,8	46,8	46,8
2 Precej, vendar ne preveč	269	28,6	29,3	76,1
3 Preveč	85	9,1	9,2	85,3
4 (Ne vem)	135	14,4	14,7	100,0
Skupaj	919	97,9	100,0	
Manjkajoča vrednost – ni odgovoril	20	2,1		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,92	
Standardni odklon			1,069	

Q15f - pripadnikov muslimanske manjšinske skupine

Tabela G. 42: Tabela frekvence za spremenljivko Q15f

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Ne veliko	184	19,6	20,1	20,1
2 Precej, vendar ne preveč	421	44,8	45,9	66,0
3 Preveč	188	20,0	20,5	86,5
4 (Ne vem)	124	13,2	13,5	100,0
Skupaj	917	97,7	100,0	
Manjkajoči vrednost – ni odgovoril	22	2,3		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			2,27	
Standardni odklon			0,934	

Q15g - pripadnikov srbske manjšinske skupine

Tabela G. 43: Tabela frekvence za spremenljivko 15g

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Ne veliko	86	9,2	9,4	9,4
2 Precej, vendar ne preveč	513	54,6	55,8	65,2
3 Preveč	217	23,1	23,6	88,8
4 (Ne vem)	103	11,0	11,2	100,0
Skupaj	919	97,9	100,0	
Manjkajoča vrednost – ni odgovoril	20	2,1		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			2,37	
Standardni odklon			0,803	

Q16 - Kaj menite, da bi bilo treba storiti v Sloveniji za izboljšanje odnosov med pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur? (Možni so največ trije odgovorov)

Tabela G. 44: Tabela frekvence za vprašanje 16

	Odzivi		
	N	Odgovori (v%)	Posamezniki, ki so izbrali ta odgovor (v%)
02 V šolah spodbujati učenje medsebojnega sožitja in spoštovanja.	618	24,7%	67,2%
07 Spodbujati razumevanje različnih kultur in načinov življenja.	432	17,2%	47,0%
06 Spodbujati enake možnosti na vseh področjih družbenega življenja.	414	16,5%	45,0%
04 Spodbujati objekt. poročanje v časopisih, na radiu in televiziji.	264	10,5%	28,7%
01 Sodno preganjati ljudi, ki javno spodbujajo sovraštvo ali nestrpnost do pripadnikov narodnih manjšin.	221	8,8%	24,0%
05 Spodbujati ustanavljanje organizacij, v katerih sodelujejo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.	150	6,0%	16,3%
03 Kazensko preganjati diskriminacijo manjšinskih skupin.	151	6,0%	16,4%
09 Spodbujati sodelovanje pripadnikov teh manjšinskih skupin v političnem življenju Slovenije.	72	2,9%	7,8%
08 Dati večjo vlogo (pomen) organizacijam, ki že imajo izkušnje v boju proti diskriminaciji.	59	2,4%	6,4%
010 Spodbuditi sindikate in cerkev naj naredijo več proti diskriminaciji teh manjšin.	35	1,4%	3,8%
011 Nič ni potrebno storiti.	47	1,9%	5,1%
088 (Ne vem).	44	1,8%	4,8%
Skupaj	2507	100,0%	272,5%
Manjkajoče vrednosti			19
Veljavni vzorec			920

Q17 - Za vsako od naslednjih trditev prosim povejte, ali se nagibate k strinjanju ali k nestrinjanju?

Navodilo: Termin manjšinske skupine se nanaša na naslednje manjšinske skupine: albansko narodno skupino, bošnjaško narodno skupino, črnogorsko narodno skupino, hrvaško narodno skupino, makedonsko narodno skupino, muslimansko skupino in srbsko narodno skupino.

Q17a - Za vsako družbo je dobro, da jo sestavljajo pripadniki različnih ras, narodov, ver in kultur.

Tabela G. 45: Tabela frekvence za spremenljivko Q17a

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	725	77,2	78,6	78,6
2 Pretežno se ne strinjam	140	14,9	15,2	93,8
3 (Ne vem)	57	6,1	6,2	100,0
Skupaj	922	98,2	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	17	1,8		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,28	
Standardni odklon			0,569	

Q17b - Slovenijo so vedno sestavljale različne kulturne in verske skupine.

Tabela G. 46: Tabela frekvence za spremenljivko 17b

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	603	64,2	65,6	65,6
2 Pretežno se ne strinjam	225	24,0	24,5	90,1
3 (Ne vem)	91	9,7	9,9	100,0
Skupaj	919	97,9	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	20	2,1		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,44	
Standardni odklon			0,667	

Q17c - Različnost v smislu rase, vere, narodnosti in kulture je prednost za državo.

Tabela G. 47: Tabela frekvence za spremenljivko Q17c

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	545	58,0	59,4	59,4
2 Pretežno se ne strinjam	240	25,6	26,1	85,5
3 (Ne vem)	133	14,2	14,5	100,0
Skupaj	918	97,8	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	21	2,2		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,55	
Standardni odklon			0,733	

Q17d - Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki manjšinskih skupin (albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske, muslimanske, srbske), opustiti svojo lastno kulturo.

Tabela G. 48: Tabela frekvence za spremenljivko Q17d

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	162	17,3	17,7	17,7
2 Pretežno se ne strinjam	694	73,9	75,7	93,3
3 (Ne vem)	61	6,5	6,7	100,0
Skupaj	917	97,7	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	22	2,3		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,89	
Standardni odklon			0,481	

Q17e -Da bi bili v celoti sprejeti s strani slovenske družbe, bi morali pripadniki teh manjšinskih skupin opustiti tiste dele svoje vere in kulture, ki so lahko v nasprotju z zakonom.

Tabela G. 49: Tabela frekvence za spremenljivko 17e

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	685	72,9	74,3	74,3
2 Pretežno se ne strinjam	144	15,3	15,6	89,9
3 (Ne vem)	93	9,9	10,1	100,0
Skupaj	922	98,2	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	17	1,8		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,36	
Standardni odklon			0,657	

Q17f - V času dveh do treh generacij bodo pripadniki teh manjšinskih skupin postali enaki vsem drugim pripadnikom družbe.

Tabela G. 50: Tabela frekvence za spremenljivko Q17f

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	343	36,5	37,2	37,2
2 Pretežno se ne strinjam	400	42,6	43,4	80,6
3 (Ne vem)	179	19,1	19,4	100,0
Skupaj	922	98,2	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	17	1,8		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,82	
Standardni odklon			0,732	

Q17g - Obstaja meja, do katere družba lahko sprejeme pripadnike drugih ras, ver, narodov in kultur.

Tabela G. 51: Tabela frekvence za spremenljivko Q17g

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	581	61,9	63,0	63,0
2 Pretežno se ne strinjam	224	23,9	24,3	87,3
3 (Ne vem)	117	12,5	12,7	100,0
Skupaj	922	98,2	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	17	1,8		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,50	
Standardni odklon			0,710	

Q17h - Slovenija je že dosegla te meje; imeli bi težave, če bi bilo več pripadnikov teh manjšinskih skupin.

Tabela G. 52: Tabela frekvence za spremenljivko Q17h

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	326	34,7	35,4	35,4
2 Pretežno se ne strinjam	393	41,9	42,7	78,2
3 (Ne vem)	201	21,4	21,8	100,0
Skupaj	920	98,0	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	19	2,0		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,86	
Standardni odklon			0,745	

Q17i - Vsi pripadniki teh manjšinskih skupin ne želijo v celoti postati člani slovenske družbe.

Tabela G. 53: Tabela frekvence za spremenljivko 17i

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	746	79,4	81,2	81,2
2 Pretežno se ne strinjam	86	9,2	9,4	90,5
3 (Ne vem)	87	9,3	9,5	100,0
Skupaj	919	97,9	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	20	2,1		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,28	
Standardni odklon			0,627	

Q17j - Od tega kateri od manjšinski skupin pripadajo je odvisno, ali bodo pripadniki teh manjšin v celoti sprejeti s strani večinskega naroda družbe.

Tabela G. 54: Tabela frekvence za spremenljivko Q17j

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	482	51,3	52,4	52,4
2 Pretežno se ne strinjam	262	27,9	28,5	80,9
3 (Ne vem)	176	18,7	19,1	100,0
Skupaj	920	98,0	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	19	2,0		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,67	
Standardni odklon			0,778	

Q17k - Pripadniki teh manjšinskih skupin so preveč drugačni, da bi bili lahko kdaj v celoti sprejeti v slovensko družbo.

Tabela G. 55: Tabela frekvence za spremenljivko Q17k

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	151	16,1	16,4	16,4
2 Pretežno se ne strinjam	662	70,5	72,1	88,6
3 (Ne vem)	105	11,2	11,4	100,0
Skupaj	918	97,8	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	21	2,2		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,95	
Standardni odklon			0,526	

Q18 - Za konec še za vsako od naslednjih trditev prosim povejte ali se nagibate k strinjanju ali nestrinjanju?

Q18a - Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti enake socialne pravice kot državljani Slovenije.

Tabela G. 56: Tabela frekvence za spremenljivko 18a

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	715	76,1	77,4	77,4
2 Pretežno se ne strinjam	150	16,0	16,2	93,6
3 Ne vem	59	6,3	6,4	100,0
Skupaj	924	98,4	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	15	1,6		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,29	
Standardni odklon			0,578	

Q18b - Zakoniti priseljenci, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali imeti pravico v Slovenijo pripeljati svoje najozje družinske člane.

Tabela G. 57: Tabela frekvenca za spremenljivko 18b

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	594	63,3	64,6	64,6
2 Pretežno se ne strinjam	232	24,7	25,2	89,8
3 Ne vem	94	10,0	10,2	100,0
Skupaj	920	98,0	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	19	2,0		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,46	
Standardni odklon			0,673	

Q18c - Zakonite priseljence, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali poslati nazaj v njihovo državo, če so bili obsojeni resnih prekrškov.

Tabela G. 58: Tabela frekvenca za spremenljivko Q18c

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	636	67,7	69,0	69,0
2 Pretežno se ne strinjam	194	20,7	21,0	90,0
3 Ne vem	92	9,8	10,0	100,0
Skupaj	922	98,2	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	17	1,8		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,41	
Standardni odklon			0,665	

Q18d - Zakonite priseljence, ki prihajajo izven območja Evropske unije, bi morali poslati nazaj v njihovo državo, če so brezposelni.

Tabela G. 59: Tabela frekvenca za spremenljivko Q18d

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Pretežno se strinjam	254	27,1	27,6	27,6
2 Pretežno se ne strinjam	524	55,8	57,0	84,7
3 Ne vem	141	15,0	15,3	100,0
Skupaj	919	97,9	100,0	
Manjkajoča vrednost - ni odgovoril	20	2,1		
Skupaj	939	100,0		
Povprečje			1,88	
Standardni odklon			0,644	

Rojeni pred ali po oz. v l. 1991

Tabela G. 60: Tabela frekvenca za spremenljivko rojeni pred ali po oz. v l. 1991

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 po ali v 1991	569	60,6	60,7	60,7
2 pred 1991	369	39,3	39,3	100,0
Skupaj	938	99,9	100,0	
Manjkajoča vrednost	1	0,1		
Skupaj	939	100,0		

Družboslovje ali naravoslovje

Tabela G. 61: Tabela frekvenc za spremenljivko družboslovje ali naravoslovje

	Frekvenca	Odstotki	Veljavni	Kumulativa (%)
1 Družboslovje	540	57,5	57,8	57,8
2 Naravoslovje	394	42,0	42,1	99,9
3 Družboslovje in naravoslovje	1	0,1	0,1	100,0
Skupaj	935	99,6	100,0	
Manjkajoče vrednosti	4	0,4		
Skupaj	939	100,0		